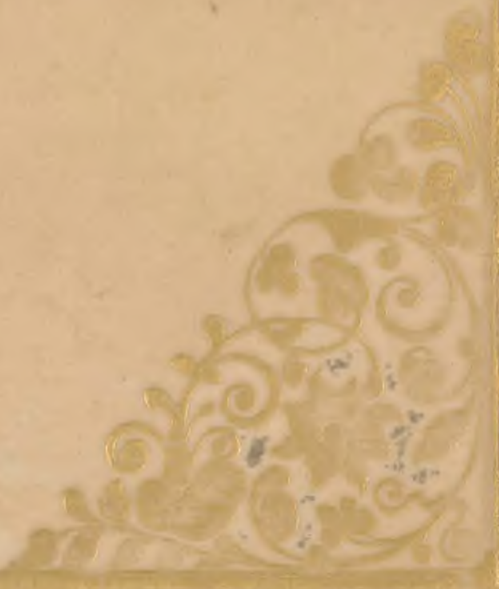
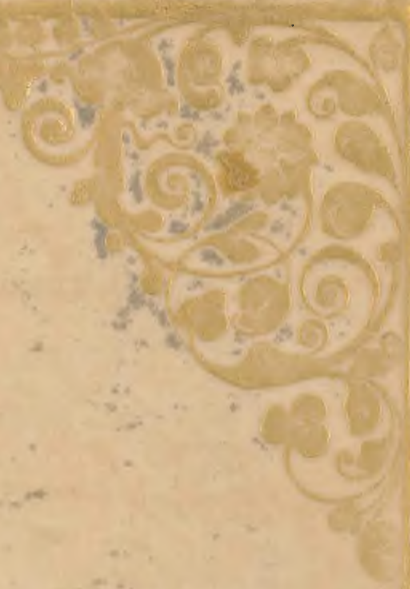

3

ATLAS

GEOGRAPHIA.
N. 2. 2.

t. 8

Biblioteka Jagiellońska

1002970893

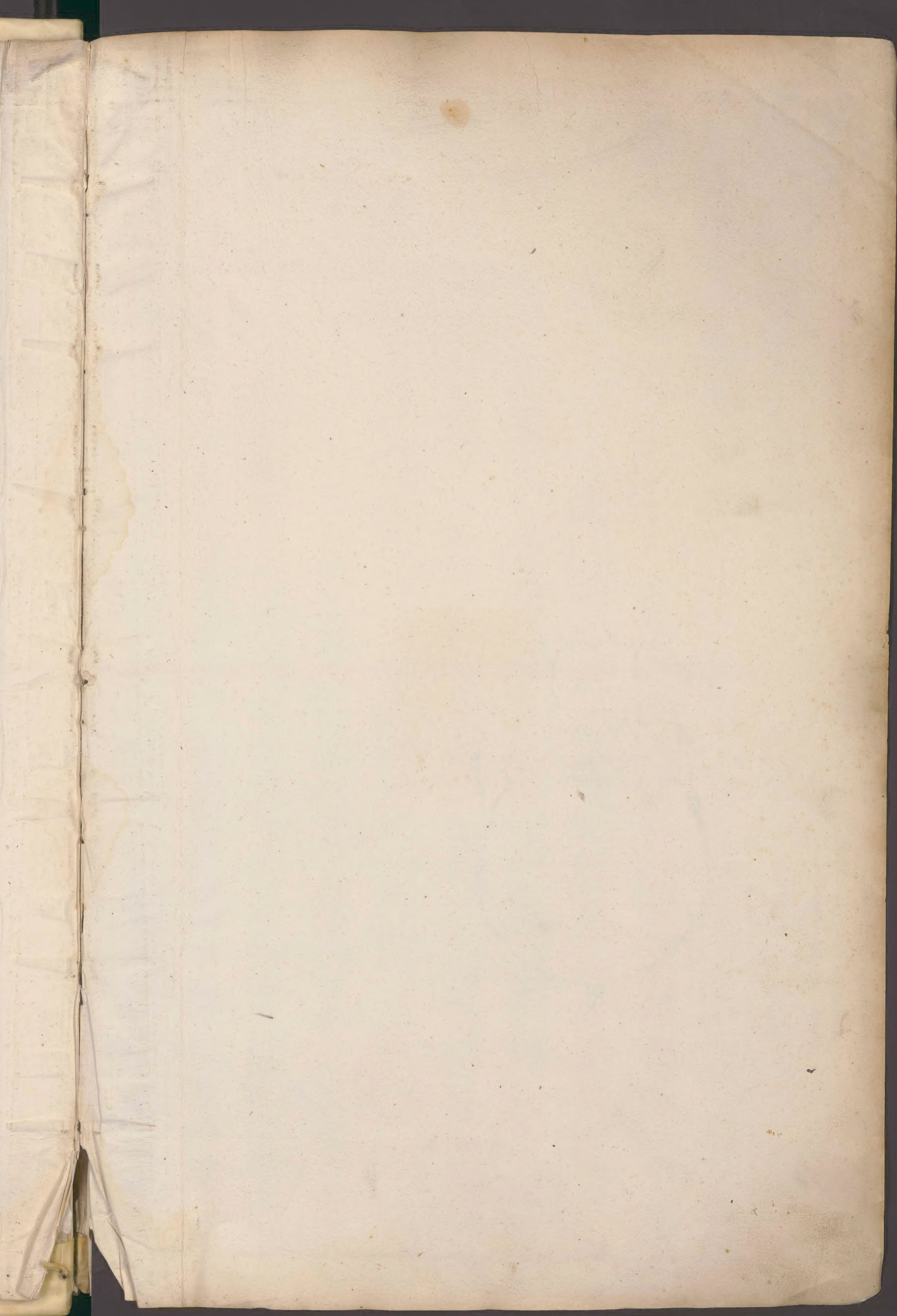
00356

71

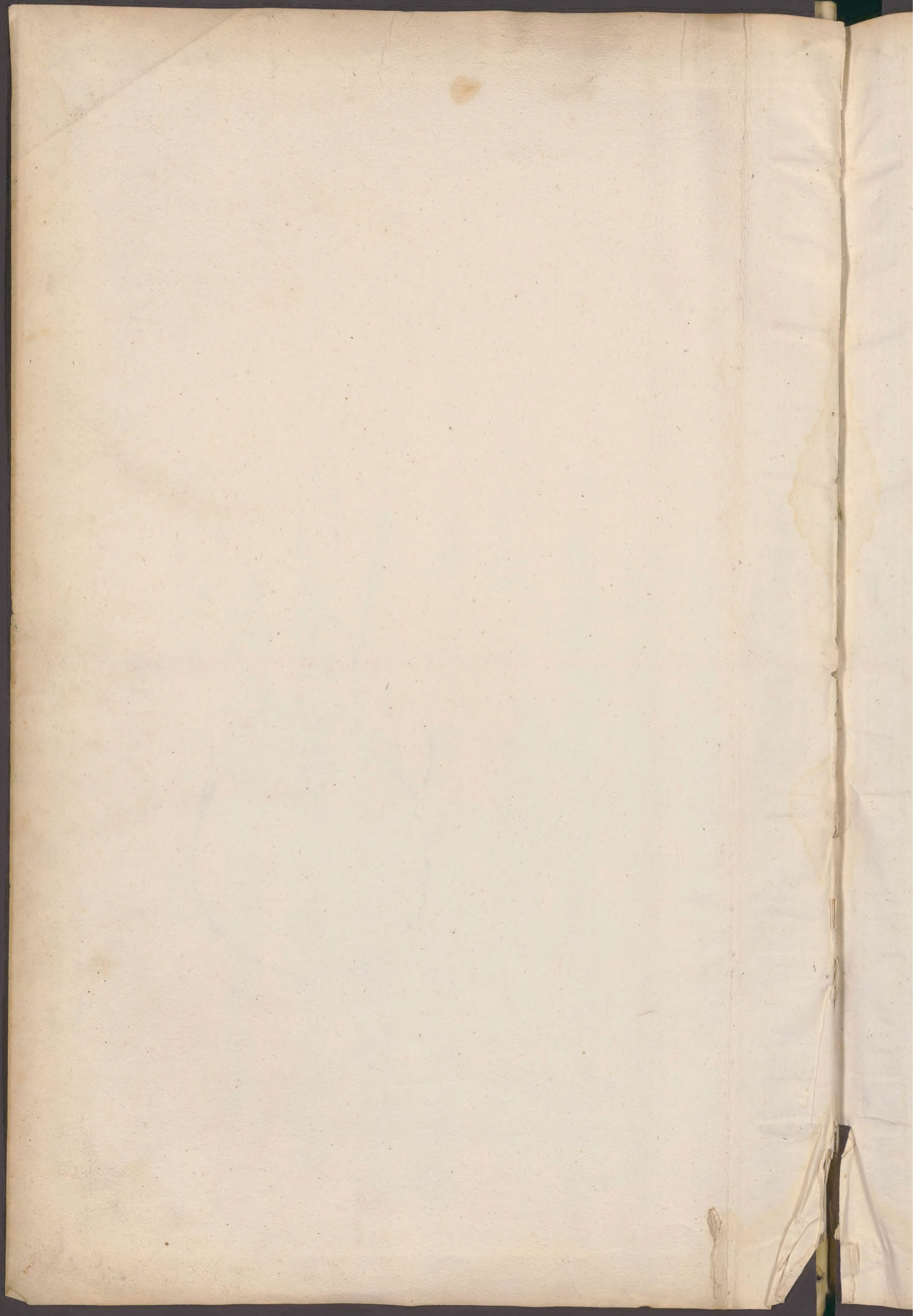
Geogr. 1107

97. 1. 2

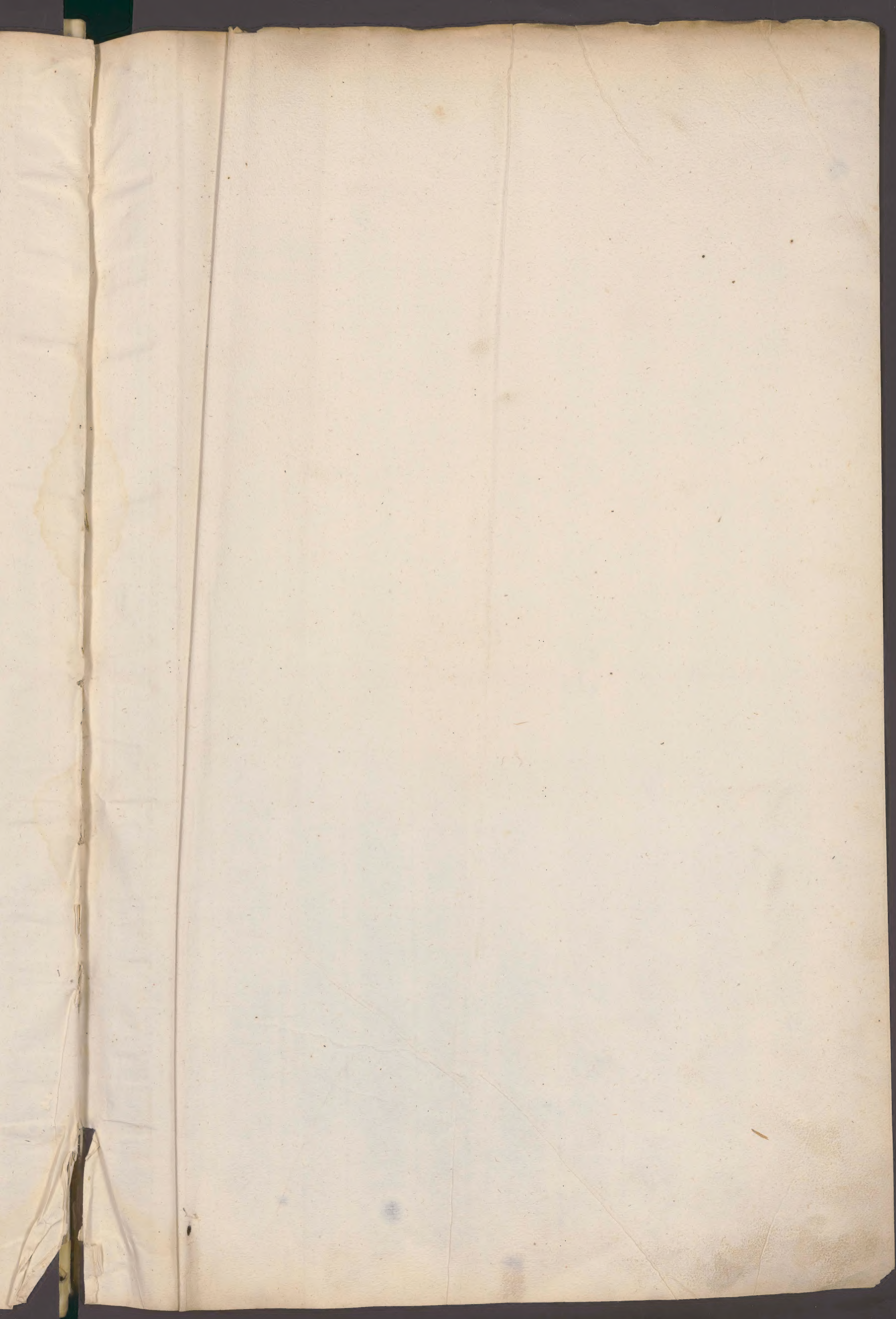

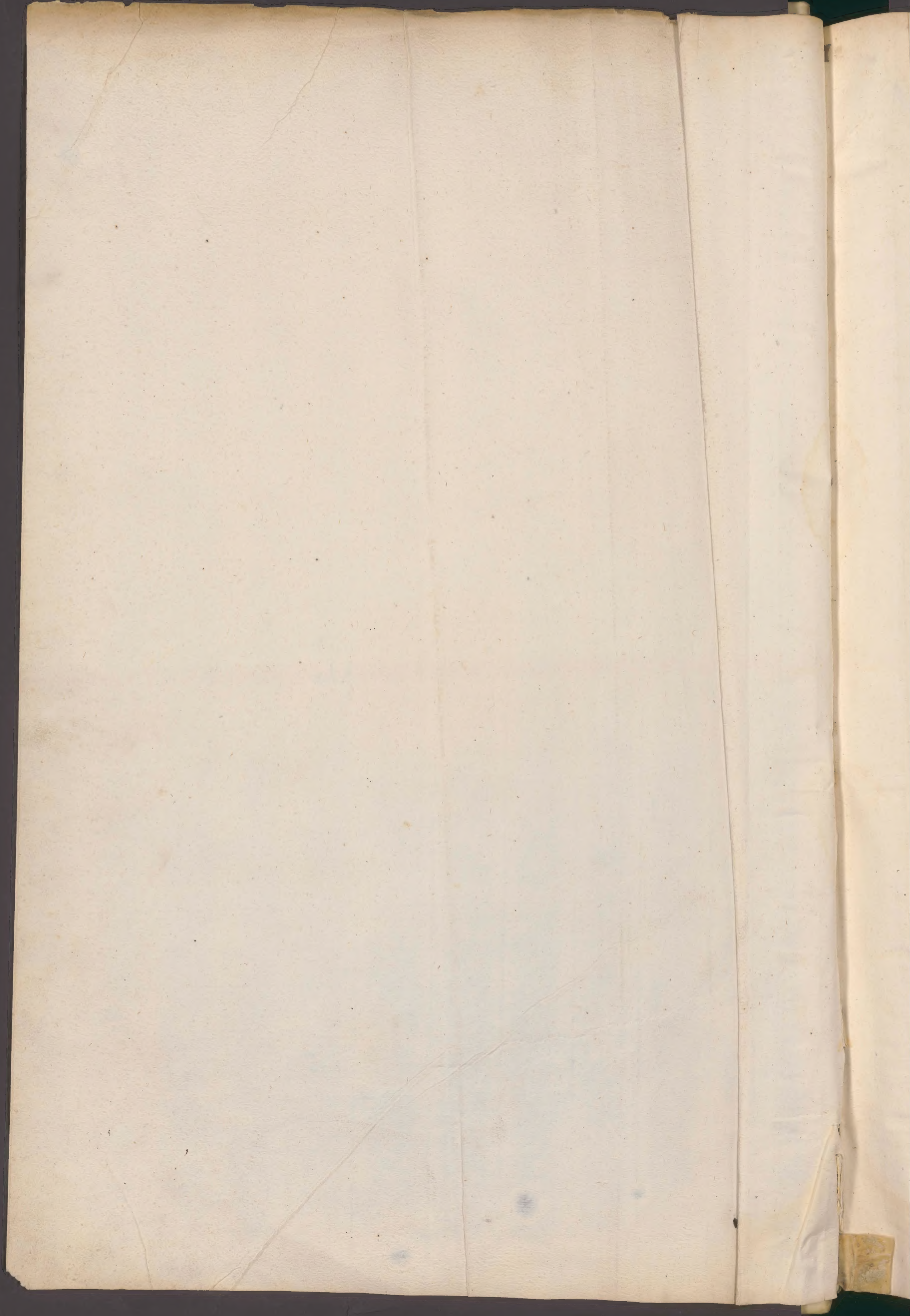

GEOGRAPHIÆ
BLAVIANÆ
VOLUMEN OCTAVVM,
QVO
ITALIA,
QVÆ EST
EUROPÆ
LIBER DECIMVS SEXTVS,
CONTINETVR.

AMSTELÆDAMI,
Labore & Sumptibus
IOANNIS BLAEV,
MDC LXII.

*H. L.
C. A. C.*

GEOGRAPHIA

BLAVIANE

VOLUMEN OCTAVUM

600

ITALIA

QUEST

EUROPA

LIBER DE GIMNIS

COMITATU

3 Atlas

I. t. 8

SERENISSIMO
PRINCIPIS,
CAROLO
EMANUELE,
SECUNDO,
SABAVDIÆ,
CHABLASSII,
AVGVSTÆ, GEBENESII,
MONTISFERRATI
DVCI;
PEDEMONTIVM,
ACHAIÆ, MORREÆ,
ONELIÆ
PRINCIPIS;
SALVTIARVM, SECVSIAE,
ITALIAE
MARCHIONI;
ASTÆ,

A S T Æ, G E N E V Æ,
N I C I Æ, T E N D A R V M
& R O T V N D I - M O N T I S
C O M I T I,
V A V D I B A R O N I;
V E R C E L L A R V M D O M I N O,
F R I B V R G I, M A R R I,
P R Æ L Æ, N O V E L L I,
M A R C H I O N A T V S C E V Æ,
E T
C O M I T A T V S C O C O N A T I
P R I N C I P I;
E T
V I C A R I O P E R P E T V O
S A C. R O M. I M P E R I I,
R E G I C Y P R I, &c.

G E O G R A P H I Æ S V Æ
V O L V M E N O C T A V V M,
I T A L I Æ T A B V L A S E T D E S C R I P T I O N E S
C O M P L E C T E N S,

H V M I L L I M E O F F E R T
I O A N N E S B L A E V.

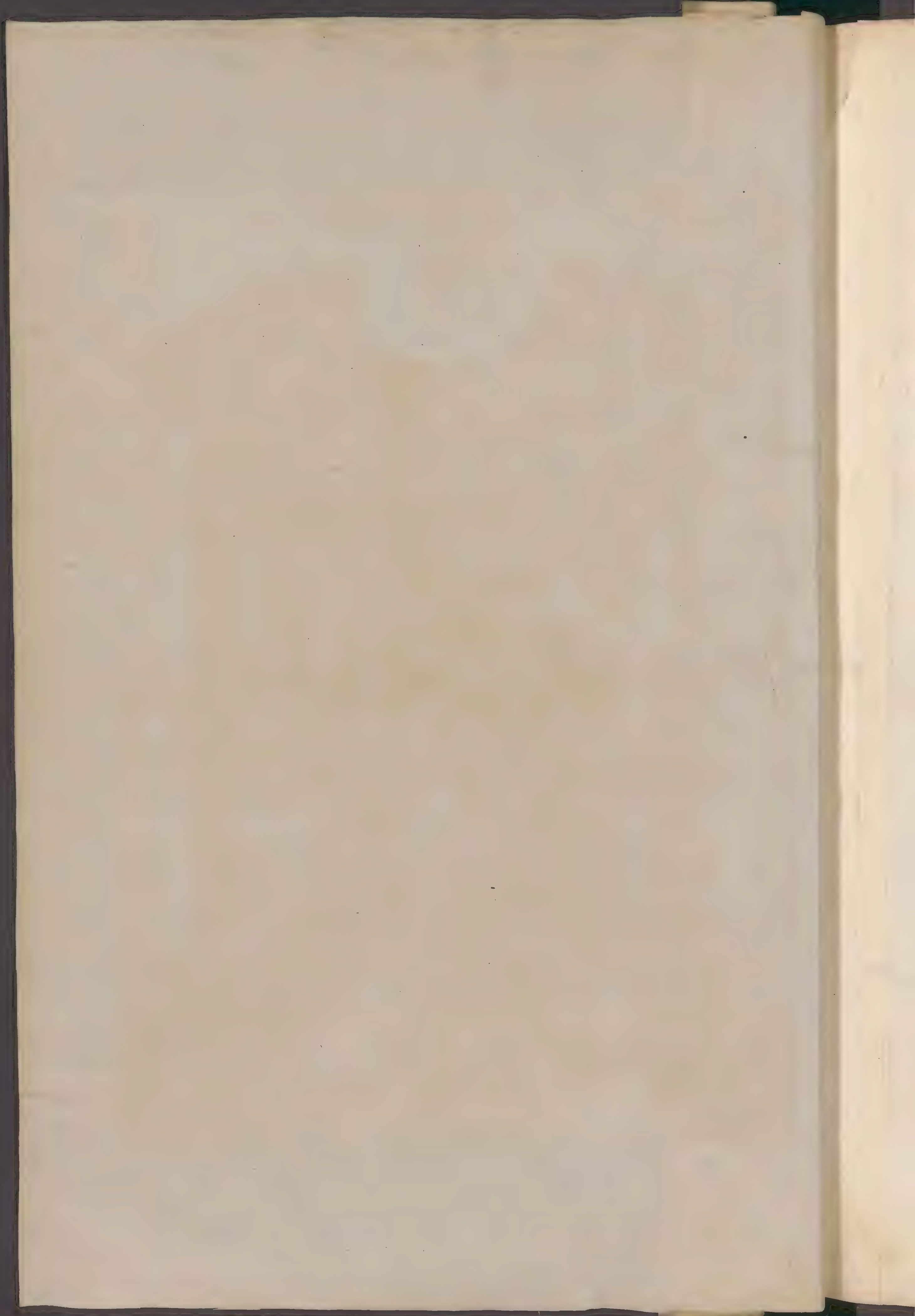
ITALIA,

QVÆ EST

EUROPÆ

LIBER XVI.

I T A L I A.

QVANTVM Europa Asiae Africaeque praestat, tantum inter Europaeas regiones fama celebritate excellit Italia. Etenim quicquid legimus, audimus, discimus, quicquid loquuntur veterum ac recentium scriptorum libri, in

quibus versamur quotidie, ea omnia impressa sunt illius vestigiis. Haec religionem, haec rempublicam, haec disciplinam militarem, libertatem, Imperium, diutissime fortiterque tutata est. Ea non ingeniis, non litteris, non eruditorum fama, non agri fertilitate, non disciplina vitae, non ullo virtutis genere ulli gentium concessit unquam. Hujus cum descriptionem in praesens moliamur, libet auspicari à decantato Plinii elogio, quod de ea lib. 3, cap. 5, magna verborum maiestate exaravit:

Italia omnium terrarum alumna eademque parens, numine Deum electa, quae coelum ipsum clarius faceret, sparsa congregaret imperia, ritusque molliret, et tot populorum discordes ferasque linguas sermonis commercio contraheret ad colloquia, et humanitatem homini daret, breviterque, una cunctarum gentium in toto orbe patria fieret. Sed quid agam? Tanta nobilitas omnium locorum, quos quis attigerit: tanta rerum singularum populorumque claritas tenet. Urbs Roma, vel sola in ea, et digna tam festa cervice facies, quo tandem narrari debet opere? Qualiter Campania ora per se, felixque illa ac beata amoenitas? ut palam sit, uno in loco gaudens opus esse naturae. Iam vero tota ea vitalis ac perennis salubritas caeli temperies est, tam fertiles campi, tam aprici colles, tam innoxii saltus, tam opaca nemora, tam munifica silvarum genera, tanta frugum et vitium olearumque fertilitas, tam nobilia pecorum vellera, tot opima tauris colla, tot lacus, tot amnium fontiumque ubertas totam eam perfundens, tot maria, portus, gremiumque terrarum commercio patens undique, et tanquam ad iuvandos mortales ipsa avidè in mare procurrens. Neque ingenia ritusque ac viros, et lingua manuque superatas commemoro gentes. Ipsi de ea iudicare Graeci, genus in gloriam suam effusissimum, quodam partem ex ea appellando Graciam magnam. Haecenus ille. Descripserunt eam accuratius ex veteribus C. Sempronius, M. Cato, Polybius lib. 2. diligentissime, ut caetera, Strabo; ex recentioribus Blondus, Ioannes Annius Viterbiensis in Commentariis in Berosum caeterosque ei adjunctos auctores, Volaterranus, Sabellicus, Bernardus Saccus, Dominicus Niger, & Leander Albertus. Galliam vero Cisalpinam, quae non minimam Italiae partem comprehendit, pulcherrime descripsit Gaudentius Merula. Et jam nuper Italiae antiquae descriptionem luculentam edidit Philippus Cluverius, opere stupendo, & post veterum ac recentiorum curas elaboratissimo. Nos ea, quae distinctis operibus ac prolixa oratione jam dicti scriptores de Italia prodiderunt, compendio collecta

Italia.

trademus, & lectorem ad fontes ipsos, unde haec nostra deprompsimus, subinde remittentes, ita antiqua novis, & haec antiquis temperabimus, ut nova ac praesens Italiae facies potissimum à nobis descripta esse, nec tamen antiqua omnino neglecta fuisse, credi possit.

Primum ergo ea quae Italiam universam concernunt persequemur: postea sermonem in singulas ejus partes, urbes, populosque latius diffundemus.

Italia nomen pro rerum temporumque vicissitudine saepius mutavit; juxta illud Mantuani Poetae, VIII. Aeneid. Saepius et nomen posuit Saturnia tellus. Ad quem locum ita commentatur Servius: Italia plura nomina habuit. Dicta enim est Hesperia, Ausonia, Saturnia, Vitalia. Dionysius Halicarnassaeus Romanarum Antiquitat. lib. 1. scribit indigenas regionem hanc nobilissimam vocasse Saturniam; Graecos vero Hesperiam, Ausoniam, Oenotriam; Herculis denique saeculo dici coepisse Italiam. Quarum appellationum veram originem dare non ita facile est, partim ob discrepantes veterum sententias, partim quod Poeticis fabulis involutae sint. Saturnia dicta est à Saturno Rege, prout Iustinus ex Trogo docet; Italia Regis nomine Saturnia appellata est. Et Macrobius ex Festo: Saturnia Italia est, et mons qui nunc Capitolinus, Saturnius appellabatur, quod sub tutela Saturni esse diceretur. Sed haec appellatio non ad totam Italiam, sed tantum ad ejus partem, quae & Latium dicitur, pertinuisse videtur. Antequam nomen hoc sortita esset, Camefene dicta fuit, à quodam Camefe indigena, qui uti Macrobius post Hyginum & Protarchum Trallianum scribit, cum Iano participata potentia eam possidebat, ut regio Camefene, oppidum Ianiculum vocaretur. Hesperiae nomen ei indiderunt Graeci ab Hespero stella, quod Graeciae respectu Occidentior esset. Sicut vicissim Hispaniam Itali Hesperiam nuncuparunt, quod ipsis ad Occasum vergeret. Ad differentiam autem Virgilius Italiam Magnam Hesperiam; & Horatius Hispaniam Hesperiam ultimam vocat.

Ausoniae nomen Festus ab Ausone Vlyssis & Calypso filio derivat, & illi Italiae parti potissimum convenire arbitratur, in qua Beneventum & Cales. Sed rectius ab incolis Ausonibus ita appellatam credideris. Iam enim ante belli Trojani & Vlyssis tempora Ausones, antiquissimi Italiae indigenae ipsis existimati sunt Graecis; ut fabulosum omnino illud sit commentum de Vlyssis filio. Nec melius convenit inter scriptores de appellatione Oenotriæ. Dionysius Halicarn. Oenotro Lycaonis filio, qui primus sinum Ionum transnavigavit, & hanc regionem incoluit, ita dictam scribit. Servius in 1. Aeneid. aliam priori addit Etymologiam; Oenotria, inquit, dicta est à Vino optimo (ὀνοτος Graecis) quod in Italia nascitur; vel, ut Varro dicit, ab Oenotro rege. Idem Halicarnassaeus Italiae nomen derivat ab Italo Siculorum rege, qui primus hic agriculturam do-

A

cue-

cuerit, & leges condiderit. Sed Timæus & Varro putant hanc vocem esse Græcæ originis, quoniam boves, quorum magna copia in Italia fuit, veteri Græca lingua ἰταλοὶ vocantur. Sunt & qui *Vitaliam* dictam volunt, à vitulo qui è numero boum Geryonis aberrans, peragrata universa hac terra in Siciliam tranaverat. Temporis autem successu, uti degenerare solent voces ac cadere, pro *Vitalia*, Italiam vocatam esse. Sunt & alia quædam Italiæ nomina, quæ tamen partibus potius quam toti conveniunt. Ejus generis sunt, *Tyrrhenia*, quæ hodie Tuscia, inter Tiberim & Macram fluvios sita: *Chonia*, Lucaniæ pars: *Brettia*, regiuncula tantum à Limone Benaci lacûs vico ad Vrcæanum oppidum: *Latium*, pars extensa inter Tiberim Naremque amnes & mare inferum, ad Circæum usque promontorium. Cæterum cum Græci omne propemodum Italiæ simul & Siciliæ littus, & nonnulla item mediterranea loca infedissent, nomen habuere utraq; regiones apud Græcos τῆς μεγάλης ἑλλάδος, hoc est *Magna Græciæ*. Hinc apud Isidorum legitur Origin. lib. 14. cap. 4. *Italia olim à Græcis populis occupata, Magna Græcia appellata est.* Fuit autem ita dicta Orientalior Italiæ pars, à Leucopetra promontorio ad Tarentum usque.

Fines ac termini.

Italia, uti nomen pro temporum diversitate non semel mutavit, ita ejus termini ac fines varie ab auctoribus describuntur. Primum enim sola Siculorum regio Italia dicebatur ipsis indigenis, à rege eorum Italo, inter Narem Tiberimque amnes & mare inferum protensa. Id nomen postmodum, sive indigenarum sive Græcorum usurpatione ita crevit, uti tandem hinc ad Siculum fretum, inde ad Alpes extensum sit, statutique ejus fines, fluvius Varus, inde linea per Alpes Cottias, montem Adulam, Alpes Rhætiæ adjunctaque juga, porro ad amnem Arsiam Histriæ terminum: quæ quidem latus unum claudunt, cætera maria alluunt. Itaque ab ortu æquinoctiali & æstivo terminatur mari Adriatico, quod & superum appellatur, vulgo nunc *Golfo di Venetia*. Ab occasu æquinoctiali habet Varum fluvium cum Alpium jugis, quæ Galliam Narbonensem ab Italia separant: à Meridie sive occasu hyberno mare Tyrrhenum seu Tuscum, quod & inferum, Italis vulgo *Mar Tirreno* dictum: à Septentrione partim mare Adriaticum, partim Alpes, quibus à Germania discluditur. Vade vere M. Cato dicit Alpes muri vice Italiam tueri.

Longitudo.

Magnitudo Italiæ ejus longitudine ac latitudine comprehenditur. *Longitudo* Plinio teste lib. 3. cap. 5. ab Augusta Prætoria ad summos Alpium transitus sita, quæ nunc vulgo *Augst* Germanis, Italis *Aosta* dicitur, per urbem Romam & Capuam, Rhegium usque recurvo flexu, decies centena millia passuum excedit. Vt ista Plinii mensura juxta publicas & militares Romanorum vias, quæ sæpe per celebriores urbes, perque vallium ac montium circumducebant anfractus, intelligenda sit. Neque enim in Rhegio oppido desinebat Italia, sed in Leucopetra promontorio, vulgo *Capo di Sparto vento*, duodecim millia passuum ultra Rhegium sito; quo,

ut ipse ait Plinius, longissime in Meridiem excurrit Italia: & supra Augustam item pluribus adhuc millibus adicendit in summa usque Alpium juga, unde Duria amnis oritur. Hodie sane totius Italiæ à Duria fonte ad Leucopetram longitudo directo & brevissimo cursu vix octingenta millia passuum complet, seu miliaria Germanica ducenta. *Latitudo* varia est: maxima inter Varum Arsiamque fluvios est, quadringentorum & decem millium passuum, seu miliarium Germanicorum centum & trium ferme: Media prope Romam, ab ostio Aterni fluminis, hodie *Pescara*, usque ad Tiberis in mare Tyrrhenum eruptionem, centum & triginta sex millium passuum, seu triginta quatuor miliarium Germanicorum. Minima, uti vult Solinus, quadraginta millium, seu miliarium Germanicorum decem; uti Cluverio placet viginti, seu miliarium Germanicorum quinque; idque ad portum quem Hannibalis castra dicunt, aut ubi Scyllacium est oppidum & Terinæus sinus, qui hodie accolis dictus, *Golfo di S. Eufemia*. *Ambitus* Italiæ maritimus à Varo ad Arsiam intra promontoria efficit millia passuum vices quinque centena. Quibus si Alpium latus addas, millia erunt universi ambitus tricies tercentena, seu miliaria Germanica octingenta viginti quinque: aut juxta Maginum 2350 millium, seu miliarium Germanicorum 587 circiter. Mirum autem nemini videri debet, quod mensura hæc varie à variis hujus sæculi etiam Italis auctoribus tradita inveniatur, cum ipsi per omnem Italiam, Itali tam varie locorum intervalla colligant, sciscitantibusque indicent, uti perquam difficile sit verum inde aliquem atque accuratum miliarium numerum elicere. *Medium* Italiæ sive *Umbilicus*, juxta Plinium est in agro Reatino. Ibi haud procul ab oppido vulgo vocato *Civita Ducale*, est *Cutilia* lacus, situ tam longitudinis quam latitudinis universæ Italiæ medius. E regione ejus ferme est urbs Roma, quæ & ipsa in medio longitudinis posita.

Ptolemæus & Strabo eam in Peninsulæ formam describunt, quam maria tribus lateribus circumfundunt, uno vallant Alpes. Figuram ejus Plinius, Solinus, aliique quercus folio assimilant, ut longitudine multo sit amplior quam latitudine; in lævum se flectens cacumine, & Amazonicæ palmæ figura desinens. Recentiores convenientissime cruris humani à coxendice ad imum pedem effigie pingunt; cujus tibia seu *κνήμη* mari objacet infero, sura supero; pes Ionio abluitur pelago; calcaneus Epirum spectat; vola vel concavitas sinum facit Tarentinum: carnosiores partes promontoria statuunt Zephyrium, Carcinum & Brutium; digiti in Siciliam sunt conversi; genu in promontorio est Populonio; coxendix & femoris superiora in Alpibus.

Situm ita describit Plinius lib. 3. cap. 5. *Abest* *Sinus* à circumdatis terris, Histria ac Liburnia, quibusdam locis centum millia passuum; ab Epiro & Illyrico quinquaginta, ab Africa minus ducentis; ut auctor adfirmat Varro; ab Sardinia ccxx millia: ab Sicilia mille quingentos passus: à Corcyra minus lxxx: ab Issa quinquaginta. Sed ratione cœli, prout vult Maginus accuratus istius rei observator, occidentalissimus ejus

eius meridianus incidit in gradum $xxix$ & paulo amplius; orientalissimus in xli cum dimidio; ita ut $xxii$ gradus cum circiter dimidio in longitudinem occupet. Australissimus vero parallelus distat ab Aequatore gradibus $xxxvi$, & 35 minut. Et Borealissimus gradibus xli , min. 40 : ita ut in latitudinem gradus ix , & 5 min. complectatur. Et sic quintum ac sextum Clima occupabit Italia, juxta hodiernam numerationem, omnesque Parallelos qui sunt inter xi & xvi : in quo terræ tractu contingit varietas diei artificialis unius horæ. Maximus enim dies æstatis in Parallelo Australi est horarum xiv , cum 36 min. in Boreali vero horarum xv , cum totidem minutis.

Italiæ situs cum ita se habeat, nec parum ad ejus felicitatem faciant Apennini montes, qui per mediam Italiæ porrecti longitudinem, calores radiosque Solis in campos atque colles ab utroque latere positos mittunt, non mirandum tam moderatam omnibus anni partibus ibidem reperiri cœli temperiem, aërisque salubritatem, ac tantam rerum omnium quas illa fert, copiam ubertatemque. Hanc soli Italici præstantiam copiosa & eleganti oratione deprædicat Dionysius Halicarnassensis Romanarum Antiquitat. lib. 1. Est, inquit, & alia fabula inter indigenas vulgata, Saturnum ante Iovis regnum in his terris imperium habuisse; decantatamque illam sub Saturno vitam, omnibus copiis quas annus fert, adfluentem, nusquam alibi magis quam apud illos floruisse. Quod si quis remota ex horum verbis fabula, bonitatem regionis velit exquirere, ex qua humanum genus plurima ad vitæ hilaritatem facientia mox à suis initiis perceperit; sive ex terra, ut antiquorum habet opinio, sive aliunde fuisse; non facile aliam inveniet ad hoc magis idoneam. Si enim unam terram cum alia conseras, magnitudine parem, non solum in Europa, verum etiam in toto orbe, optima meo judicio est Italia. Quanquam non me latet, quod incredibilia videbor dicere, cogitantibus Ægyptum & Africam ac Babyloniam, & si quarum aliarum celebrata est felicitas. At ego terræ opes non æstimo ex una aliqua fructus specie; nec me subit desiderium habitandi, ubi arva tantum sunt pingua; aliarum vero rerum ad vitam utilium aut nulla aut admodum parva copia: sed quæ sibi ipsa maxime sufficit, adpectitisque bonis plerumque quam minimum indiget, eam puto optimam. Hanc vero omnigenam fertilitatem & copiam, si cui alii terræ, Italia concessam credo. Non enim arva modo bona habet, caret autem arboribus, ut frumentifera; neque plantis modo quibuslibet alendis est idonea, sed inutilis segetibus; ut arbusculi agri: neque largiter quidem hac utraque suppeditat: sed parum apta est alendo pecori: neque dixerit quis eam abundare quidem frugibus ac pascuis, sed ad degendam vitam esse ingratam hominibus: verum est referta omnibus, ut ita dicam, voluptatibus ac commodis. Cui enim frumentifera terræ cedent rura Campana, non fluminibus, sed aquis rigata caelestibus? in quibus campis ego vidi arva vel trifera; æstivam post hybernā, & autumnalem post æstivā sementem enutrientia. Cui olivifera Messapiorum ac Dauniorum, Sabinorumque & aliorum multorum cultura? cui vitifera Etruria & Albanus, Falernusque ager, mirum in modum amicus vitibus, & modico labori uberrimos reddens fructus atque optimos? Præter eam autem quæ colitur, multum terræ invenies patere ovium, multum caprarum gregibus; plus etiam Italia.

& præstantius armentis equorum & boum. Palustris enim & pratensis herba, copiosa illa, cultivæque terræ irrigua & roscida, immensum quantum æstate compascua, omni tempore vegetam præbet gregum copiam. Sed saltus imprimis admiratione digni sunt, circa prærupta & nemorosa loca tumulosque cultura parum idoneos. Ex quibus multam ac pulchram fabricandis navibus, multam etiam aliis operibus aptam petunt materiam. Atque horum nihil est vel paratu difficile; vel ab humanis usibus remotum; sed omnia & confici facile, & facile convelli possunt propter fluviorum frequentiam, qui universam oram permeant, & magnam oportunitatem importandis ac permutandis, quas terra fert, rebus adferunt. Eadem terra habet & aquarum calidarum multis in locis scaturigines, jucundissima exhibentes lavacra, morbisque inveteratis sanandis utilissima. Item metalla omnis generis; ac venationes luculentas, maritimosque proventus varios, & innumera alia, vel utilitati servientia, vel delectantia miraculo. Sed omnium pulcherrima est, aëris moderata; ut anni tempus fert, temperies; qualis nec nimio gelu, nec immenso æstu fruges ledat aut animantia. Nihil igitur mirum si antiqui Saturno sacram putaverunt hanc terram; numen hoc rati omnem hominibus felicitatem plene largiri; sive is Cronus est, ut Græci volunt, sive Saturnus, ut Romani; totam certe mundi naturam complexus, utroque eum nomines vocabulo. Cernentesque regionem hanc refertam esse omni opulentia & gratia, cujus studiosum est genus humanum, æquum judicarunt divino & mortali generi, quæ cuique convenientissima essent loca, offerri ac dedicari. Hactenus Dionysius, felicitatis Italici soli facundissimus præco. Nunc etiam audiamus Plinium Latinum scriptorem patriæ suæ laudes enarrantem, in fine nobilissimi sui operis lib. 37, cap. 13: In toto orbe, & quacunque cœli convexitas vergit, pulcherrima est omnium, rebusque merito principatum naturæ obtinens Italia, rectorix parensque mundi altera, viris, fœminis, ducibus, militibus, servitiis; artium præstantia, ingeniorum claritatibus, jam situ ac salubritate cœli atque temperie, accessu cunctarum gentium facili, littoribus portuosius, benigno ventorum adflatu. Etenim contingit recurrentis positio in partem utilissimam, & inter ortus occasusque mediam, aquarum copia, nemorum salubritate, montium articulis, ferorum animalium innocentia, soli fertilitate, pabuli ubertate. Quidquid est, quo carere vita non debeat, nusquam est præstantius: fruges, vinum, olea, vellera, lina, vestes, juvenci. Ne equos quidem in trigariis præferri ullos vernaculis animadverto. Metallis auri, argenti, æris, ferri, quamdiu libuit (scilicet Patribus Senatuique Romano, postea enim Senatusconsulto vetitum, ne metalla effoderentur in Italia) exercere, nullis cessit. Et iis nunc in se gravis pro omni dote varios succos & frugum pomorumque sapores fundit. Sed & Poëtarum principis, quo Italiam suam prosequitur, encomium adscribere non pigebit. Exstat illud lib. 2. Georgic.

Sed neque Medorum silva, dirissima terra,
Nec pulcer Ganges, atque auro turbidus Hermus,
Laudibus Italiæ certent: non Bactra, nec Indi:
Totaque thuriferis Panchaia pinguis arenis.
Hæc loca non tauri spirantes naribus ignem
Invertère, satis immanis dentibus hydri:
Nec galeis, densisque virum seges horruit hastis:

B

Sed

*Sed gravis fruges, & Bacchi Masticus humor
Implevere: tenent oleaque, armentaque lata.
Hinc bellator equus campo sese arduus infert:
Hinc albi, Clitumne, greges, & maxima taurus
Victima, saepe tuo perfusi flumine sacro
Romanos ad templa deum duxere triumphos.
Hic ver assiduum, atque alienis mensibus estas:
Bis gravis pecudes: bis pomis utilis arbor.
At rabida tigres absunt, & seva leonum
Semina: nec miseros fallunt aconita legentes:
Nec rapit immensos orbes per humum, neque tanto
Squameus in spiram tractu se colligit anguis.
Adde tot egregias urbes, operumque laborem,
Tot congesta manu praeceptis oppida saxi,
Fluminaque antiquos subter labentia muros.
An mare, quod supra, memorem, quodque alluit infra;
Anne lacus tantos? te Lari maxime, teque
Fluctibus & fremitu assurgens Benace marino?
An memorem portus, Lucrinoque addita claustra,
Atque indignatum magnis stridoribus aequor,
Iulia quae ponto longe sonat unda refluxo:
Tyrrhenusque fretis immittitur aestus Avernis?
Hac eadem argenti rivus, arisque metalla
Ostendit venis, atque auro plurima fluxit.
Hac genus acre virum, Marfos pubemque Sabellam,
Assuetumque malo Ligurem, Volcosque verutos
Extulit: hac Decios, Marios, magnosque Camillos,
Scipiadas duos bello, & te, maxime Caesar,
Qui nunc extremis Asiae jam victor in oris,
Imbellem avertis Romanis arcibus Indum.
Salve magna patens frugum, Saturnia tellus,
Magna virum.*

Quod si Italiam secum comparare libeat, utique Campaniam, quae nunc incolis dicitur Terra di Lavoro, omnium totius Italiae regionum primum Graeci, dein quoque Romani felicissimam praedicarunt; quanquam Tacitus Histor. lib. 2. florentissimum Italiae latus vocet Circumpadanam regionem. De qua etiam verba faciens Polybius; Secundum haec Alpium juga, inquit, a meridie campi subjacent in ultima versus Septentriones Italiae parte, omnium qui tota Europa nobis cogniti sunt longe praestantissimi rebus universis, latissimeque patentes. Sane hodieque haec regio totius Italiae florentissima est, tam agrorum vario ac ubere proventu, quam urbium vicorumque simul & incolarum frequentia atque celebritate plane miranda. Vltior Italia, quod Neapolitanum nunc vocatur regnum, multum pristinae dignitatis & splendoris amisit, excepta felicissima Campaniae ora, idque propter varia exterorum imperia, quibus vexata diu ac impedita fuit.

Fecit Italiae praestantia, ut de ejus principatu toties olim tamque acriter dimicatum fuerit, utque eam oppugnatam venerint nullae non gentes, Galli, Poeni, Gothi, Hunni, Hungari, Cimbri, Teutones, Franci, Vascones, Helvetii, Germani, Hispani. Facit ejus celebritas, ut turmatim huc confluant, quotquot exteras regiones lustrandi amor incescit. Facit ejus amoenitas & omnigena voluptas, ut plurimi ejus dulcedine capti patriae suae oblivisci ament. Hic montes vitiferos, variarumque rerum feracissimos adspectabis. Illic valles irriguas, sylvasque umbra arborumque proceritate, varietate, & quo

se offerunt transeuntium oculis prospectu, gratissimas. Ad littus deflectentibus sinus se ostentant maris mediterranei amplius & profundius, portus quoque, naviumque stationes tutissimae. Passim flumina aquis saluberrimis terram irrigant, lacusque limpidi & fontes illimes soli ficitatem corrigunt. ut in hunc tanquam in Pandorae pyxidem aut Amalthaeum cornu omnes naturae dotes contulisse videatur beneficium Numen. Incolae domi militiaeque clari. Urbes opibus, aedium splendore, civiumque frequentia celebres, aliae partim loci natura, partim humana opera ac industria invictae. Pagi aedificiis nobilium praetoriisque superbiunt. Quin & veterum ubique monumenta, structurae regulorum, & prisca rudera; plurimaque tum humanae solertiae, tum naturae matris miracula, spectatores detinent, & festinantium alias itinera gratum incommode morantur. Sed non abs re fuerit adscribere de celeberrimis Italiae civitatibus, earumque privatis dotibus versus Italicos, celebratos passim nec inelegantes:

*Fama tra noi Roma pomposa & santa,
Venetia ricca, saggia & signorile,
Neapoli odorifera & gentile,
Firenze bella tutto il volgo canta.
Grande Milano in Italia si vanta,
Bologna grassa, è Ferrara civile,
Padova forte, è Bergamo sottile,
Genova di superbia altera pianta.
Verona degna, è Perugia sanguigna,
Brescia l'armata, è Mantova gloriosa,
Rimini buona & Pistoia ferrigna.
Siena de bel podere; Lucca industriosa,
Furli bizarro, & Ravenna benigna,
E Senne l'gallia del aria noiosa,
E Capua amorosa.
Pisa freudente, & Pesaro giardino,
Ancona del bel porto pellegrino,
Fidelissimo Urbino.
Ascoli tondo, è lungo Recanate,
Foligno delle strade inzuccarate,
Et son dal cielo mandate.
Le belle donne da Fano se dice,
Ma Siena poi tra l'altre piu felice.*

Sabellus quoque in eundem sensum principibus Italiae urbibus, ex vulgi praedicatione, haec epitheta adscribit: Roma sancta: ob Pontificis maximi sedem. Dites Venetiae: ob potentiam atque opes immensas. Genua superba: ob superbam aedificiorum magnificentiam. Mediolanum magnum: ob amplitudinem urbis, civiumque numerositatem. Florentia pulchra: ob aedificiorum splendorem, vicorum munditiam, latitudinem ac directionem. Neapolis nobilis: ob frequentiam Principum, Comitum, atque equestri ordinis virorum. Bononia pinguis: ob lascivam agri fertilitatem. Ravenna antiqua: ob aedificiorum totiusque urbis vetustatem. Patavium doctum: ob litterarum & humanarum artium studia. Audiamus & Thomae Eduardi Angli de iisdem urbibus iudicium, heroico carmine editum:

*Sancta est sanctorum pretioso sanguine Roma.
Cingitur urbs Venetum pelago, ditissima nummis.
Inclyta Parthenope gignit Comitesque Ducesque.*

Eft

Incolae.

Ager.

Est Mediolanum jucundum, nobile, magnum.
 Excellit studiis fecunda Bononia cunctis.
 Splendida solertes nutrit Florentia cives.
 Genua habet portum, mercesque, domosque superbās.
 Exhaurit loculos Ferraria ferrea plenos.
 Verona humana dat singula commoda vitæ.
 Extollit Paduam Iuris studium & Medicina.
 Illustrat Senas patriæ facundia linguae. (nam.
 Maxima pars hominum clamat miseram esse Cremonam.
 Mantua gaudet aquis, ortu decorata Maronis.
 Vina Vtini varias generosa vehuntur in urbes.
 Brixia dives opum parce succurrit egenis.
 Italicos versus præfert Papia Latinis.
 Libera Luca tremis Ducibus vicina duobus.
 Flent Pisæ amissum dum contemplantur honorem.
 Commendat Parmam lac, caseus, atque butyrum.
 Non caret hospitibus perpulchra Placentia caris.
 Taurinum exornant virtus, pietasque, fidesque.
 Militibus validis studiosa Perusia claret.
 Emporiæ in portis consistit gloria clausis.
 Mordicus urbs Mutinæ ranas tenet esse salubres.
 Contemnunt omnes Anconæ mœnia Turcas.
 Litibus imponit finem Macerata Picenis.
 Urbs Livii celebris nimis est proclivis ad arma.
 Bergomum ab inculta dictum est ignobile lingua.
 Vercellæ lucro non delectantur iniquo.
 Odit mundanas syncera Novaria fraudes.
 Clara per antiquæ defecit fama Ravennæ.
 Permultos Comites Vicentia nutrit egenos.
 Omnibus exponit gladios Arerium acutos.
 Dulcia felicem cingunt vineta Cesenam.
 Civibus humanis decorata est Asta fidelis.
 Fructibus, anseribus pomarium Ariminum abundat.
 Omnes commendant ficus, grossosque Pisauri.
 Castaneis, oleo, tritico, Pistorium abundat.
 Rustica frugales nutrit Dertona colonos.
 Postponit Regium cornuta animalia porcis.
 Tarvicium exultat nitido cum flumine fontes.
 Sancta patent cunctis peregrinis claustra Viterbi.
 Imola diuisa est, nocet hæc diuisio multis.
 Urbinum statuit Ducibus clamare, valete.
 Nota est fictilibus figlina Faventia vasis.
 Laus Pompeja boves pingues producit, ovesque.
 Spoletum clamat, peregrini intrate, manete.
 Narnia promittens epulum, dabit ova vel uvas.
 Concilium illustrat sanctum generale Tridentum.
 Assisium sancti Francisci corpore gaudet.
 Fanum virginibus fertur florere venustis.
 Hospitibus Comum pisces cum carnibus offert.
 Querit opes fragiles studiis Savona relictis.

Incole.

Verum, ut ad singula propius descendam, scatet fervetque Italia incolarum passim frequentia & numero, nec loca ulla, si planitiem spectes, habet, quæ solitudine damnaverit Natura, aut per cœli inclementiam habitari non sinat. Narrat Plinius, eam L. Æmilio Paulo, C. Attilio Regulo Coss. nuntiato Gallico tumultu, solam, sine externis auxiliis, atque etiam tunc sine Transpadanis, octoginta millia equitum, peditum septingenta millia armavisse. Quid hoc sæculo non præstaret? Nonnulli incolarum annum ætatis centesimum vigesimum sextum superarunt, teste eodem Plinio lib. 3, cap. 49. Certe vitæ hæc diuturnitas temperamenti bonitatem, hæc aëris coelique temperiem arguit. Ager illi est lætus, benignus, &

Ager.

frugum omnium feracissimus, ex quo sumtibus exiguis uberrimus ad cultores quæstus redit. Rosellanus ager in Umbria juxta lacum Velinum tantæ fertilitatis fuit, ut auctore Varrone, Cæsar Vopiscus, quum causam apud Censores ageret, Campos Roseæ dixerit Italiæ sumen esse, in quibus perticas aliaque utensilia in campo relicta gramen una nocte operiret. Hanc Naturæ benignitatem ita expressit Virgilius Æneid. 7:

Et quantum longis carpunt armenta diebus,
 Exigua tantum gelidus ros nocte reponit.

Idem Varro, Ad victum, inquit, optima fert: Ager Campanus frumentum: Falernus vinum: Cassinas oleum: Tusculanus ficum: mel Tarentinus: piscem Tiberis. Arbores fert, ut vulgatas taceam, laudatissimas, Aurantias inquam, Citrias, Medicas, Cydonias. Exemplo sit vel sola Liguria, quæ tot tamque præstantibus passim arboribus, & summæ proceritatis palmis confita est, ut non solum visui jucundus sit earum adspectus, & prætereuntes detineat odorum fragrantia, verum etiam fructibus generosissimis incolas beet, hortis quoque passim occurrentibus, ad discutienda vitæ urbanæ tædia, & honestam animorum relaxationem, amœnissimis. Vivere in Italia piperis arborem docet Plinius. Oleis maxime abundat terra Hydruntina, licet iis Italiam, Hispaniam atque Africam, L. Tarquinio Prisco regnante, caruisse, scripserit apud eundem Plinium Fenestella. Ager quoque Barianus in Apulia Peucetia, oleum, vinum, frumentum, amygdalam, gossypium, aliosque fructus incredibili fundit ubertate. Vnus Vallis Oneliæ ager in Liguria tanto gaudet olei proventu, ut quandoque duodeviginti, nonnunquam vicena millia reddat urnarum, quas incolæ Barilas vocant. Laudantur inter alia Venafrum & Licinianum. Prioris meminit Martialis:

Hoc tibi Campani suda vit bacca Venafri

Vnguentum, quoties sumis & istud olet.

Nec illam gratissimi roris speciem, quam Manana vocant Hebræi, & quo gloriari solet Syria, Italiæ negavit benefica Natura. Colligitur in Brutiis, prope Altomontium, noctu rorans, præcipue cum imbres diurnos pura liquidaque noctis tempestas excipit. Eodem beata munere Magna Græcia, quo loco Thuriarum nobis visuntur vestigia. Vitium principatu in tantum excellit, ut vel hoc uno, Plinio teste, omnia gentium vicisse, quanquam odorifera, possit videri bona: etiam si ubique pubescentium odori nulla suavitas præfertur. Fidem faciunt, generosissima, quæ passim nascuntur, vina, antiquis scriptoribus ac Poëtis decantata. Italiæ Vina quatuor gradibus distinguit Plinius. Omnibus aliis præfert Setinum, ab Setia Latii oppido dictum. Secundum locum tribuit Falerno, cujus duæ erant species: unum dulce, alterum austerum, quod melle edulcare solebant. Horatius:

Aufidias forti miscebat mella Falerno.

Tertium, Albano, Surrentino, Massico, Statanio, Caleno, Fundano, Veliternino, Privernatio, Signino. Vltimum, vinis Prætutis atque Anconæ nascentibus, iisque, quæ à Palma forte enata,

Arbores.

Vitis.

ta, Palmefia appellantur. Setinum vinum commendare solebat divus Augustus, Cæsaresque alii. Cæcubum prioribus sæculis præferebatur. Ejus laudes deprædicant Martialis & Horatius. Prior hoc disticho :

*Cacuba fundanis generosa coquuntur Amyclis,
Vitis & in media nata palude viret.*

Posterior lib. 1, Oda 20.

*Cacubam & prælo domitam Caleno
Tu bibes uvam: mea nec Falerno
Temperant vites, neque Formiani
Pocula colles.*

Falernum hoc nomine commendatum fuit, quod vetustatem ferret. Tiberius Cæsar dicebat consensisse Medicos, ut nobilitatis palmam Surrentino darent, alioquin esse generosum acetum. Strabo non minus ea commendat sua ætate, quod Roma ea probaverit, ob ætatem, quam ferebant. Plura de vinis Italicis qui legere desiderat, adeat F. Blondum, Leandrum, & Medicos Italos, Iacobum Præfectum, Netinum, Ioannem Baptistam, Confalonierum Veronensem, & Andream Baccium. Herbarum quoque omnis generis fertilissima est: nec metallorum cujusvis generis præstantia ullis terris cedit. Italia, inquit Plinius, vetere edicto parcitum est, alioquin nulla fecundior metallorum quoque erat tellus. In foro Iulio Hydra fluvius est, & haud procul inde Argenti-vivi fodina. Magna aluminis copia ante aliquot annos reperiata est apud Etruscos, in Massæ territorio. In Campania Felice cuniculi sunt, ex quibus sulphur effoditur. Ab Volaterris amnem Cæcinam versus milliar. 111, colles aliquot visuntur, ubi officinæ salariæ. Apud Brutios etiam Salisfodinæ sunt, in intima usque montis viscera excavatæ, in longitudinem quædam 10, quædam 120 passuum excurrentes. Taceo Latomias, ubi lapides varii exciduntur, quales habet Tibur, & ager Vicentinus, quarum lapidibus Patavini & Vicentini olim sua struxere domicilia. Taceo Marmora, quæ juxta Padi fontes, & ex ipsis terræ cavernis in Lombardia præstantissima eruuntur. In Thufcia lucidum marmor invenitur, ex quo integræ mensæ, & solidæ columnæ fieri solent. Hinc olim superba ista veterum monumenta, quæ Romæ aliisque locis cernuntur hodie, hominum eruit labor & industria. Vicus Volaterranus Alabastritem sufficit, mollem & durum, quorum hic splendidioribus operibus aptari solet, & è terra cæditur: ille supra terram invenitur, & excoctus igne gypsum fit. In montibus Brutiis, propter perpetuum in jugis frigus, crySTALLUS magna copia, apud Graviscas Corallium in mari invenitur. Castellum tertio lapide à Volaterris Chalcitin mittit, nec longe illic Porphyrites, Ophites, Achates, Chalcedonii, alique id genus lapides pretiosi aquarum cursu eruuntur. Ager quoque Volaterranus Lazurium & Vitriolum, aliaque plurima varii generis præbet. In Thufcia prope Libbianum Terra nigra foditur, magnæque Chalcitis, unde futorium fit atramentum, copia. Omnis fere speciei animalia & gignit & nutrit, equorum boumque armenta, oviumque ac caprarum greges. Magnam boum (qui

vetere lingua Græca *ἰουλοι* dicebantur) copiam in Italia fuisse, buceraque in ea terra gigni pascique solita, docent apud Agellium lib. 11. Noët. Atticar. cap. 1. Timæus in historiis, & M. Terentius Varro in Antiquitatibus. Laudat Lucana armenta ob magnitudinem & robur Lucilius:

*Quem neque Lucanis oriundi montibus Tauri,
Ducere pro telo validis cervicibus possent.*

Alpes montes sunt altissimi, quibus Italia ceu *Alpes* vallo quodam ac muro à reliquis terris continentibus, Gallia Germaniaque separatur. Festus Pompejus vocabulum Sabinum esse vult, dicique Alpes à nivium candore, quia perpetuis nivibus albescent. Sabini siquidem *alpum* dixere, quod postea Latini *albus*. Rectius tamen Isidorus Gallicam vocem esse ait, cum Gallorum lingua *Alpes* montes alti dicantur. Sic & Servius in lib. 10 Æneid. scribit: Sane omnes altitudines montium licet à Gallis Alpes vocantur, tamen proprie montium Gallicorum sunt. P. Cluverius vocabulum nec Romanum nec Sabinum esse contendit, sed Celticum ac mere Germanicum. Germani enim Alpium incolæ sive adcolæ patrio vocabulo vocant *Alpen*, & variante dialecto *Alben*. Cum autem Hispani, Britanni, Galli, Germani, adeoque Illyrici, unius ejusdemque gentis Celticæ fuerint nationes, unamque & eandem inter se habuerint linguam, variis tantum dialectis distinctam, nihil mirum, si originis Celticæ vox ad Gallos dimanaverit. Hinc & Pyrenæi montes dicti fuere utrinque adcolis Alpes, teste Procopio, & item Carpates mons Daciam ab Septentrionibus cingens, *Basternarum Alpium* nomen fert in Tabula Itineraria, à Basternarum gente Germanica, quondam Alpium adcola. Prudentius quoque, communi Alpium nomine, tum Cottiana juga, tum Pyrenæos montes indiget, ita enim canit in hymno suo in S. Laurentium:

*Nos Vasco Iberus dividit,
Binis remotos Alpibus:
Trans Cottianorum juga,
Trans & Pyrenas nunguidas.*

Promiscue quoque hæc ipsa montium juga, modo *Alpia* dicta fuere, modo *Albia*. Stephanus, *Alpes*, inquit, etiam *Alpia* dicuntur juga, & *Albia*, bisariam quippe scribitur, per p, & item per b. Circa Helvetiam vero & Penninam vallem, quæ vulgo nunc vocatur *Waliserland*, alp & alpen quasi peculiari vocabulo dicuntur montes pascui, ex quibus fœnum non colligitur ad hibernos animalium pastus, sed in quos boves aliaque armenta pascendi tantum gratia mittuntur. unde *zu alp faren*, est armenta in pascua montana agere. Cæterum iidem montes alio nomine incolis dicti fuere *Tauri*, vulgo *Tauren*, & contracte *Taurin*. Vnde etiam Noricorum montes inter Dravum & Salsiacum amnes variis distincti cognominibus, appellantur *Krummertaurin*, *Windichtaurin*, *Felbertaurin*, &c. qui omnes iisdem cognomentis adhibitis vulgo etiam vocantur *Alben*. Hinc omnes olim Inalpinæ gentes dictæ fuere *thi Thaurischen*, & *Taurischen*, Græcis ac Latinis *ταυροκτοί*, *Taurisci*. quemadmodum illi *Albischen* supra Massiliam paulo jam detor-

tiori

Herbe.

Metalla.

Salis fodine.

Latomie.

Marmora.

Animalia.

tiori vocabulo *Albici*, ut in libro de Vindelicia ac Norico fuscè demonstrat Cluverius. Hinc Asiæ quoque montes inter Cappadociam Siciliamque ab eadem Celtica gente, quæ ex Gallia profecta apud Cappadociam jam ab antiquissimis temporibus consedit, Tauri montis nomen accepisse probabili conjectura credi possit. Alpem quoque singulari numero usurparunt Latini simul Græcique auctores. Lucanus lib. 3,

Agmine nubiferam raptoque supervolat Alpem.

Et Iuvenalis Satyra 10, de Hannibale:

Additur imperiis Hispania. Pyrenæum

Transiit. opposuit natura Alpemque nivemque:

Diducit scopulos, & montem rumpit aceto.

Dionysius in *περιγῶσι*:

τῆς δ' αὖτις ἀντιλήλου ἀναφάνετο Ἄλπιος δ' ἔχθρῃ.

Hujus ad Orientem apparet Alpīs principium.

*Longitudo
Alpium.*

Pomponius Mela Alpes in Thraciam usque penetrare scribit. Oriuntur ad mare Liguliticum, & per Allobrogas, Helvetios, Rhætos, Vindelicos, Noricos, Carnos, Illyrios extensæ, in Serviam usque excurrere videntur, ubi in duo scissæ brachia, uno per Thraciam procurentes ad pontum Euxinum, altero per Macedoniam, ad Aëtium promontorium finiuntur. Ex Plinii sententia Alpium juga non ultra Illyrici sive Dalmatiæ fines extendebantur, ita ut ducenta millia passuum minus tribuat Alpium longitudini, quam Mela, tanto quippe spacio Illyricum à Thracia distat. Cæterum Polybius, Strabo, Herodianus, ipsis Italiæ finibus Alpium nomen finiunt, easque supero & infero mari concludunt: & sic hodie per summos Alpium vertices, qua fines erant Italiæ à Varo ad Arfiam, millia stadiorum octingenta colliguntur; juxta campestria vero bis mille & ducenta. Nos initium earum facimus à Vadis Sabatis sive Genua, finem ad Flaticum sinum, vulgo *di Kulpe*, fluminis fontes, qui quidem finis à plerisque receptus est, licet alii longius eas ultra Dalmatiam Thraciamque extendant. Latitudinem earum tradit Cornelius Nepos centum millium, Titus Livius trium millium stadiorum, (hoc est, passuum trecentorum septuaginta quinque millium) uterque diversis in locis. Nam & centum millia excedunt aliquando; ubi Germaniam ab Italia submovent, nec septuaginta millia explent reliqua sui parte graciles. Alpium altitudo summa est, ut non immerito Poëtæ eas *nubiferas & æreas*, & *saxa minantia cælo*, appellaverint. Celebrata est montis Athi in Thracia, & Olympi in Thessalia altitudo, in cujus cacumine aram esse ferunt Iovi dicatam, cujus altaribus si qua de extis inferuntur, nec diffantur ventosis spiritibus, nec humentibus pluviis diluuntur; sed volvente anno, cujusmodi relicta fuerint, ejusmodi reperiuntur. Verum Polybius, Historiæ & Geographiæ peritissimus, & qui Alpes coram ipse, ut lib. 3 testatur, inspexit, neque Athon, neque Olympum, neque quenquam alium, sive Græciæ, sive universæ Europæ montem Alpius altitudine magnitudineque comparandum esse censuit. Nec illud de extis & cineribus in Olympo satis est docu-

Italia.

menti, hinc omnium esse altissimum. par quippe exemplum legitur de Lacinio Italiæ promontorio, minime alto; in quo Iunonis quondam ara; de qua ita Plinius libro 2, capite 107: In Lacinia Iunonis ara sub dio sita, cinerem immobilem esse, perflantibus undique procellis. Dicæarchus, Regum Macedoniæ cura, altitudinem montium permenfus, altissimum prodidit Pelion Thessaliæ montem, altum ratione perpendiculi passus mille ducentos & quinquaginta. Sed fefellit ipsum sua conjectatio. Ipse enim Plinius, Comensis muniiceps, quod oppidum ad radices Alpium situm est, earum vertices quosdam longo tractu, nec breviori quinquaginta millibus passuum adfurgere scribit. quod & se expertum testatur Cluverius, licet adscensu minime adclivi. Sed quum multis locis adscensus eorum satis adclivis & arduus, reperiatur triginta millium, facile hinc colligere licet, longe altitudinem eorum mille illos & ducentos ac quinquaginta passus Pelii, perpendiculi ratione, vel his etiam amplius Olympi montis excedere, altissimosque Græciæ totius montes superare. Quod autem Poëtæ Alpes vocent nubiferos montes, non ita magna res est, cum nubes non semper media æris regione, sed sæpenumero etiam propius terram ferantur. quanquam densissimis haud raro nebulis montes tegantur, quæ nubes esse omnino videntur. quod non Alpius tantum, sed cuius etiam minus excelso monti passim accidere constat. Hoc quoque certum, non parum ubique esse earum altitudinem; qua incipiunt, humiliores sunt, qua finiuntur, mitescent; intermediæ plerisque locis altiores sunt. Solinus Vesulum montem, unde Padus oritur, inter omnium Alpium juga exsuperantissimum nominat. Alii Lepontias Alpes summas esse volunt, Rhæti suas altissimas esse contendunt. Sunt autem summa Alpium horrida & sterilia, nivibusque perpetuis rigentia; media lætiora & cultui apta, pleraque pascua; ima, præsertim ab eo latere, quod Italiam ac orientem meridianamque Solem prospicit, campestria & omnium rerum feracissima; licet & alterum latus Septentrionibus objectum, quæ ad victum cultumque sunt necessaria, sic satis sufficiat. In cacuminibus, qua frequens iter est, diverforia exstructa sunt recipiendis viatoribus, in quæ omnis annona, omniaque adeo ligna ad focos jumentis per multa interdum passuum millia subvehuntur. Descripsit eas elegantissimo carmine Silius lib. 3, ubi de Hannibalis in Italiam transitu canit:

*Cuncta gelu canaque æternum grandine tecta,
Atque ævi glaciem cobibent. riget ardua montis
Ætherii facies; surgentique obvia Phæbo
Duratas nescit flammis mollire pruinas.
Quantum Tartareus regni pallentis hiatus
Ad manes imos atque atra stagna paludis
A supera tellure patet; tam longa per auras
Erigitur tellus, & cælum intercipit umbra.
Nullum ver usquam, nullique æstatis honores.
Sola jugis habitat diris, sedesque tæretur
Perpetuas deformis hyems. illa undique nubes
Huc atras agit, & mixtos cum grandine nimbos.*

*Alpium
natura ac
indoles.*

Latitudo.

Altitudo.

C

Iam

Iam cuncti flatus ventique furentia regna

Alpina posuere domo, caligat in altis

Obtutus saxis: abeuntque in nubila montes.

Mixtus Atbos Tauro, Rhodopeque juncta Mimanti,

Ossaque cum Pelio, cumque Hemo cesserit Otrys.

*Alpium
distinctio.*

Alpes pro partium ac situs diversitate varias hic illic, olim & hodie sortitæ sunt appellationes. Sub Imperio Romano primisque Imperatoribus distinctæ fuerunt ab infero mari ad superum, in Maritimas, Cottias, Grajas, Penninas five Pœninas, Rhæticas five Tridentinas, Noricas, Carnicas, & Iulias five Pannonicas.

Maritime.

Maritima, à mari Ligustico, cui imminent, nomen traxere. Et quia à Liguribus inhabitatæ, Ligusticæ quoque Alpes dictæ fuere. Extendebantur intra Varum amnem, Italiæ finem, à Vadis Sabatiis five Genua, ad Vesulum usque montem, qui Padum fundit. Iter describitur ab Roma per viam Aureliam, per Tusciam & Alpes maritimas Arelatum usque. Maritimarum pars est mons, Acerna Plinio dictus, ex quo Varus profunditur. Hodie vocatur *monte Camelione*. Augustinus enim Iustinianus Nobis Episcopus, qui Corsicæ descriptionem in tabulam redegit, ut ipsemet inquit in historia sua Genuensi, notat Varum hodie ex monte Camelione oriri.

Cottia.

Post maritimas Alpes incipiebant *Cottia*, à Cottio rege cognominatæ, de cujus contra Romanos gestis legendi Sueton. in Nerone, Dio Cassius, Eutropius, Auctor de viris illustribus, Ammianus Marcellinus, alique. Minus recte quibusdam *Cœtia* vocantur, & Rex *Cœlius*, mutato *t* in *c*. Antiquis quippe temporibus et efferebatur tanquam duplex *tt*. Vnde & hodie vulgari Itolorum sermone dicitur *atto, fatto, patto, petto, setta, detto, dorro, dutto*, pro *actus, factus, pactum, pectus, secta, dictus, doctus, ductus*. Græci quoque auctores per geminum α habent $\alpha\tau\tau\alpha$, & $\alpha\tau\tau\alpha\iota$. Tractus Alpium Cottiarum fuit inter Austrum & Septentrionem, à supradicto Vesulo monte ad montem usque, cui appellatio *Monte Cenise*: inter ortum & occasum, à Segusio oppido ad oppidum usque Galliæ Eburodunum. Antoninus in Itinerario iter Mediolano Arelatum ducit per Alpes Cottias. Ammian. Marcellinus Cottiarum Alpium viam ab Cottio Rege primum apertam credidit, nullumque hac fuisse ante ea tempora iter. Cujus sententiæ falsitatem pluribus certisque documentis convincit Cluverius Italiæ Antiquæ lib. 1, cap. 33. Sunt & alia itinera inter montem, qui vulgo *Genebre* dicitur, & Alpes maritimas, veluti per valles Peroisæ, Lusernæ, Angroniæ, & Crucis, quarum incolæ vulgo Christiani nominantur.

Graja.

Cottias Alpes proxime excipiunt *Graja*, ab incolis Grajis sic cognominatæ. Tractus earum est à supradicto monte Cenise ad minorem usque montem divi Bernhardi & paulo ultra. Nam proximum huic jugum, quod vulgo vocatur mons divi Bernhardi major, Pœninarum Alpium erat transitus. Sub posterioribus Imperatoribus unam per se provinciam constituebant Grajæ Alpes. Describuntur apud Antoninum Itinera duo ab urbe Mediolanensi per

Alpes Grajas, unum quidem Viennam, alterum Argentoratum. Prioris meminit quoque Itineraria Tabula, quæ medio fere itinere mansionem notat in Alpe Graja. Graphice eas descripsit Petronius Arbiter, qui & Cæsarem hac exercitum in Italiam traduxisse canit, quo tempore bellum civile patriæ indicturus erat. Sunt hodie Grajæ Alpes, Mons S. Bernardi minor, *monte minore de S. Bernardo*, *Petit Bernard*, sic dictus à cœnobio, quod D. Bernardo sacrum, quo loco Bergintrum ab Antonino locatur. Prope hunc est mons Cales & Cinisus major, de quibus dubitat Simlerus, Grajisne an Cottias Alpibus adnumerari debeant. In Grajis fuisse Aximam & Forum Claudii, quod postea Darantasia, nunc vulgo *Monstier en Tarantaise*, tabula Itineraria testatur.

Grajis Alpibus succedunt *Alpes Penninae*, five ut falso alii vocant *Pœninae*. Isidorus alique Apenninum & Pœninas Alpes eisdem montes esse volunt. Verba Isidori sunt hæc: Apenninus mons appellatus, quasi Alpes Pœninae, quia Hannibal veniens ad Italiam easdem Alpes aperuit: unde & Virgilius, *Alpes immittet apertas*. Has enim Hannibal post bella Hispaniæ aceto rupit, & inde loca ipsa, quæ rupit, Apenninae Alpes vocantur. Sed crasso errore Alpes Penninas & Apenninum confundit. Nemo enim rerum Romanarum & Italiæ peritus ignorare potest, quo tractu sint Penninae, five, ut alii scribere, Pœninae Alpes, quas Hannibal cum Punico suo exercitu ferro, igni, acetoque fregisse traditur, nempe qui nunc vocatur mons Iovis, five alio nomine, mons divi Bernhardi, *monte majore de S. Bernardo*, qua transitus est ex Salassis ab Augusta Prætoria in Veragros ad Octodurum, quod vulgo dicitur incolis *Martignach*, Gallis *Martignii*. Causa erroris fuit, quod Grammatici isti apud rerum Hannibalicarum scriptores legerint, Hannibalem Penninis Alpibus è Gallia Transalpina in Italiam transcessisse: viamque illac ferro & igni atque aceto sibi stravisse: postea vero per Apenninum montem è Gallia Cisalpina in Etruriam transisse. hinc eundem montem esse Apenninum & Alpes Penninas arbitrati sunt. Livius Penninas vocatas scribit, à Deo *Pennino*, five, ut Cluverio placet, *Penno*, quem in summo harum Alpium vertice Veragri colebant. Quidam Penninas appellatas autumant, quasi Pinninas, à cacuminum fastigio & eminentia, qua cæteras Alpes superant. Pinna namque, Germanis *Pinne*, maxime quid elatum & evectum significat. Penninas Alpes apud Salassos constituunt Strabo & Plinius, & quum supra Augustam Prætoriam duæ sint viæ per Alpes, huic quæ ad orientem est, & ad Veragros ducit, Pennini nomen tribuunt. Iter ab Mediolano per Alpes Penninas Moguntiacum ducit Antoninus. Vestigium antiqui nominis hodie adhuc apud Salassos manet. Vallis enim, quæ ab Augusta Prætoria Penninum ducit, incolis *Pelenna* nuncupatur. Termini Penninarum Alpium sunt, hinc Divi Bernhardi majus jugum, illinc jugum Divi Gothardi ad fontes Rhodani atque Rheni.

Alpes *Rheticae* à Como Veronam usque extenduntur.

Norica.

Carnica.

Iulia.

*Flumina ex
Alpibus or-
ta.*

Lacus.

tenduntur. Appellatae quoque fuere Tridentinae, à capite totius Rhætiae Tridento, Athesi amni apposito. Per has quoque duo fuisse Romanorum itinera, alterum ad Vindelicos & Noricos, alterum ad Vindelicos simul & Helvetios, docent Itineraria antiqua. Praecipuorum verticum sive montium nomina sunt ista: *Crispalta*, monte di S. Barnaba, quem nonnulli *Lucumonis* montem vocant, Germanice *der Lufmanierberg*: tum monte d'Vccello: Germanis *der Vogel*/ priscis *Adulas* mons dictus, unde Rhenum oriri facit Strabo: *monte dell' Orso*: Germanis *der Brfeler*: idem *der Spluger* sive *Splugenerberg*: *Septa*, Germanis *Setmer*: hinc reliqui, *Maloia*, *Bernina*, *Iovo plano*, & *Braglio*, sive *Bräjo*.

Norica.

Rhætici continuabantur *Alpes Noricae*, à populis Noricis denominatae. quarum tractum extendit Cluverius inter Rheticas & Carnicas, à Dravi fonte ad Natifonis usque fontem. Harum tamen nullus veterum meminit.

Carnica.

Hinc à Natifonis fonte supra Carnos, erant *Alpes Carnicae*, ex quibus Saum amnem profluere tradit Plinius. Iter per Sontii Bacique amnium valles agebatur versus oppidum, quod nunc *Volkmark*, olim autem *Virunum* dicebatur. Summus Alpium transitus est circa fontes Bacii amnis, qui & Tolmidius sive Tolminius vocatur; qua iter est ad oppidum *Krainburg*, Savo appositum. Finis Alpium Carnicarum fuit circa *Nauporti* Formionisque amnium fontes; quorum hic, nunc vulgo *Risano*, in mare Adriaticum, ille *Laubach* in Saum influit.

Julia.

Juliae Alpes nomen à *Julio* Cæsare accepisse videntur, ut qui primus iter per eas muniverit. *Julien* incolis hodie & accolis, quin & *Zelie*, vel *Zulien*, lingua & pronuntiatione Tusca, *Z* pro *I* substituto. Extenduntur inter frigidi amnis, qui nunc vulgo dicitur *Wipach*, & *Nauporti* amnis fontes, qui jam vocatur *Laupach*. Per hasce Alpes copias Romanas in Pannoniam semper fuisse ductas, ex variorum auctorum historiis liquet. Solus *Ammianus Marcellinus* eas antiquis temporibus Venetas appellatas fuisse scripsit, nempe quo tempore omnes hae Italiae regiones ad Noricum ac Pannoniam & Illyricum usque, sub uno Venetae provinciae titulo comprehensae essent. Cum vero Pannoniae essent conterminae, & ex hac ipsa regione in Italiam militariis copiis transitum præberent, Pannonicae etiam appellatae sunt.

Flumina ex Alpibus oriuntur.

Alpibus originem suam debent quatuor nobilissima Europae flumina: *Padus*, per Italiam in mare Adriaticum defluens: *Rhodanus*, per Gallias in Ligusticum: *Rhenus*, inter Germaniam & Galliam finitor, in Oceanum; & postremus *Danubius* (quem ex Alpibus deducit *Paulus Merula*) longissimo cursu Illyrici provincias emensus, & Euxinum pontum intrans. Lacus habent plurimos, quorum præstantissimus est is, qui in editissima montis *Cenisii* planitie ex vivis perennibusque ortus scatebris conspicitur. Habent & fontes suos, hic calidos, alibi frigidos. Etiam crystalli plurima laudatissimaque in Alpibus perpetua glacie rigentibus reperias. Metallorum feraces sunt, quæ tamen hic erui non patiuntur incolæ. Luxuriant hic varii generis arbores, *Abietes*,

Pinaestri, *Piceæ*. Nec tantum pascuas herbas gratissima pecorum pabula suppeditant, sed & plantas rariores, nec passim obvias, partim à veteribus descriptas, partim adhuc antiquo nomine certaue descriptione carentes. Recensent has *Conradus Gesnerus*, *Iohannes Fabritius*, *Benedictus Aretius*, & *Iosias Simlerus*, qui & Alpium quoque animalium, quadrupedumque, & avium catalogum studiose pertexuit.

Nunc qui mortalium primi, & quidem cum exercitibus, rupes has inaccessas transiverint, explicandum, cum, ut *Livii* verbis utar, in portento prope habuerint majores, Alpes ab Hannibale superatas & postea à Cimbris.

Qui primi Alpes superaverunt.

Primum *Herculem* Alpes transivisse cum armatis copiis, produnt scriptores antiqui, & ab eo nomen sibi vendicasse Alpes *Grajas*. q d tamen omne ut fabulosum rejicit *Livius*. Secundum autem statuunt *Hannibalem* *Poenorum* Ducem hac exercitum duxisse, quod gravissimis rationibus refutat *Polybius*. Iam enim multo ante *Hannibalem* *L. Tarquinio Prisco* regnante *Gallos* & *Celtas* & *Cenomano*s cum exercitu Alpes superasse, scripsit idem *Livius*. Quin & frequentia fuisse *Gallicis* *Italicisque* gentibus commercia, etiam ante *Gallorum* in Italiam commigrationem, *Polybius* perhibet lib. 2: Qui (inquit) in *Etruscorum* principatus inquirunt, eos oportet non ad illam regionem, quam nunc tenent, oculos referre: sed ad campos supradictos, & ad opes quas inde colligebant. Adsidebant illis Galli; ideoque commercia cum iis frequentabant. Dein cupiditatis oculis in pulcherrimam hanc planitiem adjectis, arrepta occasione levi, numerofo cum exercitu nihil tale cogitantes *Etruscos* invadunt; ex regione *Circumpadana* ejiciunt; atque ipsi agros eos occupant. *Livius* lib. 5, quinque diversa *Gallorum* agmina aliis subinde atque aliis temporibus in Italiam transgressa scribit. Primum *Belloveso* duce per *Taurinas* Alpes: alterum *Elitovio* duce, eadem via: tertium *Libicorum*; & ipsum eodem tractu: quartum *Bojorum* *Lingonumque* *Pennino* jugo: quintum *Senonum*, incertum quo itinere. Transcenderunt autem primi, ut auctor est dicto libro 5 *Livius*, *Tarquinio Prisco* Romæ regnante, id est, circa annum ante natum Iesum 100 c. Trecenta hominum millia fuisse, quorum pars in Pannoniam penetraverit, auctor est *Pompejus Trogus* apud *Iustinum* lib. 24. Alia subinde manus transiit annis circiter 300 post, à *Gallis* illis prioribus *Circumpadanis* excita, anno urbis conditæ 666 c. lxxviii. Tertius *Gallorum* exercitus Alpes transiit lxxii annis post, anno urbis Romæ 1056 c. lxxvi, *L. Cornelio Lentulo* & *Q. Fulvio Flacco* Consulibus. Quartus exercitus à *Bojis*, divisum à Romanis agrum *Senonum* indignantibus, accersitus est xii anno post proxime dictos, *L. Emilio* & *C. Atilio* Coss. anno urbis 1068 c. lxxviii. Fuisse in hoc exercitu peditem l millia, equitum & essedariorum xx millia refert *Polybius*. Quintum posthinc *Transalpinorum* agmen Alpes transiit, anno tertio post, *M. Claudio Marcello*, & *Cn. Cornelio Scipione* Consulibus.

Post

Post Gallos Alpes numeroſo exercitu tranſiſſe narrantur Pœni, Hannibale duce, licet quo itinere copias duxerit, multum antiqui inter ſe diſputaverint ſcriptores. Illud certum eſt, per eam rupem exercitum duxiſſe, quæ ſtatim ſupra Auguſtam Prætoriam terminus eſt inter duas valles: quarum altera verſus Septentrio-nem ad Summum Penninum brevior atque anguſtior, vulgo dicitur *Val Pelina*, antiquæ jugi appellationis memoriam ſervans: altera verſus Auſtrum ad oppidum uſque Eporediam, multo longiſſima, vulgo *Val d'Aoſta & Val di Bardo* vocatur, celſiſſimis utrimque jugis cinctæ, vini nobilis & omnis generis fructuum in apricis col-libus maxime ferax. mediam ſecat Duria amnis. In hanc enim ſuperata rupe equos & jumenta in pabula miſit Hannibal, dum ipſe Numida-rum opera elephantis traducendis iter latius panderet. Vide Strab. lib. 4, in deſcriptione Al-pium. Poſt Hannibalem Haſdrubal frater Han-nibalis eadem qua hic via in Italiam conten-dit, Livio, Silio, Appiano, Eutropio, aliisque auctoribus. Cimbri per Alpes Rhæticas xx cir-citer annis poſt Polybii ætatem in Italiam vene-re. Annis vero LXXXVI poſt, M. Druſo Libo-ne & L. Calpurnio Piſone Conſulibus, anno urbis Romæ MDCCXXXVIII, ante natum Ieſum xv, Auguſti Cæſaris exercitus hac traductus eſt, teſte Dione lib. 54. Et jam ante per ma-ritimas Alpes & oppidum Herculis Monæci Iu-lium Cæſarem in Italiam tranſgreſſum eſſe, Vir-gilius auctor eſt lib. 6. Æneid. ubi Anchifeſ in-troducitur ita filio Æneæ in Elyſiis campis futura de Bello civili inter Pompejum ac Cæſarem prædicentem:

*Hæc quantum inter ſe bellum, ſi lumina vitæ
Attigerint, quantas acies ſtragemque ciebunt,
Aggeribus ſocer Alpinis atque arce Monæci
Descendens: gener adverſis inſtructus Eois.*

Cæterum tranſitus in Helvetiam per S. Gothar-di montem, qui eſt inter Rheni Rhodanique & Ticini atque Arulæ fontes, patuit exerciti-bus jam inde ſub Conſtantio Imperatore, qui ſe ipſo VII, & Gallo III Conſulibus, anno urbis Romæ CIOCVI, à nato Ieſu CCCLIIII, apud Bilitionem caſtellum, quod nunc vulgo dicitur Belinzona, caſtra poſuit, illac in Alemannos, qui tunc Helvetiam tenebant, proſecturus. Ac forte jam centum ferme annis ante, eadem Al-lemannorum gens ſub Gallieno Imperatore ead-
dem via in Italiam ingreſſa eſt: qua de re ita Eu-tropius lib. 8, in dicto Gallieno: Alemanni va-ſtatis Galliis in Italiam irruerunt.

*Itinera per
Alpes quot.*

Reſert Polybius itinera olim per Alpes fuiſſe quatuor: Vnum per Ligures, prope mare Tyr-rhenum; alterum per Taurinos, quo uſus fertur Hannibal; tertium per Salaffos; quartum per Rhætos, quæ ipſa hodie adhuc frequentiſſimis com-meatibus celebrantur: quibus adjici poteſt ea quoque, quæ à Seguſterone oppido Druen-tiæ impoſito, per valles Saſſii & Habæi flumi-num, atque inde per ſaltum Argentarii montis, qui pars eſt Alpium maritimarum, vallemque Sturæ, amnis Italiæ, ad Cunium oppidum deducit. At duo illa itinera ex Carnis, quorum unum ab Aquileia per Iulium Carnicum in Noricum,

alterum ab eadem Aquileia per Iulias Alpes in Pannoniam ad Nauportum & Hemonam ferebat, primus aperuit Iulius Cæſar, uti legere eſt apud Cluv. cap. 20, & 22.

De Apennino.
Poſt Alpes, quæ Italiam ſecundum latitudi-nem à Gallia Germaniæque ſeparant, ſequitur Apenninus, qui inter Superum & Inferum mare excurrens, perpetuo ductu eandem ſecundum longitudinem in duo latera ſecat. Origo nomi-nis incerta eſt. Aliis placet Apenninum dici à Pœnis, ut idem ſit Apenninus, quod Alpes Pœ-ninæ, qua de re ſupra actum: alii ab Api, priſco duce, qui totam Italiam devicerit, derivant. Scribit Polybius oriri hunc montem paulo ſu-pra Inferum mare ab Alpibus, moxque ſe ma-gis ac magis ab illis diſjungentem, recto dorſo in Superum mare ferri, quaſi ad urbem Senam, inde rurfus ad dextram ſe fleſcentem, per me-diam Italiam in Siculum fretum excurrere. Mon-tes Apennini, inquit Strabo, cum Arimini & An-conis loca contigerint, Iapygiæ latitudinem ab mari ad mare terminant, rurfusque flexu totam regionem in longum ſecant uſque ad Picentes & Lucanos; nec multum ab Adriatico diſtant ſinu; quum vero Lucanis adpropinquant, ad alterum inclinantur mare; dehinc per Lucanos & Brutios tendunt, ſequæ ad Leucopetram, agri Rhegini promontorium, terminant. Pli-nius lib. 3, cap. 5, Apenninus mons, inquit, Ita-liæ ampliſſimus, perpetuis jugis ab Alpibus ten-dens ad Siculum fretum. Ptolomæus ait, Apen-ninum ad Anconem in latus digredi, Adriaticum mare verſus, idque pene contingere; ac dein ad Garganum explicatum, hinc in meridiem converſum ad Leucopetram procurrere, Rhe-gioque Iulio finiſſi. Perpetuum ſane hujus mon-tis jugum lunata quaſi figura Italiæ inſtar dorſi eſt, quod elatum per mediam regionem ſenſim incedens, tandem in duo cornua diducitur, alte-ro Siculum, altero Ionium mare reſpiciens. Lu-canus lib. 2:

*Mons inter geminas medius ſe porrigit undas
Inferni ſuperique maris: colleſque coërcent,
Hinc Tyrrhena vado frangentes æquora Piſæ,
Illinc Dalmaticis obnoxia fluctibus Ancon.*

Et Rutilius Itinerarii lib. 2:

*Diverſas medius mons obliquatur in undas,
Qua fert atque reſert Phæbus uterque diem.
Vrget Dalmaticos Eoo vertice fluctus,
Carulaque occiduis frangit Etruſca jugis.*

Longitudo ejus tanta eſt, quanta ipſius Italiæ: Vno enim ac perpetuo jugo, à Ligurum finibus, per omnem reliquam Italiam ad fretum uſque Siculum in promontorium Leucopetram ex-currit. Atque hanc ejus longitudinem immen-ſam Perſius Poëta innuere voluit Satyra 1, hoc verſu:

Sic coſtam longo ſubduximus Apennino.

Initium ejus variis poſuerunt in locis auctores varii, ſed circa Genuam urbem & fontem Tre-biæ amnis, qui apud Placentiam Pado miſcetur, ab Alpium fine incepiſſe, docet Ph. Cluverius. De altitudine ejus ſic Poëtæ canunt: Silius Ita-licus,

*Subſident Alpes, ſubſidet mole nivali
Alpibus æquatam tollens caput Apenninus.*

Lu-

Lucanus lib. 2.

*Umbrosas mediam qua collibus Apenninus
Erigit Italiam : nullo qua vertice tellus
Altius intumuit, propiusque accessit Olympo.*

Petronius Arbiter in Satyrico, discordiam introducens :

*Hac ut Cocyti tenebras & Tartara liquit,
Alta petit gradiens juga nobilis Apennini,
Vnde omnes terras atque omnia littora posset
Adspicere ac toto fluitantes orbe ceteras.*

Verum licet immensæ sit celsitudinis Apenninus; tamen Alpium sublimitatem minime adæquat. Poëtis interim familiare est, de magnis majora loqui. Hoc tamen loco prætereundum non est, antiquos magnam ejus partem Alpium nomine appellavisse. Ita Agathias lib. 1 : Filimuth, præfecto ipsis Fulcari jussit, ut Alpium jugum, quod inter Tusciam & Æmiliam protenditur, circumgressi, in loca circa Padum se conferrent. Dicebatur Æmilia regio inter Padum & Apenninum, quæ oppida habebat Ariminum, Forum Livii, Faventiam, Forum Corneli, Bononiam & alia. Quin & multis ante ipsum seculis Lucanus lib. 1,

*Fonte cadit modico, parvisque impellitur undis
Puniceus Rubico, quum fervida canduit aëtas;
Perque imas serpsit valles, & Gallica certus
Limes ab Ausoniis determinat arva colonis.
Tum vires præbebat hiems, atque auxerat undas
Tertia jam gravido pluvialis Cynthia cornu,
Et madidis Euri resolutæ flatibus Alpes.*

Nisi Apenninum hic intellexit, Alpium pluviales aquæ ad incrementum Rubiconis nihil facere potuerunt, quippe Rubico amnis, is est, qui vulgari nunc vocabulo Rugone dicitur, & haud procul oppido Cæsena exoritur. Exstat adhuc hodie inter Florentiam & Cæsenam in Apennini jugo oppidulum, vulgo *Castello dell' Alpi* dictum.

Cæterum, ut Alpes, sic Apenninus innumeros ab utroque latere in mare fundit amnes & flumina. In Tyrrhenum quidem, præter eos, qui minorum gentium, Arnum, Tiberim, Lirim, Vulturnum; in Adriaticum mare Rubiconem, Truentum, Aternum, Aufidum, aliosque. De his ita Lycophron in Alexandra :

*Baji porro transiens nautæ sepulcrum
Et Cimæriorum domicilia, Acherusiamque
Procellis fluctuantem undæ scaturiginem;
Ossamque & Leonis vias boum
Aggestas, Proserpinaque nemus infernæ puellæ,
Et Pyrphlegetontem fluvium, ubi invius
Tollit in cælum verticem immensus collis,
Ex quo cuncti fluvii cunctique specuum
Fontes per Italicam fluunt terram.*

Quæ autem ex Apennino defluant flumina, poëtice recenset Lucanus lib. 2,

*Fontibus hic vastis immensos concipit amnes,
Fluminaque in gemini spargit divortia ponti,
In lævum cecidere latus, veloxque Metaurus
Crustuminumque rapax, & junctus Sapis Isauro,
Senæque, & Hadriacas qui verberat Aufidus undas.
Quoque magis nullum tellus se solvit in amnem,
Eridanus fractas devolvit in aquora silvas,
Hesperiamque exhaurit aquis.
Dexteriora petens montis declivia Tybrim
Italia.*

*Vnda facit, Rutubamque cavum : delabitur inde
Vulturnusque celer, nocturnaque editor aura
Sarnus, & umbrosa Liris per regna Marica
Vescinis impulsus aquis, radensque Salerni
Culta Siler; nullasque vado qui Macra moratus
Agnos, vicina percurrit in aquora Lune.*

Sunt & alii passim in Italia montes, qui vel ipsius Apennini portiones sunt ac germina, vel quos haud procul ab se locatos radicibus suis contingens, fastigii sui majestate despicit. Sunt & Promontoria, Valles, Sylvæ, Campi, & Agri : de quibus, quia particularia sunt, in particularioribus agendum duximus.

Hactenus terram contemplati sumus. nunc ^{Mare Italicum.} grata varietate ad maris & aquarum Italiæ considerationem accedamus. Mare universum, quod Italiæ littora alluit, uno nomine Italicum dictum fuit. Verum uti Oceanus, pro terrarum, quas respicit, diversitate, aliud alibi nomen sortitur, ita & Italicum hoc mare, maris Mediterranei pars, in plures divisum est partes, varique, prout varias Italiæ regiones pulsât, partium vocabula accepit. Primo omne id, quod Meridionale ejus latus alluebat, dicebatur mare Inferum : quod Septentrionale latus, mare Superum, sive quod Italiam ab Oriente alluat, sive quod Româ eò tendentibus Apenninus superandus sit. Dein Superum, non ab Adria Pice-ni, uti vult Paulus Diaconus, sed ab Adria Tuscorum in Venetis Colonia, dictum est Adriaticum : uti Inferum ab eadem potentissima gente adcola Tuscum sive Hetruscum, & Græce ^{τὸ ὑπὸ ἡμῶν} Tyrrhenum & Notium. Ita Mela : Italia, inter Adriaticum & Tuscum, sive ut aliter eadem appellantur, inter Superum mare & Inferum excurrit.

Adriaticum mare Græcis dictum est ^{ἡ Ἀδρια} ^{Adriaticum.} ^{πέλαγος}, *Adria finus*. Latinis nonnunquam *Adria*, & cum adspiratione *Hadria*. Horatius Adrianum vocat, *Sive mari libet Adriano*. Adriacum mare, Virgilius lib. 11 *Æneid.* & *Adriacas retro fugit Aufidus undas*. Appellatum fuit ante idem mare Atriatum, quia ipsa urbs Adria, primum Atria dicta fuit. Ita Plinius : Atrianorum paludes : quæ septem maria appellantur; nobili portu oppidi Tuscorum Atriæ : à quo Atriatum mare ante appellabatur; quod nunc Adriaticum. Terminus ejus in Italia fuit Iapygium sive Salentinum promontorium, in Epiro Ceraunii montes, seu Acroceraunium promontorium, licet Ptolemæus, nomen maris Adriatici non tantum ad superum Italiæ latus, & ejusdem terræ frontem, quæ est inter duo promontoria, Lacinium & Leucopetram, sed & ad Siciliae orientale latus extenderit. Mela lib. 2, cap. 3 : Ceraunii montes, ab iis flexus in Adriam.

Inferi seu Tusci maris pars, quam Ligures adcoluere, dictum fuit mare ^{Ligusticum.} *Ligusticum*. Fines ejus fuere, ab occasu Varus amnis, Italiæ terminus : ab ortu Arnus fluvius, antiquus inter Ligures & Tuscos limes. Hinc Tuscum mare ad Siciliam usque protensum fuit. Plinius lib. 3, cap. 5 : Gallicum mare, ante Narbonensem provinciam. Hinc Ligusticum; ab eo ad Siciliam insulam Tuscum, quod ex Græcis alii Notium, alii Tyrrhenum, è nostris plurimi Inferum vocant.

Aufonium. A Sicilia ad Salentinum usque five Iapygium promontorium fuit mare *Aufonium* five Siculum. Inde ei Adriaticum continuabatur.

Ionius Sinus.

Sinus *Ionius* maris Adriatici pars vocabatur, cujus dextrum latus Illyricum, sinistrum Italia facit, usque ad intimum recessum, qui est ad Aquileiam. Protenditur autem versus septentrionem simul & occasum, angustus & longus ad sex millia stadiorum, latitudine summa CIO CC. Inclusus fuit intra fauces illas inter Iapygium promontorium & Cerauniae montes. Terminus ab Italiae parte fuit Garganus mons. Ab adverso littore Ptolemaeus limitem statuit inter Ionium mare & Adriam sinum, eundem, quem inter Illyricum & Macedoniam. Is autem fuit circa Lissum oppidum in Londrinensi, quem hodie vocant, sinu, & Dyrrachium, quod vulgo nunc *Duraccio*. Distincta vero veteribus fuere Sinus *Ionius* & *Mare Ionium*. Ille enim hujus pars fuit. Hoc inter Siciliam, Italiam atque Peloponnesum ad Cretam usque protendebatur. Divisum fuit à Græcis in Siculum & Creticum, ab insulis Sicilia & Creta. Quidam Ionium ab Io Inachi filia dictum volunt, quod amata hoc mare tranaverit. Nonnulli ab Ionio Rege, qui in insula, quæ ante Illyricum jacet, regnaverat, dictum tradunt.

Mare Ionium.

Solinus ab Ionia extrema Italiae regiuncula sic dictum mavult: Alii ab Ionum naufragio. Cæterum, maris Adriatici à dextro littore aliae partes, alia etiam ab adcolis acceperunt olim vocabula. Sic ab Illyrico communi regionis vocabulo dicebatur Illyricum: ad Dalmatiam vocabatur Dalmaticum mare. Pluribus de his disputat Cluverius lib. 4. Antiquae Italiae cap. 17.

De Sinibus porro, *Portubus*, *Fluminibus*, *Lacubus*, *Mirandis*, ac *Stupendis*, in specialibus, quibus unumquodque exhibetur tabulis, latius tractandum existimavi.

De variis Italiae incolis.

Ipsa terra Italia generatim hæcenus descripta, proxima nunc fuerit cura, *Italos* ipsos & tam celebratae regionis cultores describere; initio facto à populorum, qui eam diversis temporibus incoluere, recensione. Qui eam primi habuerint mortales, parum in tanta temporum longinquitate compertum est, nec constat, an unus post inundationem terrarum ab urbe Babylo-nica profectus in dispersione gentium populus, hanc regionem occupaverit omnem, unumque universae nomen imposuerit; an aliae subinde atque aliae in terras cultoribus vacuas invectae gentes, suis quæque sedibus vocabula dederint diversa. Sane varii atque genere plane diversi in ea memorantur auctoribus populi. quorum antiquissimi sunt isti: Ausones, Brutiorum Lucanorumque agrum quondam tenentes; hinc Opici five Osci, in Samnio atque Campania; Siculi in Sabinis & Latio: Umbri ad utrumque mare; ad Inferum, in parte Tusciae inter Tiberim & Umbrorum amneis. Inde Tusci ad Alpes usque: juxta hos Ligures in Galliam usque ad Rhodanum extensi. Ultra Tuscos Veneti: quos alii à proximo Illyrico, alii ab Henetis, Paphlagonica gente, ortos tradiderunt. Tuscos expulerunt inter Alpes & Apenninum supra dicti Galli: Umbros ab Infero mari removerunt

Tusci, Græca gens ex Arcadia Duce Oenotro profecti, unde dicti Oenotrii, primum Ausones supradictis sedibus pepulerunt, ulterioraque versus Septentrionem Italiae, circa Vulturum Lirimque amneis petere coegerunt, nec ea terrarum parte contenti, mox Siculos etiam sedibus ejecerunt; jam tum mutato nomine Aborigenes dicti: Sed cum solum, quod tum occupaverant, Latium vocaretur, mutato jam iterum vocabulo, Latinos inde sese appellarunt. Sabini Opicorum fuere progenies, genueruntque ipsi ex sese Picentes, Vestinos, Marfos, Pelignos, Frentanos, Marrucinos, Samnites. quorum hi postea Hirpinos, Campanos, Lucanos, atque Brutios condiderunt. Interim Græcorum nationes, aliae aliis temporibus in Italiam invectae, urbes in ea passim condiderunt, suisque coloniis, ut supra dictum est, omnem oram maritimam Superi Inferique maris impleverunt. Hinc Italia una cum Sicilia, ut ex Strabone & Trogo liquet, magna Græcia appellata fuit. At cum alii populi aliis ex locis Græcos expellerent, maxime vero Lucani, eam partem, quam de suo nomine Lucaniam dixerunt, oppressis illis, occuparent, & ab his orti Brutii Brutiam: paulatim Græcum nomen per Italiam imminui coepit; donec in ea parte consisteret, quæ tum Magna Græcia, nunc Calabria Superior dicitur.

At postquam Romanorum crevit potentia, tota tandem Italia horum armis subjugata est; stetitque sub Romae urbis imperio, regionibus ac populis supra explicatis distincta, ad Honorii Imperatoris usque tempestatem. Exhinc alii alique subinde, Gothi, Vandali, Heruli, Germanicae gentes; tum Hunni, superatis Alpium jugis totam invadentes, in varia regna atque imperia destribuerunt. His tandem à Ducibus Iustiniani Imperatoris pulsus, Exarchatus in Italia magistratus constitutus est, cujus sedes Ravenna; Roma tum in ruinis jacente. Ultimi hinc Longobardi expugnata Ravenna, regnum in Togata Gallia constituerunt, quod etiam nunc de gentis vocabulo corrupte *Lombardia*, quasi Longobardia appellatur. Hos tandem debellavit Pipinus Franciae Rex, à Pontifice Romano contra eos in Italiam vocatus.

De cætero, quod Trogius Pompejus primos Italiae cultores fecerit *Aborigenes*, id neque de Latio quidem, nedum de universa Italia vere affirmari potuit. Siquidem ex Latio Aborigenes, Græcae originis gens, expulere Siculos, uti capite primo libro 1 Italiae Antiquae ostendit Ph. Cluverius. Verum enimvero, datum hoc est à Romanis hominibus gloriae gentis suae, ut, quum Aborigenes, à freto Siculo atque extremo Italiae angulo profecti, Latium, pulsus inde Siculis, tenuerint, primos, non tantum Latium, sed omnem etiam Italiam majores suos incoluisse, prædicaverint posteris eorum Latini five Romani. Populi Italiae indigenae tres tantum fuere, *Umbri*, *Siculi*, & ingens illud *Aufonium* five *Opicorum* corpus, unde tot alia propagata fuere nationum nomina. Reliquae gentes exterarum terrarum deprehenduntur fuisse coloniae. quod inde manifeste liquet, quod prædictae gentes propriam sibi quæque ac peculiarem originem asseruerint:

Aborigenes non fuere antiquissimi Italiae incolae.

rint: unde etiam sermo earum varius fuisse cognoscitur.

Ordo popu-
lorum Ita-
liae.

Sed & quo ordine, quibusque tractibus, sub Imperio maxime Romano, ac primis duodecim Imperatoribus, singuli ejus populi habitaverint, operæ precium erit indicasse. Primi igitur fuere populi *Alpini*, in quibus præcipuæ gentes istæ: *Ligures*, in varia genera ac nomina divisi; quorum omnium regio Liguria: dein *Taurini*, *Salassi*, *Lepontii*, *Euganei*; mox *Rheti*; & ipsi in plura cognomenta distincti. Ultra hos incoluerunt *Veneti*; quorum regio Venetia. Hinc *Carni*; ac proxime *Histri*, ad Arsiam amnem, Italiae finem; quorum regio Histria. Liguribus simul & Taurinis, Salassis, Rhætis atque Venetis contermina fuit Gallia Cisalpina; quæ eadem & Togata, Circumpadana, & item Italia Gallica: cujus incolæ Galli, Græcis γαλάται, pluribus nationibus discreti. Præcipuarum nomina ista sunt: *Libicii*, *Lævi*, *Insubres*, *Orobii*, *Cenomanni*; omnes trans Padum: inter Padum autem & Apenninum montem *Amanes*, sive *Anamani*; dein *Boji*, & quondam *Lingones*; *Senonesque* apud Superum mare, ad Æsim usque flumen. Intra Apenninum apud mare Inferum, ad Tiberim usque amnem *Tusci*; iidem & *Etrusci*, & regio eorum Etruria. Iuxta hanc trans Tiberim ab utroque Apennini latere, inter Superum mare & Narem amnem *Vmbri*; quorum ager *Vmbria*. Infra hanc *Sabini*. His porro simulque *Vmbri* continuabantur trans Apenninum *Picentes*, quorum regio Picenum, fere ad Aternum usque flumen, quod vulgo nunc accolis *Pescara*. Post Picenum sequebantur exiguæ quidem gentes, at armis quondam maxime claræ: *Vestini*, *Marrucini*, *Peligni*, *Marfi*; dein *Aequi*, iidem *Aequani*, *Aequicolas*, & *Aequiculani* dicti. Sub his atque *Sabinis* fuere *Prisci Latini*, apud mare Inferum: quorum terra Priscum Latium: cujus ultimam partem tenuerunt *Rutili*, membrum quondam Latini corporis. ultra hos fuere *Volsci*, ad Tarracinam usque oppidum: hinc veterum *Aufonium* exiguæ reliquæ adusque Sinuessam oppidum & montem Mafficum, vulgo nunc monte *Dragone* appellatum. Supra *Volscos* fuere *Hernici*. At sub Imperatoribus Romanis in Latino- rum nomen receptis etiam *Æquis* & *Hernicis* ac *Volscis* *Ausonibusque*, *Novi Latii* fines fuere à Tiberi ad Mafficum montem. Huic contermina fuit Campania, cujus incolæ *Campani*, ad Minervæ usque promontorium, quod & *Surrentinum*. Inde sequebantur in eodem littore *Picentini*, ad Silarum usque amnem. Novo Latio supra Campaniam atque Picentinos continuabantur *Samnites*, quorum regio Samnium, quondam ad Aufidem usque amnem, qui vulgo nunc est *Ofanto*. Sed pars horum postea juxta Picentinos *Hirpini* dicti fuere. Supra *Samnites* atque *Hirpinos* apud Superum mare, inter *Pelignos* & *Frentonem* amnem, qui vulgo nunc est *Fortore*, tenuere *Frentani*. His contermini fuere *Apuli*, Græcis *Iapyges* appellati, in tria genera distributi, quorum nomina *Dauni*, *Peucetii*, & *Messapii*. Univerforum regio dicebatur incolis *Apulia*, Græcis *Iapygia*: singulorum vero agri, *Apulia Daunia*, *Apulia Peucetia*, *Apulia Messapia*. Sed post-

quam *Messapia* in *Calabrorum* *Salentinorumque* nomina transiit, *Apulia* proprie sub Romano imperio dicta est reliqua universæ pars. *Calabrorum* terra vocabatur *Calabria*, apud mare Adriaticum; cujus præcipuæ urbes *Brundisium* & *Hydruntum*, vulgo nunc vocantur *Brundisi* & *Otranto*. Porro *Apuliæ* simul & *Hirpinis* *Picentinisque* contermini erant *Lucani* & *Lucania*, apud utrumque mare, hinc ad Daum usque amnem, inde ad Sybarim fluvium; quorum hic nunc *Cocile* accolis, ille *Laino* vocatur. Hinc ultimum Italiae angulum ad fretum usque *Siculum* habuere *Brutii*. Atque hi fere fuerunt, maxime sub Romano imperio, ac primis duodecim Imperatoribus, Italiae populi: quippe proximi hinc *Principes*, non tantum linguæ Latinæ rituumque ac muniorum in republica Romana, sed & limitum per omnes propemodum Imperii provincias miram una cum peregrina suæ gentis stirpe invexerunt mutationem. Ac tandem, postquam Imperii Romani dignitas atque sedes in Germaniam translata est, Italia variè ab aliis atque aliis divexata, atque in varios titulos atque dominia discerpta est, uti paulo post dicendum. Nunc indolem gentium, moresque Italorum describere animus est.

Quum sua cuique genti, pro soli ac cœli diversitate, sit indoles ac genius, sui quoque mores, ac peculiaris vivendi ratio; quomodo hæc in *Italibus* habeant, considerandum. Sunt autem *Italici* comes, convictu faciles, in colloquiis urbani & faceti: fœlici fœcundoque nati ingenio: supra modum sagaces sunt & in excogitando prompti: docilitate ad percipienda litterarum studia artesque varias præstant incredibili: honoris gloriæque ab omni ævo sitientissimi, laudisque præter alios appetentes. Cum lacte voluptatem imbibunt, proniores in molliem, in *Venerem* proclives, & vindictæ vehementius, quam par est, cupidi. Color illis varius est; statura non una. In *Cisalpina* *Gallia*, *Venetoque* recessu, color vulgo candidus, statura procerior. Contra in *Etruria*, *Latio*, *Campania*, *Lucania*, & *Brutiis*, aquilinus color, capillus niger, statura brevior, quæ etiam ludibrio *Gallis* fuisse legitur. Eadem in *Picentinis*, aliisque, qui *Superi* maris oram accolunt, in magnam usque *Græciam*, nisi quod in *Apulis*, *Calabris*, iisque qui extremam tenent *Italiam*, *Græcos* fere æmulentur, utpote origine ipsi *Græci*.

De veteris Italiae moribus sic canit *Virgilius* lib. 9 *Æneid*.

Quis Deus Italiam, quæ vos dementia adegit?
Non hic Atridæ, nec fandi victor Vlysses.
Durum à stirpe genus, natos ad flumina primum
Deferimus, seroque gelu duramus & undis:
Venatu invigilant pueri, silvasque fatigant.
Flectere ludus equos, & spicula tendere cornu.
At patiens operum, parvoque adjecta juventus,
Aut rastris terram domat, aut quatit oppida bello.
Omne ævum ferro teritur, versaque juvencum
Terga fatigamus hasta: nec tarda senectus
Debilitat vires animi, mutatque vigorem.
Canicem galea premimus, semperque recentes
Consectare juvat prædas & vivere rapto. &c.
Hodie in victu sunt sobrii & frugales, mini-

Indoles &
Mores Ita-
lorum.

me

Quales Ita-
li in cibo,
potu, vesti-
tis.

me operosi in adornandis struendisque mensis, nisi quum necessitas flagitat. Vestitus non omnibus unus est, sæpe enim pro tempore variatur. Venetis vestitus est latus & prolixus, & in his urbibus municipali sumptuosior. Matronæ ibi ante paucos annos ulnas, brachia, pectus, humerosque nudabant: nunc omnia contegunt, laxioribus utentes manicis, & in Hispanum morem degenerantes. Post Venetos civilis & nitidus est Florentiæ habitus, reliquæque Tusciæ. Mediolanensibus totique Æmiliæ Liguriæque floridior, sed paulo contractior. Romæ aulicus prolixitate colorumque varietate cunctos alios antecellit. Romanus in se multo frugalior, cui tamen suus non deest nitor, præsertim in fœminis, quæ Tuscum nuper affectabant. Neapolis magis nitido utitur, quam sumptuoso. Reliqua Italia simplicius vestitur. In tota Gallia Cis-Alpina fœminæ principes Hispanico gaudent habitu, viri Gallico.

Cæterum de privatis civitatum in Italia moribus, de selectiore quorundam cibo & vestitu, erga hostes & hospites affectu, in bello indole & moribus, de mulieribus, de amatoribus, de oratione & loquela, loquitur Membrana vetus, quam suis Italiæ monumentis apposuit Laurentius Schraderus Halberstadiensis. Nos, quia sine alicujus injuria proferri non possunt, omisimus.

In bello.

Quam quondam belli gloria & militiæ studiis claruerint Itali, loquitur subditus Italicorum imperio terrarum orbis.

Litterarum
studia.

Literas & humaniora studia impense semper coluit Italia, & etiamnum hodie eruditionis ac scientiarum antistites summa cura tuetur, fovet, alit, ornatque. Hinc tot per Italiam Academiae, de quibus suo loco, Romana, Mediolanensis, Bononiensis, Patavina, Papiensis, Neapolitana, Perusina, Salernitana, Pisana, Ferrariensis, Senensis, Florentina, Veneta, Bergomensis, Mutinensis, Taurinensis. Nam Parmensis, Placentina, Anconitana, & Maceratesis pene interierunt. Quis doctorum excellentiumque in quavis arte & disciplina virorum nomina omnia supputet, quos & olim & jam proxime elapsis sæculis tulit terra Italica? Eorum luculentum Catalogum contexuit in sua Italiæ descriptione vir celeberrimus Paulus Merula, quem consule.

De Linguis
Italicorum.

Nunc explicandum quoque, quis Italicorum olim fuerit sermo ac lingua, & quibus gradibus ad communem Italicam, quæ hodie viget, devotum sit. Antiquissimis temporibus quot populi, tot fere fuerunt linguæ. Præter enim Latinam & Græcam, etiam Sabina, Oscan, Volscæ, aliæque in Italia viguerunt. Latinam quod attinet, fuit illa initio non rudis solummodo & inculta, sed etiam supra modum jejuna & sterilis. Liquet hoc ipsum ex veteris linguæ vocibus, quas Carmenta, Fauni, Vates, Salii, hisque proximi, sunt locuti, quibus colligendis operam contulerunt Grammaticorum non pauci, inter quos præcipui, M. Terentius Varro, Sextus Pompejus Festus, Nonius Marcellus, alique. Neque ruditas illa solummodo in vocibus fuit, verum etiam in vetere scriptura & pronuntiatione. De scripturæ diversitate inter novam & veterem Latinam, quæ in additione & detractone nunc

Latina.

litterarum, nunc syllabarum, nec non in commutatione vocalium, consonantium, & diphthongorum posita fuit, scripsit vir Clariss. Franciscus Sylburgius, ad Dionysii Halicarnassæi historiam Romanam. Fuit autem ea tanta, ut Polybius, coætaneus Africani, scribat, se, quo tempore historiam Romanam contexuit, vix unum aut alterum Romæ invenire potuisse, qui, quantumvis Antiquitatis studiosus, fœdera quædam inter Romanos & Carthaginenses vetustissimis verbis concepta intelligeret, aut interpretari potuerit. Quæ autem olim ejus linguæ fuerit pronuntiation, docet Iustus Lipsius libello de recta linguæ Latine pronuntiatione. Verum deversa est postmodum ruditas ista & stribligo à Poëtis, Ennio, Pacuvio & Plauto, mox etiam ab Historiographis & Annalium scriptoribus, ac denique ab Oratoribus, præcipue vero à M. T. Cicerone, de quo dictum olim fuit, plus meruisse, qui Romani sermonis limites, quam qui Imperii promovisset. Adeo, ut sub Augusti principatu Latina lingua elegantiae suæ nitore gravida laboraret. Fecit quoque ista Latini sermonis sterilitas & vocum penuria, ut Latini à vicinis populis, maxime vero Græcis, vocabula mutuati fuerint, idque tam liberaliter & copiose, ut etiam quidam scripserint, Latinam olim linguam eandem fuisse cum Græca, declinatione nonnihil mutata. Hoc certum est, infinitas adhuc superesse in ea voces originis Græcæ, quarum syllabum qui volet, adeat P. Merulæ Cosmographiam in descriptione Italiæ, cap. 18. Tales sunt, ovum, ὄν; lana, λῆν; purpura, πορφερα; lupus, λύξ; cornu, κέρα; nummus, νόμμος; ædum, αἶδον; spargere, σπέρειν; pascere, πάσκειν, vel βόσκειν; frangere, φράγειν, unde φράγνυμι; tremere, τρέμειν; gemere, γέμειν, &c. Nec Græcas solummodo voces in rivulos suos derivarunt Latini, sed & Syriacas, quas ab Etruscis Syriaca voce olim utentibus (si fides sit doctorum testimoniis) acceperunt. Videat horum quoque vocabulorum syllabum studiosus lector apud eundem P. Merulam.

Viguit quoque in Italia lingua Græca. Neque enim temere factum, quod magna pars veræ priscæque Italiæ, una cum Sicilia, aliquando Magna Græcia appellata fuerit. Etenim, quum ducti ex Græcia coloni multas magnasque civitates, à Tarento ad Cumas usque condidissent, linguam suam non solum in barbarico solo retinuerunt, verum etiam in penitiorem Italiam longe lateque diffuderunt. Vnde etiam factum, ut infinitas ex Græcorum fontibus voces Latini deprompserint, idque partim commerciorum cum Græcis jure & beneficio, partim doctioribus eam linguam ibidem profitentibus. Antiquissimi siquidem Poëtæ & Oratores semi-græci erant, Livium dico & Ennium, quos utraque lingua domi forisque docuisse adnotum, etsi nihil amplius, quam Græce interpretabantur. Quid, quod paulatim ita invaluerit ejus linguæ addiscendæ studium, ut M. Caro, qui & ipse habuerat Ennium præceptorem, in Senatu coactus fuerit exclamare: *Se non posse pati Græcanicam urbem*. Quum autem variae fuerint Græcæ linguæ dialecti, maxime hic locum habuit Dorica, ut ex scriptorum, qui in his Italiæ locis

Lingua
Græca.

flo-

floruerunt, monumentis constat. Species ejus linguæ ad Italiam pertinentes fuere *Sicula* & *Tarentina*. Siculos *trilingues* appellat Apulejus lib. 11, forte, quod Græco, Latino, tertioque ex iis misto uterentur. Hinc *Sicelissitare* apud Plautum, est Sicule loqui, *Σικελίσσαι* Græcis. *πατάνη* Sicula vox, unde Latinis patina. Sic etiam *κάπν*, *vas*, *νέμμ*, *nummus*, Siculæ sunt voces, Latini catinum & nummum vocant. Siculis, tam qui continentem habitabant, quam qui insulam ipsam, moris erat, adspiratas consonantes mutare frequenter in suas tenues. Vbi enim communis dialectus habebat *χ*, *φ*, *θ*, vertere ipsi consueverant in *κ*, *π*, *τ*, ut *χύτρα*, *κύτρα*, olla; *χίτων*, *κίτων*, vestis; *χρήμα*, *κρήμα*, pecunia; *φήμη*, *πήμη*, fama; *θάνατ*, *πάνατ*, mors. Tarentini sermonis meminit Hesychius ad vocem *ἀναγρεῖς*, & Scaliger ad Festum, Capys, inquit, Græcorum vel Tarentinum videtur Latine expressum per Falconem. Nam *κάπν* *τὸ καπνός*, *ἥγυν* *καμπνός*; quod incurvos habent pedes.

Lingua Sabina.

Præter Græcam & Latinam, Sabinam quoque & *Oscam* linguam apud Italos obtinuisse docent Grammatici, quæ an peculiare fuerint linguæ, an Latini Græcique sermonis dialecti solummodo, non facile dixerim. Illud constat, plerasque Sabinæ linguæ voces originis esse Græcicæ, nam & ipsi Sabini absque dubio *ἀνέκαθεν* Diores fuerunt, è Peloponneso orti. Ita Nero, Sabina lingua fortem ac strenuum significat. Suetonius in Tiberio: Inter cognomina & Neronis assumpsit, quo significatur lingua Sabina fortis ac strenuus. Græci enim hominem bonis lacertis vocant *νιδραῖον*. Agellius lib. 13, cap. 22: Id autem sive Nerio, sive Nerienus est, Sabinum verbum est, eoque significantur virtus & fortitudo. Itaque ex Claudis, quos à Sabinis oriundos accepimus, qui erat egregia & præstanti fortitudine, Nero appellatus est. Sed id Sabini à Græcis accepisse videntur, qui vincula & firmamenta membrorum *νεῦρα* dicunt; unde & nos quoque Latine nervos appellamus. Nerio igitur Martis vis & potentia, & majestas quædam esse Martis demonstratur. Nec pauca tamen Sabini vocabula habent, quæ à Græcis non fluxere. Ejus generis sunt: *Sol*, *Mamers*, qui Latine Mars; *catus*, acutus; *Saucus*, qui Dius Fidius Latinis; *Hirpi*, lupi; *Quirites*, cives Romani cum Sabinis mixti. *Quiritare*, Quiritium fidem clamando implorare; *cuba*, lectica, unde videtur derivatum esse cubiculum; *ausum*, aurum; *berna*, saxa; *februum*, purgamentum; *casum*, vetus; *creperum*, dubium, unde *crepusculum*, dubium tempus. *Oscam* linguam aliam fuisse à Latino sermone, indicat Titinii versus apud Festum:

Oscæ Lingua.

Oscæ & Volscæ fabulantur; nam Latine nesciunt. Ac propterea *tricolor* dictus Ennius, quod Græce, Osce, & Latine loqui sciret, ut est apud Agell. lib. 17, cap. 17. Voces ejus sunt: *Meddix*, nomen magistratus apud Oscos; *Famel*, famulus; *uncipulum*, annulus; *reja*, plaustrum; *sollum*, totum & solidum; *daliu*, insanum; *pitpit*, quicquid, *petora*, quatuor, Osce enim *τ* mutabant in *π*, ut *πῖς* *pis*, *πῖτ*, *πῖσας*, *πῖσας*, *πῖσας*, Osce *petora*; *pipatio*, clamor plorantis; *Sufes* dictus Pœnorum magistratus, uti Osce *medias tritici*; *Mæsius*, Italia.

mensis Majus. Vtebantur ea familiariter Bruttii, quos propterea bilingues vocavit Ennius, apud Festum, quod & Græce & Osce loqui soliti sint: uti & Canusini, incolæ Canusii, quod Apuliæ Peucetiae oppidum est. Horatius, *Canusini more bilinguis*. Hanc doctiores eandem esse volunt cum Campana, aut saltem hanc ejus esse speciem. Disquiratur quoque, an Osca & Volscæ eadem fuerit. Eas differre nonnihil indicare videtur jam citatus Titinii versiculus. Atque hæc quidem linguæ hætenus commemoratæ populis cis Tiberim habitantibus in usu erant.

Trans Tiberim erat *Tusca*. Etrusci enim suas litteras, suas leges, suum sermonem habuere. Livius lib. 9, Etruscis inde litteris eruditus erat, linguamque Etruscam probe noverat. Habent auctores, vulgo tum Romanos pueros, sicut nunc Græcis, ita Etruscis literis erudiri solitos. Eam Aramæam vel Syriacam fuisse doctorum calculo comprobatur. Fidem faciunt tot vocabula Latina, ab Etruscis petita, quæ Aramææ ac Syriacæ originis esse certissimum est. Talia sunt: *Ianus*, primus vini plantator à *יין*, vinum: *Saturnus*, *סתר*, abscondere, latere: *Rex*, *רם*, Princeps major: *Nebulo*, *בבלי*, homo vilis, abjectus: *Cornu*, *קרן*, *Saccus*, *שק*: *Ager*, *אגר*, agricola, *Pyrus*, *פרי*, generale nomen Hebræis, ad omnes fructus pertinens: *Nux*, *לר*, mutato *l* in *n*, ut *lympha*, *nympha*, *byssopus*, *אונב*: *moneta*, *מנה*, numerare. *Lassus*, *לאה*, laborare, fatigari: *labi*, *לבש*, ruere, cadere. *Similis* *סמל* simulacrum, & infinita alia. Sunt & hæc voces Tusci usus, *Neptunus*, *Vulcanus*, *Tatius*, *Ramnes*, *Luceres*, (quibus tribus postremis vocibus tres veterum Romanorum Tribus designabantur) *Capra*, *mantis*, additamentum, quod ponderi adjicitur, quam vocem utut Festus Tuscam esse velit, Scaliger tamen mere Latinam esse vult, pro *Manutensa*. *Subulo* quoque Tusce tibicen dicitur. Annii Viterbiensis vocabula aliquot Etrusca comminiscitur, & subornatis Catonis fragmentis affigit, ut sunt, *Botigos* pro Pado, *Picena* pro Ancona, *Larinum* pro metropoli, *Laro* pro Principe, *Sagi* pro Pontificibus & sacris expiatoribus, quæ, uti & plurima alia istius viri, nugæ meræ sunt & quisquiliæ. *Rhætica*, *Faliscæ*, *Umbriæ*, Etruscæ fuerunt species vel dialecti. Ligurum lingua mere fuit Gallica.

Sed nunc, quibus de causis Latina lingua in præsentem Italicam degeneraverit, explicandum. Notant doctiores Latinam linguam antiquioribus Latii finibus conclusam, circa Romam olim & inferos Tiberis tractus hæsisse. Tusci enim Liguresque ultra Tiberim habitantes, & Magnæ Græciæ populi cis Tiberim positi suis singuli loquebantur linguis, quas diu, aucto etiam imperio, retinuerunt. Romanis etsi acris cura fuit arma finitimis inferre, imperii ac potestatis limites longe lateque diducere, Mores tamen suos, Sacra, Linguamque summa religione sibi propria esse voluerunt. Vsq̃ adeo, ut vicinis populis nonnisi venia impetrata Latine loqui fas fuerit. Scribit Livius lib. 40, Permissum fuisse Cumanis petentibus, (Græce enim loquebantur) ut publice Latine loquerentur, (intellige hoc de scriptis decre-

Hodierna Italicæ Linguae origo.

tisque publicis) præconibusque Latine vendendi jus esset. Ita diu coercitus sermo nobilissimus velut ruptis tam arctæ habitationis cancellis, non per universam solummodo Italiam, sed etiam exterarum regiones se effudit. Promovit eum partim *Coloniæ per omnes gentes diductio*, partim *communio civitatis*, ad quam finitimi admittebantur. Nec fieri aliter poterat, quin, inter quos commerciorum & quotidianorum colloquiorum esset societas, etiam sermonis tandem nasceretur communio. Quin dedecus & noxium mox esse cœpit civitatis iure donatos Latine loqui non posse. Certe Claudius Imperator, narrante in vita ejus Suetonio cap. 26, Splendidum virum, Græciæque provinciæ principem, verum Latini sermonis ignarum, non modo Albo ludicum erasit, sed etiam in peregrinitatem redegit. Tantis insuper Latino sermoni habitus fuit à Romanis honor, ut, ne exterarum quidem gentium Legatis permissum fuerit, in Curia verba facere, nisi per Latinum interpretem, quibus Latine quoque responsa & rescripta data fuerunt: servatumque id, non Romæ tantum, sed etiam in Græcia & Asia: quo scilicet Latinæ vocis honos per omnes gentes venerabilior diffunderetur. Hæc cum Hebræa & Græca in Titulo Crucis Salvatoris nostri, omnibus nationibus prædicat *Iesum Nazarenum Regem Iudeorum*. Hac Marcius Imperator, homo Græcus, in Concilio Chalcedonensi, & Græcorum ditione concionem habuit, quam postea Græce quoque recitavit. Hac ipsa Legati Romanæ Ecclesiæ litteras Romanorum Pontificum, ad Synodos Græcorum Episcoporum conscriptas, nonnisi Latine legi, & nisi flagitantibus ejus Confessis Episcopis, Græce reddere iusserunt. Viguit quoque apud Græcos consuetudo, ut in Missis celebrandis, tam Læctiones Evangelicæ, quam Apostolicæ, primum Latine, inde Græce publice recitarentur. Etiam Præsides provinciarum aut Prætores nonnisi Latine jus dicebant, & quicquid publice, hac ipsa lingua efferri solitum. Ita opera data est, ut civitas imperiosa non solum jugum, verum etiam linguam suam domitis gentibus, vel per pacem sociatis, imponeret; nisi forte hoc ipsum quis, cum Plinio, laudibus Italiæ accensere velit, quod tot populorum discordes ferasque linguas sermonis commercio contraxerit ad colloquia, & humanitatem homini dederit. Nec minori studio linguam hanc addidicerunt exteri, *Africæ præcipue & Europæ*, versus quos maxime ea sparsa; quin avide arrepto novo hoc sermone, paulatim abolitum iverunt veterem sermonem. Exstant conciones Augustini & Cypriani, aliorumque Latinæ, quibus plebem Africanam in sacris conventibus alloquuti sunt. Gallos jam inde ab Augusti ævo, ob linguæ peritiam, barbaris accenseri non vult Strabo. Spectat eo Aufonius in Mosella, Galliæ Belgicæ fluvio, de quo ita canit:

Æmula te Latia decorat facundia lingue.

In omnibus Pannoniis, inquit Vellejus, non disciplinæ tantum, sed linguæ quoque notitia Romanæ. Nec dubitandum quoque de *Britannis*, de quibus Iuvenalis:

Gallia Causidicos docuit facunda Britannos.

Germanos etiam Latini sermonis non fuisse ignaros, ex C. Tacito constat.

Ita diffuso per populos tam varios Romano sermone, pristinum nitorem, & nativam indolem mutavit & ipse. Nec parum eum corruerunt hostes barbari, Gothi, Hunni, Vandali, alique Septentrionaliores, qui traductis in Galliam, Hispaniam, & Italiam exercitibus, simul etiam mores suos & barbaras linguas introduxerunt. Vnde factum, ut corruptis istarum regionum linguis quoad verba, pronunciationem, verborumque sonos, ex variarum linguarum fæce, miscellæ quædam linguæ nata fuerint, *Italica* nempe præsens, *Gallica*, & *Hispanica*, in quibus manifesta elucent vestigia Latini sermonis, seminaque prisca ortus.

Hæc ipsa vero Italica initio incultior fuit & horridior, donec paulatim à viris magnis exulta, eam elegantiam acquisivit, ut ea nihil elegantius, nil tersius: præsertim apud Tuscos, in agris Senensi & Florentino. De ea ita Munsterus scribit lib. 11 Geograph. Littoralis Istriæ ora Venetâ plurimum utitur linguâ, quæ comta est & gravis, plurimumque linguarum flore conflata, quod facile contigit in frequentissimo Italicarum gentium commercio. Olim multo simplicior fuit, ac minus auribus grata. Carnicus sermo plures sonat linguas, & aliquid ab Italico diversum: dulcior auditu, quo Tarvisium, Patavium, Verona, Vincentia, Mantua, Ferraria utuntur; sed in his urbibus gratior agrestis. Ravennæ, Bononiæ, & universæ Emiliæ, & Flaminie venustus sermo: Picenis & Maris crassior: Apulis, Lucanis, & Brutiis, cæteræque Italiæ rudior lingua, ac minus peregrinis imbuta, præter Neapolim, ubi plerique Hispanicam affectant. In Calabria corruptior est, quam uspiam locorum. Hæc ille. Pars tamen Rhætorum, qui Alpes, inter Helvetiam & Galliam Cisalpinam, Helvetiis confederati incolunt, sua, hoc est, Tusca utuntur lingua; sed quæ, quo Italiæ propior, vocibus Italis mirum in modum, præcipue in sacris, est infarta; ut Italicismi species fere videatur.

Italiam, cujus magna semper atque excellens in omni virtute gloria fuit, qui primi rexerint, difficile erit in tanta temporum longinquitate expedire. Annii Viterbiensis scriptor ingeniosus, sed fidei dubiæ, primos Italiæ rectores comminiscitur fuisse *Comerum*, *Chamum*, *Ianum*, *Sabatium*, *Sagam*, *Cranum*, *Aurunum*, *Malotem*, *Tagem*, *Osridem*, *Herculem*, *Tuscum*, *Alteum*, *Kitim*, *Italum*, *Morgetem*, *Romam*, *Romaneßum*, *Iasium*; aliosque, quorum tamen apud probatos Historicos nullum exstat vestigium. Variorum autem cum Græcorum, tum Latinorum, præcipue Dionysii Halicarnassæi, Pompeji Trogi, Solini Polyhistoris, & aliorum monumentis diligenter perlustratis, illud discimus, multis ante conditam urbem ætatibus, varia in Italia populorum, cum primis Aufonum, Opicorum sive

Qui Italiam rexerunt.

Pro populorum varietate Reiores varii.

nam,

Reges.

Consules.

nem, vel ad nihilum redacta fuere. Ab urbe vero condita duos illustres Principatus nacta est, unum IMPERIUM, alterum REGNUM appellatum. Imperium Romani, gens indigena, eaque bellicosissima, pepererunt; atque armis opibusque suis, etiam extra Europam per Asiam Africamque longissime propagaverunt. Regnum ab exteris nationibus, Romana virtute jampridem extincta, inductum est. Sed qua via ad Augustam Imperii dignitatem emerferint, quibusque rursus autoribus ex hoc majestatis summæ solio deturbati fuerint Itali, compendio tradendum.

Reges.

Initio Romam Reges tenuere annos CCXLIV, teste Dionysio & Livio, quos in Romana historia sequi tutissimum est. Crevit horum potentia foris militari robore ac disciplina, domi vero modestia & justitia gubernationis, & ordinum ac onerum distinctione. Romam condidere Romulus & Remus; impetrata à Numitore avo aliqua agri Albani ad Tiberim in Latio parte. Iamque exiguis admodum terminis ager Romanus continebatur, & vix sex millibus passuum ab urbe se extendebat. Ab occidente siquidem Tiberi terminabatur, à septentrione Aniene amne, urbibusque Fidenis, Crustumeria, Antemnis, & Cænina; ab oriente Pedano, Tiburtino, Gadino, & Prænestino agris: à meridie mare versus, Tellenis, Politorio, Ficanaque. Romulus fratre interempto solus imperio potitus est, ad quod non levis facta est accessio domitis Sabinorum populis, Cæninensibus, Antemnatis, & Crustumenis: necnon expugnatis Latinorum urbibus, Cameria, Medullia, Fidenisque, etiam victis Vejentibus Etruriæ populis.

Romulo extincto annum unum Rempub. administrarunt Interreges, suffecto in Romuli locum Numa Pompilio, qui nulla belli laude insignis, totum se ad pacis religionisque studia contulit, regnavitque annos XLIV. Sequutus hunc Tullus Hostilius Albam evertit, Albanisque in civitatem adscitis, Albanum agrum Romano adjecit. Decessit anno principatus sui XXXII, belloque Latino implicitus, successorem habuit Ancum Martium, qui everfis aliquot Latinorum urbibus, domitisque iterum Sabinis & Fidenatibus, & condita in ore Tiberis Ostia, Imperii Romani limites magnis successibus promovit. Hunc excepit in regno L. Tarquinius Priscus, qui XXX annos dominatus, plurimas Latinorum & Sabinorum urbes, tandem universum Latium, variis ingentibusque præliis victor, domuit. Suffectus illi Servius Tullius XLIV annos regnavit. De Etruscis triumphavit ter, & postremo inita cum eis pace Vejentes, Tarquinienfes, & Cæretanos agri parte multavit. Post Tullium regnum adeptus est VI Romanorum Rex L. Tarquinius Superbus, qui primus illato Volscis bello Sueffam Pometiam diruit, Gabios dolo Sexti filii in ditionem accepit: Ardeamque obsidens, Bruti opera, cum uxore, totaque familia, ob illatum à filio Sexto Tarquinio Lucretiæ stuprum, anno regni sui XXV, regno & urbe exactus est.

Consules.

Pulsis regibus, partaque libertate, annua Imperia facta sunt, ac bini creati Consules. Horum primus L. Junius Brutus, cui suffectus est Sp. Lu-

cretius Tricipitinus, quem exceperunt longa serie Consules alii ad Iulii Cæsaris usque tempora. Sub horum regimine mirum quantum creverit Romanorum vis ac potentia. Aurumni siquidem domiti Sp. Cassio, & Opitre Virginio Coss. Veientes debellavit M. Furius Camillus Dictator, diruta ipsorum urbe. Prænestinos ad Alliam fudit urbe ipsorum capta, T. Quinctius Cincinnatus dictator. Tiburtes, Sueffula capta, ad deditionem coëgit M. Fabius Ambustus, Campanos vero, Capua erepta, Romanis subdidit Q. Fulvius Proconsul: Latinos T. Manlius Torquatus, quum collega ejus P. Decius Mus se pro Legionibus Romanis devovisset. Volscos Priverno capto subegit L. Æmilius Mamercinus, & C. Plancius Decianus: Opicos Palajopolis capta Q. Publius Philo Proconsul: Hernicos Anagnia capta Q. Marcus Tremulus Coss. Aequos C. Iunius Bubulcus Brutus Dictator: Sabinos M. Curius Dentatus Coss. Gallos Senones, qui Tuscis Vmbrisque ejectis, eam Italiæ partem occupaverant, quæ inter Rubiconem & Æsim amnes est, debellarunt Consules varii. postremus vero P. Cornelius Dolabella omnes eorum reliquias in Etruria ad lacum Vadimonis, funditus delevit, ne quis superesset ex ea gente, qui incensam à se urbem Romam gloria-retur. Atque hoc tempore Italia, quæ Æsim fluvium non excedebat, ad Rubiconem usque extensa est. Etruscos, Vulfiniensibus & Vulciensibus, florentissimis Tusciæ populis victis, Romanis parere coëgit T. Coruncanus Coss. Imperio ea parte ad Arnun usque propagato. Tarentinos, Lucanos, Samnites, Brutiosque bello Regis Pyrrhi implicitos vicere L. Papyrius Cursor & Sp. Carvilius Maxim. Coss. Picentes domiti à Coss. P. Sempronio & Appio Claudio; Salentini, ultimique Italicorum omnium Vmbri à D. Iunio & N. Fabio. Galliam Cisalpinam maximis bellis à Romanis fatigatam fractamque in provinciæ formam redegit M. Claudius Marcellus Coss. Veneti diu in fide populi Romani permanferunt. Carnos, Iapydes, Istros postremo domuit C. Sempronius Tuditanus Coss. Ligures variis præliis fusos tandem in ditionem accepit M. Æmilius Scaurus Coss. Sallastos aliosque Alpinos Ap. Claudius Pulcher Coss. superavit. His successibus sexcentorum annorum spatio Romanos dominos agnovit universa Italia, ad Alpes usque Arsiamque fluvium. Consulatum Romanorum Fastos apponere, nisi omnibus essent in manu. Nec tamen eadem domitorum oppidorum fuit fors, sed pro ipsorum erga S. P. Q. R. meritis, alia Colonia-rum, alia Municipiorum, alia denique Præfecturarum jus induebant, quædam item Fœderata erant. Colonia dicebantur oppida, in quæ Romani Magistratus ex urbe cives traduxerant. Quum enim in urbe Roma multos ex veteribus novisque incolis, paupertate premi intellectum erat, adeo ut censui solvendo non sufficerent, Triumviri à Senatu creabantur, qui locis primum consideratis, in quibus Reipublicæ expediret propugnaculum constitui, cives pauperes eo deducebant. Erant ex vel Romanæ, vel Latine. Romanæ dicebantur, quæ jura civitatis Romanæ possi-

Ita-
m re-
cto-

popu-
larie
Recto-
varii.

possiderent, quales multæ erant in Gallia Togata. Latinæ jus Latii solummodo habebant, non vero urbis. Itaque & in oratione pro Balbo & alibi legimus, multos ex Coloniis Latinis cives Romanos factos esse, quod de Romanis Coloniis non legitur; nec enim eis dare necesse erat, quod habebant. In Coloniam autem deducti statim novam administrandæ Reipublicæ formam, ad exemplum fere Romanæ, constituebant. Tales fuere Puteoli, Salerni, Mutina, Parma, Luca, Florentia, Augusta Taurinorum, &c. *Municipia* oppida erant jure civium Romanorum donata. Eorum duo quoque erant genera, unum quod jus civitatis sine suffragio habebat; alterum cui idem jus cum suffragii latione concessum erat. Talia fuere Cære, Tusculum, Lanuvium, Aricia, Fundi, Formiæ, Cumæ, Privernum, Anagnia, Trebula, Atella, Sueffula, &c. *Præfecturæ* oppida erant Italiæ, quæ nec suis legibus utebantur, uti *municipes*; nec ullos è suo corpore Magistratus, uti coloni, creare poterant, sed à Magistratibus, qui Roma quotannis mittebantur, Romanis legibus regebantur. Sic enim à majoribus erat traditum, ut quæ civitates iniquæ ingrataeve erga populum Romanum fuissent, ac fidem datam violassent, ubi in potestatem denuo essent redactæ, in *Præfecturæ* formam referrentur. Sextus Pompejus Festus libro 14 duas & viginti *Præfecturas* numerat. *Fœderatæ* civitates vocabantur, quæ neque Coloniæ, neque *Municipia*, neque *Præfecturæ* erant, ut Tibur & Præneste in Latio. Sed hæc Coloniarum, *Municipiorum* & *Præfecturarum* distinctio ante bellum Maricum obtinuit, post quod lege Julia Italiæ omni civitas data fuit.

*Imperatores
Romani.*

Consulum liberam Rempublicam excepit Principum & *Imperatorum Romanorum* potestas, qui primum in occidente, postea in oriente Imperii sedem fixere. Eos omnes, factò à C. Julio Cæsare initio, usque ad Fl. Momyllum Augustulum ultimum Italiæ Imperatorem recensere velle, longum foret. Illud monstrandum, quæ ratione excusso imperio regnum acceperit Italia, & exterorum fasces admiserit. In causâ fuerunt Gothicæ nationes, quas Romani ad sui præsidium, adversus Visigothos, Francos & Burgundiones, necnon Hunnos, Italiæ bellum parantes, evocatas, in societatem adsciverant. Hæc Italiæ ingressæ tertiam agrorum partem ab Oreste Patricio, qui pro Augustulo filio imperium administrabat, petunt. Quam dum denegat, Odovacrem Herulum, qui quondam inter Italicos milites Orestis armiger fuerat, Romanorum constituunt Principem. Is Augustulo Ravennæ, anno Christi cccclxxv, abdicare jussu, patreque ipsius Oreste Placentiæ occiso, stabilita tyrannide, longe lateque dominari cœpit.

*Imperatores
Orientis.*

Huic successerunt aliquot Gothorum Reges, quorum ultimum Tejam Belisarius & Narses fortissimi Iustiniani Augusti in oriente Imperatoris Duces, prælio victum occiderunt; Gothique Italia omni exactis Imperio orientali, una cum Sicilia, Sardinia & Corsica Insulis, adjecta est.

Narses Imperatoris sui Iustiniani nomine Imperium Italiæ tenens, Romanorum procerum invidia irritatus, à quibus apud Iustinum Imperatorem accusatus fuerat, necnon contumeliis Sophiæ Augustæ commotus, *Langbardos*, quorum potissimum auxilio Gothos Italiæ finibus expulerat, è Pannonia in Italiam evocavit; quam illi duce Alboino ingressi omnem fere occupaverunt, præsidiiisque Græci Imperatoris pulsos annos ccvi tenuerunt. Quo tempore partim à *Langbardis* Regibus, partim ab *Exarchis* Græci Imperatoris nomine gubernata fuit. Mortuo enim Fl. Narsese Italiæ Duce, Fl. Longinus, reliquam Italiæ partem, quam *Langbardi* primo impetu occupare non potuerant, locata Ravennæ Imperii sede, sub *Exarchi* nomine obtinuit. Qua vero serie, hinc *Langbardorum* Reges, inde *Exarchi* Italiam rexerint, videat qui volet apud Carolum Sigonium in historia de regno Italiæ. Anno autem Domini 1000, captis ab Aistulpho *Langbardorum* rege, Ravenna, & omni *Exarchatu*, *Exarchi* in Italia esse desierunt, sola urbe Roma à *Langbardorum* imperio immuni.

Verum quum hanc acriter premerent, nec ab Orientis Imperatoribus aliquid præsidii speraretur, Romani Pontifices ad *Francorum* opes confugerunt; qui Caroli Magni regis ductu Italiam ingressi, pulsos *Langbardis*, eorumque Rege Desiderio capto, tota fere Italia potiti sunt. Post Carolum Italiam regio titulo rexerunt Pipinus, Bernardus, & Ludovicus Secundus. Quo vita defuncto, quum Italici aliquot Principes à *Francorum* imperio & fide defecissent, Italiæ sibi regnum vindicantes, Imperii quoque insignia & titulos à Romanis Pontificibus per multos annos obtinuerunt. Horum primus fuit Wido quidam, Dux Spoletanus, quem secuti sunt filius Lambertus, Berengarius, Rudolphus Cunradi F. Burgundionum Rex: Hugo Lotharii F. Comes Arelatensis: Lotharius ejus filius: Berengarius secundus: & Adelbertus Berengarii filius.

*Italici
Principes.*

Sed Berengariis patre & filio, ab Ottone Magno Germanorum Imperatore, quem Agapetus Pontifex Maximus in Italiam evocaverat, aliquoties victis & Italia pulsus, Germanorum imperio accessit, & Ottones, Henricos, ac Fridericos Imperatores agnovit. Quum autem bonam Italiæ partem Pontificiæ sedi Carolus Magnus donasset, & *Langbardia*, Tusciæque ditionem cum Ferraria testamento eidem legasset, *Machtildis* Bonifacii filia, quæ Romanorum Pontificum partes contra Henricum IV, Cæsarem, strenue foverat; aliorum quoque membrorum sensim sequutæ sunt distractiones & divortia. Apulia & Neapolis in regnum hæreditarium transiit. Defecerunt ab Imperio Mediolanum, Florentia, Genua, Venetiæ, aliæque civitates. Nec Veneti quoque, quæ ad promovendos ditionis suæ limites facere possent, neglexerunt. Imperatores ipsi quasdam civitates oppignorare cœperunt, quasdam, accepto pretio, libertate donarunt.

Discerpta nunc est Italia in varias Dynastias. Præter enim Pontificem, Regem Neapolitanum,

num, liberaſque Reſpublicas Genuenſium, Venetorum, Lucenſium, aliasque, Principes habet in ſeptentrionaliore ſui parte, Etruſcum, Ferrarienſem, Mantuanum, Mediolanenſem, Montisferratenſem, Parmenſem, Saluzziarum, Veronenſem; in Auſtraliore parte multas & innumera- biles Dynaſtias, de quibus *ἐν τῷς ἐφεξῆς*.

*Factiones
Italicae.*

Illud ſolummodo addam, non parum auxiſe Italiae calamitates factiones varias, quae aliis atque aliis temporibus eam exercuerunt, quales in Etruria fuit inter Cancellarios & Panzaticos; in Piceno inter Albos & Nigros: in Latio inter Columnneſes & Vrſinos: apud Inſubres inter Braccianos & Sfortianos: & in maxima fere parte Italiae inter Gibellinos Caſarum partibus addictos, & Guelphos Pontificiae ſedi fa- ventes.

*De Eccle-
ſiaſtico Im-
perio.*

Haecenus Politici in Italia regiminis ſilum ex- plicui. Porro qua forma & quibus ritibus reli- gionis ſacra ibidem olim adminiſtraverit vene- randa Antiquitas, & hodie etiam adminiſtren- tur, ſummatim indicandum. Religioſiſſimi olim non ſolum populorum Italiae, ſed & omnium gentium, habiti fuere Tuſci, à quibus rerum di- vinarum ſtudia dimanarunt tum ad alios, tum ad finitimos Romanos. Quocirca, teſte Cice- rone, Senatus tum, quum florebat imperium, decrevit, ut de principum filiis ſex ſingulis E- truriae populis in diſciplinam traderentur, ne ars tanta (nempe Aruſpicina & futura praedi- cendi) propter tenuitatem hominum à reli- gionis auctoritate reduceretur ad mercedem atque quaſtum. Prodigia, portenta, (inquit idem) ad Etruſcos & Haruſpices, ſi Senatus juſ- ſerit, deferunt: Etruriaeque principes diſcipli- nam docento; quibus Divis creverint, procu- ranto; iidemque fulgura atque obſtita pianto. Sed quum primum ſimplicitatis eſſent amantiſ- ſimi Romani, nec ullos diis indignos ritus uſur- parent, poſtea Graecorum fabulas & commen- ta edocti, à receptis Etruſcorum inſtitutis deſle- xerunt, & novam ſibi religionem cuderunt, adeo, ut Commentarios, in quibus Numa Pom- pilius ſimpliciores aevi ſui ritus praſcripſerat, multis poſt ipſius obitum annis in monte Iani- culo repertos, neceſſe fuerit ex Senatuscon- ſulto comburi, ne curioſiora quorundam inge- nia ſiniſtram inde, contra factam in rebus ſa- cris mutationem, ſuſpicionem conciperent. Il- lud legitur, jam ante Romuli principatum ſa- cris in Latio praefuiſſe Sacerdotes varios ab Euandro Arcade inſtitutos, nempe Lupercos, Panos, Lycae, vel Inui Sacerdotes, Cereris Gra- cam Sacerdotem, quae ſine viro aetatem tranſi- gebat: Potitos & Pinarios, Herculis Sacerdo- tes. Sub Regum imperio plures additi, quales erant Fratres Arvales XII: Sacerdotes publici LX: Augures III: qui ſucceſſu temporis aucti ad XV: Haruſpices VIII: Tribunus Celerum: Curiones XXX: Sodales, Titii vel Titienſes: Flamines XV, quorum tres majores & Patricii vocabantur, quod ex eo ordine crearentur, Dialis Iovi ſacer, Martialis Marti, Quirinalis Romulo vel Quirino: duodecim autem mino- res & plures: Salii XII: Virgines Saliarum: Fe- ciales XX, cum patre Patrato, qui foederum ju- *Italia.*

lices erant: Pontifices XV, quorum unus populi Romani ſuffragiis creabatur, caeteris praelatus, qui vocabatur Pontifex Maximus, in omnes Sa- cerdotes maximam & ſupremam habens pote- ſtatem: Salii Agonenſes vel Collini, & XV Viri ſacris faciundis, cum Magiſtro, qui librorum Sibyllinorum curam gerebant. Quibus omni- bus, poſt Reges exactos, ſub libera Conſulum republica, adjuncti, Rex ſacrorum, cujus uxor Regina ſacrorum: Sacerdotes Bonae Deae fa- minae: Galli Sacerdotes Deae Cybeles cum Ar- chigallo: Septemviri Epulonum: Duumviri Aedis locandae, faciundae, dedicandae: Triumviri aedibus ſacris, incendio abſumptis, aedificandis: Triumviri Sacris conquirendis, donisque perſe- quendis: Sacerdotes deorum ſingulorum: An- tiſtites denique templorum ſingulorum.

Interfecto Iulio Caſare, Pontificatum Maxi- mum per vim invaſit M. Aemilius Lepidus, quo mortuo eundem ad ſe tranſtulit Auguſtus, eum- que ſequuti Imperatores alii, decens rati, ut penes quos imperii, etiam rerum ſacrarum eſſet auctoritas & poteſtas ſumma. Primus Gratia- nus publico edicto ſe Pontificem Maximum appellari vetuit, ex quo tempore abolita illa in Imperatoribus dignitas defecit, donec poſtmo- dum renata fuit in Praefulibus Romanis. Poſt hunc Theodoſius Imperator, Augures, Flami- nes & Flaminicas, Virgines Veſtales, Pontifi- cesque caeteros majores & minores, cum reli- quis vetuſtae ſuperſtitionis Sacerdotiſ ſacrisque ſuſtulit, reclamante nequicquam Senatu, anno CCCXC. Lupercos, qui diutiſſimi perſeverave- runt in republica Romana, abolevit Gelafius Papa, Anaſtaſio Imperatore & Theodorico A- malo Gothorum rege in Italia regnante, circa annum CCCXCV.

Verumenimvero cum religionis ſuae exerci- tium liberum impetraſſent à Tiberio Impera- tore Chriſtiani, qui etiam ipſe ad Senatum de- tulerat, Chriſtum Deorum numero adſcriben- dum, jamque & ſerpere per univerſam Italiam inciperet Chriſtiana fides, quin & praevalere; circa annum Domini CCC factum fuit, ut Ec- cleſiis paſſim ſummi Numinis gratia collectis praefecti fuerint Diaconi, Presbyteri, & Epi- ſcopi. De Chriſtianiſ ipſis eorumque moribus ita perhibet Plinius lib. 10, Episto- la ad Traja- num: Adfirmabant hanc fuiſſe ſummam vel cul- pa ſuae vel erroris, (ita Chriſtianam religionem nominat homo non Chriſtianus) quod eſſent ſoliti ſtato die ante lucem convenire, carmen- que Chriſto quaſi Deo dicere ſecum invicem; ſeque ſacramento non in ſcelus aliquod obſtrin- gere; ſed ne furta, ne latrocinia, ne adulteria committerent, ne fidem fallerent, ne depo- ſitum appellati abnegarent; quibus peractis morem ſibi diſcedendi fuiſſe, ruruſque coeun- di ad capiendum cibum, promiſcuum tamen & innoxium, quod ipſum facere deſuiſſe poſt edi- ctum meum.

Quum autem crescente paulatim fidelium numero, Episcopus omnibus Ecclesiis ſuae dice- cesis aſſeſſe non poſſet, ordo Chorepiſcoporum creatus eſt, qui Vicarii erant Episcopi vel Le- gati. Erant & alii in Eccleſia primitiva ordi- *F* nes:

nes: Clericorum, qui ab Episcopis & Presbyteris, sacris initiabantur & erudiebantur: Acoluthorum, quasi dicas, *non Prohibitorum*, quod quum sacra non administrarent, tamen ministerium aliquod suum illis commodarent: Lectorum, qui privato lectionis exercitio in Presbyterio occupabantur, & ad Clericorum gradum promovebantur: Psalmistarum sive Cantorum, qui jussu Episcopi vel Presbyteri aliis præcinebant: denique Exorcistarum, Subdiaconorum, & Ostiariorum. Quin & lapsu temporum, in Conciliis decretum, ut inter multos ejusdem provinciae Episcopos eligeretur unus, qui Archiepiscopus esset, penes quem potestas esset Episcopos in Synodum provincialem convocandi. Præsules, sive Pontifices Romanos quod attinet, maximis hos persecutionibus & barbara tyrannide exercuerunt Gentilium Imperatores, ad annum usque ccc, quo tempore sub Constantino Imperatore Christianam fidem amplexo, halcyonia illis facta sunt, & sereniores Christi cultoribus dies affulserunt. Postea anceps rursus & varia ipsorum fuit conditio, partim ob Arrianorum & Orthodoxorum acres contentiones, partim ob Gothorum & præcipue Alarici Gothorum Regis in Romam pertinax odium & bellum. Proximi Pontificibus in Ecclesia Romana hodie sunt Cardinales, quorum major est quam Archiepiscoporum & Episcoporum dignitas. Numerus horum aliis atque aliis temporibus varius fuit. Cognomen Cardinalium primo sortiti sunt Presbyteri, postea Diaconi, & novissime omnium Episcopi. Dicti autem sunt Cardinales, quasi inter illos Clericorum ordines principales. Hodie numerus eorum excrevit ad lxxii, quem & augere & minuere in arbitrio Pontificis est. Habet quoque passim Italia Archiepiscopos suos, & horum suffraganeos Episcopos, quos ita per regiones distinguas. Genuensis Archiepiscopus suffraganeos habet vii. Florentinus in Etruria xxi. Pisanus partim in Etruria, partim extra Italiam in Corsica positus v. Senensis iii. Pontifex Maximus in Latio vel Campania maritima x. Firmianus in Piceno xviii. Amalphitanus in Campania iv. Beneventanus ibidem xxxi. Capuanus ibidem ix, præter Casinensem nulli subjectum. Neapolitanus ibidem v, præter exemptum Aversanum. Salernitanus ibidem vii, præter exemptum Ravellensem. Surrentinus iv. Rhegiensis apud Brutios xiii. Consentinus in magna Græcia Marturanensem, præter exemptos in eadem diœcesi Divi Marci, & Melitensem Episcopos. Materanus ibidem v. Rossanensis ibidem nullos habet suffraganeos, sed exemptus in eadem diœcesi est Bisignanensis. Sanseverinus ibidem v. Tarentinus ibidem ii. Lancianus in Aprutio regius est Archiepiscopus, nullosque sub se habet suffraganeos. Theatensis ibidem iv. Sipontinus in Apulia Daunia Melphiensem, exemptos vero iv. Barenensis in Apulia Peucetia xii. Cannosanus vi. Tranensis ibidem xii. Brundisius in Salentinis, cui Ocrensis unitus est, Ostunensem. Hydruntinus ibidem v, & juxta exemptum Neritonensem. Ravennas in Fla-

minia xvi. Mediolanensis in Langbardia Transpadana xx, præter exemptos Ferrariensem & Papiensem. Aquilejensis Patriarcha xix. Gradenensis ibidem vi. Taurinensis in Pedemontio iii. Atque ita quidem se habet in Italia Gubernatio Ecclesiastica, quæ eadem forma parique instituto etiam extra Italiam in magna hodie orbis terrarum parte viget.

Italiam aliter Veteres, aliter hodierni scriptores dividunt. Nobis quanquam propositum sit recentem divisionem accuratius exequi, tamen, cum & Antiquitatis studia summo opere veneremur, & ad Romanæ historiæ ac Latinorum Græcorumque scriptorum intelligentiam non parum faciat regionum Italiæ & populorum juxta eas vetus distinctio, non ingratam nec inutilem lectori operam nos præstituros arbitramur, si ab ea ordiamur. Cato eam dividit in partes tres. Plinius lib. 3 Natur. Histor. cap. 5, & sequentibus, Italiæ divisionem recenset à Divo Augusto Imperatore factam in xi regiones. Sunt autem hæ:

- i Latium *Vetus Novumque* & Campania.
- ii Picentes.
- iii Lucani, Bruttii, Salentini, Apuli.
- iv Frentani, Marrucini, Peligni, Marfi, Vestini, Samnites & Sabini.
- v Picenum.
- vi Umbri.
- vii Etruria.
- viii Gallia Cispadana.
- ix Ligures.
- x Venetia, Carni, Iapyges, Istri.
- xi Gallia Transpadana.

Strabo Italiam in viii partitur regiones, *Venetiam* (quæ, *Liguriam*, *Picenum*, *Lucaniam*, *Tusciam*, *Romam*, *Latium* aliis) *Campaniam*, *Apuliam*. Sextus Rufus Italiam à Trajano Adriano Augusto Imperatore divisam esse refert in xvii provincias vel diœceses. quam divisionem secutus est Imp. Cæs. Fl. Constantinus Max. Augustus. Ptolemæus eandem non in regiones, sed in populos xlv distribuit. Nos eam divisionem maxime sequemur, quæ sub primis Romanorum Imperatoribus fuit. Postquam Gallorum inter Oceanum, Rhenum, Alpes, Internum mare & Pyrenæos montes incolentium, ingens multitudo, varæque nationes trans Alpes profectæ, eam Italiæ partem obsederunt, quæ inter Alpes & Apenninum ad Æsim usque flumen, prope Anconam porrecta est; GALLIA hæc Romanis dicta est ITALICA: item Gallia *citerior* & *Cisalpinæ*, item Gallia *Circumpadana*, & *Togata* à toga Romana; quia vestitum ritusque Romanorum assumpserat: quum trans Alpes ulterior Gallia diceretur *Comata*, à coma seu cæsarie, quam incolæ ejus alebant: pars autem Transalpinæ Galliæ à Braccis, fœmorum tegumento, Braccata; quæ eadem Narbonensis provincia. Sed sub eadem Galliæ Togatæ provincia comprehendebantur etiam alii populi; ut ad mare Inferum, Ligures; ad Superum, Veneti, Carni, Istri; in Alpibus, Taurini, Salassi, Lepontii, Euganii: & qui postea provinciam per se una cum Transalpinis populis, Vindelicis atque Noricis conficiebant, Rhæti. Post Galliam To-

Vetus Italiae divisio.

Hodierna divisio.

gatam primi sequebantur sub Apennino Etrusci, sive Tusci : ultra hos ad utrumque Apennini latus Umbri. Infra hos Sabini ac Latini, Æqui, Volsci atque Hernici. Iuxta Umbros ad mare Superum erant Picentes ; dein Marrucini, Vestini, Frentani, Peligni, Marfi : ultra hos in Mediterraneo Samnites & Hirpini : infra Samnites ad mare Inferum Campani ; mox Picentini. Frentanis Hirpinisque jungebantur Apuli. inde Calabri & Salentini lævum Italiæ cornu infidebant. Sub Apulis erant Lucani, ad utrumque mare. Sub his in dextro cornu & extremo Italiæ angulo erant Brutii.

Pleniorem harum regionum descriptionem qui desiderat, & quales illæ olim fuerint, quibus limitibus distinctæ, quibus oppidis insignes, qui fluminum tractus, vallium, lacuum, fontium & montium situs, scire avet, adeat Philippi Cluverii de Italia Antiqua Commentationes doctissimas & consummatissimas. Nobis in novæ ac hodiernæ Italiæ descriptione plusculum immorari propositum.

Hodierna
divisio.

Recentiores Italiam dividunt, vel secundum Regionēs, vel secundum Dominia. Blondus in xviii distribuit regiones :

Liguriam.

Etruriam.

Latinam, seu Campaniam Maritimam.

Umbriam, vel Ducatum Spoletanum.

Picenum, quod nunc Anconitana Marka.

Romandiolam, olim Flaminiam.

Æmiliam.

Galliam Cisalpinam, quæ & Langbardia.

Venetiam.

Italiam Transpadanam, quæ nunc Marka Tarvisina, vel Foro-Julienfis.

Istriam.

Samnium.

Terram Laboris, quæ Campania Vetus.

Lucaniam.

Apuliam.

Salentinos, nunc Terra Hydruntina.

Calabriam.

Brutios.

Leander Albertus in regiones distinguit novemdecim. Cluverius eam dividit in Histriæ Marchionatum, Fori Iulii Ducatum, & Lombardiam, ad quam refert Marchiam Tarvisinam, Ducatum Mantuanum, Ducatum Mediolanensem, Tirolis Comitatus dimidiam partem, Grifones in ipsis Alpibus, & his conterminos Helvetiorum stipendiarios ; Pedemontium, Ducatum Montis Ferrati, Ducatum Parmensem, Romaniolam, Marchiam Anconitanam. Extra vero Lombardiam ponit Agrum Genuensem, Tusciam, in qua Patrimonium Divi Petri Tiberis dextræ ripæ affixum : Ducatum Spoletanum, Agrum Romanum, Regnum Neapolitanum, inque eo regiones Aprutium, Apuliam, Laborinum agrum, Basilicatam, Calabrias duas, Agrum Baritanum, & Agrum Hydruntinum.

Verum ex quo tempore Imperii Romani dignitas atque sedes in Germaniam translata est, jamque in varias partes, titulos atque Dominia

discerpi cœpta est, uti ostensum supra, secundum Dominia quoque distingui cœpit. hodie eam ratione Dominiorum sic distinxeris :

1 Dominium est *Hispaniarum Regis*, sub quo regnum Neapolitanum, Ducatus Mediolanensis, ac quædam oppida in Tusciæ littore, Insulæque Italiæ adjacentes, Sicilia & Sardinia.

2 *Pontificis Romani*, sub quo Ager Romanus, Patrimonium Divi Petri, Ducatus Spoletanus, Marchia Anconitana, Romaniola, Ducatus Urbini, & urbs in agro Neapolitano Beneventum.

3 *Venetæ Reipublicæ*, sub qua Histria, Forum Iulii, Marchia Tarvisiana, & inde Lombardiæ pars ad usque Bergomum.

4 *Magni Ducis Tusciæ*, in Tuscia.

5 *Genuensis Reipublicæ*, sub qua Liguria intra Apenninum & Ligusticum mare, ac portiuncula Tusciæ Liguriæ proxima, cum Insula Corsica.

6 *Ducis Parmensis*, in Lombardia Cispadana.

7 *Ducis Sabaudie*, sub quo Pedemontium.

8 *Helvetiorum*, supra lacum Verbanum & Larium.

9 *Rhetorum*, sive Grifonum in Alpibus.

10 *Archiducum Austriæ* in Comitatu Tirolensi, ubi Tridentum, & in partibus Alpinis Fori Iulii ac Histriæ.

11 *Ducis Mantuani*, in Ducatibus Mantuæ ac Montis-ferrati.

12 *Ducis Mutinensis.*

13 *Civitatis Lucensis.*

14 *Comitis Mirandulani.*

Verum nos, Italiam ordine descripturi secundum Dominia & Status Principum hodie regnantium, in quatuor principales eam dividemus partes, sequuti in hoc, uti & in tabulis, Ioan. Ant. Maginum : atque ita totum opus Italicum in quatuor distribuemus volumina.

In *Primo* continebitur, incipiendo ab occidente, ubi Europæ continenti adhæret, tota illa pars *Galliæ Cisalpinæ* ab antiquis nuncupata, in qua sunt regiones hæ :

Liguria, vel Status Reipublicæ Genuensis, vulgo *Riviera di Genoa*, & Insula *Corsica*, uti regnum ad eandem Rempublicam pertinet.

Longobardia, sive *Langbardia*, vel *Lombardia*, continens in se Status Ducis Sabaudie in Italia, qui nomine Pedemontii vulgo audiunt.

Montisferratum, Ducis Mantuani Marchionatus.

Status Milanensis, Regi Hispaniarum subiectus.

Ducatus Mantuanus ;

Mutina & Regii Ducatus ;

Parma & Placentiæ Ducatus, ab ipsis Italis gubernati, cum aliis minoribus quibusdam Dominiiis, & feudis Imperialibus, quorum administratio penes singulares aliquos dominos est.

Secunda pars voluminis habebit alteram *Cisalpinæ Galliæ* partem, usque ad finem Adriaticum, quam foelicissima *Venetorum Reipublica* totam occupat : continet *Regionem Venetam*, *Forum Iulii*, *Istriam*, & *Lombardiæ partem*. Describimus præterea hoc volumine *Principatum Tridentinum*, tempora-

Magini Divisio Italiae in quatuor partes.

Prima pars.

Secunda.

poralem Episcopi Tridentini jurisdictionem, ut ex parte ad Italiam pertinentem.

Tertia.

Tertium volumen describit partem in medio Italiae sitam, Padum inter & Truentum fluvios, ad mare Superius; ac mare Inferius, inter Macram & Lirim, nunc Garigliano. In parte hac integrum *Dominium Ecclesiasticum* est,

Magnus Ducatus Etruriae, &

Status Reipublicae Lucensis.

Quarta.

Quarta denique pars complectitur regnum *Neapolitanum*, in duodecim partes five provin-

cias divisum, secundum nomina & divisionem hodiernam. Nomina Provinciarum vulgaria hæc sunt: *Terra di Lavoro, Principato citra, Principato ultra, Basilicata, Calabria citra, Calabria ultra, Terra d'Otranto, Terra di Bari, Abruzzo citra, Abruzzo ultra, Contado di Molise, & Capitanata.* Regna præterea

Sicilia, &

Sardinia, cum minoribus aliis Insulis: quæ ad Coronam Hispaniæ spectant.

LOMBARDIA.

Nomen.

Regio, quam veteres Galliam Cisalpinam nominarunt, à Longobardis Germaniæ populis qui eam occuparunt, & cccxxxi fere annis tyrannide cum reliqua Italia tenuerunt, Longobardia, quod vocalitatis gratia

Termini.

Lombardia profertur, denominata est; quod nomen, quamvis extincta Longobardorum dominatione, in hunc usque diem perseveravit. Extenditur septentrionem versus usque ad Alpes Germaniæ: ad occidentem Alpibus iis terminatur, qui Galliam ulteriorem à citeriore dividunt. Ad meridiem Appenninus mons terminum constituit, Lombardiam à Liguria separans; Orientem versus Marchia Trevisana late, ut olim sumpta, & Territorium Bononiense, Pontificis Maximi, intercurrente Panario fluvio. Ratione situs dividi solet Lombardia in Cis- & Trans-Padanam. Cis-Padana fines habet ab Oriente Panarium fluvium, à Septentrione Padum, à Meridie Appenninum, cum Hetruriæ parte, ac item Liguriæ trans-Appenninæ; ab occidente partim Padum, partim Alpes, quæ Galliam ulteriorem à citeriore dividunt. Trans-Padanæ fines sunt ad Orientem Mincius fluvius, dextra Benaci ora, & Sarca fluvius; à Septentrione Alpes; ab Occasum itidem Alpes quæ Gallias ulteriorem & citeriorem separant. Cis-Padana complectitur Pedemontii, Montisferrati, Mediolanensis Ducatus partes; Dominia Ducum Parmæ, Mutinæ, & Mirandolæ, aliorumque minorum Principum, nec non partem Ducatus Mantuani: Trans-Padana cæteram Pedemontii partem, minimam Montisferrati, reliquam Mediolanensis Ducatus, Territorium Cremonense, regiones nonnullas ab Helvetiis Rhætisve possessas, partem magnam Domini Veneti, & Ducatus Mantuani, nec non minorum aliquot Principum Dominia.

Qualitas.

Cis-Padanæ Lombardiæ tanta est præstantia & dignitas, ut sine controversia inter præcipuas atque nobilissimas Italiæ regiones numerari mereatur; amœnissima enim est, & omnium rerum non solum ad vitæ necessitatem, verum etiam ad voluptates & delicias opportunarum uberrima. Colles quippe habet mire amœnos, vite, ficu, olea cæterisque arboribus fructiferis confitos, unde vina generosissima, fructusque suavissimi leguntur; campos quoque longe lateque patentes, tritici, hordei, fabæ, zææ aliorumque frumenti generum feracissimos; urbes lautissimas, & munitissimas, oppida, pagos, vicos populo frequentissimos. Transpadana quoque naturæ luculentissimis dotibus variè est locupletata; campos enim similiter habet latissimos, & tritici cæterique frumenti, vini quoque generosi, aliarumque frugum copia, beatos; præterea lacus immentos & altos, flumina insignia tam piscium capturæ, quam

Italia.

navigationi opportuna; nec metalla defunt in montibus, & lapidum marmorumque latomiarum. Vtraque pascuis quoque abundat, alitque armentorum, gregumque innumerabilem numerum.

Lacus præcipui Lombardiæ sunt, Benacus, qui nunc vulgo *lago di Garda* dicitur; Idrinus, olim Edrinus, vulgo *lago d'Idro*; Sebinus, vulgo *lago d'Isèo* in agro Brixiano. Larius sive Comensis in Ducatu Mediolanensi, Luganus, & Verbanus, qui nunc *Lago Maggiore* vocatur.

Fluvii in Longobardia principes sunt, Padus, Tanarus, Sturia, Trebia, Parma, Tarus, Panarius, Abdua, Sessia, Ticinus, Ollius, Lamber, & Mincius.

Porro Lombardia in varias divisa partes, à variis possidetur Principibus. Rex Hispaniæ Dux Mediolanensis in ea tenet Territoria Mediolanense, Comense, & Comitatum Angheriæ; porro agros Novariensem, Papiensem, Laudensem, Cremonensem, Alexandrinum, & Dertouensem.

Sabaudia Dux, Pedemontium totum, Marchionatum Salustiarum, & Niceæ Comitatum.

Respublica Veneta in Lombardia possidet Bergomensensem & Brixianum agros.

Mantuæ Dux, Ducatum Mantuanum, & Montem Ferratum, nec non Ditionem Bressellensem in agro Rhegiensi Ducis Parmensis.

Mutinæ Dux, Ducatus Mutinensem & Rhegiensem, Principatum Carpentensem, Regionem Frinianam & Carfinianam, Ducatum Corregianum, Comitatum Rolensem, & ditionem Sassulanam.

Parmæ Dux in Dominio habet Parmensem & Placentinum Ducatus, Statum Palavicinum, Principatum Laudensem, Comitatum Rossenæ, & Territorium Florentiolæ.

Atque illi quidem majores Lombardiæ sunt Principes; minores autem hi sunt:

Dux Mirandulanus, qui possidet Mirandulæ Ducatum, & Concordiæ Comitatum.

Princeps Masseranensis, qui tenet Principatum cognominem. Nec non Principes sequentes è familia Gonzagarum oriundi, Dux Guastallæ, Dux Sabuloneti, Comes Novellariæ, Princeps Boffolensis, Marchio Castilionæus, & Dominus Solfarini.

Longobardi Germaniæ populi, à barbarum prolixitate ita nominati, bis in Italiam venerunt, primum à Narsete Iustiniani Imperatoris Legato contra Totilam Ostrogothorum Regem stipendio conducti; iterum ab eodem injuria Iustiniani irritato evocati, Duce eorum Rege ALBOINO, filio Andoini primi eorum regis, qui cæso Tisimondo Gepidarum Rege anno quingentesimo vigesimo Pannoniam occupaverat. ALBOINVS itaque à Narsete evocatus, Pannonia Hunnis relicta, Forum Iulii, & Venetam ditionem, nec non post trium annorum obsidionem Ticinum sive Papiam occupavit, quam regni sedem sibi elegit. Vxorem duxit Rodiswindam Guimondi Gepidarum

L O M B A R D I A.

rum regis filiam, quem morte affecerat, cumque ex cranio foceri interfecti uxori propinaret, fraudibus ejus interfectus est anno D LXXI, postquam in Pannonia viginti sex, in Italia undecim regnasset annis.

CLEPHIS filius, sive, ut alii volunt, nepos Alboini, post eum Imperio Longobardorum præfuit, sed secundo regni anno à suis occisus occubuit 573. Tum Longobardi Regio nomine sublato, Duces 30 sibi delegerunt; ex quibus præcipui erant Romanus, Narniensis, Spoletinus & Beneventanus; sed cum decimo anno post Smaragdus Exarchus in Italiam appulisset, Classensemque oppidum juxta Ravennam fuis Longobardis cepisset, à Consilio 30 Ducum in Regem electus est.

ANTARIS, Clephis filius, cui cognomen FLAVII, ob dignitatem additum, quo deinceps omnes Longobardorum Reges usi sunt; veneno hic interemptus interiit anno 588.

AGILVLPHVS Dux Turinensis, à Theodolinda regina maritus & Rex communi Ducum suffragio electus est, contra Smaragdum Exarchum ab Imperatore Mauritio missum; bellum gessit strenue, dein anno 597 pacem cum Romanis iniit; vitam vero cum morte commutavit anno 614.

ADOALDVS patri in imperio successit, quod adjuvante matre decem administravit annis, obiit autem anno 624.

ARIOALDVS post Adoaldi mortem regno potitus est, cui præfuit annis tredecim, mortuus anno 637.

ROTARIS post eum quindecim annis Longobardos rexit, Arrii hæretici sectæ deditus, eam ubique coli iussit, Ecclesiis Prælatos Arrianos præficiens; Exarchum Theodosium vicit, captis Ianua, Oderzo aliisque late oppidis Tarvigium usque; obiit anno 652.

RODOALDVS ejus filius imperii habenas suscepit, qui cum uxori cujusdam subditi stuprum inferret, occisus periit anno 656.

ARIPERTVS, Gundoaldi Theodolindæ reginæ fratris filius, occiso Rodoaldo successit est; hic Catholicæ religioni pientissime adhæsit, mortuus anno 665, postquam regnum inter filios dividens, Gundeberto Ticinum cum una parte regni, Perteri sive Bertario Mediolanum cum reliqua parte attribuisse.

GVNDEBERTVS à fratre Perteri primum impetratus, tum à Grimoaldo Duce Beneventano occisus est, postquam unico tantum regnasset anno, 666. Perteris vero ad Franciæ regem aufugit.

GRIMOALDVS casò Rege imperium Longobardicum decem annis tenuit, mortuus anno 676.

GARIBALDVS infans adhuc Grimoaldo successit, à Bertario occisus est, tertio regni sui mense.

BERTARIVS Gundeberti frater regnum avitum tunc recuperavit; Christiana pietate eni-

tuit, consortem imperii fecit Gundibertum filium adhuc infantem; è vivis excessit anno 693.

GVNDIBERTVS autem post patrem tredecim regnavit annis, extinctus anno 706.

LVITBERTVS, filius Gundiberti, adhuc infans Patri successit sub curatela Asprandi, octo tantum mensibus regno potitus est; nam Ragumbertus Taurini Dux Asprandum sibi in curatela prælatum indignatus, Asprandum bello petiit, vicitque, & mox regni solemnia ipse cepit.

RAGVMBERTVS tribus tantum mensibus regnum administravit; successit ei filius.

ARIBERTVS, qui Asprandum pugna fudit, Rotaricumque, qui Laudæ coronam sumpserat, captum in carcere necari iussit; sed Asprandus fuga elapsus, è Bavaria maximis copiis comparatis, in Italiam redux, Aribertum haud procul à Ticino amne, acie fudit, qui fugiens in Ticino periit anno 712.

ASPRANDVS, votis Ducum Procerumque gentis post mortem Ariberti Rex designatus, post tertium imperii mensem, postquam Luitprando filio tradidisset regni insignia, animam edidit.

LVITPRANDVS Romam cinxit obsidione anno 732, Thrasymundum Ducem Spoletanum bello vicit anno 738; vitam cum morte commutavit anno 743. cumque eo mortuo Irprandus ejus filius diademate ex veteri gentis more cingeretur solemniter, & in ejus hasta cuculus forte avis insidere fuisset visus, reguli magnatesque, qui ad solemnia peragenda convenerant, omine malo territi regem designare abnuerunt; ab iisdem concordibus votis electus est.

RACHESIVS, Fori Julii Dux, qui postquam Ravennam cepisset anno 744, Exarchorumque in Italia Præfecturæ finem imposuisset, Perusiam quoque occupasset, aliquanto post suscepta cogitatione Salutis, imperium Aistulpho fratri cedens, Romamque cum uxore ac liberis profectus, monasticum cepit habitum anno 750.

AISTVLPHVS, Papæ infestus, Italiam fere totam subjugavit, Romam acri obsidione cinxit, quam, à Pipino Franciæ Rege à Pontifice Maximo in auxilium maximis cum copiis evocato, solvere, victusque & Papiæ ab eodem obsessus, restituere quidquid usurpaverat coactus est. tandem in venatione ab apro percussus, vel, ut perhibent alii, apoplexia ictus interiit anno 756.

DESIDERIVS Aistulphi Comes stabuli, & successor, tam infeste Adrianum Papam persecutus est, ut is coactus fuerit Carolum Magnum Franciæ Regem in auxilium accire; qui transcensis Alpibus, Desiderium jam rebus gestis inclytum Ticini cepit, & postquam Adalgisum Desiderii filium in fugam pepulisset, in Franciam exulatum duxit, Imperio Longobardorum; quod jam cccxxxii in Italia viguerat annis, finem imponens anno 776; Pipinus vero Caroli Magni filius Lombardiæ Rex coronatus est anno 781.

P E D E M O N T I V M.

Situs.

Limites.

Fluvii.

Padus.

Tanarus.

Duria.

Stura.

Orcus.

Edemontium, quo nomine fere comprehenditur quicquid Serenissima Ducum Sabaudia Familia possidet in Italia, à flumine Sessia sese extendit ad Delphinatum usque, inter Alpes, Montemferrat, Mediolanensem Ducatum & territorium Genuense. Secant illud Padus, Tanarus, Stura, Duria, & fere viginti octo alii amnes, quæ grandes, quæ tenues, & varii alvei, quorum in solo territorio Cuni duodecim visuntur. Padus autem illud illustrat sua origine sub monte Veso, antiquis Vesulo, hodie *Monviso*. Padi exactiorem descriptionem vide in Tabula Ferrariæ, ubi in mare volvitur.

Tanarum, qui hodie *Tanaro*, Plinius ex Apennino, Strabo ex Ligurum Alpibus jaci tradit. Fons illi modica in valle copiosus, tribus primum dimanans rivis; qui jactus sagittæ spatio prolapsi, ad convallis exitum coeunt, unum creant flumen: pergensque per angustas montium fauces & altas rupes in planiciem postea effusus, collectis duodecim torrentibus, quatuor una, octo altera ripa (inter quos *Pex*, *Stura*, *Borbus*; *Tiom*, *Bellus*, *Ler* & *Viba*) tandem in Padum influit. Aurum gignit, ex quo conflatum torquem maximi precii se vidisse scribit Volaterranus, ab Antonio Trotto Alexandro Equite aurato gestari solitum. *Scriviam* putat Georgius Merula, in sua Montis Ferrati descriptione, *Iriam* dici Iornandi, & *Hiriam* Diacono lib. 16, ad Histor. Eutrop. qui Majoranum ibi occisum scribunt. Ingenti cum fragore per montes præcipitatus, eos magna vi disrumpit.

Duria duplex fuit, *Riparia* & *Balthea* sive *Major*, qui *Riparia* antiquis dictus fuit, supra Segusium oppidum ex summis Alpibus Cottis exortus, tria millia passuum infra Augustam Taurinorum Pado miscetur, diminutivo vocabulo adcolis ad discrimen alterius Durie majoris, *La Dorieta* appellatus. Proximus Durie minori est *Stura* amnis, nomen hodieque integrum servans. Ex Grajis Alpibus decurrit, vestientibus ripas ejus utrimque oppidulis multis & vicis.

Ex iisdem Alpibus descendit *Orcus*, cui vulgare vocabulum *Orco*, qui in vulgatis Plinii exemplaribus legitur *Morgus*: in quibusdam vero manuscriptis codicibus rectius *Orgus*; ut est apud Ennodium in carmine, quo iter per Cottias Alpes & oppidum Brigantionem describitur, ubi hic legitur versus:

Duria nam Sessis, torrens vel Stura, vel Orgus.

Duria Balthea & *Major* supra Salassorum Augustam Prætoriam ex summis Grajis Alpibus profluens, ipsa Augusta Prætoria & Eporedia ablutis, octodecim circiter millia passuum infra minorem Duriam eidem Pado redditur, vulgo

Italia.

La Doria Baltia, & variante accolarum dialecto *Bautia* cognominatus.

Strabo quum aliquando inaudivisset, Duriam amnem esse in Salassis; deinde etiam accepisset, Durie fluvii fontem haud ita procul Druentiæ, Gallici fluminis, ac Padi fontibus esse; unius hoc ejusdemque esse amnis nomen putavit; eoque mirum in modum cum loca & populos, tum fontes diversorum amnium confundit. Post majorem Duriam *Sessites* Plinii est, sive *Sessis* Ennodii, vulgo nunc vocatur, variante adcolarum ore, *Sessia*, *Sesia*, & *Senza*, & aliis

Italici etiam *Siccia*. Profluit ex Alpibus supra Burgum per vallem Scesiam, cui nomen dedit. Aliquot auctus amnibus, inter quos *Sarvus*, Padum ingreditur juxta Villam-Novam. Communis autem opinio est, nullam Italiæ partem amœniorem esse, aut magis fertilem frumenti, vini, fructuum, nullam carniū domesticarum & ferinarum abundantiorē, aut casei, castaneorum, cannabis, lini & metallorum feraciorē: unde fit, ut vix ulla regio, pro magnitudine sua, majorem Principi suo fructum reddat. ubertas ejus vel ex eo patet, quod belli tempore, quod inter Gallos & Hispanos, fere per annos viginti & tres, maximis utrimque exercitibus in hisce regionibus gestum fuit, nunquam hic annonæ cujusvis generis penuria laboratum sit. Divitiæ vero illius potissimum enituerē

postremis bellis, quæ Dux Carolus Emanuel superioribus annis tam in Francia, quam in proprio dominio gessit: in quæ solum Pedemontium paucis annis undecim miliones aureorum extra ordinem contribuit, præter ingentes sumptus quos in præfidiis militaribus nutriendis sustinuit. Evehuntur frumenta, armenta & pecora, canabis maxima copia; nec non plurimum oryzae, casei, vini, ferramentorum, chartarum, telarum, & serici crudi. Continet

circiter quinquaginta Comitatus, quindecim Marchionatus, & ingentem numerum Dominiorum; (quæ nequiquam opulentia superioribus ditionibus cedunt) viginti grandes Abbatis, & maximum numerum ditissimorum Beneficiorum. Non sunt quidem hic immensæ paucorum aliquot divitiæ, cum ad modum divisa sint, ut singuli pene æquam partem capiant: neque tamen hic desiderantur Domini, qui quatuor, sex, octo, duodecim, & qui quindecim millia aureorum annui redditus possideant. Neque urbes hic magnæ admodum, quia cum tota regio æque bona & copiosa sit, singuli, ubi commodum maxime videtur, sibi sedes capiunt; & quia commoditas ubique obvia, minime necessarium longe à domo quærere: nulla tamen Italiæ pars est, ubi pagi & arces magis frequentes sint aut grandiores. Denique habitatoribus adeo frequens est, ut nobilis quidam Pedemontanus, non inepte alteri cui-

dam quærenti, quid esset Pedemontium? respondisse videatur, esse civitatem quæ trecenta

G

ra

ta milliaria ambitu complectatur. Ocho habet Episcopatus, Vercellensem, Astenensem, Eporediam, quæ hodie Iurea, Augustanum, hodie *Aosta*, Taurinensem, Montis regalis, sive Mondoviensem, Fossanensem, Salutarum: quorum Asta, Eporedia, Augusta, & Taurinum, coloniarum fuerunt Romanarum: præter quas etiam Pollentia ibidem fuit, haud procul à Cherasco, ubi Alaricus Wisigothorum Rex Stiliconis exercitum fudit, & Pollentia exhausta, ad Romam diripiendam contendit. Asta quidem & Vercellæ tum murorum ambitu, tum ædificiorum magnificentia, tum agrorum bonitate facile cæteris præstant; maxime autem Asta, quæ & numero & amplitudine palatiorum facile cum splendidissimis Lombardiæ urbibus potest contendere. Ager quoque illius, omnibus riguis, lucis opacus, amœnis collibus editus, rursusque in spatiosos campos declivis, & omnis generis annonæ, & præsertim mellis fœcundissimus, haud dubie excellit. Fuit aliquando hæc civitas adeo potens, ut bellum longo tempore fœliciter gesserit cum Marchionibus Montisferrati & illorum confœderatis. *Augusta Prætoria*, ab Augusto Cæsare condita, hodie *Aosta*, jacet sub Grajis & Penninis Alpibus, quæ hodie S. Bernardi mons major & minor dicuntur; per majorem in Valesiam transitur, per minorem in Tarantasiam. Hæc urbs caput est Vallis, quæ ab ipsa nomen sortitur. Multæ hic antiquitates hodieque visuntur. Vallis autem duorum dierum iter in longitudinem patet: ad lævam tota frumentis confita, ad dextram vinetis exulta, quæ optima vina producant; inter quæ facile excellit Calognense: plena habitationibus & viculis, ut pene una civitas videatur; à natura adeo munita, tum propter aditus, & viarum angustias, tum propter habitatorum vigilantiam, ut Galli, cum vicina omnia tenerent, nunquam ausi fuerint (inquit Boterus) hanc Vallem aggredi. Metalla hic sunt auri & argenti satis absoluti. *Turinum* totius Pedemontii metropolis est, Ptolemæo Augusta Taurinorum antiqua stirps Ligurum. Vulgo *Turino*. Famossissima hodie urbs, tum propter Academiam, tum propter Senatum, denique Ducis Aulam. Vastior olim fuit, sed Galli de amplitudine minus solliciti fuere, ut munitiorem facerent. Conditam quidam ab Eridano volunt, qui ad maris Ligustici oram ex Ægypto cum magno comitatu delatus, filium Genuinum cis Alpes reliquerit, ipse trans montes profectus urbem hanc ædificaverit, Eridanum à se dixerit, & post tempus aliquod hinc decedens Liguri filio tradiderit incolendam. Alii Lamisonem, unum ex Noë nepotibus, auctorem loci asserunt, qui tractum inter Padum & Ticinum amnes universum ejectis habitatoribus tenuerit, & à se Lamisonem appellaverit, qua voce gentis lingua *Taurus* significabatur; unde postea Taurini nomen profectum. Stephanus Grammaticus, Taurinum à *tauro*, Massiliensium, cujus gentis colonia sit, insigni dictum, auctor est. Iacet ad montium radices, forma quadrata, cum portis quatuor, situ valde opportuno ad res Italicas, haud procul à Pado, ubi is navigari incipit; unde & Romani coloniam huc deduxerant, & Lombardi sedem unius ex quatuor Ducibus constituerant. Nobilitate civium maxime clara est, splendidis etiam ædificiis ornata, inter quæ summum templum. Agro est præbono & fertili, mirifice rebus omnibus ad usum vitæ necessariis abundante, maxime versus Orientem & Austrum, cum vallibus ferri copia fœcundis. Taurino potitum Hannibalem memorat Livius. Id Ducum Longobardorum sedem fuisse Paulus Diaconus, Blondus, Sabellicusque perhibent. His usque ad captum bello à Carolo Magno Desiderium Regem, paruit: dein in Italiæ Regum, Imperatorum, Montisferrati Marchionum, & Sabaudia Regulorum ditio fuit usque. Postea subegit Franciscus I. Francorum Rex, variisque belli incommotis jactata, tandem ad Sabaudia Duces rediit. Inclyta est Maximi Episcopi sanctitate & doctrina. Arcem habet pentagonam, ab Emanuele Philiberto Sabaudia Duce conditam. Dux Carolus Emanuel, Ducis hujus avus, vivario illam decoravit, quod quinque aut sex milliaria ambit, longe amœnissimo situ, cincto undique à Pado, Duria & Sturia; pleno nemoribus, lacubus, fontibus, & omni genere ferarum, quas Dux undique huc conduxit ad filiorum suorum exercitum & oblectamentum. Vix quarta milliaria parte ad ripas Padi, mons se extollit, qui propter incredibilem sinuum varietatem, (nam hic se attollit, illic declinat, hac se exerit, illac se recipit; ubi aquæ scaturiunt, utique optimos fructus fert, & præsertim vinum,) aureus appellari meretur, uti vulgo *Monte d'oro* dicitur. Tanta ibi villarum & prædiorum viridariorumque copia, ut alterum Taurinum esse videatur. *Mondovi*, (quam sub Conrado Imperatore ædificatam volunt) eminenti colli insidet, suburbanis hac illac diductis; majora autem ad radicem collis jacent super fluvium Ellam, qui duobus hinc milliariis in Tanarum influit: populosissima est omnium Pedemontii urbium. Agrum habet amplissimum, vini, qua in colles assurgit; frumenti, qua in planitiem sternitur, ferax: in clivis castanearum maxima est copia. Oppidani breves & concisi sunt sermone, elati animo, manu prompti, nobilitatis ambitiosi. Superant inter eos factiones Guelforum & Gibellinorum, in reliqua provincia plane extinctæ. Vnum suburbium appellatur *Vico*, à quo nova devotio in sanctissimam Virginem nomen accepit, cui Dux templum ædificavit, & in eo capellam (in qua in posterum Duces omnes sepeliri vult) & materiam & arte magnificentissimam. dum autem hac occasione solum altius effoderetur, venæ pulcherrimi marmoris apertæ fuerunt, & maxime nigri, quibusdam venis interspersis, quæ metallis relucent. *Fossanum*, nuper à Duce Emanuele in Episcopatum erectum, situm est in colle ad ripam Sturæ, in medio agro optimi frumenti feracissimo, cujus quotannis hic supra centum millia saccorum colliguntur. Et quia multis alveis irriguus est, etiam pascuis abundat, & pecore atque animalibus.

Inter

Salutarum
Marchio-
natus.

Inter cætera ædificia peropportunum habet ca-
stellum. *Salutarum* civitas in amœno clivo sub
Alpibus posita, caput est Marchionatus, cui Pa-
dus suam originem debet. Modicæ est amplitu-
dinis cum amplo castello, ubi commodissima
hospitia sunt, tam æstivis quam hybernis mensi-
bus. Aëre gaudet temperato; unde in hortis &
viridariis hic felicissime proveniunt omnes fru-
ctus regionis Genuensis. Oppida præcipua hu-
jus Marchionatus sunt *Dronero*, & *Carmagnola*. il-
lud commercia habet cum Provincia Gallia; &
plurimi hic mercatores reperiuntur locupletes,
qui ferramentis & armentis rem faciunt: hoc
vero veluti in centro Pedemontii situm, & pro-
pter ambitus amplitudinem, & incolarum fre-
quentiam, ingentes opes, commerciorumque
abundantiam, civitatis nomen jure sibi vendi-
cat. Nec prætereundum erat *Ranellum*, arx ma-
gni momenti; nec *Dogliani*, optimi vini ferax,
per quod maxima commerciorum commutatio
fit inter Pedemontium, & territorium Genuen-
se. *Verzel*, *Manta*, *Pagni* generoso vino nobile, &
ditissima *Abbatia Staffarda*. Marchionatus hic,
cum aliquot oppidis provinciæ Trans-Alpinis,
superioribus annis à Duce Carolo Emanuele uni-
tus est Pedemontio; quo non modo dominiis
suis securitatem attulit, sed & Christiani orbis
paci magnum momentum; nam hoc pacto om-
nium adituum dominus effectus est, quibus Galli
in Italiam possunt transcendere, & territoriis
ipsius incommodare. Et licet plus terrarum
Gallis pro ipso condonarit, tamen plus poten-
tiæ sibi acquisivit, & majorem sibi peperit secu-
ritatem.

Oppida.

In Pedemontio, præter civitates, sunt circiter
ducenta quinquaginta oppida muris cincta, in-
ter quæ sunt multa, quæ civitatibus vix conce-
dunt; qualia sunt, *Biela*, *Chieri*, *Cuni*, *Susa*, *Avilagna*,
Rivoli, *Pinarolo*, *Moncalieri*, *Carignano*, *Racconigi*, *Che-
rasco*, *Bene*, *Villa-franca*, *Vigon*, *Pancalieri*, *Busca*, *Bar-
ga*, *Giavenno*, *Savigliano*, *Cera*. *Biela* & *Pinarolo* sub
Alpibus utraque sita sunt, in areas, clivos & pla-
nities divisa; sed *Biela* amplissimum est ambitu,
ædificiis nobile, inter quæ excellunt conventus
S. Hieronymi, S. Dominici, & S. Sebastiani.
oppidani illius ingenio sunt acri, attenti ad rem,
& haud facile in mercium commutatione se de-
cipi patiuntur. *Pinarolium* arcem habet quantivis
pretii, quæ toti vicinæ valli dominatur, & agro
tam vinetis exculto, ut non metuendum sit, ne
unquam vina illis deficiant. Multi ibidem panni
texuntur. *Cherium* ab Imp. Frederico Barbarossa
titulo maximæ villæ decoratum fuit; & revera
talis est, tum propter nobilitatem Ecclesiarum,
conventuum, & omnis generis ædificiorum, tum
propter opes incolarum, tum ob soli ubertatem,
tum maxime ob singularem illorum industriam.
Multæ hic familiæ nobiles, multi mercatores
opulenti. *Cuni* jacet inter Sturam & Giesam, è
quo tot canales derivant incolæ, ut agrum
suum, alioquin infœcundum & saxosum, ferti-
lem reddant. Abundat castaneis, inter quas fru-
mentum suum ferunt, ita ut ex eodem agro duos
fructus ad vitam hominum utiles colligant; nec
defunt vineta, aut prata amœna & florida. Op-
pidani sunt satis industrii, & in tribus obsidioni-

Italia.

bus suam fortitudinem atque animositatem sa-
tis probarunt. *Susa* quondam maxima fuit, & *Susa*.
magni momenti, sed à Frederico I Imperatore
capta atque direpta, antiquum splendorem &
opes nondum potuit recuperare. Situ maxime
est opportuno; nam ab ea duæ viæ se dividunt,
quarum una per Alpes Brigantionem ducit, al-
tera per Sabaudiam Lugdunum: plurimum vini
producit, quod in Delphinatum & Mauriennam
traducitur: ab hac item mella *Sufina* nomen
acceperunt, quæ magni fiunt. *Avilagna*, sive *Avi-
liana*, perlautum & opulentum est oppidum, cum
agro in colles, convalles & planitiem diviso, &
arce quæ impetum Gallorum tempore Ducis
Caroli aliquanto tempore sustinuit. Arx hæc
clivo exigui montis adhæret, habetque fontem
jugiter scatentem. *Rivoli* commendatur bonita-
te aëris, agrique amœnitate, maxime vero na-
talibus Ducis Caroli Emanuelis, qui in castello,
ubi primum lucem aspexit, multa atria, porticus,
aliaque ædificia molitus est. *Mons Caserius*, hodie
Moncalieri, præter amplitudinem, ob vini excel-
lentiam multum celebratur, quemadmodum &
vicinum *Roviliacum*, hodie *Revigliasco*, & loca
secus Padum sita, *Gassa*, *S. Maurus* & *S. Raphaël*.
Carinianum celebre est propter arcem, & obsidio-
nem Gallorum, quam sustinuit, agri fertilita-
tem, illustres nobiles, qui hic cœnobium nobi-
lium monialium instituerunt. *Cherascum* rectitu-
dine & amplitudine platearum spectabile. *Bene*,
munitissimo situ, aëris salubritate, & incolarum
industria atque fortitudine nobile. *Racconigi*, se-
rici abundantia, palatio, piscinis, ambulacris à
D. Bernardino Sabauda factis: *Vigoni*, *Pancalieri*,
& *Villafranca*, foli ubertate: *Busca*, titulo unius è
septem Marchionatibus, qui ab Aleramo de-
scendunt: *Barga*, multitudine tam moletrinarum,
& aliarum machinarum, armorumque fabrica,
quam aliorum ferramentorum, quorum hic of-
ficinæ supra triginta; multæ hic insuper telæ
texuntur. *Savigliano* pulchritudine, arce ante
monasterium S. Benedicti, & oppidanorum in-
dustria commendatur. Situs autem illius talis
est, ut Carolus V hac transiens cum exercitu
versus Provinciam, dixerit, nunquam se vidisse
locum magis aptum ad quantumvis exercitum
alendum; & Dux Emanuel Philibertus aliquan-
do in animum induxerit hic sedem suam figere,
& urbem provinciæ metropolim facere. *Bri-
querascum*, famosum semper erit, tum situs sui
opportunitate, tum virtute D. Caroli Emanue-
lis, qui oppidum à Gallis interceptum & com-
munitum, asperrimæ hyemis tempestate recu-
peravit; uti & Cavortium. *Briquerascum* (in-
quit Thuanus lib. CIII) municipium est xvi
tantum milliaribus Italicis ab Augusta Taurino-
rum, infra Lucernam in faucibus Babianæ Val-
lis, loco omnium rerum feraci positum. Cavor-
tium locus est ad Pellam amnem, qui Cluso-
nem, unde dicta Vallis Clusonia, haud longe à
Vigone excipit, lateritio muro cinctus, ad ra-
dices montis, vice arcis sive speculæ, à natura
subjectis late campis impositus. In summo ru-
pis fastigio arx undique inaccessa prominet.
Turris, *Gramasana* vulgo dicta, arci opposita
est, ab ea centum circiter passus distita, colli-

H

manti

STATO
DEL
PIEMONTE

Scala di miglia fere Italiane.
Miglia comuni undeci.

Il restante del Piemonte si vede nel
la tavola della Liguria da Ponente.

manti ad rectum structa, ut eam tegeret, de cætero in saxo undique inciso fundata, semilunæ specie, ut in illam aliunde despectus non sit. Porro Ceva caput est nobilissimi Marchionatus, quo viginti quinque municipia continentur; comprehenditque inter alia vallem Tanari, supra quam Ceva sita est, & Bagnasco, Garosio, Ormea, à qua quindecim miliaribus Tanarus è maximo fonte oritur; cætera oppida hac illac sparsa castaneis & animalibus abundant; quibusdam locis & vinum fit, præsertim Prieri longe suavissimum. E dominio Cevæ transitur ad Mairum, & Onegiam, capita convallium ita floridarum & tam bene cultarum, ut horti esse videantur, incolis ita frequentium, ut civitas videatur; fructuum denique & præsertim olei optimi fecundissimarum, ita ut illarum beneficio Pedemontium oleo extraneo opus non habeat. Sed rursus montibus superatis, nimis longum esset, singula oppida persequi; præcipua tantum delibabimus. Hic primum descendentibus occurrit *Malazano*, & transvadato per *Clusa*, *Bernete*, *Trinitas* & *Monta*; & ad *Sturam Grana*, caput convallis: *Cental* à Tribuno Equitum Bello-gardio munitum; *Polenzo*, *Genola*, *Carai*; & inter *Mairam* & *Varum*, *Cavelamor*, *Casalgrasso*, *Cavallione*, *Castagnole* & *Ruffia*. Inter *Gilben* & *Padum* *Moreta*, *Scarnafis*, *Legnasco*, *Irasca*, *Villar*. Inter *Padum* & *Pellam*, *Carde*, *Staffarda*, *Cavor*, *Garfogliana*, *Villar de Bobbi*; haud procul hinc *Lucerna* visitur, caput famosi Comitatus & amplissimæ vallis, quam supra viginti millia hominum incolunt; ultra quam jacet *Berosa* cum sua valle. Trans *Pellam* autem jacent, *Chisola*, *Scalenghe*, *Cercenaso* de dominio Roverorum, *Lombriasco*, *Cumiana*, *Rosazco*, *Orbazano*; & inter *Sangonem* & *Duram*, *Arpignano*, *Colegno*, *Monferolo*. Sequitur dein *vallis Stura*, & magis inferius gratiosum municipium *Ciré*: tum *vallis Pontana* intratur, ubi *Cornie* & nobilis *Valperga* visitur; & paulo inferius ditissima *Abbatia Sancti Benigni*. Inter *Orcam* & *Chuiselam* variæ arces, & ad extremum munitissimum oppidum *Chivas*: & trans *Duram*, *Santia*, *Mafin* Comitatus illustris, *Cilian*, *Crescentino* amœnum castellum & fertili territorio: *Stropiana*, *S. Germano*, *Santia* infelici ducis Albani obsidione celebris, & superius *Candel* oppidum sexcentorum focorum, *Andorno* mille & trecentorum, *Dioglio* mille & trecentorum; *Mos* sexcentorum, ubi plurimi panni texuntur; *Gattinara* generoso vino nobilis. Hoc oppidum conditum fuit ab Arboreis, qui inde nomen sortiti, ejusque, uti & vicinorum aliquot locorum, multis sæculis domini fuerunt; & tempore discordiæ inter *Fredericum Imperatorem* & *Pontifices Romanos* se jugo Imperiali subdixerunt, & ita perstiterunt, donec aviditatem & potentiam Ducum *Mediolanensium* veriti, sub alis Ducum *Sabaudia* se absconderent, tempore *Amadei I Ducis*. Cis *Padum* visuntur *Bra* sexcentorum & plurium focorum, *Caramagna*, *Somarina*, *Cieresolo*, *Villalbellon*, *Pæriano*, *Villa nova*, arx notabilis, & frumento abundans: *Canneli*, *Curtemilia*, quam *Bormia* in duas partes fecit; arcem habet impositam, ac subjectum suburbium trans fluvium; citra fluvium sub arce cœnobium jacet; fluvius latericio ponte transitur, inquit *Thua-*

nus. Sequitur inde orbis castellorum, quæ ad Comitatum *Astensem* pertinent: & superius *Cocona* Comitatus, qui paucis ab hinc annis *Sabauda* accessit industria Ducis *Caroli Emanuelis*.

Nobilissimus *Nizza* Comitatus patet in longitudinem viginti duas leucas, in latitudinem undecim; intra *Varum* amnem (trans quem tamen aliquot loca possidet,) *Delphinatum*, *Pedemontium*, & *Territorium Genuense*. Licet autem solum sit asperum & montosum, tamen ita cultum est, ut nulla re indigeat (nisi quod urbs *Nizza* frumenti indigens sit.) asperitate autem regionis sit, ut multa hic sint loca munita à natura & ab arte, multi angusti calles, ubi decem milites vel decem millium impetum sustinuerint, qualis ille quem vulgo vocant *Donzellam*. Dividitur Comitatus in quatuor Vicariatus, quorum capita sunt *Nizza*, *Poggiotto*, *Barcelonetta* & *Sospello*; cui adjungi potest *Sancti Stephani* oppidum cum sua Valle, quod licet Vicariatus nomine minime insigniatur, tamen per se gubernatur. In hisce Vicariatibus supra triginta oppida numerantur, quorum quædam breviter perstringemus. Famossimum oppidum *Villafranca* propter opportunitatem, quod antiqui *Herculis Monæci* portum dixerunt. Sequitur *Esa*, dein *Torbida*, *Pertinacis Imperatoris* patria: reliqua sunt *Contes*, oleo & castaneis abundans; *Pelia*, vino, frumentoque & oleo optimo; *Sangnia*, ubi munitissima arx visitur: porro *Briga* quadringentorum aut quingentorum focorum, vino albo, frumento, melle optimo, pecoribus dives: hic & manna, agaricum, terebinthina, aliaque simplicia colliguntur. Vallem illius permeat *Livenza* amnis, qui è fonte ortus brevi spatio augetur, rursusque se abscondit & deficit. *Lantufca*: *San Dalmatio*: *Boglià*, caput ditis Comitatus, ubi frumenta & legumina abunde crescunt, vina aut oleum nequaquam. *Poggiotto* limitanea Provincia, ideoque præsidio militum munita. *Barcelonetta*, caput vallis, & mercimoniis florens. *Sospello*, bellum oppidum & eleganter structum, fontem habet, cujus aquæ è vicinis montibus deducuntur.

Nizza, pulcherrima urbs, & munita & populosa; domus habet altissimas, plateas rectas, incultas urbanos, perpolitos, & pariter militiæ atque mercaturæ peridoneos: cincta est firmissimis muris & solidis propugnaculis. à vallo illius se attollit mons, qui circiter tertiam miliaris partem occupat, clivis præcipitibus, & abruptis, supra quem antiquitus bona pars civitatis fuit, Ecclesia cathedralis, Episcopi domicilium, monasterium Virginum, & exigua arx, quam hodie vocant *Dongione*. Hunc locum dux *Carolus* ita muniverat, ut anno *CIO IOXLIII* impetum *Turcarum* & *Gallorum* fortiter sustinuerit. Post illa multis operibus adjunctis longe munitissimus factus est, ita ut hodie tam munitionum excellentia, quam situs opportunitate inter *Galliam* & *Italiam* (distat enim à *Genua* *cx*, à *Massilia* autem *cx* miliaribus) potius primum quam secundum locum sibi vendicet, & haud dubio Italiæ propugnaculum censeridebeat. Munitionibus autem *Caroli*, *Emanuel Phil-*

Nizza Comitatus.

Diviso in 4 Vicariatus.

Oppida.

Nizza urbs.

*S. Albani
castrum.*

Philibertus adjunxit illam quæ vulgo *Citadella* appellatur, qua illum locum complexus est, ubi Galli tormenta sua disposuerant cum urbem obsiderent. Dux hic ut plurimum alit præfidiarios quadringentos. Inter Nizzam & Villamfrancam æquali pene intervallo jacet castrum *S. Albani*. Ad locorum autem firmitatem accedit fides oppidanorum erga principem suum, & singularis in bello fortitudo, quæ tum anno 1543, tum 1600 enituit. Emporium præterea singulare est. nam merces omnis generis tum è suo, tum è vicino agro ad vicinas & longinquas provincias transportat, (unde maximus vectigalium annuus redditus, & qui expensas longe superat,) oleum, vinum, omnis generis fructus, legumina, telas, retia, chartam, pannos rudiores varii generis, pisces muria conditos, mel, materiem è laricibus & abietibus ad antennas & malos, qui maximo pretio Genuæ venduntur; denique nulla est civitas inter Genuam & Massiliam quæ adeo mercibus & opibus abundet.

*Comitatus
Tendæ.*

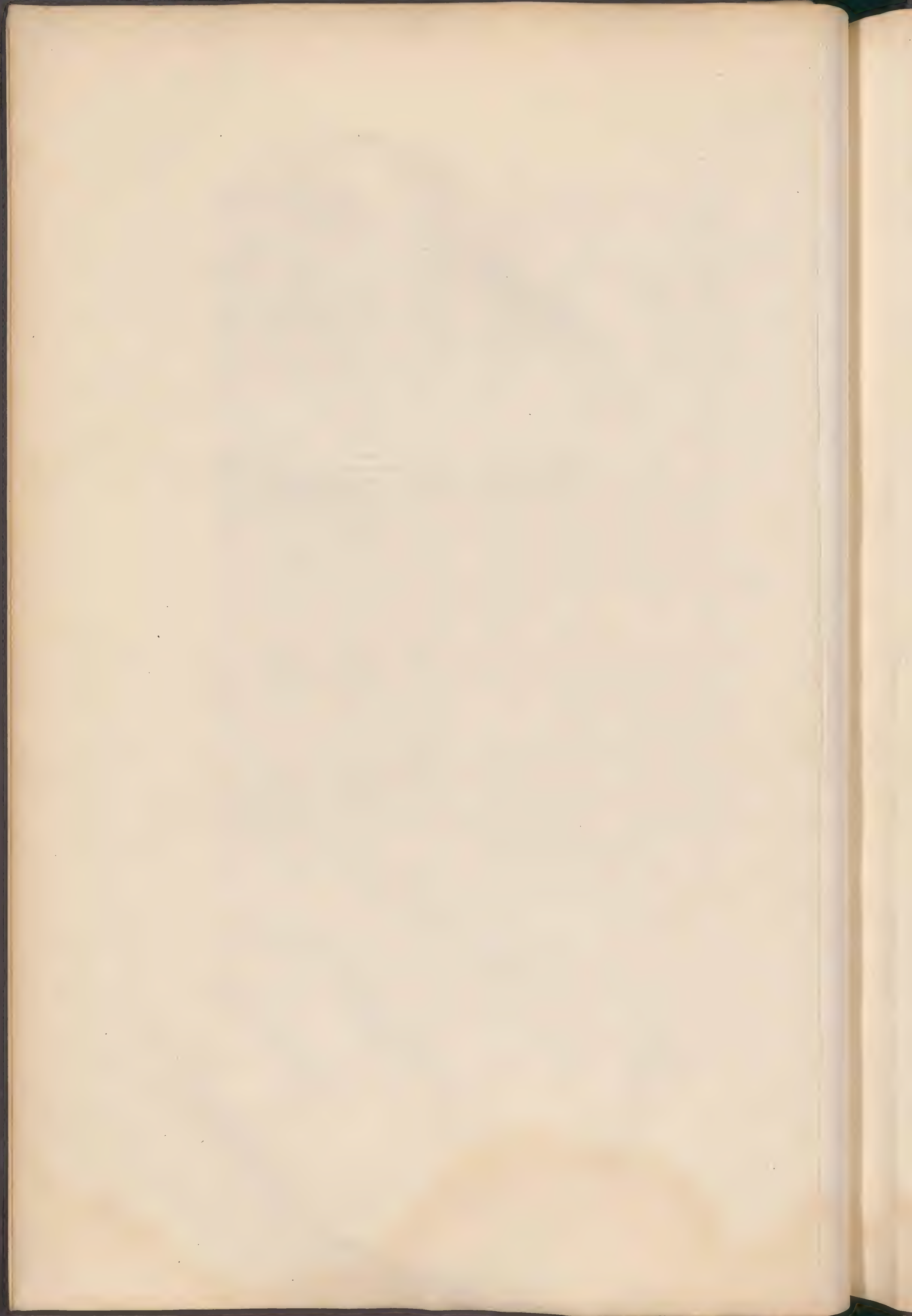
Cum Nicæensi Comitatu conjungitur Tendæ Comitatus, ita ut ad Cunium oppidum peringat. Per quatuor loca è Pedemontio in hunc Comitatum transitur, per montem *del Corno* ut vocant, quæ via ad Tendam ducit, per montem Fenestræ, quæ *S. Martinum*; per Arnovam supra Vaudiere, & per Argenteram, quæ *Barcelonettam* petit.

*Comitatus
Boviensis.*

Est præterea hic Comitatus Boviensis, *Buglio* Italis, Gallis vero *Bueil*, medius pene, qua Nicæensem provinciam attingit, inter Galliam Sabaudiamque: qui quomodo ad Sabaudiam ducis pervenerit, hoc loco adjungere visum fuit. Hannibal Grimaldus, Comes & Baro Bobiensis, anno 1617, ob bellum, quod inter Ducem Sabaudiam & Regem Hispaniarum gerebatur, se sub protectionem Regis Galliarum dederat; bello jam extincto nunquam in gratiam Sabaudiam Ducis redire potuerat. verum Dux per Senatum Nicæensem causam illius cognosci voluerat. à quo cum esset condemnatus, una cum filio suo, & bona illius omnia fisco Ducis addicta; Dux per Governatorem Nicææ eundem capi & capite plecti curavit, & ingentes opes, tam in parata pecunia, quam monilibus & supellectile, quæ in castellis illius Aseros, Thodon, Tourette, & aliis, inventa fuerunt, eripuit. Varii de hoc judicio & supplicio sermones fuerunt. Nam multi contendebant, filium, qui in Gallia filiam Vice-Comitis Tavanis & Ducis Maynii neptem uxorem duxerat, paternis bonis exui non debuisse. Et à Duce Maynio & aliis affinibus & amicis Comitatus libellus Duci Sabaudiam fuit

oblatus; quo petunt, filium in bona, quæ progenitores illius jam supra sexcentos annos possederant, restitui. 1, Quia progenitores tam bene de Ducibus Sabaudiam meruere, ut unius culpa huic obesse non debeat. 2, Præsertim quia hic numquam Hispanorum partibus favit, neque parentis sui scriptis aut factis consensit, imo potius obstitit quantum valuit. 3, Quia iniquum est, filium propter parentis delictum bonis iis privari, quæ à majoribus per substitutionem descendunt. 4, Quia poena mortis sufficere debet; & Principibus familiare est, filiis innoxii bona paterna relinquere, aut certa conditione restituere. 5, Propter amplissimas & potentissimas familias, quas hic filius, tam à parte matris, quam uxoris, attingit; &c. Dux autem Sabaudiam respondit, filium non minus nocentem fuisse quam patrem, & utrumque legitimo & justo judicio condemnatum; licet nequaquam novum sit in criminibus læsæ Majestatis, etiam hæredes & descendentes propter delicta majorum puniri. Porro eorum quæ Comes Bobiensis cum Hispanis egerat, præcipua capita hæc sunt. Anno 1616, 1, Rex Catholicus, Comitem & successores illius, atque subditos, recipit in patrocinium, illosque contra D. Sabaudiam & omnes omnino Principes proteget & defendet; vicissim Comes partes Hispanicæ sequetur adversus quoscunque. 2, Rex Catholicus daturus est Comiti 4000 militum, & argentum ad totidem conducendos; & Comes promittit intra trimestre spatium Regi tradere civitatem, arcem & Comitatum Nicæensem; Rexque Comitatum & subditos omnes Comiti tanquam Domino absoluto relinquet, excepta solum civitate Nicæa, Villafranca, Sospello & duobus aut tribus aliis locis; quorum tamen Comes & Successores illius perpetuo Governatores existent. 3, Rex Catholicus annuatim & in perpetuum Comiti pendet viginti millia coronatorum. 4, Comes à Rege accepit per deputatos suos duodecim millia coronatorum. Cum autem aures hujus rei ad aures Galliarum Regis accidisset, & Comitem monuisset, ne se cuiquam præterquam sibi addiceret, poenitere facti videri voluit, sed nihilo secius cum Hispanis egit, & etiam quædam in præjudicium Galliarum regis clam molitus est; quæ hic referre longum esset; plenius autem commemorantur in Confessione D. Honorati Malbequii, quam Auctor Mercurii Gallici tomo vii inseruit. Quid multa? Comes Bobiensis hoc pacto se suosque perdidit; & Dux Sabaudiam compos est factus illius Comitatus.

D O M I N I U M V E R C E L L E N S E.

Limites.

Vercelle civitas.

Ercellenſe Dominium ab Oriente & Septentrione cingitur Secia amne, ab Ortu habens Novarenſes, ab Occidente Eporediam, à Meridie vero Pado terminatur. Ipſa Vercellarum civitas 13 miliaribus Italicis ab oſtio

Seciæ, ubi in Padum influit, poſita eſt, ad ripam Navilionis amnis, ubi à Secia is recipitur. Vrbs antiquiſſima eſt, Tacito, Plinio, Silio Italico, Straboni, & Ptolemæo memorata. De ea Martialis ad Domitium:

*Emilia gentes, & Apollineas Vercellas,
Et Phaëtonæi qui petis arva Padi;
Ne vivam, niſi te, Domiti, permitto libenter,
Grata licet ſine te ſit mihi nulla dies.*

Conditores.

Qui fabulis fidem habent, conditam volunt ante Trojæ excidium, à Venera, Trojana nobili, cum Eltio filio huc profecta, & ab ea *Vercellam*, tanquam *Veneris Cellam*, fuiſſe nominatam. Paradisus teſtatur, etiam ante Maropolam dictam, nullo grandi nixus teſtimonio. Nam Mediolanenſium Annales, quos laudat Leander, non magnæ hîc rei. Plinius *Vercellas* Lybicornum ex Sallyis ortas tradit. Annii Viterbienſis nugæ inſuper habendæ. Quamvis Hieronymus ſcribat, eam raro habitatore, ſuo tempore, ſemidirutam jacuiſſe; hodie tamen urbs eſt honeſta, nobilis & Episcopalis. Concilium hic celebravit Leo IX Pontifex Maximus adverſus Berengarium, Archidiaconum Turrienſem, uti in Decretis legitur.

Episcopatus.
Concilium.

Clari viri.

Claros viros non paucos genuit. Inter alios, Eufebium Episcopum, Sanctorum numero adſcriptum; de quo elogium ibi legitur in ædibus Episcopii. *L. Crescentis Vercellenſis* mentionem facit inſcriptio, quæ Budæ in Hungaria, in pavimento Eccleſiæ S. Mariæ Magdalænæ legitur. Civilibus olim diffidiis miſere jactata legitur, maxime *Titiorum & Advocatorum*. Quorum hi victoriam adepti, tandem anno à Chriſto nato c10 cccx dominatum ejus rapuerunt, poſt ſucceſſu temporis in Marchionum Montisferrati; hinc Ducum Mediolanenſium, tandem in Allobrogum Principum poteſtatem redacta. Legendi Merula, Corius, alii. Quotannis nundinarum conventibus bis frequentatur. Præcipuaque negotiatio eſt pecuaria & lanaria. Agrum Vercellenſem, qui uberrimus, vini, aliarumque frugum fertilis, etiam aurifodinis fuiſſe divitem, patet ex Plinii hiſtoria naturali, lib. 34, cap. 4. A Pado læva Duræ ripa ſurſum pergenti *Verolengo* ſe offert, altiusque *Riva-rotta*. In mediterraneis inter montes *Iurea* civitas eſt, ad eundem Duriam, Salaffiorum caput olim, *Eporedia* Tacito, Plinio, aliisque veterum nuncupata. Scribit Plinius, Eporediam in Sibyllinis libris à populo Roma-

Principes.

Ager.

Iurea ſive
Eporedia.

Italia.

no condi juffam. Eporedicas enim Gallos vocare bonos equorum domitores. Vnde & Romanorum colonia apud Strabonem & Vellejum Paterculum. Situs illius editus inter duos montes, ſecaturque ab amne Duria. Arcem habet & templum antiquæ notæ, D. Virgini ſacrum, in quo D. Beſſi reliquias ſe ſervare ajunt cives. Ortum ipſi debent, cum alii, tum Ioan. Stephanus & Bonifacius fratres, ipſorumque nepos Philibertus, ex nobili Ferrariorum omnes familia, Cardinalium collegio adſcripti; primus ab Alexandro IV, ſecundus à Leone X, tertius à Paulo III, Pontificibus Maximis. Ager varius, ad Austrum non infertilis; qua Septentrio eſt, perafper & horridus, paſcendis tamen gregibus non inidoneus.

Ad meridiem Vercellarum, ultra Padum, conſpicitur *Cafalium S. Euafii*, *Cafal S. Vas* vulgo incolis dictum, olim populo frequens & opulentum ob loci commoditatem, municipium quippe in Padi ripa ſitum, neque tamen tunc ullis mœnibus cinctum, poſtea dein variis & amplis privilegiis & immunitatibus ab Imperatoribus ornatum, ac poſtremo meri ac mixti imperii

Cafale.

jurisdictione donatum fuit à Frederico I, anno Salutis ſexto ſupra milleſimum centeſimum & octogefimum; quam & gratiam illis cxxvii annis poſt confirmavit Henricus. Sed cum poſtea Caſalenſes, tanti beneficii immemores, cum Ticino, Alba, Pompeja, Vercellis, & Valentio contra Henricum ipſum conſpiraffent, univerſæ illæ urbes privilegiis & gratia à Cæſaribus conceſſa exciderunt, indicto etiam imperiali exilio, ut Albericus Roſatenſis illius temporis IC. loquitur, hoc eſt, tanquam perduelles edicto Cæſareo proſcriptæ ſunt. Hujus edicti ſeveritatem veriti Caſalenſes, in patrociniū Andronici Palæologi Orientis Imperatoris confugerunt, cujus filius Theodorus Montisferrati Principatum tenebat. ea eſt ditio inter Alexandriam & Aſtenſem agrum ſita, quæ à Meridie Liguribus, à Septentrione Pado terminatur. Theodoro ſucceſſit Ioannes F. & Ioanni Guilielmus, & poſt eum Iacobus, cujus filius fuit Guilielmus II, qui oppidum primum mœnibus firmavit, & ut civitatis jure atque adeo Episcopali dignitate ornaretur, à Sixto IV impetravit, anno c10 ccc c lxxiv. ab eo tempore Caſalium, quod ſecuritatem, opes & amplitudinem omnem ſuam Palæologis debebat, poſtquam ab occidentali Imperio proſcriptum fuit, ſub eorum quoque ditione manſit uſque ad Iohannem Georgium, qui Bonifacio fratris F. miſerabili caſu inter ludendum occiſo ſucceſſit. Quo rurfus paulo poſt deſuncto anno M10 xxxv, quod nulli maſculi ex illuſtriſſima Palæologorum familia ſupereſſent, orta lis de ſucceſſione inter Ducem Sabaudia, Saluciarum Marchionem, & Fridericum Gonzagam Mantuæ Ducem, qui Margaritam Bonifacii

K

facii

facii II sororem in uxorem duxerat, summis studiis & ambitu, ut de re non levi, coram Carolo V agitata est, Casalensibus jam tum causam suam à Montisferrati causa tanquam singulari juri innixam, separare satagentibus, & jura antiqua à Cæsaribus concessa in medium proponentibus, beneficiumque illud liberis masculis deficientibus, ad Imperium devolutum dictantibus. verum pro tempore minime auditi sunt, & Carolus, qui Friderico Gonzagæ, ne ad Galliæ partes transfret, gratificari malebat, aditum fœminis ad illud beneficium patefecit, & secundum Gonzagam pronunciavit, eique Casalium cum Montisferrati Principatu adjudicavit, non sine occulta Sabaudi offensione. Sed postea cum Guilielmus Gonzaga Friderici filius idem sibi jus à Ferdinando Cæsare confirmari peteret, non primo tenuit, obreptum Carolo fratri contendentibus, qui circa eum erant; quâ fiducia freti Conradus Mora, & Olivarius Capellius I. C. primariæ inter Casalenses auctoritatis, in spem libertatis erecti, multos ex civibus in suas partes pertrahunt, iisque præeuntibus fit in civitate decretum, ut publicis sumptibus antiquorum privilegiorum confirmatio à Maximiliano, qui Ferdinando patri in imperio successerat, peteretur; delectique illi ipsi, qui auctores decreti fuerant, ut negotium illud in Aula Cæsarea procurarent. Igitur Guilielmus Mantuæ Dux eo quoque Paulum Æmilium Bardelonum amplissimis mandatis egregie instructum mittit, qui causam suam contra Casalenses tueretur. Is cum vetera illa privilegia, quibus se Casalenses ipsi culpa sua ab Henrico deficientes privassent, revocata & antiquata diceret, & Ioannem Palæologum à Carolo IV Cæsare postea anno salutis 1555, in fidem publico instrumento acceptum, tanquam Montisferrati & Casalii Marchionem, eique Casalenses annum tribu-

tum pactos, juxta diploma Cæsareum jurejurando fidem obstrinxisse ostendisset, Maximilianus statuit nihil ea in re innovandum, & Casalium cum Montisferrati Principatu Mantuanis Ducibus addixit. Mola & Capellius spe sua falsi, ultionem veriti, lare ac patria relictis, diversi huc illuc abiire, sollicitatis interim concivibus, siquidem occasio se in manus daret, ne sibi deessent, sed jus suum, quod gratia inferiores contra potentiores defendere non potuerant, vi & armis tuerentur. & Capellius quidem, homo quam ingenio tam manu promptus, Sabauda, qui jus sibi in ea hæreditate vendicabat, militabat; suspicioque fuit, quasi ejus favore factio in urbe foveretur. qua de re multis indiciis ac nunciis, & Episcopi Alexandrini inprimis literis certior factus Guilielmus, Casalium venerat, cum familia & Vespasiano Gonzaga gentili suo, ut consiliis de urbe prodicione ab exulibus capienda præverteret. cumque se in arcem recepisset, displosione tormentorum geminata signo dato vicinis agrestibus, ut in urbem armati convenirent, summo mane xv militum vexilla ab agro intra urbem admissa sunt. Quibus viribus confirmator, & irritis Capellii conatibus, qui cum XII CIO peditum venturus dicebatur, redditus, Guilielmus discedit, relicto in urbe Vespasiano Gonzaga, qui discusso periculo præsentis, per otium in suspectos diligenter inquisivit, captosque conscios supplicio affecit. Flaminio Palæologo illustris illius familiæ spurio, conjurationi participasse convicto, hoc datum, ut perpetuo carcere capitalem pœnam expiaret, qui paullo post ex mœrore obiit in Gotto oppido ad Minicii ripam sito, ad quod arcem non minus ædificiorum elegantia, quam firmitudine spectandam Guilielmus magnis sumptibus ac cura extruxit, quam vulgo *la Cittadella* vocant.

MONTISFERRATVM,

D V C A T V S.

Munda quoque & per-
amœna est regio Mon-
tisferrati, in Lombar-
dia Cispadana, sic di-
cta, quasi *Mons ferax*, à
modicorum collium,
quos habet, fertilitate:
vel à Ferro, similitudi-
ne quadam, quod uti
ferrum cætera metalla

vi ac duritie vincit; ita ille finitimos ubertate
cum aliorum fructuum, eorumque nobilitate &
suauitate; tum vero vini, longe superet. Fuerunt
olim in hoc tractu septem Marchionatus ab Ot-
tone II Imperatore instituti; *Montisferrati, Ceva,*
Poncioni, Buschi, Salutarum, Savona & Finarii, sin-
guli septem filiis Alerami Saxonum Ducis adsi-
gnati. Montisferrati Marchionatum tenuit Pa-
læologa stirps, usque ad annum 1534, quo, de-
functo San-Georgio Palæologorum ultimo, Ca-
rolus V Imperator Ducem Mantuæ legitimum
Montisferrati hæredem declaravit. Erectus fuit
in Ducatum Marchionatus anno 1575 à Maxi-
miliano Imperatore, primusque Montisferrati
Dux dictus est Guilielmus III Mantuæ Princeps.
Describit Montisferratum Merula lib. 6. Antiq.
Vicecom. hoc modo: Mons est perpetuis ex-
pansus jugis, totus amœnus & fructifer, om-
niumque rerum ad vitam utilium fertilis, & co-
lonis admodum frequens. Incipit diurno fere
itinere ab Alpibus, planicieque separatur, quæ
inter hos colles & Alpes intercedit. Nihil hic
incultum quicquam, propter summam soli op-
portunitatem bonitatemque. Lævam Tanarus,
dextram Padus alluit, nec ullius alveum regio
egreditur; quanto magis autem ab amnibus abs-
cedunt colles, tanto majores amœnioresque
campi inter eos panduntur, quos haud male Me-
sopotamiam possis dicere, quippe quod amnibus
utrinque sint conclusi. Haud procul, ut ad spe-
cialiora descendam, Tanari ostio, Bassiniana
cernitur, *Bassiniana* vulgo. Pons olim ligneus
Bassinianæ Tanarum jungebat, quæ cum trans-
mitteret Padum Ioannes Medices Florentinus,
Cardinalis & Bononiæ Legatus, postea Leo X
Pontifex, qui in illa cruenta Gallorum & socia-
lis exercitus ad Ravennam anno 1512 pugna
captus, in Franciam trahebatur, ex Gallorum
potestate ereptus est, & Bononiam ad Legatio-
nis sedem reductus fuit. Antiquum hinc oppi-
dum *Valencia* sequitur, colli dein *Pomarum*, vulgo
Pomaro infidet cum arce. Haud procul inde *Fra-*
sinetto, & *Casal S. Evasii*, in præcedenti tabula de-
scripta. Post Bassinianam mediterranei colles
undique nitent oppidis, inter quæ vernacule di-
cta *Monte Castello, Pavon, S. Salvatore*, ubi arx mu-
nitissima, *Gerella, Suizan, Castelletto, Lugo, Monte*
Magno. A Cafali per Padi ripam pergenti multa
Italia.

occurrunt oppida, *Ponte di Stura, Camino, Gabia-*
no. Est & ibi *Nicea, Asta*, urbs nobilis, dives, fre-
quens, splendida: bono & fœcundo agro, fru-
mentique ac vini, cæterarumque rerum ad usum
mortalium facientium fertili. Patronum agno-
scit D. Secundum, ideoque sigilli inscriptione
utitur hujusmodi: *Asta nitet mundo, sancto custode*
Secundo. Primum illi Vice-comites præfuere:
post in Mediolanensium potestatem venit, do-
nec à Ioanne Galeatio primo Mediolanensium
Duce, nomine dotis *Valentinæ* filiæ Duci Aure-
liano Gallo nuptæ data est. Hinc Gallorum fuit
usque ad annum 1519, quo per conditiones pa-
cis Cameraci factæ, à Francisco Primo, Gallo-
rum Rege, Carolo V Imperatori tradita est, qui
eam Sabaudia Duci sanguine sibi junctæ, quoad
viveret, postque cum illa decessisset, Emanueli
Philiberto filio ex Carolo Duce condonavit. *Ri-*
vulus Francorum, Guarneum, Pollentia, hodie *Palanza*,
quam dictam quidam volunt vel à præstantia
nativi coloris vellerum, vel à potentia, quod ad
lævam Tanarum haberet. De ea sic cecinit
Claudianus:

Nec plus Pollentia rebus

Contulit Ausoniis: aut mœnia vindicis Astæ.

Apparet etiamnum veteris Pollentiæ vestigia.
Lanam Pollentinam celebrat Martialis:

Non est lana mihi mendax, nec tingor abeno:

Si placeant Tyria, me mea tinxit ovis.

Et Silius:

Fuscique ferax Pollentia villi.

Est & ad lævam Tanari *Alba*, major Cafali
D. Evasii, at clementia cœli inferior. Marchio-
num Montisferrati primum, nunc Ducum Man-
tuæ subjacet imperio. Haud procul Alba oppi-
dum est, quod *Acqui* vulgo, cujus antiquitatem
testantur vetusta mœnia: olim frequens, hodie
civium diffidiis ad summam devenit calamita-
tem. *Aqua* simpliciter Antonino vocantur, ab
aquis proculdubio, & fontibus, qui hic sunt,
calidis & medicatis. Sunt enim in hoc oppido
thermæ publicæ, cum mensis lapideis & gradi-
bus. Memorabile est, quod tradidit Bursellius,
aquis hic ferventibus innasce herbam & vigere.
Sigillo ostentat aquilam unguibus leporem strin-
gentem.

Supra Aquas Bestianum, *Bestagno*: Crutimi-
lium, *Corte miglia*: Carni, *Cairo*; altiusque Mons
Regalis, non inhonesta civitas Sabaudia regu-
li. Iacet in monte, cum natura loci, tum mœ-
nibus firmis tuta. Finitimus Apennini tractus
plurimis inter oram Genuensem & Aquas ca-
stellis nitet. Ab alia parte in confiniis Pede-
montii est Cherium, *Chieri*, olim frequens ad-
modum oppidum, at bellis inter Carolum V
& Franciscum Primum attritum afflictumque.
Nec longe abest *Villa-Nova, Poirino, Rovigliasco &*
Carmagnuola, splendidum oppidum, natalibus
L Fran-

Imperium.

Fines.

Vrbes oppi-
dique.
Bassiniana.

Cafale.

Francisci Buxoni militum ductoris fortissimi procul à Pado, Casale Craffum, Polonciaria, celebratissimique illustre. Iuxta sunt Carma-Reconicum, Morea, Rana, ac ulterius Savinia, mox Fossanum, & ad D. Morum, nec Ananum

Marchionum Montisferrati Genealogia.

A *Leramus* Saxo, filius Guilielmi Comitis Aquisgranensis, ab Ottone Primo Imperatore hunc Statum sub titulo Marchionatus adeptus est; & ex Adolisa dicti Ottonis filia tres filios procreavit. *Ottonem* sibi in Marchionatu successorem, *Guilielmum*, & *Titum* Marchionem Savonæ.

Ottone sine prole extincto, successit *Guilielmus* ejus frater, qui supremum diem obiit anno 1107, filium & successorem sibi relinquens

Bonifacium, Montisferrati Marchionem IV: è quo natus est

Guilielmus II, Marchio Montisferrati V, qui cum Imperatore Conrado III ac Ludovico Iunioris Francorum rege in Syriam est profectus.

Rainerius Marchio VI circa annum 1126.

Guilielmus III Marchio Montisferrati VII, Guilielmi II filius, duxit Sibyllam filiam Balduini IV Regis Hierosolymitani Christiani, quæ ei filios peperit quinque; *Guilielmum* regem Hierosolymitanum, qui sine liberis obiit; *Leonardum*, itidem Hierosolymæ regem; *Bonifacium* II, Montisferrati Marchionem VIII & Thessaliæ Regem circa annum 1207; *Othonem* Cardinalem, & *Rainerium* II.

Guilielmus IV, Marchio IX, Rex Thessaliæ.

Bonifacius III, Gigas dictus, Montisferrati Marchio X, obiit 1254.

Guilielmus Magnus, Montisferrati Marchio XI, qui obiit 1292, & è Beatrice, filia Alphonsi regis Castellæ, genuit

Ioannem, Montisferrati Marchionem XII, qui liberis non genitis, Marchionatum reliquit *Theodorico* Palæologo, nato è magna ejus amita Iordana.

Iordana, siquidem filia Guilielmi II, & soror Guilielmi III, Bonifacii II, & Reineri, nupsit Imperatori Constantinopolitano, cujus filius natus minimus, *Theodoricus Palæologus*, post mortem Ioannis Marchionis Montisferrati, filii Guilielmi Magni, factus est Marchio Montisferraten-

sis, Astamque armis acquisivit. ex hoc natus

Ioannes Palæologus Marchio Montisferrati, qui obiit anno 1372.

Otto Marchio ex Palæologorum linea III, à servo interfectus vivere desiit anno 1378.

Theodoricus Palæologus Montisferrati Marchio, qui ex uxore suscepit, præter filiam,

Ioannem Iacobum Palæologum Marchionem Montisferratensem, factum ab Imperatore Sigismundo Imperii Legatum per Italiam. obiit anno 1445. Duxit Ioannam sororem Amati Primi, Sabaudia Ducis, unde natus

Ioannes Palæologus Marchio Montisferrati, sine prole extinctus anno 1464.

Guilielmus V, Marchio Montisferrati, Cafali Episcopatum instituit anno 1474, & supremum diem clausit anno 1483.

Bonifacius, frater Ioannis & Guilielmi dictorum, Marchio mortuus est anno 1494, relicto unico filio, *Guilielmo*, extincto 1518, huic successit

Bonifacius filius, qui cælebs decessit anno 1530.

Bonifacio huic successit patruus *Ioannes Georgius Palæologus*. Sed cum paulo post etiam sine liberis, quamvis ducta uxore Iulia Friderici Neapolitani Regis filia, decessisset è vivis anno 1533, successit illi è duabus sororibus natu maxima *Margarita*, quæ nupsit

Frederico Gonzaga, primo Mantuanorum Duci, ac his nuptiis Marchioni Montisferrati, multis licet è Palæologorum familia sese opponentibus. Sed quod constaret Iordanam filiam Guilielmi Secundi, post mortem Marchionis Ioannis in ditione Montisferratenfi cæteris prælatam, judicatum est filias in ejus possessionem, deficientibus filiis, jure proximitatis admitti. possidentque Mantuanorum Duces in hunc usque annum Marchionatum Montisferratensem: de quo, uti & de Ducatu Mantuæ, proximis annis acriter dimicatum pro Duce Niversii inter Austriacos & Gallorum Regem.

L I G V R I A,

five

S T A T V S R E I P V B L I C Æ G E N V E N S I S.

Termini.

Finitimi.

Liguria.

Unde dicta.

Regionis in-
doles.

Mores Li-
guriæ.

Erritorium Genuen-
se, cujus hic delinea-
tionem exhibemus,
etiam extra Liguriam
abit, nec tamen om-
nem Liguriam com-
plectitur. Et licet id
ipsum non pertingat
ab Occidente ad flu-
vium Varum, Ligu-

riæ terminum, sed solum ad fines Nicææ Comi-
tatus, attamen ultra Macram amnem Orientem
versus porrigitur, ubi in Lunensi agro Sarzanam
Etruriæ urbem aliaque loca possidet. Septen-
trionem autem versus ad Apenninum, & alicubi
ultra ipsum extenditur, finitimos habens, Pede-
montii principatum, Montisferrati Ducatum,
Ducatum Mediolanensem, cum interjectis ali-
quot particularium Dominorum feudis Impe-
rialibus. Paret etiam hodie Reipublicæ Ge-
nuensi Corsica insula.

LIGURIA, hodie RIVIERA DI GENOA,
Latine Ora Genuensis appellatur, à Genua metro-
poli hujus regionis, Græcis modo λιγυστική, Ligusti-
ca, modo λιγυστινή, Ligustina, modo λιγυρία dicitur.
Populi Ligures dicti, Græcis λίγυρες, licet postero-
ris sæculi auctores Græci, Latina magis, quam
Græca formatione λίγυρες & λίγυρες dixerint. De
nominis origine ac etymo fabulosa multa & pu-
tida nugamenta annotant Grammatici. Alii à
legendis, id est, colligendis leguminibus, sic dictam vo-
lunt. Alii à Liguro fluvio, qui ejus nominis in
Italia nullus est, sed in Gallia solummodo Trans-
alpina: alii à viro quodam Ligure, qui se Herculi
ad Geryonis boves eunti opposuit. Fabulosum
& illud, quod scribunt, Ligurum gentem à
Cygno rege Liguriæ, Phaëtonis propinquo,
originem traxisse, de quo Virg. 10 Æneid.

Non ego te, Ligurum ductor, fortissime bello
Transferim Cygne.

De iis ita scribit Dionysius Halicarn. Alii Ligurum
colonos fuisse Aborigenes fabulantur, Vmbris confinium;
quippe Ligures & Italia quasdam partes habitant & Gal-
lie; incertum, ab utra profecti patria. Nam hæcenus
nihil comperti de origine ejus proditum est. Solum co-
lunt Ligures asperum & plane jejenum: quod
tamen, laborum & molestiarum assiduitate &
pertinacia veluti coactum, fruges, sed raras,
producit. Ideo adstrictis & macilentis sunt cor-
poribus; sed per continuas exercitationes com-
pactis & nervosis. Procul enim à luxu & otio
vitam agunt, & propterea agiles sunt, expediti,
Italia.

congressibusque bellicis egregie fortes. Quum-
que perpetuis laboribus, agro multum operis
flagitante, exerceantur; fœminas etiam in labo-
rum communionem adsciscere illis mos est.
Quapropter quum mercede mulieres simul ac
viri operam elocent, res quædam mira & no-
stratibus (ita refert Diodorus Siculus) insolens
mulieri cuidam evenit. Prægnans dum opus in-
ter viros mercenarium facit, partus doloribus
correpta, in virgultum quoddam absque strepi-
tu secedit, ibique enixa infantem, foliis involu-
tum inter arbusta abscondit; & operariis denuo
immixta, citra partus indicium, eundem cum
ipsis laborem continuat. Re autem per vagitum
infantis patefacta, præfectus operis nulla ratio-
ne puerperam inducere potuit, uti ab opere de-
sisteret; nec illa ante cessavit, quam conductor
ejus misertus, persoluta mercede, vacationem
ab opere ei concessit. Non uni soli id apud Li-
gures mulieri evenisse, sed vulgare inter reliquas
etiam fuisse, testis est Aristoteles in Mirandis
suis, his verbis: Peculiare & hoc apud Ligures ajunt
esse, quod mulieres, dum opus faciunt, pariunt: lotoque
infante, ad sarculum mox & fossionem redeunt; aliaque
obeunt munia puerperis minime convenientia. Laudan-
tur Ligures à laborum molestiarumque patien-
tia. Virg. in Italiæ encomio:

Hæc genus acre rirum, Marfos, pubemque Sabellam,
Assuetumque malo Ligurem, Volcosque verutos
Extulit.

Livius durum in armis genus vocat; Florus, Tutum
locis & fuga, durum atque velox genus, ex occasione ma-
gis latrocinium, quam bella faciens. Fallax in iis inge-
nium ac subdolum complures annotant, Clau-
dianus Idyll. xxi:

Barbarus est Lydus, servus Geta, fœmineus Phryx,
Fallaces Ligures; nullo situs in pretio Car.

Virgilius Æneid. lib. xi:

Apennini incola bellator filius Auni;
Haud Ligurum extremus, dum fallere fata sinebant.

Liguriæ & Ligurum nomen longe lateque ab
antiquis auctoribus, Græcis primum, deinde
Latinis in Galliam ad Rhodanum usque disper-
sum fuit. Verum Liguria proprie sic dicta sub
Romano imperio intra Italiæ fines stetit, & in
Cisapenninam & Transapenninam divisa fuit.
Sed hujus alii fines aliis fuere temporibus. Ad
Iulii Cæsaris usque tempestatem terminus Ligu-
riæ Transapenninæ ab ortu, qua Etruriæ junge-
batur, fuit Arnus fluvius. At statim post Iulium
Cæsarem Augustus Octavianus Imperator, qui
non tantum Galliarum, & aliarum Romani Im-
perii

Liguria
Termini.

M

perii

perii provinciarum, sed & Italiae novam divisionem fecit, terminum Ligures inter & Etruscos constituit Macram amnem. A meridie mare Inferum habet; quod inde Ligusticum appellatum: ab occasu Varum amnem & Alpium juga ad Padi usque fontes, inde ipse Padus, à septentrione Apenninum montem cum Cisapenninis Liguribus Æmiliaeque parte. Longitudinem orae maritimae inter Macrae ac Vari ostia Plinius extendi vult millibus passuum 211. Ptolemæus gradibus quatuor, hoc est, milliaribus CLXXVIII. Hodie vero in ea numerantur milliaria c c. Divisa fuit intra hos fines universa gens in varia nationum sive populorum nomina, *Intemelios*, *Ingaunos*, *Statielles*, sive *Statiellates*, *Vagiennos*, *Veliates*, *Euburiates*, *Casmonates*, *Vibellos*, *Magellos*, *Capillatos*, *Vediantios*, *Epanterios*, *Celelates*, *Cerdiciates*, *Briniates*, *Finiiates*, *Garulos*, *Lapicinos*, *Hercates*, & omnium celeberrimos Apuanos, Macrae fontium accolae.

Flumina.

Flumina habet *Varum*, *Paulon*, *Rutubam*, *Merulam*, *Porciferam*, *Feritorem*, *Lavaniam*, & denique *Macram*. *Varus* non ob magnitudinem vel dignitatem suam, est enim multis aliis fluminibus minor, celebritatem meruit, sed quod limes sit inter Galliam & Italiam. Ita Lucanus lib. 1 de bello Pharsalico:

Finis est Hesperiae, promotus milite, Varus.

Oritur in Alpium capite ex monte Sallyo, supra villam D. Stephani, & haud procul Nicæa Massiliensium mari illabitur. Universae Italiae limites Varo & Arfia Istriæ flumine designantur. Recipit, qua occidentalior ejus ripa & Gallica, fluvios, qui vulgo apud Gallos audiunt *Caremp*, *Lavaire Esteron*: qua orientalis & Italiam spectans, *la Line*, & *la Vesubie*. *Paulon*, qui *Palion* hodie, fluvius est inter Varum & Nicæam, sub hujus mœnibus labens, & in mare excurrans. *Rutuba* orientale Albintimilii latus abluit. Vulgo nunc *la Rotta* detorto vocabulo dictus, quod apud nonnullos auctores legitur *Rodoria*, & ipsum miro modo detortum, quum legendum sit *Rottario*, id est, Rotta fluvius. Meminit ejus Lucanus lib. 2, ubi amnes recenset, quos Apenninus mons fundit. Verba Poetae hæc sunt:

Dexteriores petens montis declivia Thybrin,

Vnda facit, Rutubamque cavum.

Cavum dixit, quia per profundam vallem labitur præaltis ripis. Prope Albingaunum ab occidentali ejus latere, fuit *Merula* amnis, Plinio memoratus, vulgo *Arocia* dictus, uti refert Cluverius, uti Leander, *Meira*. Vallem amœnam longamque M. P. VIII permeans, mari jungitur, ubi promontorio *Merula* nomen facit. Ulterius, flumen est *Porcifera*, vulgo nunc *Porcévera* & *Porcévra*, cujus solus Plinius meminit. Oritur in Apennini jugis, cursuque millium xv mare petit. *Feritor* fluvius inter Portum Delphini & Genuam occurrit, vulgari vocabulo dictus *Bisagno*, vel, uti P. Merula notat, *Ferisano*. *Macra*, hodie *Magra*, Apennino profluens Liguriam ab ortu finit. Tantus ejus est impetus, ut navigari commode nequeat, teste Lucano:

Culta Siler, nullasque vado qui Macra moratus

Alnos, vicina percurrit in aquora Luna.

Recipit *Macra* præter alios, *Laulam*, *Bagnonum*, *Graveiam*, & Ptolemæo notum *Boactem*, qui op-

pidum *Brignolo* præterlapsus, in dextram *Macrae* ripam defluit.

Montes habet *Balistam*, *Suimontium*, *Letum*, *Montes*. quorum meminit Liv. lib. 40 & 41. Priores duo ii sunt, qui ad Laboniam sive Entellæ ac Sturlæ fontes hodie vulgaribus appellationibus dicuntur *Monte Cervera* & *Monte Penese*, unde per Ceni atque Tari amnium valles itur Parmam, & in Macros campos inter Parmam & Mutinam sitos. *Balistam* Leander *Valestram* vocat; *Letum*, qui pars *Balistæ* videtur fuisse, *l'Alpi del Pelegriano*.

Promontoria ad Liguriam pertinentia sunt, *Merula* promontorium, à *Merula* fluvio, hodie *Capo delle Melle*; & *Sumarium* hodie *Caput Montis*, vulgo *Codemonte*. Mons est saxosus, adscensuque perdifficilis, mare spectans, D. Fructuoso sacer, cui in eo sanum augustum. Ex altis ejus asperisque rupibus claræ præcipitant aquæ, quæ mox per angustas fauces mare petunt.

Valles habet amœnissimas; *Oneliam*, quæ *Diana* quoque dicta ab oppido *Diano*, pagis vicisque multis superbientem; *Porciferam*, ab amne cognomine, quo perluitur, appellatam, villis sumptuosissimis nitentem: *Rapallinam*, citris passim, medicis, limonibus, oleis, aliisque fructiferis arboribus ornatam, prope sinum *Rapallinum*.

Nec portus quoque destituitur Liguriæ *Portus*. ora, licet eam Strabo importuosam vocet. Inter hos celebriores sunt, *Portus Herculis Monaci*, qui etiam nunc nomen antiquum retinet, vulgo *Monaco* & *Monico* dictus, Græcis *Μοναχὸς*, vel quia pulsus omnibus illic solus habitavit Hercules; vel quod in ejus templo nunquam aliquis deorum simul colitur; sicut in Iovis Minerva & Iuno; in Veneris Venus & Cupido. Stationem hanc describit Lucanus, lib. 1:

Quaque sub Herculeo sacratum nomine portus,
Urget rupe cava pelagus; non Corus in illum
Ius habet aut Zephyrus: solus sua littora turbat
Circius, & tuta prohibet statione Monaci.

Leander vult illum esse portum, qui hodie prope Nicæam appellatur *Villa Franca*. Fuit olim hic *Olivula* portus, qui nullus alius est, quam qui nunc *Villa Franca* appellatur. *Navo* portus inter hunc fuit & *Monæcum*. Est & portus *Mauricii*, vulgo *porto Moriso*; Antonino portus *Mauri* dicitur, nomine magis, quam re portus. Sequitur hunc portus *Vadorum Sabatorum*, qui hodie dicitur *Vadi*. Præterea haud procul Sumario promontorio est portus *Delphini*, hodie *Porto fino*, septemdecim circiter millia passuum ab urbe Genua distans. Ad hæc portus *Veneris*, hodie *porto di Venere*, eique ex adverso portus *Ericis*, *porto di Erice* dictus à castello cognomine, quod ei imminet.

Oppida urbesque Liguriæ aliæ sunt maritimæ, aliæ mediterraneæ. Inter maritimas prima est *Nicæa*, quam, quia ditionis Sabaudia Principis est, in Pedemontio descripsimus. Post Nicæam in littore se offert *Vintimiglia*, olim *Albium Intemelium*, cujus meminere Varro, Strabo, Plinius, Tacitus, Ptolemæus, & Romana Itineraria. Urbs quondam magna fuit, nunc Episcopalis est civitas, in cujus Basilica nonnullæ Sanctorum reliquiae asservantur, & in primis maxilla Beatæ Catharinæ, maxilla item S. Blasii, & digitus S. Nicolai. Tertio à Vintimiglia lapide est

S. Remi
oppidum.

est D. Remi oppidum, hodie S. Remo, peramœno & fertili agro situm. Planicies quædam inter oppidum & mare interjacet, non usque adeo ampla, tota citreis, medicis, limonibusque confita. Asportantur hinc mala ipsa citrea in Galliam Narbonensem, & alias regiones: proque illorum precio non parva frumenti copia huc reportatur. Sunt & palmæ multis in locis inter citreas arbores insertæ, ex quibus maximos proventus oppidani capiunt. Satis constat, palmarum ramos magno inde numero ab Albingaunio Antistite, in cujus diœcesi S. Remi oppidum situm est, ad festum Dominicæ in Ramis celebrandum, ex veteri Romanæ Ecclesiæ observatione, Romam quotannis mitti. Hinc post Tabiam, Mauriti portum, Dianum, & Arafen oppidula littoralia, sequitur in ora Ligustici maris Albium Ingaunum, sive contractis in unum duobus vocabulis *Albingaunum*. vulgo nunc vocatur *Albinga*, & nonnunquam *Arbenga*. Nomen id traxit oppidum ab Alpibus, qui olim etiam *Albii* dicebantur *montes*, & ab incolis *Ingaunis*. Strabonis tempestate haud magni fuisse momenti patet ex eo, quod *πάλισμα* id appellat, id est, *parvum oppidum*: quum è diverso Albium Intemelium vocet *πάλιν ὁμυγίση*, urbem magnam. Vrbs antiqua est, situ plano, quingentis à mari passibus, gravioris cœli, vel ob hanc etiam causam, quod in flumine vicino Centa cannabis maceretur. Hinc vulgo, *Albingana plana, se fosse sana, si dimandarebbe Diana*. Opibus rerumque necessariarum commeatu affluit. Captam eam direptamque ann. c. 13 CLXXV à Pisani, restauraverunt Genuenses. Civitatis jus Episcopumque primum accepit ab Alexandro III Pontifice Maximo. Cathedralis Ecclesia D. Michaëli sacra, in qua corpus S. Verani Episcopi colitur. Celebris est ortu *Proculi* Imperatoris, Spartiano & Eutropio autoribus.

Finarium. *Finarium* oppidum quoque Liguriæ est nobile, duo prope millia passuum à mari distans, in faucibus vallis, ubi valida arx colli imposita tutelam ejus tenet. *Della Finezza dell' Aria* dictum censet Blondus. Marchionatus, qui penes familiam Carettorum est, titulo & dignitate inclytum est.

Naulum. Septimo hinc lapide *Naulum* est, quinque millia passuum à Vadis Sabatiis, quod Episcopatu quoque gaudens, vulgari incolarum lingua dicitur *Noli*. Portu præditum est eximio, ubi promontorium, quod vulgo *Capo di Noli*. Hoc antiqua illa esse *Navalia*, quorum meminit Tabula Antonini, cum natura loci, tum nomen ipsum maxime persuadent. Albingauno xxx ferme millibus absunt *Vada Sabatia*, quibusdam simpliciter *Vada* dicta. Hodie *Vadi* dicitur, sive contracte *Vai*, & rudiori incolarum lingua *Ve*. *Sabata* erat nomen urbis, ab urbe vero cognominabantur vicina loca palustria ac lutosa *Vada Sabatorum*. De his Brutus ad Ciceronem scribit: *Constitit nusquam prius, quam ad Vada veniret, quem locum volo tibi esse notum. Iacet inter Apenninum & Alpes, impeditiſsimus ad iter faciendum*. Disputat Cluverius, ubi de Vadis Sabatiis agit, non esse eundem locum *Vada Sabbatia*, quorum veteres meminerunt, cum loco illo, qui hodie *Vadi* dicitur. Quod autem apud Strabonem & Antoninum in vulgatis exemplaribus vocabulum id geminato *bb* legat

Italia.

tur, id errore atque imperitia Christianorum Librariorum factum, quibus notiora fuere Iudæorum festa Sabbathata, quam unde urbs Liguriæ id nominis habuerit. Quinque hinc millibus abest *Savona*, civitas Livio nota, quam tamen Cluverius eandem esse vult cum Vadis Sabatiis. Oppidum antiquissimum & multorum populorum commercio frequentissimum, ædificiorum magnificentia splendidum, præcipueque nobilissima Iulii Secundi Pontificis Romani domo. Alluitur & hoc Ligustico mari, portum habens, oblonga lapidum mole fluctibus interjecta fabricatum, multarum maximarumque navium capacem. Habet & arcem ad Meridionalem plagam, situ & arte munitissimam. In Cathedrali Ecclesia, quæ loco editiore ejusdem urbis sita est, corpus S. Octaviani Ep. colitur. Sub variorum Principum Dominio ac potestate fuit, Genuensium, Vicecomitum, Sfortiarum, Mediolanensium, Gallorum, interdum etiam libera sui que juris; nunc sub Genuensis Reipublicæ imperio est, qui anno c. 13 15 XXVII suis studentes commodis, portum ejus corruperunt. Nates præbuit viris maximis, Gregorio VII, Sixto IV, & Iulio Pontificibus, necnon Petro & Raphaëli Riariis, Sixti nepotibus; Marco Vegrio, Augustino Spinolæ Cardinalibus, Cæsari Patriarchæ Constantinopolitano: Octaviano Episcopo Viterbino; Sfortiæ Lucensium præfili, aliisque. *Virgium* mox est oppidum, quod in Itineraria Tabula, *Vicus virginis* dicitur. Patria est Iacobi, Genuensium Archiepiscopi, viri monumentorum laude clari. Defunctus est anno c. 13 CC XCIV. Sequuntur *Lenſenum*, *Vutro*, *Sistris* Occidentalis, maritima oppida, & *Cornegliano* vicus insignis, gentis ex Genua nobilis Spinolæ.

Savona.

Virgium,
aliæque oppida.

Subit totius Liguriæ metropolis GENVA, *Genua*. vulgo nunc *Genoa*, sive *Genova*; vere regia atque superba maritimarum Italiæ urbium post Venetias nulli secunda. Posterioris atque barbari jam sæculi homines, quos fabularum studium inebriavit, *Ianuam* maluerunt dicere, quasi à Iano deo conditam denominatamque, alii Genuam quendam somniant Saturni filium, alii Genuam Promethei filiam. Sunt argutuli qui *Ianuam* vocant, quasi *januam* & portam Italiæ. Quibusdam valde arridet, à genu *Genuam* dici, quod ea quasi genu habeat recurvum à littore maris, quos ob tantum acumen fœnum esse oportuit. Vetusta tamen appellatio in usu obtinuit ad hæc usque tempora. Stephanus Bizantinus *Staliam* sua ætate vocari adfirmat; sed unde illa *Stalæ* appellatio, non facile divinaverim. Iam antiquissimis temporibus præcipuum fuisse Ligusticæ oræ oppidum ex Strabone apparet, qui illud Liguriæ appellat emporium. Livius, in rebus gestis belli Punici secundi lib. 28 refert, Genuam à Magone Pœno in Italiam trajiciente cum triginta rostratis navibus, & multis onerariis, millibus adhæc peditum duodecim, equitum ferme duobus, repentino adventu captam, nullis præfidiis maritimam oram tutantibus. Narrat idem, Lucretio prorogatum esse imperium, ut Genuam oppidum à Magone dirutum, exædificaret. Factum hoc Ch. Servilio Cæpione & C. Servilio Nepote Coss. anno

Causa nominis.

N

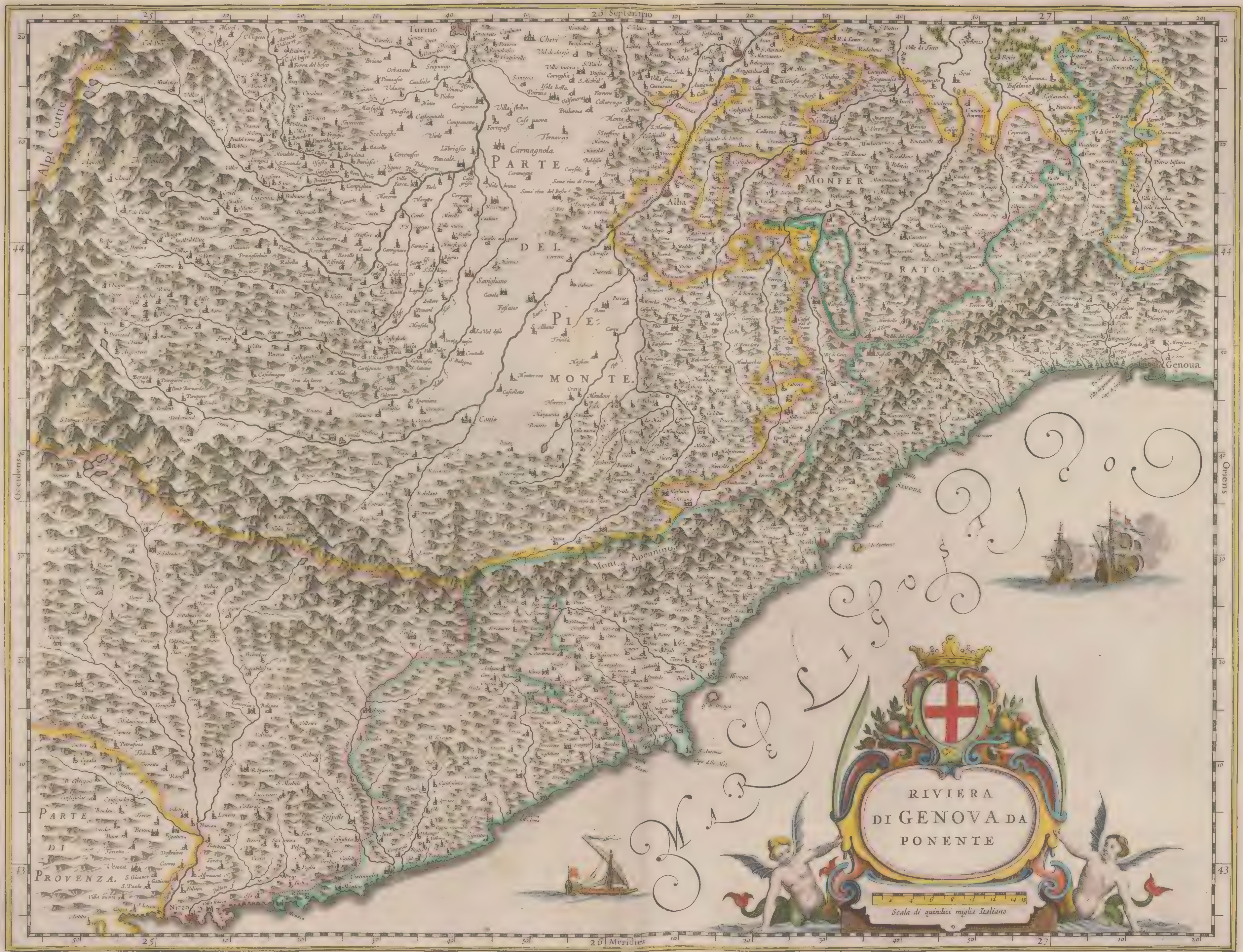
à con-

Vada Sabatia.

Finarium.

Naulum.

Incol.e.
Sant.

à condita Roma IOL, ante natum Iesum CCIH. Municipium postea factum est Romanum, ut patet ex antiqua inscriptione, in qua memorantur DECVR. GENVÆ. Incolæ ejus *Genuenses* dicti sunt, aliis etiam *Genuates*. Situ tali est: Fronte meridiem spectat, amplissime circa littus confurgens, dorso, quod hemicycli speciem præ se fert, septentrioni obverso, leniter in planitiem, veluti ad quiescendum descendens, montium innixa radicibus, quorum vallo adversus sævos septentrionum flatus munitur; non tota montosa, nec vicissim tota plana; circuitu passuum quatuor millium. Ligurum regina ac domina est, totius hodie Ligustici sinus emporium nobilissimum, quo non modo vicini, sed etiam remotissimarum nationum mercatores commerciorum causa confluent, ubi etiam diverforum & longissime diffitorum regnorum negotiatores certa domicilia ac sedes suas habent. Ædificiis superbissimis, cæterisque urbium ornamentis nulli cedit. Quin navalis belli peritia semper floruit, ut præstantiores, aut etiam æquales ejus belli gerendi duces, perpauci inventi fuerint, qui tam multas urbes expugnarint, tot insulas nationesque barbaras subegerint, tam frequenter hostium spolia ac victas naves triumphantium more in patriam læti adduxerint. Ita ut de Genuensium Republica jure optimo dici posse videatur, quod de Scipionum gente scriptores antiqui perhibent: Eam fuisse stirpem fatalem ad hostes mari vincendos. *Arce* habet ad septentrionem editissimo loco exstructam. *Portum* autem, cum nullus naturæ beneficio esset, arte & industria amplissimum atque munitissimum Genuenses effecere, quanquam sæviente Africo minime tutam stationem navibus præbeat. Est & *Navale* in occidentali suburbio ædificatum, *Arzenale* vocant, triremes plurimas continens, quibus adversus piratarum latrocinia, & Turcarum præsertim, ubi necessitas exigit, uti solent. Vias habet Genua, celebriores nempe, amplas satis, domos fastigiis cælo minantes, populum frequentissimum. *Vestitus*, *forma*, *color*, eadem omnibus. Nigras gerunt vestes, laneas & sericeas; neque facile nobilem ab ignobili distinxeris; tanta est in exteriori cultu inter cives æqualitas. Mulieres gignit egregia forma, cui splendorem addit tum vestitus ipse, ampliore reddens corporum speciem, tum vero summa arte ad decorem composita capillamenta. In precio sunt crines flavi, quibus rutilandis plurimum operæ studique impendunt. quin & tenuissimas auri bracteas, quo splendidior coma videatur, capillis nonnunquam inferunt. Est & illud peculiare Genuensium fœminis, ut solæ per vias incedant, nullis comitatæ ancillis, utque diebus festis præ foribus confidentes, quam ornatissimæ conspiciantur. Interdum binæ aut ternæ quaternæve per urbem ambulant, florum manipulos aut fragrantibus herbas manibus aut sinu gestantes. Habet insuper Genua navium ingentium, quas *Carracas* vocant, aliorumque navigiorum frequentem satis numerum, quibus exstruendis materiam præbent Liguriæ montes, quanquam arbores ad crassiores celsioresque malos ex Gallia & Corsica insula petantur. Reli-

quia Sanctorum plurimæ hic asservari dicuntur, quales sunt, cineres ac ossa semicomibusta B. Ioannis Baptistæ, ex Myra Lyciæ urbe à Genuensibus advecta anno MCXLIX: corpus S. Syli tertii Genuensium Episcopi, caput S. Laurentii, brachium & tibia ejusdem, & pars craticulæ, in qua affatus fuit: caput Barnabæ Apostoli: caput S. Sebastiani martyris, brachium S. Matthæi, brachium S. Gregorii martyris, brachium S. Tryphonis, brachia S. Theodori martyris, quatuor brachia & duo capita Innocentium, manus dextra S. Iacobi minoris, tibia S. Blasii; de thure, myrrha & auro oblatis Domino nostro Iesu Christo; dens quidam magnus B. Christophori, spatula Danielis Prophetæ, manus S. Patricii, de ossibus B. Hilarionis, vas quoddam ex lapide Chalcedonio ab Innocentio Papa Octavo eidem Ecclesiæ donatum: argentea crux magno artificio elaborata, cui portandæ vix quatuor homines suffecerint, in qua non parva portio ligni crucis Christi continetur. Discus quoque hic esse dicitur, in quo Herodias filia caput Iohannis Baptistæ matri suæ retulit. Atque hæc omnia in Cathedrali Ecclesia, quæ divo Laurentio dicata est, asservantur, in sacello ad dextram Ecclesiæ partem constructo. In eodem sacrario intrantibus ad sinistram manum locus sese offert, in quo catinus ille smaragdinus, toto orbe celebratus, summa custodia asservatur. Intra armarium continetur, tribus ferreis oclusum januis, quæ clavibus tredecim obserantur. Est autem vas sexangulari figura, crassitudine digitali, circuitu palmorum fere quatuor cum dimidio, altitudine palmi unius, in acutum sursum & deorsum tendens, rotunda basi desinens, duas habens ansas, totum è viridi constans smaragdo, precii incomparabilis, summaque arte elaboratum. Ferunt Genuensium annales à Cæsarea Palæstinæ urbe, anno ab hinc quingentesimo supra decimum quartum expugnata à Balduino Hierosolymorum rege, suppetiis Genuensium, Genuam relatum; licet Hispanorum Historiæ ex Almeria Beticæ Hispaniæ urbe transvectum perhibeant. Infra eandem Ecclesiam prope sacellum Beati Iohannis Baptistæ infixa columnæ est ænea tabula vetustissima, literis majusculis incisa, inventa prope Genuam in valle *Porciferæ* amnis, ad jugi radices, anno humanæ salutis MDVI, cujus exemplum in gratiam studiosorum Antiquitatis, nulla littera addita, detractave, adscribam. Sententiam esse apparet Romanorum antiquissimam, fines Genuensis agri terminantem:

Q. Mutius Q. F. Rufus de controversiis inter Genuateis & Veituros in re præsentē cognoverunt: & coram inter eos controversias composuerunt: & qua lege agrum possiderent, & qua fineis fierent, dixerunt eos fineis facere, terminosque statui juserunt: ubi ea facta essent Romam coram venire juserunt. Romæ coram sententiam ex Senati Consulto dixerunt Eidib. Decemb. L. Cæcilio. Q. F. Q. Mutio, Q. F. Cos. Quæ ager privatus Gasteli Veiturius est, quem agrum eos vendere heredemque sequi licet: is ager vectigal ne sit. Langatium fineis agri privati ab rivo infimo, qui oritur ab fonte in Mannicelo ad fluvium Edem ibi terminus stat. Inde fluvio fuso versus in fluvium Lemurim. Inde fluvio Lemuri sursum usque ad

Exemplum
æneæ tabu-
le Genuæ.Immani-
cello.

inter Genuenses viri scriptorum gloria clari, Augustinus Iustinianus Nebiæ Episcopus, Ioannes Balus Andalotius Niger, Iacobus Cepa, Iacobus Bracellius, Gothardus Stella, Baptista Fregofus, Stephanus Bracellius, Antonius Gallus, Iacobus Furnius, Hieronymus Palmerius, Bartholomæus Iustinianus, Nicolaus Brignalius, Bartholomæus Facius, Franciscus Marchio, Sperindeus Palmarius, Aloysius Spinosa, Dominicus Saulius, & alii. Nec bellorum laude celebres Duces præterire fas est, Lambam, Philippum, Paganum, Lucianum, Obertum, Petrum, Andream Magnum, Philippinum, quos vel una dedit domus Auria. Genuensis quoque fuit Christophorus Columbus, qui ob repertas Occidentales aliquot insulas *Admirantis* nomen meruit ab Hispanis Principibus. Dedit eadem urbs Ambrosium & Fredericum Spinolas fratres, Belgis nota nomina: quorum hic triremium in portu Slufano Præfectus navali prælio cum Zelandis decertans anno *MD* fortiter occubuit; ille exercitus Regis Hispaniarum in Belgio supremum Gubernator Confoederatas Provincias pertinaci bello lacessivit. *Archiepiscopus* dignitate floret, qui Episcopatus suffraganeos plures sub se habet, supra memoratos. Urbem Genuam & res gestas Genuensium describere Franciscus Bizarrus Sentinas, Franciscus Petrarcha, M. Antonius Sabellicus, Natalis Comes, Munsterus, Laurentius Schraderus, in monumentis Italiae, & Leander Albertus.

Archiepiscopus.

Oppida alia.

Egressis Genua occurrunt *Nerviium*, *Buliascum* & *Saulum* modici vici, moxque *Recca*, *Camolium* & *Repallum*. Tractus autem universus littoris à Genua *Camolium* usque tanta ædificiorum, quæ

cum in collibus, tum vallibus exstructa sunt, copia nitet, ut oram navigio legentibus una continuatur videatur civitas. In intimo sinus Rapolini recessu *Claverium* est, *Chiaveri* vulgo, oppidulum, quod annis ante se natum *CL* muro cinctum non fuisse, scribit Blondus. Nebiæ Episcopus Augustinus Iustinianus conditum perhibet à Genuatibus anno *CLXVII*. Nundinario mercatorum conventu certis anni temporibus ob summam loci opportunitatem frequentatur. *Lavania*, Italis *Lavagno* vicus est ad fluvium cognominem positus. Quod inde *Sestri de Levante* vulgo, *Segesta* Plinio dicitur & Antonino. De *Levante* cognominatur, quod in Orientali Genuæ ora posita sit, ad differentiam alterius, quæ in Occidentali ora est. Oppidum *Portus Veneris*, ex adverso est portus Ericis, quorum illud olim imperii Genuensium, hic Pisianorum erat terminus.

In ora quoque Liguriæ *Castella* occurrunt, *Ta- Castella.* *bia* nomine celeberrimum ob generositatem vinorum Apianorum, patria Ioannis Tabiani, qui *Summam casuum conscientie* scripsit: *Castello Levante*, orientis castellum splendide admodum ædificatum circumjectis undique peramœnis apricisque collibus, vallibusque gratissimis: *Monte Rosso*, *Vulnetia*, vulgo *Vernaza*, *Manarola*, & *Rimagio*, quatuor castella paribus pene discreta intervallis: Castellum novum *Spedia*, vulgo *Castello della Speria*, vel *Spezza*, muris cinctum ante ducentos & qui excurrunt annos. Ad Macram denique Liguriæ limitem visuntur posita, *Vetianum*, *Arbium*, *Potentianum*, *Riconium*, *Luciolum* & *Mulatium*, vernacule *Vezzano*, *Arbiano*, *Potentiano*, *Riccono*, *Luzzolo*, & *Molazzo*.

C O R S I C A.

Nomen.

Termini.

Veteres incolæ.

Soli qualitas.

Corfica nomen habet ἀπὸ κόρσης δάλης βακάλου, ut tradit Stephanus de Urbibus. Alii à Corfo ejus terræ Domino sic dictam volunt, nonnulli à qualitate montis alicujus: eo quod κόρσος apud Græcos sonet templum cacuminis seu montis. Græci hanc κόρσον appellavere, à Cyro Herculis filio, κερυνάτης Lycophroni, Teraphne ab Ovidio nominata est, ut scribit Villanovanus. Ab occidente & septentrione respicit mare Ligusticum, ab ortu Tyrrhenum, à meridie Sardiniam.

Incolæ duce Africano hic enutriti. Postea Phocenses, Græciæ populus, ex Ionia hic colonias suas statuere, Cyro Persis imperante, circiter Olympiadem LVI, annos ante Christum natum DL. Hos ejecerunt Tyrrheni, qui Nicæam condidere, cum universo mari imperarent, reliquasque insulas occuparent. Deinde Romani eam occuparunt, eoque duas colonias deduxerunt Marianam & Aleriam, quæ adhuc exstant. Cætera Barbari tenuere. Proinde cum Romani in eos irruerunt, magnum servorum gregem captum Romam adduxerunt, exiguo fructu, quod tam nequam servi essent, tamque bruti, ut quamvis vili emerentur, tamen dominos semper emptionis pœniteret; ut Strabo scribit. Romanis succedere Saraceni, his profligatis Genuenses, tum Pisani: hodie vero ad Genuenses jus rediit, qui quotannis eo Præfectum mittunt.

Insula hæc ab omni parte aditu difficilis est, cum præruptis undique collibus comprehensa sit. Interius similiter magna ex parte montosa, eoque nec frumenti nec leguminum adeo fertilis est; quæ nisi paucis quibusdam locis crescat, ubi se aperit atque fluminibus & aquis irrigatur, ac feracissima redditur. Ea pars quæ respicit Etruriam est mediocriter plana, habetque ibi fecundum solum, & producit nobiles dulcesque fructus. Vina insulæ præstantissima primæque nobilitatis, & à Romanis semper expetita, Corfica à loco dicuntur. Mellis & resinæ hic magna ubertas: olei item & ficuum. Cæterum mella Corficana amara esse notavit Servius in IV Georg. Fitque hoc ob taxi copiam, è qua apes mella legunt. Venenata etiam credit Ovidius. taxus enim veneni aliquid habet. Illud jus apud ipsos: si quis in examen incidat, statim sibi vendicat. Solus hic ager lapidem gignit Catochitem, quem Democritus Abderites etiam in certamine contra magos adhibuit. Rhennius de Corfica:

*Hanc solam perhibent Catochitem gignere terram,
Corporibus lapis hic ceu glutine tactus adheret.*

Italia.

Similia tradunt Plinius lib. 36, cap. 10, & Solinus cap. 9, sed Plinius de rei fide ambigit. Alumen quoque hic reperitur, & ferri fodinæ sunt apud fluvium Bivincum in comitatu Nebienfi. Sunt & salinæ, vulgo dictæ della Roja, non longe à portu S. Florentii. Prope Niolum sunt valles profundissimæ perpetuis nivibus scatentes, sub quibus ajunt crystallum copiose latere. Animalia producit varia, equos inprimis feroces, & canes venaticos spectatæ magnitudinis. Musmo quoque animal, Plinio auctore, hic est, arietis genus, Mossi hodie vocant: animal, præterquam in hac insula & Sardinia, in tota Europa nusquam adparens. Habet corium & pilos instar cervi, & cornua instar arietis, non longa, sed retro aures reflexa, præcipuæ duritiei, ut si altitudine 50 pedum præcipitetur inter saxa, ac capiti incumbat, non lædatur: magnitudinem habet cervi mediocris, solisque herbis vescitur, cursu præditum velocissimo, carnesque habens gustu sapidas. Ovibus etiam & bobus referta est, quorum carnibus & lacte vescuntur.

Hodie Insulam bifariam in duas partes distinguunt. Plagam quæ orientem Solem respicit, Latus interius, partem vero huic obversam, Latus exterius vocant. Pars quæ Italiæ propior est, Cismontana, quæ versus Sardiniam excurrit, Ultramontana dicitur.

Urbes Plinius in ea 33 fuisse testatur, quod etiam ex eo notavit Martianus Capella. Ex Strabone tamen non tam civitates, quam castella fuisse videntur. Hodie oppidum est Bastia, in quo summus Gubernator præsidium habet. Est & Nebbium civitas cum Comitatu; eam Ptolemæus νεββιονον videtur appellasse.

Fluminibus rigatur Volerio, qui nunc in sinu D. Florentii incidit, Gelonè, Tavignano, Sagano, Bavono, Tegiamo & nonnullis aliis. Fluvius Circidius, *Le Ripe* fume dicitur.

Promontorium Tilix, *Capo Martello* dicitur, promontorium Atii, *Punta di Laccivolo*, sinus Casalus, *Piggia di Casari*, promontorium Viriballum, *Capo di Gargano*, promontorium Rhium, *Capo di Feno*. Olim hic propugnaculum Romanorum fuit, quod hodie *Torre Vignale* vocatur.

Portus habet binos, satis amplos, maximarum navium capaces, in sinu qui vocatur S. Florentii. Est & S. Bonifacii portus, Ptolemæo portus Syracusanus dictus. In mari Corficam & Sardiniam inter coraliū legitur.

Montes silvis, quæ resinam exhibent, vestiuntur. Horum nominatissimi sunt, *Ilia Orba* dicti, item *Cheparteno*, *Tenda*, *Gualango*, mons *Rossus*.

Hodierni Corficæ incolæ etiamnum, ut olim, habentur homines agrestes ferocesque, qui vel ipso aspectu animi ferocitatem referant. Homines pauperrimi, à literis prorsus alieni, otio, & desidæ dediti.

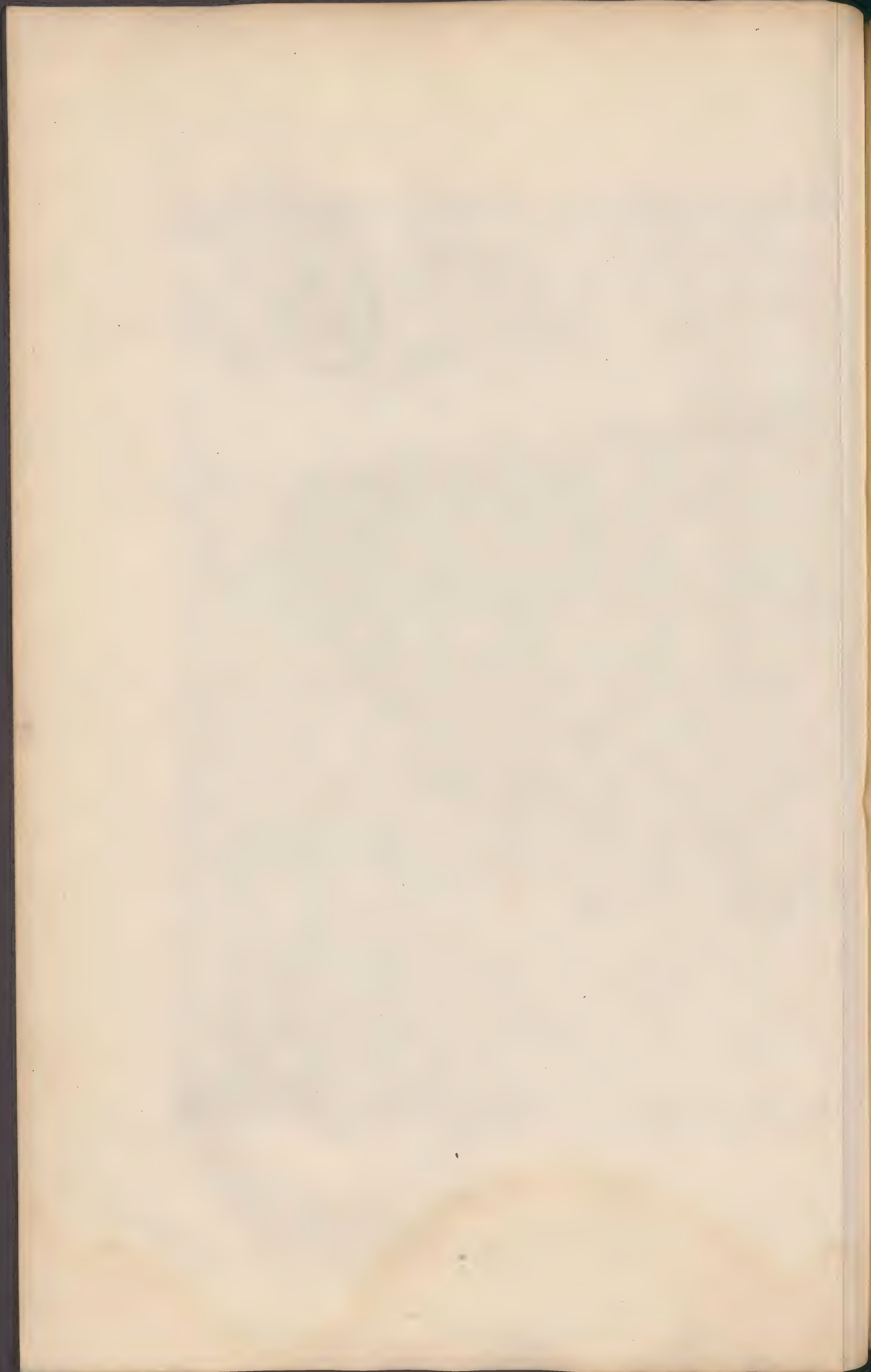
P

S T A

S T A T V S

MEDIOLANENSIS.

Olim latissime patuit.

Ducatus Mediolanensis olim latissime patuit. Nam Ioan. Galeatius primus Dux à Wenceslao Imperatore dictus, accepit nominatim has urbes, regiones, pagosque; Brixiam, Bergomum, Comum, Novaram, Vercellas, Alexandriam, Dertonam, Bobium, Placentiam, Rhegium, Parmam, Cremonam, Laudam, oppidaque conjuncta, Tridentum, Cremam, Soncinum, Burmum, Burgum Sancti Donini, Pontem Tremulum, Massam novam, Felicianum, cum oppido arceque Arassi ac omni ejus jure in Astensi diœcesi; itemque Ceravallim, præterea Comitatus & jurisdictiones ad sacrum Imperium spectantes; aquas, stagna, torrentes, lacus, fluvios in iisdem diœcesibus; insuper Veronam, Vicentiam, Feltrium, Bellunum, Bassanum, cum territoriis; Sarzanam, Laventinum, Carrariam, D. Stephani castrum, & arces, oppida, pagosque diœceseos Lunanæ omnes. Post annum etiam **cio ccc xcvi** Comes Ticini Angleriæque ac omnium oppidorum Verbani lacus ab eodem Imperatore appellatus est. Idem ut Marcariam & Cefacicum atque D. Michaelis oppidum, Campanellumque Mantuano, ademit, anno **cio ccc xcix** Pisas à Gerardo Apiniano comparavit. Sed sub filio illius Ioanne Maria magna commutatio facta. nam omnes fere civitates à diversis tyrannis invasæ, aut ad veteres dominos, aut denique in libertatem redierunt. Pisæ Florentinis venditæ, Verona Vicentiaque sese Venetis dederunt. Philippus deinde Maria ditionem paternam in Lombardia recuperavit, præter Bergomum & Brixiam. Sub Ludovico Cremona & Abduæ Glarea ex fœdere contra Gallos isto Venetis cessit. Ducatus Mediolanensis hodieque majorem melioremque Lombardia partem occupat, tam citra quam ultra Padum; fines habet à Septentrione quidem ad Verbanum lacum, (hodie *Lago maggiore*) Helvetios, qui Belinzonam tenent ad vicinum fluvium, & alia oppida juxta initium Verbani lacus sita, cum toto Lugani lacu; ad principium vero Larii lacus, (hodie *Lago di Como*) Rhætos. Ab occidente confinia attingit Vallesia ultra fluvium Athisonem, & confinia Ducatus Augustæ & Comitatus Vercellarum juxta fluvium Sicciam, necnon & Montisferrati fines. Ab oriente Bergomensis agrum juxta Abduam fluvium, ab oppido Lecco usque ad Drozzum; Brixiensemque ab oppido Covo vulgo nuncupato usque Calvatonum, mediante Olloio fluvio, (manente sub Venetorum ditione Cremæ territorio veluti insula conclusa intra Mediolanensem Statum) ac

Italia.

etiam Mantuanum agrum & Sablonetæ: à meridie denique Parmensem Ducatum, Pado intercurrente, videlicet à Casale majori Arenam usque, & ab Arena Bobium: addo & partes Genueses aliosque imperiales feudatarios. Ambitu suo trecenta milliarum complecti dicitur. Hodie, ut prodidit Guarinus, tantum decem civitates complectitur, Mediolanum, Ticinum, Cremonam, Laudam, Dertonam, Alexandriam, Comum, Novaram, Bobium & Vigevanum.

Regio omnis multis fluminibus secatur, variisque habet lacus; solum tritici fœcundissimum, itemque optimi vini & omnis generis fructuum feracissimum. Circa metropolim autem tanta oryza copia crescit, ut pene fidem superet, & quæ merito ubique maximi fit, & in hoc faris genere passim nomen meruit. Cremonensis ager, & frumenti fertilis & vini & fructuum, lino autem inprimis abundat & melle. Laudensis denique, secalis, milii, vini, lini & fructuum variorum ferax; & pascuis adeo locuples, ut ingens numerus armentorum ibi alatur.

Reditus annui hujus Ducatus amplissimi sunt. *Rediunt.* nam superiori quoque seculo, ut Cominæus refert, Duces quotannis ad septingenta millia ducatorum perceperunt: nunc autem Rex Hispaniarum octingenta percipere dicitur, præter exactiones multas, quæ extra ordinem miseræ plebi imponuntur: tantaque est regionum ministrorum crudelitas & avaritia, ut proverbio in Italia locum dederit, In Sicilia quidem ministros Regis arrodere, in Neapolitano autem regno comedere, in Mediolanensi vero Ducatu penitus devorare.

Fortissimus eques Guarinus ita annuos hujus Ducatus redditus expressit: Hodierni (inquit) hujus Status redditus annui, in diversis rebus consistunt. Primo est Mensuaria, (ita dicta, quia in singulos menses solvitur pro rata portione) nimirum trecenta millia coronatorum annua, quæ solvuntur ab omnibus locis Status, tam eis quæ in feudum concessa sunt, quam quæ immediate Duci subsunt. Secundo Datia, quæ mercibus imposita sunt ad rationem antiqui valoris earundem, octoni coronati in singulos centenos; & redimuntur annuatim pro **c x l** mill. coronat. Tertio vectigal salarium: non enim licet salem exoticum invehere nisi iis qui licentiam à Camera pretio comparaverint, quam plerumque redimunt ducentis triginta mill. coronat. Sunt præterea Datia vini, farinæ, carniū, sed aliis jam diu oppignorata. De incertis non est opus dicere; qualia sunt, multæ pecuniariæ, & bona condemnatorum, quæ fisco cedunt. Porro maximos Rex sumptus hic facit; nam ut plurimum etiam pacis tempore tria millia peditum Hispanorum hic alit, mille velites, & sexcentos equites cataphractos. Multis autem annis jam im-

pacata

pacata hic fuerunt omnia, nunc propter controversias cum Sabaudis, nunc propter bellum in Rhætia; nuper propter Sabaudi & Gallorum expeditiones in Genuates; quibus haud dubio & incolarum opes exhaustæ, agri variis locis vastati; & Rex ingentes belli sumptus sustinuit. Hodieque adhuc tota hæc regio undique bello inter Gallos Hispanosque vastatur.

Status Politicus. Gubernator.

Toti Provinciæ præest Gubernator, (qui & Vicarius Generalis Regis appellatur) penes quem est arbitrium omnium rerum politicarum; (civiles, & quæ iustitiam tangunt à Senatu peraguntur) & electio Magistratuum omnium biennialium, putà Potestatum, Vicariorum, Iudicum, Commissariorum, Referendariorum, & Advocatorum fisci, &c. Est ipsi consilium secretum, constans è Generali copiarum militarium, Castellano Mediolanensi, Cancellario, Præsidente Senatus, Præsidente Magistratuum oppidanorum, Thesaurario generali, cui interdum alii pauci ob præclara merita speciali Regis gratia adiunguntur. Senatus Mediolanensis constat Præsidente, & XI Senatoribus, (quorum tres solent esse Hispani) ut plurimum lecti è præcipuis civitatibus hujus Status: è quibus veteri consuetudine legi solet Regens, qui in Hispania Regi assistit, & locum habet ibidem in Consilio Italiæ. ab hujus Senatus iudiciis nulla datur appellatio. Omnes civitates, municipia & castella suas habent communitates, quæ reguntur ut plurimum à XII Decurionibus; qui forte eliguntur è capsa Consiliariorum, qui fere sunt LX: hi decuriones curant respublicas cujusque loci. Mediolanum autem nullam aliam habet supra reliqua oppida prærogativam, quam quod tribunalia generalia ibi resideant. Vt autem jus quod Galliarum Reges sibi vendicant in Ducatum Mediolanensem melius intelligatur; narrant Valentinam hac conditione à patre Ludovico Duci Turonensi, aut ut Galli dicunt Aurelianensi, elocatam, ut si fratres illius Ioannem & Philippum sine legitimis liberis decedere contingeret, Ducatus Mediolanensis ad Valentinam & illius hæredes & legitimos successores descenderet; quare & Carolus Aurelianensis Valentinæ filius, patruo suo mortuo, Ducatum armata manu est ingressus; & Ludovicus Duodecimus Galliarum Rex Mediolanum vi obtinuit, & Ludovicum Sfortiam captivum abduxit. Res tota paulo prolixius refertur à Cominæo lib. 1 de bello Neapolitano. Sed Hispanus, Veneti & Papa contra Gallum fœderati, Helvetiorum copiis freti, Gallos Mediolani possessione, quod jam 13 annos tenuerant, (verba sunt Thuani lib. 1 Histor.) expellunt, & Maximilianum Sfortiam Ludovici F. Mediolani Dominum constituunt, tradente civitatis claves Sedunensi Episcopo. Ipse Ludovicus ab infesto Pontifice proscribitur, cum redintegrato exercitu

Galli quid sibi vendicant in Ducatum Mediolanensem;

rursus Mediolanum Duce Ludovico Tremellio repeteret, ab Helvetiis sanguinaria ad Novaram commissa pugna victus, & tota fere Italia exclusus est. Nihilominus Franciscus primus illius successor statim post regni successionem aditam, titulum quidem Ducis Mediolanensis sumpsit; quippe qui Claudiam Ludovici filiam in uxorem haberet; tamen consilio dissimulato sic res suas ordinabat, quasi minime de recuperando Insulbrum imperio cogitaret: attamen copiis per Cottias & maritimas Alpes traductis, post cruentum cum Helvetiis prælium, Mediolanum cepit, & arcem, in quam Maximilianus Sfortia confugerat, deditione accepit. Carolus autem V Imperator Mediolanum rursus expugnavit, & Francisco Sfortiæ Maximiliani fratri attribuit.

Quid autem juris Imperator in Ducatum Mediolanensem sibi competere prætendat, è Guicciardini operæ pretium est audire, è quo simul & juris Gallici munimina melius cognoscuntur. Imperiales (inquit) contendebant antiqua jura Ducum Aurelianensium nullius esse momenti: nam quæ de successionem Valentinæ convenissent, nequaquam auctoritate Imperiali tum fuisset confirmata, hodie autem Ducatum immediate ad Imperium pertinere, quia investitura in Ludovicum Sfortiam & filios illius collata à Maximiliano Caroli avo fuerat revocata, cum tot tamque amplis clausulis, ut merito & jure valida fuerit, præsertim in præjudicium filiorum qui numquam possederant, & tantum jus expectativum habebant, & non reale. Quodque propterea investitura in Regem Ludovicum & filiam illius Claudiam facta valida fuerit, verum hac conditione, ut Claudia Carolo nuberet; sin vero conjugium absque Caroli culpa non sequeretur, investitura nulla esset, & directe ad Carolum perveniret; qui & in tali casu coram parente suo Philippo fuerit investitus. Ex eo porro sequi, secundam investituram, in eundem Ludovicum, & Claudiam, illiusque maritum Franciscum, tum Comitem Angolefmensensem, collatam, nullam esse, quippe in præjudicium Caroli adhuc minoris, & sub tutela Maximiliani avi sui constituti, factam: ita ut Rex Franciscus eo se tueri non posset. Multo minus allegare posse, Ducatum novo jure sibi esse acquisitum; nam tantum abesse, ut investituram ab Imperatore obtinuerit, ut ne umquam quidem petierit; & manifestum esse, cessionem à Maximiliano factam, illi favere minime posse; quia feudum sine consensu superioris domini alienatum, statim ad superiorem revertitur; ideoque Maximilianus Sfortia, licet admissus fuisset ab Imperatore, & Dux mortuus fuerit, cum numquam investituram acceperit, non potuisse in alium transferre jus, quod numquam ipse habuisset.

Quid Imperator.

Lacus.

Comum.

S T A T V S
M E D I O L A N E N S I S
P A R S A L P I N A ,
S I V E
S E P T E N T R I O N A L I S .

Lacus.

LPINA five Septentrionalis pars Mediolanensis Statûs exhibet Lacus maximos, nempe: *Verbanum*, vulgo *Lago Maggiore* Italîs, Germanis autem *Langsee*; *Gauni Lacum* admodum tortuosum, Italîs *Lago di Lugano*, ab oppido illi adfîto, uti & *Ortanum*, *Lago di Orta*; *Larium*, hodie *Lago di Como* adcolis, Germanis *Chumer-see*; & alios præterea minores innumera- biles. Fluvii in ea præcipui sunt, *Ticinus* & *Addua*. Inter civitates excellit *Comum*.

Comum.

Comum antiqua Romanorum colonia, urbs parva, sed nobilis & opulenta, rebus omnibus adfluens, munita est ad limites Helvetiorum, incolasque habet industrios & diligentes; mu- ros, qua Mediolanum spectat, constructos ab Ioanne Vicecomite, Archiepiscopo & Principe Mediolanensi, anno CIOCCCLIV, à quo & *castellum Turris Rotunda* excitatum. Plinius ab *Orobiis*, *Alpium* incolis, ortum tradit. Condide- runt procul dubio, ut alia hoc tractu, *Tusci*; qui- bus pulsus, occupatum fuit ab *Gallis*. Ab Mar- cello deditione quondam captum, coloniam fuisse mediocrem, sed Pompejum Strabonem, Ma- gni patrem, colonos restituisse; *Rhætos* eam vastasse, C. Scipionem tria millia hominum ad- didisse, Cæsaremque quinque millia, in quibz quingenti erant Græci civitate donati; hos *No- rum Comum* vocasse, memoriæ prodit Strabo lib. 5. Ab *Gothis Langhardisque* diu possessum, *Caroli Ma- gni* manu & auspiciis in *Cæsarum Romanorum* venit potestatem: sub quibus libera aliquamdiu Ro- mani Imperii fuit civitas. *Ruscorum Vitanorumque* factionibus multos annos vexatum, ad extre- mum in *Mediolanensium* ditionem est redactum, similemque cum *Mediolanensibus* expertum fortunam, nunc *Francia*, nunc *Hispania* regum pa- ruit imperio. Ingentem patrum ævo calamita- tem accepit ab Cæsaris legionibus, quod fusos acie Gallos intra mœnia recepisset. Episcopatus floret dignitate. Patria cum Ioviorum, Benedi- cti, Paullique, Episcopi Nucerini scriptis nobi- lissimi; tum C. Plinii Secundi fuit, ejus, cujus ex- stant epistolæ. C. enim Plinius Veronensis, scri- ptor historiæ naturalis, sororem habuit Pliniam, nuptam C. Cæcilio Novocomensi, ex qua natus est Plinius Secundus, etiam Novocomensis, qui

Italia.

epistola sexta libri tertii Severum municipem suum rogat, ut signum Corinthium viri senis, quod ipse pluribus verbis commendat describit- que, in templo Iovis ponendum curet Comi. Etiam nunc, inquit, jube basim fieri, ex quo voles marmo- re, quæ nomen meum honoresque capiat, si hos quoque pu- tabis addendos. Idem ad Cornelium Tacitum con- queritur Comi nullos fuisse dicendi magistros. Proxime, inquit, quum in patria mea fui, venit ad me salutandum municipis mei filius Prætextatus. Huic ego, Studes? inquam. Respondit, Etiam. Vbi? Mediolani. Et pa- ter ejus, Quia nullos hic præceptores habemus. Quare nul- los? inquam, Nam vehementer intererat vestra, qui patres estis, liberos vestros hic potissimum discere. Quæ loca huc faciunt, ut Plinii in patria exornanda stu- dium innotescat. Ager illi ab meridie peramœ- nus & fertilis: adversâ parte Lacui adfîdet, qui

Lacus Co-
mensis.

Ticinus, quem Tabula Itineraria *Ticenum* vo-
cat, uti & oppidum ei appositum, quod nunc
R Papia,

Papia, vulgo *Pavia* dicitur, hodie *Tesino* vocatur. Oritur ex monte Summano, qui nunc D. *Gothardi* mons nuncupatur: ex quo per Lepontios in Austrum inter præcípites rupes ad Belinzonam oppidum munitissimum fertur: inde copiosius accessione plurimorum amnium ac torrentium in Verbanum lacum, cui nunc vulgaris appellatio *Lago Maggiore*, evolvitur: quem, ut Plinius auctor est, supermeat, ac tandem redditus per planiciem præcipua claritate Padum influit: quanquam non illa quam ex lacu trahit, abundantia, quum derivationibus & fossis in irrigua passim loca excurrentibus exhauriatur. Tam est limpidis ac pellucidis aquis, ut etiam minimum quodcunque imo in fundo conspici possit. Aurum quoque & argentum ex ejus arenis colligi tradunt. Piscium nobilitate inclytus est, præcipue laudatissimo Thymallo. Notat Livius lib. 5. non procul hinc Etruscos à Gallis, Belloveso Duce, fusos, nec non pontem in eo Romanos ad Hannibalem expugnandum struxisse; præliumque juxta eum commissum, quo patrem Scipio, qui postea Africanus, vulneratum cædi eripuit. De hac pugna ita Silius canit lib. 1:

*Dum Romana tuæ, Ticine, cada vera ripa
Non capiant.*

Idem lib. 4 fluvium sic describit:

*Ceruleus Ticinus aquas & stagna, vadoso
Perspicuus servat turbare nescia fundo:
At nividum viridi lente trahit amne liquorem,
Vix credas labi; ripis tam mitis opacis
Argutos inter volucrum certamina cantus
Somniferam ducit lucenti gurgite lympham.*

Hinc & Claudianus:

*Colla levant, pulcher Ticinus & Addua visu
Ceruleus.*

Recipit cum alios tum *Muetium*, quem Rhæti de *Mouß*, Itali *la Muesa* nominant.

*Lambrus
fluvius.*

Porro Ticinum proxime sequitur *Lambrus*. Adcolis hodie ab appositis oppidis vocatur *Fiume di Mouza*, & *Fiume di Merignano*. Nonnullis tamen etiam nunc antiquo nomine dicitur vulgo *Il Lambro*. Silius Labarum vocat. Sic enim libro quarto canit:

*Scipio, qua medius pugna vocat agmina vortex,
Infert cornipedem; atque instinctus strage suorum,
Inferias cæsis mactat Labarumque Padumque
Et Comum, & multo vix fuscum vulnere Brennum.*

Eundem amnem in Itinerario antiquo Hierosolymitano vocari *Fluvium frigidum* ostendit in In-

subribus, cap. 24. Cluverius. Oritur infra lacum Larium, qui vulgo nunc est *Lago di Como*. Haud procul à fonte tres recipit nunc modicos lacus. At antiquitus unus hic fuit, si Plinio credimus, *Eupilis lacus*, quem Lamber transiit, ut Verbanum Ticinus, Larium Addua, Sebinum Ollius, & Benacum Mincius. A Lambro dicti sunt ejus accolæ Lambrani. Suetonius in Cæf. *Per Lambranos & Transpadanos duxit.*

Addua, nunc *Adda*, Græcis unico describitur *Addua*. *Addeus*, Straboni *Addeus*, Cenomanos dividit ab Insubribus. Pater illi mons Braulius, nunc monte *Brailo*, in excelsio Alpium Rhæticarum jugo, licet Strabo eum ex *Adula* monte nasci scribat. Per Tellinam vallem quinquaginta circiter millia passuum lapsus, lacum Larium transit, non permixtis, uti ajunt, aquis. è quo redditus per planiciem in Padum tendit, deferens secum *Pisclyonem*, *Meiram*, *Liram*, *Tartenem*, *Lecium*, *Orcum*, *Brembum*, *Serimortum*, & *Serium*, qui in montibus supra Bergomum ortus, perque Serianam fluens, hybernis mensibus, cuniculis quibusdam se condit, rursusque juxta Cremam copiose exoriens, tandem in Adduam illabatur; æstate tamen liquefcentibus ardore Solis montium nivibus, adeo solet intumescere, ut non solum meatus subterraneos impleat, sed etiam supra terram perpetuo exundet. Meminit hujus Claudianus in Panegyrico de sexto Consulatu Honorii:

*Colla levant pulcher Ticinus & Addua visu
Ceruleus.*

Quod de aquis non mixtis dixi, innuit idem Poëta:

Addua quo scissas spumofior incitat undas.

Anno MDCVII exstructum fuit validissimum *Propugnaculum de Fuentes*, cui nomen dedit Petrus Enriquez Toletanus, Comes de Fuentes, qui ea tempestate Mediolano Gubernatoris titulo præfuit, regis Hispaniarum nomine in Italia Dux Generalis. Posita hæc arx est in colle aut monte, alto dimidium circiter milliare, in agro Mediolanensi, versus *vallem Tellinam*. Ad montis pedem oritur lacus Comensis. Prope arcem mons est excurrens in longitudinem miliaris, plus minus, in territorio Vallis Tellinæ, prope flumen Vdam, qui à militibus præsidiariis tenetur. Sita est loco munitissimo, & amœnissimi prospectus, verum aëre minus salubri fruitur.

D V C A T V S MEDIOLANENSIS.

Mediola-
num.

Mediolanensis Ducatus bifariam sumitur, aut pro toto tractu quem Hispaniarum rex hic possidet, de quo jam in genere egimus; aut strictius pro Territorio saltem urbis Mediolani, ejus hic tabulam & descriptionem exhibemus.

MEDIOLANVM primaria est totius Status civitas, Italis hodie *Milano*, Germanis *Meyland*. Conditum creditur à Gallis Insubribus, qui Bel-loveso Celtarum rege in Italiam profecti, pul-sis Tuscis, fundamenta illic urbis locarunt. quic-quid sit, antiquissima est. Nomen illi natum ait vir clariss. Casaubonus ad lib. 4 Strabonis ab Santonum in Galliis urbe, *Mediolanio*. Vocem quidam ajunt esse Germanicæ originis, quasi *Meyland*, ab agro vernante, qualis Majo mense esse solet: vel *Midland*, quod medium esset, & velut umbilicus Insubriæ, Ticino amne clausæ: vel denique *Maegdeland*, sive *Maide-land*, virginis regio vel terra, à Minerva, cujus ibi templum fuit. D. Ambrosius aliique nomen derivant ab apro, qui *media* parte *lanatus* in urbis fundamen-tis fuit repertus. Alii denique ab Heduis & Bi-turigibus urbem ita nominatam contendunt; quorum illi *porci*, hi *arietis* sive *vervecis* signo usi, suæ memores originis, unum *Lanata Suis* ex duo-bus factum civitati huic dederunt, & ex eo no-men *Mediolani* fecerunt. Elegantes adponam ea de re versus doctissimi viri Andreæ Alciati:

Bitturicis Vervex, Heduis dat Sucula signum:

His populis patriæ debita origo mea:

Quam Mediolanum sacram dixere Puellæ

Terram: nam vetus hoc Gallica lingua sonat.

Culta Minerva fuit, nunc est ubi numine Thecla

Mutato, Matris Virginis ante domum.

Lanigera huic signum Suis est, animalque biforme,

Acribus hinc feris, lanitio inde levi.

Respicit eo etiam Claudianus in nuptiis Honorii & Mariæ:

Iam Ligurum terris spumantia pectora Triton

Adpulerat, lassosque fretis extenderat orbes;

Continuo sublime volans, ad mœnia Gallis

Condita, lanigeri suis ostentantia pellem,

Pervenit.

Sic Sidonius Apollinaris lib. 7 Epistolarum:

Rura paludicola temnis populosa Ravennæ,

Et qua lanigero de sue nomen habet.

Inter maximas Europæ urbes censetur, mer-catura, opibusque florens: splendore ædificio-rum superbit, templorum magnitudine, pulchri-tudine vicorum; mœnibus, propugnaculis, ar-mamentariis supra modum instructa: spatium complectens immensum, quippe quæ ambitu suo octo millia completi dicatur, quum ad du-
Italia.

centa triginta millia capitum hic numerari cen-seant, qui accurate multitudinem considerarunt. Suburbia habet longa, lataque, quorum nonnul-la cum magnis civitatibus committi possent, al-tis fossis, non secus ac urbs ipsa, undique cincta. Vix dici potest quam plena sit omnium artium opificiorumque scholis atque officinis; adeo ut vulgari proverbio jactetur, Mediolanum de-struendo, Italiam instrui posse; quorumvis puta artificum copia. Nobilitate plena est. Divitia-rum hic abunde est. *Arcem* habet omnium fere orbis terrarum munitissimam, cui *Portæ Jovis* no-men, qua in Europa nulla est fama celebrior, ob magnitudinem, operumque ac munimentorum amplitudinem. Iusta enim urbis capacitate, vi-cos, plateas, fora, palatia, fabrorum, omnisque generis mechanicorum artificum tabernas ope-rarias in se complectitur, nullius opis indigens externæ: sed commeatu, annonæ, omniumque rerum copia, bello paceque necessariarum, abundans. Effundit oppidi instar undiquaque vasta propugnacula. circum ambiunt fossæ la-tissimæ, profundis amnibus perfluæ, & utrim-que parietibus lateritiis evectæ. Muri crassitu-dine stupendi fulciunt aggeres latissimos, & meatibus concameratis pervios. E quorum pin-nis & fenestellis per castris totius & propugnacu-lorum circuitum se exerunt ampla & prægra-via ænea tormenta, rotis ferratis imposita. In palatio urbis armamentarium est, in quo videre est arma multiplicia, pretio, artificio, & elegan-tia magnis quibusque Principibus digna: sunt enim non solum auro, argento, coloribusque per encausticen exornata, sed etiam cælatura artifi-ciosissima per fabricam elaborata. Frequentan-tur Mediolani Ecclesiæ collegiatae 11: Parœciæ 71: Collegia monachorum Regularium 30: clericorum Regularium 8: Monialium 36: Di-sciplinæ 32: Quæ cum aliis aliorum ad nu-merum ascendunt 238. Gymnasia, in quibus docentur pueri Christianæ religionis instituta, 120 sunt. Merito nomen sibi vendicavit magna urbis, vocatur enim vulgo *Milano la Grande*, cum inter quatuor primas Italiæ urbes, Romam, Ve-netias, Neapolim & Mediolanum, excepta Ro-ma, maxima sit; & inter decem majores & am-pliores Europæ urbes sedem sibi vendicet: unde Aufonius Poëta Gallus:

Et Mediolani mira omnia, copia rerum,

Innumera cultæque domus, sacunda virorum

Ingenia, antiqui mores, tum duplice muro

Amplificata loci species, populique voluptas

Circus, & inclusi mores cuneata theatri:

Templa, Palatinaeque arces, opulensque moneta.

Et regio Herculei celebris sub honore lavacri,

Cunctaque marmoreis ornata peristyla signis.

Mœniaque in valli formam circumdata limbo.

Omnia quæ magnis operum velut æmula formis

Excellunt, nec juncta premit vicinia Roma.

S

Mul-

Imperium
Majorum
& Guber-
natio.

Multæ quoque sunt in hac urbe prisce ævi inscriptiones, aliæque veterum monumenta. Aca-
demiæ habet antiquissimam, ubi etiam Virgi-
lius litteris operam dedisse creditur. Meminit
ejus sæpe *Aurelius Augustinus*, quem volunt ibi elo-
quentiæ fuisse professorem. Imperatorum Didii
Iuliani, & Maximiani Herculei patria fuit, uti
& plurimorum Pontificum. *Archiepiscopus* floret
dignitate, primusque in ea Ecclesia Antistes
fuisse perhibetur Barnabas, Pauli Apostoli in sa-
cro sancto munere collega. Urbs primo multos
annos fuit sub imperio Gallorum, donec auspi-
ciis M. Marcelli Cof. Viridomaro Insubrum re-
ge debellato, sub potestate cœpit esse Romano-
rum. quorum Imperatores sæpe sedem hic bel-
li, contra Gallos, Germanosque, fixisse notum
est exemplis C. Iulii Cæsaris, Nervæ, Trajani
(quem ferunt regiam hic ædificasse, qui locus
adhuc Palatii nomen servat) Hadriani, Maxi-
miani, & aliorum, quos senescente jam Roma,
plurimum hac urbe delectatos fuisse constat:
quorumque præsentia ita crevit, ut Procopius
scribat eam post Romam cæteras facile urbes
superare magnitudine, civium copia reliquisque
fortunæ bonis. Fracta Imperatorum potentia,
Barbarorum furiis convulsa, labefactataque est:
Gothorum-puta, Hunnorum, Langbardorum:
quibus Caroli Magni auspiciis Italia exactis, fi-
dei se commisit Francorum regum: inde transla-

ta sede Germanorum Cæsarum, quorum pleri-
que *ferream* coronam, Imperii solennia, acci-
pere ibi, in vetusta, celebrique Ambrosii æde,
consueverunt. Tandem sub Fredericis Primo
& Secundo Imperatoribus, adversus quos perpe-
tuo rebellavit, novos sortita est Dominos, *Ga-
leatios* Vicecomites, qui deinde, anno *ccccxcv*
Duces à Wenceslao Imperatore nominati. His
deficientibus, *Sfortia* Ducum insignia sunt ade-
pti, consentientibus civium suffragiis, & acce-
dente Romani imperii auctoritate: quod *Ga-
leatii* nunquam obtinere potuerant. Atque ho-
rum stirpe majorum nostrorum ævo extincta,
successit Carolus V Imperator, qui Principatum
ad *reges Hispania*, successores, transtulit. Memo-
ratu dignum est, quod de Attila, urbem hanc
cum victoria ingressus, scribit Suidas: eum, cum
urbem cepisset, ibique reperisset picturam, in
qua ante pedes Romanorum Principum, in au-
reis foliis sedentium, occisi Scythæ jacebant, ac-
civisse statim pictorem, & se quidem in solio se-
dentem, Romanos vero Principes sacculos hu-
meris gestantes, & ante suos pedes aurum spar-
gentes pingere jussisse. Administratio causarum
civilium & criminalium pendet à Senatu Medio-
lanensi: in quo sunt *xvi* Doctores, & nonnulli
Prælati, patriciique Mediolanenses. Incredibi-
lis agro est fertilitas, copiaque rerum omnium
stupenda.

S T A T V S
MEDIOLANENSIS
PARS MERIDIONALIS.

Pavia.

Meridionalis hujus tractus facile caput est Ticinum veteribus; Italis PAVIA, Sacco, Ticinensis historiae auctori, multis praedicata. Urbs etsi minime splendida, domus pleraque humiles; vias tamen habet rectas patentisque. Inter aedificia principem locum obtinent bina palatia, commodo studiosae juventutis exstructa: alterum à Pio V Pontifice Maximo, alterum à Cardinali Borromaeo magnificentissime. Necdum consenuerunt bonae litterae, quae in hac urbe, quantum in ulla Italiae, quondam vigerunt. Pertinet quoque ad veteres laudes, Gothos ac deinde Longobardos, qui in Italia supra ducentissimum annum regnarunt, regia sede hanc potissimum urbem nobilitasse, ut taceam, quibus operibus auxerint atque ornarint. Turres illae adeo excelsae, adeo crebrae, certe ex Langobardico regno supersunt: ac quod certius scimus, sacrae aliquot aedes. D. Petri in Caelo Aureo, ut cognominant, templum coenobiumque Luitprandus rex condidit; addidit ingens ornamentum, S. Augustini corpus è Sardinia petatum, quod in peculiari sacello niveus nitensque marmoreis signis summa arte elaboratis locus servat; atque ita esse (utar verbis vetusti scriptoris, qui D. Augustini vitam composuit) *stupendo & evidenti miraculo elucescit, siquidem in supradicta Ecclesia, in qua jacet, puteus est, qui aliquot annis in die festo ejus superabundans tota septa perefluxit, in signum, quia sicut aqua illa sordes eluit, sic sordes hereticorum ab Ecclesia effluens ejus doctrina abstergit.* Cujus sententiae haec quoque sunt magni Chronici Belgici verba: *In ipsa crypta, in qua D. Augustinus jacet, puteus est, qui singulis annis in festo ejus superabundans totam cryptam perfudit, ut liqueat, sicut illa aqua illius cryptae sordes diluit, sic haeresim ab Ecclesia Dei per viri Sancti doctrinam fuisse deterfam.* Severini item Boetii, viri ampliori honore digni, sordidum in templo sepulchrum, nulla re, quam epitaphio, spectabile est. Severinum hunc narrat Saccus in turri, quae coenobio Annuntiationis propinqua Boetii nomine appellatur, conclusum, cum taedio diuturnae captivitatis tabesceret, jamque animum ageret, hauustu vini, suburbanis in collibus juxta Vernas suam amnem nati, recepisse vires, firmatque adversus praesentia mala animo, orsum fuisse divinum illud de Consolatione opusculum. Ut vero Longobardorum reliqua opera, quae memorare coepi, absolvam, aedem Mariae, quam ad Perticam, à perticis cadaverum nomina atque epitaphia quondam ferentibus, cognomi-

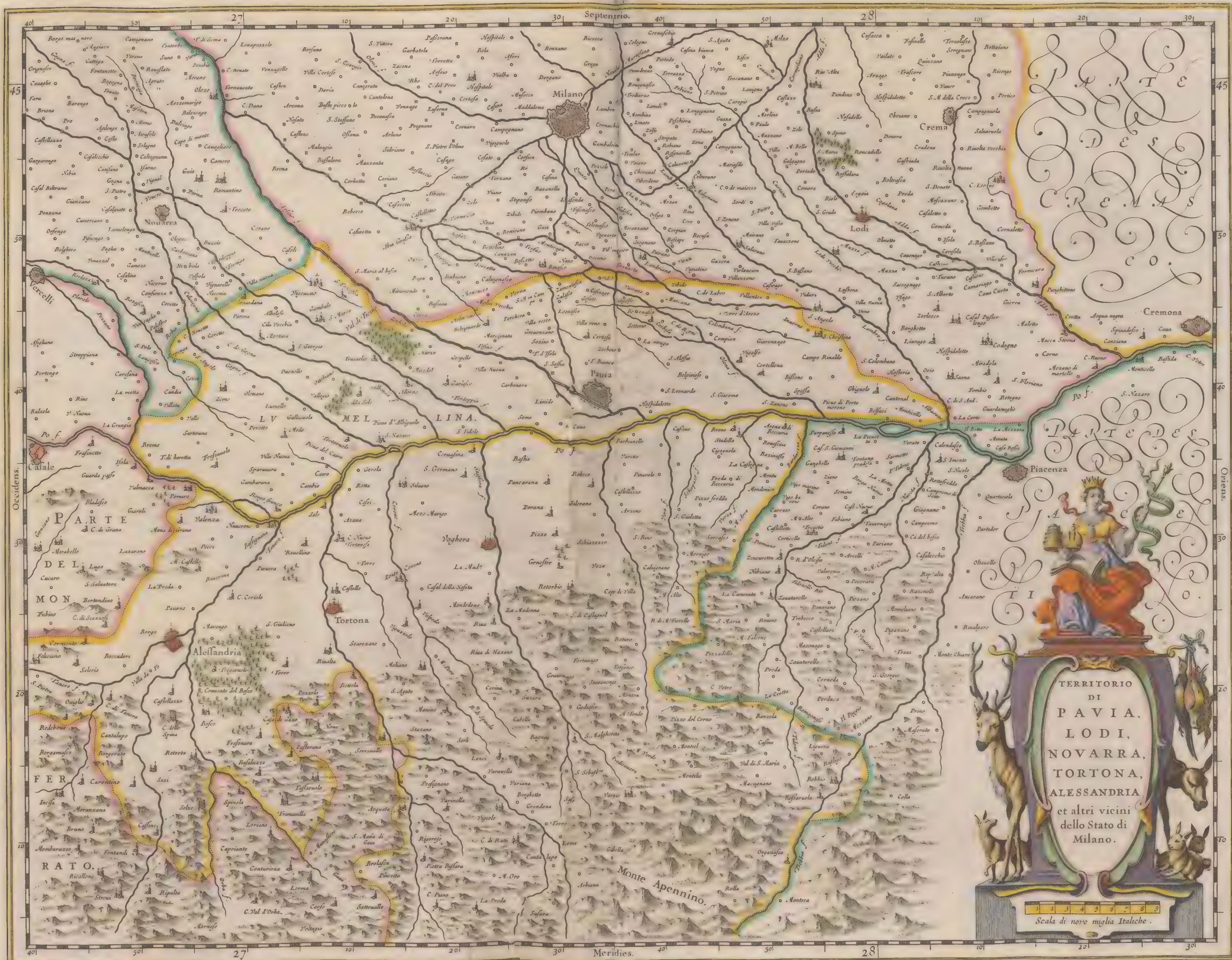
Italia.

nant, Regina Rodelinga, ut quidem à Sacco nominatur, suis impensis exaedificavit; quam haud perinde statuis & imaginibus, atque humanis ossibus excultam videas. Integri ibi acervi sunt, ut fama est, collecti è vicinis campis, in quibus supremo praelio debellati Galli fuere. At S. Clarae monasterium Pattharitus exstruxisse scribitur: Anastasiae Luitprandus antea memoratus: Sabinae Petrus Episcopus Luitprandi consobrinus: Ioannis Baptista Condiberta regina: Agathae Pattharitus idem, qui coenobii ad S. Claram conditor praedicatur. Dominicanorum templi quamquam lateat auctor, placet tamen species, & maxime sacellum, quod Rosarii vocant. emicat plurimo auro statuisque ex argilla fictis lucentibus instar aeris. Testor ex iis, quae viderim ego Ticini, geminum illi nullum esse qua pretio, qua ornatu. In Pontificali Basilica hastam Orlandi monstrant, illius, ni fallor, furiosi, cujus res gestas Ariostus Etrusco carmine eleganter cecinit. Scilicet ea hasta est, quam ne gigas quidem quatiat. vulgus ergo, ut lubebit, fabuletur: ego navis malum exiltimo esse; adeo vasta, adeo proceras est, licet praefixum ferrum sit, ut hasta quidem videri possit, sed neque ab Orlando, neque à mortalium quovis umquam lata. Ante templum hoc in foro equestris statua conspicitur, *Statua.* eximia arte fusa ex aere. Docti iconicam esse Antonini Pii colligunt ex similitudine oris, quod cum iisdem lineamentis & forma barbae vetusta numismata exhibent: vulgus *Regisole* nominat, & inanibus figmentis involvit rem, quam explicare nolo: placet tamen, quod Saccus tradit, nomen statuae, quia Solis ortui quondam obversa steterisset, inditum fuisse. At statuatio quod nomen, quove illa casu in hanc urbem perlata fuerit; & Langobardi an Ticinenses ipsi Ravenna (ubi sitam fuisse dubium non est) exportaverint, haut convenit inter scriptores. Platina Roma Ravennam à Theodorico Ostro-Gothorum rege, dein Ticinum à Langobardis victoribus advectam fuisse testatur, Sigonio atque aliis ad stipulantibus. Me haut paenitet eorum esse sententiae, qui, post excisum Magni Caroli opibus regnum Langobardorum, Ticinenses Ravennam, inimicam tunc urbem, expugnasse, & optimi instar spolia statuam hanc dissolutam atque in plura membra divisam (exemptis scilicet volubilibus cochleis, quae compaginem continent) domum attulisse, & publico loco, ut publicum esset tam ornamentum, quam nobilis victoriae monumentum, statuisse, scripserunt. Paullus Iovius cum reliquis censet Langobardos inter direpta Ravennae praedam etiam hoc signum exportasse, & Ticini fixisse. Pone forum, in quo sita haec statua, alterum est, idque amplius, à quo trans-

T

trans-

Gymna-
sium.

transire ad arcem datur, non præterito tamen Gymnasio, eo magis, quo propius est viæ ad arcem ferenti. Id instituisse Carolus Magnus creditur: propagarunt deinde alii Principes, conductis stipendio clarissimis Doctoribus. Quid singulos referre opus? omnium instar Baldus & Iason sint, fama noti super æthera; quorum vel cineres nobilitare hanc urbem queant. Ille

Filius Astrææ, morum pater, artis alumnus

Cæsareæ, verus religionis honor:

Baldus, Perusii ducens cognomen ab urbe,

Clauditur hic: animam sidera summa tenent.

Iason in suburbana S. Iacobi æde sepultus isto cum titulo: *Iason Maynus Mediolanensis Iur. Conf. Comes & Eques talis, qualis fuit, hic jacet, &c.* Neque vero sileo Andreæ Alciati, volitat enim docta per ora virum. Vir amplissimam inter Italos I. C. promeritus laudem, quod non, ut plerique, semibarbare, sed Romana jura Romano sermone tractavit. Floruit Ticini, & diem obiit, conditus in S. Epiphaniæ templo, marmoreo sepulchro. Illi quoque ad Carmelitas siti non prætereundi: Cato Saccus & Iohannes Franciscus Ripa, doctrinæ majoris quam famæ Iurisconsulti. Memorandus item Franciscus Curtius Senior, apud Franciscanos tumulatus; ut nempe Iurisperitia Baldo proximus, sepulchro juxta esset. Sed arcem, Ioannes Galeatus idem, qui pontem, construxit, multos ante annos, quod forma satis indicat. Quadrata est, angulos item quadratis turribus munita. Urbs universim hinc aggeribus, fossis, lateritiis propugnaculis, inde flumine tuta.

Arx.

Scriptit antiquitates Ticinenses Iacobus Gnalla, Iurisconsultus, Encomiumque urbis Henricus Farnesius Ebuero. Via, qua Mediolanum itur, Vivarium est, quadrata forma, circuitu xx milliarius Italicorum, vulgo dictum *Il Barro*; desinens ad nobile sumptuosumque Carthusianorum monasterium, vulgo *La Certosa*. Ager optimus, supraque modum fertilis tritici, vini, reliquorumque fructuum; tantæ passim ubertatis, amœnitatisque, ut vulgo *Il Giardino di Milano*, *Mediolani Hortulus*, audiat.

Dertona.

Cis Padum Dertona civitas est, non admodum formosa, *Tortona* vernacule. Condita perhibetur à Liguribus, vel, ut alii volunt, à Gallis, & ab his primum *Antilia*, deinde *Terdona* à tribus donis, id est, miraculis ejus urbis, ut ajunt, denominata: quorum primum in Saxo, quod copiose

oleum emittebat: secundum in *Fonte*, quotannis festo Natalis D. Ioannis Baptistæ largissime fluente: tertium in *Pane*; qui sectus, paulo ante quam nobiles aliquot viri mortem essent oppeturi, sanguinem stillaverat. Apud Plinium colonia est Romanorum. A Frederico Ahenobarbo Cæsare funditus olim everfa, post à Mediolanensibus ad pedem collis in planitie restituta. In colle, qui urbis arcem habet, ædes est pervertusta D. Virginis matris. Episcopalis est sedes, quam præter alios D. Martianus nobilitavit. Ager suburbicarius bonus & fecundus, tritici, hordei, aliarumque frugum, vini item & glasti fertilis. Nobiles in ea Guidoboni, Cavalcini, Busseti, Montemerli, Crosti, Gentii, Rebocchi, Malpassuti, Viscardi, Calvini, alique.

In agro Laumellino civitas est *Novara*. Tacito *Novaria* dicitur. In modico sita est colle, diu sub Mediolanensium Ducum fuit imperio: inde Turrianos, Vicecomites, Sfortias, Franciæque reges dominos agnovit, tandemque Carolus V. ejusque hæredes. Fruitur ea certis legibus Parmensium Princeps. Pernobiles habet familias, *Tornelliorum, Caballatorum, Brusatorumque*, quorum intestinis bellis misere est jactata. Traditus est Gallo venditusque in urbis castro ab Helvetiis Mediolani Dux Ludovicus Sfortia anno c1515. Claros genuit viros, *Albutium Silonem*, magnum Augusti principatu Oratorem: *Petrum Lombardum*, Episcopum Parisiensem, Sententiarum auctorem: *Ioannem Mariam Cataneum*, Poëtam. Ager ipsi partim planus & fertilis, partim sterilis & montosus.

Ad confluentes Bormiam Tanarumque *Alexandria* visitur, cui nomen ab Alexandro III, Pontifice Maximo, cognomen à *Palea*, quod, quæ nonnullis mens est, stramineam hic coronam Imperatores designati quondam accipere consueverint. Sed fabulosum hoc omne. Sita est inter duos amnes Tanaro suburbia divellente, amœnissimo loco. Incolæ animi ingenique excelsi. Diu in Vicecomitum fuit potestate, post in Sfortiarum, inde in Franciæ regum, quamdiu quidem illi Mediolanensibus imperarunt. Nunc regis Hispaniarum subest ditioni. Ortu floret Georgii Merulæ. Trans Tanarum est *Borgolium*, ipsa Alexandriæ suburbia, sic à vico Borgolio, quem ante Alexandriam conditam inauratores habitabant, dicta, si Merulæ credimus. Transitus amnis ex civitate in suburbia ponte jungitur.

C R E M O N Æ T E R R I T O R I U M.

Termini.

Absolutis Status Mediolanensis Alpina, sive Septentrionali, & Meridionali partibus, Ducatu denique strictius sumpto, sive ipsius Mediolani civitatis territorio descripto, restat porro describenda pars Orientalis, complectens CREMONENSE territorium, quod ad Septentrionem Ollio flumine ab agro Bresciano, & fossa ab Ollio ad Serium ducta à Bergomatibus terminatur: ad Occidentem habet Cremam, & Laudam ultra Adduam: ad Meridiem separatur amne Pado à Placentiæ & Parmæ Duce: ad Orientem clauditur Ducatu Mantuano.

Cremona.

Cremona oppidum antiquum, nomen idem prorsus retinens, notum Livio multis locis, Straboni lib. 5. Tacito, Plinio lib. 3. cap. 18. Ptolemæo, aliis. *Trojam* ante dictam, & ab Hercule Iasonis comite in memoriam victi ab ipso ad Padum Gigantis conditam, matrisque nomine *Climenam*, lapsuque temporis *Cremonam* nuncupatam per vetusta tradunt Chronica. Pado tam vicina, ut ab exundatione ejus detrimentum subinde patiatur. Plinius in Decima locat Regione: Ptolemæus in Cenomanis. Plateas habet latas, ædificia splendida, cum privata, tum publica: cum primis arcem validam, hostibusque formidabilem: & turrim stupendæ altitudinis, anno CIO CCLXXXIV. conditam, Europæ mirabilibus concenseri solitam. *Colonia* Romanorum facta; T. Sempronio & P. Cornelio Coss. anno IO XXXVIII, ingruente in Italiam Hannibale, uti propugnaculum esset, memoriæ proditur ab Livio & Tacito. Sequentibus annis ab externis bellis intacta mansit, civilibus infelix, ut Tacitus loquitur: multas magnasque perpeffa calamitates, Antonianis præsertim temporibus, quum victor Octavianus Veteranis suis *Agrum Cremonensem* assignaret. Quæ quamvis oppugnatu ardua exercitui videretur, visum est tamen eam oppugnari; itaque corona Antonius vallum cingi, testudinem fieri, vallum conscendi jubet. Septimani cuneis nituntur, tertiani securibus gladiisque portam perfringunt, cæteri trepidi jam Vitellianis vallo præcipitantibus percurrunt. Completur cæde primum, quantum inter castra murosque vacui fuit. Vitelliani in urbem fuga feruntur. Hic nova rursus laborum facies, ardua urbis mœnia, faxeæ turres, ferrati portarum obices, difficilem oppugnationem præbebant. Vnicum incitamentum oppugnantibus, præda opulentæ urbis, & tunc quidem auctioris, quod magna pars Italiæ stato in eosdem dies mercatu congregata, mœnibusque conclusa

Italia.

esset. Rapi igitur ignes Antonius inferrique amœnissimis extra urbem ædificiis jussit, mœniaque ipsa summa vi oppugnari. Vitellianorum primores animis languentibus velamenta & infulas pro muris ostentant. Quum Antonius inhiberi tela jussisset, signa aquilasque extulere. Tum vero mœstum inermium agmen dejectis in terram oculis sequebatur. Capta urbs. Quadraginta armatorum millia irrupere, calorum lixarumque amplior numerus, & in libidinem ac sævitiam corruptior. Non dignitas, non ætas protegebat, quo minus stupra cædibus, cædes stupris miscerentur. Plena omnia rapina, injuria, ludibrii, pugna. Faces in manibus, quas, ubi prædam egerant, in vacuas domos & inania templa per lasciviam jaculabantur. Per quatri-duum Cremona arsit; igne sacra omnia & profana absumente. Hic exitus urbem habuit anno CCLXXXVI, à primordio sui. Hinc Virgilius in Eclogis:

Mantua ve misere nimium vicina Cremonæ.

Sic M. Valerius Martialis:

Iugera perdiderat misere vicina Cremonæ,

Ellebat & abductas Tityrus ager oves:

Risit Tuscus eques, paupertatemque malignam

Reppulit, &c.

Postea tamen Vespasiani jussu & magnificentia municipium repositum, fora & templa restituta. Post ab Gothis misere vastata, item ab Langbardis tota propemodum everfa, anno IO CXXX. Mox quum Italiæ regibus aliquamdiu paruisset, sui juris, aliarum urbium exemplo, sub Imperii Romani nomine esse cœpit, bello implicata civili, quod inter Guelfos & Gibellinos gestum, splendorem amisit cum libertate; aliis atque aliis imperium rapientibus, *Palavicinis*, *Doverianis*, *Carvalcabis*. Tandem in *Galeatorum*, hinc in *Sfortiarum* ditionem redacta, ab *Ludovico XII*, Galliarum Rege occupata, ex pacis legibus *Ventis* cessit; à quibus decennium possessa, ad *Gallos* rediit: quibus Italia profligatis, *Sfortia*, Mediolani Duces, successerunt. His deficientibus cum tota Insubria ad *Karolum V*, ejusque hæredes, Hispaniæ reges, est devoluta. Consulendi *Sabellicus*, *Paullus Diaconus*, *Blondus*, *Corius*, *Merula*, alii. Ob fidem, quam suis Principibus servare consuevit, *Fida* meruit cognomen. Episcopatus floret titulo. Magnorum virorum genitrix: in quibus primi loci *Franciscus Sfondratus*, Cardinalis; *Eusebius*, Divi Hieronymi discipulus: *Nicolaus*, Episcopus Placentinus: *Guilielmus*, Sodalitatis Eremitarum Magister, & Episcopus Novaræ: *Franciscus Regatius*, Minorita, Episcopus Bergomi: *Moneta*, Prædicatorii ordinis, Professor Iuris Bononiensis, Auctor Summæ Casuum Conscientiæ: *Orlandus*, ejusdem Ordinis: *Apollinaris*, *Cremonensis* cognomine: *Ioannes* & *Martinus Bosiani*: item *Richardus Malumbra* & *Hieronymus Ponzonius*,

V

nius,

nius, Iurisperiti: Gerardus Sabuloneta, Medicus & Philosophus: Ioannes Balistarius, Blondi Præceptor: Petrus Somentius & Daniel Cajetanus, linguarum doctissimi. His adiensendi M. Furius Bibaculus & Quintilius, antiqui ævi Poëtæ. Ante mœnia fuit Mephitis templum, quod vel loco vel numine defensum, notat Tacitus: quum Vitellianis temporibus tota civitas diriperetur, omniaque sacra profanaque in igne confiderent. Ager illi planus & campestris, tritici, milii & aliarum frugum fructuumque, vini item linique ferax.

Ollim.

Provinciam hanc irrigat præter Padum, Adduam, & alios, de quibus alibi, *Ollius*, vulgo nunc Italis *Oglio*, & ejus adcolis *Oio* dictus. Oritur eodem cum Addua Alpium tractu, in monte, cui vulgare vocabulum *Montarvolo*. Per vallem Camunicam 50 ferme millia passuum delapsus Se-

binus sive *Sevinus* eum lacus excipit. Cernuntur in hoc flumine (juxta Palatiolum, castrum frequens & lautum, ubi pons amnis transitum jungit,) excipuli seu loculi conserti viminibus, in quos annuo certo tempore deferentibus aquis, anguillæ glomeratæ cadunt, quæ ingenti numero extractæ saliantur. Aquarum ejus perpetua est claritas, nec ullo unquam tempore deficiens. Brixianum agrum à Cremonensi & Bergomate hac parte sejungit. Antequam in Padum transcat, sinistra ripa alios amnes Alpinos excipit, quorum celebriores sunt, *Mella* & *Clusius*, nunc *Mela* & *Chiese* dicti. Priorem Virgilius cecinit libro quarto Georgicorum:

Est etiam flos in pratis, cui nomen Amello

Fecere agricola. tonsis in vallibus illum

Pastores, & curva legunt prope flumina Mella.

51

M A N T V A , D V C A T V S .

*Gallia
Trans-Pa-
dana.*

*Soli quali-
tas.*

*Mantuanus
Ducatus
fines.*

*Mantua
descriptio.*

Allia Cis-Alpina ver-
sus occasum duplex est
Straboni, Plinio, aliis,
vel *Cis-Padana*, vulgo
Lombardia di quà dal Pò,
vel *Trans-Padana*, di là
dal Pò, illa quod cis,
hæc quod trans Pa-
dum. *Transpadana* fines
ab Ortu Mincius &

Sarca fluvii, cum dextra Benaci lacus ripa: A
Septentrione Alpes Italiam ab Helvetia sepa-
rantes: qua Occasus est, eadem Alpes Italiam
à Gallia dirimentes, ducta usque ad Varum li-
nea: qua denique Meridies, magna Padi por-
tio. Totam regionem his coloribus delineat
Leander: Naturæ luculentissimis dotibus varie
locupletatam esse, campos enim latissimos; &
tritici, aliarumque frugum, item vini nobilis
abundantia beatos habere: lacus insuper im-
mensos & altos; insignia flumina, tam piscium
capturæ, quam navigationi opportuna: felicem
denique ibi esse ingeniorum excellentiam, quæ
cum ad litteras & arma, tum ad mercaturam
promptissima. Habitarunt quondam hanc Ita-
liæ partem plurimæ gentes, Tusci, Cenomani,
Insabres, Messaui, Bechuni.

Post Ducatum Mediolanensem, & Veneto-
rum ditionem, partem quoque ejus non igno-
bilem constituit Ducatus MANTVANVS. Is
partim est in Lombardia Cispadana, partim in
Transpadana, circumvallaturque à Venetorum
dominio; siquidem Veronensem agrum habet
à Septentrione, & ab Ortu, (qua parte Ferrariæ
quoque Ducatum attingit) ab Occasu autem
habet Brixienſe territorium, sed & Cremonen-
se, quod ad Statum Mediolani pertinet: à Me-
ridie autem Mutinæ Ducatum habet, ac Miran-
dulanum Principatum. Huic tamen Ducatui
proximi sunt aliquot Imperiales feudatarii, qui
alias sub eodem continebantur, velut sunt Sa-
bloneta, Guardistallum, Castillionum, vulgo
Dalte Stivere dictum, Nuvolaria, & Gazoldum,
atque etiam Corrigiense dominium prope est.
Metropolis ejus est Mantua, hodie Mantua. Con-
ditam ferunt quidam à Manto Tiresiæ vatis fi-
lia: nonnulli ab Oeno Bianore, Tuscorum rege,
& Mantus ipsius matris nomine nuncupatam.
Virgil. lib. x. Æneid.

*Ille etiam patriis agmen ciet Oenus ab oris,
Fatidicæ Mantus, & Tusci filius amnis,
Qui muros, matrisque dedit tibi Mantua nomen:
Mantua dives avis, sed non genus omnibus unum.
Gens illi triplex: populi sub gente quaterni:
Ipsa caput: populis Tusco de sanguine vires.*

Initium urbis varii ponunt varie. Aretinus ccc
circiter ante Romam conditam annis: ante Me-
diolanum cccc: ante Cremonam & Placen-
tiam.

tiam ccc, sed infirmo fundamento. Lean-
der anno ante bellum Trojanum LX, non fir-
miore. Quicquid sit, antiquissima ipsi est origo.
Posita est in medio paludum, quas Mincius ex
lacu Benaco egressus creat; nec nisi pontibus,
qui eximii admodum, aditur. Hinc ob naturam
loci munitissimis Italiæ concensenda. Ampla est,
& magnifice publicis ac privatis ædificiis orna-
ta, rectisque plateis decora. Templum Cathe-
drale pulcherrimum: forum satis amplum, in
quo horologium summæ artis monumentum.
Arcem habet munitam. In Curia, quæ splen-
didissima, locus est, qui *La Grotta* vulgo, rebus
preciosissimis, multisque antiquitatum moni-
mentis ab Isabella, Francisci Marchionis ultimi
conjugæ, refertus. Videre ibi est duos Cupidi-
nes excellentis operis, cornu insigne Monocero-
tis, precii magni gemmas, vasæque aurea & ar-
gentea innumera. *Vngari* locus vocatur, ad per-
petuam rei memoriam, quod Vngari aliquando
urbem everterint. Episcopatus floret dignitate.
Incolæ ad litteras, arma, mercaturam apti
promptique. Concilium hic habuerunt, Nico-
laus II, & Pius II, P P. MM. Ortu natalibus
que superbit Virgilii, Poëtarum apud Latinos
principis. Natus tamen hic in vico Andis, hodie
Petola, altero ab urbe lapide. Hinc Silius lib. VIII:

Mantua mittenda certavit pube Cremonæ:

*Mantua Musarum domus, atque ad sidera cantu
Eveſta Andino, & Smyrneis amula fleſtris.*

Produxit quoque Mantua Franciscum, Sigif-
mundum, Francisci ultimi Marchionis fratrem,
Pyrrhum, fratrem Lodovici, Herculem, Fride-
rici primi Ducis fratrem, Gonzagas, omnes Car-
dinalium ordini adscriptos: Georgium Andriaſ-
sum, Regii Lepidi Episcopum: Baptistam, Car-
melitarum sodalitatæ antistitem, Theologum &
Poëtam: Marcum Guacium, Historiographum:
Matthæum Silvaticum, summum Philosophum.
Militares Duces cum alios, tum ex nobilissima
Gonzagarum gente, memorant alii. Sanctos
numerat Mantua Ioannem Bonum Eremitam,
Oſannam Andriaſſam Dominicanam, Mat-
thæum Carrarium, Prædicatorii ordinis mo-
nachum.

Imperium fuit penes Tuscos, urbis auctores: *Principes
res gestæ.*
hinc penes Gallos Cenomanos: post quos Ro-
mani rerum ibi sunt potiti. Maximam sub Trium-
viratu cladem tulit. Quum enim Cremona
victoribus in spoliū esset data, propter vici-
niam, magnam agri sui partem amisit. Hinc Vir-
gilius:

Mantua ve miseræ nimium vicina Cremonæ.

Successerunt Romanis Gothi & Langbardi:
quibus profligatis, urbs ad Imperatorum pote-
statem est redacta. Ea rursus labante, in liber-
tatem sese cum multis aliis vindicavit, quam ob-
tinuit, donec ab Otthone II Imperatore Theo-

X

do-

dobaldo Comiti Canassano donaretur. Subrogatus illi Bonifacius filius, eique sine mascula prole defuncto Beatrix conjux, cum Machtilde filia, quæ Mantuam summopere ampliavit. Libertatem iterum nata post aliquot annos ditioni subiecta est *Sordelli Vicecomitis*, qui primus omnium post Machtildem Comitem Mantuæ principatum gessit: quo circa annum 1274 mortuo, Duces habuit suos, primo *Bonacolfios*, annos fere 55, deinde ab anno 1328 *Gonzagas*. Venero hic periit Karolus Calvus, Magni filius, Hebræo Medico pecunia corrupto. De Mantua sic *Facius lib. 111 Canticorum*:

Noi fummo alla Città che se tu ispi
Manto n'ha il pregio, è Virgilio corona,
Chiusa dal Pò, da Menzo, & da piu Rii.
Quivi il corpo di Longin dimora,
In Santo Andrea, & con gran riverenza
Si fa la festa sua, & vi s'adora:
L'honore, la grandezza, & la potenza
Della città tien quello di Gonzaga:
Tre Fratei sono, & son d'una coscienza.
Molto è la terra bella, è grand', è vaga,
E'l suo bel porto in tempo di pace,
L'entrata è buona di quel che si paga.

Mincius.

Permeat urbem ac ditionem interfecat *Mincius*, *Menzo Italus*: qui lacum ingressus *Benacum*, circumdataque insigni stagno Mantua, XIII ab illa lapide Padum ingreditur. De eo *Virgilius Eclog. 7*:

Hic viridis tenera prætexit arundine ripas
Mincius.

Et *Georgic. lib. 3*:

Primus Idumeas referam tibi Mantua palmas:
Et viridi in campo templum de marmore ponam
Propter aquam, tardis ingens ubi flexibus errat
Mincius, & tenera prætexit arundine ripas.

Super hujus amnis ortu discrepant inter se auctores. Alii quippe ex *Benaco lacu*, qui nunc vulgo dicitur *Lago di Garda*, primam eum originem trahere putarunt: alii ex *Alpium jugis*. Prioris opinionis fuit *Maro*, *Mincii accola*, qui *Æneid. lib. 10* sic canit:

Hic quoque quingentos in se *Mezentius* armat,
Quos, patre *Benaco*, velatus arundine glauca,
Mincius infesta ducebat in aquora pinu.

Mantuæ urbem tali encomio prosequitur

I. *Scaliger*:

Maxima cum veteri turgeret *Hetruria* regno,
Sceptraque terrarum jungeret aucta mari:
Mole nova tumuit, solisque excrevit avitis,
Vt premeret forti jura aliena pede.
Inde est in superas deducta colonia terras.
Non tamen his potuit Mantua tota dari.
Clara viris, felix ducibus, divo incluta cycno,
Quem vitreis aluit *Mincius* *Andis* aquis.

Mantua dives avis magno non cesserit orbi;
Tota tamen parte hac vincitur ipsa sui.

Extra urbem Mantuam videre est *Team*, villam suburbanam, nobilem & ornatam: ab *Friderico I Mantuanorum Duce* exstructam. In qua præter vineas & hortos excultissimos, prætorium amplissimum cernitur, in quo præter picturas, incrustationes, ornamentaque cætera exquisita, fuit admirationi peramplum concaemeratum atrium, in cuius cælo *Iovis* & *Deorum* adversus Gigantes prælia figuris ferè colosseis summo cum artificio erant depicta. Vbi insuper *Echo*, tacitè ac submisce loquentum verba in parietum angulis ita plene, ut intelligi possint, reddit auscultantibus, per passus plus minus viginti. Transito lacu, quinque milliaribus ab Mantua villa visitur *Marmirolum*, ab *Friderico I*, quem dixi, magno artificio, magnoque sumtu ædificata. Nam prætorium villæ, quod *Palatium* nunc appellant, tantam habet copiam, atque opportunitatem conclavium, ut vel regi quovis excipiendi sufficiat. Exornant mirificè villam circumcincti peramceni & nitentes horti fructiferarum arborum omnis generis, cum vitium pergulis pulcherrimis, item silvæ & luci elegantes. Ostenduntur hospitibus piscinæ, vivaria & fontium scaturigines artificiosissimæ: ubi per multiplices *Syringas*, & secretas fistulas undique prorumpentium aquarum copia subito perfundere & astantes spectatores irrigare possunt.

Vltra Padum porro meridiem versus *Mirandula* & *Concordiæ Comes* est. *MIRANDULA* lautum honestumque oppidum, conditum fertur principatu *Constantis Imperatoris*. Magni *Constantini filii*. Primus auctor perhibetur *Manfredus*, qui *Euride* *Constantii filia* clam in uxorem abducta, huc locorum confugerat; mox ab eodem *Constantio*, *Aquileiam* cum copiis cogitante eques creatus; indeque, re cognita, *Comes* & *Marchio* factus, ibi auspiciis ipsius castellum ædificavit, nomine, ob admirabilem ejus rei casum, *Miranda* imposito, quæ post *Mirandula*. Auxit brevi ea familia, ut paucis post annis patresfamilias in ea nobiles essent XL. Ab iis *Curia Quarantula* vocata est. Diu hic *Principes* egerunt *Pici*, à prima ejus conditione usque ad annum *MDCLVIII*, quo *Galeottus*, *Ludovici Pii filius*, *Mirandule* imperio pro certis quibusdam in *Gallia* redditibus sponte, cessit *Henrico Francorum Regi*. Sita est loco amœno, qui frumenti, vini, que supra modum fertilis. Incolæ humani, venusti, liberales, tractandis armis strenui. Ex *Picis* celeberrimi & eruditione præstantissimi fuerunt *Ioannes Picus*, & *Ioannes Franciscus* nepos.

D V C A T V S
M V T I N A,
E T
R H E G I V M,
cum vicinis Dominiis.

Fines.

Regionis
indoles.

Mutina.

LAngbardiam Transpadanam excipit *Cispadana*. Fines ejus ab ortu Scultenna seu Panarius fluvius cum Romanula : ab septentrione Padus : qua occasus est, Padus idem cum Alpibus, Galliam Vltiorem ab Citeriore dirimentibus; qua meridies, Apenninus cum Etruriæ Liguriæque portione.

Regio hæc ob admirandam amœnitatem, incredibilem rerum omnium copiam, gratam deliciarum varietatem, stupendam ingeniorum excellentiam, cum primis Italiæ censenda. Colles ibi videre est jucundissimos, vite, ficu, olea, aliisque arboribus gravidos; campos tritico, hordeo, faba, cæterisque frumenti generibus convestitos; incolas rei litterariæ juvandæ, tractandis armis, mercaturæ exercendæ plane ad naturam factos; urbes lautas, & ab natura arteque bene munitas; oppida pagosque populo frequentes.

Mutinæ & Rhegii Ducatus continet, præter has duas civitates, Carpenſe dominium, Frignanum atque Cafernianæ Vallis bonam partem: à septentrione sunt Mantuanum & Mirandulanum territoria: ab oriente Ecclesiasticum dominium prope Scultennam: ab occidente Parmensis Ducatus: atque à meridie, cum ultra Apenninum extendatur, finitimi sunt Magnus Hetruriæ Dux & Lucenses.

Mutina, vulgo *Modena*, prima à Panaro incipiendo urbs, sita est haud procul Apennino. Attingit eam Formigo torrens. Olim altiore versus montes fuit loco; docentibus id veterum ædificiorum vestigiis. Lautæ est & splendida. Fores Ecclesiæ Cathedralis admirandæ sunt, cum ob alia, tum ob insignes Adami Evæque ex marmore statuas. Episcopatus floret dignitate. Academiam habet non ignobilem, in qua docuit *Azo* Iuriconsultus, qui se Iuris arcana in hac urbe referasse scribit ad l. unicam C. de stud. liberal. art. Urb. Rom. & Constantinopol. Dedit *Mutina* *Herculem Rangonum* ab Leone X; *Iacobum Sadoletum*, virum exquisitæ eruditionis, *Gregorium Cortesum* ex ordine Benedictinorum, *Thomam Badianam*, Sodalitatis Prædicatorum, à Paulo Tertio P. M. Cardinales lectos. Nobilis est & *Karolo Italia*.

Sigonio viro doctissimo, magnoque Historico. Genitrix item *Vgonis Rangoni*, Regiensium Præfulis: *Francisci Mariae Molze*, *Ioannis Francisci Furnii*. Bellica laude celebres produxit, *Nicolaum Rangonum* & *Gerhardum*; *Hannibalem* & *Guidonem* Nicolai filios. Multas habet nobiles familias, in quibus præ cæteris illustris *Rangonum* gens. Quod ad res gestas; *Tusci*, qui primum condiderant, expulsis, ab *Gallis Boiis* est occupata: his profligatis, ab *Romanis*, qui coloniam eo, ut & *Parmam* duxerunt, anno ab Urbe condita 15 LXXI, *Q. Fabio La-beone* & *M. Claudio Coss.* Obsedit in ea anno 15 CCXI *M. Antonius D. Brutum*; post ab *Cæsare Octaviano*, juvene adhuc, itemque *A. Hirtio* & *C. Pansa Coss.* liberatum; *M. Antonio* ibidem castris exuto & fugato, mox inita, ab eodem *Octaviano*, *M. Antonio* & *M. Emilio Lepido* Triumviratûs societate, male fuit habita. Magnis adfecta cladibus ab *Constantino Magno*, quod faveret *Maxentio*, post victoriam est restituta, sacrisque Christianis susceptis, *Geminianum* Episcopum spectatæ virtutis virum tulit. Ab *Gothis* ferro ignique vastata, ab *Langbardis* omnino est subversa deletaque. His ab *Karolo Magno* Italia ejectis, à quibusdam civibus, quorum nominibus portæ fuerunt insignitæ, ædificari de integro quasi cœpit, remotiore nonnihil loco ab veteris urbis vestigiis, sui initio juris suæque potestatis, *Romani* solum nominis auctoritatem sequens, multa contra vicinos, præcipue *Bononienses*, pro finibus suis gessit. Postea circa annum 15 CCLXXXVII Dominos agnoscere cœpit *Ateſtinos*, *Ferrariæ* Duces, voluntate civium ipsiusque Præfulis: anno 15 CCC XII *Mirandulanos*, auctoritate Cæsaris: anno 15 CCC XIX *Bonacolfios*, Mantuæ tyrannos, *Guelphorum* ope, vi coacta: anno 15 CCC XXXI *Pios*, usurpato nomine primum Capitanei, deinde Principis. Hos sequuti rursus anno 15 CCC XXXVI *Ateſtini*, *Ferrariæ* Marchiones, venia Pontificis *Romani*, qui imperarunt usque ad annum 15 15 X, quo *Julius II P. M.* urbem cepit, & *Maximiliano I Imperatori* cessit, à quo deinceps anno 15 15 XIV *Leoni X. P. M.* pro decem millibus aureorum nummum pignori data. Anno denique 15 15 XXVI, quum in *Hadriani* mole *Clemens* ab *Cæsarianis* obsideretur, *Ateſtinorum* armis est recepta, à quibus aucta ædificiis, mœnibusque & fossis munita, ad splendorem, qui jam-nunc, sensim excrevit. Mira agri est fertilitas ab frugibus, tritico,

tritico, faba, & aliis, vinoque optimo, quod *Tribianum* dicitur.

Regium.

Regium Lepidi, ripæ Crustuli lævæ adpositum, hodie Reggio vocatur. Forum Lepidi eo loco fuisse quondam notat Festus. Incolæ Regienses, ab Lepido, apud Plinium; quemadmodum Regini, ab Regio Iulio. Vrbs est lauta, nobilis, frequens; solo sita valde fertili; loco pulcro, amœno, planeque regio; unde illi, quorundam iudicio, nomen. Condidisse feruntur Tusci; quibus eiectionis occuparunt Galli; hisque, Romani; quorum auspiciis coloniam eo duxerunt Trium-viri M. Æmilius Lepidus, à quo cognomen accepit, T. Ebutius Carus, & L. Quinctius Crispinus. Ab Langbardis Gothisque vastatum, iis Italia profligatis, restauratum est circa annum 1000, liberum sui que juris usque ad annum 1000, inde Comitum & Principum haberi cœpit imperio, primo Canossarum, hinc Atestinorum, Cæsarum, Regum Galliæ; mox Pontificum Romanorum: inde Folianos, Scaligeros, Gonzagas, Galeatios, & Othobonos habuit Dominos; à quibus ad Atestinos rediit, ab his ad Pontifices; Hadriano VI mortuo, rursus ad Atestinos. Episcopatus floret dignitate. Nobilitarunt hanc urbem D. Maximus, Episcopus: Guido Sagaranus, Philippus Casolus, Iacobus Columbus, Karolus Ruinus, Franciscus Belius, Iulius Scarlatinus, Iurisconsulti; Sebastianus Corradus, Latinæ Græcæque litteraturæ doctissimus; Bartholomæus Crottus, Poëta. Celebris

est calcaribus, quæ hic fabricantur venustissime; ut etiam aliis rebus, quæ ex ossibus confiunt supra modum polite. Ager perquam uber; tritico, faba, hordeo; cæterisque frugibus; vino item abundans.

Carporum Principatum diu tenuit nobilissima Piorum familia: Gilbertus autem bonam illius partem Herculi Primo Ferrariensi Duci cessit: reliqua pars, quæ Alberto Secundo remanserat, à Carolo Quinto Ferrariensi Duci fuit donata.

Grafiniana vallis ultra citraque Sercium amnem jacet; (qui ex Apennino oritur supra Sylvanum, & per mediam Caferonianam & propter Lucam tandem mari illabatur;) quæ vicis castellisque haud infrequentibus nitet: altiusque in amnis dextra castellum novum, cognomine Grafinianum, pernobile ac opulentum, & negotiatoribus frequens; olim cum aliis plurimis hujus tractus in ditione Bononienfium, nunc in Ferrariensium.

Nobilissima autem hæc familia Atestina non modo in Italia illustris fuit à multis sæculis, sed & nobiles familias in Germania propagavit, Brunsvicensem & Luneburgensem, Badensem, alias; connubiisque vineta fuit cum summis Principibus; uti plenius videre est in Historia Ioannis Baptistæ Pignæ, qui elegantissime res gestas principum Atestinorum libro VIII descripsit, & in nostra in Theatro Urbium Italiæ Ferrariæ descriptione.

D V C A T V S
P A R M A,
E T
P L A C E N T I A.

Vx Parmæ & Placentiæ, Duci Mutinæ & Rhegii ad orientem vicinus est: terminatur ad meridiem Liguria five Genuensium Republica: ad occidentem vero & septentrionem Statum habet Mediolanensem.

Parma.

Parma ab antiquis omnibus iisdem effertur literis. Nomen illi ab amne Parma; ex aliorum mente, ab figura, quod parmam, hoc est, breve scutum referat. Edificiis est splendida, plateis ornata rectis largisque; rebus ad vitam necessariis adfluens; incolarum nobilitate, civiumque frequentia celebris. Situ est admodum plano, cœlo summe salubri; adeo ut Plinius Parmenses tradat, tres quidem, annos 120, duos vero, 130 vixisse. Eam neque hiems, neque æstas adfligit. Castrum habet munitissimum: Principum & illustrium familiarum palatia non pauca. In foro fatis amplo, fons pulcherrimus; & templum ad imitationem S. Petri Romani exstructum; campana tribus imposita columnis; turris persimilis Bononiensis. Separatur ab suis suburbiis fluvio cognomine. Conditam ab Chryso Trojano, Pallantis comite, & ab eo Chrysopolin dictam scribit Sicardus Cremenensis. Patria est Cassii Poëtæ, & Macrobi. Genuit & Parma Blasium, excellentem Philosophum & Astrologum; Albertum Galeottum, Bernardum Parmensem, Guilielmum Aremundum, Iacobum Arenanum, Iuriconsultos, scriptis claros: Gerardum Blancum, Cardinalem circa annum 1280; Guidantonium Arcimboldum, Mediolani Archiepiscopum, & inde Cardinalem; Hieronymum Palavicinium, Laudensem Antistitem, Bernardum Rubrium, Tarvisinum Episcopum: Ioannem, Generalem Ministrum Ordinis Minorum, & Ioannem, Prædicatorii Ordinis monachum: Theologos scriptis celebres: Gregorium Anselmum, Medicum & Philosophum: item Antonium Camaldulensem, Græcæ Latinæque litteraturæ doctissimum, Franciscum Marium Grapaldum, Thadæum Vgolettum, Nicolaum Brucium, Franciscum Carpesanum. Militares viros dedit cum primis Rubrios; puta, Orlandum, Petrum, Petrum Mariam, Guidonem. Episcopatus floret titulo. Incolæ venusti, nobiles, Martii, animosi, genio ingenioque præstantes. De iis Iulius Scaliger:

Episcopatus.

*Inventum mediis præclarum nomen in armis,
Prædita quo sit gens ignea Marte docet.
Italia.*

*Ingenium rapidum facili flammatur ab ira;
Sed viget in patulo pectore purus amor.
Magnanimo precium est non displicuisse pudori,
Hoc satis, officio cedere turpe putat.*

Ab Thuscis, ut multæ his locis aliæ civitates, condita, à Bojis inde possessa, lapsu temporis Romanos habuit dominos: qui anno 570, quo tempore Mutinam, eo coloniam duxerunt. Calamitatem ab L. Antonio inlatam deplorat Marcus Tullius Philippica ultima. Conlapsa auctoritate Romani nominis, libera cum aliis cœpit esse; sequuta nunc Cæsares, nunc Pontifices Romanos, Bononiensibus semper amica & conjuncta. Gravem passa est totum biennium obsidionem ab Friderico II, Imperatore, circa annum 1248, quod partium esset Pontificiarum. Eo inde profligato, varios habuit regulos, Corregios, Scaligeros, Atestinos, Vicecomites, Galeatios, Sfortias, Gallos denique, quibus cum sæpe de urbis dominatu certavit Pontifex Romanus, qui ope & auxilio Caroli V Imperatoris, Gallis tota Italia pulsus, rerum solus deinceps in urbe est potitus. Hodie suos habet Duces; quorum primus à Pontifice Maximo institutus est Petrus Aloysius Farnesius, Pauli III P.M. filius, quo crudeliter intra biennium cæso, subrogatus est Octavius filius, eique defuncto Alexander, Belgicæ Gubernator; cui mortuo successit ante aliquot annos filius Rainutius.

Res gestæ.

Duces.

Haud procul urbe amphitheatrum fuit, ut Agathius refert libro primo belli Gothici. Ager suburbicarius amœnus est, & frugum vitiumque optimarum fertilis, aquis medicatis pascuisque lætissimis felix: cujus caseus & vellera summam merentur commendationem. Laudat vellera Martialis:

*Tondet & innumeros Gallica Parma greges:
Eorundem præstantiam insinuat hoc versu:
Velleribus primis Apulia, Parma secundis
Nobilis, Altinum tertia laudat ovis.*

Placentia vetusta nobilisque civitas est, quæ vulgo *Piacenza*. Dictam volunt quidam à *Placentulo*, quodam Trojano, conditore. Deinde à *Peuentio* Gallo instauratore *Peuentia* nomen accepit. Aliis tamen magis placet à *Placendo* vocatam, ob loci amœnitatem, pulchritudinem, copiamque rerum omnium admirabilem. Veterem nobilitatem, inquit Ambrosius in Epist. ipso adhuc nomine servat. Iuxta Padum, à quo distat circiter M. P. jacet, loco peramœno; agrorum bonitate, civiumque, inter quos Landi, Scoti, Anguiscioli & Fontani, claritate superbiens. Muri novi sunt; propugnacula ampla, munitiones insignes. Inter

Placentia.

Z

pla-

plateas Farnesia principis est loci. Quod spectetur, dignum est monasterium novum, sumptuose nuper exstructum ab Philippo Hispaniarum rege. Arcem habet munitissimam, ab Duce ejus primo coeptam, & ab Imperatore Carolo V absolutam. Fons in urbe vetustus & limpidus, ab Augusto Cæsare nomen habens. Episcopatus gaudet titulo. Gymnasium habet omnium disciplinarum. Claros produxit viros varios: antiquioris notæ Tincam, hominem facetissimum, cujus in Bruto meminit M. Tullius, item L. Calpurnium Pisonem, C. Iulii Cæsaris focerum: recentioris autem Gregorium X, P. M. Americum, Vincentium Baraterium, Thomam Radinum, Theologos: Raphaëlem Fulgosum, Iurisconsultum: Guilielmum, Medicum: Georgium Vallam & Ioannem Castronum, Græcæ Latinæque linguæ peritissimos: Antonium Cornacianum & Nicolaum Fontanum, poëtas. Quod ad gesta: antiquissimum illud, quod colonia legatur Romanorum. Hanc Livius libro 27 populo Romano, quum bellis adfligeretur Punicis, cum 18 aliis coloniis subsidia contulisse memorat; frustra que ab Hannibale obsessam magis, quam oppugnatam; ac deinceps, ut idem Livius docet libro 31, ab Gallis Insubribus, Cenomanis, & Bojis, excitis Salyis Iuatibus, reliquisque Ligusticis populis, Hamilcare Pœno Duce, qui iis in locis de Asdrubalis exercitu substiterat, magna ex parte direptam atque per iram fuisse incensam. Instaurata denuo nomini addicta fuit Romano, quamdiu majestas ejus, Exarchatusque Ravennatis dignitas fuit incolumis: quibus conlapsis, ad reliquarum eo tractu urbium exemplum, Gothicum &

Langbardicum suscepit jugum: quo rursus excusso, captoque Langbardia rege Desiderio auspiciis Caroli Magni, primum Italia Regum, deinde Cæsarum subjecta fuit imperio: post libera quodammodo facta, sub fide constituta Imperii Romani, partim suorum civium, partim exterorum dominatu; ut Palavicinorum, Landorum, Scotorum, Galeatorum, Sfortiarum, magna fortunæ varietate, suaque haud mediocri calamitate, ab Gallis demum 1499 subacta; inde anno 1512 à Pontifice Romano, iterumque ab Gallis; quibus Italia bello Sociali profligatis, Ecclesiæ Romanæ fuit restituta; licet ab Carolo V Cæsare aliquandiu possessa, & per Præsides Vicariosque administrata. Anno tandem 1545 Ducem cum Parma à Paulo III P. M. ex Farnesis accepit. Pulcherrimum fuit extra urbem Amphitheatrum, quod bello Othoniano, uti Tacitus testatur, in acerrima oppugnatione conflagravit. Urbis ager vini, olei, frumenti, omnibusque generis fructuum fertilissimus est, propter copiam aquarum: multos habens fontes, fluvios, rivulos, pascuis irrigandis facientes. Placentini casei, qui in omnem Europam exportari solitus, summa est bonitas, summaque commendatio; uti & Parmensis, atque Laudensis. Habet & ager Placentinus aquæ salis fontes, ex quibus sal candidissimum conficitur; item ferri fodinas, saltusque venatui ferarum aptissimos. Pandunt se porro oppida Rivalgare, Ponizza, Arvia, Riva, Rastivanum, Apepianum, Cela, Crose, Borianum, Mombruno, Ronconero, Organastum, &c. Castel S. Giovanni, Tarvolum, Clastidium, Tronconara, Voghera, Ripa, Fons Curonis, Casella, Muleta, Castell Novo, Sale.

ex populi honestioribus censetur, publicisque Decem-virum suffragiis eliguntur, assident. Hoc illis inuncto munere: Ut semper Collegii & Senatusconsultationibus intersint: Nullum eos Senatusconsultum lateat: Eorum fidei & solertiae codices scriptaque publica (quibus res omnis privata & publica continetur) commissa sint. Stipendio hinc gaudent ad id cuique è publico constituto non mediocri. Ex his rursus nonnulli seliguntur, qui Decem-viris ministrant, eorumque acta in codices referunt, ac conscii omnium sint, quæ in illo Collegio aguntur. Quo in honore perdurant quoad vixerint. Ex his demum Magni Consilii suffragiis unus seligitur, qui primas partes tenet, ac vulgo *il Gran Cancelliero* nominatur, id est, *Magnus Cancellarius Venetiarum*, & in maximo est honore & pretio: Nam Equestri dignitate insignitur: A quovis Patricio ei loco ceditur, præterquam à Procuratoribus D. Marci: Nullum in Republica ignorat arcana: Magni sunt ei reditus ex ære publico constituti: Cumque diem obierit, funebri oratione honestatur: quæ dignitas nulli in Veneta civitate deferri consuevit præterquam Duci. Ita ut Cancellarius Ducem quasi ex populo referre videatur.

*De Consilio
Magna.*

Magnum Consilium ex universo civium constitat conventu: ab eoque universa pendet Respublica. Collectum est autem ex solis Patricii ordinis civibus, qui vigesimum excedentes annum, posteaquam ab Advocatorio magistratu, nobili seu patritia se ortos familia, non spurio, sed matrimonio legitimo natos, duobus testibus fide dignis probaverint, patris insuper seu matris, aut iis orbat, proximioris consanguinei jurejurando vigesimum se excessisse annum docuerint, fortis beneficio jus suffragii ferendi in comitiis adipiscuntur. Vel quibus sors non faverit, ubi vigesimum quintum annum exegerint, tandem publicæ potestatis participes fiunt, atque in hunc nobilitatis cœtum admittuntur. Hujus munus est, Leges omnes quæ ad constitutionem Reipublicæ pertinent sancire; quod interregni plerumque tempore fieri consuevit. Omnes item Magistratus, cum urbanos, tum externos, seu eos qui foris jus habent publicæ potestatis, communibus suffragiis eligere.

*De Magistratibus in
genere.*

Magistratus omnes sunt vel Urbani vel Exteri. Urbani pertinent ad Ius, tam in cognitione criminalium seu capitalium causarum, quam civilium: Administrationem publicarum pecuniarum, quæ vel ex publicis vectigalibus in ærarium conferuntur, vel, redditibus Reipublicæ impensis non sufficientibus, à civibus pro cuiusque censu solvuntur, & in publicum inferuntur: Commodum & utilitatem civitatis, & ad bene beateque vivendum, ac decorem Reipublicæ. Exteri Magistratus spectant ad Gubernationem civitatum & oppidorum; aut classium & exercituum. Hisce non immerito addendi sunt Magistratus cæteri extra ordinem creati soliti: Syndici videlicet tres, Provisor generalis Cretæ, &c. Cæterum omnibus hisce magistratibus certum limitatumque tempus constitutum est. Sunt enim Urbani, vel semestres, vel octimestres, vel annales: Exteri Continentis duplo longiores

Italia.

quam urbani: Maritimi biennales, aliqui triennales: Classium quinquennales.

Ius bifariam divisum est; in cognitione scilicet criminalium seu capitalium causarum, itemque civilium. Quocirca inter Magistratus urbanos duo sunt genera Iudicum: alii enim forensibus causis præfecti sunt; alii criminalibus sive rerum capitalium judiciis præfunt. *Forensibus* causis præfecti, sunt etiam duum generum: Iudices primæ instantiæ: Iudices appellationis. Iudices primæ instantiæ in plura divisi sunt subfelia. Prima *Iudicum Proprietatum*, qui de litibus quæ ad ædes sive fundos intra fines Venetiarum positos, id est, in æstuariis existentes, pertinent, cognoscunt & dijudicant: quos item adeunt viduæ dotes ab hæredibus maritorum defunctorum repetentes. Secunda *Iudicum Procuratorum*. hi si de fundis continentis oræ controversia sit, judicant, & de pupillorum causis, deque dote affecuranda iudicium dicunt. Tertia *Iudicum seu Consulum Mercatorum*. qui si de mercimoniis quæstio inciderit, aut de rebus mercaturam spectantibus lis oriatur, adeundi sunt. Quarta *Iudicum Advenarum*. hosce, si inter externos homines lis fuerit, vel quispiam civium hospiti diem dixerit, aut actione locati vel conducti convenire quempiam voluerit, accedat necesse est. Quinta *Iudicum Petitionum*. apud quos omnes causæ contractus ac stipulati (ex quibus quispiam ab altero sibi aliquid deberi contendat) agitantur. Sexta *Iudicum Mobilium*. coram quibus minimæ quædam causæ & minutulæ lites ventilantur. Septima *Iudicum* quos vulgus *Cattaveros*, quasi, veritatis inquisitores, nuncupat, qui si quid inventum fuerit, aut clam reconditum, aut nuper amissum, ad ærarium, an ad privatum quempiam, an vero ad eum qui repererit, res ea pertineat, decernunt. Octava *Iudicum Publici*, vulgo *Piovegi*, qui de validitate aut robore contractuum, ac stipulationum, utrum usurariæ sint nec ne, iudicium dant; curantque ne quis privatus ædificiis vias publicas canalesve urbis occupet aut impediat; litesque his de causis motas dijudicant. Nona *Iudicum* quos vulgus *Sopragastaldos* vocat. hi bona condemnatorum sub hasta vendunt: Publicæ venditioni prædiorum decretum interponunt: Lites super executione sententiarum ab aliis Iudicibus latarum suo iudicio dirimunt. Decima *Iudicum Examinatorum*. hi testes ad futuram rei memoriam examinant: De venditionibus immobilium, an juxta formam legum peractæ fuerint, cognoscunt: Alienationes prædiorum ratas habent: Instrumentis donationum subscribunt: Sequestres agunt: Legatorum conditiones, ne quid contra voluntatem testatoris alienetur, in publicis codicibus describunt. Undecima *Iudicum Præfectorum noctis*, hi vulgo *Civiles* dicti, ad differentiam aliorum, quos vulgus *Criminales* appellat, iudices sunt executionis sententiarum: Curia advenarum: Taxant expensas litium: In causis vertentibus inter famulos & ancillas, eorumque patronos patronasve, iudicium dant.

Iudices appellationis in quatuor divisi sunt classes. Cum enim appellatur ad superiorem de causis levioribus, si sententiam dixerint Iudices primæ instantiæ non excedentem summam quin-

B b

qua-

*De Iudici-
bus urbanis
causarum
civilium
primæ in-
stantiæ.*

*De Iudici-
bus Appel-
lationis, in
causis Fo-
rensis.*

quaginta quinque aureorum, ad *Auditores veteres* pertinet causæ cognitio, maxime si ab urbano magistratu sententia lata sit. Si vero exteri iudices, Præfecti videlicet & Prætores urbium & oppidorum, sententiam tulerint, & ab ea provocetur; ad *Auditores novos* spectat appellatio: qui si omnes in eandem sententiam convenerint, possunt ipsi absque Collegiorum auctoritate rem decernere. Si de minimis litigiis, nec summam viginti quinque aureorum excedentibus provocetur, ad *Auditores novissimos* spectat causæ cognitio. Si de sententiis Iudicum executionis, quos vulgus *Sopragastaldos* indigitat, provocatum fuerit, ad *Iudices* vulgo *Superiores* dictos deferitur appellatio. His addi possunt bina collegia, quæ vulgus *Septem Sapientes*, itemque *Decem Sapientes*, nominat: quorum primi in causis appellationum locati & conducti iudicium dant; postremi cæterarum litium quinquaginta ducatorum summam non excedentium, in quibus *Rivo altini* Iudices sententiam dedere, Iudices existunt. Verum si de majoribus litigiis, ad superiorem provocatur. Quod si excedat lata sententia, sive urbani sive exteri magistratus, dictam summam, ascendatque ad trecentos aureos, datur provocatio ad *Duodecim-virale Collegium*. Si vero major sit summa, & ad quingentos usque aureos extendatur, provoceturque ad superiorem, penes *Consilium viginti-virale* est iudicium. In reliquis majoris summæ causis *Consilium Quadraginta-virale* vetus iudicium dicit, si sententia ab urbano magistratu lata sit: Si vero sententia à qua provocatum est, ab extero magistratu lata sit, *Consilium Quadraginta-virale novum* cognoscit & iudicium fert.

Ordo Appellationum.

Ita tamen in omnibus Appellationum causis appellatio demum ad prædictorum aliquod Collegium devolvitur, si prius Auditorum magistratus adeatur, apud quem ultro citroque causa appellationis prius agitari debet. Qui si de causa cognoverint, & vel omnes simul, vel unus eorum intercesserit, causam ad Consilium sive Collegium introduxerit, prioribusque Iudicibus diem dixerit, aut vel omnes intercessionem negaverint, tum demum Collegium, ad quod appellatio ipsa spectat, adire licet.

De Iudicibus Urbanis Causarum Criminalium graviorum seu insignioris facinoros.

Inter Urbanos quo ad jus magistratus, alios esse diximus civilium causarum Iudices, alios criminalium. de illis actum est paragraphis præcedentibus. *Criminalibus* vero, sive rerum capitalium iudiciis qui præfunt, quoque bipartiti sunt. Vel enim agitur de minutioribus delictis & maleficiis; de quorum Iudicibus inferius: vel de gravioribus causis & insignioribus facinoribus. Horum cognitio ad majores magistratus pertinet: videlicet, *Decem-virale* Consilium. De hujus munere & auctoritate supra satis. *Quadraginta-virale* criminale Consilium. Gerunt hi *Quadraginta-viri* magistratum octimestrem, postquam in *Quadraginta-virali* Consilio Novo & Veteri Iudicis munere functi fuerint: nec enim prius ad *Quadraginta-virale* Consilium criminale admittuntur. Suffragiis sententias dicunt, à Præfectisque Consilii suffragia numerantur. Quod si plures dimidiis reum absolverint, confestim pronuncietur absolutus: si vero plures dimidiis damnaverint, pronuntiatur damnatus. Quod si pœna

locum habeat, decernitur demum quam pœna in reum animadvertendum sit. Advocatores pœnam acriorem, Præfecti mitiorem proponunt. Initis suffragiis, eorum prævalet sententia, qui plura dimidiis suffragia tulerint. Habent *Trium-viros* ex suo ordine qui singulis binis quibusque mensibus sorte educuntur, ac per vices semper Duci & Consiliariis assident, paremque illis auctoritatem ad Senatum ac Magnum Consilium referendi de quacunque re voluerint, habent. His adjunguntur tres Consilarii Ducis, qui præfectos Consilii agunt. *Advocatores Communis* numero tres. Hi ne legibus aliqua in parte officiantur, summopere procurant: ut vero vim legum tueantur, ad *Quadraginta-virale* Consilium de levioribus, de majoribus ad Senatum, de maximis interdum ad Magnum Consilium referendi jus habent. In parvis causis contra reos statuendi auctoritatem habent. Conclave privatum, itemque privatos ministros, janitores, apparitores, scribas habent. Quilibet vero eorum intercedendi in criminalibus potestatem habet. Crimine enim ad hos delato, vel ab omnibus, vel ab uno eorum interceditur, & reus efficitur ille, cujus nomen delatum est. Deinde ab intercessore refertur ad Consilium *Quadraginta-virale*, vel ad aliud quod voluerit; ubique causa recitata, de consilii sententia decernitur, an reus in carcerem conjiciendus & quæstioni adhibendus sit; an potius solutus causam dicere debeat. Post id vel accersitur reus, vel clam capitur ab apparitoribus; ibique sive solutus, sive in vinculis coactus, de quo crimine rogatur, respondet: testes utrimque citantur: omnia scriptis mandantur, sive pro reo, sive contra reum faciant. Hac ratione tota causa in codicem relata, omnium quæ scriptis mandata sunt, reo fit copia, constituiturque tempus quo causam dicere & consulere Advocatum possit. Quod si reus tenuis fortunæ fuerit, ut Advocatum, qui suas partes tueatur, conducere suis sumptibus nequeat, Advocatus, qui conductus Reipublicæ stipendio est, inopis illius tuendas partes suscipit. Advocatores dein reo diem constituunt, quo causam dicturus sit Consilio coacto. Quia vero accusatoris vice funguntur, quod nemini privato licet, orationem Advocatoris magistratus in reum acerrimam habet, crimina & facinora objicit, testibus confirmat, ac verisimilibus conjecturis astruit. Postea agitur causa rei ab eo patrono, quem sibi adsciverit: replicandi & duplicandi utrique parti facultas relinquitur. Causa utrimque agitata, & perorata, & reus, & patronus discedunt è curia Iudicum. Cum Iudicibus clauduntur in conclavi Advocatores eorumque scribæ, qui de puniendo reo sententias rogant, an scilicet puniendus videatur, nulla adhuc constituta pœna. Suffragia ineunt Iudices: si plures dimidiis reum absolverint, declaratur absolutus: si vero plures dimidiis damnaverint, pronuncietur damnatus: quo casu decernitur, quam pœna in eum animadvertendum sit. Advocatores pœnam acriorem; præfecti, ut diximus, mitiorem proponunt, postea suffragia ineunt; eorumque prævalet sententia quæ plura dimidiis suffragia tulerit.

Magi-

De Iudicibus Urbanis, ad quos spectant Iudicia de minoribus delictis.

De Magistratibus penes quos publicarum pecuniarum est administratio.

De Indicti-
bus Urbani-
nis, ad quos
spectant In-
dicia de mi-
noribus de-
lictis.

Magistratuum inferiorum, qui de minutiori-
bus delictis & maleficiis, quæ vel ratione delicti,
vel personæ, leviora sunt, cognoscunt, alii Præ-
fecti noctis, alii Capita Tribuum dicuntur. *Præfecti*
noctis jus capitis habent: causas vero reorum agi-
tant, ac scriptis mandant quæ testes dixerint,
quæque vel sponte vel coacti tormentis rei con-
fessi fuerint; atque ita totam causam expediunt,
& sententiam dicunt. Si capitale sit crimen, ca-
pite damnant: si levius fuerit delictum, vel vir-
gis cædendum reum, vel carcere coercendum
jubent, aut ad remos damnant. *Capita Tribuum* sex
numero sunt. De capite autem iudicium ferre
non possunt, sed in vilissimos homines & mere-
trices animadvertunt: quos vel virgis cædi ju-
bent, vel in carcerem conjiciunt, aliasque pœnas
corporales infligunt. Præterea utriusque hujus
magistratus officium est, ut vicissim, modo Præ-
fectus noctis, modo Caput tribus, suam tribum (in
sex siquidem tribus divisam esse totam civitatem
diximus) ad gallicinium usque circumeant, cum
publicis stipulatoribus & apparitoribus armatis.

De Magi-
stratibus
penes quos
publicarum
pecuniarum
est admini-
stratio.

Publicæ pecuniæ bifariam dividuntur. Nam
vel ex publicis vectigalibus in ærarium confe-
runtur; vel interdum, cum redditus Reipublicæ
impensis minime satisfacere posse videntur, à
civibus pro cuiusque censu solvuntur & in publi-
cum inferuntur. *Vectigalia* publica vel exiguntur,
Ab his quæ exportantur ex urbe; Ab iis quæ in
urbem importantur: Ex civitatibus, quæ in so-
cietatem imperii Veneti sunt adscitæ. Hisce sin-
gulis diversi magistratus pecuniarii præfecti
sunt: quibus varia vulgo indita sunt nomina,
dicunturque: *Signori alla Dogana*, *Signori à l'Officio*
del datio del vino. *Signori della ternaria vecchia*. *Signo-
ri di Ragion nuove*. *Signori à i Dieci officii*. *Signori della*
Tavola dell' intrada. *Signori della Tavola dell' uscita*.
Signori Extraordinarii. *Signori supra le camere*. *Signori*
della Messetaria. Quorum omnium officium illud
est, ut, caveant ne per dolum fraudemve aliquid
publicæ pecuniæ advertatur, aut per inertiam
pereat: Omnes controversias, quæ ad id genus
pecuniæ pertinent, dijudicent. Pecunias quas
quisque exegerit, ad magistratus deferat, ad
quos pecunia publica defertur. *Magistratus* ad
quos publica pecunia defertur, bini sunt nume-
ro. *Gubernatores reddituum*, vulgo *Gouvernadori*
dell' Intrade. *Quæstores urbani*, vulgo *Camerlin-
ghi*. *Gubernatores reddituum* sunt numero tres. Ma-
gni momenti est magistratus & emolumenti
maximi; qui non nisi insignioribus & provectæ
ætatis civibus conferri solet. Creant Apparito-
res, Viatores, Liçtores, omneque id genus mi-
nistrorum Reip. Publicæ pecuniæ curam & cu-
stodiam habent, eamque in usus publicos im-
pendunt ex supremi Collegii decreto. Acce-
ptum & expensum in publicis codicibus descri-
bunt. *Quæstores Urbani* numero item tres, Ius se-
natorium propemodum habent, & emolumen-
ta maxima: Publicam pecuniam ex Senatus de-
creto in usus publicos impendunt: In codicibus
suis & acceptum referunt, & expensum ferunt:
Quia vero operosum est officium, & laboris non
exigui; junioribus plerumque, nec nisi nobili-
tate generis & vitæ innocentia claris magistra-
tus hic committi consuevit. *Magistratus* pecu-

niis, quæ in necessitate Reipublicæ à civibus
pro cuiusque censu solvuntur, exigendis diversi
præficiuntur: qui vel à taxis vel à decimis no-
men habent, aliisque variis nominibus insigniti
sunt, dicti vulgo: *Lì Casudi Dieci Savi Signori so-
pra i conti*. *Signori sopra le Camere di monte nuovo*, no-
visimi, & *del subsidio*. Quibus omnibus id muneris
incumbit, ut Pecunias à civibus colligant: Bona
eorum, si solutionem negligant, sub hasta ven-
dant: De controversiis eas pecunias concernen-
tibus cognoscant, & sententiam dicant: Rationes
in publicis codicibus diligenter inspiciant, ac ne
qua fraus publicis redditibus atque ærario fieri
possit, summopere curent: Pecunias quas quis-
que exegerit, ad supra nominatos magistratus
deferat.

Commodum & utilitas, decusque Reipublicæ, *De aliis*
& alia ad bene beateque vivendum facientia, *Magistra-*
cum varie considerentur, diversi in Republica *tibus variis*
introduci sunt magistratus. Potissimum autem *ad civita-*
hi: *Paci* Præfecti quinque. Hi querelas eorum qui *tem pertu-*
vel in ripa se invicem vulnerarunt, vel conviciis *nentibus*,
& injuriis lacerarunt, vel pugnis concertarunt,
auscultant, eosdemque reconciliare, ac pacem in-
ter partes componere satagunt. *Præfecti* pannis
auratis, vulgo *Signori de i panni d'oro*. Hi Textoribus
fericariis, & polymitariis præfunt: Ne qua fraus
in texendis sericis, aulæis, polymitis, aliisque bys-
sinis auro & argento intertextis committatur,
summopere curant: Legum transgressores pœna
ad id statuta mulctant. *Farina* Præfecti, vulgo *Sig-
nori alla farina*. Hi Farinæ publicæ curam habent,
eamque commeatus causa emptam in horreis
publicis recondunt: Quandoque si res exigat,
aut si farinam rancidam futuram timeant, eam
revendunt, aliamque in locum venditæ, publico
ære comparant. *Salis* annonæ Præfecti, vulgo
Signori al Sale. Hi omnem salis copiam ex publicis
Salinis Venetias advectam distrahunt, & in pu-
blicis horreis reponunt: nulli enim privato sale
vendere licitum est, nisi ab hoc magistratu com-
paraverit: In codicibus suis & acceptum refe-
runt, & expensum ferunt: Lites ea de re occur-
rentes suo iudicio dirimunt. *Moneta* aureæ argen-
teæque Præfecti tres, vulgo *Providetori della zecca*.
Horum munus est, Providere ne argentum aut
aurum imperfectius aut impurius quam lex cu-
di debere statuit, aliquo pacto cudatur: Neve
excusi nummi pondere sint minores quam lex
jubeat. *Annona* triticeæ Præfecti tres, vulgo
Signori delle biavi. His id muneris incumbit, ut,
cum nulla prope frumenti vis ex agro Veneto
colligatur, quod omni ex parte urbs æstuariis
amplissimis ambiatur, civitasque populosissima
existat, rei frumentariæ curam habeant, ne
populus rei frumentariæ inopia laboret, nimia-
que annonæ caritate prematur: Si quandoque
timeatur annonæ caritas, Principem, Sapien-
tumque Collegium ut adeant, reque inter eos
discussa decernant, quæ ad frumenti copiam
comparandam præcipua esse videantur: Ne-
cessitate exigente triticum à mercatoribus com-
parent, qui polliceantur certam vim frumen-
ti statuto tempore ex destinatis provinciis se
Venetias delaturos: quod nisi præstent nego-
tiatores, pecuniaria mulcta taxantur. Emunt
autem

autem vel magno pretio; sed vendunt vili, ut commodo & inopia populi consulatur. *Salubritati* Venetæ urbis Præfecti tres, vulgo *Signori alla Sanità*. Horum præcipuum officium est, Ne aliquo pacto ex contagione tabes serpat in civitatem, providere: Quod si clam quandoque obrepserit, sedulo operam dare ne longius vageatur: Ne quid putridum, aut quod incolumitati civitatis officere possit, vendatur; atque ut quam saluberrime Venetiis agatur, summopere curare: Quod si quempiam contagione infectum cognoscant, illico ad publicas quasdam ædes in æstuariis ædificatas, trium millium passuum spatium ab urbe distantes deferri curare: Si quis cum morbofo consuetudinem aliquam habuerit, ne alios inficiat, proprios deferere lares, & ad alias ædes publicas extra urbem conditas migrare, ibique quadraginta continuis diebus permanere compellere: qui si sanus perstiterit, eo transacto tempore, domesticis laribus restitui jubere: Nullas præterea naves nullasque merces aliunde adventas admittere ut terram captent, nisi publico testimonio se ex loco salubri, nec contagioni obnoxio, solvisse doceant: quod si non præstiterint, ad dictas publicas ædes ut se conferant, ibique permaneant suo pro arbitrio, imperare: *Ædiles Communis*, seu *Provisores urbani*, tres, vulgo *Proveditori di commun*. Hi præfunt *Fraternitatibus minoribus*, *trajectibus*, *bibliopolis*, & *librorum recens impressorum* precium edicunt: *Pontium*, *puteorum*, *viarum*, *aliarumque* huiusmodi rerum publicarum refarciendarum curam habent: Ne naves nimio onere prægraventur, diligenter curant; In transgressores poena statuta animadvertunt. *Navalis*, seu *Arsenalis*, publici Præfecti tres, vulgo *Proveditori all' Arsenal*. Hi amplissimo Navali præfident, ejusque curam habent, atque omnia provident quæ in ejus usum necessaria fuerint: *Fabros cum lignarios*, tum etiam *ararios*, cæterosque opifices, qui ad opus faciendum admitti debeant, seligunt; diligentemque adhibent operam ne quispiam officio suo desit, singulis vero octiduis cuique promissum stipendium ex publico arario persolvunt. *Aquis lacunisque publicis* Præfecti, vulgo *Signori all' Acque*. Horum officium est, *Providere* ne quis publicis aquis rivisque noceat, aut detrimentum ullum adferat, neve immunditias quis aquis immisceat, navigationemve impediatur: in transgressores vero severe animadvertere: ea ratione quod aquæ Venetis pro muro sint, adeoque veluti mœniorum jus sortitæ, sacrosanctæ habeantur: Procurare ut urbis lacunarumque rivi emundentur, excaventurque: De navium statione discernere, cæteraque quæ ad aquas spectant negotia expedire. *Censores*. Hi ut leges Comitii serventur, summopere curant: Si quis contra decreta quid egerit, poena legibus constituta puniunt. Ambitus etiam reos poena pecuniaria mulctant: In servos & ancillas, qui heris suis furati fuerint, animadvertunt: De litibus occasione stipendii inter servum ancillamve & patronum cognoscunt. *Syndici*. Hi *Scribarum publicorum* magistratibus urbanis inservientium acta recognoscunt: in eosque, si quid contra leges egerint, aut illicitam exegerint mercedem, vel rite offi-

cio suo functi non fuerint, animadvertunt: Leges stipendiorum magistratuum omnium ministris præscribunt. Lites iisdem de rebus judicio suo dirimunt. *Archiconsoles* vulgo *Sopraconsoli*. Hi de causis mercatorum, qui vel creditoribus, vel foro cedunt, ac solum vertunt, cognoscunt: Hos item à carceribus præservant, ac commeatum concedunt: Certum denique tempus, & ad summum bimestre iisdem præfigunt, ut interim cum creditoribus paciscantur: Quod si creditores pacisci recusent, aut se difficiles exhibeant, publica auctoritate ad pacta eos inducunt. Bona fugitivorum ad usum creditorum sub hasta vendunt: Deposita ad usum jus habentium custodiunt, dominisque ad quos spectant, ubi de dominio docuerint, restitunt. *Mercatura* Præfecti, vulgo *Signori alla mercantia*. Hi mechanicis salaria statuunt, eorumque lites, mercium seu operum occasione motas, suo judicio dirimunt: De precio mercium cognoscunt, easque moderantur: Ne mechanicarum artium opifices fraudem ullam in suis opificiis committant, summopere curant, & transgressores poena pecuniaria mulctant. *Adipatis* Præfecti, vulgo *Signori della grascia*. Hi casei, butyri, olei, carniū salutarum, fuminis & laridi institoribus præfunt. Precium his vendendis indicunt, præscribuntque: In transgressores poena ad id statuta animadvertunt. *Rationi veteri* Præfecti, vulgo *Ragion vecchie*. Hi expensas Principum occasione, eorumque Oratorum in urbem advenientium, Senatus decreto factas, in publicis codicibus describunt: Id quoque summopere curant, ut dum in urbe Principes morantur, quam honorifice tractentur. *Iustitiæ veteri* Præfecti, vulgo *Giustizia vecchia* mensuris ponderibusque præfunt, curantque ut res venales quæ pondere & mensura veneunt, iusto pondere & mensura venundentur: Fructibus cæterisque eduliis venalibus precium indicunt præscribuntque. In transgressores ad legis præscriptum animadvertunt: Mechanicarum item artium opificibus præfunt: quorum si quis novum insigne erigere, aut vetus mutare proponat, ab his veniam prius impetret oportet: Si puerum quis aut famulum conduxerit, hos adeat, pacta denunciaret, necessum est: secus si fecerit, pacta inutilia sunt, nec stare quis cogitur. In publicis codicibus post contrahentium denuntiationem pacta describunt. *Iustitiæ novæ* Præfecti, vulgo *Giustizia nuova*. Hi cauponis, ænopolis, cæterisque urbis diversoriis præfunt: Horum institoribus ut vestigalia debita solvant, imperant: Vinum ne mucidum aut acidum vendatur, summopere curant: Lites denique hisce de causis motas suo judicio dirimunt. *Pompæ* Præfecti, seu *Trium-viri Sumtuarii*, vulgo *Signori sopra le pompe*. Hi Sumtuarum sanctionum curam & custodiam habent, ideoque sumtui immoderato vestitum, epularum, & domesticæ suppellectilis, aliarumque rerum quæ ad usum & victum quotidianum pertinent, modum apponunt, immodicæve impensas coercet, ne civium patrimonia nimia intemperantia abliguriantur & profundantur: Legum transgressores poena ad id statuta mulctant: Lites ea de causa dijudicant. *Procuratores D. Marci*. Hi summa & perpetua Senatorii ordi-

nis

De M.
fratribus
Exercent
civitatibus
& oppi-
rum quæ
natione
spectant
bus.

nis dignitate fruuntur, ac jus suffragii ferendi cum legitimis Senatoribus habent: Magistratum gerunt non tempore præfinitum, ut cæteri; sed cum vita perdurantem, instar Ducis Cancellarii que Magni: lique tantum cives huic officio delegantur, qui jam publicis fere omnibus muneribus defuncti, spectatae sunt probitatis; in quo versantes tanquam milites emeriti perpetuam obtinent Reipublicæ administrationem: Summo itaque honore omnes eos prosequuntur; digniorique semper sede, quocunque loco sedeant, honestantur; & ab omnibus etiam senioribus ubique illis ceditur. Tutelam pupillorum habent, quibus parentum testamentis nullus tutor est datus. In tres classes (sive ut vocant) Procuratias divisi; quorum singulis tres præfunt Procuratores. Primæ classis Procuratores Patroni sunt amplissimi & augustissimi templi D. Marco dicati, unaque cum Duce ejusdem gubernacula tenent; reddituum omnium ad templum spectantium, qui amplissimi sunt, administrationem habent: omnibus inibi ministrantibus, ac sacris addictis, menstrua salaria erogant; cæteraque omnia, quæ ad tantæ Basilicæ ornatum & splendorem spectant, quam diligenter curant. Secundæ classis Procuratores, qui à prioribus nomen obtinent, licet templi curam non habeant, Veteris (ut vocant) Procuratiæ administratores sunt, ac pupillorum omnium citra Rivum magnum (qui urbem mediam interfuit) habitantium curam habent. Tertiæ classis Procuratores idem nomen obtinent, & Novæ Procuratiæ præfunt, eorumque pupillorum hæreditates curant, qui ultra Rivum magnum proprios lares habent. Singulæ hæc classes, cum eorum fidei magna pecuniæ vis pauperibus eroganda commissa fuerit, ingentes opes in usum pauperum, carceratorum, atque etiam pro redimendis captivis, & in misera servitute apud Turcas degentibus quotidie distribuunt.

De Magistratibus
Exteris ad
civitatem
& oppido-
rum gubernationem
spectantibus.

Exteri Magistratus spectant ad gubernationem civitatum & oppidorum, classium & exercituum. Civitatum & oppidorum ad Magistratus quod attinet, insignioribus urbibus IV Magistratus præficiuntur: nempe, Prætor; Præfectus; Quæstor, aut unus, aut duo, quandoque Custos arcium, alibi unus, alibi plures. Minoribus urbibus seu oppidis unicus præest Magistratus, nomine Prætor. Insigniorum itaque urbium Prætor, omnibus civitatis incolis jus dicit, & forenses lites dijudicat, & in fontes animadvertit; habetque assessores Iurisperitos, non patritios, sed externos, quorum consilio utitur. Præfectus militibus præest qui urbem vel agros coluerint, iisque jus dicit, & in noxios animadvertit. Arcis præterea, mœnium, portarumque curam habet; necnon vectigalium & reddituum omnium, cum urbis, tum agri totius. Ab hisce in causis forensibus appellare licet vel ad Auditores Novos, vel ad Consilium Quadraginta-virale Novum, aliaque Collegia quæ supra memoravimus; eo servato ordine, quem in urbanarum causarum litibus observari diximus. In criminalibus vero quandoque ad Advocatores communis datur appellatio: quod tamen raro contingit. Quæstor, aut unus, aut duo, quandoque. Hi pecuniam pu-

Italia.

blicam administrant, impendunt & exigunt, habentque codices publicarum rationum: nihil tamen fere nisi ex mandato Præfecti, ac interdum utriusque, puta Prætoris & Præfecti, expendere illis fas est. In insulis etiam titulo Consiliariorum gaudent, & in jure dicundo Præfectis assident. Iurisdictionem tamen nullam habent. Custos artium, alibi unus, alibi plures. Hi militibus præfident qui arcem tuentur, curamque habent armorum, commeatus, & tormentorum, quæ ad munitionem contra hostes in arce posita sunt. Non tamen ita quisquam præest arci, quin Præfecti imperio subiectus sit. Nullam itidem iurisdictionem habet. Minorum autem urbium seu oppidorum Prætor utriusque partes agit. Nam & Præfecti & Quæstoris quoque munere fungitur: oppidanis jus dicit, & in fontes animadvertit; publicæque pecuniæ administrationem habet. A quo pari modo appellatur, idemque servatur ordo quem supra recensuimus.

Magistratus Exteri qui ad gubernationem classium & exercituum spectant, duorum sunt generum. Terrestris enim belli copiis præficiuntur, Summus Imperator Continentis; Legati exercitus; Quæstores. Classi seu rei navali, vel bello maritimo præfunt, Præfecti triremium, Præsides triremium, Classis Legatus, Classis Imperator. Imperator Summus Continentis non ex ordine Patritiorum eligitur: sed externo Principi seu militi id munus tribuitur. Amplum ex publicis vectigalibus stipendium meret. Nihil nisi ex Legatorum consilio (qui Patricii ordinis sunt cives) facit aut decernit: nec ut quicquam solus decernat, illi jus est. Legati Exercitus, Imperatori Exercitus, externo homini, semper adstant, eumque consilio juvant: Stipendia militibus ut solvantur curant, in id denique summopere incumbunt, ut Reipublicæ commodo consulatur. Quæstores publicæ pecuniæ administrationem habent: Militibus stipendia debita ex Legatorum & Imperatoris decreto exsolvant: In codicibus suis acceptum referunt, & expensum ferunt. Præfecti Triremium, singuli in ea triremi cui præfunt (nam unaquæque triremis ad bellum instructa Præfectum habet) omnium potestatem habent, præterquam ultimi supplicii inferendi: Nautas, remiges, cunctaque quæ in sua triremi sunt, & quæ ad ejus apparatus faciunt, diligenter curant. Præsides triremium singuli quinque aut quatuor triremibus præfunt: Pacis tempore plerumque quatuor numero sunt: In hoc maxime incumbunt, ut mare tutum navigantibus reddant: Piratas comprimant, ac securam navigationem omnibus bonis præstent. Classis Legatus imperium habet in universam classem, ac in cunctos triremium Præfectos: Veluti Legatus exercitus, nisi adsit Imperator, & capite mulctandi quos velit, & dirigendi classem quo maluerit, jus habet: Semper & pacis & belli tempore creari solet. Imperator Classis bello ingruente creatur, & universæ Classi præficitur: In Classe, atque etiam in cunctis provinciis maritimis amplissimam potestatem habet instar dictatoriæ: In omnibus tamen rebus parere debet auctoritati Senatus, & Reipublicæ decretis.

De Magistratibus
Exteris
Classium &
Exercitus
gubernationem
præficientibus.

C c

Cæteri

De Magi-
stratibus
Exteris ex-
tra ordinem
creari soli-
tis.

Cæteri sunt Magistratus extra ordinem creari soliti. videlicet: *Syndici* tres. Hi gesta omnium Magistratuum, qui foris publicam potestatem habent, recognoscunt. *Provisor* Generalis Cretæ, ubi supremæ est auctoritatis. *Provisor* Generalis Continentis, universæ præest Continenti, summa cum auctoritate, nihil tamen alicujus momenti

absque Senatus consilio statuit. *Proconsules* Mercatorum Syriæ & Ægypti in Alepo vel Cayro de litigantium causis cognoscunt. *Oratores ordinarii* ad externos Principes singulis trienniis mittuntur. *Extraordinarii* officii tantum causa ad externos Principes, cum vel congratulandi, vel condolendi occasio se offert, ablegantur.

SERIES DVCVM VENETORVM.

P *Aulutius Anafestus*, an. Christi 697, primus in Heraclia Venetorum Dux, cum antea per c c x x x, & amplius annos Respubl. Tribunitia potestate fuisset administrata, præfuit annos x x. mens. vi.

717. *Marcellus Tegalianus Heraclianus*, præfuit ann. i x.

726. *Vrsus Hypatus*, anno Ducatus undecimo ob insolentem Dominatum à suis trucidatus. Medoacum migratum, & Magister militum in Ducis locum substitutus; qui magistratus aliquot annis duravit.

742. *Theodatus Hypatus Vrsi* Fil. tertio decimo Duc. anno à Galla excæcatus, & dignitate per vim dejectus.

755. *Galla*, secundo Ducatus sui anno cum potestate male uteretur, & ipse oculis privatus & in exilium actus.

756. *Dominicus Monegareus*, quem ob ferociam ingenii & tyrannidem Resp. oculis & Ducatu privavit quinto Ducatus sui anno.

764. *Mauritius Galbajus Heraclienfis*, hic ob Remp. bene gestam obtinuit, ut Ioannem filium sibi collegam in Ducatu cooptaret. Incidit lis & mox bellum cum Gradenfi antistite, cui Pipinus Caroli F. subsidio venit; Ioannes nequaquam patriis artibus Rempubl. administrans, Gradensem antistitem nefario scelere occidit; præfuit autem Mauritius an. x x i i i. Ioannes cum patre i x. totidemque post illius obitum, & cooptato filio Mauritio minore annos v i i. obiit cum filio in exilio.

804. *Obeleus Anthenorius*, qui Beatum fratrem sibi collegam assumpt, & mox Valentinum: hujus tempore acerrime inter Gallos & Venetos belligeratum; de exitu trium horum Ducum varia & incerta traduntur; sed constat eorum Principatum quintum annum non excessisse.

809. *Angelus Particiatius*, primus Dux in Rivoalto; is Iustinianum filium & Angelo ex eodem nepotem collegas sibi ascivit; & rebus præclare in Carnis gestis, x v i i i regiminis sui anno decessit.

827. *Iustinianus Particiatius*, solus tantum duos annos Rempubl. administravit.

828. *Ioannes Particiatius*, Iustin. F. octavo Duc. an. à nobilibus Gradum relegatus, & monastico habitu indutus.

836. *Petrus Tradonicus*, hic ex Pola oriundus Ioannem F. sibi collegam sumpt. Ingens clades in mari à Mauris accepta: intestinaque discordia inter nobiles Familias laboratum. Ipse decimo nono Ducatus sui anno à conjuratis fœdè trucidatus est.

864. *Vrsus Particiatius*, Ducatum satis prospere administravit, & anno Duc. sui x v i i obiit.

881. *Ioannes Particiatius*, Comacium à Venetis captum; hic ob adversam valetudinem v i. anno magistratu se abdicavit.

887. *Petrus Candianus*, quinto Ducatus sui mens. in navali cum Narentanis pugna fortiter dimicans occubuit.

888. *Petrus Tribunus*, magna clades ab Hunnis accepta, qui tandem Italia excesserunt: obiit anno Duc. undevigesimo.

909. *Vrsus Badoarius*, anno undecimo Ducatu se abdicavit, & monasticam vitam est amplexus.

920. *Petrus Candianus*, hujus tempore Iustinopolitani sub Venetor. ditionem venisse dicuntur: occubuit anno Duc. v i i.

939. *Petrus Badoarius*, duos tantum annos Reipublicæ præfuit.

941. *Candianus*, Petri fil. Petrum F. in collegam assumpt, qui ob insolens ingenium in exilium actus. Pater undecimo ann. ob filii hostiles in patriam conatus ex mœrore animi decessit.

952. *Petrus Candianus*, ab exilio revocatus successit; in tyrannidem versus, cum parvulo filio à populo trucidatus est.

976. *Petrus Vrseolus*, Dux creatus: Inclyta victoria de Saracenis parata: Dux omnibus insciis peregre profectus, Sanctæ in Aquitania vixit.

978. *Vitalis Candianus*, Petri filius, uno anno in Ducatu exacto, magistratu se abdicavit, & vitam monasticam est amplexus.

979. *Tribunus Menius*, intestinis diffidiis in urbe laboratum. Otho II Imp. Venetis omni commercio interdixit, sed illius morte urbs gravi discrimine liberata. Dux anno x i v magistratu abiit.

991. *Petrus Vrseolus*, Respub. mirum in modum aucta, Narentanos compescuit; Parentium & Pola, multæque aliæ Istriæ & Dalmatiæ urbes ad Venetorum imperium accesserunt: Iadera etiam, quæ antehac in Venetorum patrocinio erat, dominio se astrinxit. Belgradenses & Tragurini per legatos se imperio subjecerunt; Spalatum urbs in Venetorum fidem concessit. Lesina, Narentanorum latronum domicilium, vi capta: obiit anno x v i i i. Principatus.

1009. *Otho Vrseolus*, Petri fil. Histros & Dalmatas perdomuit, seditione populari in Græcia exulare coactus.

1028. *Petrus Centranicus*, cum diffidiis civilibus componendis impar esset, magistratu abiit.

1030. *Dominicus Flabanicus*, præfuit annis x. & mens. i v.

1041. *Dominicus Contarenus*, Dalmatiæ pacem restituit Zarenfium diffidiis agitata, præfuit annis XXVII.

1069. *Dominicus Sylvius*, bellum cum Roberto Apuliæ infelicitè gessit; præfuit ann. XIII.

1082. *Vitalis Falerius*, præfuit an. XII.

1094. *Vitalis Michaël*, limites imperii multum auxit, præfuit annis VI.

1102. *Ordelaaphus Falerius*, Vitalis Fil. In Syria & Dalmatia prospere rem gessit, & in Dalmatia anno XV Principatus pugnans, interiit.

1117. *Dominicus Michaël*, bellum in Syria fortiter gerens, Tyrum cepit & Patriarchæ Hierosolymitano condonavit; anno XIII Principatus magistratu se abdicavit.

1130. *Petrus Polanus*, sapiens princeps, & arbiter inter Conradum & Emanuel Imperatores. Pisanos & Patavinos prælio superavit. obiit anno Principatus XVII.

1148. *Dominicus Maurocenus*, Polanos & Parentinos in Istria rebellantes compescuit. Anconitani in Venetorum societatem venerunt: cum Guilhelmo Siciliæ R. fœdus percussum, multæque immunitates Venetis in Sicilia negotiantibus impetratæ. obiit an. Ducatus VIII.

1156. *Vitalis Michaël II.* Bellum pro Pontifice contra Fredericum Barbarossam gestum. Emanuelis Imp. dolo magnum detrimentum acceptum; Veneta classe veneno pene extincta. Cladis causâ in Ducem collatâ à populo per seditionem cæsus est, XVII Principatus sui anno.

1164. *Sebastianus Zianus*, Alexander Pontifex Româ Venetias perfugit: celebris victoria de Imperat. classe parva: Pontifex annulo aureo Venetis maris Hadriatici imperium desponsavit. obiit Dux senio confectus anno Principatus sui VIII.

1178. *Aurius Mastropetrus*, Res feliciter in Syria cum aliis principibus gesta. obiit an. Ducatus nono, vel, ut alii, XIV.

1192. *Henricus Dandulus*, fines imperii multum producti: Iadera recepta: Creta accepta. obiit anno XIII Principatus; Byzantii sepultus.

1205. *Petrus Zianus*, Sebastiani fil. Colonia nobilium Venetorum in Corcyram deducta; multæ insulæ in mari Mediterraneo particularibus concessæ, summo imperio penes Remp. manente: Creta perdomita, & colonia in illam deducta. Decessit postquam annos XXII Reipubl. præfuisset.

1228. *Iacobus Teupolus*, motus aliquot in Creta orti, & sedati: Navalis victoria de Græcis parva: tenuit Principatum annos XX.

1248. *Marinus Maurocenus*, primus novo electionis genere Dux creatus: Patavium captum: decessit anno Regiminis quarto.

1252. *Rainerius Zenus*, bellum cum Genuensibus inchoatum, & clades utrinque data & accepta. Seditione in urbe ob novum vectigal laboratum: Mortuus XVII anno Principatus.

1268. *Laurentius Teupolus*, Annonæ penuria laboratum, bellum cum Bononiensibus toto triennio gestum, obiit anno Principatus VI.

1247. *Iacobus Contarenus*, cum Anconitanis armis certatum, sed mox pax restaurata. Dux ob senium anno quarto Principatus sponte se abdicavit.

1280. *Ioannes Dandulus*, bellum in Histria & cum Aquilegiensi antistite gestum; sed parum prospere: tenuit Principatum ann. X.

1290. *Petrus Gradonicus*, bellum cum Genuensibus denuo exarsit: magna clades à Venetis accepta; quædam & Genuensibus illata: inde pax facta. Ferraria à Venetis in fidem accepta, qui propterea à Pontifice anathemate percussi: domestica conjuratione Respub. in summum discrimen adducta: Dux, cum Rempubl. supra XII. annos administrasset, diem obiit.

1303. *Marinus Georgius*, qui decimo Principatus sui mense decessit.

1304. *Ioannes Superantius*: Civitas interdicto liberata. Armamentarium auctum: præfuit annos XVI. mens. VI.

1320. *Franciscus Dandulus*, Polani & Valenses Venetorum imperio se subjecerunt: primum fœdus contra Turcas; Bellum cum Scaligeris Veronæ Dominis inchoatum: Sacienses se dederunt, & mox Conaglenfes; oppida aliquot in Patavino agro capta. Serravallum ad Venetos defecit; Patavium captum: Brixia, Bergomumque ad Venetos defecerunt. Patavium Marselio traditum: tandemque de pace cum Mastino Scaligero transactum. Dux anno undecimo Principatus sui obiit.

1332. *Bartholomæus Gradonicus*, Cretenfes rebellantes non magno negotio compressi. excessit anno Principatus quarto.

1336. *Andreas Dandulus*, Ægyptia & Syriaca navigatio primum instituta. Laderensium rebellio repressa: Ingens in urbe annonæ caritas: etiam pestilentia laboratum: motus in Histria compressi: Bellum cum Genuensibus gestum; classis illorum superata: fœdus cum Arragonum Rege à Venetis factum: prælium atrox cum Genuensibus commissum circa Thracium Bosphorum: Genuenses haud incruentam victoriam reportarunt. Dein ingens clades Genuensibus inflicta: Genuenses & Vice-Comiti Mediolanensi se tradiderunt. Dux postquam ann. XII Principatum tenuisset, decessit.

1354. *Marius Falerius*, hoc Duce magna clades accepta ab hostibus, & intus periculossime conjuratione laboratum, cujus Dux ipse auctor, plebei cujusdam indicio proditus, securi percussus fuit.

1356. *Ioannes Gradonicus*, pax cum Genuensibus facta: Bellum Pannonicum inchoatum: Dux autem quartodecimo Principatus mense obiit.

1358. *Ioannes Delphinus*, Seravallum à Pannoniæ Rege captum; in Dalmatia plura oppida ad hostes defecerunt: Pax deinde cum Pannoniæ R. facta ea conditione ut Veneti Dalmatiæ imperio cederent: obiit quinto Principatus anno.

1363. *Laurentius Celsus*, Cretenfes rebellant, sed cito oppressi, graves pœnas dederunt: excessit anno Principatus sui quarto.

1366. *Marcus Cornelius*, (aliis Cornarius) novi in Creta motus, variæque utrinque clades, sed mox sublatis rebellionis authoribus, pax insulæ reddita. Præfuit annos II. mens. VIII.

1368. *Andreas Contarenus*, multa hoc Principe adversa Reipubl. contingere, ejusque libertas pene

pene ab hostibus fuit oppressa: Tergestini primo defecerunt, quibus Austriæ Dux subsidio venit, sed adverso prælio victus statim recessit, & Tergestum receptum. Bellum cum Carrario Patavii Principe exarsit: Carrario Pannoniæ Rex auxilio venit, à quo insignem cladem Veneti acceperunt, & mox non minorem intulerunt: atque ita pax reformata. Post triennium Austrium secutum est bellum, agrique vastati: sed mox pax perfecta. Deinceps fœdus à Pannoniæ Rege, Aquilienti antistite, Carrario & Genuensibus adversus Venetos percussum, Tenedus Venetis tradita: magnam Genuenses cladem perpeffi sunt: Veneti fœdus cum Cypri Rege fecerunt; Ascrivium in Illyrico ceperunt; & mox Siccum; in mari Veneti magnam cladem à Genuensibus acceperunt. Clodia cum magna clade amissa: in urbe misere trepidatum; sed animis confirmatis Lauretum receptum; Genuensium triremes captæ & incensæ: Gradi oppidum receptum: & post varias clades Genuensibus illatas etiam Clodia: Tergestum defecit, & Iustinopolis ab hoste capta, mox recepta fuit. Maranum frustra oppugnatum; in Continenti quoque cladem à Venetis passi sunt, & oppida aliquot amissa: Tarvisium Duci Austriæ traditum sponte à Venetis. De pace inter Genuenses & Venetos actum, & post varias clades datas atque acceptas tandem Sabaudi interventu convenit. Austrius Tarvisium Carrario concessit. Dux quartodecimo Principatus sui anno fatis concessit.

1382. *Michaël Maurocenus*, tantum quatuor menses Reip. præfuit.

1382. *Antonius Venerius*, bellum acerrimum inter Scaligerum & Carrarium exarsit, cui cum Galeatii Vice-Comes se adjunxisset, Veronam & Vicentiam Scaligeris eripuit: moxque cum Venetis in Carrarium versus, Patavium cepit. Tarvisium Venetis redditum. Patavium à Carrario Venetorum ope recuperatum. Verona à Galeatii militibus direpta. Dux postquam decem & octo annos præfuisse, obiit.

1400. *Michaël Stenus*, classis Genuensium profligata: novum bellum inter Carrarium & Venetos exarsit; Vicentini se Venetis dederunt: Feltrenses quoque Bellunenses. Bassanici imperium Venetum ultro receperunt: Verona Venetis dedita: Patavium captum. atque ita res Venetorum supra modum creverunt. Iadera à Pannone auro comparata. Dux tertio decimo Principatus anno obiit.

1413. *Thomas Mocenicus*, orta inter Aquilejensem antistitem & Vtinenfes discordia; Veneti Sacilium & Cividatum receperunt; & mox Serravallum, Feltrum, Beilunum ac Mottam; & denique omnis Forojulienfis ditio quæ Patria appellatur, Veneto imperio cessit. Dux cum ann. x. præfuisse, è vivis excessit.

1423. *Franciscus Fufcarus*, Bellum cum Insubribus gestum, irrita cum Florentinis societate Brixia capta & aliquot Cremonensium oppida; quæ à Venetis pace cum Philippo Vice-Comite facta, fuerunt retenta. Bergomum quoque illis traditum. Sed bello recrudescente magnam cladem in Pado Veneti acceperunt; quam deinde

insigniore de Genuensibus parta victoria, ultimus: Pax denuo cum Philippo facta: sed bello tertio jam recrudescente, res Venetorum aliquot cladibus & Mantuani perfidia in discrimen adducta, sed Sfortia exercitus Duce adscito, egregiam de hostibus victoriam reportarunt; Verona capta ab hostibus, & statim recepta. Ravenna in Venetorum potestatem concessit. Pax iterum cum Philippo facta, quæ statim turbavit Laudenses, & Placentini se Venetis dederunt; mortuo interim Philippo Sfortia Mediolanensium Dux factus, Papiam cepit, Placentiamque captam militibus diripiendam concessit. Veneta classis in Pado disiecta; & ingens clades ad Caravagium accepta. Cum Sfortia pax facta; qui in Mediolanenses movit; Crema in Venetorum fidem concessit. Veneti Sfortia potentiam suspectam habentes cum Mediolanensibus adversus ipsum fœdus ineunt: ille interim Mediolano potitus, tandem cum Venetis pacem fecit. Fufcarus Dux cum annis circiter triginta sex (aut ut alii, quatuor) Reipubl. præfuisse, & ob senium rebus agendis minus idoneus esset, successorem accepit, unde paulo post mœrore extinctus est.

1457. *Paschalis Malipetrus*, Pacem à prædecessore suo partam conservavit; præfuit annis 1 v. mensib. v i.

1461. *Christoph. Maurus*, ejus anno 11. bellum cum Othomanno Turcorum Rege susceptum & copiarum in Peloponnesum missarum; quæ Argos expugnarunt: Turci contra Chalcidem ceperunt: de pace cum Turcis agi coeptum: Dux cum an. 1 x. mens. v i. præfuisse, decessit.

1471. *Nicolaus Tronus*, fœdus cum Pontifice & Ferdinando Rege adversus Turcos iactum; Smyrna capta & incensa: Dux uno tantum anno & octo mensib. Reipubl. præfuit.

1473. *Nicolaus Marcellus*, Cypri regnum variis motibus agitatam, quibus sopitis Regina regnum obtinuit: multa quoque prospere in Macedonia à Venetis gesta; Dux xiv Ducatus mense mortuus.

1474. *Petrus Mocenicus*, qui tantum uno anno & duobus mensibus Reipubl. præfuit.

1475. *Andreas Vendraminus*, Veneti ad Crojam à Turcis cæsi; iterumque ad Lifuntium: præfuit annum unum mens. v i i i.

1477. *Ioannes Mocenicus*, Pax cum Othomanno facta hisce legibus, ut Veneti Scodram cum Lemno Insula Othomanno relinquerent, darentque illi quotannis viii aureorum millia, eo titulo, ut Pontica navigatio tuto Venetis pateret. Veneti pro Florentinis arma sumserunt; sed pace facta, copias suas reduxerunt. Mox Vegiam insulam Dalmatiæ, imperio suo adjunxerunt. Inde bellum cum Ferrariæ Duce gestum: Rodigium, Lendenaria, Abatia & alia Polesini loca, non sine oppugnatione in Venetorum potestatem venerunt: Figarolum itidem expugnatum. Sed Sixtus Pontifex (cujus suasu bellum coeperant) rem Venetam in summum discrimen adduxit: qui cum eis ut bello Ferrariensi abstinerent edixisset, non parentes anathemate percussit, & sociale bellum cum Ferdinando & aliis in Venetos decrevit.

Pluri-

Plurima oppida Venetis adempta. Pace frustra tentata: Gallipolis à Venetis expugnata, & mox pacis conditiones acceptæ. Dux octavo principatus sui anno decessit.

1485. *Marcus Barbadicus*, menses tantum novem Reipub. in summa pace præfuit.

1486. *Augustinus Barbadicus*: Principes Germaniæ pene omnes Venetis bellum intulerunt; & Roverense oppidum aggressi, cum arce expugnarunt: quod Veneti digressis hostibus statim receperunt; sed dein magna clade apud Tridentum perculsi sunt: & pax facta. Regina Cypri Venetias reducta: Carolus Rex Gallorum in Italiam venit, & Neapolitani regni compos factus, (foedere à Pontifice, Romanorum Rege, Hispano, Venetis, & Mediolani Duce adversus illum icto) cum præda onustus rediret, à foederatorum exercitu prope Castrum novum lacesitus, pene victus discessit. In Apulia Monopolis, Pulignanum, & Mola à Venetis occupata: & Galli ope Venetorum ex toto Regno Neapolitano expulsi. Veneti dein Carolo mortuo cum Ludovico Gallorum Rege foedus inierunt, adversus Mediolani Ducem, ea conditione, ut Rex, Ludovico Sfortia dejecto, Mediolani & reliquarum Ducatus urbium possessionem caperet; Veneti Cremonam cum agro & totam Abduæ Glaream haberent. Vtrique voti sui compotes facti. Turcus Iaderensium fines hostiliter invasit: Naupactum amissum: Venetorum classis maximam jacturam apud Cephaleniam passa est: Methon urbs amissa; Cephalenia autem à Venetis & Hispanis capta. Dux decimo quinto principatus sui anno è vivis excessit.

1501. *Leonardus Lauredanus*: pax cum Turcis facta: grave dein bellum Venetis conflavit Iulius II. Papa, pertractis in unum foedus Galliæ, Hispaniæque regibus, necnon Imper. Maximiliano; primum illis cum Ludovico XII. Gall. Rege prælium fuit, qui illos ingenti strage in Abduæ Glarea percussit: mox Brixia se victori dedit, Bergomum, Cremona & reliquæ illius regionis civitates. Patavini, Vicentini, & Veronenses Cæsari se dediderunt: Patavium receptum: Ravenna frustra à Pontificiis oppugnata, sed Veneti ut Pontificem placarent, omnia loca quæ in Flaminia tenebant, ultro ipsi concesserunt. Magnam dein stragem Veneti à Ferrariensi passi sunt. Iulius Pontifex Hispaniar. Regem & Venetos contra Gallorum regem in foedus pertraxit. Brixia cum se Venetis reddidisset, à Gallis subito oppressa & pene excisa fuit. Ingens prælium apud Ravennam à confederatis cum Gallico exercitu commissum, in quo Galli superiores facti Ravennam expugnarunt & diripuerunt. Sed haud multo post Galli cruenta pugna ab Helvetiis victi in Galliam se recipere coacti sunt. Veneti recuperarunt Cremam: Brixiam Hispani Gallis eripuerunt, quam cum Venetis restituere detrectarent, uti ex foedere tenebantur, Veneti cum Gallo foedus adversus Hispanum inierunt; & à Gallis adjuti Brixiam recuperarunt: Cæsarei & Hispani Venetum Dominium misere vastarunt; & Venetorum exercitum ceciderunt. Franciscus I. venit in Italiam, & magna licet clade ab Helvetiis affectus, victor tamen Mediolanum rece-

Italia.

pit Venetorum maxime ope; & mox frustra tentata Verona, induciæ cum Maximiliano Imp. factæ: sed novo bello inter Carolum V. sociosque & Gallorum regem accenso, Veneti auxiliares copias Gallo miserunt. Dux Lauredanus interim mortuus cum annos 19, menses 8, Reip. difficillimis temporibus præfisset.

1521. *Antonius Grimanus* jam pene nonagenarius: Mediolanum ab Hispanis ereptum Gallis; Genua quoque ab iisdem capta: Rhodus à Turcis occupata. Dux tantum annum unum & menses decem præfuit.

1523. *Andreas Gritus*: Veneti à Gallorum Rege desciscientes, Cæsari & Pontifici se foedere junxerunt: Rex Galliæ Mediolanum & multa alia oppida cepit; Veneti deserto Cæsare foedus cum Gallo renovant: Rex Galliæ apud Ticinum captus, & in Hispaniam abductus, & demum dimissus: Roma ab Hispanis direpta, & Clemens in arce S. Angeli obsessus. Rex Galliæ rursus Italiam infesto exercitu ingressus Ticinum cepit & diripuit. Monopolis in Regno Neapolitano à Venetis capta. Cæsariana classis à Doria, qui Gallo militabat, profligata: sed ipse mox ad Cæsarem defecit. Pax dein inter Cæsarem & Regem Galliæ facta. Bononiæ foedus inter Pontificem, Cæsarem, & Venetos factum. Cæsarianis & Gallis in Pedemontana regione bellum gerentibus, Veneti quievire: Sulimannus Venetis bellum movet; Corcyram per suos vastat: Scardona à Venetis capta: foedus à Pontifice & Cæsare cum Venetis contra Turcas ictum: Castrum novum in Dalmatia Turcis ereptum: Dux cum 15 annos, 7 menses præfisset, obiit.

1539. *Petrus Landus*: Summa annonæ in Italia & urbe Veneta caritas: Castrum novum in Dalmatia rursus amissum: Pax dein à Venetis cum Sulimanno facta: Dux cum sex annis, & novem mensibus præfisset, obiit.

1545. *Franciscus Donatus*: Cenetenſi populo de Cardinali Grimano graviter quæſto, temporalis Dominii jus Cardinali ablatum, & Reipub. Venetæ restitutum; Dux postquam annos VII, & menses VI præfisset, obiit.

1553. *Marcus Antonius Trevisanus*, qui anno nondum in principatu circumacto obiit.

1554. *Franciscus Venerius*, qui principatum tantum annum unum & undecim menses tenuit.

1556. *Laurentius Priulus*: Annonæ inopia & peste in urbe laboratum: Veneti licet à Pontifice sollicitati, tamen in foedere cum Hispano perstiterunt: Dux cum paulo plus triennio præfisset, moritur.

1559. *Hieronymus Priulus*: Circa Gradum res inter Cæsarem & Venetos compositæ sunt: de Forojuliensibus tamen finibus, ad quos Commissarii utriusque partis componendæ rei causa Cludum profecti fuerant, nihil agi potuit. Dux cum annos octo, menses duos Rempub. gubernasset, è vivis excessit.

1567. *Petrus Lauredanus*: Selymus Turcarum Imper. Cyprum à Venetis sibi dedi postulat; & negantibus bellum indicit. Dux postquam præfisset annos duos, menses quinque, obiit.

1570. *Aloysius Mocenicus*: Classis Venetorum centum & septuaginta longis navibus constans:

C c 2

Turci

Turci Xemonicum, VIII. pass. millia Iadera distans, prodicione occuparunt; mox & Polizana potiti sunt. Veneti contra Suppotum è regione Corcyrae in Epiro oppidum ceperunt: ad Catharum à Venetis male pugnatum: Turcae copias in Cyprum ad Salaminam exposuerunt; & Leucosiam statim aggressi, post acrem quadraginta dierum oppugnationem expugnarunt: Inde ad Famagustam castra admota, quae urbs cum obsidione summa praefecti Bragadini virtute eoque sustinuisset, ut jam annonae nihil ipsis esset reliquum, deditionem facere coacta est, quam perfidus hostis summa immanitate violavit. Atque ita Turca Cypri potens est factus. In mari autem prope Naupactum insignis victoria navalis à Christianis de Turcis parta, anno 1571, tanta hostium strage, ut universa pene Othomannica classis in Christianorum potestatem venerit. Exinde pax cum Turcis facta, ita ut Cyprum Turcae haberent, eorumque imperio Antibaris & Olchinium oppida in Epiro adjicerentur; Suppotum redderetur; denique trecenta millia aureorum tribus pensionibus solverent Veneti; ceterum unusquisque haberet quae ante bellum possedisset. Dux anno 1574 defunctus.

1574. *Sebastianus Venerius*: pestilentia in urbe laboratum; Duxque, cum nondum annum praefuisset, è vita excessit.

1575. *Nicolaus Pontius*, homo doctissimus per omnes pene honorum gradus ad Ducatum ascendit: & postquam septem annos & duos menses Reipubl. praefuisset, obiit.

1583. *Paschalis Cigogna*: hujus temporibus Palma arx in confinibus Fori Iulii primum structa: & in insula Cephalenia novum munimentum excitatum, Pons quoque admirabilis in urbe ad Rivum altum structus: praefuit Reipubl. annis circiter 10.

1594. *Marinus Grimani*, è Procuratore S. Marci Dux factus summo populi plausu: Rempubicam in summa pace per decem annos & decem menses administravit.

1606. *Leonardus Donatus*: hujus tempore Paulus V. Pontifex, Remp. posuit sub interdicto, parumque res abfuit à bello, nisi Galliae Regis opera Pontifex iram remisisset; & sibi satisfieri passus fuisset, in qua Respublica ita se gessit, uti ne ad momentum quidem interdictum agnoscere voluerit; Historia recens est, & accurate descripta à Patre Paulo Servita, uti creditur, sub ficto nomine. Dux postquam annos sex, & menses sex, Reipublicae praefuisset, obiit.

1612. *Antonius Memmus*.

1615. *Ioannes Bembo* in Ducem electus mense Novembri: hujus principatus initio, bellum inter Rempubicam & Archiducem Ferdinandum exarsit. Veneti Forum Iulii hostiliter ingressi oppidula aliquot ceperunt, & Gradiscam obsederunt; Moscanizam occuparunt; magna damna utrimque data & accepta in Croatia, in Istria, Dalmatia, ipsoque Foro-Iulio. Exercitus Venetus pestilentia grassante pene dissolutus fuit: Lucinis dein arx à Venetis Austriis erepta. Item Zimini in Comitatu Pisini; Ferdinando interim Bohemiae regnum adepto, anno 1517, induciae inter ipsos pactae fuerunt; anno autem 1518 pacis

conditiones perfectae. Dux paulo post decessit.

1618. *Nicolaus Donatus* jam pene octuagenarius, à Senatu in Ducem electus, populo minus probante, & tumultuante; quo facili negotio sedato, postquam mensem unum & tres dies praefuisset, obiit.

1618. *Antonius Priulus*: sub hoc Duce anno 1623 foedus inter Serenissimam Rempubicam & Illustrissimos Ordines Generales Foederati Belgii perfectum, & utrimque Legati missi; pauloque post mense Augusto Dux decessit annum aetatis agens 75.

1623. *Franciscus Contarenius*: foedus inter Regem Galliae, Rempubicam Venetam, & Ducem Sabaudiae factum ad Vallem Tellinam in integrum restituendam; obiit anno 1624, mense Augusto.

1624. *Ioannes Cornarus*, sexennium Reipublicae praefuit.

1630. *Nicolaus Contarenius*, obiit altero Ducatus sui vix dum inchoato anno 1631.

1631. *Franciscus Erizzius*: sub hoc bellum Cretense referbuit, cui conficiendo cum ipse obviam ire vellet, vitam morte commutavit anno regiminis sui quintodecimo.

1645. *Franciscus Molinus*, praefuit annos novem, mensem unum pauculosque dies. Hujus regimen capta Clissa clarum fuit, quae inexpugnabilis audiebat.

1654. *Carolus Contarenius*, Princeps ab omni ambitione remotus, dignitatem illam nec aucupavit, nec meritis suis à grata Patria destinatum repudiavit; patriarum legum cultor summus, in judiciis acer, in gravibus delictis puniendis severus, & in Deum hominesque pariter pius.

1656. *Franciscus Cornarus*, Ioannis Cornari filius, vix unum & viginti dies praefuit, cum magis, quo in Rempubicam obsequium testaretur suum, quam ambitione motus, eam regendam suscepisset.

1656. *Bertuccius Valierus* Francisco successit, & nondum toto biennio in hac dignitate expleto finit: sub hoc binæ ex accisis gravibus praeliis Turcarum viribus victoriae festum annum & hilariter semper transigendum Venetis diem pepererunt. Insolens quoque ex Moscovia Legatio amicum Magni Ducis animum Reipublicae aperuit. Fuit hic Princeps omni culpae suspitione vacuus, & vitae integritate supra omnem invidiam; jam ante principatum princeps, publice honoratus, privatim cultus, in pauperes beneficus, in Deum pius, in amicos benevolus, & ob tantos virtutum cumulos post mortem ab omnibus paribus suspiriis desideratus.

1658. *Ioannes Pesarus* annum habuit principatum, anno 1659 fato functus: vir aestimatae prudentiae, fortitudinis, zeli, amorisque in Patriam; animi magnitudine nulli secundus.

1660. *Dominicus Contarenius*, dum inter villae suae delicias fatigatum animum reficit, Amplissimo-rum Patrum decreto ad Reipublicae curam evocatur. Partae nuper à Turca victoriae, defensiva Creta, & Canae imminens deditio Patrum feliciter augurantia vota satis superque comprobant: quae ut rerum gestarum gloria superet, & nos vovemus.

T E R-

TERRITORIUM BERGOMENSE,

vernaculè

IL BERGAMASCO.

Fines.

BERGOMENSE territorium, ab urbe capitali ita dictum, situm est ab oriente & occidente inter duos celebres Lacus, Comensem & Sebinum sive Iseum; ab meridie sunt Cremonæ Cremonæque territoria; à septentrione vero, valle Tellina clauditur.

Soli qualitas.

Magno insignitur agro, & satis fertili, præterquam ad septentrionem, qua parte asper, montosus, rigidus, & in totum sterilis est. Valles sunt passim multæ, quarum aliquæ vinum oleumque suavissimum ferunt, nonnullæ propemodum inanes, ferro tamen abundant; ceteræ, quod vitibus & arationibus inidoneæ sint, vellera suppeditant, ex quibus confecta textilia per totam exportantur Italiam.

Populi Indoles.

Bergomates per totum terrarum orbem dispersi, adeo sua exacuunt ingenia, etsi loquelam rudem habent, ut quocunque vadant, divitias sibi comparent. Excellunt præcipue in re Poëtica. Doctum est & elegans carmen de Bergomatium indole moribusque viri nobilissimi Iulii Cæsaris Scaligeri:

Ingenium, corpus, mores, obtutus, amictus,
Tecta, cibus, gressus, guttura, sermo, sonus,
Omnia crassa modis insignibus, omnia dura,
Sic valeant filices ut superare suos.
Hæc domi. sed vicinum si aspergat acetum,
Artibus atque dolis vincitur ipsa suis.

Populi veteres.

Incoluere olim tractum hunc Orobian, ut memorat Plin. è Catonis monumentis, verba ejus ita restituit Cluver. Orobianum (inquit) stirpis esse Comum atque Bergomum & Licini forum, & aliquot circa populos, auctor est Cato; sed originem gentis ignorare se fateatur; quam docet Cornelius Alexander ortam è Græcia; interpretatione nominis vitam in montibus degentium. In hoc situ interiit oppidum Orobianum Berra: unde Bergomates Cato dixit ortos; etiam nomine prodente, esse altius quam fortunatius sitos. Sed nomen hæc gens in patria lingua quod habuerit, quærendum est: Orobianum quippe vocabulum à Græcis quæsitum usurpatumque esse, non est dubium; quando ἐρεβον montem, & βίον vitam significat. Bergomum autem (multis Bergamum, unde vulgare hodie, Bergamo; & quum Asiæ celebris in primis esset urbs Pergamum, eo plerique nomine hoc nostrum Italiæ oppidum adfecerunt: sed & plurali numero dixere Bergama & Pergama: at in plerisque Iustini exemplaribus, item in Itinerario Hierosolymitano, B, Italia.

Nomen & Suis.

more posterioris ævi usitatissimo, in V converso, legitur Vergamum) merum est Gallicum sive Celticum vocabulum, quod illi suo ore formabant Berghom, & Bergham; nihilque aliud significabat, nisi domicilium apud montem, sive in monte. unde Plinius etiam dicit, Bergomatium nomen prodere eos alte, id est, in monte, sitos esse. Berg enim etiamnum Germanis est mons: home vero Anglis, Germanicæ originis genti, & nonnullis Frisiorum, est domicilium: quod reliqui Germani dicunt, variantibus dialectis, haim, heim, heem; & Dani hiem. Igitur Græcorum quidam auctores, cum interpretationem hujus nominis haberent, vertunt id sua lingua in οἰόβοι. Hinc postmodum Cornelius iste Alexander, Græcæ vanitatis, inter innumera alia, hac saltem in re haud postremum exemplar, interpretatione hujus Græci vocabuli è Græcia gentem ipsam esse ortam docuit. Sed Gallos fuisse, unâ cum reliquis Gallis in Italiam Tarquinio Prisco Romæ regnante profectos, tum ex etymo, tum ex Trogi Pompeji epitomatore Iustino satis manifestum est. is quippe lib. 20, Gallis, inquit, causa in Italiam veniendi, sedesque novas quærendi, intestina discordia, & assidue domi dissensiones fuere. quarum radio quum in Italiam venissent; sedibus Tuscos expulerunt; & Mediolanum, Comum, Brixiam, Veronam, Bergamum, Tridentum, Vicentiam condiderunt.

Post Gallos Romani eam in suam potestatem rede gere. Reipublicæ Bergomatis sub Trajano Imperatore mentionem facit lapis Brixianus ad S. Faustum:

P. CLODIO. P. F.

FAB. SVRÆ

Q. FLAMINI DIVI
TRAIANI. PONTIF.
II. VIR. QVINQVE TRIB. LEG
II. ADIVTRIC. PIÆ. FID
CVRAT. REIP. BERGOM
DAT. AB. IMP. TRAIANO
CVRAT. REIP. COMENS
DAT. AB. IMP. HADRIANO

COLLEGIA

FABROR. ET. CENT

& Bergomensis, HONOR MVNICIPAL: P. Diaconus vastatam ab Attila Hunnorum Duce scribit lib. xv ad Eutr. A Langbardis quoque subactam legimus, diuque possessam sub Præfidibus, qui Duces Bergomates appellabantur. Victo D d autem

autem captoque Desiderio, sub Caroli Magni concessit imperium: deinde, ut ceteræ Italiae urbes, libertatem nacta, eadem usa est ad annum 1262, quo Philippus Turrianus, urbe per vim occupata, hinc dominari cepit: postea anno 1402 Luchinus Vice-Comes illam occupavit: successit Martini Scaligeri dominatus; qui mox urbem Luchino & Azoni illius nepoti restituit. Ita Vice-Comites illa potiti sunt usque ad Ioannis Galeatii excessum: tunc Suardi per tyrannidem illam invasere: quo occiso apud Cremonam, ad Mastinum Barnabæ Vice-Comitis F. dominatus illius pervenit: huic successit Ioannes Picininus: quo ob flagitia & libidinem pulso, Ioannes Reggeius Suardus dictator creatus, qui urbem Pandulpho Malatestæ xxx millibus aureorum vendidit. Deinde Philippus Maria illam Malatestæ eripuit anno 1419; à quo nono post anno ad Venetos defecerunt: & variam fortunam una cum Venetis à fœderatorum Principum exercitu sunt passi: & anno demum 1516 ad Venetorum dominium redierunt, sub quibus nunc summa pace tranquillitateque fruuntur. A binis reguntur Præsidibus, redduntque Reipub. annuos aureos 60000.

*Bergomum
civitas.*

Bergomum, civitas antiquissima, loco sita est amœnissimo. Ambitus cum quatuor suburbis, quæ coniacent, non minor, quam Mediolani. Facius lib. 3, cant. 3:

*Passati al Sere, la Lama, e'l Brenno,
Trovamo il Bergamo in su la costa,
Ch'è parlar grosso, & è sottil di senno:
La lor Città però, che è sì ben posta,
In fronte pregio porta; pregio, è fama,
Ch' alcuna volta da Milan s'accosta.*

Paucis abhinc annis permunita est, prout necessitudo postulare videbatur, cum ad fines imperii Veneti sita est. Splendidis ædificiis tam rei divinæ, quam civium habitationi dicatis ubique nitet. Iuxta forum est ædes D. Mariæ, ubi sepulchrum visitur magnificum, ex marmore, Bartholomæi Coleonii, strenui Ducis, cum equestri ejus statua. Episcopatus floret dignitate. In cœnobii Prædicatorum templo nobilissimum apparet Presbyterium, opere segmentato factum ex ligno, tam excellenti & mirabili arte, ut magis pictum, quam è ligno confectum videatur. In eodem Bibliotheca est præcipuis Europæ annumeranda, quam Alexander Martinengus, Mal-

pagæ Dynasta, instituit. Splendore suo *Bergomum* illustrarunt: Guilielmus Longa familia, Cardinalis: Gerardus, Savonensis Episcopus; Thomas Cataneus, Cerviæ Præful; Casparinus Bargizza, Petrus Almaduranus, Ioannes Ceresolas; Theologi: Albericus Rosates, Matthæus Forestus, Ioannes Suardus, Gabriël Alexander; Jurisconsulti: Bonifacius Clusonius, Guido Carrarianus, filiusque ejus Michaël, Ioannes Augustinus Turrius; Medici: Bartholomæus Ossanus & Iacobus Philippus; Historiographi: Ambrosius denique Calepinus, primus Dictionarii auctor; qui eam suo cœpto consequutus est felicitatem, ut opus, quod rude & impositum edidit, licet ab viris doctissimis sæpe supra modum sit auctum & illustratum, variis etiam apposis linguis, semper tamen ipsius nomine fulgens prodeat, quod paucis contigit. Tanti est, felicia rebus æternum duraturis ponere fundamenta. Est item Bergomas Damianus, Prædicatorii Ordinis monachus, stupendus componendorum ex ligno segmentorum & vermiculatorum Emblematum artifex. His adcenferi digna Bergomensis illa Lucretia, singulare pudicitiae exemplum, *Antonia Virgo*, (Elogii, quod ab civibus in palatio positum, verbis dicam) non minus animi, quam corporis pulchritudine pollens: quæ quum à Friderico Imperatore violentum in se stuprum parari videret, mortem pro conservanda pudicitia vilipendens, gladioque violatori erepto, intrepidum sibi pectus transfodiens, singulari castitatis exemplo urbem hanc perpetuo illustravit, 1168. Sunt Bergomi ac in suburbis animæ circiter viginti septem mill. & civitatis veteris ambitus est milliarius quatuor, ad quam ex suburbis scalis lapideis, & plurimis gradibus ascenditur, unde civitates fere omnes Lombardiæ, flumina multa, planities amplissima, montes, colles, Apenninum usque conspiciuntur.

Fluvii agrum Bergomensem irrigantes sunt *Brembus & Serius*, qui ambo, eodem fere in Alpibus tractu orti, valles sui nominis percurrunt amœnissimos, & à Septentrione in meridiem tendentes ambo se Adduæ miscent. Præter jam dictas valles, quarum unaquæque triginta milliarius spatium se protendit, & Vallem S. Martini, prope Comensem Lacum, quindecim milliarius longam, sunt infinitæ aliæ, quæ omnes lanificio non incelebres sunt.

*Fluvii &
Valles.*

T E R R I T O R I U M
B R I X I E N S E,
incolis
I L B R E S C I A N O.

Finitimi.

Brixia.

Ger Brixienfis ad Orientem habet Lacum Benacum, quem Veronenses accolunt; ad Meridiem Cremonenses & Cremenfes sunt; ad Occidentem ultra Lacum Sebinum Bergomates; ad Septentrionem versus Ortum Tridentini, versus occasum autem Rhæti.

Brixia, vulgo nunc Brescia & Bressa, Cenomanorum olim caput, civitas est pervetusta, dives, populosa, ampla, validis munita muris, arce superbiens inexpugnabili: pulcra ædificiis cum publicis, tum privatis. Livio quondam, Catullo, Straboni, Plinio, Ptolemæo, & aliis autoribus, Itinerariis item Romanis, & innumeris inscriptionibus antiquis memoratur. Nomen, uti & Bergomi, mere Celticum est, à situ ad pontem amnis urbi inditum: ut Germaniæ lib. I, cap. VII, docet Cluverius. Ad situm pertinent hæc Catulli Poëtæ:

*Atqui non solum hunc se dicit cognitum habere
Brixia, Chinæ supposita specula;
Flavus quam molli percurrit flumine Mela,
Brixia, Veronæ mater amata meæ:
O dulci jucunda viro, jucunda parenti
Salve; teque bona Iuppiter auctet ope.*

Mela fluvius.

Sed an satis sine mendo hoc vocabulum percurrit, equidem nescio, inquit Cluverius: quando Mela à mille passibus urbem præfluit. unde suspicor, scripsisse ipsum Catullum præcurrit. Quum amniculus Gartia urbem hodie percurrat; quidam hunc antiquorum Melam interpretati sunt. Verum hos aperto testimonio redarguit Virgilii commentator Philargyrus; ita scribens: *Mela amnis in Gallia Cisalpina, vicinus Brixia, oritur ex monte Brenno. Brennus hic mons vocatur nunc vulgo Monte Maniva. At ipse amnis quum hodie superiore sui parte ab eis, qui apud Collium, Bovenium, Gardonem, & aliis locis in L. amplius officinis ferri metallis operantur, in multos rivulos atque canaleis diducatur; communis ejus nativusque alveus circa urbem totus plerumque aret. Sed ad urbem. Castrum habet munitissimum, è vertice urbem despiciens, & egregio firmatum ab Venetis Præsidio, quod Catullus innuit Chinæ ista specula. Templâ præterea sunt magnifica; monasteria stupenda; hospitale pulcrum. In palatio Capitanei hæc leguntur:*

*Hic locus odit, amat, punit, conservat, honorat;
Nequitiam, pacem, crimina, jura, probos.
Italia.*

Templum & Episcopi palatium, quin tota civitas, ejusque territorium, omnia inquam passim lectissimis marmorum inscriptionibus, statuis, statuarum titulis & elogiis, variorumque epitaphiis sunt plena. Incolæ locupletes, lauti, nobiles, solertis ingenii. Familiæ nobiles ibi non paucæ; in quibus principem habent locum Gambaræ, Martinengi, Madii, Advocati, Averoldi, Luzagi & Emilii, qui ab Romanis orti. Fidem coluisse legitur perpetuo populi Romani; præsertim bello Punico post cladem ad Trebiam amnem ab Hannibale illatam. Colonia deducta est cum reliquis Transpadanis ab Cn. Pompejo Strabone, anno 665; & postea cum aliis ab C. Cæsare Dictatore civitatis jure donata. Deinceps in Imperatorum fuit potestate; quamdiu salva stetit sua Romano nomini majestas. Post ab Radagiso Gothorum Rege incendio vastata, anno 412; hinc ab Attila Hunnorum principe subversa, sed resecta anno 452, imperante Martiano: mox ab Langbardis possessa usque ad captum ab Karolo Magno Desiderium: quo extincto, successit Francorum Imperium. Inde ab Othone Saxone Cæsare libera Imperii Romani civitas est facta, anno 1136: mox ab Henrico VI direpta, muris nudata, suisque spoliata privilegiis: ab Scaligeris, Veronæ Ducibus, opera Guelforum est capta. His successerunt Vicecomites, Mediolani Principes; à quibus sæpe vexata ad Venetos defecit; quibus ab Gallis rursus adempta, paullo post iis est restituta. Opibus hodie floret, urbis Venetæ Sponsa cognominari solita. Fidem Christianam suscepisse traditur ab D. Apollinari, Ravennatum Præfule. Episcopatus habet titulum. Viros genuit Brixia præstantissimos; Martinum Colocerum, martyrem; Corradum Donatum & Sebastianum Madium, Sanctorum numero adscriptos: Vbertum Gambaram, Cardinalem: Gaulam, ex Ordine Prædicatorum, & Gerardum Madium, patriæ Episcopos; Altobellum Averoldum, Antistitem Polanum: item Theologos, Albertum Mandugasinum, qui floruit circa annum ab Christo nato 1311; Bernardinum Gadolium, Abbatem Camaldulensem, Lucam Bernardum, Iacobum Brixianum, Gratianum & Franciscum Samsones, Theophilum Bonum; Antonium denique Locatellum, Iurisconsultos: Laurentium Calcaneum, Bartholomæum, Brixianum cognomine: Lanfrancum Orianum, Stephanum Federicum, Andream Brixianum, Medicos; Franciscum Caballum, & alios: Historicos, Antonium Brixianum, & Corradum Wengerum: Philosophos & Literato-

Principes.

Viri Clar.

E e

teratores, Carolum Valgulium, Calpurnium, Bonifacium Bembum, Petrum Lazarinum, Ioannem Britannicum. Dedit & præclaros militiæ Duces: in quibus Gerardus, Ioannes Franciscus, Bruno Ioannis filius, Gambaræ, Matthæus Madius, Casper, Antonius, Marcus Antonius Baptista, Martinengi, Thaddæus & M. Antonius, Metellani, Aloysius Advocatus: Pictores celeberrimos, Octavianum Pandricium, Bartholomæum Textorinum, Vincentium Brixianum cognomine. Historiam urbis, simulque dignitatem & splendorem multis prosequitur Capreolus. De ea sic Baptista Mantuanus:

Brixia, magnorum genitrix animosa virorum,
Gallia seu genuit, seu te Germania mater:
(Nam genus abscondit tenebris adoperta vetustas)
Tu Cenomanorum quondam regina fuisti.
Vive diu Veneti sub maiestate Senatus:
Atque age sub Divo placidissima tempora Marco.

Ager. Territorium late patet: oppidis, vicis, pagis stipatum, aquis irriguum saluberrimis: uberrimum tritici, reliquorumque frumenti generum, item vini oleique fertile, neque carens ferri arisque fecunditate. Vallem, quam Mela amnis per triginta quinque millia passuum secatur, cuius fauces quinque millia ab urbe Brixia distant, incoluere olim populi *Triumpilini*, sive *Triumplini* & *Trumpli*, unde vulgare vallis vocabulum dictum fuit *Trompla*; & mox *Trompia*; ac tandem, ut nunc viget, *Troppia*. Populi hi memorantur Plinio, in inscriptionibus, & Tabulæ Itinerariæ.

Vallis Camonica. Καμῶνι, Camuni, & Camuli, Strabonis atque Plinii, apud Dionem sunt *Camunni*. Hi Ollii fluminis vallem incoluerunt, longam circiter millia passuum, latam, ubi plurimum patet, VII. quæ à priscis cultoribus etiam nunc nomen retinet, *Val Camonica* appellata.

Lacus Sebinus. Lacus, quem Ollius amnis transit, vulgo nunc vocatur *Lago d'Isèo*, ab oppido ejus nominis juxta sito. Id quoque vetustate sua merito gaudere gloriarique debet; quippe quum olim *Sebum* vocaretur & *Sevum*. Lacus inde cognominatus est *Sebinus* & *Sevinus*. Ab auferendi casu *Sevo* factum est vulgare vocabulum *Seo*. inde quum lacus appellaretur *Lago di Seo*, imperitum vulgus ex eo fecit *Lago d'Isèo*. unde id vocabulum corruptum mansit.

Lago d'Idro. In lacus, quem Clesius transit, læva ripa oppidum est vulgari nunc vocabulo *Idro*, unde & lacui nomen. id quoque antiquum esse, olimque *Edrum* fuisse dictum, unde oppidani *Edrani*, ex antiqua loci inscriptione apparet. Conspicitur hinc regio florentissima rebus omnibus, oppidis frequentissima, quam, quia Francis olim in deliciis fuit, *Franciam Curtam* appellant.

Infra Edrum oppidum versus Meridiem octo circiter millia passuum distat *Sabium* oppidum, vulgo *Sabio* & *Sabbio* dictum, ad ripam Clesii amnis; à quo Vallis cognominatur incolis *Val di Sabio*. unde oppidani Sabini dicebantur. quod nomen haud dubie in omnem etiam vallem diffusum fuit. Paulo inferius est etiam vicus vulgo *Bovarno* dictus, qui antiquitus totidem, sed transpositis paullulum, litteris dicebatur *Voberna*. Irrigantur valles jam dictæ multis aquarum rivis, qui pisces, præcipue vero tymulum & trutam, magna copia suppeditant; ubique amœnæ, & frumentorum satis feraces sunt; vinum etiam præter alios fructus multis locis producant. Ferri fodinæ officinæque hinc quamplurimæ.

A Sabio oppido versus ortum Solis decem circiter millia passuum, dextra Benaci lacus ripa vicus vulgari vocabulo *Tosculano*, antiqui oppidi reliquiis, & innumeris pene antiquarum inscriptionum monumentis refertus est: in his IV diversis Imperatoribus inscriptæ sunt; M. Aurelio Antonino, M. Aurelio Commodus, L. Septimio Severo, M. Aurelio Claudio. In oppidum hoc antiquis temporibus omnes Benaci lacus adcolæ, uno nomine Benacenses dicti, vel saltem hujus, qui nunc vulgo *La Riviera*, & superioribus jam inde sæculis *Riparia* sive *Riperia* vocatus, de negotiis publicis consulturi conveniebant; quemadmodum hodie in oppidum congregiuntur, quod vulgo *Salò* appellatur.

Prope Tusculanum in ipso lacus littore est oppidum *Maternum*, vulgo incolis *Maderno* dictum. in hoc quoque complures repertæ sunt inscriptiones veteres. Cluverius *Navale* sive *Portum* fuisse conjicit Tusculanensium.

Brixienfes divites sunt & superbi, multoque oblectantur famulatio; ipsique & mulieres suæ pomposè incedunt: equis, curribus, ornamentis utuntur splendidis, & ante omnia convivantur opipare: armigeri sunt: viri formosi sunt: femina pudicitia magis quam forma insignes. Duo urbem gubernant, ut alias, Præfeti; sed melius quam alibi administratur justitia, quod Consultationem civium, ut Veronæ ac Vincetiæ, non habeant. Arci utrique Asulæ & Orcinovi (illa ad fines Mantuanorum visitur; hæc Mediolanensium agro adjacet) impositus est Patricius Venetus nomine Generalis Provisoris, alique Gubernatores cum delecto milite. Verum huc, & ad alia oppida ac municipia, Prætorum loco, mittuntur cives Brixienfes à suo Consilio delecti, qui civilia & criminalia judicia exercent, & vitæ necisque potestatem habent.

Sabium oppidum, & Vallis.

Tusculanum oppidum.

Salò.

Maternum.

Populi Indoles.

Gubernatio.

T E R R I T O R I U M
C R E M E N S E,
Italis
I L C R E M A S C O.

Ager.

Remense territorium undique à Mediolanensi Statu circumdatur. Ager illi est optimus, superaque modum fertilis, excultus, & ordinibus arborum vitibus maritarum, ex quibus nobilia vina, optimique fructus percipiuntur, nitens. Non pauci ibi aquarum rivi clarissimi, piscium optimorum fecundi, præcipue mustellarum & capitati cujusdam generis, accolæ *Marsoli* vocant, capite reliquam partem duplo fere superante, gratissimi plane saporis.

Crema opp.

Crema oppidum nobile, & Ptolemæo notum, Cenomanis adconsenti; conditum fertur ab Catholicis civibus urbis Parrhasii; post deletam *Crema* tamque (unde loco nomen) ab Archiepiscopo Mediolanensi: vel, uti aliis placet, ab Henrico IV Imperatore, patriam, anno 951. Sita est in perpulcra planicie, mœnibus firmissima. Amplitudine, elegantia, divitiis, ædificiorum splendore, civium frequentia, rerum omnium copia multas Italiæ urbes superat. Censetur inter nobilissima Italiæ castella: unde vul-

go *Barletta* in *Puglia*, *Prato* in *Toscana*, *Crema* in *Lombardia*. Prima *Crema* mentio incidit in ævum *Friederici Ahenobarbi* Imp. ab cujus milite, auxilio *Cremonensium*, *Laudensium*que, misere legitur habita, annò 1160, *Corio* scribente, parte 1. Instaurata mox ab eodem Imperatore, ut *Blondus* memorat lib. 16 *Historiarum*. *Cremonensibus* attribuit *Henricus* ipsius filius 1191, eodem *Corio* notante parte 2. Occuparunt inde imperium ejus *Palavicini*, *Benzoni*, *Turriani*, *Doveriani*, *Vicecomites Mediolanensium* reguli, sub quorum imperio fuit usque ad annum 1405, quo *Benzonus* hic tyrannidem occupavit; sed mox à *Philippo Maria* pulsus est: à quo una cum *Brixia* ad *Venetos* defecit, & per conditiones pacis inter *Franciscum Sfortiam* & *Venetos*, penes illos mansit: nisi quod easdem vices sub *Ludovico XII* & *Maximiliano Sfortia* est experta, quas & reliquæ *Venetorum* in continente urbes. E quibus postquam emerfit, ædificiis, splendore, & frequentia civium ita crevit, ut jam inter præcipua Italiæ oppida celebretur. Præsulatum retinet urbis, quam antea dixi, subversa, sed vehementer imminutum & truncatum. Genuit claros viros, in quibus agmen ducunt *Benzoni*.

TERRITORIUM VERONENSE, vulgo IL VERONESE.

Limites.

Erritorium Veronense habens ab ortu Vicentinos, à meridie Mantuanos, ab occidente Brixienſes, & à ſeptentrione Tridentinos, patet in longitudinem, ut ait exactiſſimus urbis deſcriptor Torellus Saray-

Magnitudo.

na, à finibus Turbularum agri Tridenti, ad Policinum Ferrarienſem agrum milliaria circiter octoginta: in latitudinem autem ab agri Vicentini finibus tranſeundo per urbem uſque ad Brixianum agrum, atque ubi majori diſtantia, per circiter XL mille paſſus, licet alibi quoque major latitudo comprehendi poſſit. Ager feliciffimus eſt frumento, vino, oleo, omniſque frugum genere, lanis, ſerico, atque aliis ad humanæ vitæ uſum pertinentibus nulli cedit, quem flumen Atheſis omnium amœniſſimus interfluendo decorat; decantatiſſimus Benacus carpiſionibus, lautiſſimiſque aliis piſcibus, cunctis gratiſſimis, undique peregrinos ad ſe invitat & allicit. pluriſmi etiam rivi, fluviorum inſtar agrum ipſum irrigantes, adeo reddunt fertilem, ut alienigenis, nedum habitantibus facile ſuppetat. Marmora præterea, non ſolum alba, verum & nigra, & rubea, & diverſis coloribus maculata, inſigniaque eruuntur ubique: quorum duriffima quædam, alia mediocria, quædam mollia, nec ab Verona multum diſtantia, modica in urbem vehuntur impenſa.

Peschiera.

Et in Benaci lacus ſine, verſus meridiem, qua Mincius amnis ex eodem lacu exit, oppidum vulgari vocabulo *Peschiera* dictum, egregio munimine à Venetis ibidem exſtructo maxime clarum. Fuit hic olim collegium naviculariorum, ut ex antiquo lapide conſtat, & oppidum Ardelica dictum.

Sirmio.

Sexto à *Peschiera* lapide in occidentem æſtium verſus peninſula eſt in ima lacus parte, cui una cum caſtello in ea ſito, vulgare nunc vocabulum eſt *Sermione*, *Sirmio* dicitur Catullo, qui eam eleganti hoc carmine deſcripſit:

*Peninſularum Sirmio inſularumque
Ocelle, quaſcumque in liquentiſque ſtagnis
Marique vaſto fert uterque Neptunus;
Quam te libenter, quamque letus te in viſo:
Vix mihi ipſi credens, Thyniam atque Bethynos
Liquiſſe, & videre te in tuto.
O quid ſolutis beatius eſt curis!
Quum mens onus reponit, ac peregrino
Italia.*

*Labore feſſi, venimus larem ad noſtrum;
Deſideratoque adquiſcimus lecto:
Hoc eſt, quod unum eſt pro laboribus tantis.
Salve, ô venuſta Sirmio; atque hero gaude.
Gaudete voſque ludia lacus undæ.
Ridete, quidquid eſt domi cachinnorum.*

Quod peninſularum ſimul inſularumque vocat *ocellum*, eo forte reſpexit, ut inquit Cluverius, quod plurimum peninſulæ in formam depreſſa cervice continenti terræ adnexa conſpiciatur; ubi vero ſeptentrionales venti incubuerunt, lacusque commotus eſt, contexta fluctibus cervice, inſulæ ſpeciem præbeat.

Cæterum Benacus lacus ipſe Virgilio, Plinio, *Benacus* Servio, Probo, Claudiano, Vibio, Iſidoro, *lacus.* Cautullo, Straboni, Sotioni, Ptolemæo, aliſque innumeris memoratur. Eſt lacus, qui magnitudine ſui tempeſtates imitatur marinas; unde Virgilius lib. 11 Georg.

*An mare, quod ſupra, memorem, quodque alluit infra?
Anne lacus tantos? te Lari maxime, teque
Fluctibus & fremitu adſurgens Benace marino?*

Longitudo ejus eſt 35 milliarium, latitudo vero 12. Quantæ autem celebritatis olim fuerit hic lacus, apparet ex innumeris, quæ paſſim in oppidis vicique ei adpoſitis reperiuntur, antiquitatum monimentis.

Mediam, uti dictum, perlabitur regionem *Atheſis.* *Atheſis* ingens flumen, & poſt Padum totius Italiæ maximum, Italis hodie *Adice* & *Adige*, adcolis *Adeſe*, Germanis *Eſſch* vocatur. Tradit Plinius *Atheſim* ex Tridentinis Alpibus profluere. Initio perquam exilis, lapſu magnam vim aquarum colligit, accedentibus paſſim multis amnibus; ſubter Bolzanum ad meridiem verſus rapido ſe curſu fleſcit: dein ab Tridento lenius nonnihil per planiciem evolvitur: at mox iterum emenſis campis inter montium anguſtias tanta cum violentia ſævit, ut omnibus, qua fluit, locis, inſeſte minari videatur. mediam Veronam interſecat, munit, ambitque, infra quam in duo flumina abit, uno quo paludes petit, altero, quo in mare Hadriaticum pertingit ad Foſſiones, haud ignobilem portum. A fonte ſuo Veronam uſque ratibus navigabilis non eſt ob rapiditatem. Tratribus navigatur. Nam ingentes lateres abietesque cum aſſeribus maximis, aliaque prægrandia ligna compacta Tridentinis ex montibus ejus alveo deferunt. à Verona porro ad Foſſiones uſque optime navigatur. Refert in Cosmographia ſua Munſterus, qua parte Italiam deſcribit, incredibilem cum aliorum fluminum, tum præſertim *Atheſis* inundationem in Calendas

Gg

Novem=

Novembris anni à Christo nato 1090, addens, majorem non fuisse post Noachi tempora. Incolas fluvios plurimos habet, Pyniam, Anagniam, Sulfum, Kyenczam (auctum cum aliis, rum Tallero) Nevesum, Personam, & Vigifonum, hodie *Sciocco*.

Verona.

Verona, Livio, Tacito, Silio, Plinio, P. Diacono, Antonino, Itinerario, Tabulæ, aliisque sic vocata, totius territorii metropolis est. Ab *Vero*, nobili Etrusca familia, dictam fabulantur apud Annium Viterbiensem Cato & Sempromius. Alii nomen natum volunt à *Brenno*, Gallorum Duce, priusque *Brennonam* nuncupatam, post autem lapsu temporis *Veronam*. Ptolemæus Cenomanis tribuit; Libuis Livius; Euganeis Plinius: hodie Markæ Tarvisinæ concensetur. Aërem habet tenuem. Non absimilis Helvetiorum Basileæ, natura, situ, pulcritudine ædificiorum est nobilis: æquo solo recumbens, ad meridiem, ortum, occasumque conversa brumalem; tellure ad septentrionem leniter adfurgente, jugisque theatralem pene formam exprimentibus. Athesi amne non tam dividitur, quam munitur & circumquaque cingitur. Silius lib. 8.

Situs.

Tum *Verona Athesi circumflua & undique solers*. Mille antiquitatum vestigia veterem testantur urbis magnificentiam & divitias. Vias habet rectas & amplas, coctili stratas lapide; templa circiter 35, quorum præcipua pervetusta ædes Cathedralis, D. Anastasii; monasteria monachorum & monialium 10; pontes quatuor insignes, fluvio impositos. In summo clivo duæ sunt arces nobilissimæ, D. Petri & S. Felicis, quarum illa Athesi pene incubat, ab Cano Scaligero excitata; hæc eminentiore loco & quasi vallis supercilio sedens urbis mœnia despectat, & longe lateque in circum-Padanos agros, totamque fere Cis-Alpinam Galliam pandit prospectum. Sunt item aliæ arces; Castellum vetus, & quæ vulgo *Citadella*. Amphitheatrum ibi visitur, omnium maximum, & quo nullum fere integrius; media urbe adfurgens. Cujus exterior paries quatuor zonis pulcherrimis cinctus, totidem columnarum, arcuum, fenestrarum ordinibus, quadruplici opere, Dorico videlicet, Ionico, Corinthio, & Composito, in admirandam extollitur altitudinem: quemadmodum ex dicti parietis quatuor arcuum parte colligi potest, quæ sola reliqua manet adhuc erecta. Totum enim exteriorem amphitheatri circulum barbari posterioris sæculi, sublati ad alia ædificia marmoribus, usque ad fundamenta sunt demoliti; atque tantæ majestatis opus non secus ac formosam, adornatam, ac longe conspicuam Spartam quandam discerpta pulcherrima veste turpiter admodum denudarunt. Ex reliquiis tamen veluti ex unguibus leo, totius structuræ magnitudo facile cognoscitur, & quanta ejus ars ac pulchritudo fuerit. Ordinum enim unumquemque parietis exterioris 72 portas, vel arcus, totidemque columnas habuisse, docet ipsa circularis proportio, & architectica dimensio. Tertium autem operis Corinthiaci 144 statuis colosseis inter arcus & columnas redimitum fuisse, loculi & vestigia demonstrant. Arenæ mediæ planicies ovata specie extensa in longum decempedas 38,

Amphitheatrum.

in latum vero decempedas 22, cum dimidiâ; circumsepta undique sedilium ordinibus quadraginta duobus, gradatim declivis tecti in modum supra porticus interiores adscendentibus in altum. Quæ tantæ sunt capacitatis, ut supra viginti tria hominum millia per circuitum in iis commode sedere potuerint. Spoliata quidem jam olim fuit à barbaris interior hæc amphitheatri cavea marmoreis suis subfelliis, sed nunc equester ordo nobilitasque Veronensis eandem suis impensis restaurare, marmoribusque vestire cœpit. Quæ festivis quibusdam diebus populo venationes, ludos equestres, ac pedestria certamina publice in eadem arena, majorum more, solet edere. Quis autem hujus tam egregiæ & immensæ machinæ fuerit auctor, apud veteres auctores mentionem nullam invenimus. Obscuras dumtaxat quorundam reperio conjecturas esse. Leander Albertus in Italiæ descriptione colligit ex marmoris cujusdam Lucensis antiqua inscriptione apud D. Fidrianum reperti, L. Flaminium, Romanum Consulem, ac universæ Græciæ domitorem, amphitheatrum Veronæ propriis sumptibus erexisse, anno ab Vrbe condita 1011. Cæterum hæc inscriptio plane suspecta, immo fictitia ac falsa videtur; quandoquidem ab historica veritate multis paralangis aberrat. Palam etenim est, Flaminiorum aut Flaminiorum neminem fuisse Consulem ante Urbis annum 1033. Quomodo igitur Flaminius quispian Consul Romanus anno ab Vrbe condita 1011, sicut in marmore legitur, amphitheatrum Veronæ erigere potuit? Citius in sententiam Torelli Sarainæ Veronensis, doctissimi viri, pedibus irem, qui Augusti Cæsaris auspiciis tam amphitheatrum, quam theatrum Veronæ conditum esse, variis conjecturis & argumentis probare conatur. Civitas hæc Episcopatus gaudet dignitate. Ortu gloriatur Antistitem xxxvi, qui Sanctorum numero adscripti; in quibus D. Zenno, scriptis etiam clarus, & Petrus Martyr, cuius vitam ad posteros transmisit Ioannes Antonius Flaminus. Incolæ magnifici, splendidi, jucundo adpectu, ingenii summi, maximeque ad litteras idonei. Genuit Verona Catullum & Æmiliū Macrum Poëtas, Plinius, Cornelium Nepotem. Veronensis etiam fuit M. Vitruvius, nobilis architecturæ scriptor. Natalem quoque locum Veronam agnoscunt, Theologi; Petrus Scaliger Episcopus, cuius præter alia leguntur in Evangelistam Matthæum commentaria: Racherius, item urbis Antistes: Leonardus, ex Novarula familia, multis functus honoribus, variarumque doctus linguarum: Ludovicus, Franciscus, Alexander, fratres, ejusdem familiæ: Celsus Maphæus. Iurisconsulti: Ioannes Madius, Iacobi I & II Lavanioli: Bartholomæus Cepolla, Christophorus Lanfranchinus, Taurillus Sarayna, qui Veronam patriam descripsit, ejusque originem, amplitudinem, imperium, antiqua monimenta, aliaque, quatuor peculiaribus libris. Medici: Hieronymus Francastorius, Ioannes Baptista Montanus; Hieronymus ex familia Turria. His omnibus ad censendi, Guarinus, inter primos Latinæ linguæ instauratores locandus: Matthæus Bossius, Domitius Calderius,

rius, Antonius Pantheus, Hieronymus Veritatus, Adamus Fumanus, Marcus Medices, Rochus Cataneus: plerique editis ab se monimentis celebres. Nec defuerunt omni memoria præstantes bello Duces: inter quos Petrus Vermius, ejusque filii, Ludovicus & Iacobus: Ludovicus II ex eadem gente, cujus crebram historiae faciunt mentionem: Antonius, ex nobili Æmiliorum familia; Georgius Caballus, Bartholomæus San-Sebastianus; Paullus Luciascus, & alii. Nobilibus superbit Familiis Marcionum Malaspinarum, Comitum Sanbonifaciorum, Sarcorum, Pompejorum, Iustorum, Bevilaquarum, Novarulorum; item gentibus, quæ vernaculo idiomate Pellegrini, Medici, Marcobruni, Monti, Masei, Nogari, Redolfi, Turchi, Dionysii, Minischalchi, Curi, Guagnini, Spolverini, Saibanti, Alberti, Guarienti, Cartolari, Gioni, Giulari, aliisque. Condidiſſe feruntur Tusci; apud alios Galli Cenomani, in Italiam Brenno Duce transgressi: quibus ejectis, in fide diu fuit & potestate Romanorum: quorum auspiciis coloniam eo duxit Cn. Pompejus Strabo, Magni patris; ab Attila, Hunnorum rege post vastata, variis inde subdita fuit tyrannis, quorum agmen duxerunt facile Gothorum reges: hos expulerunt Langbardi; Langbardos, Karolo Magno Duce, Franci: post quos, Berengariis ab Othone I Imperatore Italia ejectis, sui juris facta, quietem aliquandiu habuit sub auctoritate fideque Romani Imperii. Per vim adeptus Ætoliinus Romaninus Præfecturam in Dominatum convertit, exacto Azone Atestino, quem S.P.Q. Veronæ Prætozem designarat. Eo defuncto circa annum 1259 communibus civium suffragiis Scaligeri magistratum gesserunt cum titulo Vicariorum & Principum, annos propemodum 128: quibus exturbatis partim, partim veneno necatis, suæ ditionis fecerunt Galeatii, inde Carrarienses. Hos exterminarunt Veneti, in quorum etiamnum potestate constanter & tranquille perseverat.

Regimen. Supremus civitatis hujus Magistratus, qui ab Illustri Dominio Venetiarum mittitur, vulgo Potestas appellatur; intrat regimen suum ad sonitum campanæ cum consuetis insignibus Potestatis suæ, & primo visitat Ecclesiam S. Zenonis; deinde Cathedralē, & successive cum venerit ad Plateam Communis, ascendit solitam sedem Capitelli, ubi, habita ad populum oratione, recipit sceptrum Potestariæ, ut vocant, civitatis & districtus Veronæ, juxta veterem consuetudinem & dignitatem civitatis. Habet autem per totum tempus regiminis sui, & impensis Domini Veneti alit unum vicarium Legum Doctorem; unum Iudicem maleficorum Iurisperitum; duos Iudices Assessores ad civilia; unum Cancellarium, duos milites socios, unum Comestabilem; qui omnes debet esse forenses, non in civitate Veronæ nati, aut affinitate juncti Veronensibus civibus: & statim in introitu Potestatis juramentum præstant, se jus dicturos integre & sincere, & statuta Veronæ inviolate conservaturos. Habet præterea viginti (plures paucioresve) ut vocant, Barerios, qui arma gestant, & insignia Potestatis.

Italia.

Regitur porro Communitas Veronæ à Domino Potestate cum Consilio XII, & L, ad utilia communis deputatorum. Quod consilium cum Domino Potestate omnimodam habet in Republica auctoritatem. Præterquam si D. Potestati videretur in rebus arduis universale consilium totius anni, (quod constat LXXII, qui in sexies XII distributi per mudas, id est, bimestria spatia successive Reipublicæ inserviunt) advocare.

Omnes autem sub finem cujusque anni olim eligebantur à XXIV viris, nimirum XII è Magno Consilio, quibus ultimæ mudæ fors obtigerat, VI, è numero quinquaginta, & sex extra assumptis; hoc modo: Ballotari debebant secundum librum Estimi singuli patres familias, qui cuipiam dictorum XXIV viderentur idonei; aut illis deficientibus, filii familias perfectæ ætatis. Et quicumque è duabus partibus fuissent approbati, in electione manebant: E quorum numero deinde CXXII eligebantur; & in XII distribuebantur: quibus, cum muneri suo vacant, unus additur Iurista. Sed hanc eligendi formam postea mutavit Respublica Veneta, & per totum consilium electionem fieri mandavit, cætera reliquit.

Consilium XII Deputatorum congregatur omni die si fuerit expediens, ad præsentiam D. Potestatis vel Vicarii illius: Consilium vero XII & L communiter congregatur die Veneris. Quod autem in hoc Consilio major pars Senatorum censuerit, id ratum habetur, dummodo ex tribus partibus duæ præsentēs fuerint, præterquam in causis de alienandis vel obligandis bonis communis aut similibus causis, quæ præjudicium aliquod civitati possent adferre; in quibus duarum partium è tribus consensus requiritur.

Ex Collegio XII & L Deputatorum singulis sex mensibus eliguntur octo Consules; quorum quatuor sint Iudices de Collegio Advocatorum, quatuor alii sint laici boni & idonei. Iudices autem Consules cognoscunt de qualibet quæstione civili; laici tantum de quæstionibus civilibus, quæ non excedunt valorem L librarum. Tenentur autem venire ad Palatium omni die quo jus dicitur: Itemque interesse Curia condemnationum, & cum D. Potestate & Vicario illius atque Iudicibus habent vocem; denique ex præcepto Potestatis seu Iudicis maleficorum tenentur ire ad villas & loca districtus Veronensis. Percipiunt à Dominio Veneto stipendium annuum; ubi vero exeunt foras, etiam pro itinere & labore, salarium.

Insuper à Collegio XII & L Deputatorum una cum D. Potestate eligitur Cancellarius communis Veronæ, qui sibi eligit Coadjutorem, fidelem aliquem & expertum Notarium, civem Veronæ originarium.

Itemque duo Provifores, quorum officium durat sex menses tantum, & electio fit singulis trimestribus de uno. Ita ut alter alterum præveniat in officio menses tres: quorum unus attendit ad exigendum quasunque pecunias Communis, alter convocat consilia ad tractandas res Communis, in quibus tamen sibi invicem suffragantur. Item Consilium XII & L, hisce adjun-

H h

git

git Scribam unum, qui eo officio fungitur ad beneplacitum Communis. Provisores autem hi quartam partem percipiunt multarum quas ipsi Communi applicaverint. Idem pondera & mensuras observant. Securitates accipiunt ab iis quibus aliquid publici locaverint.

Item ab iisdem singulis sex mensibus eligitur Vicarius domus mercatorum; itemque miles consul, qui lanificii aliarumque artium mechanicarum peritus sit; alique tres consules dictæ domus; cum uno Notario atque uno Massario. Iudicant hi de causis mercaturæ aut artem mechanicam concernentibus; ab ipsis autem appellatur ad Potestatem & Iudices Consules Communis Veronæ, præterquam in causis quæ valorem x lib. non excedunt: Potestas vero & Iudices lites definire tenentur intra trigefimum diem à lata sententia.

Ab iisdem constituitur & Capitaneus carcerum, cujus officium est captivos servare, iis omnem humanitatem præstare, eorum sæpius apud Rectores & Iudices mentionem facere, &c. Itemque duo dispensatores eleemosynarum quæ captivis dantur, qui & carcerem visitare sæpe coguntur, & de Capitanei & famulorum illius œconomia cognoscere.

Eliguntur & Capitanei duo; unus citra, alter ultra Arthesim, quorum officium est rebelles bannitos & alios maleficos indagare, & captivos sistere. In quem finem non licet ipsi præter suam formam, habitationem, in ullo alio districtus Veronæ loco per se, vel famulos suos commorari

ultra triduum, sed tenetur equitare de loco in locum, & persequi malefactores. Ab eodem Consilio xii & l. eligitur Capitaneus lacus Gardæ, cujus officium est sollicite attendere custodiæ ejusdem lacus, & providere ne ulla quantitas frumentorum, farinæ, aut leguminum conducatur ad alienas terras & loca Dominio Veneto non subjecta. Item ne ulla quantitas salis alio transportetur; itemque ne ullæ merces sine licentia aliò vehantur, & imprimis ne lanæ Veronenses & pecudes extrahantur; denique ut omnes pisces qui in illo lacu capiuntur, toto quadragesimali tempore Veronam deducantur. Ab integro autem Consilio cxxii Vicarii per suffragia & ballotas, ut supra, eliguntur per totum districtum Veronæ; qui tenentur officium suum per se, & non per delegatos obire: hi jus reddunt unicuique usque ad valorem x librarum, & non ultra, sine speciali commissione. Vt autem fidelius munere suo fungantur, singulis annis mense Decembri à Consilio xii & l. eliguntur quatuor Syndicatores, qui ad syndicandum exeunt initio mensis Januarii, & Vicarios omnes & alios ministros coram se in loco Vicariatus sui citant, & rationem ab eisdem reposcunt gesti Magistratus, eosdem mulctant, condemnant aut absolvunt; syndicationem autem absolvere tenentur intra mensem, & de iis quæ offenderint, ad idem Consilium referre. Atque hæc de regimine civitatis Veronæ in communi dicta sunt, nam minutiora persequi nimis longum esset.

TERRITORIUM VICENTINUM.

Magnitudo
& fines.

Icentini Territorii latitudo est xxv millium passuum, & ab Oriente Bassanensibus & Patavinis, ab Occidente Veronensibus terminatur. Longitudo vero 70 millium passuum, quo ad Atestinos & Montanianenses pro-

cedit, ab Aquilone montes altissimos Italiam à Germania dividentes terminos habet, sicut ab Australi colles Euganeos, & ab Orientali plaga in planitiem patet. Numerantur in regione hac oppida, pagi, villæ in oppidorum modum ædificatæ, cxxii. Irrigant eam flumina tum magna tum parva xiv, quibus molæ, ferræ, machinæque aliæ aguntur. Lacus habet v, qui omnigenis abundant piscibus; piscatio tamen aliarum rerum copiarum non respondet, etiamsi ad incolarum victum suppeditet. Venatione & aucupio gaudet admodum: sunt enim hic damæ, capræ, apri, perdices, coturnici, avis attagen, quæ nullo alio in Italiæ loco reperitur. Ager frumenti, vini, cæterarumque frugum maxime est fertilis, præsertim in locis Meridiano soli expositis, inter quos Noventa & Poliana primas sibi partes jure vindicare videntur. Incredibilis est lactis, butyri, casei, vellerum copia. Vinum profert totius Italiæ citra Lyrim generosissimum. Tantus denique hic est rerum omnium proventus, ut proverbio jure dicatur, Vicentiam hortum esse ac viridarium urbis Venetæ. Scaturiunt hic insuper fontes calidi; & sulphurea balnea eandem hic cum Aponensibus vim habent. Medicinales fundit terra herbas, succos, liquores. Reperiuntur argenti fodinæ, hydrargiri venæ, ferri, aris, plumbi; & præter lapides molares, varia diversorum marmorum genera, sulphur, calcanthum, totque ipsius terræ diversitates, quarum candidissima, aqua diluta, & donec confidat reposita in pastillos, digeritur, ac solibus siccata, per regiones varias, præcipue ad patinarum albaria, quæ lacteo commendantur colore, interpolanda circumfertur.

Regionis
qualitas.

Vicentia.

Territorii hujus Metropolis est *Vicentia*, vulgo *Vicenza*, sic dicta vel ob gentis incolæ *victoriam*, vel ab *Villis centum*, ex quibus junctis facta fertur. Primo tempore, vel & medio, & ultimo quandocunque dicta fuit etiam *Vicetia*. Incolæ vero *Vicentini* & *Vicetini*. nec ullum aliud umquam nomen habuit. Sita est ad radices montis Berici, qui inter colles Euganeos numeratur. Vnde & Euganei eam condidisse dicuntur; ab Henetis fuit habitata, & à Gallis Senonibus Duce Brenno amplificata. Quatuor occupat cum suburbiis milliaria, longitudine multo quam latitudine amplior, montis & planicie

Italia.

ita est particeps, ut hic illam, illa vicissim hunc oblectet. Si mons hic mœnibus cingeretur, omnium, quas habent Veneti, urbium tutissima atque pulcherrima redderetur, non solum Alvianni, Francisci Mariæ Metaurensium Ducis, & Iulii Savorniani, sed communi fere omnium sententia. Duplici murorum corona, qua cingitur, pluribusque olim arcibus munitissima erat, sed in præsens, quia diversa muniendi ratio, non satis firma censetur. Octo habet portas. Duobus satis amplis & navigabilibus interluitur fluminibus, Meduaco inferiore seu Bacchilione, & Ereteno, hodie Rerone; super quæ transitum præbent pontes sublicii & lapidei septem, quorum unus structuræ admodum eximiæ, & præcæ antiquitatis duo conspiciuntur. Dividitur in xv regiones. macella publica habet quatuor, forasex, olitorium, boarium, piscarium, Curia Episcopalis, & nobilium vere magnificum, in quo palatium Prætoris egregium, porticu plumbo tecta, scalis, statuis ornatum, sine aliquo columnarum tignorumve fulcimento suffultum, turris suæ gracilitate proceritateque nobile. Non parvam insuper addunt foro majestatem ædes publicæ ad pecuniam pauperibus mutuandum erectæ, aliaque palatia adeo sumptuosa, quæ vel magnorum Principum hospitio non indigna sint, ut illud Comitum Valmaranæ, in quo Maria, Imperatoris Maximiliani Secundi uxor, Rudolphi II mater, & Caroli V filia, excepta est, licet capaciora non desint, quæ amplitudine, atque magnificentia quasi regia undequaque conspiciuntur. Theatrum habuit olim, in quo Pipino Gallorum & Desiderio Longobardorum regibus publici ludi facti sunt. Fuit hic etiam palatium imperiale, ubi Honorius Imperator tulit legem Dudum. C. de contr. emt. Episcopatus gaudet dignitate. Xenodochia numerantur opulenta xi; Sacrarum virginum cœnobiorum vii; Cuculatorum Sacerdotum xvi; Presbyterorum reformatorum tria; Parœciarum xv; Oratoria vi; Mulierum reformatarum loca duo. Dominicanorum cœnobium in urbe primarium est, & præ cæteris elegans. narrant hi Patres, fuisse olim, ubi nunc culinæ focus est, hæreticorum cathedram Arianorum, quos Episcopus F. Bartholomæus ex Brigantiis urbe exegit, locumque suis Dominicanis Sacerdotibus dedit ad habitandum, divinoque factum numine, ut ubi ignis hæresis, pravarumque antea ardebat opinio-num, ibi ignis persecutores hæreticorum nutriens deinceps aleretur. Elegantissimum visitur Vicentiæ theatrum ab Academicis Olympicis ædificatum, in cujus quatuordecim gradibus & orchestra spectatorum plus tria millia commode sedent. Incolæ ingeniis sunt vividi, magnæque fiduciæ; ad litteras, militiam, mercaturam promptissimi; faciendæ rei perpetuo sudantes:

Incolarum
indoles.

I i

splen-

*Viri clari.**Religio
Christiana.**Principes &
res gestæ.**Gubernatio
civilis.**Oppida
alia.*

splendide vivunt, honeste vestiuntur. Nobiles habet & antiquas familias, uti videre est apud Paliarinum lib. 5 & 6. Illustrarunt hanc urbem suo ortu DD. Fortunatus & Felix martyres; A. Cæcina, Consul Romanus, & Vitellii Imperatoris Legatus, apud Tacitum Histor. lib. 3. Palemone, cujus Eusebius meminit; Ioannes, Isuardus, Bartholomæus, urbis Præsul, Vincentius Colcaus, Hieronymus Plegafeta, omnes Prædicatorii ordinis monachi; Antonius Luscus, Matthæus Bissarius, Georgius Trissinus, Oratores & Poætæ. Prosdocimus Episcopus Patavinus fidem Christi prædicans, vivente adhuc Apostolorum principe Petro, imbuit Vicentinos fidei lumine. Diu sub Imperio stetit Romano. Et libera interdum ut vicinæ aliæ suos ipsa moderata est populos. Vicentini Barbaros cum Veronensibus & aliis Italia repulerunt. Mediolano & Cassono Turriano adversus Vicecomites auxilio fuerunt; Canem Scaligerum Veronæ Dominum reduxerunt; prælium ipsa urbe commiserunt adversus Patavinos aggressores, quos & fugarunt. Urbem vastavit præter alios Attila, unde Incolarum plurimi ad Venetas confugere Insulas, easque insidentes progenuerunt nobiles Grimanos, Mimos, Gradonicos. Barbare in eandem se gesserunt Berengarii, Vindelici, Scaligeri, & Insularum reguli. Cæterum anno 1404 cum Helvetiis conspirare recusantes, ultro se Venetæ dediderunt Reipublicæ. Gubernatur civitas consilio octuaginta virorum. Habet & aliud consilium de virorum, quod ter quotannis cogitur, ut Magistratus, servosque publicos fortiantur. Decem viri ex Patritiis, quos Deputatos appellant, rebus publicis curandis præfunt. Consules duodecim capitalia & mortis judicia dicunt, à quibus non datur appellatio, quod nec liberæ ulli in Italia civitati conceditur. Præfecturis 11, quas Vicariatus vocant, potitur, quo primates ad ius dicendum mittuntur. Inter cæteros in hac urbe Iudices oppidanos, præcipuus est ille, ad quem non solum à Pedaneis Iudicibus, verum etiam (qua reliquæ in continenti urbes carent dignitate) à Prætoris Vicario litigantes provocare solent. Prætorem, Præfectum, & Camerarium, tres nobiles Venetos, pro Republica agnoscit, illisque fide obsequitur inviolata.

Ad ortum Vicetia, oppidum Camissanum est, ubi Vicarius triginta octo locis jus dicens, pro

urbe residet. Hinc ultra Brentam Cittadella est oppidum nobile; & paulo superius Castrum Francum, & Bassanum, municipia suo jure, suisque legibus utentia, olim tamen Vicentinae ditionis. Marostica in radicibus Alpium Bassano quinque, Vicetia vero duodecim milliaribus abest. Inferius Vicentiam versus ad montium clivum Bragantia jacet, vicus magnus, & vini bonitate nobilis. In ipsis montium jugis, sunt septem illi pagi opulentissimi, & fortitudine insignes, qui septem Communia dicuntur, à Venetis ob fidelem bello Germanico operam Reipublicæ præstitam immunitate donati. Thieni vico omnium florentissimo præest Vicarius, jurisdictionem habens in 21 locis; hinc palatium illud Portorum Comitum magnificentissimum est, hortis, fontibus, labyrintho, topiariis, aliisque pulcherrimis rebus. Septem hinc milliaribus patet ascensus in Sumanum montem, ab altitudine sic dictum, cacumen quippe elatum habet, qui non minus nobilium stirpium varietate, quibus passim abundat, quam prisca religione celebris est; & ubi B. Prosdocimus, idoli cujusdam delubro destructo, templum B. Mariæ, miraculis clarum, exædificavit. Non longe à Vicetia occidentem versus Vlmus, *l'Olmo*, locus est, ubi Maximiliani I, Imperatoris, exercitus anno 1510 fusus fugatusque fuit. Eodem tractu ad Veronensium fere confinia, Arxlani vicus frequentissimus est, vulgo *Arcignano*, & ut epitaphia & inscriptiones à Romanorum temporibus usque fidem faciunt, antiquissimus, ubi lanarum mercatura copiosa. Hinc versus Meridiem Mons bellus est, villarum sex caput. Brendula Vicarium habet decem locorum. Leonicum oppidum in planitie, omnibus refertum, in quo civium numerus 3000. patria fuit Nicolai Leonici, præclari Physici, & omnimodarum litterarum gnari. Habet Vicentia ab Australi parte continuos colles, incolæ *Riviera* dicunt, multarum rerum feraces, & amœnissimum tractum, cujus caput Barbaranus vicus est, præfectura 11 pagorum gaudens. Quinto denique ab urbe Vicentia lapide versus Barbaranum pagus est *Custoza* vulgo, olim castellum munitum Custodia appellabatur, quod in eo fontes custodiebantur. Specus ibi visitur, mirandum naturæ opus, humanaque industria portentosius redditum.

77

TERRITORIUM PATAVINUM, vulgo IL PADOANO.

Termini.

Escribitur ager Patavinus apud Bernardinum Scardeonium his terminis: A meridie Athesis fluvius procurrit: à septentrione Muso amnis parvus dilabitur; ab oriente æstuarium Venetiarum; ab occidente vero colles sunt Euganei & ager Vicentinus. Patet omnis hic circuitus CLXXX P. M; in quo sexcentæ & quadraginta septem villæ seu pagi, & quæ sequuntur. Ager Patavinus est amœnissimus, frumentum, & variorum fructuum fertilis, tantamque tritici copiam fundit, ut summam mereatur admirationem; vini etiam generosissimi ferax, unde Martialis:

Ager.

Pictaque pampineis Euganea arva jugis.
Venationibus insuper, aucupis & piscationibus frequens. Nitet undique regio hæc pagis, vicis, & villis ornatissimis, quæ fere sunt Patritiorum Venetorum, qui mensibus æstivis ruri plerumque cum familiis agunt. Mirabilem rerum omnium copiam incolæ triviali celebrant proverbio: *Bologna la grassa, Padova la passa.* Dicere solitus scribitur ab Cælio Rhodigino Constantinus Palæologus; nisi sciret à sanctissimis viris affirmari, in Oriente Paradisum esse, arbitrari se, non alibi eum reperiri posse, quam in persuaavi Patavina amœnitate.

Flumina.

Flumina quæ territorium Patavinum secant, præcipua sunt Bacchilio & Brenta; quæ utraque olim Meduaci nomen habuere. Brenta x mill. sub Tridento nascitur, & ad agrum Vicentinum præcipiti cursu delatus, relicto ad sinistram Bassano, agrum ingreditur Patavinum, & v mill. infra Patavium se dividit; & dextra parte cum Bacchilione se conjungit, sinistra autem cursum suum aliquandiu servans versus meridiem, postquam magno strepitu se præcipitaverit, convertitur ad Orientem, & duobus aliis amniculis Lavandola & Tergola auctus, ad pagum Stracum cum Bacchilione se denuo conjungit; rursusque juxta Dolum vicum divisus, dextro ramo versus meridiem labitur, & prope villam Conche à Bacchilione exceptus, juxta Chioggiam in mare Adriaticum effunditur; sinistro vero Miram, Oriacum & Moranzanum stringens, tandem in portum Brondulum illabatur. Bacchilio haud procul Vicentia enatus; eamque secans, aliquot amnibus auctus vi mill. sub Vicentia se dividit in duos ramos, quorum dexter ad vallem

Italia.

Estensem fertur, sinister ad territorium Patavinum se convertens, illud intrat juxta montem Galdam, & paulo post cum Brenta, uti diximus, conjungitur: sed non longo inde spatio rursus dividitur in duos ramos, quorum dexter Patavinum agrum rigans, & juxta Bartagliam cum dextro ramo suo reunitus, præcipiti cursu tendit Bovolentam; sinister autem antiqua urbis circumdat mœnia, & in plures alveos disiectus, extra urbem reunitur, rursusque juxta Prociogliam se separat in duos ramos, quorum dexter Bovolentæ cum superiore conjungitur, & paulo infra cum cæteris ramis conjunctus Pontem longum, Corregivolam, & Brentæ pagum præterlabens, cum Brentæ ramo conjungitur qui à Dolo descendit: sinister vero muros novæ urbis complexus, demum per fossam à Patavinis factam, in majorem Brentæ ramum illabitur, & cum illo fertur ad Dolum, ubi rursus dividuntur ut sup. Paulus Paruta in Hist. Vener. scribit hanc agri Patavini partem quæ versus Chioggiam & mare inclinatur, longe fertilissimam esse, & incolis frequentissimam; in eaque reperiri vicum Bovolentam, adversus subitos hostium incursus satis securum, quippe fluvium Bacchilionem, in territorio Vicentino natum, postquam ad Bassanellum ii mill. supra Patavium pervenit, & Brentæ aquarum accessu auctus fuit, in diversa ferri, & variis & tortuosis flexibus per agrum Patavinum delapsus, grandi spatio in medio relicto, juxta hunc vicum rursus conjungi: atque hic quondam castellum fuisse, insigne adversus hostes præsidium. Quid multa? Ager Patavinus ob flumina & lacus, neque hostibus accessu facilis, & adversus subitos motus satis munitus judicatur.

Patavium civitas antiquissima, flos & decus ^{Padua.} urbium, quasunque tellus Itala continet, quæ hodie P A D V A; nomen habet, ut quidam putant à P a d i vel Paludum vicinitate, sicque dictum quasi Padavium. Alii dñd rē nēdē, ab volando; derivant, quod capto augurio fuerit condita: nonnulli à petendo, quod avem Antenor, urbis, ut ita dicam, conditor, telo petiverit: Incertis omnes conjecturis. Condidisse memoratur Antenor, Troja profugus, apud Virgilium lib. i Æneid. Legitur de Antenore, quod sequitur, epitaphium, non magni ævi, in D. Laurentii æde:

Inclutus Antenor, post diruta mœnia Trojæ,

Transtulit hic Henetum Dardanidumque fugas:

Expulit Euganeos, Patavinam condidit urbem,

Quem tegit hic humili marmore cæsa domus.

Sita est urbs loco fertili & plano; placidissima

K k

cœ-

Ædificia.

coeli fruens temperie, summa soli bonitate; Euganeorum montium amœnitate, Alpium marisque vicinitate, beatissima. Ambitus duplex hodie, olim triplex: exterior sex millia ducenosque passus continet, cum sex portis magnificis: interior tria millia passuum; altissimus, superne deambulacrum habens perpetuum. Magnifica porro, splendida, rebus omnibus, quæ ad vitam necessariæ, adfluens, silice strata ab Vberto Carrariensi, Duce tertio, anno 1340; fossis, vallisque, & propugnaculis undique bene tuta. Habet ædificia sacra, profana, publicæ, privataque magnifica & sumtuosa. Templum Cathedrale, ab Henrico Imperatore structum, xxii sub se habet Basilicas intra urbem, ob splendorem tali matre dignas, plurimas etiam superiores. Monasteria virorum sunt xxiii: Virginum sacrarum intra moenia numerantur collegia xxix; inter quæ excellunt D. Stephani, & D. Magdalene Conversarum, seu Illuminatorum, ad ædem S. Sophiæ. Palatium ibi, Henrici Imperatoris opus, in quo jus dicitur, tota Italia nominatissimum, nullis fultum columnis, plumbo tectum. Curia insuper publici consilii, cum porticu columnis marmoreis suffulta, saxo constructa, plumbeis item laminis intacta. Foræ maxima sunt quinque: primum congressibus & deambulationi nobilium civiumque dicatum est; alterum, olitorium; tertium, frumentarium; quartum, lignarium; postremum, palearium: Pontes xxxix, ex lapide fornicati, supra Brentam: Porticus amplissima: Areæ spatiosissima: Nosocomia iii; Lazarettum, peste infectis attributum; S. Lazari, leprosis; S. Francisci, reliquis ægrotantibus: Xenodochia totidem; S. Antonii de Vienna; S. Leonini, ad Pratum Vallis, juxta portam S. Crucis: & S. Jacobi, omnia pauperum peregrinorum: Est & Orphanotrophium in vico omnium Sanctorum: & Domus Dei, expositiis infantibus dicata. Mons Pietatis institutus est anno 1491, exterminandæ Iudæorum sceleratoriae, qui pro centenario xx exigere consueverant. Erarii fors xxxix aureorum millia ex civium liberalitate superat. Præficiuntur septem domibus, quæ opportuno urbis loco sitæ, viri nobiles; datis fidei jussoribus annuatim, qui pro pignoribus mutuant; infra triginta solidos, gratis; supra, quinque tantum sceleris nomine pro centenario exigentes, ad ministrorum impensas, quæ tria millia aureorum quotannis superant, sustinendas: quod superest, in pauperes annuatim dividitur, forte semper manente, & ex piis eleemosynis, præsertim quæ festo Paschatis colliguntur, quotannis crescente: res nulli non institutæ laudabiliter Reipublicæ imitanda. Domorum quatuor millia hodie suo ambitu complectitur. Ante bellum Maximiliani, Imperatoris, Primi, quod gestum anno 1519, extra murorum ambitum in suburbiis tria millia domorum connumerabantur: monasteria virorum quatuor; virginum sex; templa quinque; xenodochia septem; quæ postea ab Venetis solo sunt æquata, ne hostibus deinceps, ad urbis detrimentum, receptacula essent. Inter domos eminent Regium Carrariensium, urbe media; Dottorum, ad D. Firmi, cum

Colosso lapideo; Capilistarum, ad D. Danielis cum equo Trojano. Episcopatus superbit Patavium dignitate. Primus Præsul memoratur D. Prodocimus, Græcus, D. Petri discipulus. reditus ad undecim aureorum millia adsurgit. Incolæ summis præditi sunt ingeniis, ad arma, litteras, omniumque virtutum studia prompti. Familiæ Patavinæ primum dispersæ anno 421 in Rivum Altum migrarunt, Alarici Vest-Gothi, qui Romam everterat, metu; magis adhuc, Attila inundante, anno 456. Et hæc Venetæ urbis nobilitatisque fuerunt seminaria. Sub Henrico IV firmata Republica Patavina, quatuor Familiæ principes exstiterunt, Atestina, Honaria, Carrariensis, & Campisamperia. Hodie florent nobiles innumerabiles. Quid de litteratis dicam? Superbit natalibus T. Livii historiarum Principis, cujus tumbæ hæc inscripta leguntur: Anno Christi cccccxiii T. Livii ossa in plumbea capsula ad D. Iustinæ ædem fuerunt reperta, & insigni pompa in Forum Iudiciorum ad occidentalem partem reposita, cum effigie ejusdem aenea & inscriptione:

W. F.
T. LIVIVS
LIVIE. T. F.
QUARTÆ. L.
CONCORDIALIS
PATAVI
SIBI. ET. SVIS
OMNIBVS.

T. Livius quarto Imperat. Cæsaris anno vita excessit, ætatis suæ 76. Nobilitarunt & prisco sæculo Patavium ortu suo C. Valerius Flaccus, Argonauticorum scriptor, L. Aruntius Stella Poëta, & Volusius Annalium Scriptor; hic æmuli Catulli, ille Martialis carminibus noti: Q. Asconius Pædianus, Grammaticus insignis, orationum aliquot Ciceronis illustrator: Iulius Paulus, Iurisconsultus, qui Alexandro Imperatori in corrigendo Reipublicæ Romanæ statu adfuit. His adscensendus C. Cornelius, Augur Patavinus, qui in collibus Euganeis prope templum Geryonis sedens, Pharsalicæ pugnae faciem inter Cæsarem & Pompejum lymphatus vidit; reciprocas belli vices narravit; Cæsarem vicisse, exclamavit; uti testantur Iulius Obsequens, Agellius libro 15, capite 18; Lucanus de bello Pharsalico, libro 7, Plutarchus in Cæsare. Idem Tiberio imperium præfagit, jactis in Aponi fontem talis aureis, summum numerum ostendentibus, scribente Suetonio. Addendus & Maximus Olibius, qui Plutoni sacram illam & ingeniosam dedicavit lucernam, quæ per multos annos sub terra arsit; juxta Atestem, municipium Patavinum, anno 1500 inventa in urna fictili, inter duas ampullas, aureo alteram; alteram argenteo liquore plenas, cum versibus elegantissimis urnæ majori insculptis. Edidit quoque Patavium, post Imperii Romani cladem, plurimos magnæ celebritatis viros: in quibus famam sibi suis scriptis conciliarunt Marsilius Mainardinus, Minorita, Theologus; qui Ludovici Bavari partes contra Ioannem xxii P. M. tutatus est, edito libro acutissimo de Potestate Papæ & Imperatoris, anno ab Christo nato

1224, sub titulo, *Defensor Pacis*, quem Albertus Pighius in Ecclesiastica Hierarchia oppugnavit: Iacobus Alvarottus, qui in *Vfus Feudorum* scripsit, Franciscus Zabarella, Episcopus primum Florentinus, inde Cardinalis, Ludovicus Cortusius, qui *Repertorium Iuris* concinnavit; Antonius de Rosellis, *Iudiciorum, Torturæ, Indulgentiarum, Legitimationis, Successionum* ab intestato, & *Vsurarum* enarrator; & alii Iuriconsulti, Petrus Aponensis, Conciliator dictus, hæreseos & magiæ nomine ab æmulis accusatus; Marsilius; Iacobus Dondus, qui de fluxu & refluxu maris, deque sale conficiendo ex aquis Aponi candidissimo absque coctione, scripsit; Michael Savonarola; & alii, Medici: Albertinus denique Musatus, Rolandinus, Lupatus, Xiccho Polentonius, Typhus Odaxius, Petrus Montagnana, Ioannes Antonius Maginus, & alii, Historici, Poætæ, litterarumque humaniorum doctissimi. Genuit & claros militia Duces, L. Cassium, Centurionem, ab Augusto, cui mortem minabatur, in exilium pulsum: Boriscum, Tribunum militum, qui Sertorium sequutus, ab Catilina cæsus: Cæcinnam Petum, qui Scriboniani, Illyrici Legati, partes contra Claudium sequutus, eo militum prodicione obruncato, Romam est pertractus, Arria uxore semper comitante; ibi delectu mortis dato, Arria, ne superviveret, gladio, quem sinu abditum gerebat, pectus suum confodit, eundemque marito porrigens,

Si qua fides, vulnus quod feci, non dolet, inquit:

Sed quod tu facies, hoc mihi, Pete, dolet.

Meminit præter Martialem Plinius Iunior lib. 111 Epist. ad Nepotem. Gener ejus fuit Trafeas Perus, Patavio quoque oriundus, vir Consularis & Sacerdos, Philosophus, Poëta, Orator summus, Senecæ æqualis, virtutis existimatione ipsimet Neroni invisus: morique jussus, dato mortis arbitrio, præcis utriusque brachii venis, exspiravit. Cives inter præcipuas artes lanificium exercent hodie, uti & olim, quemadmodum constat ex Strabone lib. 5, qui scribit, Patavium urbem ejus regionis esse præstantissimam; addens, non multo ante suum ævum censos ibi fuisse 15 viros equestres; & antiquitus ad bellum Patavinos misisse centum viginti militum millia; item multitudinem mercium, quas Romam ad mercatum mittere soliti, cum aliarum rerum, tum vestimentorum, ostendere, quantum & viris & opibus præstarent. Academiam habet Patavium nobilem, quæ natales suos debet Karolo Magno Imperatori, vel, ut aliis placet, Friderico Secundo; adolescentiam Urbano Quarto P. M. maturitatem illustrissimæ Venerorum Reipublicæ. Clarissimum est omnium disciplinarum artiumque emporium. Ornata est longa consuetudine iisdem, quibus Bononiensis, privilegiis. Professus ibi jus civile quatuor integros annos Bartholomæus Salicetus: edidit ibi ad gloriam Academiæ Commentaria Paullus Castrensis in universum fere Ius; quæ Prælectiones Patavinæ ab Iureconsultis nuncupantur: dedicavit ibi Commentaria in Clementinas; itemque Observationes in Panormitanum & Alexandrum de Imola Zabarellæ

Italia.

Cardinalis, clarissimo Iuris utriusque collegio Patavino. Sunt & Patavii collegia litteraria gratuita novem, sustentandæ studioforum inopiæ instituta; Foro-Julienſium ad D. Antonii; Feltrienſium, ibidem; Spinellium & Riddium, apud Pontem Corvum: Campionis, in Vico Vignallium; Neapolitanorum, apud S. Katharinam, vetustissimum; Thomæ, Philologi, Ravennatis Medici, juxta Pontem Molitorum; Brixianorum, apud S. Luciam; Cypriorum denique, ab Archiepiscopo Græco non ita pridem conditum. Habent suum ibi hortum Medici, simplicium, forma sphaerica, amplum & irriguum; Sebastiani Foscarii & Nicolai Teupuli auspiciis coeptum. Videre ibidem est Bibliothecas varias, Græcis Latinisque libris abunde instructas: unam, apud S. Ioannem in Viridario; alteram, apud S. Iustinam; tertiam, apud S. Antonium. De laudibus, situ, antiquitate, & statu totius urbis; nec non viris præclaris ex ea ortis, inibi que sepultis, cæteris item omnibus, quæ ad eam pertinent, justum scripsit volumen Bernardinus Scardeonius, Canonicus Patavinus.

Vrbs hæc sub Romani Imperii fide mansit, donec ab Attila caperetur incendereturque: dein restaurata à Narſete, rursus à Longobardis cremata dicitur; verum sub Carolo Magno & cæteris Italiæ regibus non tantum respiravit, sed & magnum incrementum accepit. Sub Othone etiam, ut cæteræ pene Italiæ urbes, suo jure uti coepit: hæc forma Reipublicæ usque ad Fridericum II stetit, tum enim Actiolino Romanino suadente rursus se imperio junxere, & præsidium Germanicum intra urbem acceperunt, & Actiolini jugum, anno 1237. Is potestatem legitimam statim in sævissimam tyrannidem vertit, ideoque absens magistratu ab iis est privatus. Non diu post sub Capitanei nomine Marsilius Carrariensis urbis dominatum ad se contraxit: sed Scaligeris impar, illum Cani Magno cessit; quo defuncto iterum dominatu potitus, decimo anno sine liberis decessit & Vbertinum hæredem fecit anno 1340, qui post sextum annum à Mastino Scaligero pulsus; & mox restitutus est: illi successit Marsilius II, quarto die à fratre patruele Iacobino occisus: Iacobinus item à Guilielmo F. notho occisus anno principatus quarto; huic successit Franciscus F. qui præclare Rempublicam administravit, sed cum socerum Barnabam Vice-Comitem liberare satageret, & ipse à Ioanne Galeacio captus in carcere interiit, anno 1388, urbem autem paulo post Franciscus II, superioris filius à Galeacio recepit; vixitque in principatu summo cum metu annos quindecim, usque ad Galeacii exitum, quo tempore Scaligeris nefarie interentis Veronam quoque occupavit, & paulo post eandem amisit: & Venetis supplex factus, ab iisdem in carcerem conditus & mox supplicio fuit affectus: anno 1403, ejus filii Vbertinus & Marsilius in Florentino agro excesserunt, atque ita nobilis Carrariensium familia interiit; urbs autem in Venetorum potestate mansit usque ad annum 1509, quo sub Maximiliani Imperatoris imperium concessit; sed statim à Venetis recepta, tamque egregie permu-

L 1

nita

nita fuit, ut postea à maximo confœderatorum exercitu obsessa, expugnari minime potuerit.

In agro Patavino vicus est hodie, quatuor millia passuum à Patavio versus meridiem situs, vulgari vocabulo *Abano* & corruptiore *Ebano*. Hinc à quingentis passibus ad radices montium conspiciuntur fontes calidarum & maxime medicinalium aquarum, quæ à dicto vico cognominantur vulgo *Bagni d' Abano*. hæ Plinio lib. II, cap. CIII, dicuntur *Patavine aquæ*; & lib. XXXI, cap. V, *Patavini fontes*. Silio lib. XII, Lucano lib. VIII. Claudianus autem eleganter eundem *Aponum fontem* depinxit epigram. VIII, quod nimis longum esset hic referre; uti & illud Theodorici, Gothorum regis, accuratissime eum describentis, apud Cassiodorum in Variar. lib. II,

epist. XXXVIII. Martialis lib. VI, epigram. XLIII:

*Etrusci nisi termulis laveris,
Illotus morieris Oppiane.
Nulla sic tibi blandientur undæ;
Nec fontes Aponi, rudes puellis.*

Præter hos fontes sunt & aliæ aquæ calidæ eodem tractu: ut à mille passibus ad vicum D. Petri; & hinc ad 1000 passus apud montem Grotum: inde vero ad II millia passuum apud D. Bartholomæum. Verum ex his binæ posteriores locis erumpunt planis: ubi parvus est clivus fa-
xeus, clementer editus ac molliter in orbem tumens; cujus summum ferventis aquæ innumerae pene scaturigines perforant, mirumque in modum recurvis flexuosisque viis decurrunt.

Aliæ aquæ calidæ.

D V C A T V S
V E N E T V S,
vulgo
I L D O G A T O.

Magnitudo.

Septem maria.

Venetia.

Conditores.

Via præcedens tabula totum etiam fere Ducatum Venetum comprehendit, non alienum credidimus ejusdem descriptionem hic subungere, cum Maginus merito summoque judicio hunc inter Italix regiones à Blon-

do numeratum dicat. Habet, inquit Blondus, ejus Ducatus regio terminos longitudine millium octoginta, ab aquis olim Gradatis ad Lauretum oppidum à Vitali Faledro ædificatum; nunc autem Pado proximum, ubi ad Fornacer Padi ostia appellantur. Latitudo vero varia nullos habet alios terminos, quam quousque cedentes recedentesque maris aquæ ad siccum stagnando perveniunt. Ejus regionis diverso modo meminerunt vetusti scriptores. Antoninus enim Pius, hæc nunc Venetiarum stagna Septem Maria appellat, quæ à Ravenna Altinum usque septem vada essent navi transmittenda. Et Virgilius:

Et fontem superare Timavi.

Vnde per ora novem vasto cum murmure montis

It mare præruptum, & pelago premit arva sonanti.

Mare enim quod per ora novem it præruptum, & premit arva pelago sonanti; est hoc totum quod à Pado ad aquas Gradatas litus rumpens, colles ejus, Poëtice à Virgilio montes appellatos, inter ipsa vada linquit; quæ nunc littora vocamus. Insulæ eo conclusæ spatio, quæ habitantur, varios habuerunt conditores, qui in unicum hanc Venetiarum civitatem opes & consilia contulerunt. Vnde hanc Venetiarum civitatem pro una regione non immerito à nobis positam esse intelliget, qui considerabit non modo opes ejus cujuscunque alterius regionis Italix opibus æquiparandas esse; sed multas fuisse urbes, multa oppida, quorum excidio hæc unica sit condita: Aquilejam, Altinum, Concordiam, Patavium, Montemfilicis, Opitergum, Eracliam, Equilium, Gradum, Caprulas & Lauretum: quanquam & ex Vicentia, Verona, Mantua, Brixia, Mediolano & Papia ab Attila afflictis, & ab aliis Italix civitatibus, præsertim urbe Roma, in persecutionibus nobiles & potentiores quosque Venetias à principio confugisse, certum est. Aquilejenses primi Gradum, Concordienses condidere Caprulas: Altinates sicut urbem suam in sex portas divisam habebant, sex quoque in stagnorum insulis oppida condiderunt, Torcellum, Majorbium, Burianum, Am-

Italia.

riacum, Constantiacum, & Aimanum: Patavinorum pars Rivum altum, & postea Dorsum durum: Montemfilicenses, Atestinique Methamachum, Albiolam, Palestrinam, sive, ut Plinius appellat, Pilistinam, & fossam Clodiam. Crevit autem illico ab ipso conditionis initio Veneta civitas, quia non à pastoribus sicut Roma, sed à potentioribus, ditioribusque regionis olim Venetæ fuit à principio habitata. Hactenus Blondus. Ludit de Venetiarum nomine eleganter his versibus Nicodemus Frischlinus:

Aut Venus à Venetis sibi fecit amabile nomen;

Aut Veneti Veneris nomen & omen habent.

Orta maris spuma fertur Venus; & Venetorum

Si videas urbem, creditur orta mari.

Iuppiter est illi genitor: sed Mars pater huic est;

Mulciberi conjunx illa: sed ista Maris:

Complet amore sui Venus omnia, qui Venetam urbem

Non amat, hunc nunquam debet amare Venus.

Vrbs, modicas complexa insulas circiter 60, sita *Sinus.*

est in intimo sinus Hadriatici recessu, mediis in stagnis, quæ in æstu singulis senis horis irrigua; adfuso, qua oriens est, pelago, quod tamen, ne sua violentia vel ira sit noxium, præjectis aliis quibusdam insulis, tamquam aggeribus cohibetur. Licet non muris, non propugnaculis, non turribus ullis sit munita; loci tamen natura est tutissima. Quamplurimis dividitur canalibus. *Canales.*

Vicis pene omnibus sui sunt rivi, conjungentibus ipsos pontibus ex lapide lignove circiter *Pontes.*

450. Inter canales principis loci, qui vulgo *Canal grande*, longitudinis trium milliarium, qui urbem

totam in duas quasi dirimit partes; circa medium pontem gestans visendam. Ita commoditas passim urbem vel pedibus percurrendi, vel cymbis, quarum numerus octo dicitur millium. Vulgo *Gondolas* appellant. Ambitus urbis octo circiter *Ambitus.*

milliarium. Imperii magnitudine, populi frequentia, opum splendore, mercium varietate, illustris: *Qualitas.*

ingeniis excellentibus virisque eruditissimis beata: bonis legibus laudabilibusque institutis ornata. Frumento, quod ex diversis orbis partibus advehitur, vinis multiplicis generis, inter quæ generosum illud, quod vulgo *Malvaticum* vocant, aliisque rebus humanæ vitæ necessariis, ita adfluit, ut recte *Paradisus deliciarum* ab Iasone appelletur ad l. 45, D. de verbor. obligation. Regiones ibi seu parochiæ 64. Edificia cum publica, tum privata ibidem magnifica, splendida, sumtuosa, ornata. Inter templa preciosissimum illud, quod D. Marco Euangelistæ dicatum, auro multis locis ornatum; cujus pavementum tessellatum,

M m

tum,

tum, & marmore varii generis in frustula confuso compositum. In Choro columnæ quatuor marmoreæ, quæ adhibito lumine sunt pellucidæ. Supra portas statuae æneæ equorum quatuor, Constantinopoli, quum Veneti eam occupassent, advectæ. Videre hic licet, præter alia singularia, thesaurum D. Marci immensum & admirandum: in quo mitra Ducalis gemmis plurimis intertexta; in apice carbunculus est precii inæstimabilis: sunt ibidem coronæ regiæ aureæ duodecim: thoraces aurei totidem; rubini, inter quos duo extremæ magnitudinis, adamantes, smaragdi, crysolithi, hyacinthi, uniones, aliæque gemmæ numero incredibili: duo, præter illa, Monocerotis cornua, tertiumque minus; vasa omnis generis, ex agathe, chalcedonio, auro, argento. Habet insuper urbs monasteria monachorum triginta novem; cœnobîa monacharum viginti octo; oratoria octodecim; hospitælia, ut vocant, septemdecim; turres cxv, in quibus eminentissima, quæ in foro D. Marci contra Basilicam, intervallo pedum lxxx, lata quatuordecim xl pedes; alta ccxxx, fastigio aureis vestito tegulis, quod sole splendente quam longissime ab Istria Liburniaque navigantibus conspicitur. Fora numerantur ibi 4, in quibus primarium D. Marci, ubi præter templum, turrim, palatium, aliæque, duæ visuntur columnæ cum statuis DD. Marci alati, & Theodori martyris, intenta hasta draconi incubantis. In ipso intercolumnio supplicia sumuntur de condemnatis. Stant & in foro mali tres cum velis nauticis. Numerantur item Venetiis fontes publici cxlviii: statuae marmoreæ clxiv, æneæ xxi; equi ænei ix; portæ æneæ x. Ab his omnibus excipiuntur circumvicinæ insulæ, in quibus adhuc monasteria virorum xi, Vestalium i, turres xiv, statuae v. Armamentarium (vulgo *Arsenale*, tamquam *Ars navalis*) cujus circuitus duorum circiter milliarium, laudatum ab insigni triremium ac navium apparatu, instrumentorum omnium copia, tormentorum & machinarum multitudine, munitionum & armorum omnis generis thesauro, infinitorum artificum serie, rerum ordine, facili usu, promptaque ad omnes necessitates expeditione. Quid dicam de navi Reip. pulcherrima, quæ vulgo *Bucentaurus*? Ea vectus quotannis ad maris introitum, ubi castella æstuarii, Princeps, Senatu primoribusque urbis comitatus, ceremoniis ab Episcopo peractis, mare sibi despondet; injecto ad perpetuandum dominium aureo annulo. Iuxta armamentarium locus est, *Tana* vulgo dictus; funium rudentumque ad naves intorquendorum officina. Scholæ monstrantur vii, Caritatis, Ioan. Evangelistæ, Misericordiæ, S. Marci, S. Rochi, S. Theodori, & Passionis. Bibliothecam, à Bessarione Cardinale Nicæno legatam, auxit supra modum Senatus. Sunt & aliæ, S. Ioannis & Paulli, S. Francisci, S. Stephani, Servorum Mariæ, S. Georgii Majoris, S. Dominici, S. Antonii, quæ fuit Pici Mirandulani. Visuntur & Privatorum, Iacobi Contareni, Danielis Barbari, Ioannis Delphini, Rochi Contareni, Sebastiani Eri, Ludovici & Marci Antonii Mocenigorum, Hieronymi de Mula, Ludovici Balbi, Aldi Manutii, Paulli Pa-

rutæ, Ludovici Gradenici, Francisci de Ponte, Ludovici Michaëlis, Iacobi Marcelli, Ludovici Lolini, Francisci Sorantii, Ludovici Malapetræ Iosephi Zarlini, Augustini Amadæi. Antiquitatum maximus est numerus apud Ioan. Grimanum, Patriarcham Aquilejensem, Andream Lauredanum, Gabrielem Vendramium, Leonardum Mocenigum, & alios. Inter ædificia, post Ducis palatium, maxime conspicua sunt Monetaria, vulgo *Zeccha*, Rivus altus, *Ri-alto*, Domus Germanorum, *Il Fontego de Todeschi*; Iudæorum Habitatio; *Ghete*; Palatium Procuratorum D. Marci: item Marci Michaëlis apud S. Antonium, de *Forlani*, de *Griti*, de *Trivisani*, *Mal-petri*, Patriarchæ Aquilejensis, Georgiorum de *Prioli*, de *Capelli*, de *Pisani*, de *Lauredani*, Nicolai de *Ponte*, de *Leni*, de *Contarini*, Iustini de *Gonella*, de *Grimani*, de *Cornari*, de *Micheli*, de *Soranz*, de *Foscarini*, de *Emi*, de *Mozenigi*, de *Bragadini*, de *Molini*, de *Barbarigi*, de *Nani*, de *Negroni*, de *Tefoli*, de *Mori*, *Vendramini*, de *Donati*, de *Delphini*, de *Bodoni*, de *Gussoni*, de *Troni*, de *Pisani*, de *Bonaldi*, de *Danduli*, de *Coceina*: item Ducis Vrbatis, Ducis Ferrariensis, Ducis Mediolanensis, Regis Cypri, & aliorum. Scribit Donatus Ianotius vices mille propemodum lares seu familias in hac urbe esse; quarum singulæ si binos homines præstent, qui ferendis armis sint idonei, numerus efficietur 40 millium: patritios ad tria millia reperiri addens. Horti sunt 157, in quibus præcipui Casparis Eri, Andream Michaëlis, Francisci Boni, Cæsaris Zelioli, Petri Boselli, Francisci Tedæ, Monasterii B. Mariæ Virginis, Thomæ Contareni, Andream Pasqualigi, Leonardi Mauri, Grimanorum, Iacobi Contareni, Massæi Medicis, Augustini Amadæi, Alexandri Victoris, Andream Danduli, Griti, Mocenigi, Vendramini, & Cornari. Adscribam hic, qui ad D. Marcum legitur, dialogismum inter advenam & senem.

A. Dic, antique Senex, Venetæ quis conditor Urbis?

S. Iuppiter: A. Vnde Arces? S. Attica: A. Scorta? S. Venus.

A. Mœnia? S. Neptunus: A. Nummi? S. Dido: A. Bellica? S. Mavors:

A. Artes? S. Mercurius: A. Iura? S. Minerva dedit.

Non mirum est, si alias inter caput extulit urbes;

Cum tot celestes composuere Deæ.

Datus urbi primus Episcopus, Obealtus Maximus, anno 774, cui deinde alii successerunt, usque ad annum 1440, quo Episcopatus ab Eugenio IV P. M. in Patriarchalem dignitatem est conversus. Primas enim Dalmatiæ vocatur, alios habens suffraganeos Præsules. Catalogus Episcoporum & Patriarcharum est apud Leonardum; & visitur in palatio ipsius Patriarchæ. Insignes, clarosque eruditione viros idem Leander recenset. Civium frequentia Venetiis plane stupenda. Numerus trecentorum circiter millium censetur. Triplicis illi sunt generis: *Patritii*, quos penes imperii & Reipublicæ administratio; *Cives*, qui Scribarum & aliorum honorum munera gerunt; *Artifices*, qui mechanicas exercent artes. Præter hos, *Mercatores* ibi innumeri & advenæ, qui vario cultu ex omnibus mundi partibus negotiationis gratia confluere soliti: Turcæ, Æthiopes, Slavi, Arabes, Syri, Cretenses, Cyprii, Macedones, Germani, Vngari, Hispani, Galli, alii.

*Opes &
victus.*

Res gestæ.

alii. Familiæ nobiles hîc tot sunt, ut vix recenseri queant. De opibus hujus civitatis judicare quis potest, quod ex solo vectigali annuatim vicies centena millia ducatorum capiat; ejusque Duci, ut majore fulgeat pompa, singulis annis xxxv millia aureorum numerentur, quos in apparatus regios & magnificentiam expendat. Cœpit rerum, quas summa laude felicitateque gesserunt Veneri, gloria ab iis, qui mare infestum habebant; quibus classe sæpe superatis & in potestatem redactis, insulas cœperunt & nationes externas subigere. Crescente imperandi cupiditate, observatis diligenter vicinorum, vel dissidentium inter se, vel ab suis Principibus oppressorum occasionebus, in finitimam itum est continentem; ubi lapsu temporis mirum in modum fines ipsorum sunt propagati. Nervose Paullus Iovius: Paruere eis ab initio, inquit, quo tempore classibus maxime valebant, Istri, Liburni, Dalmatæ, atque Illyrici ora: multæ item nobiles Græciæ urbes, cum Eubœa, Cretaque insulis. Mox transgressis in proximam continentem, Patavium, Verona, Tarvisium, atque Vicentia, quæ ab infirmis regulis tenebantur, accesserunt. His quoque Ravenna addita est, regia quondam Gothorum, atque alterum totius Italiæ navale pulcherrimum. Quo rerum successu erecti, & terrestribus aucti copiis non multo post Philippo Vicecomiti pluribus bellis defatigato, Brixiam & Bergomum ademere. Cessit & eis Crema, Francisco Sfortia concedente. exinde Venetorum potentia cunctis in Italia maximo terrori esse cœpit, & quæ sequuntur. Quæ omnia, pluraque, quæ addi possent, adeo sunt vera, ut Venetiarum urbs hodie omnium urbium clarissima censeatur & florentissima, mundi theatrum, commune totius orbis emporium, victrix domitrixque tot tantorumque hostium, Hadriatici regina maris, Italici nominis gloria decusque. Quamvis multa bella gesserit, variamque fortunam mille annorum spatio sit experta, in externi tamen hostis potestatem numquam devenit. Divini plane sunt versus Actii Synceri Sannazarii:

Viderat Hadriacis Venetam Neptunus in undis

Stare Urbem, & toto ponere jura mari:

Nunc mihi Tarpejas quantumvis Iuppiter arces

Objice, & illa tui mœnia Martis, ait:

Si Pelago Tibrim præfers, urbem adspice utramque:

Illam homines dicēs, hanc posuisse Deos.

De Hexastico illo epigrammate refert in Sannazarii Vita Ioannes Baptista Crispus, auditum à se ex Aldo Manutio Paulli F. Poëtam ab S.P.Q. Veneto pro singulis versibus singulos centenos aureos, honoris gratia, dono accepisse. Idem de Venetorum signis sic scripsit:

Romanas aquilas postquam liquere cohortes,

Magnanimus turmas ducit in arma leo.

*Insule circum
Venetias.*

Sunt circum Venetias insulæ modicæ permultæ, cum ædificiis, templis, cœnobiis, aliisque domibus pietati dicatis. Primum ad Austrum insula mille pass. longitudine, splendidis ædificiis & cultissimis hortis, itemque cœnobiis monachorum ac virginum plebanicisque fanis aliquot nitens, ab urbe fere quingentos passus lato euripo submovetur, aditurque cymbis, tra-

jectus causa semper hic confidentibus. *Iudaicam* nunc vocant; alioque nomine Dorsum Durum appellavere. Non procul inde in stagnis D. Angeli Concordiensis Virginum sequitur: ultraque ad occasum versus D. Georgii Algani conventus: dein eadem parte versus occidentem, si Venetiis consistas, D. Claræ domus, quæ ponte urbi Venetæ adhæret. Eodem in latere D. Secundi cœnobiū est; nec procul à continente D. Iuliani fanum. Deinde septentrionali urbis latere D. Christophori ædes in euripo, quo Murianum ab urbe navigatur, occurrit, moxque D. Michaëlis cum cœnobiō, postremum ipsum Murianum, quod Altinates & Opiterginos Hunnicis temporibus anno 450 post Christi nativitatem incolere cœpisse Sabellicus perhibet, Attila jam tum ad Venetias appropinquante. Distat ab urbe mille passus, estque per jucundus & amœnus locus, situ quidem ædificiorumque descriptione Venetiis par, at amœnitate longe præcellens, quippe quia singulæ pene domus hortos ornatissimos & variis arboribus fructiferis confertos habent. Templā colit haud ignobilis 14, nominatim D. Petri martyris cum cœnobiō sodalium Prædicatorum luculenter ædificato, ubi etiam bibliotheca præclara voluminibus optimis plena. Vitreamina tam excellenti hic arte faciunt, ut tum varietate, tum artificio cætera totius orbis vasa vitrea longissime superent. Nec desinunt artifices ad materiæ pretium indies ornamenta nova rationesque varie figurandi præstantiores ac elegantiores excogitare. Colores etiam quoscunque jam mirabili industria reddunt, ut omnino existimem Plinium, si nunc revivisceret, summa cum admiratione vasa hæc supra fictilia tum Aretinorum, tum aliarum gentium longe collocaturum. Vidi ego præter cætera hic miranda: navem rostratam exacta dimensione factam ex vitro, longitudine unius ulnæ, cum instrumento universo tam convenienter, ut miraculo prorsus esset ea ex materia partes omnes ejuscemodi operis adeo plene formari potuisse. Conspeimus etiam organa parva vitreis tubis, quarum maxima longitudo ferme trium cubitorum tanto artificio justam ad proportionem erat ducta, ut inflato spiritu, ac pulsatis à musices perito modulis, suavissimum concentum ederent. Magnitudinem vasorum, quæ hic cernuntur, non commemoro, quippe quia fidem eorum qui non videre, superatura res foret. Equidem mirari ego satis haudquam potui, tanta vitreæ materiæ copia quæ colligi & in tam varias infinitasque species ingentium vasorum figurari queat. Et insignis hæc Murianorum ars jam universæ nota est Europæ, propterea quod eorum opera nobilissima cunctas in ejus partes exportantur. Officinas exercent 24, in quibus operis artificum perpetuis vasa fiunt. Locus populo valde frequens est; maximaque pars aut artifices vitrearii vel negotiatores, aut piscatu vivit. Scinditur in partes duas instar Venetiarum amplo euripo. Circuitu millia tria colligit. Cælo est bono ac salubri, quod ab igne perpetuo vitrarias urente fornacēs proficisci arbitramur. Nobilitavit Murianum Franciscus Balarinus, qui arte ac industria super omnes

V E N E T I Æ.

*Major-
bium.*

Torcellum.

omnes adhuc formandis vasis artifices excelluit. Sequitur ad septentrionem versus ædes D. Iacobi Palustris, ultraque D. Nicolai. Dein *Majorbium* quatuor & viginti à Muriano stadiis, iisdem Hunnicis temporibus habitari cœptum ab Altinatibus, & unius portæ nomine, quæ Altini fuerat, ut refert Sabellicus, dictum. Insula hæc infrequenter nunc colitur: gens modica, vel piscatu, vel hortorum cultura vivit. *Torcellum* inde succedit civitas, item ad septentrionem, à Majorbio mille pass. cujus Episcopus Torcellanus dicitur, cathedralis ædes D. Fuscæ virginis & martyris, quæ hic monumento sita cum D. Malica nutrice, Ravenna delatæ, simul ubi martyrium subiere. Torcelli quoque nomen pro Turricello nunc ab Altini quondam sextante superest; cujus, uti prædiximus, coloni Attilæ temporibus in hæc æstuarium commigrarunt. Vrbs & hæc, uti Majorbium, infrequens colonis, vel piscatu vel hortorum cultura viventibus. Abbatia non ignobilis adjacet monachorum D. Bernardi. Cælum hic admodum grave. Nec procul Buranum haud inhonestus in insula vicus, ad exortum Majorbio Torcelloque obversus, pari intervallo mille passuum ab utroque; nomen etiam ab Altinatibus habens. Hinc tum ex plaga septentrionis in orientalem Venetiarum tendenti, domus D. Francisci, quæ à Deserto cognominatur, apparet, propiusque Venetiis Lazaretum novum, item versus orientem Carthusianus conventus, juxta mox D. Helenæ, viciniorque dein ad urbem, D. Georgii Majoris; rum D. Servuli, D. Lazari, & infra Lazaretum vetus, quod ad meridiem spectat, cum æde Virginis, quæ Gratiarum dicitur, ultraque D. Clementis, & porro in Austrum, Sancti Spiritus:

tum Pupilia est, sic olim dicta, quinque millibus à Venetiis. Insulam hanc quondam admodum frequentem populo fuisse Blondus & Sabellicus perhibent; Dein ab urbe Veneta non longe alter est *Portus Clodianus*, juxtaque oppidum fossa Clodia, quemadmodum à Ptolemæo nominatur, quod Clodium Albanorum Ducem condidisse Volaterranus refert ex auctore Sexto. Sabellicus tamen prodidisse quosdam scribit ab Atestinis & Silicensibus ædificatum, qui Hunnicis temporibus in stagna ex continentis ora profugerant: verum hoc tamen ut constare sibi queat non video, cum Plinius & Ptolemæus, qui plurimis ætatibus Hunnicas in Italiam irruptiones præcessere, Fossæ Clodiæ memoriam usurpent. Dicit fortasse posset Attilæ temporibus ab Atestinis Silicensibus domo profugis auctum; ut ita, quod Sabellicus refert, non omnino veritati adversetur. Civitas effecta est sub Ordelafo Falerio Duce 1105 post Christi nativitatem anno, translato huc Mathemaucono episcopatu, cum eam urbem inundatio vastasset. Primum locus momenti pene nullius erat, uti in Venetis annalibus priscis, maximeque Bertucii Veneti se legisse Ioannes Petrus Ferretus Ravennas homo doctissimus affirmat. Undique stagnis marinis circumfunditur, in longum protenta, spatiosaque & longa platea divisa, in quam utrinque vicini plurimi instar spinæ piscis exeunt. Circum urbem salinæ passim, ubi mensibus æstivis è marinis aquis sal conficitur, ingenti Venetæ Reipublicæ compendio. Genuensium hic cum Venetis prælium Blondus Sabellicusque nec uno loco memorant. Clodiani nunc fere piscatu, vel hortorum cultura, vel salinis exercendis vivunt.

Chiozza.

T E R R I T O R I U M
R H O D I G I N U M,
vernaculè
P O L E S I N O D I R O V I G O .

Fines.

Ager.

Rhodigium.

Adria.

Erritorium Rhodigium inter Padum & Athesim ab Oriente habet partem Ducatus Veneti, à Meridie Ferrariensem Ducatum, ab Occidente agrum Veronensem, & à Septentrione Patavinum Territo-

rium. Ager majori ex parte lacunis vallibusque palustribus occupatur, alias frumenti fertilissimus.

Rhodigium (inquit Cælius Rhodiginus, qui maxime eam illustravit) est metropolis regionis ejus, quam inter Padum Athesimque positam Policinum vulgo dictitant, Cheronesum Græci, sed & Latini nuncupant. Interluit Plinii testimonio nobilis Tartarus. Apparent multis locis Philistinæ fossæ vestigia; cujus est apud eundem mentio. durat etiamnum nomen, sed paulum luxatum, qui vetustatis mos est, Pistrinam dicunt. Flagrans bello inter Pont. Max. Iulium & Rempublicam Venetam, Rhodigium ademptum fuit Iulio Pont. & Venetorum ditioni additum. Adempta & oppida duo juris Rhodigini, Lendenaria, & Abbatia vulgo *La Badia*; ademptus & agrorum numerus magnus, qui fertilitate ac frugum bonitate certant cum optimis quibusque: ut non minus vere dici possint Italiae sumen, quam olim Rosæ campos dixerat Vopiscus Cæsar.

Est præterea in territorio hoc vetustate atque potentia quondam maxime conspicua urbs, *Atria* prius dicta, dein *Adria* atque *Hadria*; quæ vulgo nunc etiam vocatur *Adria*, & plerumque *Adri*; exiguæ veteris oppidi reliquiæ, piscatoriibus & id genus hominibus habitata; quamvis Episcopali sede hodieque clara sit. Stephani

breviatur eam Diomedem, naufragio seu tempestate in ea loca delatum, condidisse tradidit. è diverso Trogus Adriam quidem Græcam appellat urbem, sed non à Diomede conditam: à quo Arpos, sive, ut ab initio dicebatur, Argos Hippium, Apuliæ Dauniæ urbem, ea occasione exstructam adfirmat. Varro Atrium appellatum ab Atriatibus Tuscis dicit; ut & Plinius, Livius, aliique. Oppidanus atque adcola inde dicitur *Hadrianus*, *Hadriates* & *Hadriensis*. In plerisque auctorum exemplaribus sine aspiratione nomen illud perscriptum reperitur: in quibusdam vero cum aspiratione. Atque hoc modo cum in omnibus lapidibus & numismatibus antiquis Imperatoris *Hadriani* nomen scriptum sit; certum est aspiratione ut plurimum in hoc vocabulo usos fuisse Romanos. Prima ejus formatio per *t* *Atria* sine afflatu usurpata videtur, quia *Atrium* etiam, quam vocem Varro ab ejus oppidi nomine deducit, sine spiritu scribitur. De cætero nobilem fuisse ad Hadriam portum, testis est Plinius. idem attestatur etiam antiquus Horatii commentator. & hinc Tacitus Historiarum lib. III:

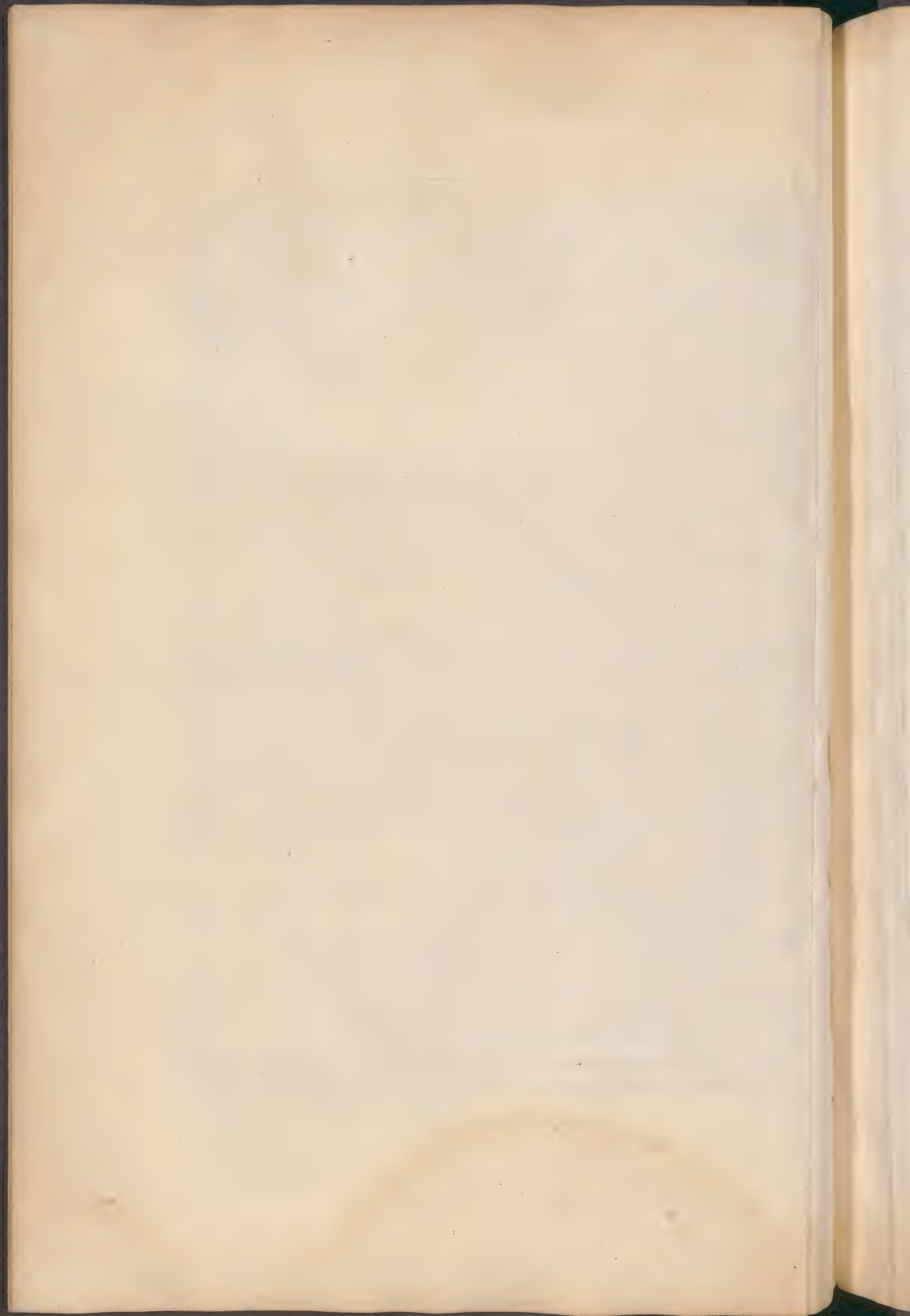
Basilius, honorata custodia Liburnicis navibus Hadriam Portum pervectus, à præfecto alæ Memmio Rufino, præsidium illic agitante, vincitur. Scilicet tam nobilis, Tuscis etiamdum incolentibus, hic fuit portus, uti cognomen inde proximo *Mari* imposuerint *Hadriatico*: quum ejus opportunitate atque beneficio omne id Mare suæ potestati subjecissent. eodem plane modo quo hodie idem Mare ab urbe Veneta *Golfo di Vinetia* dicitur. Portum autem sive subvectionem navium ad Hadriam oppidum præbebat fluvius cognominis, *Hadria*, Ptolemæo *Atrianus* dictus. Quod antiquissimum nomen sive cognomen *Hadria* postmodum fluvius mutavit in vocabulum *Tartari*, quod hodieque obtinet, vulgo adcolis *Tartaro* dictus.

*Tartarus
fluvius, olim
Adria.*

TERRITORIUM TARVISINUM, vulgo IL TRIVIGIANO.

Liud est territorium Tarvisinum, aliud Marka Tarvisina; hæc autem habebat olim longitudinem, inquit Leander, inter Min-
cium Alsamque fluvios; trans Alsam quippe Foro-Juliensem agrum adnecti: præterea Mar-

Limites.

kam Tarvisinam, quæ nunc vocatur, nonnulla continere loca Cenomanorum, &c. illud vero à septentrione Bellunenfi & Feltrino, ab occidente Vicentino, à meridie Patavino & Ducatu Veneto, ab Oriente eodem Ducatu & Foro-Julienfi clauditur territoriis.

Tarvisinum.

Metropolis est *Tarvisinum*, vulgo *Treviso*. Vrbs ædificiis splendida, opibusque potens, editiore jacet loco, in campo spatiosissimo, amne Sili divisa; fontium amœnitate salubritateque stupenda: antiqui sæculi Scriptoribus non nominata; ideoque non magni ævi. Primam ejus memoriam habent Gothorum historiæ. Cives humanitate sunt singulari, ingeniis igneis, quæque percipiendis litteris, mercaturæ, aliisque honestis studiis promptissima. Episcopatus floret dignitate. Nobilitavit hanc urbem ortu suo Totilas Gothorum Rex, cujus pater ejus situ supra modum capiebatur. Genuit item, præter alios, Benedictum xi P. M. & Ponticum Virum-
nium, virum Latinis Græcisque litteris doctissimum, uti scripta probant. Post Gothos sedem hic suam posuerunt Langbardorum Marchiones, unde toti regioni *Marka Trevisina* nomen inditum. Pressa deinceps Actiolini tyrannide, Imperatorum Italiæque regum, inde Carrariensium, hinc Scaligerorum, postremo Venetorum subdita est imperio & potestati. Magna hic agrorum est ubertas, ingens rei pecuaria studium, copia tritici optimi (unde panis confit candidissimus) vini nobilissimi, aliarumque rerum admiranda. Facius Vbertus lib. III, Canticum II:

*Noi troviamo Treviso nel camino,
Che da chiare Fontane tutta ride;
Et dal piacer d' Amor, che qui vi è fino.
Il suo contado la Piava recide,
E' l' Silio; è ciascun d'essi alcuna volta
A chi li passa per gran piova uccide.
Questa per se il Venetiano l'ha tolta.*

Saravallum.

Vt alia oppida transeam, jacet fere ad fontes Mesulæ fluvii, qui se in Livenzam exonerat, *Saravallum*, celebris armorum bellicorum officina, Italia.

pannorumque ac frumenti negotiatione inclutum emporium, situ tam amœno ac nobili præstat, ut incolæ, loci amœnitate capti, usque adeo diversis temporibus accreverint, ut ter necesse fuerit mœnia dilatare, quæ nunc bis mille & quingentorum passuum spatium complectuntur. Qua parte ad septentrionem spectat, perpetuos habet montes, per quos Germani Saravallum, emporium illis gratissimum, frequentant. Vina enim hic inveniunt & emunt optima, suasque merces permutant, equos, boves, fila, metalla, &c. A duabus vero partibus, qua in meridiem Venetias versus, quaque in Orientem tendit, latissimam habet planiciem, elegantissimis collibus distinctam, unde non solum vina, sed & frumenta uberrime colliguntur, non tantum ad incolarum usum, sed ad sublevandas etiam necessitates Alpensium, hominum, quæ in Cadubrii jugis & in Tyrolensis Comitatus parte, duram vitam, aut metallis fodiendis, aut lignis secandis, tolerant. Ad occidentem colles etiam habet vinetis & olivetis ornatos. Omnibus autem ex partibus, pascua pingua, tam in campis, quam in montium vertice, frequentesque lacus ac sylvas, ut nec venationes, nec piscationes, nec aucupia jucundissima, desint. Illud vero in hujus oppidi situ memorabile, quod, qua parte planicies est, nullo sit expositum vento, qua autem montibus acclive, perpetuos quasi ventos sentiat, ita, ut natum sit hinc ventustum apud Italos proverbium; *Perdachi vol, che Saraval, ha vento*. Hic autem permeans ventus, sanitati conservandæ conducit, aërem quippe perpurgat, ut ab hominum memoria auditum non fuerit, Saravallo, vel pestem, vel contagiosi morbi luem, noxiam fuisse. Hoc igitur oppidum in ea regione Tarvisinæ Marchiæ situm, quæ in Foro Julienfi patria olim censebatur, in diocesi Cenetensi, eos montes claudit, quos antiquitas Opiterginos vocitabat, nunc Christiana religio, pia nomina dedit S. Augustæ & S. Antonii, quibus sanctis, illis in montibus templa posita sunt. Et quidem Augustæ virgini ac martyri, valde celebre, cujus ossa ibi posita, venerantur proximi & exteri, peregrinationesque suscipiunt, & votivas tabulas ponunt. Calendis Augusti, frequentissimus populi ad eam Basilicam concursus, quando & celebres sunt oppidi nundinæ. In iisdem montibus arces sunt antiquissimæ, quarum tamen vestigia non adeo diruta sunt, quin declarent, magnos ibi Principes præsidium sibi tutissimum & habitationem valde commodam collocasse, ex quibus celebratur adhuc *Matru-*
cus

Principes.

cus Foro-Julienſium rex, D. Auguſtæ pater, rebus geſtis clarus, niſi mors filiæ, ob Chriſtianam fidem illata, omnes ipſius laudes denigraſſet. Oppidum una cum aliis finitimis, Imperatorum donatione ad Eccleſiam Cenetenſem pertinebat. Sedes deinde fuit regulorum Camienſium: (quæ familia tunc computabatur inter quinque totius Italiæ nobiliores:) ex quo loco vicinis populis, qui ſub eorum imperio erant, jura dabant; Ricardusque, qui ex ea familia ultimus fuit, in eodem oppido quieſcit, in monaſterio D. Juſtinæ, marmoreo ſepulchro, valde illuſtri, quod quatuor ejus aula primates, juſta corporis & vultus imitatione, ſuſtentant, & latera, hitoriis eodem marmore diligenter ſculptis, ornantur. In ſumma autem parte marmoreum cadaver jacet, ſtantque ad ſingulos angulos quatuor Epifcopi, & uxor ploranti ſimilis. Nunc Veneti oppidum poſſident, molli quidem imperio & ſuavi. Nam Senatorem mittunt cum prætoria poteſtate, qui juſtitiam adminiſtrat, & vectigalia curat. Reliquum, quod eſt publicis regiminis, apud illas familias manet, ad quas antiquitatis & nobilitatis privilegio pertinebat, imminuto tamen jure, ſic exigentibus publicis rationibus, quibus privata commoda cedere æquum eſt. Illæ familiæ xiv jam ſunt, aut xv, eligunturque ex iſdem xxxv viri, quibus tota Reipublicæ adminiſtratio incumbit. Illa Saravalli pars, quæ in montibus eſt, rarioribus ædificiis conſpicua eſt: in reliquo corpore frequentia ſunt & ſplendida. Medium interfluit Meſulus, limpidiſſimus amnis & piſcoſus, trutas, lupos, capitones, anguillas, caneros ſuppeditans, ab Italicis Latinisque Poëtis celebratus, duobusque lapideis pontibus conſtratus. Populus religioni deditus, ingenioque ac induſtria impiger, & ad magnas res aptus, niſi civiles ſimultates, quas truculenter exercet, animos ab honeſtioribus ſtudiis plerumque alienaret. Sunt tamen, fueruntque omni tempore viri, doctrina, omni-que virtute clari. Nam genuit illa patria, ut antiquos omittamus, M. Antonium Flaminium, Andream Minutium, Archiepiſcopum Iadrenſem, omnibus ſcientiis, ſummaque prudentia præditum. Minutium etiam de Minutiis, Hieronymi Minutii filium, Protonotarium Apoſtolicum, qui natale ſolum, virtute, doctrina, & prudentia ſingulari illuſtravit, quem ampliſſimas legationes apud Pontificem, apud Hiſpaniarum regem, apud Germaniæ Principes ſubi-

re, & ſecundè graviffima Gregorii xiii negotia, magna cum laude ac gloria curare, anno 1583, Colonia Agrippina vidit, & ampliſſima ab ejus loci Senatu oblata munera, delatoſque reſpuentem honores, multi mirati ſunt. Inde Romam revertens, in Hiſpaniam ad regem Catholicum deſtinatus eſt Legatus. Qua quidem legatione magnifice geſta, Monachii in elegantiffima Bavariæ urbe domicilium fixit, Sereniſſimi ac Reverendiſſimi Domini Erneſti Archiepiſcopi Coloniensis, &c. intimus: nec non Sereniſſimi Domini Guilielmi, utriusque Bavariæ Ducis, primarius Conſiliarius. Poſtea Romæ reſidens, Clementis VIII, Pontificis Opt. Max. Secretarius, ſingulari induſtria, & maximis laboribus res magnas adminiſtravit. Edidit inſuper Seravallum Ioannem Plazzonum, Philoſophum ac Poëtam inſignem, qui erudita opera ſcripſit, quæ tamen publicis litterarum monumentis tradita non ſunt, ut epiſtolas familiares, perelegantia de agricultura, aliisque argumentis, poëmata. Habuit etiam ſemper, habetque nunc Iureconſultos clariſſimos, quorum opera Veneti, variis in magiſtratibus ſæpe utuntur, & vicini populi gravioribus in cauſis conſilium ab illis quærunt & patrociniū. Cæterum gens, ſuapte natura armis potius dedita, quam litteris, nec mirum, cum in tota Europa nullus locus ſit, ubi arma parentur, quæ magis excellant, occulta quadam Meſulæ aquæ vi. Itaque Seravallenses gladii, magno cum quæſtu, non per Italiam ſolum, ſed in Germaniam, in Galliam, inque ultimos Britannos perferuntur. Ac degunt Seravalli exteri mercatores, qui fabros magnis ſibi ſtendiis devinciunt, ſolum, ne operam ſuam aliis locent. Seravallenses etiam acinaces, apud Illyricos & Turcas magno in pretio habentur, illamque gladiatorum famam Seravallenses olim, forti non minus quam faceto dicto, uſurparunt contra Ezellinum, qui capta Feltria, & Bello-nenſi civitate, oppidanos exemplo illo ad dedicationem ſollicitabat. Illi vero reſponderunt, loca ab ipſo capta, ſylveſtria pyra gignere; Seravallum autem enſes, quorum aciem in ſe, ſuorumque viſcera experturus ſit, ſi accedat; ſucceſſuſque audacia verba ſubſequutus eſt. Nam Ezellinus bis repulſus, magna ſuorum ſtrage, tandem aufugere coactus fuit. Seravallensem fidem ac fortitudinem laudat Sabellicus: loci pulchritudinem & amœnitatem Leander, & alii paſſim commendant.

D E S C R I P T I O
B E L L V N E N S I S
E T
F E L T R I N I
E P I S C O P A T V V M.

Termini.

Ager &
Incolæ.

Lauduntur regiones hæ ab ortu Foro-Julii, à meridie Tarvisio, ab occidente Tridento, & à septentrione Cadore. Ager est pernobilis & lautus, nitidissimis oppidis nitens, indigenis ingenio tum ad litteras omnesque

disciplinas, tum ad Rerumpublicarum administrationem, aptissimo; manu, cum res exigit, promptis, nec minus in re facienda solertibus. Campos habet amœnos, ac frumenti, vini, cæterarumque frugum, & omnimodorum fructuum perfructuosos. Nec desunt calidi & salubres fontes; varia metalla; multi nobiles amnes & lacus. Cœlum salubre, jucundum & temperatum.

Feltria.

Feltria, in confiniis Carnorum simul Venetorumque posita, celebre etiam nunc & episcopali sede clarum oppidum, vulgo *Feltre* dictum, proximam à Verona, inquit Cluverius, in Rhætico agro obtinuisse celebritatem dignitatemque videtur. Memoratur inscriptioni antiquæ, quæ ibidem exstat, & Antonino in Itinerario: oppidani ejus *Feltrini* Plinio, Cassiodoro, & Paulo Diacono. Municipium aliquando, aut Præfecturam saltem fuisse Romanorum, conjicere datur ex antiqua inscriptione ORDO FELTR. Apud Plinium lib. III, cap. XVIII *Fertini*; at quia hodieque oppidum vocatur *Feltre*, & apud Antoninum disertissimis literis est *Feltria*; atque in inscriptione antiqua FELTRIE; apud Cassiodorum item Variar. lib. V, insuper inscriptione epistolæ VIIII, Possessoribus *Feltrinibus*; & apud Diaconum Langobardicar. lib. III, cap. XXVI, Fontejus *Feltrinus*; dubium jam nemini esse potest, quin præscripta vox apud Plinium sit mendosa. Patria est *Victorini*, qui cum aliis eximius fuit Latinæ Linguae restaurator.

Bellunum oppidum est Rhætorum in Italia, *Bellunum*, Plinio ac Ptolemæo memoratum; quod hodie vulgo incolis supra Feltriam vocatur *Belluno*. Episcopatus gaudet dignitate, unaque cum Feltria Patriarchæ Aquilejensi paret. Non longe ab urbe lacus est adcolis *Lago Pasino* dictus, ex quo vulgo creduntur meatu subterraneo fluere tres illi uberrimi fontes, eodem fere loco scatentes, haud procul à Pulcenico oppido, in Opiterginis, ut ait Plinius, montibus; ex quibus fontibus Liguentia vulgo *Livenza* fluvius ortum suum habet, *Livenza fl.* & prope quos fons copiosissimus erumpit, tanto aquarum impetu, ut quadrifido flumine quaternas volvat molarum rotas, quo recepto navigabilis fit Liguentia. Ad ripas ejus silvæ conspiciuntur procerissimarum quercuum frequentissimæ: quales haud facile alibi in tota Italia reperias. Quum vero omnia ferme Venetici littoris flumina tam copiosis defluant aquis, uti latissimis altissimisque ostiis portus adpellentibus subeuntibusque navibus præbeant, Liguentiæ etiam fuit portus, qui hodieque eodem nomine manet. De cætero fluvius hic terminus est inter Tarvisinum & Fori-Julianum territoria.

Porro ultra lacum hunc Sylva occurrit vastissima, vulgo *Bosco da remi di S. Marco*, quam ego unam eandemque cum supradictis sylvis ad Liguentiæ ripas fuisse credo, & quidem illam quam Capulanum Saltum sive Sylvam Capulanam vocat Paulus Diaconus; ejus verba hæc sunt, Langobard. rerum libro V, cap. XXXIX: *Quum contra Gunibertus exercitum colligeret; & Forojuliani in ejus auxilium, juxta fidelitatem suam, vellent proficisci; ipse Alachis ad pontem Liguentiæ fluminis, quod à Foro-Julii XLVIII milibus distat, & est in itinere Ticinum pergentibus, in silvâ quæ Capulanus dicitur, latens, quum Forojulianorum exercitus sparsim veniret; omnes eos, sicut veniebant, jurare sibi compulit.* pons ille Liguentiæ haud dubie, inquit Cluverius, idem cum oppido vulgo *La Motta*, à situs argumento, est.

Fines

Plavis
Anax.

IL CADORINO.

Fines.

Plavis, olim
Anaxum.

EXtremus Venetorum ager versus Septentrionem est Cadorinus, nomen habens ab urbe capitali vulgo *Pieve di Cadore* nuncupata. Claudunt cum ab Oriente Fori-Julii territorium, à Meridie Belunense, ab Occidente Tridentinum, à Septentrione Alpes Germaniam ab Italia dividentes.

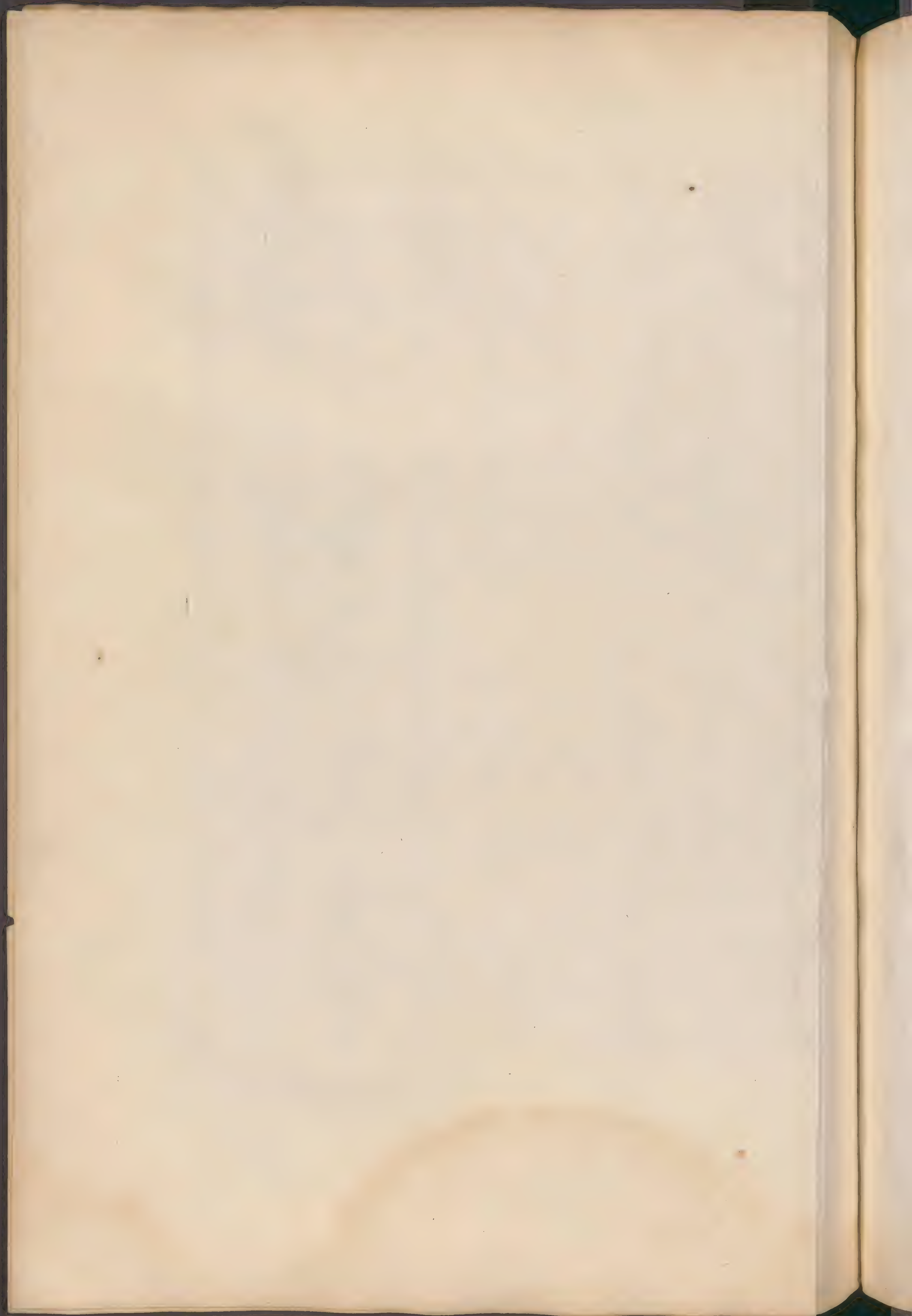
Oritur in iisdem Alpibus, non longe extra terminos agri Cadorini ad radices montis Setii, Plavis amnis, in primis Italiae magnus; vulgo nunc adcolis Italis *la Piave*, Germani *die Pleiß* dictus, qui se medium inter Feltrium Bellunumque per confragosas valles inquietus præcipitat. Nec prius mitescit, quam in apertos campos evolurus fuerit: quanquam sic quoque citatiore cursu inter Trinos portus & Lipientiam in Mare feratur, ut scribit Sabellicus. Quum in planitiem evasit, iterum rapido fluxu à D. Salvatoris & Alto colle provectus, mox in duo cornua scinditur, tantæ altitudinis, ut haudquaquam vado transiri queat, sed opus navigio sit, ac deinde Mari illabatur. Quidam Plavim Anaxum Plinii esse negant, inter quos *Ioannes Candidus* in commentariis Aquilejæ. Scribit is Silim fluvium ex monte Silio Taurisanorum profluere. idque testari montis nomen. Addit: inconveniens porro sibi videri, atque adeo ratione carere, ut Plinium putemus Anaxi mentionem, si is sit Plavis, usque ad Tiliaventum per tam longa locorum intervalla, postque tot flumina, quæ interfunt, trajicere voluisse. proindeque cum scripsit, *Tiliaventum majus, minusque Anaxum*, id ita esse intelligendum, ut Tiliaventum minus Anaxum

appellare censeatur. Verum Leander, Ego primum (inquit) de hoc homine, regionis ipsius alumno, valde mirari cogor; ac proinde rogo, quibus tandem argumentis, aut quo colore, Plavem, seu ut veteres appellarunt, Anaxum, ex Plinio Tiliaventum minus esse asserere audeat, cum tam diserte ac evidenter Anaxum à duobus Tiliaventis ille distinxerit? Verba Plinii sunt hæc: *Sequitur decima regio Italiae Hadriatico mari apposita, Venetia, cujus fluvius Silis ex montibus Taurisanis, oppidum Altinum, flumen Lipientia ex montibus Opiterginis, & portus eodem nomine, colonia Concordia, flumen & portus Romatinum, Tiliaventum, majus minusque, Anaxum quo Varanus defluit, Alsa, Natiso, cum Turro profluente, Aquileia XII m. p. à mari sita.* Sic Plinius apertissime Tiliaventum minus ab Anaxo separans. Quod autem præterea Candidus ait, non videri conveniens, ut Plinius in horum fluminum enumeratione tot amnes, qui sunt inter minus Tiliaventum & Plavem, transfiliisse credatur: his ita respondemus, (inquit Leander) apparere manifeste Plinium in hac decima regione dicenda & urbibus oppidisque ac fluminibus recensendis, ordinem exacte non servasse. Potest id hinc animadverti perquam luculenter, cum scribit: *In Mediterraneo regionis decima colonia Cremona, Brixia Cenamanorum agro, Venetorum autem circa Mare, Ateste & oppida Acelum, Patavium, Epitergium, Belunum, Vicentia, Mantua Tuscorum trans Padum sola reliqua.* Patet jam ordinem certum hac descriptione Plinium non instituisse, quamobrem Candidi ratio nobis haudquaquam valida esse videtur. Hactenus Leander. Plavem Anaxum Plinio dici, Sabellicus & Cynthius Acedensis, itemque Ioannes Antonius Flaminus, omnes tum doctissimi viri, tum hujus regionis summe gnari, perhibent.

FORVM-IVLIVM,

Italīs

FRIVLI.

Nomen.

Omen huic regioni vel à FORO-IVLIO, urbe primaria, vel à Iulio Cæsare, qui aliquot legiones hac adversus Germanos duxerit, cuius rei monimentum ferunt ostendi in marmore antiquo, quod in monte Crucio. Italīs hodie

Termini.

Friuli; Germanis, *Friaul*: Venetis aliisque *Patria* nuncupatur. *Aquilejensem* etiam appellatam fuisse ab *Aquileja* metropoli, patet ex historiis. Orientem versus terminus est Formio amnis; ad septentrionem sunt Alpes Iuliæ, ab occasu Alpes Vindelicorum & Foricorum, qua parte etiam amnis Liquentia Forum Iulii separat à Marchia Tarvisina: ad Austrum est mare Adriaticum.

Imperium.

Coluerunt hunc tractum primum quidem Euganei, Veneti, Trojani, Galli; postea etiam Romani: hinc Longobardi; qui etiam 14 Duces perpetua serie successionis enumerant, ut Galli duos, usque ad Caroli Magni tempora, qui ditionem istam imperio junxit, mansitque adeo conjuncta usque ad Ludovicum III, sub quo Berengarius Ducatu potitus est. Successere postea Berengarius Secundus, Tertius, & huius filius Adelbertus, quo superato & capto, Otho Imperator magnam ejus partem Aquilejensi Ecclesiæ dedit: reliquam cum Istriæ Marchionatu adjecit Conradus: à quo ad annum usque 1420 recta est à Patriarchis Aquilejensibus: quo anno eam Veneti occuparunt. Regio campis læta, fluminibus fontibusque irrigua est; solum habet vitiferum, silvas, metalla, lapicidinas. Fluvius nobilissimus est *Hydra*, ad quem argentum vivum extrahitur. Thermæ medicatæ, non procul à monte Falcone. *Tilia ventum* amnis navigabilis, ortum habens in monte Mauro, supra vicum Phormium; ubi fons, in quem ligna si conjicias, lapidescunt.

Regio.

Incole.

Indigenæ ad humanitatis artes, mercaturam, aliaque honesta studia aptissimi.

Vinum.

Metropolis hodie est urbs nobilis *Vrinum*; vulgo *Vdene*; Germanis *Weyden*. Conditum hoc oppidum volunt apud Leandrum Albertum quidam ab Austriacis, quod Austriæ Duces diu hunc tractum possederint: alii Attilam, Hunnorum regem, ejus auctorem tradunt; quidam ab Vdinis, Scythiæ apud Plinium populis, in hæc loca profectis, factum notant: eamque ob causam *Vdinum* nuncupandum: nonnulli denique priscæ adferunt originis, argumento cum arcis ab Iulio Cæsare resectæ, nominisque ejusdem Iuliæ; tum multarum, quæ hic indies inve-

Italia.

niuntur, antiquitatum. Quidquid statuendum sit de prima origine, urbs est ampla & magnifica; rebus omnibus necessariis adfluens, in qua eversa Aquileja Patriarchæ sedes diu fuit. Raymondus Turrianus Mediolan. Patriarcha Aquilejens. hanc urbem in primis amplificavit, excipiens in eam familias Mediolanensium, Romanorum, Florentinorum, Senensium, Bononiensium, Lucensium, Cremonensium, Veronensium, aliorumque, quorum frequentia exiguo tempore tantum crevit Respublica, ut coactus fuerit suburbia muris cingere, iisque ambitum complecti quinque milliarius Italico: qui ambitus adhuc manet. Veneti Rempub. regunt missis eo præsidibus, quos Locumtenentes vocant. Civium in ea numerus 16 millium. Claros viros genuit non paucos. Vtineses fuerunt Leonardus, Petrus Cavalcantius, Benedictus, Paris, Francischinus, Thomas, & Leonardus II, omnes ex Prædicatorum familia Theologi: Lupus Turrianus, & Antonius Bredus, Iurisperiti: Paullus ex Eremitanorum ordine, Logicis & Philosophicis scriptis clarus: Iacobus Candidus, scriptor Aquilejensium Comment. quæ ab Gregorio Amalæo magna parte sunt aucta. Gregorii filius fuit Romulus, Bononiæ Professor artium Humanitatis, qui multa edidit.

Sequitur inde *Aquileja*, quæ *Aquilegia* vulgo; hinc *Aquilejus Sinus*, qui *Tergestinus* Plinio; hodie *Golfo di Trieste*; dicta, ut quidam volunt, ab fontibus aquarum perennibus, quibus abundat; vel, ut aliis visum, ab *Aquila*, militari Romanorum legionum signo; vel, quæ nonnullis mens, ab *Aquilone* Ilienfi, quem ferunt in Italiam venisse cum Antenore. Conditam ab Romanis memorat Strabo lib. 5, munitionis loco contra Barbaros. Liv. lib. 39 & 40, Coloniam scribit Latinam in agro Gallorum, deductam ab 111 Viris P. Scipione Nasica, C. Flaminio, & L. Manlio Acidino: sita ad Natifonem fluvium: distare ab mari 60 stadia, mœnibus firmissima; templis, magnifico theatro, aliisque operibus publicis & privatis supra modum ornata. De ea Ausonius:

Non erat iste locus: merito tamen aucta recenti

Nona inter claras Aquileja cieberis urbes:

Itala ad Illyricos objecta colonia montes;

Mœnibus, & portu celeberrima.

Augustum amœnitate loci captum mensibus octo apud Aquilejam cum conjuge habitasse, auctor est Suetonius; eundemque hic controversias Herodis & filiorum audisse, deque iis iudicasse, refert Iosephus. Quin & Tiberii aliorumque Imperatorum sæpe fuit domicilium; unde sensim tantum incrementi cum opibus, tum ædificiis est adepta, ut altera diceretur Roma.

R r

Be-

Patria del
FRIVLI
olim
FORVM IVLII

Scala di Miglia nove Italiane

MARE ADRIATICO

Meridies

PARTE
D'ISTRIA

Belenum deum antiquitus cives coluere. Herodianus lib. 8 : Crispinus ad bellum audacter sustinendum aruspicum etiam responso, qui lata nuntiabant, dicebatur animatus. Nonnulla quoque oracula ferebantur patrii cuiusdam numinis victoriam promittentia. Belenum deum vocant indigenæ, magnaue eum religione colunt, cuius quoque speciem pro urbe ipsa pugnantem sibi visam in cælo quidam è Maximi militibus affirmabant. Similia leges apud Iulium Capitolinum. Vota etiam huic deo facta arisque inscripta videre est Venetiis in Palatio Grimano, huc enim pleraque marmora translata sunt. Urbem postea Attila Hunnorum Rex anno Christi 354 longa & permolesta obsidione cinxit: quumque desperabundus jam de solvenda obsidione cogitaret, vidit forte ciconias, cum pullis suis urbem deferentes; ex qua fuga sumpto omine, iterum oppugnavit urbem, & cepit. Traduntur cæsa 37 millia hominum; flagitiaque commissa, quæ victor barbarus per vim aut libidinem ullo pacto comminisci aut committere solet: sævitum in omnes, nulla sexus aut ætatis habita ratione. Fertur eo tempore mulier quædam Aquilejensis, ut pudicitiam inviolatam servaret, in Natifonem se præcipitasse. Post ab Narsete restituta, in Langbardorum aliquamdiu fuit potestate, usque ad Karoli Magni in Italiam adventum; ex quo Italiæ regibus, deinde Imperatoribus paruit. Post sub ditione Patriarcharum, quos diligenter enumerat Leander Albertus, esse cœpit: ab iis ad Venetos venit, sub quibus jam nunc pace alta & tranquillitate fruitur, licet præter casus & ruinas, nomenque amplæ quondam urbis nihil habeat. Addam huc insignem Karoli Sigonii locum lib. 1 Historiæ de regno Italiæ: Ecclesia, ait, Aquilejensis, cuius Patriarcha secundum à Pontifice locum obtinet, à Marco Euangelista, Petri Apostoli, & Hermagora, Marci discipulo instituta, quum innocentissimos plerosque Antistites obtinuit semper; tum præclaros multos sanctitate homines tulit. Vrbs ipsa, quum olim opibus & gratia populi Romani ac Principum, præterea nobilitate ædificiorum ac civium magnificentia florisset; nihil tamen ex antiqua fortuna nisi nomen atque ipsum Patriarchale decus retinuit. Neque enim ab Attila, Hunnorum rege, eversa, licet Narsetus opera restituta, vetere incolarum celebritate frequentata deinceps fuit. Aquileja permultos genuit viros illustres; in quibus, D. Syrus, quem D. Hermagoras Ticinensibus dedit Episcopum, attributis ipsi collegis, Iuventio & Pompejo Diaconis, Chrysantio & Fortunato Pres-

byteris; Epiphanius, Ticinensis item Episcopus: Erasmus & Thecla Valentiniano nati, martyres; Cromatius, ad quem multas scripsit epistolas D. Hieronymus; Rufinus Sacerdos & Paullus Diaconus, scriptis clari; Pius II. P. M. Et Patriarchas, qui sedem non solum pia cura, verum etiam ortu suo nobilitarunt, indicat, ut jam monui, cum aliis Leander Albertus. Scripsit de vetustate Aquilejæ libros 6 M. Antonius Sabellicus.

Supra Aquilejam Septentrionem versus, inter Montes ad Natifonem civitas jacet, quæ ^{Forum-Iulium.} Forum-Iulium Tacito non uno loco; hodie vulgo *Cividale di Friuli*. Sequuntur *Cuco, Preteſta, Atini, Cergno, & Cucogno, Soffimbergo, Savorgnano, Vapoco, Dorio, Rosaccio & Cormona*, mox *S. Martino di Cirna*. Occidentaliore Sontii ripa sursum propugnacula visuntur duo contra Turcarum excursions ab Venetis exstructa, *Gradisca & Follana*; sic ab finitimis pagis nominata: posterius deferi cœpit, metu Turcarum cessante: prius etiam nunc colitur. Amne transito pandit se in ora maris nobile divesque oppidum præcelso in monte, quod vulgo *Monte Falcone*. Succedit ad littus *Tergeſte*, quod hodie *Trieste*. Sic dictum volunt, quod *ter egeſſerit* radicem, id est, ter fuerit subversum. Tributariam Venetis fecit Henricus Dandalus ipsorum Dux: post in Austriæ Ducum fuit imperio usque ad annum 1507, quo Venetis iterum subiecit Bartholomæus Alvianus: biennio post ad Austriacos est retracta. Episcopatus gaudet dignitate. In mediterraneis contra Duinum inter montes, haud procul Natifone, *Gorizia* jacet, oppidum opibus & nobilitate clarum. Succedunt inde *Griffor, Rincam, Dorus, Cernice, Foceno*; indeque supra *Tergeſtam* sub Alpibus *Castel Nuovo*, ultraque magnus pagorum numerus.

Anno 1593 Veneti consilium jam diu captum, ^{Palma.} Turcis alibi occupatis, resumere, & ad tuendum Fori-Iulii limitem de munitione loco idoneo extruenda serio cogitare cœperunt: quem citra Lisentiam amnem inter Palmadam, Laurentii fanum & Ronclusam pagos, 10 ab Vtina mill. à Marano 8, à Straſoldo 2, ab Aquileja 4 ortum versus: ad occasum haut amplius 500 pass. à ditione Austriaca, elegerunt. urbs strui cœpta Sept. mense, eique Palmæ nomen impositum, forma fere rotunda, & 9 propugnaculis amplissimis distincta, cum profunda fossa & vallo circumducto; in medio arx constructa 5 propugnaculis firmata, in qua Venetas præfectus habitat. Opus summa provincialium undique accurrentium & tanquam pro communi salute laborantium alacritate festinatum, & ad defensionem intra paucos menses perductum est.

I S T R I A.

Istria.

Nomen.

Forma.

Fines.

Regio.

ISTRIA, Latinis Græcisque scriptoribus satis nota; nomen hodie servans: Germanis *Hister-reich*/quasi *Istriae regnum*, dicta. Ipsa Istrorū gens atque terra unde id nomen habuerint, complures ostendunt autores; scilicet ab Istro flumine ita cognominari. Verum discrepant autores quinam amnis fuerit iste Ister, cum alii Timavum, alii eum amnem, qui, mediam secans Istriam, vulgo nunc adcolis vocatur *Quieto*, alii alium fuisse dicant. At primi & antiquissimi Græcorum fabulatores Istriam cognominatam tradiderunt ab ipsius Danubii altero nomine, quod erat *Istrum*: cuius amnis partem subterraneis meatibus in Timavi fonte effundi crediderunt, quam eorum opinionem minus mirabitur, cui constabit, esse hinc in oris alia etiam flumina, quæ terras subeant; & ubi per longa spatia meaverint, rursus emergant: quædam etiam, ubi semel sese abdiderint, haud amplius comparere. ibidemque aliquot in locis esse cava montium spatiosissima; in quibus aquarum magno cum impetu ruentium fremitus exaudiuntur: circa quæ lacus existit à proximo vico *Cirknitz* cognomentum habens, mirandæ sane naturæ, cuius particulariorem descriptionem in Carniolæ tabula videre est. Sed ego non à regione gentem, sed à gente regionem nomen accepisse crediderim. gens vero unde sic appellata, incertum. Chersonesi sive peninsulæ forma protensa est in mari Adriatico, utrimque sinum habens, Venetias versus Tergestinum, Croatiam versus Carnarium sive Fanaticum. Termini sunt ad occidentem Timavus, sive ut Plinius vult, Formio amnis, qui nunc Risanus: ad septentrionem Alpes, quæ Carniolam & Pannoniam separant ab Italia, ad orientem Arsis fluvius: cætera mari Adriatico cinguntur. Creduntur incolæ à Colchis duxisse originem. Regio omnis aspera est, non tam montibus, quam colliculis adfurgens fecundissimis. Felicitatem soli ita deprædicat Theodoricus, Gothorum rex, apud Cassiodorum Variar. lib. XII, epist. XXII; quæ Provincialibus *Histriae Senator* præf. præf. inscribitur: *Commeantium attestations didicimus, Istriam provinciam, matribus egregiis fructibus, sub laude nominatam, divino munere gravidam, vini, olei, vel tritici præsentis anno fecunditate gratulari. Et haud multo post: Est enim proxima vobis regio, supra sinum maris Ionii constituta, olivis referta, segetibus ornata, vite copiosa. ubi quasi tribus uberibus, egregia largitate largitis, omnis fructus optabili fecunditate profluit. quæ non immerito dicitur Ravenne Campania; urbis regie cella penaria; voluptuosa nimis & delictiosa digressio. fruitur, in septentriones progressa, cæli admiranda temperie. Oleum ejus Martiali quoque celebratur* lib. XII, epigr. LXIII:

Italia.

*Vincto Corduba letior Venafro,
Histria nec minus absoluta testâ.*

Montem habet unum excelsum, quem vocant *Mont major*. Silvas etiam tum aliis usibus, tum ad naves exstruendas materiam affatim subministrantes. Sunt & saxifodinæ in agro Rovinensi & Breonio, è quibus marmora Venetias deferuntur, & ad alia Italiæ loca. Incolæ plerique pauperes, & vicinia amplissimarum urbium Italiæ extenuati. Vrbes colunt, oppida & pagos, cum insulis quibusdam. Per oram incedenti occurrit statim *Iustinopolis*, urbs Chersonesi primaria. Sic doctis vocatur, quæ vulgo *Cabo* sive *Carvo d'Istria*, Germanis *Gafers*. Nomen prius ab *Iustino* Imperatore habet, qui eam restauravit. Posteriore deinceps nomine cœpit dici, quod *Foro-Julio* egressis in capite adituque regionis occurrat. Parvam occupat insulam, quæ passibus longa mille, latitudine modica, trino teli jactu divisa ab continente, cui jungitur pontibus, qui versatiles. Insula hæc in qua oppidum conditum, olim *Ægidis* insula vocabatur, unde uni Plinio urbs *Ægis* dicitur. Arcem habet in medio, quatuor munitam turribus. In Venetorum hodie est ditio. Ornamentum attulit urbi non exiguum *Petrus Paullus Vergerius*, vir doctissimus. Visuntur præterea hic *Insula*, *Castellarium*, & alia: *Civitas Nova*, *Portus Cervarius*, *Parentium*, portus hodieque celebris, *Vrserium*, *Rovinium*, *Cisanum*, & alia. Conspiciendam deinde se præbet in alto difficilique monte urbs Episcopalis *Pola*, harum orarum vetustissima, nomen integrum etiam nunc servans. Plinius *Coloniæ* vocat: conditam olim ab *Colchis* exulibus. *Pola* enim exulum civitatem *Colchorum* lingua volunt dictam. Addit Plinius suo sæculo *Iuliam Pietatem* appellatam, quum, quod auguror, ab *Iulio Cæsare Octaviano Augusto* esset renovata. In solo plano sita *Tergeste* millibus circiter centum abest; *Ancona*, trajectu maris *Hadriatici*, millibus *ccxx*. *Direptam* & *crematam* ab *Andrea Theophilo*, Venetorum Duce, memorat *Blondus* & *Sabellicus*. Genuit *Maximianum*, *Ravennatum* Archiepiscopum, qui ejus Ecclesiæ Præfulum *Annales* concinnavit ad sua usque tempora. Amphitheatrum videre est in suburbanis locis ex quadrato lapide; aliudque amplissimum ædificium, vulgo *Zardo* dictum; cum multis aliis antiquitatum variarum monumentis. Promontorium versus meridiem extremum olim ab urbe *Pola* *Polaticum* dictum fuit, quod nunc vulgo *Punta di Promontore* vocatur. Ultra hoc promontorium, ultimum Istriæ quondam oppidum, in littore fuit *Nesactium* sive *Nesactum*, de quo libet hic addere historiam, quam *Livius* narrat lib. 41: *Paucis*, inquit, ante diebus *Iunius Manlius*que oppidum *Nesactium*, quo se principes *Histrorum* & *regulus ipse Æpulo* receperat, summa vi oppugnant. Eo *Claudius* duabus legionibus novis adductis, veterem exercitum cum suis

S f

suis

fuis Ducibus dimisso, ipse oppidum circumfedit, & vineis oppugnare intendit; amnemque præterfluentem mœnia, qui & impedimento oppugnantibus erat, & aquationem Histris præbebat, multorum dierum opere exceptum novo alveo vertit. Ea res barbaros miraculo tenuit abscissæ aquæ. & ne tum quidem memores pacis, in eadem conjugum & liberorum versi, etiam ut spectaculo hostibus tam fœdum facinus esset, palam in muris trucidatos præcipitabant. Inter simul complorationem fœminarum puerorumque, simul nefandam cædem, milites transgressi murum, oppidum intrarunt. cujus capti tumultum ut ex pavido clamore fugientium accepit Rex, trajecit ferro pectus, ne vivus caperetur. cæteri capti, aut occisi. Duo deinde oppida, Mutila & Faveria, vi capta & deleta. Histria tota trium oppidorum excidio & morte Regis pacata est. Hactenus Livius. Vnde patet quam dilucidissime, fuisse Nefactium in novissimo fine Italiæ, id est, ad ostium Arsiæ fluminis, dextra ripa, qua nunc *Castel Nuovo* conspicitur oppidum. Succedunt ad littus quarto à Pola milliari *Brancozzo*; inde totidem, *Isola di S. Maria di Gratia*; decimo quinto, *Veruda*; uno *Olmo*; duobus, *Olmesello*; quinto hinc, *Medolin*; sexto, *Merlette*; duodecimo, *Arsia* flumen, de quo alibi.

In Mediterraneis *Raspum*, &c. *Minianum*, olim *Mingum*, *Piquentum*, vulgo *Piguento* & *Pinguento*, *Strigna*, *Podena*, *Sombra*, *Costiac*, *Lupoglan*, *Dragu*, *Chirezzo*, *Termo*, *Castel Nuovo*, *S. Vincenzo*. A promontorio Fanatico Arsiam versus incedenti supra Carnarium finum edito in loco *Alcona* jacet, & haud procul inde *Terra Nova*: oppida Istriæ, simulque oræ hic Italiæ extrema.

Insula.

Cæterum insulæ littoribus Istriæ objectæ mille & amplius hic Plinio frequentantur, & Pullariæ ac Absyrtides dicuntur. Atqui Tabula Itineraria has habet, *Sepomaja*, *Vrsaria*, *Pullaria*. Qua-

rum *Vrsaria*, media inter reliquas duas, vocabulum idem nunc etiam, quamvis depravatum, gerit, vulgo *Conversara* dicta, apud Lemii fluvii ostium, & castellum *Orsara*, quod insulæ nomen antiquum satis integrum custodit. Suspiciatur hinc porro *Sepomaiam* versus occidentem nullam aliam fuisse, quam quæ Parentio objecta, vulgo nunc *S. Nicolai* cognominatur insula. *Pullaria* versus orientem ab *Vrsaria* posita, ea quæ ante *Polaticum* portum, nunc dicitur *Isola di Brioni*. Sed omnes hæ Plinio uno nomine *Pullaria* dicuntur. *Absyrtides*, à fratre *Medæ* ibi interfecto *Absyrto* ita dictæ, revera quatuor sunt, etiam si *Ptolemæus* unam solam fecerit insulam *Abforum*: quarum media ac maxima vulgo nunc dicitur *Cherso*, ab urbe illius capitali *Cherso*, quæ *Ptolemæo* *Crepisa* vocatur, quod idem plane nomen est, si mos *Italicæ* nunc linguæ observetur. Huic magnitudine proxima ab Austro est *Offero* insula, quæ ita dicitur ab oppido in maxima insularum apud ipsum *Euripum* sito, quod Plinio *Absyrtum*, *Hygino* *Abforis*, & *Ptolemæo* *Abforus*, unde vulgare nomen derivatum. *Dianæ* hic ab initio, si *Græcorum* credimus fabulis, fuit templum; quo loco postea *Colchi*, quum ad regem *Ætam* redire non auderent, prædictum oppidum ædificarunt, & ab *Absyrto* ei nomen imposuerunt. Reliquæ duæ ab septentrionibus sunt hodie *Perosina* & *Cao*.

Sinus porro inter Histriam Liburniamque, *Sinus Flanaticus*, vulgo nunc *Golfo Carnario*, vel *di Carnero* dictus, in quo sitæ sunt *Absyrtides* insulæ, à proxima *Colchorum* colonia *Pola*, vocatur *Melæ Polaticus Sinus*, Plinio *Flanaticus*, ut *Tabulæ Itinerariæ* *Portus Flanaticus*, ab oppido *Flanone*, quod etiamnum ultra Arsiam vulgo vocatur *Fianona*: unde posterioribus quoque temporibus *Flanonenfis insula* dicta est, quæ ante erat *Absyrtis*.

D E S C R I P T I O T R I D E N T I N I P R I N C I P A T V S.

Rincipatus Tridentinus ab Oriente Vicentino agro, à Meridie Veronensi Ducatu, à Septentrione parte Germaniæ, ab Occidente Bresciano agro clauditur. Italiæ à Septentrionalioribus janua dicitur. Nomen habet à *Tridento* urbe, sic dicta à *tridens*, vernacule *Trento*. Hinc Tridentini Plinio. Dictum quidam volunt à tridente Neptuni, cui quondam urbs sacra; vel à tribus torrentibus, *Fersina*, *Saleto* & *Persio* ad urbem hanc in Athesin confluentibus: vel denique à tribus Alpium cacuminibus, quæ altissima *trium dentium* instar urbi imminet. Inter editos situm est montes, in extrema Italiæ orâ Germaniam versus. Athesi ab occidente, torrentibusque, quos dixi, qua oriens, circumflua. Urbs est parva quidem, sed nobilis & opulenta, muris vallata lapideis: in ea vias latas & lapidibus stratas, domos item magnificas cernas, ut novam, non veterem præ se ferat civitatem. Templâ satis pulchra conspicias, arcemque egregiam splendidamque, & quam Imperatores & Reges digne inhabitent, à Bernardo Clesio Tridentino Præside auctam & illustratam. Influit Placide in urbem per muros ab Oriente aquæ rivus, super quo ædificia sericea & molæ frumentariæ permultæ sunt, unde rivuli complures per mediam urbem deducuntur in usus publicos. Super Athesin, ad portam, quæ dicitur S. Laurentii, pontem habet magnificum, sed ligneum, centum & quadraginta passuum longitudinis. Montes circumcirca habet nivibus perpetuis obsitos, scopulosos, inaccessos, præcipientes, & ita præaltos, ut cacumina cælo ipsi vicina dicas. Fauces habet duas, quarum altera vergit ad Septentrionem, altera vero ducit Veronam; planitiem admodum parvam, sed arboribus & vinetis amœnam, quam Athesis circuit & lambit undequaque. Promiscua habitantibus lingua, Teutonica scilicet & Italica. Tridentum Germanorum sentina, Italarum vero refugium est, si quid illis adversi ingruat. Frumenti parum, vini plurimum habet, quod persuave est, album, & subrubeum. Per æstatem cælo fruuntur temperato, at diebus canicularibus ferventissimo. Brumali vero tempore inter nivium & glaciei horrores vix habitabilis est regio, propter frigus intensum. Boves & vaccas pro mulis, asellis, & equis onerariis habent, viæque montium acclives ita aptatæ, ut cum plaustris celerrime conscendi possint. Gens ipsa erga ho-

* Italia.

spites officiosa est & perhumana, iras quacunque de causa facillime remittens. Præter Ius commune habent Tridentini leges municipales, quas eisdem Episcopus, tanquam loci princeps, ratas facit. Portas habet quatuor, S. Martini, S. Laurentii, S. Crucis, & Aquilanam. Xenodochia quatuor, Parochias item quatuor, S. Vigili, S. Petri, S. Mariæ Majoris, & S. Mariæ Magdalenæ. Monasteria in ipsa urbe duo, S. Augustini ad S. Marcum, virorum, & ad S. Trinitatem mulierum. In suburbio quinque, Cruciferorum, S. Dominici, ad S. Laurentium, S. Francisci, & alterum Observantium ad S. Bernardinum, necnon S. Claræ ad S. Michaellem. Fundavit ibi Ecclesiam S. Hermagoras, qui primum Episcopum instituit Iovinum, à quo longa serie plures numerantur: inter hos tamen præcipue celebratur memoria S. Vigili, doctrina, martyrio, & miraculis clari, cui dicatum est templum Cathedrale, & anniversarium festum vikal. Iul. institutum. Et quanquam Ecclesiæ hujus opes magna ex parte temporum injuria sint diminutæ, manet tamen adhuc illi dominium civitatis, & præfectura subjecti territorii, oppidorum Ripæ, Trameni, Pertini, & Levigii; vallium item Nauni, seu Ananiæ, Solis, Lagorinæ, Iudicariarum, Flemarum & Randenæ, in quibus vallibus permultæ sunt Parochiæ populosæ, arces & nobilium sedes. Ecclesiæ hujus beneficiarii, seu vasalli, quos vocant, etiamnum sunt Comes Tyrolis, Dux Mantuæ, Comites Archi, Comites Lodroni, Comites de Lichtenstein, Barones Mandrutii, &c.

Franciscus Scottus in Itinerario suo, in arce varia conclavia esse dicit, ex quibus in *Superiori parte*, primum tabulam continet, in qua expressa Genealogia Cæsaris Maximiliani & insignia antiquorum, ex solido unicoque marmore supra caminum. *ii* rotundum est, cum tabulatis & insigni fornice. *iii* cum pavimento marmoreo, cui adjunctum Musæum, in quo depictæ sacre historię. *iv* cum tabulatis & in eo imagines Ferdinandi Regis & uxoris, & regionum liberorum, Episcopi Tridentini, & Pauli Morionis. *v* habet pavimentum fictile. *vi* tabulatum, in quo fornax & speculum insignia. *vii* ceteris amplius variis decorum picturis. In eodem Mirandula arx ex ligno facta, magno artificio. *viii*, in quo picturæ venantium & saltantium. *In Inferiori*, *ix*, sacellum in quo sacra fiunt. *x*, Cœnaculum. *xi*, cum mensa cupressina, opere vermiculato, in quo aliquot imperatorum veterum, & hæ doctorum imagines, Apollodorus, Grammatica; Gorgias, Rhetorica; Chrysippus, Dialectica; Berolus & Atlas, Astrologia; Amphion, Musi-

T r

Musi-

Musica. XII, in quo Caroli Imperatoris, Ferdinandi Regis, Clefii Cardinalis imagines. XIII, fornax ex fictili materia, cum viro & muliere, puero & puella, ex quo emitti aqua calida potest. XIV, in quo aulae & alia ornamenta, quibus ad instruenda cætera utuntur. XV, hortus cum fonte, in quo urbium, virorum, animalium, locorum rationes expressæ, quæ ab aquis moveri possunt cum stupore spectantium. Labrum, in quo Apollo æneus Daphnen persequens, & Actæon in cervum mutatus: ab utraque parte leones, qui ita facti, quasi ex labro biberent. A Tuscis primum condita, vel ut Trogus asserit, à Gallis Cenomanis. Diu sub ditione fuit populi Romani, inde à Gothis vexata, multosque per annos possessa; quibus Italia submotis, in Langbardorum, hisque victis in Cæsarem fuit potestate. Anno denique 1377 à Venceslao Pontifici Romano donata, Præsulum suorum hæcenus paruit imperio. Concilio celebris est Oecumenico, quod in ea fuit per plurimos annos. Nam convenere hic v Cardinales Legati, Præsidesque

Conditores.

Principes.

*Concilium
Tridentinum.*

Concilii pro Pio IV Pontifice; duo itidem Cardinales, Lotharingus, & Madrutius, Patriarchæ tres, Archiepiscopi XXXIII, Episcopi CCXXXV, Abbates VII, Ordinum Generales VII, cum Theologis CLVI, & ultra, necnon Ferdinandi Cæsaris, Regis Galliarum, Hispaniarum, Portugallicæ, Hungariæ, Bohemiæ, Poloniæ, Venetiarum, Septem Cantonum Helvetiorum, Bavaricæ, Sabaudicæ, Florentiæ, & aliorum Principum Ecclesiasticorum Oratores.

Illustrarunt urbem, præter alios, Cardinales duo, Hugo Candidus, & dictus Bernardus Clefius. Laceratus hic avorum memoria anno 1385 à Iudæis *Simon*, Christianus puer, duos natus annos, coriarii cujusdam filius.

Ager vini generosi feracissimus. Confinia loca sunt, *Seconzano, Parchiaso, Veso, Canazzo, Valeso, Fespergo, Guidono, Casa Nova, Moranum*. In Leneri, qui ad castellum Baldi petit Athesin, læva, sursum, jacent *Colonia, Mons bellus, Brendulum & Leonicum*.

D O M I N I U M E C C L E S I A S T I C U M.

Pontifex sex ditionum in Italia potens est, quæ magna terrarum spatia occupant. Etenim in medio Italiæ imperat urbi Romæ & toti Latio; magnæ parti Etruriæ; Umbriæ, Ducatui Spoletano, Perusiæ & Bononiæ; Ferrariæ, nec non Flaminia, & agro Piceno, & parti Samnii. quibus nuper accessit Urbini Ducatus, præterquam quod supremum jus habet in regno Neapolis & Sicilia, Placentia & Parma; in ditione quoque Radicofanensi; cum territorio quod adusque pontem Centinum porrigitur, & à Florentinis perpetui Vicariatus titulo possidetur. Ditiones suas per Legatos regit, qui plerumque sunt Cardinales magni nominis, & raro ipsi in provinciis suis degunt; in cæteris locis Gubernatores constituit & Potestates, ut Itali vocant: qui nihil magni momenti decernere possunt, sed referunt ad Consultam, quæ Romæ bis singulis septimanis tenetur, constans è principalibus viris, qui summa prudentia & brevitate causas determinant. Romæ vero sub Papa ipso regimen est penes tria collegia; (congregationes ipsi vocant.) quorum prius de Brevis, alterum Iustitiæ, tertium de Gratiis appellatur. Causæ denique criminales referuntur ad Gubernatorem, qui primum locum obtinet post Cardinales, & plerumque Pontificem comitatur.

Cardinales non possunt esse plures quam LXX, per constitutionem Sixti V, secundum numerum discipulorum Servatoris nostri Iesu Christi. sed Pontifices pro arbitrio & per dispensationem nonnunquam numerum hunc excedunt; interdum & multo pauciores sunt. Summopere autem à Principibus Catholicis observantur; qui muneribus & officiis illos sibi propitios reddere conantur, præsertim nepotes Papæ, qui plerumque omnia apud Pontificem possunt. Inter Cardinales quidam sunt Principes, è summis Europæ familiis nati; quidam ob raram prudentiam, aut doctrinam, in collegium alleguntur. In electione utrorumque Pontifex Principibus plerumque gratificari solet.

Pontifex inter Cardinales partitur quatuor officia summæ dignationis. Quorum primum est magni Pœnitentiarum; qui pensitata culpa confitentium una cum consultoribus suis, pœnitendi modum præscribit. Sub isto sunt alii pœnitentiarum minores: qui confitentes audiunt, & aut absolvunt, aut, si res majoris momenti sit, celato nomine confitentium, ad Pœnitentiarum supremi congregationem referunt. Secundum munus est Vicarii Papæ, qui curat cultum divi-

Italia.

num & regimen spirituale. Tertium est Vicecancellarii, (nam Cancellarii dignitas penes ipsum Pontificem censetur esse, aut S. Laurentium,) qui plurimos habet ministros sibi subordinatos; nam omnes iudices ipsi subserviunt; etiam Auditores Rotæ, qui sunt Prælati magnæ dignitatis, viri doctrina & prudentia, rerumque usu præstantissimi, qui de causis totius Christianitatis cognoscunt. Sunt autem numero XII. Vnus nomine Franciæ, qui ut plurimum est Decanus, secundus Germaniæ, tertius Hispaniæ, quartus Arragoniæ, quintus Portugalliæ, sextus Mediolanensis Ducatus, septimus & octavus Bononiensium, nonus Perusiæ, decimus & undecimus Romanorum, & duodecimus Reipublicæ Venetæ. Quartum officium est Camerarii, qui multis gaudet prærogativis: habetque sub se quamplurimos ministros, puta Auditores magnæ dignationis, Thesaurarium generalem, Commissarium, & XII. Clericos, & alios infinitos pene. Atque omnia hæc ministeria venalia sunt, ita ut Auditores & Thesaurarius pro munere obtinendo solvant singuli LXX aut LXXX millia ducatorum.

Sed relationem jam audiamus incerti, qui sub Sixti V Pontificatu scripsit, anno 1585.

Dominatus, inquit, Romani Pontificis magnus est; & in unum redactus, utrumque mare attingit, fertilis totus, excultissimus, uberrimi agri, omni commoditate refertus, populorum & bello aporum hominum plenus. Et quoad annonam, solus ager Picenus præteritis annis minimo negotio potuit Venetorum imperio plus quam centum millia modiorum tritici subministrare. Patrimonium vero, quod est Viterbi, & adjacentium agrorum territorium, potuit olim Liguriæ, Neapolis, & remotiorum locorum egestati subvenire.

Verum quod spectat ad milites, communis est opinio, in Ecclesiastico statu meliores eos deligi posse, quam in tota reliqua Italia, imo Europa: crediturque ex agro Piceno & Flaminia viginti quinque millia hominum bello idoneorum educi posse: ex Patrimonio vero & Latio fortasse totidem.

Et quanquam dubio procul ex iis regionibus Pontifex minimos colligit redditus, utpote qui oppignorati sunt, vel creditoribus addicti, nihilominus exploratum est, Pontifici nunquam deesse, modo velit, pecuniam; cernimusque Sixtum brevissimo annorum curriculo collegisse circiter quinquagesies centena millia aureorum: quos adaugere poterat; si renunciationes beneficiorum cum regressibus admisisset: & adhuc multo magis, si officiorum compositiones approbasset: & proverbio usurpatur, Pontifici nunquam defuturos nummos, dum manus illi & calamus aderit. Cum hoc igitur terrarum domi-

V u

natu,

natu, cumque iis viribus quas diximus, dubitandum non est, quin Pontifex, ex seipso vel aliis adhærens, multum commodi vel incommodi cuicunque, præsertim in Italia, afferre possit. Neque defunt exempla, Pontifices minoribus opibus, quam quas modo possident, Pontificiam dignitatem atque auctoritatem contra potentiores Principes sustentavisse, Reges & Imperatores exauctorasse, imperia & regna suo arbitratu mutasse: nostrorumque patrum temporibus minime ignotum est, quid efficere potuerit Pontifex Alexander; cuius nutu rex Gallia, superatis Alpibus, Italiam invasit, totamque perturbavit. Leo X, & Clemens VII, per plurima bella, quæ suis aut sociorum viribus gessere, magnitudinem suam firmarunt, & Clemens post perpeffas calamitates potentior quam ante evasit. Paulus III Ecclesiæ dignitatem & quietem inter duos potentissimos Principes sustentavit, auctoritate magis, quam armis: adversus Turcas & hæreticos arma movit: denique posteros suos in eam fortunæ amplitudinem, quam cernimus, collocavit. Iulius III, dum arma movit, Italiam in partes scidit, totamque prope modum Europam terruit: & Paulus IV multos thesauros hosti Regi ademittit, memorabile post se relinquens exemplum incommodorum, quæ ex Pontificis animi propensionibus, nisi ratione regantur, emanare possunt.

Proinde quemadmodum antiquitus fiebant numinibus quibusdam sacrificia, ut prodesse; aliis, ne nocerent; ita sanum consilium existimandum est, summa ope niti, ut cum Pontificibus (quosunque mores præ se ferant) bene nobis conveniat: quantum enim pacis & belli tempore utiles sunt favores, & beneficia, quæ bene animati Pontifices possunt concedere, tantum periculosa sunt detrimenta, quæ ab iisdem male affectis timenda sunt.

Ideo omnes Christiani Principes, sive inter magnos, sive inter mediocres annumerantur, religione ducti, sive aliis de causis, eo sese abjecerunt, ut coram Pontificibus genua flexerint, ejusque pedibus oscula detulerint, omnesque in universum, etsi magni validique, ipsorum amicitiam adipisci conati sint; aut saltem, ne contrarios haberent, operam dederint; & quicunque naturæ & affectibus Pontificis sese accommodavit, ingens ex ea re commodum, maximumque fructum assecutus est.

Verum de temporali Pontificis dominatu institutum sermonem continuanti, primum sese mihi offert Romana urbs. In qua, ut communis fert opinio, trecenta millia hominum, majori ex parte advenarum, reperiuntur: nam quoad indigenas, revera pauci sunt; ambigiturque an quisquam ex illis à vetustis incolis originem trahat. Inter quos aliqui Barones, & Principes, viginti, triginta, quinquaginta millia aureorum, & nonnulli amplius in redditibus possident.

Creant Romani suos Conservatores, Tribunos, aliosque Magistratus, & Pontifex ipsis secundum veterem morem Senatorem concedit; qui simul cum Conservatoribus in Capitolio jus dicit; ubi populus consilium suum habet, ubi similiter tibicines & musici detinentur: sed hæc

speciem potius, quam vim gubernationis exhibent; etenim à tribunalibus illis non nisi controversiæ inter Romanos, resque minoris momenti cognoscuntur. cætera vero & majora quæque coram Pontifice ejusque ministris, Vicario, Gubernatore, & Auditore Cameræ agitantur; & consilii decreta omnino dependent ex voluntate Pontificis; qui Baronum populique audaciam quotidie deprimendo, absolutum urbis imperium solus adeptus est.

Peregrini vero ad urbem, tanquam ad communem patriam, ingenti numero convolant. ubi nullius personæ acceptio est, nulla inter nationes constituta discrepantia: omnes brevi temporis spatio in albo civium describuntur, primosque civitatis honores non multo negotio adipiscuntur; & melius fortasse, quam alibi, ingenii industriæque suæ fructum præmiumque consequuntur: denique fortunæ suæ favore & virtutis ductu adspirare possunt ad summas Aulæ & Ecclesiæ dignitates, imo ad supremum quoque honoris gradum, quem sæpe consecuti sunt sordido loco nati, & ejusmodi homines, qui alibi vix potuissent egestatem suam aliquatenus sublevare: præterquam quod tendunt illuc plerique vel religionis ergo, vel clementiæ, vel justitiæ in negotiis suis petendæ, quorum multitudo ingens expeditur quotidie: plerique propter munia & officia sua residere coguntur.

Admirandum quoque est, quo pacto undequaque Romam confluat pecunia, partim propter quotidianos advenarum urbem incolentium sumptus, qui generatim satis ampli sunt, atque profusi: partim ob solvendas earum rerum, quæ impetrantur, expeditiones, præsertim propter Bullas beneficiorum: partim etiam ad quædam aulæ officia, utilitatis vel ambitionis ergo cœmenda.

Consueverunt præteriti Pontifices provinciarum præfecturas, & quarundam civitatum gubernacula affinibus suis, tam Ecclesiasticis, quam secularibus, & Cardinalibus à se promotis & benemeritis, concedere, ut inde utilitatem ac beneficium consequantur. Nonnulla enim gubernatio, & legatio, tria, quatuor, & usque septem millia aureorum, nonnunquam amplius in annuis redditibus habebat.

Verum Sixtus v hæc emolumenta omnia ad se traxit, ipseque Gubernatores illuc misit: qua in re haud bene scio, num populi in ratione gubernationis quidquam lucri fecerint: illud verum est, ipsos propter summam in hac re Pontificis diligentiam, quiete vivere, cum antehac magnis perturbationibus jactati fuerint, sævissimas inter se inimicitias exercentes, neque cuiquam odii causa parcentes, extinctis aliquando integris familiarum gentibus.

Sed ex hoc incommodo beneficium illud consecutum est, quod in armorum exercitio sese perpetuo exercentes, videantur magna ex parte strenui & generosi milites evasisse: quos præteriti Pontifices ad numerum usque viginti quinque millium conscriptos delegerunt, & in cohortes distribuerunt, ut exercerentur.

In præsentia Pontifex nullos habet stipendiarios milites, præter ducentos Helvetios, & centum

rum equites levis armaturæ, quibus stipatoribus utitur: viginti quinque Helvetios Ravennæ, in agro Piceno viginti quinque pedites, totidemque equites; præter Adrianæ molis præfidiarios milites: item arcis Anconitanæ, aliarumque arcium & turrium, paucissimo numero. Bononia ex suis redditibus centum habet stipendiarios Helvetios; & quinquaginta equites. In istis nihilominus civitatibus ac regionibus possent, quotquot placeret, milites colligi, & nonnulli equites, quanquam non adeo magno numero: neque defunt eximie virtutis duces: quandoquidem videntur hæ provincie non minus quam qualibet pars Italiæ, iis abundare.

Arces.

Quoad arces, quædam sunt natura munitæ, ut Orvietum, sed parum arte adjunctæ: hæc enim res non minus socorditer, quam pleraque aliæ, in statu Ecclesiastico tractatur. Incepit Pius IV Leoninæ civitatis munitionem (quæ est pars Romæ ultra Tiberim, in qua parte est Castellum S. Angeli, templum S. Petri, palatium Pontificis) ne regina urbium hostilibus damnis semper exposita foret: Gregorius Pontifex multum pecuniæ expendit, eandemque partem duabus pulcherrimis viis exornavit: & præfens Pontifex, munitionem absolvit.

Verum Ecclesiastici imperii arces, quæ majoris sunt momenti, sunt Neapolim versus, Agnania; Civitas vetus ad mare inferum; Ancona: adhuc omnes ita imperfectæ, ut difficillime restitutæ esse videantur minimæ, quæ fieret ab hoste, impressioni. Sunt præterea pleraque alia castella & arces male custoditæ, cum propter minimum præfidiariorum numerum & virtutem, tum propter munitionum & annonæ defectum.

Redditus.

Restat, ut de proventibus dicamus, qui consistunt in vini, olei, farinæ, salis, carnis, ac cæterarum venalium rerum vectigalibus, gabelis, mulctis: subsidio triennali, quod à Paulo III extra ordinem semel imperatum, jam ordinarium ac perpetuum fieri coepit: subsidio triennali: quod Fratrum sive Monachorum non mendicantium in Italia collegia persolvere consueverunt: collectis ex Hispania, Lusitania, Italia: censu S. Petri, quem reges Neapolitani, Duces Parmæ & Placentiæ, alique dependunt: Item ordinariis redditibus è Romaniola, Marchia Anconitana, Patrimonio S. Petri, Latio, Umbria; agris Camerino, Perusino, Bononiensi, Beneventano & aliis regionibus ac oppidis.

His non computo illas utilitates, quæ ex præfecturis à Pontifice retentis & sibi reservatis percipiuntur: has enim illis sumptibus contrapendo, quos Pontifex in Cardinales quosdam, minus divites, erogare solet.

Neque Annatas beneficiorum, & pensiones pro Bullarum redemptionibus, in rationes refero, quum ex his nihil in Pontificis ærarium inferatur, sed diversis officialibus sint obligatæ.

Quamvis autem horum reddituum non pauci à superioribus Pontificibus alienati fuerint; tamen Sixti V vigilantia & parsimonia, ita jam sunt revocati, ut sesquimillionem auri fere reddant.

Alienationes hæ sub duobus factæ sunt nominibus & titulis; officiorum & montium.

Italia.

Officia sunt fere omnia ministeria aulica & his consimilia, quorum est ea conditio, ut post mortem ejus, qui tenuit, vacent, aut etiam tum, quando is ad Cardinalatum evectus fuerit. In his æstimandis Camera ita versatur, ut pro denis annui redditus, semel centum poscat; unde quinque centena coronatorum millia confici putantur.

Montes duorum sunt generum: Aut enim morte extinguuntur, qui pro singulis centenis duodecim aureos annuatim reddunt: aut ad hæredes transeunt, & pro centenis septem pendunt.

Præter hæc aliis etiam modis Pontificii redditus obligati & onerati sunt, inprimis ab ipsius urbis & aliarum provinciarum Præfecturis; nec parum in urbanos populi Romani magistratus erogatur. Huc accedunt sumptus domestici in Pontificis familiam, in Helvetiorum & levis armaturæ equitum satellitia; in castelli S. Angeli, Ostiæ, Civitatis Veteris, Terracinæ, Orvieti, &c. præfidia; in cantores, cornicines, nuncios, cursores, & ejusmodi famulitium: in eleemosynas, dona & largitiones; aliaque in Magnatum aulis usitata.

Verum ut hanc partem de seculari Pontificis imperio concludam: illud ausim dicere, si Princeps aliquis secularis Pontificis obtineret ditio- nes, eaque tanquam rem propriam & hæreditariam administraret, cum paucis Principibus fore comparandum, non tam imperii amplitudine (quanquam & hoc amplissimum est) quam regionum præstantia, agrorum fertilitate, incolarum numero, nobilitate civium, ad militiam apta juventute, summa denique rerum omnium abundantia: quarum rerum adjumentis non sua tantum præclare tueri, sed aliis etiam formidabilis esse possit. Sed plerique omnes, qui antehac fuerunt Pontifices, non modo de amplificanda & locupletanda ditioe Ecclesiastica, sed vix pene dicam, de conservanda ullam susceperunt curam aut cogitationem.

Verum enim vero Pontificia dignitas atque auctoritas magis à spiritualibus, quam à temporalibus dependet. Quoad illas enim, Pontifex Romanus pro universæ Christianæ Reipublicæ capite, divi Petri successore, & Christi in terris vicario à Catholicis habetur, qui in rebus ad fidem pertinentibus errare non possit: à cujus judicio & determinatione ne minimum quidem discedere liceat, qui legum ejusmodi rebus à se latarum vinculo constringere omnes queat: qui in eis etiam, quæ in Conciliis tractata sunt, plenam statuendi & determinandi habeat facultatem: qui denique supra Concilia sit, quorum decreta ipsius sit declarare, infringere, corrigere, & in quibusdam etiam dispensare: in quo tamen Sorbona Parisiensis Theologica Basileensis Concilii auctoritatem sequuta, nunquam absolute voluit assentiri. Iam rerum sacrarum, & quæ sub his comprehenduntur, cura omnis ad Pontificem refertur. Neque vero Sacerdotes modo & monachi ipsi sunt subiecti, sed ne seculares quidem ab ipsius potestate sunt exempti, non tantum respectu rerum pure spiritualium, sed & aliqua ex parte temporalium, ut judiciorum tam civilium & cri-

X x

mina-

minalium, quam rerum matrimonialium, hæreticæ pravitatis, & aliorum enormium scelerum judicia ab ipso ejusque ministris petantur..

Auctoritas Pontificis.

Quin etiam non defuerunt, qui ad demerendam Pontificum gratiam, scribere non dubitarunt, Principes omnes & Status seculares Pontificum imperio esse subjectos, eorumque esse de Regum & Principum controversiis judicium ferre, & quid hujus, quidve illius sit, determinare.

Ac si quis penitus cognoscere velit, quanta Pontificis Romani sit auctoritas: tot tantosque præmiorum ac poenarum, quibus duabus rebus tanquam vinculis, homines in officio continentur, modos perpendat. In poenis quidem, quæ à Pontificibus infliguntur, non de fortunis tantum & vita, sed de animæ quoque salute agitur, eorum scilicet, quibus illi sacris interdixerint, quosque censura & excommunicatione percusserint. Remunerandi vero idem plures quam quispian alius Princeps habet modos, non tantum è bonis temporalibus, sed etiam spiritualibus, ut absolutione, indulgentiis, dispensatione, aliisque tam temporalium quam spiritualium rerum gratiis, quibus non plebeji tantum homines, sed maximi etiam Principes opus habent, præsertim ut ad suos & suorum regnorum usus, & necessitates, Ecclesiasticorum subsidii, decimis, & id genus exactionibus liceat uti.

Sed inprimis illa trita & latissima est via, conferendi scilicet in alienis regionibus sive imperiis Ecclesiastica beneficia: quæ tamen potestas hodie non parum accisa est, & restricta, in Germania præsertim, ubi Episcopos & Prælatos eligendi Canonorum collegia (quæ Capitula vocant) jus habent; exceptis iis, qui Austriacæ Familiæ imperio subsunt, qui ab Archiducibus nominantur. In Francia sive Gallia solius Regis est Episcopos nominare. Sic etiam Rex Catholicus solet in Hispaniæ regnis, in India occidentali, in Belgio, in Sardinia, Episcopos nominare; in regno Neapolitano nominationis jus habet in viginti quatuor Ecclesiis, secundum conventionem cum Clemente VII factam. Sed & Imperatori, quatenus Hungariæ & Bohemiæ rex est, Episcopos in jam dictis regnis nominandi jus est, non Collegiis. Idem in Lusitania & Polonia usurpatur. Nihilominus tamen tanta eorum beneficiorum, quorum ad Papam pertinet dispositio, est copia, ut nemini ex omnibus Christianis Principibus uberior sit materia, & latior, quibus voluerit, benefaciendi campus: sed & qui Collationem ab ipso non accipiunt; Confirmationis tamen diploma impetrare necesse habent.

Non alienum abs re fuerit de Pontificum creatione hoc loco aliquid dicere, ut quantum fieri potest, omnia breviter, quæ ad materiæ hujus cognitionem pertinent, persequamur. Scire igitur oportet, morem Romani creandi Pontificis varium esse, & diversum ab illo antiquitus usurpato. Primum enim Pontificem, D. Petrum scilicet Apostolorum Principem, Christus ipse, Dei filius, Ecclesiæ fundator, propria auctoritate instituit. D. Petrus Clementem sibi successorem ascrivit: cui postea Cletus, & inde Anacletus successerunt. Postea Cletus Romanus, conjun-

ctis cum populo suffragiis, jus renunciandi sibi Pontificis usurpavit. Inde ab anno 351 Imperatores suam quoque interposuere auctoritatem: à quibus illi confirmationem petere solebant, primum depensâ certæ pecuniæ summa, deinde sine pretio. Idem per aliquod temporis spatium non nisi præsentibus Imperatorum Legatis coronari solebant: ac tandem etiam ipsorum Pontificum consensu, ad retundendam populi Romani insolentiam, universum jus creandorum Pontificum in Imperatores fuit translatum, qui etiam longo id tempore usurparunt, ac mordicus retinuerunt: adeo, ut quum idem à Pontificibus retereatur, grave schisma exortum fuerit, quod Christianam rempublicam diu gravissime afflixit. Inter hæc Pontifices quidam ipsi sibi successores elegerunt, quorum electionem deinde Clerus confirmavit. Tandem vero prævalente Pontificum auctoritate, excluso Imperatore & populo, electio penes Cardinales & Primates aliquot ex Clero remansit; donec ab Alexandro III in Concilio Lateranensi anno 1259, præsentibus 280 Episcopis, decretum fuit, ut is, qui à tertia Cardinalium præsentium parte electus fuisset, pro legitimo Papa agnosceretur. Qui mos obtinuit ad annum usque 1417, quando Martinus V, ad tollendum illius temporis schisma, electus fuit: postea vero Gregorius X in Concilio Lugdunensi primus conclave illud ordinavit; donec tandem successu temporis dicta electio ad eam, quæ hodie usurpatur, formam est reducta.

Solebant autem Cardinales in eligendo Pontifice tribus uti modis, per Compromissum, per Adorationem, & per Scrutinium. Nobis illud scire hic sufficiat; omne eligendi Pontificis jus atque auctoritatem penes Cardinales esse, qui Pontificis tanquam Capitis præcipua membra sunt, rationis ejus lumina & operum Coadjutores. Eis multa à Pontificibus concessa sunt privilegia, præcipue vero à Paulo II & aliis, semissis omnium reddituum Sedis Apostolicæ, ut ex scriptis sive actis patet: Sed ejus loco, semissis Annatarum de beneficiis, quæ à Consistorio conferuntur, aut imperantur, ipsis assignata est. In honore autem Regibus æquiparantur. Olim, ut curiosi quidam observarunt, non plures erant quinquaginta tribus, at numerus paulatim eo usque excrevit, ut Pius IV uno tempore septuaginta sex viderit.

Collegium hoc Cardinalium, Principum studiis, in factiones olim scissum fuit, eo maxime tempore, quo Carolus V Imperator, & Franciscus I Galliæ Rex capitali odio inter se dissidebant, & non de gloria & imperio, sed de salute dimicare videbantur. Quum enim uterque existimaret, magnum sibi ad victoriam consequendam in Pontificis gratia & favore positum esse momentum: illi vero circa Pontificem assidui sint, ejusque consilia moderentur, & quo velint, flectant: mortuo vero Pontifice, novi eligendi habeant potestatem: uterque omnibus modis eo elaboravit, ut quos rebus suis commodos fore arbitrabantur, eorum obsequia multis officiis sibi devincirent. Postquam vero experientia cognitum est, Cardinales quibuscunque constrictos officiis in Pontifice eligendo suas

magis

Officiales & ministri Pontificis.

Pontificum electio.

D O M I N I V M E C C L E S I A S T.

magis quam aliorum sequi utilitates; (ex quo factum saepe est, ut Pontifices ii renunciati sint, quos illi minime omnium volebant) electionem Pontificis non à Cardinalium sibi propenso favore, sed unius Dei voluntate expectandam sibi statuerunt, rati, omnem operam & sumptus, qui hanc in rem impenderentur, perire. Hinc Galli primum curam hanc omiserunt: & Rex Catholicus diu ab omni largitione in Cardinales abstinuit; postea vero paucos quosdam certis pensionibus sibi obligavit, numero circiter, cum sibi subditis, ad viginti quinque. Nec Gallis difficile foret ad suas partes quosdam hac ratione adjungere; sed prudentius forsan faciunt, quod tale nihil præ se ferunt, sed in universum omnibus Cardinalibus favorem suum probare student. Imperator sex aut septem habet sibi obnoxios, quos tamen ille nihil impedit, quo minus libere omnia agant, suoque munere fungantur. Inde fit, ut hodie principales factiones inter ipsos Cardinales vigeant, quamvis magnus Hetruriae, sive Florentiae Dux, non ignarus quantum sua interfit, Papam habere cui tuto fidat, aut certe non diffidat, nihil eorum omnium intermittat, quibus se putat id consequi posse: & eum in finem octo vel decem Cardinales habeat confederatos.

*Officiales
& ministri
Pontificis.*

Officiales & ministri Pontificis innumeri sunt & multi, & superat illius aula magnificentiam omnes Christianorum Principum: & tanta est ejus observantia, ut ne Cardinales quidem, qui dignitate Regibus comparantur, urbe exeant, nisi petita & impetrata licentia. Cardinalium in urbe semper ad minimum quadraginta, si non quinquaginta, sunt: interdum septuaginta, plus minusve, juxta Pontificis arbitrium, & creationem. Archiepiscopi ad hoc plurimi, & Episcoporum magnus numerus. In familia Pontificis:

Auditores Rotæ	XII.
Clerici Camerae	VII.
Thesaurarius	I.
Auditor Camerae	I.
Regens Cancellariae	I.
Protonotarii Apostolici	VII.
Subdiaconi	VI.
Acolythi	VIII.
Secretarii Apostolici	VIII.
Corrector Cancellariae	I.
Summistæ	I.
De Consuetis	I.
Abbreviatores majores	XII.
Abbreviatores minores	VI.
Custos Cancellariae	I.
Secretarius schedularum	I.
Ostarius Cancellariae	I.
Scriptores Apostolici	CI.
Cubicularii Apostolici	IX.
Scutiferi vel Dapiferi Apostolici	CXL.
Milites S. Petri	CCCC.
Milites S. Pauli	CC.
Scriptores Brevium	LXXXI.
Procuratores poenitentiarum	XXIV.
Scriptores poenitentiarum	XXVIII.

Collectores plumbi	CIV.	
Correctores poenitentiarum	II.	
Sollicitatores de Ianizaris	C.	
Correctores Archivii	X.	
Scriptores Archivii	X.	
Magistri plumbi	III.	
Secretarii bullarum salariatarum	VIII.	
Registratores bullarum earundem	IV.	
Magistri registratarum bullarum	IV.	
Auditores Contradictarum	XIV.	
Magistri supplicationum	VI.	
Notarii Camerae Apostolicae	IX.	
Scriptores registri Supplicationum	XX.	
Notarii Auditores Camerae	X.	
Notarii Rotae	XLVII.	
Notarii Vicarii Papae	IV.	
Notarii Gubernatoris civilis	II.	
Notarius Maleficiorum	I.	
Notarius Cancellariae	I.	
Præsidentes Ripae	CXLI.	
Portionarii	DCXII.	
Cursores	XIX.	
Servitores	Armorum	XXIV.
	Virgae rubae	XVI.
	Catenae sacri palatii	LXI.
	Portae ferreae	XXVI.
Equites levis armaturae	c, vel cc.	
Bombardarii milites vel sclopetarii	ccc.	
Helvetii, custodes portarum palatii Pontificii, & quotidianas excubias agentes	cc.	
Interdum etiam	ccc.	

Porro Dominium Ecclesiasticum maximi est momenti, tam per se, quam ratione illius à quo possidetur. Quia tamen Papae optime norunt quantum ipsis ab omnibus deferatur, propter supremam in spiritualibus dignitatem, & quia plerumque jam propectae aetatis ad hoc fastigium ascendunt, non magnopere student limites suos munire; neque sane necesse est; nam cum limites jungant ab una parte cum regno Neapolitano, ab altera cum Venetis & Duce Hetruriae, quibus hoc jam satis notum, nihil se Papae posse eripere, quod non mox restituere cogantur ingratias, non est quod sibi à vicinis suis metuant. Redditus Papae ad decies & octo centena millia coronatorum putatur ascendere; sed potentia illius & autoritas longe major est, neque ex aearii copia debet censeri; nam ratione praeminentiae quam sibi vendicat, arbiter non modo Italiae est, sed & totius Christiani orbis; omnibus singulorum Principum causis, controversiis, actionibusque se immiscet, & plurimum potest etiam ubi nihil posse videtur, & quacunque inclinatur, magnum ubique adfert momentum, aliorumque conatus aut animat, aut enervat; quare & à potentissimis officiose colitur, & ab impotentioribus humiliter honoratur. Huic tamen potentiae aut augmentum aut decrementum affert ipsius Papae aut praestantia aut vilitas, quem admodum saepe experientia comprobavit. Studiosè denique satagunt pro modo Rex Hispaniae & Galliae, ut sibi obnoxios aut saltem non infensos ad hanc dignitatem promoveant.

S E R I E S   S V M M O R V M   P O N T I F I C V M

1 S Petrus.	63 S. Ioannes III.	125 Landus.	187 Innocentius IV.
2 S. Linus.	64 S. Benedictus I.	126 Ioannes XI.	188 Alexander IV.
3 S. Cletus.	65 S. Pelagius II.	127 Leo VI.	189 Vrbanus IV.
4 S. Clemens.	66 S. Gregorius I.	128 Stephanus VII.	190 Clemens IV.
5 S. Anacletus.	67 Sabinianus.	129 Ioannes XII.	191 Gregorius X.
6 S. Evaristus.	68 Bonifacius III.	130 Leo VII.	192 Innocentius V.
7 S. Alexander I.	69 Bonifacius IV.	131 Stephanus VIII.	193 Hadrianus V.
8 S. Sixtus I.	70 S. Deusdedit.	132 Martinus III.	194 Ioannes XXII.
9 S. Telephorus I.	71 Bonifacius V.	133 Agapetus II.	195 Nicolaus III.
10 S. Higinus.	72 Honorius.	134 Ioannes XIII.	196 Martinus IV.
11 S. Pius.	73 Severinus.	135 Benedictus V.	197 Honorius IV.
12 S. Anicetus.	74 Ioannes IV.	136 Leo VIII.	198 Nicolaus IV.
13 S. Soter I.	75 Theodorus I.	137 Ioannes XIV.	199 Celestinus V.
14 S. Eleutherius I.	76 S. Martinus I.	138 Benedictus VI.	200 Bonifacius VIII.
15 S. Victor I.	77 Eugenius I.	139 Donus II.	201 Benedictus XI.
16 S. Zepherinus I.	78 Vitalianus.	140 Bonifacius VII.	202 Clemens V.
17 S. Calistus I.	79 Adeodatus.	141 Benedictus VII.	203 Ioannes XXIII.
18 S. Vrbanus I.	80 Donus.	142 Ioannes XV.	204 Benedictus XII.
19 S. Pontianus.	81 S. Agatho.	143 Ioannes XVI.	205 Clemens VI.
20 S. Antherus.	82 S. Leo II.	144 Ioannes XVII.	206 Innocentius VI.
21 S. Fabianus.	83 Benedictus II.	145 Gregorius V.	207 Vrbanus V.
22 S. Cornelius.	84 Ioannes V.	146 Ioannes XVIII.	208 Gregorius XI.
23 S. Lucius.	85 Conon.	147 Sylvester II.	209 Vrbanus VI.
24 S. Stephanus I.	86 Sergius I.	148 Ioannes XIX.	210 Bonifacius IX.
25 S. Sixtus II.	87 Ioannes VI.	149 Ioannes XX.	211 Innocentius VII.
26 S. Dionysius I.	88 Ioannes VII.	150 Sergius IV.	212 Gregorius XII.
27 S. Felix I.	89 Sofimus.	151 Benedictus VIII.	213 Alexander V.
28 S. Eutychianus.	90 Constantinus I.	152 Ioannes XXI.	214 Ioannes XXIV.
29 S. Cajus.	91 Gregorius II.	153 Benedictus IX.	215 Martinus V.
30 S. Marcellinus.	92 Gregorius III.	154 Sylvester III.	216 Eugenius IV.
31 S. Marcellus I.	93 Zacharias.	155 Gregorius VI.	217 Nicolaus V.
32 S. Eusebius.	94 Stephanus II.	156 Clemens II.	218 Calistus III.
33 S. Melchiades.	95 Paulus I.	157 Damasus II.	219 Pius II.
34 S. Sylvester I.	96 Stephanus III.	158 Leo IX.	220 Paulus II.
35 S. Marcus.	97 Hadrianus I.	159 Victor II.	221 Sixtus IV.
36 S. Iulius I.	98 Leo III.	160 Stephanus IX.	222 Innocentius VIII.
37 S. Liberius.	99 Stephanus IV.	161 Benedictus X.	223 Alexander VI.
38 Felix II.	100 Paschalis I.	162 Nicolaus II.	224 Pius III.
39 S. Damasus.	101 Eugenius II.	163 Alexander II.	225 Iulius II.
40 S. Syricius.	102 Valentinus.	164 Gregorius VII.	226 Leo X.
41 S. Anastasius I.	103 Gregorius IV.	165 Victor III.	227 Adrianus VI.
42 S. Innocentius I.	104 Sergius II.	166 Vrbanus II.	228 Clemens VII.
43 S. Sozimus.	105 Leo IV.	167 Paschalis II.	229 Paulus III.
44 S. Bonifacius I.	106 Ioannes VIII.	168 Gelasius II.	230 Iulius III.
45 Celestinus I.	107 Benedictus III.	169 Calixtus II.	231 Marcellus II.
46 S. Sixtus II.	108 Nicolaus I.	170 Honorius II.	232 Paulus IV.
47 S. Leo I.	109 Hadrianus II.	171 Innocentius II.	233 Pius IV.
48 S. Hilarius I.	110 Ioannes IX.	172 Celestinus II.	234 Pius V.
49 S. Simplicius.	111 Martinus II.	173 Lucius II.	235 Gregorius XIII.
50 S. Felix III.	112 Hadrianus III.	174 Eugenius III.	236 Sixtus V.
51 S. Gelasius I.	113 Stephanus V.	175 Anastasius IV.	237 Vrbanus VII.
52 S. Anastasius II.	114 Formosus.	176 Hadrianus IV.	238 Gregorius XIV.
53 S. Symmachus.	115 Bonifacius VI.	177 Alexander III.	239 Innocentius IX.
54 S. Hormisdas.	116 Stephanus VI.	178 Lucius III.	240 Clemens VIII.
55 S. Ioannes I.	117 Romanus I.	179 Vrbanus III.	241 Leo XI.
56 S. Felix IV.	118 Theodorus II.	180 Gregorius VIII.	242 Paulus V.
57 Bonifacius II.	119 Ioannes X.	181 Clemens III.	243 Gregorius XV.
58 Ioannes II.	120 Benedictus IV.	182 Celestinus III.	244 Vrbanus VIII.
59 S. Agapetus.	121 Leo V.	183 Innocentius III.	245 Innocentius X.
60 S. Sylverius.	122 Christophorus.	184 Honorius III.	246 Alexander VII.
61 Vigilius.	123 Sergius III.	185 Gregorius IX.	
62 S. Pelagius I.	124 Anastasius III.	186 Celestinus IV.	

F E R R A R I A

D V C A T V S

Termini.

Ferraria
Nomen.

Conditores.

Situs.

Qualitas.

Ædificia.

Arces.

Dignitas.

Itiones Pontificis Maximi, sive sedis Apostolicæ, descripturus, initium faciam, ut in aliis, ab occidente, ubi primum occurrit FERRARIENSIS Ducatus, qui ab oriente habet mare Adriaticum, à meridie Bononiensem agrum cum Romanula, ab occidente comitem Mirandulanum, à septentrione autem Polecinium Rhodiginum.

Ferrariæ unde nomen datum, valde variatur. Quidam à Frattis, quæ lingua vernacula *Virgulta*, Prunæque *Silvestria*: nonnulli à Fabro quodam Ferrario: sunt qui à Ferro derivant, quotannis ab incolis olim census nomine Ravennatibus pendendi solito; uti *Argenta* ab *Argento*; *Auriolum* ab *Auro* præstando. Veritati maxime consentaneum, *Ferrariam* nuncupatam ab *Ferrariola*, quæ trans Padum erat, colonis huc ex Theodosii Imperatoris decreto translatis, anno cccc xxxiii: quo tempore vicus fuit absque muris ab Smaragdo Exarcho, circa annum 15 xcv fossa mœnibusque septus; paulatimque ita auctus, ut tandem in nobilissimam civitatem commutatus fuerit; vetere Præfultu ab Vitaliano P. M. huc circa annum 15 clviii traducto; aliisque duodecim pagis finitimis illi subiectis ab Constante II Imperat. qui multa ipsi largitus est privilegia. Hodie *Ferraria* audit. Conditam ab *Trojanis* cum *Mutina*, *Cremona*, *Ateste*, *Vicentia*, *Placentia*, *Verona*, *Aquileja*, *Concordia*, *Mantua*, & aliis, adferit ex novitiis scriptoribus *Gabriel Venetus*. Adfidet ripæ Padi amnis, quo qua Ortum Austrumque respicit, adluitur. Cælum ipsi crassius, ob situm palustrem. Plateas habet rectas, longas, amplas, quarum plerasque *Leonellus Marchio* primum coctis stravit lateribus. Ædificiis cum publicis, licet non magnis; tum privatis supra modum est ornata. Maximum est urbis Fanum. Arx illi duplex, una ad flumen, altera è regione S. Georgii, Ducis Sedes; utraque satis munita. Populo frequens, rebus ad vitam necessariis abundat. Non inamœna inter primas Italiæ urbes merito censenda; caput sedesque Ducatus Atestinæ familiæ, nobilitatis & antiquitatis stupendæ: sub qua inclyta gente maxime *Nicolao Tertio*, & *Hercule Primo*, mirifice crevit cum opibus, tum ædificiis publicis, adeo ut de hujus urbis laudibus non fecte Poëta egregius *Julius Cæsar Scaliger* cecinerit:

Inclyta, quæ patulo fruitur Ferraria cælo,
Reginas rerum limine ditat aquas.
Aurea nobilitas, studiorum nobilis oçi
Ingenia, audaci pectore prompta manus;
Magnanimique Duces, genus alto è sanguine Divum:
Italia.

Perfugium profugis mœnia sancta viris.
Vos me luctificæ redeuntem è stragis acervis,
Quos vetus ex ima sede Ravenna gemit;
Germano in pugna amisso, fortique parente,
Quo matri victæ vitæ dolore fugit:
Ornatum elogiis, decoratum nomine regum,
Auctum Felsinea restituitis ope.
Salvete Heroes, & quæ sanctissima tellus,
Fratrique ac matris, patris & ossa tegis.

Familias habet celebres & opulentas. Legitur olim in fide fuisse *Cæsarum*, Pontificum Romanorum, & *Exarchorum*. His aliquoties auxilio fuit contra *Langbardos*, quorum Regem *Desiderium* quum *Karolus Magnus* debellasset, oppidaque *Exarchatus* Romano tradita essent Pontifici, hæc *Cæsareo* fere paruit Imperio: dein circa annum c101 ab *Henrico III Imp.* bello subacta, & *Mathilda Comiti* adtributa, ab eaque rursus Pontifici Romano donata, & aliquamdiu possessa; tandem circa annum c10xcv *Marchionum Atestinorum* subdita est imperio, rursusque anno c101xcviii *Clementis VIII, P. M.* opera *Sedi Apostolicæ* restituta. Concilium hic celebrarunt *Eugenius III. P. M.* anno c10ccccxxviii; cui *Græcorum* Imperator *Ioannes Palæologus* & *Iosephus Patriarcha Constantinopolitanus* interfuere. Gravi Terræmotu concussa est anno c1010lxx, & intra bidui spatium prope funditus vastata. *Academia* ibi instituit *Fridericus II Imperator* in *Bononiensium* contumeliam. Floruerunt in ea magna ingenia: *Angelus Aretinus*, *Bartholomæus Salicetus*, *Felinus Sandeus*, *Andreas Alciatus*, *Guarinus Veronensis*, *Theodorus Gaza*, *Cælius Calcagninus*, *Baptista Guarinus*, *Nicolaus Leonicensis*, aliique. *Bibliotheca* est apud *Carmelitas*, non contemnendam habens veterum codicum copiam. Nobilitarunt urbis nomen Viri maximi: *Antonius Beccarius*, *Scodraeus Episcopus*, *Ordinis Prædicatorum Monachus*; *Felinus Sandeus Episcopus I C.* *Hieronymus Savonola*, *Franciscus Silvester*, summus Antistes sodalitatibus Prædicatorum; *Io. Maria Riminaldus*, *I C.* *Peregrinus Priscianus*, patriæ Illustrator, *Ludovicus Ariostus*, Poëta, Auctor *Orlandi Furiosi*, cuius Epitaphium apud *Benedictinos* tale est:

Hic Ariostus est situs, qui comico
Aures sparfit theatri urbanas sale,
Satyræque mores strinxit acer improbos,
Heroa culto qui furentem carmine,
Ducumque curas cecinit, ac prælia,
Vates corona dignus unus triplici,
Cui trina constant, quæ fuere vatibus
Grajis, Latinis, vixque Hetruscis singula.

Cælius Calcagninus, orator & Poëta, *Lilius Gregorius Giralduus*, Latine Græceque doctissimus, & memoriæ tenacissimæ; *Ludovicus Bigus* Poëta; *Alexander Guarinus*; *Cassparus Sardus*, Historicus. Planiciem habet circa se maximam, sed sterilem. Visuntur in Agro Ferrariensi nobiles pagi, inter

Y y

inter quos *Francolinum*, *Corbula*, *Crispinum*: *Fossa Pelasella*, *Orcanus*. Pergenti per Padi ripam occurrunt pagi, *Pons Lacus obscuri*, *Oculus Bellus*, & alii.

Extra urbem ultra Padum insula est *Calopsis*, vulgo *Il Belvedere*, quinque mill. Spacia continens, angusta & in longum protensa, cujus secessu maxime delectatus fuit Dux Alphonsus. In ea rota est, qua aqua extrahitur in vas æneum, & inde in omnes partes domus derivatur. Balneum cum ponte, per quem incautius ambulantes in aquam decidunt. Fonticulus; sylva arboribus in quincuncem dispositis, hortus, vinea, ambulatio. Sylva ad hæc peculiaris feris destinata. Videas in ea asinos Sardos corpore minimo, sed Italicis valentiores: itidem gallinas Indicas, aliæque animalia rara multa. Sed de hac urbe quicquid dici potest, id multis in locis elegantissimis versibus scripsere Titus & Hercules Strozæ; & Nicolaus Reusnerus.

*Principes
Ferrarienses.*

Principes enumerat à prima origine Leander Albertus, idque ex quodam non inelegante vitæ Comitæ Machtildis scriptore. Tradit is filios Gaini Ponterani Comitæ Galli, quos in Francia morari patre mortuo pudebat, convasato quantum adportari poterat, clam inde in Italiam profectos, & juxta Montanianam haud procul à Scorsia, quoniam locus placuerat, Patavino in agro conledisse, ac deinde procedente tempore fundis coemptis honeste egisse vitam, donec Carolum Crassum Imperat. iter hac agentem honorifice exceperunt, simulque ab eo agniti, Marchiones Scorsia & Atestis creati sunt, anno post C. N. DCCC LXXXI. Ab his Ferrariæ Principes originem trahere asserit, quos hoc ordine recenset. Primum Azonem Albertum

nominat, qui Fulconem & Vgonem procreavit: Vgo Opizonem, posteaque Albertum secundum, item Azonem secundum: à quo generati Aldobrandinus, & Azo tertius; quem Anconæ Marchionem Innocentius III Pontifex Max. creavit, ob pullos Celanenses Comites Ecclesiæ Romanæ hostes. Ex hoc Azone natus Raynoldus, qui obses Friderici secundi Imperat. fuit, & in Apulia decessit, Guilielmo filio in custodia & amicitia suscepto, & Opizone secundo & Iusta uxore, qui annorum XVII patri in Principatu successit, procreato. Ab hoc deinceps Azo quartus, Franciscus, & Aldobrandinus secundus. Ab Azone Franciscus, itemque Frisco nothus geniti. A Francisco Azo quintus, Thadæus, & Bertholdus. At hi principatu non sunt potiti, quoniam pulso Friscone, qui dominatum rapuerat, Aldobrandinus imperium est nactus. Is Opizonem tertium genuit. Opizo filios tres, Aldobrandinum tertium, Nicolaum Claudum, & Albertum secundum. Alberto Nicolaus successit. Nicolao Leonellus & Borfus nothi, quanquam & justos liberos idem reliquit, Herculem atque Sigismundum. Leonellus Nicolaum justum filium habuit. Borfum fato ereptum Nicolai filius Hercules secutus, quantumvis hac lege Leonellus Borfo Principatum reliquisset, ut eum Nicolao filio suo restitueret. Ab Hercule procreati Alfonsus, Ferrandus, Hippolytus, itemque Iulius nothus. à Sigismundo Hercules & Guro nothi. Post Herculem Nicolai filium Alfonsus dominatum tenuit. Post eum Hercules secundus filius. Ab Hercule Sigismundi justus filius progenitus Sigismundus alter. Ita (inquit Leander) in auctoris illius monumentis traditum invenimus, itemque in aliorum, ac etiam in Ludovici Ariosti Orlando Furioso.

P A D U S.

105

ADVS, teste Strabone, omnes Europæ fluvios, præter Istrum, magnitudine superat. Eridanus olim, Græcis Poëtisque appellatus fuit, à Solis filio Phaethonte, qui, ut vult Servius, anteaquam per temeritatem in hunc fluvium esset præcipitatus, Eridanus fertur appellatus. Et notat hinc Plinius Padum Phaethontis pœna illustratum: quam tamen fabulam Vistulæ flumini convenire, docet in Hyperboreis Goropius Becanus. Historiam hanc de Phaethonte & sororibus ejus narrat, unaque refutat & experimento suo redarguit Lucianus sermone de electro. Quam, inquit, super electro commenti sunt Poëtæ fabulam, & ea nobis planè persuasis fidem fecerat, esse in ripis Eridani populos, quæ lacrumantes id destillant, Phaethonten lugentes, easdemque populos Phaethontis fuisse sorores, deinde juvenis casum luctu prosequenteis, in arboribus fuisse commutatas: atque etiamnum è lacrumis illarum electrum defluere. Hac itaque quum Poëtæ canentes audissem; in spem veniebam, ut, si quando ad Eridanum delatus essem, unam accidens ex arboribus, expanso protensoque sinu nonnullas me suscepturum lacrimas; ut ego quoque electrum possiderem. Et sane non multo post, alterius negotii conficiendi gratia, ea in loca iter habens deveni. eratque mihi commodum adverso navigandum Eridano. neque tamen, quum diligenter omnia loca circumcirca oculis obissem atque perlustrassem, aut populos vidi, aut electrum conspexi: sed Phaethontis nomen ne notum quidem erat incolis. Exquirente tandem me, atque interrogante; Ecquando vero ad populos, quæ electrum de se reddunt, pervenimus? riserunt nautæ; atque manifestius, si quid vellem, jubebant proloqui. Et ego fabulam illis ordine percensui. scilicet Phaethontem fuisse Solis filium. hunc, ubi adolevisset, à patre postulasse aurigandi copiam sibi faceret; ut unius diei cursum & ipse conficeret. patrem filii precibus adnuisse, ac postulata præstitisse. hunc vero inter aurigandum è curru delapsum atque dejectum perissee. sorores porro ejus, inqueiebam, lugenteis eo loci alicubi apud vos, ubi delapsus est apud Eridanum in populos fuisse transformatas; & nunc fratrem lugenteis, electrum lacrumando emittere. Quicumque, respondens illi, hæc tibi dixit, vanum eum hominem esse adparet: tequedolis produxit & mendaciis. Nos vero neque aurigam ullum delapsum novimus; neque eæ penes nos sunt, quas narras, populi. Quod si quid ejusmodi apud nos esset: ecquid tu putas, duum obolorum gratia nos ita laboriose remigaturos, aut navigia adversus fluminis impetum tracturos: quibus promptum esset, minori nogorio ac sudore discescere, populorum lacrimas colligentibus? hæc quum dixissent; non mediocri sane sum pudore adfectus. confusus autem obticui: quod re vera præ-

Italia.

rile quiddam admiseram; habita fide Poëtis, adeo monstrosa mentientibus: quippe quibus studium est, nihil sani dicere, aut litteris prode-
 re. Hactenus Lucianus. Latinis scriptoribus Pa-
 dus dicitur, quod circa fontem ejus arbor multa sit picea, quæ Pades Gallice. Ligurum lingua Bodincus vocatur, quasi fundo carens. Adcolis Italici nunc vulgari vocabulo dicitur Po, at Gallis Pau: quod ipsorum ore fere idem sonat. unde etiam haud raro eis scribitur, ut Italici, Po; Germanici Pauw, & Pfaw. In ejus laudes diffusus Virgilius eum fluviorum regem vocat lib. 9 Æneid. Fluviorum rex Eridanus. Lucanus non minorem Nilo canit, lib. 2, Non minor hic Nilo; nec minorem Istro, Non minor hic Istro. Padum maritimum com meatuum Italicis subsidii fidum vocat in-
 ventorem Ambrosius. Profluit Padus ex monte Ves-
 o, antiquis Vesulo in finibus Ligurum Vagiennorum, è fonte Visendo, ut ait Plinius, non qui proprio sic nomine, ut Leander putat, dictus, sed qui visu dignus & mirabilis. Atque ex hoc fonte (quem
 idem Plinius mediis diebus æstivis velut inter-
 quiescentem ait arere) nulli amnium claritate inferior profluens, per angustas confragolasque rupes & scopulos montis convalles præcipitat, magna-
 que vi prorumpit. In saxa hinc delabens fragore strepituque maximo resonat: mox in planitiem effusus aquæ copia, quæ versandæ molæ frumentariæ sufficit, temere lateque nullo certo alveo discurrit, spatio trium fere miliarium usque ad Paisanam, ubi quasi cuniculis ita absorbetur, ut exigua plane supra terram vestigia relinquat. Post alterum vero milliare rursus exoritur ad Paracolum, unde pergens, aquulas, torrentes, amnesque ab Alpibus & Apenninis montibus varios colligit, quibus tandem mirum in modum auctus altusque, mediam Langbardiam & Romanulæ partem permeans, in Adriaticum mare septem prægrandibus ostiis se exonerat. Navigabilis esse incipit Padus ab urbe Taurino. Inusitata ejus incrementa, quæ proximis temporibus damnosa fuerunt adcolis, notat Leander incidisse in annos supra mille quingentos, xxi, xxiv, & xliv. Omnem meatum ejus à fonte usque ad mare trecentum & duodenonaginta tradit millium passuum Plinius. quo quidem millium in numero eum haud aberrasse, à vero deprehendit; si quis alveum semper sequatur ad præcipuum ejus ostium, quod Padum & Eridanum proprie vocabant. Augent ipsum vehementer præter ipsa flumina, liquatæ nives, idque circa Canis ortum; nec quum maxime intumuit, tam navigiis est infestus, quam agris: quo fit, ut perpetuo accolarum labore utrimque coerceatur aggeribus; in eo satis vicinis campis æquus, quod nihil è rapto sibi vendicat. Ostia
 ejus septem hæc sunt: Primum fossa est Augusta, quæ Ravennam ducit, ubi Padusa vocatur, quondam Messanicus appellatus, hodie Canale di S. Alberto nominatur, quia initium ejus est ad S. Alberti vicum, Padus Animonisque confluentibus adpositum, & alio nomine Il Canal del Navilio, id est

Z z

est *Fossa Navicularis*, quia jam olim hac navigare solebant iter facientes Ravenna Altinum versus. Extenditur hæc fossa in xi i millia passuum, stagnans, vadosa, arcta. Secundum inde ostium magnitudinem portus habet, qui *Vatreni* dicitur ab illabente in Padum Vatreño amne, quo Claudius Cæsar ex Britannia triumphans, prægrandi illa domo verius, quam navi, intravit Adriam. Ante *Eridanum* ostium dictum fuit, aliis *Spineticum* ab urbe Spina; vulgo nunc accolis dicitur *Porto di Primaro*, ob veterem ejus dignitatem, licet ipse alveus jam tenuis & exiguus redditus sit, postquam magna vis aquarum in Fossiones Philistinas divertit. Tertium inde *Caprasia*, hodie *Magna Vaccha* Blondo & Leandro, à diversorio publico juxta sito, nomine *Magna Vacca*, dissentiente P. Cluverio, qui ostium magnæ *Vaccæ Sagin* esse credit. Quartum ostium Plinio est *Sagis*, vel, uti Itineraria habet tabula, *Sacis*. Verum *Sagis* & *Caprasiarum* alvei, ea ratione maxima ex parte aboliti sunt, quod Padi maximus impetus postea in Philistinam fossam eruperit, stagnis etiam Comaclensibus ea loca inundantibus. Quintum est *Volanes* ostium, quod ante *Olane* vocabatur, nunc *il porto di Volana*. Sextum Plinio vocatur *Carbonaria fossa*, quæ inter *Volanam* & fossiones Philistinas nulla alia esse potest, quam is alveus, qui à Pado magno, sive, ut olim vocabatur, à fossa Philistina, juxta vicum, cui vulgare vocabulum *Papozze*, ad dextram divertens, vulgo nunc vocatur *Il Po d' Ariano*, à vico ei imposto; ostium autem ejus *Il porto di Goro*, itidem à vico juxta sito. Septimum ostium sunt *Fossiones Philistinae*, & alio nomine dicitur *Tartarum*, quia proprium erat Tartari amnis ostium. Certe meminit Tartari fluminis Tacitus Histor. lib. 3. his verbis: Cæcina inter Hostiliam, vicum Veronensium, & paludes Tartari fluminis castra permuniit. Id nominis hodieque amnem retinere, vulgo *Tartaro* dictum, ac Ptolomæo vocari *Atrianum*, aliis *Hadriam*, ostendit, cap. 18 in Venetiis Cluverius. Defluit in Padi alveum

qui supra Ferrariam, ad vicum *Stellatam*, à vero Pado ad lævam divertit, postquam LX circiter millia passuum per ostium, quod vulgo dicitur *Porto delle Fornaci*, in mare effunditur. Polybius Pado duo ostia attribuit, quorum alterum vocat *padéav*, alterum *Olanam*. quæ duo præcipua ejus fuere antiqua veraque ostia: reliqua quinque posterius accesserunt. Sed illud vocabulum *padéav* corruptum est à genuino *Padosa*, si Virgilio, Plinio, Claudiano, Servio & Vibio Sequestro credimus. Sic quippe canit Virgilius *Æneidos* lib. 11:

*Haud secus atque alto in luco, quum forte catervæ
Consedere avium: piscesque amne Paduse,
Dant sonitum rauci per stagna loquacia cygni.*

Claudianus in epithalamio Palladii & Celerinæ:

*Eridani ripas & raucae stagna Paduse
Diffugiens nudavit olor.*

Hæc igitur sunt septem Padi ostia, quæ ob magnitudinem suam aquarumque copiam, una cum circumjectis paludibus, septem dicebantur *Maria*. Ita enim Plinius: *Quia largius vomit* (Padus scil.) *septem dictus est Maria efficere.*

Idem aurum in eo adnotavit, lib. 33, cap. 4; *Aurum invenitur in nostro orbe tribus modis: fluminum ramentis; uti in Tago Hispaniæ, Pado Italiæ, Hebro Thraciæ, Pactolo Asiæ, Gange Indiæ, nec ullum absolutius est aurum, cursu ipso trituque perpolitum.*

Fluvios incolas plurimos habet. Plinius, Solinus, alique, Padum triginta fluvios in mare Adriaticum deferre produnt. Alii plures numerant. Nos præcipuos recensēbimus; quorum alii ex Apennino, alii ex Alpibus funduntur.

Ex Apennino versus dextram Padi ripam celebriores provomuntur, *Tanarus*, *Scrivia*, *Trebia*, *Tarus*, *Parma*, *Lerza*, *Secia*, *Panarus*, *Rhenus*, *Santernus*, *Senius*, & alii: de quibus alibi.

Eorum qui ex Alpibus fluunt, primas obtinent, Veteribus etiam plerique celebrati, *Duria Riparia*, *Stura*, *Orcus*, *Duria Balthea*, *Senza*, *Ticinus*, *Lambrus*, *Addua*, *Ollius*, *Mincius*, *Tartarus*: quorum descriptiones suo exhibuimus loco.

T E R R I T O R I U M B O N O N I E N S E.

107

Fines.

Bologna.

*Cur sic di-
cta.*

Sunt.

Bononienſe territorium, vulgo *il Bologneſe*, habet à meridie Apenninum, quo à Statu Florentino ſeparatur; ab occidente Mutinæ Ducatum, à ſeptentrione Ferrarienſem Ducatum & Comitatum Mirandulanum; ab oriente verò partem Flaminia, ſive Statum Imolanum. Metropolis eſt nobilis & antiqua civitas BONONIA, quæ *Bologna* vulgo. Dictam putant quidam à *Bono Thuſcanienſi*, alii à *Bojis Gallis*, quali *Bojonam*, inde euphonia gratia, *Bononiam* eſſe factam. Felſina quondam à quodam Gentis Duce Felſino, Catone Sempronioque teſtibus denominata. Quam quidem appellationem, univerſo etiam tractui, ut Cato tradit, inter Ravennam, & Ariminum, ut Sempronius, uſque ad Rubiconem, quod verosimilius videtur, gens ipſa dedit. Appoſita eſt radicibus Apennini, Æmilia in via, ut à meridie Apenninus immineat, ab exortu amnis Sappina ſit, à Septentrione fertilis & amona planities; ab occaſu flumen Rhenus, torrente Apoſa, per mediam urbem labente.

Primum ambitu exiguo fuit, nimirum, ut priſca ferebant ſecula: qua de re ſcripſit Dionyſius Halicarnaſſæus, etenim, duabus omnino portis, exitum, ingreſſumque præbebat, una, ad orientem & Ravennam converſa, quæ Ravennalis: altera, verſus occidentem, ad Mutinam, quæ Stiera dicebatur. Et, quoniam ad hujus ætatis rationem, arcta erat urbs, in portis tantum duabus opportunitatis quantum erat ſatis habebat. Deinde, ſub Gratiano Imperat. totidem, quot prius erant, adjectæ ſunt. Vna nimirum, ubi hoc tempore Crux Stracaſtilionis, altera, ubi Crux ſanctorum eſt. At, poſt Theodoſianam calamitatem, cum à D. Petronio inſtauraretur, portæ novem factæ, vel, ut alii dixerent, XII. ubi etiamnum turres quædam humiles cernuntur, vulgus Tarrifottos nuncupat. Ad extremum, hanc in formam, qua nunc eſt, amplioſiorem redacta civitas portas accepit XII. ætate adeo eſt, ut annis ſuperioribus, cum eam metirentur, ambitu mœniorum interno paſſ. millia V, in longum bina millia, dempto quadrante, in latum amplius mille paſſ. templum Divi Mamoli inter & Galerianum, colligere inventa ſit. Speciem habet onerata navis, in longum, quam ex tranſverſo, patentior, uno capite proram, altero puppim referens, medium turre Afinellorum celſiſſima, mali inſtar, & turre Garifenda inflexa, ſcalæ modo obtinente, cum multis præterea turribus, funes tanquam exprimentibus. Edificiis magnificis atque ſumptuoſis, cum divina rei, tum civium utilitati deſer-

Italia.

vientibus nitet. quorum & multitudo & ſplendor tantus, ut mehercle paucas Europæ totius urbes huic comparari poſſe cenſeam. Comper- tum id aliquando, cum hic Carolo V, Imperatori, Auguſtalis dabatur corona. Siquidem hoſpiti- um abundè commodum tot Principibus, familiæque item Pontificali Clementis VII, cum ſumma omnium admiratione præbitum. Inter præcipua fana primum D. Petri eſt, Episcopii ſedes, in quo Cardinales antiſtitesque ac eruditi viri quam plu- rimi jacent, nominatim Baſſianus Archidiaconus. In foro dein ampliffima D. Petronii urbis patroni ædes, cujus ædificationi finem eundem fore, qui & mundi, cenſent ſcriptores. Tem- plum hinc eſt D. Dominici, in quo ipſius Divi oſſa, candidi marmoris tymbo, excellenti ope- re perfectò, jacent: caput vero ſacrum in tholo quodam ditiffimo monſtratur, prætereaque una ex precioliſſimis ſpinis de aculeata Servatoris Chriſti corona, cum Bibliis ab Eſdra propheta in album corium deſcriptis. Hoc quoque tem- plo ſiti ſunt celeberrimi Jureconſulti; item Ora- tores præſtantiffimi, Græciſque juxta, ac Latinis literis pereruditi, aliique plurimi excellentes vi- ri, quos omnes referre, nimis longum foret. Ipſo in cœnobio ampliffimo, quo fere cxx ſacris devoti habitant monachi, præter alia, nec ignobilia opera, celebris bibliotheca eſt, cui nul- lam aliam præferri, aut etiam comparari poſſe, reor. Poſtea D. Franciſci ædes eſt nobilis, mi- rabili artificio conſtructa, ubi permulti quoque docti homines ſepulti ſunt. Cœnobium amplius centum monachi tenent. In pulchra Eremita- rum æde, ſacellum eſt ſplendiſſimum à Ioanne Secundo Bentivolo ædificatum, opus me her- cle regium. Denique, magnificum eſt cœno- bium D. Salvatoris, inter Italiæ totius egregia opera numerandum. Alia præter hæc templa, monaſteriaque ſunt multa, utpote D. Stephani, ubi tot ſacrata reliquiæ monſtrantur à D. Petro- nio huc delata, ut res admirationis plena ſit, quæ brevitatis gratia, unà cum eleganti fano D. Ioannis Montani, in quo Canonici Regula- res ſacris operantur, & Carolus Ruinus cele- berrimus Jureconſultus eſt ſitus, prætermi- to. Quod ſi quis amplioſiorem ſacrarum do- mum hujus urbis commemorationem re- quirat, abunde illi primus hiſtoriæ Bononien- ſis liber Leandri ſatiſfaciet. Ex aliis nobilibus operibus, quin Curia Senatus, inter præci- pua totius Europæ ædificia poni merito poſſit, haud dubitatur, ſi modo elegantiam, & am- plitudinem ſpectemus, non pretium, quo- niam ex cocto latere tota conſtat. Privata item domus ornatiffimæ, ſumptuoſiſſimæque permul- tæ ſunt, quas in hiſtoria Bononienſi Leander deſcribit, neque paucas omnio hic poſſemus re- ferre. Turres urbs plurimas habet, inter cæte- ras

Templa.

Bibliotheca.

A a a

ras

ras illam cum Europæ totius altissimis commemorandam Afinelorum. Adjacēt urbs Apennini pedi, montibus nimirum ab austro imminentibus, quam partem oleæ, vites, ficus, pomi, pyri, aliæque fructiferæ arbores undique convestiunt. Reliquis lateribus amœni campi, longe, lateque sternuntur, tritici, hordei, fabæ, cæterarumque frugum fertiles. Sed & linum, & canabem, & isatis utrunque genus, & scordium, aliaque ad humanæ vitæ necessitatem opportuna ferunt, ac præterea perbellos arborum ordines cum vitibus habent, ut cum è campestribus, tum è collinis fundis omnia vini genera legantur; videlicet apianum, trebianum, dulce, austerum, vehemens, medium, acutum, album, helvolumque. Abundant etiam moris arboribus; quarum fronde, vermiculi sericum generantes enutriuntur. Nec desunt herbida prata hoc agro, densæque sylvæ, cum lignationi, tum venatui opportuna: præterea, nec fontes calidarum ac frigidarum aquarum medicati; aliaque similia Bononiensis habet ager, unde non difficulter urbis abundantiam opulentiamque colligere est, ob quam merito Bononia crassa vulgo nuncupatur. Magnitudo autem urbis, ædium splendor, hinc æstimari potest: Anno quippe MDXXIX, Clemens Pontifex cum XV Cardinalibus eo venit, pauloque post etiam Carolus V Imp. maximo regulorum cœtu comitatus, maximisque copiis, coronæ Augustalis accipiendæ gratia, quo tempore Principes, & Rerumpub. totius fere Christiani orbis Legati huc confluxere. Pontifici una cum Augusto in curia Senatus, hospitium præbitum: compertaque tum urbis amplitudo; tot Cardinalibus, Principibus, regulis, militibus aliisque mortalibus commode exceptis, quot me hercle paucæ, vel fortassis nullæ, totius Europæ hospitandis, tam opportuna queant inveniri: pariterque, qua est omnium rerum ad vitam utilium abundantia copiaque instructa. Triumphus tum Bononiæ habitus, quo splendidiorem ac magnificentiorē institui haud posse crediderim, qui eruditorum historia, ac versibus, pictorum item tabulis & cætypis celebratus est: ac præsertim graphica Ioannis Hogenbergii manu rigido mansura metallo, exaratus extet. Ornamento vero peculiari à Theodosio juniore Bononia decorata. Is, An. à C. N. cccc xxxiii. à Patre subversam restauravit, additis generalis Academiæ disciplinarum omnium amplissimis privilegiis. De qua, brevitatis causa, jam non commemoro, quid Bartholus, Baldus, Azo, Glossa, aliique celeberrimi viri, scriptis mandarint, quæ in Indice paucis delibantur. Si

quis autem variam Bononiensis Reipubl. formam, & terribiles ejus casus mutationesque, & quæ de urbis ornatu, ac opulentia recenseri possent, explicare vellet; nec non de ingeniis alumnorum ejus, cum ad disciplinas humanitatis per idoneis, tum etiam ad arma, cum bellum incidit; qui item celebres viri inde orti, quorum alii sanctorum ordini adscripti, alii Pontifices, Archiepiscopi, Cardinales, Episcopi, summorum Facultatum Doctores, Historici, Antiquarii, Sculptores, Pictores, Militum Duces; horum, inquam, commemoratio tam prolixa foret, ut nausæ tædio lectorem adficeret. Celebrarunt porro Bononiam suis scriptis Scipio Balbus, Antonius Codrus Vreus, Nicolaus Brucius. De ea sic Hadrianus Cardinalis:

*Urbs antiqua, ingens, Etruscis Regia quondam
Felsina: tum Bojis fato irrumpentibus impar,
Accepisse novum fertur Bojonia nomen:
Verum ubi sunt Boji Romano milite pulsi,
Barbariem excussit, cæpitque Bononia dici.
Subditur ad Boream radicibus Apennini,
Planicie adclivi procumbens Solis ad ortus,
Inter aquas Sapine & Rhæni; quarum utraque in
urbem*

*Ducta vehit revehitque rates, pistrinaque versat:
Æmilia decus, & belli pacisque patrona:
Dives opum variarum, & nullius indiga cultus,
Musarum domus, atque omnis nutricula Iuris.*

I. Scaliger celebrat eam his versibus:

*Post diras rerum clades, fatigue superba
Imperia, Martis quæ fera jussa tuli,
Hic primum meque, atque alios cognoscere cæpi,
Deposuique animi barbaræ sceptræ mali.
Et didici, quam non fueram, quam deinde futurus,
Quem bona abortivum sic tuerere parens,
Quæ causas; quæ cunctarum primordia rerum,
Quæ divini operis prima elementa doces,
Cælestesque plagas, & sancta commoda vitæ,
Et si qua è numeris nata figura latet.
Cum reliquas superas divinis Legibus urbes,
Non fulci omnigeno germine cedit honos.
Arma viris connata: animus conterminus astris,
Atque ardens vitæ stat melioris amor.
Si cives dederas, si magna Hetruria Leges;
Accipe, quæ possis dicere reddo libens.*

Regitur civitas à Legato Pontificio S. R. E. Cardinali, cui adjunguntur XL viri ex nobilium ordine, qui singulis duobus mensibus creantur, & appellantur Senatores, qualicunque libertatis specie. A Lothario Imperatore vexata fuit aliquando. cum Venetis bella gessit, postea civili dissidio Ecclesiastici juris facta, rursusque in libertatem se vindicans, eam non diu retinuit, & Bentivolorum gentem dominos habuit.

R O M A N V L A,

olim

F L A M I N I A.

Flaminia
inde dicta.Cuius
quando Ro-
manula.

Fines.

Qualitas
Regionis.

Ariminum.

Alliæ *Cis-padana* nobiliores partes sunt hodie *Flaminia* & *Æmilia*. FLAMINIA sic dicta ab *Via Flaminia*, quam C. *Flaminius*, Consul Romanus, opere munivit. Is enim *Liguribus* devictis, paceque cum finitimis gentibus firmata, ne miles inerti otio languesceret, viam ab Urbe Roma per Etruriam & *Vmbriam* usque *Ariminum* lapide stravit. Hodie, *Caroli Magni* Imperatoris & *Romani Pontificis* beneficio atque auspiciis, ROMANVLA dicitur vel ROMANDIOLA, vulgo *Romagna*, quod præ reliqua Gallia Romanorum ritibus, legibus & institutis inhæreret, Imperiique *Romani* dignitatem, nomen, & maiestatem, acrioribus armis contra *Langbardorum* tyrannidem defendisset. *Romanula* limites ex communi sententia ad *Septentrionem* quidem *Paludes Veronenses* & *Patavinæ*, usque ad *Fornaces*, ostium *Padi* ultimum, una cum parte maris *Hadriatici*; ad Orientem *Isaurus*; qui vulgo *Foglia*, una cum *Piceno*; ad Meridiem *Apenninus*, cum *Etruria*. In Occidentali variatur. Quidam ultra *Vatrinum* flumen cis *Forum Cornelii* non procedunt; transiliunt nonnulli *Scultennam*, nunc *Panarium*; in eo plerique, quorum numero *Leander Albertus*, sistunt. Sed nos, uti etiam in cæteris, *Maginum* sequuturi, constituimus fines *Romanulæ* ab oriente *Tavolum* fluvium & *Vrbini Ducatum*, à meridie *Apenninum*, ab occidente *Bononiensem Statum*, à septentrione *Ferrariensem Ducatum*, adeo ut quæ nunc *Romanula*, incidat in nonnullam *Flaminia*, in maximam vero *Æmiliæ* partem. Agros habet optimos, omniumque frugum, tam quæ ad vitam necessariæ, quam quæ ad humanas voluptates opportuna, & delicias, fertiles. Campi hic latissimi, fructiferis arboribus omne genus confiti: colles peramœni; vitibus, olea, ficu nitentes: *Silvæ* munitæ, herbidaque præta cum dumis venationi apta; salubres passim aquæ; salinæ cum circa littus, tum intus frequentes: mare fluminaque plurima navigabilia, & piscibus fœcunda; metallorum fodinæ; innumeræque præterea naturæ dotes eximiæ, & raræ.

In ora conspiciendum se præbet maritimum oppidum antiquæ notæ, ARIMINVM. *Ariminum* *Plinio*, *Flaminia*, sive *Romandiolæ* oppidum: *Rimini*, incolis hodie, ut *Leander*, & alii scribunt, *Rumelen* Germanis, ut *Simlerus* tradit.

Italia.

Cato, à comitibus *Herculis* conditam, ac etiam ab eo cognominatam, ait: ad quem locum *Annius*, *Ar*, vel *Ari* cognomen esse *Herculis* *Ægyptii* notat, ejusque gentis lingua pariter & *Hebræa* *Aramæaque* denotare leonem. *Iminum* vero teste *Talmutista* *Samuele*, *Divoque* *Hieronymo* in vocabulo *Himenuis*; ipsi numerant festinantes, nimirum ad expeditionem contra *Tyrannos Italia*. sic *Annius*. Alii, nomen ab *Arimino* amne, quo alluitur, volunt defumptum. Nonnulli, ab armario populi *Romani*, quod hic fuisse dicunt, ubi à bello reversi *Duces*, *Romamque* redeuntes, arma deponere solebant. Sed posterius hoc, omnino *Leandro* non placet. Siquidem, ultra *Rubiconem* arma relinquebantur. *Strabo*, *Ariminum*, uti & *Ravennam*, *Vmbrosum* oppida fuisse quondam, simulque post, iis ejectis, *Populi Romani* colonias esse factas scribit, quod etiam confirmat *Livius*; *Ariminum*, quo tempore & *Beneventum*, coloniam deductam perhibens. Id *Ptolemæi* *Laggi* *Regis* *Ægyptii* temporibus, *Pub. Sempronio*, *Ap. Claudio* Coss. CCLXXXII ante natum Christum, annis contigit, auctor est *Eusebius*. Quidam hanc urbem, ab *Octavio Augusto* conditam, insigni errore prodidere, satique declararunt *Livium* se haud vidisse, cum eo in loco, quem paulo ante retulimus, ubi *Coloniæ* *Ariminum* deductam scripsit, ducentis amplius annis ante natum *Octavium*, tum aliis permultis, ubi honorificam urbis mentionem facit, maximeque *Ariminenses* inter eas XXII referens *Colonias*, quæ bello *Punico* altero suis subsidii imperium populi *Romani* adjuvarunt. Plurimum sane magnis operibus ab *Octavio* exornatum *Ariminum*, haudquaquam obscurum est: & præter cætera pontem hic eximium, qui in hodiernum usque diem, in amne *Arimino* permanet: itemque arcum fecit. Vbi ipsa in planitie sita imminentibus à meridie collibus amœnis, & vitium, olearum, ficuum, aliarumque fructiferarum arborum, quibus convestiti sunt, ubertate fœcundissimis; ab exortu & occasu, latissime se campi pandunt admodum frumentarii. Septentrionale latus alluit mare *Adriaticum*. Rerum omnium ad vitam utilium copia mirifice abundat; ædificia complura habet memorabilia, cum primis insignem arcum triumphalem ab *Octavio Augusto* factum, ad portam quæ orientem, & *Pisaurum* spectat, his inscriptum litteris: Coss. Septim. designat octavum. V. celeberrimeis *Italia* vicis consilio *Senatus*, Po. Ta. C. S. Vs. *Nileis*. dein alio loco hæc leguntur: Imp. Cæsar *Divi* *Iul. Fi.* *Augustus* *Pont. Max.* Coss. XIII: P. P. *Murum* dedit Curante L. Turno secundo *Apro-*

B b b

niani

niani Præf. urbis F. Acteio. V. C. Correc. Flam. & Piceni. Superest etiam pars Theatri ex latere cocto, mare versus, summæ antiquitatis. Multæ quoque passim vetustæ inscriptiones leguntur, unde urbis antiquitas apparet. Palatia insuper quædam sumptuosa sunt, majori ex parte à nobili Malatestarum gente condita. Quæ & D. Francisci construxit purissimo marmore incrustatum, in quo sacella duo, in quibus statuæ marmoreæ, ut non lapideas formas, sed humanos vultus existimes; opus conferendum antiquitati: Fonsque splendidissimus in foro, dulces ac nitidas projiciens aquas. In hoc etiam foro ostenduntur bini lapides, quo in loco concionem dicitur habuisse Cæsar, cum exercitum victorem à Galliis reduceret. Item monumentum Antonii Patavini, ubi dicitur & ipse concionatus fuisse, & multos ad Christi religionem convertisse. Ariminum in ditione Romanorum fuisse, quam diu illorum stetit imperium, & Exarchis etiam paruisse, dein iis sublati, in potestatem Longobardorum redactum, illisque item debellatis ad Italiæ Reges, denique ad Imperatores Germanos, & Malastas, uti Cæsarum Vicarios devenisse, ex historiis colligitur. Ariminum ortu ingenia illustrare plurima. Arimini Concilium, cui D. Hieronymus interfuit, habitum legitur, quod deinde ab Ecclesia Romana rescissum. Sequitur deinde in ora *Cervia* oppidum. Antiquum non est, quum primus omnium, ni fallor, mentionem ejus faciat Blondus lib. x. Histor. Cathedrale Templum, licet vilior ipsi sit structura, magnis tamen redditibus est dotatum. Ante fores templi sepultura visitur, antiqua forma pyramidalis, in cujus uno latere duo pueri mæsti jacent, facem accensam una manu; altera coronam, tenentes: adposita Inscripção, non magni ævi. Licet ob incommodiorem situm sit infrequens, Episcopali tamen superbit dignitate, sub Archiepiscopo Ravennate. Inter Episcopos fuit D. Hieronius Martyr, cujus ossa Calii perhibentur servari. Scribitur *Cervia* primum ad Ecclesiæ Ravennatis patrimonium pertinuisse; post in potestate fuisse Bononiensium; hinc in Foroliviensium, item Polentanorum Ravennæ Principum ditionem devenisse; mox Malastas, statimque Venetos habuisse; hodie denique Pontifices Romanos agnoscere Dominos. Post ostium Bedefis amnis, sequitur antiquissima civitas *Ravenna*. Conditores faciunt alii alios: quidam *Tubalem* Lamechi filium: nonnulli, inter quos Iacobus Voraginenfis, *Filios Nimrodi Tyranni*: Carinus *Pentapolin Trojanum*, ab eoque *Pentapolin* dictam, Olympiodorus ab *Reno* conditam notat; Strabo lib. v. ab *Thesalis* cœptam tradit; postea vero Sabinorum Vmbro- rumque ditione habitam, quos primi urbis coloni sibi conjunxerunt, quum perpetuis Tuscorum incursionibus pares esse non possent: Hinc *Sabinorum* eam *Coloniam* nominat Plinius. Quidquid sit, antiquam civitatem testantur omnes; & disertis verbis Claudianus:

Dixit, & antiquæ muris egressa Ravennæ.

Immunitam, vel suis munimentis senio terræve motu, vel aquis imminutam, portis murisque novis munisse Claudium Imperatorem, te-

statur titulus portæ marmoreæ, quam speciosam, vel auream vulgus ob architecturæ vel artificii pulchritudinem appellat, quondam insculptus.

Ab *Galla Placidia*, Theodosii Magni Cæsaris filia, amplificata est; item ab *Valentiniano II*, ac *Tiberio*, *Gallæ Placidie* Filio, plurimum aucta, muris passim restructis, aliisque præclaris monumentis relictis, quin & XII ipsi civitatibus subiectis. *Ostrogothorum* etiam Reges, cum primis *Alaricus* & *Theodoricus* supra modum eam exornarunt, Regiis, templisque sumtuosissimis passim exstructis. De situ multa Strabo lib. v; littori adiacere maris Hadriatici, palustri in loco, aquis ubique subtus intercurrentibus, ideoque pontibus ac lembis peragrari solere: paludes tamen aërem nihil inficere, propterea quod crebris cum fluviorum, tum maris inundationibusordes abluantur: eamque ob causam gladiatoribus educandis exercendisque locum hunc Romanos Principes præcipue deligere solitos. *Paludosam* appellat Silius lib. VIII:

Quique gravi remo limosis segniter undis

Lenta paludosa proscindunt stagna Ravennæ.

Paludicolum etiam vocat Sidonius lib. VII, epist. XVII. Hodie Paludes adeo exsiccatae, ut nunc undique patentes & fructiferi campi appareant, frumenti mira ubertate fecundi. Templum hæc urbs habet nobilissima, imprimis Archiepiscopale vel Cathedrale *S. Anastasii*, opus rarum, splendidum, immensi pretii. Succedit illi, quod *D. Vitali* sacratum, forma rotunda constructum. Ibi inter alias columna est tantæ raritatis, ut propemodum omnia pretiosorum lapidum genera, veluti porphyritidis, ophitis, granati, jaspidis rubentis viridisque, ac citrini, aliorumque colorum, item achata; rubini, chalcodonii, reliquorumque id genus in se contineat; cui vix alia similis invenitur. Iuxta Templum hoc non procul Theatrum vetustum est *C. Cæsaris*, & *Ædes Divis Gervasio Protasio* que ab *Galla Placidia* constituta. Inter varia ibi sepulcra, ipsius etiam *Gallæ*, filiorumque duorum visuntur, pretiosissimi marmoris, artisque singularis. Circa Forum *D. Mariæ in Porticu* per amplum visitur *Cænobium*, & *Dantis Aldigerii*, Etrusci Poëtæ nobilis, sepulcrum marmoreum, à Bernardo Bembo Veneto, Ravennatum quondam Prætoze excitatum. Alia cum templa, tum eximia antiquitatis monumenta, ut sepulcra, tumbos, inscriptiones, magno numero prætereo. Adeundus, qui pleraque descripsit, Desiderius Spretus libro III. Spectatur ibi inter alia in Cratere Fontis, *Herculis Horarii* vel *Astrologi* statua; qui posita clava, velut Atlas innixus genu sinistro, è terra semet erigens, ambobus lacertis atque cervice gestat Horologium solare; semitotundum & convexum: in cujus concavitate per gnomonis seu umbilici solis umbram horæ diurnæ lineis distinctis demonstrabantur. Arx ibi munita turribus aliquot per tormenta bellica dejectis, bello cum Gallis gesto. Portum habuit non incelebrem: qui *Novus* appellatus ad differentiam veteris capacissimi. De eo sic scribit Sidonius lib. I, epistola sæpe laudata: *Ravennam paullo post cursu dexteriore subeuntes: quo loci veterem civitatem novumque*

Por-

Portum media via Caesaris ambigas, utrum connectat an
separet. Novus hic Portus Portello nunc vulgo dici-
tur; *Πορτολλο*, quod priore illo multo minor.
Aqua ductum Theodorici Regis opus Ravennae
fuisse, scribit Cassiodorus in Chronico: Vrbs est
Archiepiscopalis. Archiepiscopus, Canonici,
Monachique sunt ditissimi, totamque ferme di-
tionem sibi vindicarunt. Illustrarunt ortu suo
Ravennam multi cum eruditione, tum aliis vir-
tutibus praestantes viri: quorum non pauci An-
tistites ibi fuerunt, etiam in Divorum numerum
relati. Ravennates item fuerunt Ioannes xvii, P. M.
Cassiodorus Senator; Faustinus, Martiali notus; Aspa-
sius, temporibus Alexandri Imperatoris Sophis-
ta, Paulaniae ac Hippodromi discipulus, quem
Suidas, adversus Aristonem & alios æmulos ora-
tiones multas scripsisse perhibet; Petrus Damia-
nus, Cardinalis, Episcopus Ostiensis; Gulielmus,
excellens Medicus, scriptis Pauli Vergerii lau-
datus; Ioannes Grammaticus, insignis orator: De-
siderius Spretus, qui de amplitudine, vastatione &
instauratione urbis non indocte scripsit: Ioannes
Petrus Ferretus, Milensis Antistes; qui multa elu-
cubavit, de Institutis Ecclesiasticis nominatim,
& de eorum honesta disciplina; Breviarium in-
super ab urbe condita ad sua usque tempora,
tresque Decades Historiarum Ravennatum. Ra-
vennatium frequens in lapidibus mentio. Habue-
runt Ravennam initio Thessali, & evocati ab iis
Vmbri Sabini que. Hos eiecerunt postea Galli Boji;
Bojos Romani, quibus, Imperio stante, constan-
ter adhæsit. *Coloniis* adcenlet Strabo libro v. Du-
xit eam Octavianus Augustus, quum classem eo
loci tuendo mari supero collocaret. Occidentis
Imperio sedem, relicta urbe Roma, constituit
eam Honorius: quod institutum, successores
quoque illius custodierunt tam Imperatores Ro-
mani, quam Reges Gothorum. *Gothis* Italia eje-
ctis, hic ab Narsete Exarchorum Magistratus est
constitutus, Duce Fl. Longino Patricio, quem Iu-
stinus Imperator Narsetis loco Italiae praesse
voluit, anno ab Christo nato 1019. Duravit
Exarchatus in Italia annos clxxv, usque ad Leo-
nem iii, sub quo Ravennam Aistulphus Langbar-
dorum Rex cepit: qui à Pipino Francorum rege
bello victus urbem Romano Pontifici dedit, una cum
Exarchatu toto, qui hæc oppida locaque con-
tinebat, *Cæsaream*, *Ariminum*, *Cæsenam*, *Forum Li-
vii*, *Forum Pompili*, *Faventiam*, *Forum Cornelii*, *Bono-
niam*, *Agrum Mutinensem*, cuius oppidum semiru-
tum jacebat, *Regium Lepidi*, *Parmam*, *Placentiam*,
aliaque. Exarchatu rursus ab Langbardis occupa-
to, postquam Desiderium ipsorum Regem supe-
rasset Karolus Magnus, sub populari aliquamdiu
fuit Imperio, quod non ita multo post Bononiensibus
cessit, inde Venetis, quibus ad Ripaltam cæ-
sis, tandem Pontifici Romano cum Cervia reddita
est Ravenna; cuius adhuc ditioni est subiecta.
Rasponorum & *Lunardorum* factiones Ravennam in-
genti calamitate adflixerunt, quæ temporibus
Leonis X, P. M. enata, cædibus ac flammis ur-
bem non semel funestavit. Pascua ad urbem
optima: ex quibus magna lactis, butyri, casei
copia. Miram esse Ravennatis Vitis naturam scri-
bit Strabo, à Palude celeriter produci, multum-
que fructus ferre, sed intra quadriennium aut ad
Italia.

sumum quinquennium, perire. Vinum Raven-
nate vituperat Martialis lib. iii:

Sit Cisterna mihi, quam Vineæ, malo Ravennæ:

Quum possim multo vendere pluris aquam.

Commendat contra idem Poëta Ravennates
Asparagos.

Mollis in æquorea quæ crevit spina Ravenna;

Non erit incultis gratior Asparagis.

De Ranis Ravennatibus sic canit idem Martialis
lib. iii. epigr. li:

Quum comparata rectibus tuis ora

Niliacus habeat Crocodilus angusta,

Meliusque Ranæ garriant Ravennates,

Et Hadriaticus dulcius culex cantet.

Concludam falsis Sidonii de ea verbis, quæ
exstant Epistola 8, lib. i. Te Ravennæ feliciter ex-
sulantem auribus Padano Culice (Nam Ravenna in
Padi paludibus sub aëre calido sita, culicibus in-
festatur) perfoctis Municipium Ranarum loquax tur-
ba circumfilit: in qua palude indefinenter rerum omnium
lege perversa Muri cadunt, Aquæ stant; Turres fluint,
Naves sedent; Aegri deambulant, Medici jacent; argent
Balnea, Domicilia conflagrant, sitiunt Viri, natant Se-
pulti; Vigilant Fures, dormiunt Potestates; fœnerantur
Clerici, Syri psallunt; Negociatores militant; Milites nego-
ciantur; student pile Senes, alæ Iuvenes, armis Eunuchi,
litteris fœderati. Tu vide qualis sit Civitas, ubi tibi Lar
familiaris incolitur; quæ facilius Territorium potuit ha-
bere, quam Terram. Videre est extra urbem Æ-
dem rotundam, D. Mariæ Virginis, antiquissi-
mam & pulcherrimam, forma rotunda.

Pontem Ariminensem transgressis Via statim
occurrit Æmilia, in qua mox ad pedem collis
juxta fluvium Sapiin urbs Cæsena conspicitur. Di-
ctam sic volunt ab cædendo, quod exiguo amne
cæsa; aut quod amnibus duobus, Sapi & Rubico-
ne, sit divisa. Hodie civitas est admodum fre-
quens, annis superioribus à Bernardo Rubrio
Parmensi, quum angustius habitaretur, augu-
stè, qua occidentem septentrionemque spectat,
aucta. Arx urbi ex colle; qua Auster est, vali-
da imminet, ab Frederico II, Imperat. condi-
ta. Hospitale etiam visitur ibi sumtuosissimum.
Incolas habet nobiles, ingenio opibusque pol-
lentes. Cæsena sub fide Romanorum diu floruit,
Langbardis totam Italiam occupantibus. A Bri-
tonibus post, quos Cardinalis Gebennensis, Gre-
gorii XI Legatus in Italiam adduxerat, magnis
adfecta est calamitatibus, & parum aberat, de-
solata, dein à Bononiensibus in deditionem ac-
cepta, hinc aliquamdiu dominatu pressa Sufena-
norum, Ordellafforum, Malatestarum, tandem
in Pontificum Romanorum venit potestatem;
quorum Alexander VI eam filio donavit Cæsari
Borgia, ante quem maxima civium pars factio-
nibus erat divisa Tibertorum & Martinellorum.
Episcopatus titulo floret. Videre est ad D. Fran-
cisci Bibliothecam insignem Malatestæ Novelli
opus, omnis generis MSS. libris, inter quos qui-
dam rarissimi, abunde instructam. In vestibulo
Symbolum legitur Malatestarum hoc: *Elephas
Indus non curat culicem.* Ager suburbicanus vino
generoso, quod Cæsennate vocat Plinius, est
nobilis. Haud procul Cæsena oppidum est, quod
Latine scribentibus Forum Saracenum, vulgo autem
Mercato Saracino; ab negotiatoribus ex finitimis
Ccc agris

agris commerciorum gratia frequentari solitum. Tum altius ad Apennini radices urbs est *Sarsina*, *Plauti*, Poëtæ Comici, Patria. De ea sic Martialis :

Nympha sacri Regina lacus, cui grata Sabinus

Et mansura pio munere templa dedit :

Sic montana tuos semper colat Vmbria fontes :

Nec tua Bajanas Sarsina malit aquas, &c.

Vrbs est Episcopalis, cujus Præsul aliquando fuit *Vicinus* Ligur. Corpus ejus in Ecclesia Cathedrali servare se perhibent cives. Episcopatu Sarsinæ Castella subsunt xx, quem regionis tractum una cum civitate nunc vulgo *Boibum* vocant, tamquam *Bojum* seu *Bojorum* agrum. De *Sarsinatum* auxiliis, quæ contra gentes quasdam ex Alpibus irruentes pro Populo Romano contraxerunt, scribit Polybius lib. 11. Imperio diu *Malatestarum* habita, tandem ad *Pontifices Maximos* cum Arimino pervenit, donata postremo ab Leone X *Alberto Pio*, *Carpenfi Comiti*. Ager urbis uber vite, olea, arboribusque omnis generis fructiferis.

Sequuntur porro in eadem Æmia Forum *Pompili*, vulgo *Forlimpopli*, Forum *Livii*, *Forli*, civitas natura & situ, rerumque omnium ubertate præstans; *Faventia*, *Faenza*; & *Imola*, olim Forum *Cornelii*.

Fluvii.

Inter tot tantosque fluvios regionem hanc irrigantes, maxime celebris est *Rubico*, Ptolemæo *Ῥοῦβικόν*, Straboni *Ῥοῦβίκων*, quod antiquitus, post translato ab Æsi amne terminos, Italia eo finiebatur. Sic Lucanus lib. 1 :

Puniceus Rubicon quum fervida canduit æstas,

Perque imas serpit valles, & Gallica certus

Limes ab Ausoniis determinat arva colonis.

Livius citrà Rubiconem Italiam, ultra Galliam (Cisalpinam scilicet) esse prodit. Ultrà hunc quondam Ducibus militibusque à bello redeuntibus arma ferre non fuisse licitum legimus, absque S. P. Q. R. auctoritate; qui secus fecisset, hostis Reipubl. judicabatur. Docet illud C. Iulii Cæsaris, reditum ex Galliis in Italiam paran-

tis per Rubiconem, historia. Pertinet huc Edictum vetustissimum, quod in Rubiconis ripa ab se conspectum, annoque CIO IO CXV, quum Venetiis Romam rediret, diligenter exscriptum, testatur in orthographia sua Aldus Manutius Pauli F. quod tale est :

Iussu. mandatuve. P. R. Cos. Imp. Milit. tyro. comilito. manipularisve. cent. turmæve. legionaria. armat. quisquis. es. hic. sistito. Vexillum. finito. nec. citra. hunc. annem. Rubiconem. arma. signa. ductum. commeatum exercitumque. traducito. siquis. hujusce. jussionis. ergo. adversus. ierit. feceritve. adjudicatus. esto. hostis. P. R. ac. si. contra. patriam. arma. tulerit. sacrosque penates. è. penetralibus. asportaverit. sanctio. plebis. senatusve. consulti. ultra. hos. fines. arma. proferre. liceat. nemini. S. P. Q. R.

Verum quum barbara prorsus sit hujus edicti oratio, pro adulterino ac longè posteriori demum seculo, ut, innumera alia per universam Italiam, confecto habendum. Quod si hic posita fuisset lex, certè eam respexisset Iulius Cæsar, amnem cum exercitu transiens, quin ab eo lectam visamque retulissent autores, Suetonius, Plutarchus, Appianus, qui hunc ejus tractum contra legem Senatus Populique Romani accuratè narraverunt. Amnis est exiguus & brevis, hodieque superiore sui parte, circa viam Æmiliam, duo millia passuum à Cæsenâ in ortum versus, vocatur vulgo *Rugone* & *Rigone*: corruptiusque nonnullis adcolis *Virgone*: circa ostium vero, quod tria millia à portu Cæsenatico versus ortum abest, *Fiumecino*; copiosissimis aquis in mare effluens; quoniam paullo supra mare alios duos amnes, seipso majores, dextrâ ripâ excipit: quorum alter in via publica, qua Cæsenatur Ariminum, tria millia passuum à Rubicone remotus, vulgo *Pisatello*; alter totidem millia ultrà hunc *Borco* vocatur, omnium maximus, dextra ripa oppidum *Sabinianum* alluens; unde etiam ipsum Rubiconis ostium multi adcolarum *Fiume di Savignano* vocant. Multa ejus mentio est apud Plutarchum in vitâ Cæsaris & Pompeji.

V R B I N V M

D V C A T V S.

Ontinet Urbini Ducatus septem civitatum dominia, *Eugubii* nempe, *Callii*, *Fori Sempronii*, *Sancti Leonis*, *Senogallia*, *Pisauri*, & *Urbini* denique urbis Metropolitanæ, ubi sedes Archiepiscopalis. Habet hic Ducatus par-

Termini.

Metropolis Urbium.

Urbinate.

Metastaurenses & Hortenses.

Publica opera.

Bibliotheca.

Episcopatus.

Viri clari.

Pisaurum.

tem Anconitanæ Marchiæ, Vmbriæ & Roman-
diolæ. A meridie Etruriæ Magnum Ducem, à
septentrione Adriaticum mare, ab oriente
Marchiam Anconitanam, & ab occidente
Romandiolam. Urbium urbs est lautissima,
splendideque satis ædificata, bono & fecun-
do agro, alto sita est monte & inæquali lo-
co inter Sapim & Foliam amnes; Incolæ *Ur-
binate* Plinio in Sexta Italiæ Regione; *Me-
taurense* & *Hortense* cognominati. *Urbinate* *Me-
taurense* meminit Tabula, quæ confecta cerni-
tur Romæ in pavimento Sacelli, quod est ad
Templum S. Gregorii in Coelio monte. Arcem
habuerunt extra urbem *Urbinate* fortissimam,
quam *Gundebaldus* dux, ne noxia esset, dejecit.
Novam, vetere diruta, intra muros ab funda-
mentis exstruxit *Fridericus* Dux, ædibus Episcopi
& Templo D. Dominici contiguam; ita ædifica-
tam, ut possit equo in Turres & ad tectum ip-
sum iri; quemadmodum Venetiis Turris D. Mar-
ci, Romæ Pontificis Palatium, in Hannonia Arx
Boscutiana. Conclavia ibi CCCLXXIII, ampla &
magnifica. Illustrat eam præcipue Bibliotheca,
libris optimis & multis referta. Ornamentis
suis ab Cæsare Valentino Borgia, Alexandri VI,
P. M. Filio, spoliata, atque etiam translatam
restituit postea Iulius II. Describit urbem ejusque
arcem in Aulico suo Balth. Castilionius. Episco-
patus gaudet titulo. Inter præclaros, quos tulit,
viros *Raphael* Pictor celebratur, cum veteribus,
ut opera passim per Italiam, præcipue vero Ro-
mæ in Basilica Pontificia ad D. Petri clamant,
committendus. Olim à Belisario Iustiniani
Imperat. Duce, obsessam, captamque scri-
bit Procopius libro II de bello Goth. Post id
tempus diu fuit in ditione Comitum Montis Feltrii,
qui *Duces* postea *Urbini* creati ab Sixto IV P. M.
inter quos fuit *Fridericus Vbaldinus*, qui urbem il-
lustri ornavit Bibliotheca. Post *Monfeltranos* &
Vbaldinos urbs ab Cæsare Borgia aliquamdiu posses-
sa, dein ab Francisco Maria Roboreo, auctoritate
Iulii II P. M. post ab Laurentio Mediceo sub Leo-
ne X P. M. occupata, eoque tandem mortuo,
ab Maria & Hærede ejus filio Guidone Vbaldo re-
cepta. In ea sunt *Alessandri*, *Archangeli*, *Arduini*,
Caprini, *Comandini*, *Farnesii*, *Feltrii*, *Galli*, *Gleicchi*,
Lanci, *Pasinei*, *della Rovere*, *Rota*, *Tosia*, *Vgoccioni*.

Ad oram maris prope Isaurum, PISAVRVM est
Italia.

urbs Episcopalis, cujus quidam appellationem
ab Isauo amne, quo alluitur, addita P litera for-
matam existimant, conditamque à Romanis
anno urbis D. C. XXXIII, posteaque, coloniam
ab ipsis factam, cum Mutina, Parmaque, uti Li-
vius tradidit. Inter hos colonos fuisse Lu. Actium
Poetam Tragicum, parentibus Libertinis na-
tum, Eusebius scribit. Nec defuere, qui Far-
natiani castelli, Pisauo finitimi, nomen, ævo
nunc corruptum, ab Actio manavisse, tanquam
prius Actianum sit dictum, existimarint. Vnde
antiquitus quidam hanc Farnatianam appella-
tam prodidisse videntur, sed mehercle, vehe-
menter aberrant, aliter enim ac Pisaurum à nul-
lo auctore classico nominatam constat. Livius
multis in locis Pisaurum memorat, maxime,
cum Ful. Flaccum Consulem viam Pisauensem
stravisse, templumque Iovis Pisauri ac Fundis
ædificasse; itemque ad Pollentiam adduxisse
aquam scribit. Cæsar etiam in Commentariis,
aliique veteres plurimi, hujus urbis fecere men-
tionem. Dirutam à Totila, resectamque à Beli-
sario, Procopius, & Blondus auctores sunt.
Urbs nunc est ædificiis lauta & elegans, in qua
munitam atque pulchram arcem ad littus Ioan-
nes Sfortia condidit: & Franciscus Maria, firmis
eam mœnibus cingere cœpit. Curiam habet
sumtuosam, aliasque præterea nobiles ædes: sed
coeli gravitate vehementer laborat, præcipueque
mensibus æstivis, ut paucissimi hic mortales an-
nos quinquaginta superare, nec multi ad eam
ætatem pervenire soleant: quamobrem æstuan-
te aère, potissimeque sub Canicula, tot absu-
muntur pueri, ut absque ingenti dolore comme-
morari nequeat. unde nimirum Catulli illud est
ad Iuventium:

Præterquam iste tuus moribunda in sede Pisauri

Hospes, inaurata pallidior statua.

Putamus tamen etiam nos, incolarum hujus
loci brevem vitæ cursum, non modo ab cœli
gravitate, sed etiam à copia fructuum optimo-
rum ac suavissimorum, quibus immodice ve-
scuntur, proficisci. Generantur enim hinc in
corporibus humores noxii, quos deinde perni-
ciosi morbi consequantur, necesse est. Ager ur-
bis peramœnus, & undique propemodum viti-
bus, ficibus, oleis, ac aliis id genus arboribus
fructiferis refertus est, è quibus cum suavissima
vina, tum alii fructus optimi percipiuntur, in-
primisque mira copia ficuum, quæ arefactæ, tum
huic urbi uniuersæ sufficiunt, tum etiam expor-
tantur, & apud Venetos, Bononienses, totaque
via Flaminia magno in pretio sunt. Pisaurum
certis anni temporibus ad mercatum Italici, Il-
lyrici, aliarumque partium negotiatores con-
veniunt, propter locum mari convehendis mer-
cibus valde opportunum. Ingenia tulit magno
numero celebria, cum primis Aduinum sum-
mum

D d d

mum Medicum, & Pandulphum Collenutium, Græcis Latinisque literis, quod ejus scripta testantur, pereruditum. Scripsit de machinæ tormentariæ, quam bombardam vocant, inventionem, item Baretam adversus aulicos lingua vernacula, cum historia Neapolitani regni. Pisaurius quoque fuit Petrus Barinianus, excellens Poëta, superioribus annis defunctus. Extra portam urbis, quæ spectat in occasum, amnis est Folia, prisca Isaurus appellatus, præterquam Plinio, qui in sexta regione Pisaurum, uti & oppidum nominat. Oritur Apennino fonte, juxta Cotili arcem, mœniaque Pisauri alluit, ubi pons lapideus viam Flaminiam, itemque Picenum cum regione Flaminia jungit, moxque mari illabitur, ostio sæpe arena fluctibus deferentibus adeo completo obturatoque, vix ut exiguas recipere naviculas queat. Finis Anconitanæ Marchiæ, principium Flaminiae est.

Isaurus fluvius.

Fanum, olim Fanum Fortunæ. Colonia. Publica oppida.

Principes.

Suns.

Fossombrinum, olim Forum Sempronii.

Saxa Interficia, sive Petra Pertusa.

Secundum littus dehinc ad FANVM devenitur, oppidum Episcopale, non magnum, in monte situm, quod vulgo Fano. Fanum simpliciter Cæsari lib. 1, Fanum Fortunæ Tacito libro x. Coloniæ eo deduxit Cæsar Augustus, vocavitque Iuliam Fanestrem. Fani, quod ibi Fortunæ sumptuosissimum olim dedicatum, adhuc magna monstrantur vestigia. Ab Totila Gothorum rege cum Pisauo eversum, & à Belisario restitutum scribit Blondus. Visitur ibidem Arcus ex marmore, sumptuoso nobilique opere factus, altus cubitos xxx, latus xx. Fastigio, quod mirabili arte elaboratum concidit, insculptum legitur Constantino Imperatori Elogium, quod apud alios. Integri arcus formam exhibet in vicino D. Michaelis sacello positum saxum, cui adscripta hæc: Effigies arcus ab Augusto erecti, postea tormentis ex parte diruti bello Pauli contra Fanenses Anno MCCCCLVIII. Fanum hoc Plinius & Strabo Vmbriæ tribuunt. Principatus ejus quum diu fuisset in Malatestarum familia, postea Sfortiarum, devenit tandem ad Ecclesiam Romanam. Adluitur ab Argilla fluvio. Mulieres habet lectissimas & pulchritudine commendatas. Occurrit ad Metauri finistram, Via Flaminia, quæ ab Fano in Meridiem flectit, ad xv lapidem, Fossombrinum, Fossombrone. Sic oppidum hoc Episcopale hodie vocatur, quod olim Forum Sempronii, ab antiqua sede, ad 10 passus remotum, uti notat Cluverius in Vmbria. Hinc Forosempronienfes Plinio: qui Vmbriæ tribuit, in Sexta Regione; Strabo & Ptolomæus Vilumbris. Vestigia ibi antiquitatis quamplurima præter Aquæductus, Vias silicatas, Columnas, & alia. Marmora multa cernuntur disiecta cum antiquis inscriptionibus, quæ ab aliis collectæ. Novum oppidum veteris fundamentis non esse inædificatum, docet Leander. Possedit quondam Malatestarum Familia; post jure emtionis ad Vrbinate per venit.

Describitur in Itinerariis antiquis inter Calem sive Calium & Forum Sempronii locus ad Interficia, de quo ita Claudianus in Panegyrico de VI Consulatu Honorii:

Dixit; & antiqua muros egressa Ravenna,
Signa movet.
Latior hinc Fano recipit Fortuna vetusto:

Despiciturque vagus prærupta valle Metaurus;
Qua mons arte patens viro se perforat arcu;
Admittitque viam secta per viscera rupis.

Sex. Aurelius Victor in Vespasiano, ac Paullus Diaconus Historiæ Miscellæ lib. ix: Freculfus tomi secundi lib. 11, cap. 11: Per omnes terras qua jus Romanum est, renovatæ urbes cultu egregio, viæ operibus maximis munitæ sunt. tunc cavati montes per Flaminiam sunt prono transgressui; quæ vulgariter Pertusa Petra vocitatur. Hæc ille. Procopius vero Gothicar. rer. lib. 11: At illi, inquit, via Flaminia profecti, Barbaros longe anteverterunt: utpote Gothi, gravi cum exercitu lentius procedentibus, magnisque ambagibus, ob rerum necessariorum penuriam, uti coactis, tum, quia munitionibus Romanorum, in via Flaminia sitis, adpropinquare volebant: quum hostes, ut ante dictum, Narniam & Perusiam occupassent. Romanorum autem exercitus quum in Petram incidisset, ex itinere præsidium, quod eo loci erat, tentarunt. Id non hominum manu factum erat, sed à natura ipsius loci effectum. via enim est perquam ardua & præceps: ad cujus extremum latus flumen, trajectui minime opportunum, rapidissimo cursu prælabitur. ad sinistram, haud procul inde, rupes existit prærupta, & in tantam altitudinem erecta, uti homines in vertice ejus constituti, iis qui ex imo eos conspiciunt, minutissimis avibus similes esse videantur. Progredienti vero nullus olim transitus patebat; petra in ipsum fluminis alveum pertingente, nullumque ex ea parte iter præbente. Quapropter præci mortales cuniculum heic perumpentes, portulam loco aperuerunt. Obstructa vero etiam alterius introitus maxima parte, præterquam quod portulam etiam ibi reliquerunt; munimentum natura firmissimum effecerunt. idque Petram à rei argumento appellarunt. Hactenus Procopius. Vnde satis perspicuum est locum alium esse, quam qui, ix millia passuum à Cale, ut habet Itinerarium Hierosolymitanum, & vi à Foro Sempronii vulgo nunc vocatur Il Fiarlo, & nonnunquam Il Sasso Forato, apud lævam Metauri amnis ripam. ubi altissima durissimaque rupes, ingenti præcipitio Metaurum stringens, ferro perforata est, in longum ad xxxv passus; in latum v; totidemque in altum. Inscriptio antiqua, quæ ab ea parte existit, qua à Cale advenientes ingrediuntur, plane erasa est; ab altera parte, quæ Forum Sempronium versus prospicit, hæc verba etiamnum diserte leguntur:

IMP. CAESAR. AVG.

VESPASIANVS. PONT. MAX.

TRIB. POT. VII. IMP. XVII. PP. COS. VIII

CENSOR. FACIEND. CVRAVIT.

Sequitur mox Calium, Vrbis Episcopalis, vulgo Cagli, Boasus ab Septentrione, ab ortu Cantianus adluit, ut tanquam in peninsula relinquatur. Vetus oppidum deletum constat; à quo, incertum. Novum quo tempore conditum, testantur ejus Annales his verbis: Anno CIO CCLXXXIX die Mercurii, 1x Februarii inter primam & quintam horam

ram matutinam civitas Calii translata fuit in locum, in quo nunc est, & incepta prima fundamenta & domorum constructio, & dicta Civitas S. Angeli Papalis, tempore Pontificatus Domini Nicolai Papae IV, Domino Ioanne Columnia Rectore Marchiae. In Vrbinate est ditio. Supra Forum Sempronii P. M. VIII Firmianum est, Vrbinate agri oppidum, quod Metaurus adluit.

Firmianum.

Eugubium.

Antiquitas.

Est Eugubium ad Apennini radices positum; aditur praestante amœna pulcraque planitie. Per vetus oppidum, multis antiquitatem suam testans hodieque vestigiis. Visuntur enim ibi cum aliquot rudera Templorum & Theatri, tum Tabulae octo, ante annos aliquot repertae: quarum una litteris, ut videtur, Graecis inversis, linguaque, ut quidam autumant, Aolica (alii volunt characteres esse Etruscos, & Tuscorum linguam) reliquae vero litteris quidem Latinis, sed lingua, ut putatur, Etrusca sunt scriptae. Eugubii, quod dirutum aliquando, in eam, qua nunc est, amplitudinem excrevit, magnificum est, artisque summae opus, Curia Priorum, ubi fons pereximius, supra cunctas aedificii partes exsiliens. Frequens hodie, incolis industria summa lanariam negotiationem tractantibus. Quis post Ecclesiam Romanam ex Monfetriliis & aliis Principibus habuerit Eugubium, docet Leander. Patriam hanc suam illustravit D. Vbaldus, civis ejus & antistes. Episcopatus enim gaudet dignitate. Ager campestris partim, partim collinus, frumenti undique ferax.

Incole.

Principes.

Viri clari.

Ager.

Senogallia.

In ora deinceps ab Casa Cremata VIII circiter millibus, urbs est Episcopalis Senogallia. Senam prius appellatam fuisse, patet ex Polybii lib. IV, Livio multis locis, praecipue libro XXVII, res ibi ab M. Livio Salinatore contra Hasdrubalem Pœnorum ducem gestas commemorante. Deinde vero ad differentiam alterius, quae in Etruria Senogallia coepit audire. Σενωγαλία autem Straboni; quae Σενωγαλία divisim Ptolemæo; & Sena Galli mutilate in Itineraria Tabula. hodie Senigaglia vocatur, vel Senegaglia. Vnde indicat Silius:

—qua Sena relictum

Gallorum populis traxit per secula nomen.

Et alibi:

Clavius & Rubico, & Senonum de nomine Sena.

Qualitas.

Sunt autem hi Senones, quos facta in Italiam irruptione, urbem captam incendisse loquuntur Historiae. Oppidum cœlum habet grave. Parvum, ab occasu Misæ flumine adluitur; muro validum lateritio, valde crasso, vallo, item propugnaculis. Penuria laborat propter maris vicinitatem aquarum dulcium; importatis uti coacta. Deductam huc Coloniam, quo tempore Castrum & Hadria; docet ex Livio Florus. Et hinc Colonia Senensis ad superum mare ponitur ab Livio libro XXVII. cuius etiam meminit Tacitus libro IIII Histor.

Colonia.

De cætero flumen quoque communi urbis nomine fuit Sena sive Seno. Lucanus lib. II, ubi praecipua superi maris flumina commemorat:

In laevum cecidere latus, veloxque Metaurus,
Crustumque rapax, & junctus Sapis Isauro;
Senaque, & Hadriacas qui verberat Ausidus undas.

Italia.

Est porro, hic Sena sive Seno amnis haud dubie is, qui IIII millia passuum ab urbe Senogallia in occidentem versus, vulgo nunc adcolis vocatur Cesano: nam is, qui ipsam urbem ab occidente abluit, vulgari nunc vocabulo Nigola, est Tabulae Itinerariae Misus fluvius. In dextro hujus Senae latere, sub oppido, cui vulgaris appellatio Castel Leone, visuntur hodie praecleara antiquitatum monimenta in aquaeductuum, sepulchrorum, fontium, balneorum, superbissimique theatri, item murorum, portarumque in iis quatuor, reliquiis. sed & heic complures repertae inscriptiones: quarum duae inter alias haec referunt verba:

I.

SVASAE

REIPUBLICAE

SVASEORVM.

2.

DVOMVIRO. QVINQ

*

MVNICIPIB. INCOLEIS.

Quod oppidum Suasa Ptolemæo ponitur in Umbriae tabula inter Petram Pertusam & Forum Sempronii. Vnde Plinio oppidani sunt Suasani. Ad Misum autem amnem multa sunt praeterea oppida honestiora, inter quae antecellit Rocca &c.

ROCCA CONTRADA, sive Arx Contraria, Rocca Contrada, castellum est antiquissimum, positum ad pedem montium, versus territorium Senogalliae, prospectu tam amœno & jucundo, ut Belvedere dicatur. Locus partim natura & situ, partim arte & industria humanâ fortissimus est, vocaturque Arx certae & indubiae fortitudinis. Contrada dicitur, quod principio talem formam habuerit: Contraria secundum alios, quod è regione montium posita sit. Acclivis est; ascensu & descensu tamen facili. Ab utroque latere duos altissimos montes habet, ad tormenti bellici jactum à Castello ipso diffitos, qui alarum instar illud amplexi inexpugnabile fere reddunt. Templum habet plurimum, eaque sumtuosa; palatia item magnifica. Cumque aer hic purissimus sit, ingenia profert acutissima, & in omni scientiarum genere excellentia; ac idcirco multi scriptores tradunt, Roccenfes, & loci & animi fortitudine fretos, saxi solummodo & lapidibus saepe fugasse peregrinos exercitus, viam iis occludentes, ne ad depopulanda & vastanda vicina loca excurrere possent. Vnde merito Rocca Contrada dicitur propugnaculum S. R. E. sub cuius signo haecenus floruit, & etiamnum floret. Insignia ejus Crux Christi & claves S. Petri. Loci amœnitate allekti nobiles plurimi, eo per aetatem secedere solent. Aer illi, ut dixi, purus est & purgatus, aqua frigida, vinum generosum. Illustravit eam Angelus Rocca Augustinianus Episcopus, vir moribus candidissimis & doctrina insignis, qui eam scriptis suis nobilitavit, eamque aere exculpi, addita luculenta descriptione, curavit.

Cæterum restat ut de Dominio S. Leonis ali-S. Leo. quid agamus. cuius ager vulgo adpellatur Monte Monte Fel-Feltro. id nominis ab antiquo oppidi S. Leonis

E e e

voca-

vocabulo traxit, quod Procopio, Nicephoro Gregoræ, Nicetæ Choniata, & aliis inferioris seculi scriptoribus Græcè scribitur *Μόντης Φεράτης*, *Montes Ferantes*; Luithprando verò Ticinensi *Mons Feretratus*. quod forsitan melius fuerit *Mons Feretrus*. id enim propius accedit cum ad hodiernum nomen *Monte Feltro*, tum ad Græcorum *Μόντης Φεράτης*. & Anastasius in vita Stephani III diserte vocat *Montemferetri*; & in vita Hadriani *Monteferetri*. Oppidum est hodie inter Concham atque Marechiam flumina, in edito colle, vulgari vocabulo S. Leo; Episcopali dignitate clarum.

Rediis.

Omnes hæ urbes atque oppida, comprehensis

etiam prædiis, reddebant Ducibus quotannis trecenta scutatorum millia, & amplius. Regio *Regio.* est opulenta & fecunda; populo referta est, atque ex urbibus ejus ad xx peditum millia cogi possunt.

Anno 1626 Vrbanus VIII, P. M. animadver-
tens Imperatoris & aliorum molitiones, Duca-
tum hunc à Duce adhuc superstite, centum mil-
libus ducatorum pro machinis, armis, & reliquo
arcium apparatu bellico numeratis, impetravit.
Atque ita dominium Ecclesiasticum supra cen-
tum viginti milliaria in longitudine, à Terracina
& ultimis regni Neapolitani limitibus, ad fines
usque domini Venetorum, obtinet.

*Ad statum
Ecclesiasti-
cum.*

M A R C H I A
A N C O N I T A N A,
olim
P I C E N V M.

Picenum.

ICENVM dictum ab auspiciato *Pici Martii* omine, qui in vexillis *Picenorum*, quum ex *Sabinis*, à quibus orti sunt, *Asculum* commigrarent, confedisse dicitur. Alii à *Pico*, Saturni filio, gentis *Duce* & auctore, derivant.

Nonnulli à *Piceno*; urbe hic olim circa *Ascontis* fluvii ostium primaria, regionem volunt denominatam; *Pelagis* antea cultam & habitatam. Postea ab *Langbardis* *Marka Anconitana* nomen accepit, ab *Ancone* emporio celeberrimo, quod sedem & domicilium dabat *Marchionibus*; universæ *Regionis* *Dominis* & *moderatoribus*; uti & *Firmiana*, ab *Firmo*, quod totius *Piceni* caput. *Conregionales* *Picentibus* sunt ad *Meridiem* quidem *Sabini*, *Vilumbri*, *Vmbri* cum *Apennino* monte; ad *Occidentem* *Galli Cis-Alpini* cum *Isauro* fluvio: qua *Septemtrio* est, sinus illos pulsant *Adriaticus*: in *Orientali* limite statuendo variatur. *Plinius* *Aternum* ponit amnem & *Anconem*; *Ptolemæus* *Matrinum* fluvium cum *Ancone*: *Novitii*, inter quos princeps *Leander*, *Truentum* signat finitorem inter hos & *Præutianos*. Hodieque ultra *Æsim* *Vrbini* clauditur *Ducatu* *Marchia*.

Ager.

Ager *Picens* rerum omnium fertilis: fructibus tamen *lignariis*, quam *frumentariis*, præstantior. *Nobilissimum* vinum ad *Sirolum* oppidum colligitur, quod *Plinius* *Anconitani Vini* celebrat nomine. *Populi Picentes* dicuntur *Livio* passim. *Vberriam* sane quondam multitudinis fuisse testatur *Plinius*: qui *ccclx* *Picentium* millia in fidem *Populi Romani* venisse olim, scribit. Res à *Picentibus* gestas describunt cum alii, tum *Livius* passim. *Incolæ* hodie feroces sunt animo, *bellicosi*: agricultura armisque potius, quam negotiationibus & artificibus vacantes. *Regio* sub ditione *Summi* est *Pontificis*. *Urbes* in ea sunt: *Ancona*, *Recanatum*, *Fanum D. Mariæ Laureti*, *Camerinum*, *Tolentinum*, *Firmum*, *Macerata*, & alia quædam oppida.

Urbes.

Specialiorem *Regionis* delineationem ordiar à *Truento*; qui *limes* illi *orientalis*. Occurrunt ibi *Portus Asculi*, *Castrum D. Benedicti*: *Mons Brandonus*, oppidum *Aqua-viva*. Vltcrius ad *Truentum* *Arquata* visitur in *Apennino*: & *xxv* hinc lapide *Acumulum*: & infra *Truenti* fontem in monte *Amatriceum*.

In ora iterum ab *Truenti* ostiis *Asculique* portus
Italia.

tu castellum sequitur, *Crypta* Latinis dictum, *Grotta* vulgo. *Cryptæ* succedunt in litore *Pedassum* & *Civitas Nova*. Ad ostium inde exigui cujusdam amnis sequuntur *Morcinum*, *Ripa Traffonia*, indeque tertio lapide *Offida*, natura loci validum.

Editissimi hic montes *Apennini*, quorum in uno *Castellum D. Mariæ Gallicane*, *S. Maria in Gallo*: cui propinquus immanis horribilisque specus; *Sibyllæ Cavernam* vocant, de qua multas adcolæ narrant fabulas. Nec enim ejus vel *Strabo* vel *Plinius* meminerunt. quod idem de *Lacu Nurfino* pronuncio, qui haud procul inde ad latus montis *Victoris*. Intus deinde supra *Pedassum* occurrunt *mons Floris*, *mons Novus*, *mons Altus*, *mons Fortis Communalium*: & in *Apennini* vertice; *Mons Monachus*, monte *Monico*, honestum oppidum; transitoque *Afono* flumine, in *mediterraneis* *Servilianum* & ad *D. Victoriam*: supraque *Mons Falco*. Tum mare versus descendenti prope *Afonum* *mons Rablanus* occurrit. In ora inde *Leti* mortui fluminis ostium, prope quod obscura quædam urbis, non, ut videtur, modicæ, vestigia. Adcolæ *Picenum*, unde regionis nomen, olim hic fuisse opinantur. Scribit *Leander* se in antiquis *Chronicis* incerti auctoris legisse, urbem hoc situ à *Pico* *Oenotrio* advena primum *Anconitano* in monte conditam, ab ea eoque denominatam *Picenum*, cujus appellatio postea regionis universæ cefferit. Sed alium hujus rei luculentum autorem non habemus, ac proinde relinquendam in medio sumus arbitrati.

Picenum.

Per oram deinceps in *Agrum Firmianorum* devenitur. Eorum urbs, *Episcopalis* hodie, tribus ab mari distans *P. M. Firmium*, hodie *Formo* dicitur. *Firmianus* fuit *Celcius Lactantius*. *Procopius* dicit diei iter ab *Auximo* distare. *Coloniis Romanorum* accensetur. Sic *Colonia Augusta Firma* legitur, in *Galbæ Principis Nummo*. In *Romanorum* potestate & ditione semper fuit usque ad *Gothorum* & *Langbardorum* in *Italiam* adventum: à quibus ea sub jugum redacta; iisdemque profligatis in *Cæsarum* venit arbitrium: hinc ab *Moglianis* & *Olegiis*, uti legere est in antiquissimis *Bononiensium Annalibus*, aliquamdiu vi possessa, demum *Pontificum Romanorum* administrata imperio, usque ad *Francisci Sfortiæ* tempora; qui urbe occupata, *Arcem* in ea *Gironis* munitionissimam edificavit: quæ tamen non ita multo post in ditionem rediit *Pontificum*: sub quibus diu florens opibus & fortuna, tandem ab *Olivæ* totius conturbata prorsus, & perniciosissimis civium populariumque factionibus supra modum est adflicta & lacerata, ut nunc tota fere jaceat

Firmium.

F f f

de.

P A R T E

Parte della
Chiesa.

MARE ADRIATICO

ouero

GOLFO DI

VIESTE

VRBINO.

MARCA
D'ANCONA
olim
PICENVM

Scala di miglia. dieci.

ABRUZZO.

Meridies

Portus
Firmianus.

desolata. Sequitur in ora Tenna fluminis ostium: ad quod ripa dextra oppidulum *Portus Firmianus* est *Porto Fermano*; portu tamen carens. Nam littus hic universum Anconem usque est vadofum. Videtur aliquando majoris fuisse usus. Intus in continenti haud procul Tenna, ad alteram ripam oppidum est *D. Maria Georgiana*, *S. Maria in Georgio*, ubi quondam vetus urbs *Tignium*, Cæsari libro 1 bellorum Civilium nominata. Multa præterea *Firmianorum* ultra citraque Tennam sunt oppida; inter quæ ad ipsum amnem *Mons D. Martini*: & altius tertio lapide *Penna*; indeque fere ad quartum, juxta primos Apennini colles, *Mandola*.

Camerinum.

Post Tennam VIII millibus in ora Chienti fluminis ostia. Supra Fontem ejus *Seravallis* visitur; altiusque vetus civitas CAMERINUM, *Camerino* vernacule. *Camertium* frequens mentio apud Livium, res ab iis gestas commemorantem. *Camertem ab Armis & Rastris*, id est ab Re Militari & Agricultura, laudat Silius Italicus lib. VIII. *Coloniâ Romanam* factam ab Romulo Tatiusque Regibus scribit Onuphrius Panvinus in Imperio Romano. Hanc Urbem Episcopalem hodie sub Ducatus titulo diu obtinuit familia Varranensis. *Camerinum* ortu suo multa præclara illustrarunt ingenia; præcipue *Ioannes Camers* & *Vgolinus Monachi*; hic Prædicatorum, ille Minorum ordinis. Ad Flastram, qui in Chientum se exonerat, castellum est anni cognomine; & quo loco miscetur, *Caldarola*. Sunt & alia prope Chientum loca, *Ad S. Elpidium*, *Ad D. Iustum*, *Mons Granarus*. Altius propter Apennini colles *ad D. Genesum* est, interiusque *Seravallis*: infra quam vetus urbs *Alia*; quæ *Salvia* urbs Plinio. Hinc, ni fallor, *Salviani* apud antiquos auctores. Diruit, ut scribit Procopius, *Alaricus Gothorum Rex*; addens ætate sua paucas ejus superfuisse reliquias, cum modica porta. Nunc Theatrorum aliquot aliorumque operum visuntur ibi vestigia. Ulterius secundum amnem ruinæ occurrunt nobilissimi quondam *Cænobii Claravallis*. Ad alteram Chienti ripam *mons Casuarus*, *Morum*, *Macerata*, ob *Helviæ Racinae* interitum una cum *Recineto* condita: frequens, totaque regione Cancellarius sede *Marchiæ Legati* celebris. Habet & Episcopatum & Academiam, sed non adeo nobilem. Altius ad quintum lapidem *Mons Ulmus* est, honestum oppidum, quondam ab *Francisco Sfortia*, direptum. Succedit *Arantia*, præsignis *Varranorum* vicus; supraque hunc *Tolentinum* vetus oppidum: cujus incolæ Plinio *Tolentinates*; qui *D. Nicolai Eremitæ* ossa apud se servari adfirmant. Nobilitarunt ortu suo *Franciscus Philelphus*, vir litteratus; *Nicolaus item Matrucus*, & *Ioannes Franciscus* cognomine *Tolentinas*, militiæ gloria rebusque gestis magni. Tertio supra *Tolentinum* lapide castellum est *Belfortium*, ad *Asinum* fluvium *D. Mariæ Cassanæ* castellum; *S. Maria in Cassano*; & haud procul mari nobilissimum oppidum frequensque in monte *Civitas Nova*, quæ *Novana* Plinio appellatur. hinc tum in ora flumen *Potentia*, juxta cujus ostium urbs olim fuit cognominis *Potentia*, inter præcipua *Piceni* oppida memorata.

Macerata.

Tolentinum.

Intus *Potentia* fluvius sub primis Apennini collibus habet *Monticellum*; infraque *Montem D. Honorati*, supra inter colles Apennino finitimos nobile oppidum *Sanseverinum*.

Dehinc in ora ostia sunt *Musonis*, cujus utroque latere oppida sunt multa. Intus vicinum illi *Ricinetum*, quod *Recanato*, vel *Recanati*, vel *Ricanati* Italis hodie, episcopatus clarum titulo, *Ricinetum* Blondus dictum ait, quod quum *Gothi Helviam Ricinam*, oppidum ab Imper. *Helvio Pertinace* resectum, colonisque instauratum excidissent, deletæ urbis incolæ in hoc longum collis jugum migrantes, urbem condiderint, *Ricinetum* exigua mutatione in *Ricina* memoriam appellantes, ab antiqua *Ricina*, cujus etiam mentio in *Itineraria Tabula*. Plinio sunt *Ricinenfes*. Emporium est celeberrimum, venientibus eobis ad nundinas, statim anni temporibus, ex tota Europa Asiaque mercatoribus. Stupenda *Helviæ Ricinæ* vestigia passim in itinere per agros monstrantur. Inter alia lateritium Amphitheatrum ingens in ripa fluminis *Potentia*, aliaque magnorum ædificiorum rudera.

Inter *Ricinetum* & mare, haud procul ab *Musone Fanum* apparet in edito colle *D. Mariæ Lauretane*, vulgo *S. MARIA DI LAVRETO*; fortissimis muris cinctum, propugnaculis, turribus, fossis, bellicisque machinis, opera præcipue *Alexandri VI*, *Julii II*, *Sixti*que *V*, probe munitum; cum *Vico*, quem fere caupones & stabularii colunt, ad hospites, qui ex omni Europa religionis causa votis solvendis eo catervatim conflunt, excipiendos. Templum ipsum, ex quadrato saxo, sumptu ac magnificentia sublimis, & peramplum est. In cujus medio sacrosanctum illud *D. Virginis* conclave per summam religionem ab advenis aditur, conclusum sacello marmoreo quadrato, sculpturis artificiosissimis extrinsecus elaborato; tam laxè tamen, ut novum hoc opus veteres & obsoletos ipsius conclavis muros nusquam contingat. Atqui re ipsa constare tradunt, divini numinis hoc fieri nutu, ut parietes illi, intra quos nata educataque est *D. Maria*, & intra quos, *Archangelo Gabriele* nunciente, ipsa *Deum* ac *Hominem* concepit, operarias hominum manus non admittant, renovari ac ornamentis ullis vestiri nolint. Nec ambiguum est quin divinitus id ipsum conclave per angelos eo translatus è *Palæstina* fuerit, cum propter variorum scriptorum hac de re testimonia, tum miraculorum crebritatem, quibus locus iste jam tot seclis inauguratur & illustratur indies. Apparent passim donaria votiva per templi parietes, columnas, fornices atque tholos circumquaque suspensa; veluti statuarum, signa, imagines, arma, exuviae, vestes, aliaque instrumenta infinita, simul cum tabulis pictis scriptisque. Vberiore hujus templi descriptionem vide apud *Horatium Tursellinum Societatis Iesu* in *historia Lauretana*, *Leandrum*, aliosque. *Lauretana* dicitur ab *Laurea Silva*, quæ olim hic fuisse perhibetur. Episcopatus floret dignitate.

Ad *Musonem* porro in colle, cujus radices adluit *Amnis*, x ab mari milliaribus, antiqua visitur & Episcopalis civitas *Auximum*, quæ vulgo

go *Osmo*. Hinc *Auximates* Plinio. Meminerunt, ut *Colonia*, multæ inscriptiones. Auximati casco inter laudata genera gloriam tribuit Plinius. Summam loci antiquitatem testantur passim plurima nuper reperta Epitaphia & Elogia. Occuparat *Auximi*, patriæ Urbis, principatum superioribus annis Bocalinus Guzonius: sed gravissima, Ioannis Galeatii Sfortiæ, Mediolani Ducis ope, pressus obsidione, tandem se suaque omnia Pontifici dedere est coactus.

Cingulum.

Supra Auximum offert se *Cingulum* ad Musonem, hodie *Cingulo*. Condidit *T. Labienus*, qui C. Cæsaris Proconsulis Legatus in Galliis longo bello tantum sibi corraferat ex prædis divitiarum, ut oppidum hoc privata impensa condiderit. Inter *Cingulum* & Auximum honestum est oppidum *Staphilum*; infraque inter colles montemque Apennino vicinum Castellum vetus *Rapillum*. Deinceps in ora III P. M. ab Ostio Musonis Vrbs fuit *Humana*. Sic Melæ dicta, quæ *Numana* Plinio. Ab Siculis conditam notat Plinius. *Humana* hodie vocatur, Episcopali dignitate celebris. Non procul hinc *Silolum* est oppidum, vino nobile. Altero ejus Promontorii latere Castellum *Ficardum* est.

Ancona.

Sub Cumero Promontorio ANCONA est, ut antiquitate, sic & opibus, pulchritudine, atque emporio, propter portus commoditatem, celeberrimo, famosa & insignis; ideoque Græcorum, Illyricorum, ac Pannonum, imo totius Europæ gentium mercatura continua frequentatur. De ejus origine consentiunt auctores vetusti ac fide digni, Cor. Strabo, C. Plinius, atque Solinus, Græcam urbem esse, eamque Syracusios ob Dionysii Siculi tyrannidem profugos condidisse. Falluntur, qui Dore ejus conditores arbitrantur fuisse, Juvenalis Poëtæ versiculo decepti, quod Doricam appellet Ancona, ludens in rhombum ingentem Domitiani Cæsaris, satyra quarta:

Incidit Hadriaci spatium admirabile rhombi

Ante domum Veneris, quam Dorica sustinet Ancon.

Non animadvertentes venuste Poëtam una illa voce primam urbis originem atque simul vetustam civium linguam denotare, qua Syracusii conditores, ut & Siculi fere omnes, antiquitus usi sunt: quemadmodum Theocriti, Moschi, Epicharmi, Syracusanorum Poëtarum non solum scripta testantur, sed & antiqui Siculorum nummi plurimi adhuc extantes, Doricam eam fuisse. Colonia Romanorum quando facta fuerit, non plane liquet. Verisimile est, post Tarentinum bellum circa annum urbis DCXXCV, devictis à P. Sempronio consule Picentibus, & Italiæ finibus ad Æsim amnem usque prolatis, Anconem in limitibus colonos fuisse deductos. Constat quidem ex Plinio Coloniam Siculorum primum fuisse, qui libro III, cap. XIII, in Piceno Numanam à Siculis conditam scribit, & ab iisdem coloniam Anconæ, appositam promontorio Cumero in ipso flectentis se oræ cubito. Hinc Ancon Græca voce dicta fuit, quod & urbs, & promontorium forma cubiti se incurvent, & portus stationem tutam faciant. Agrum vere postea Anconitanum per Romanos limitibus Gracchanis per centurias in

Italia.

jugeribus assignatum colonis fuisse; variorum auctorum veterum liber de limitibus memoriæ prodidit. Itaque sub Imperio Romanorum hanc urbem ob portus opportunitatem semper admodum floruisse, auctores multi demonstrant. Cujus quidem portus Trajani Aug. impensis magnificentissime restaurati ingentes & præclaræ adhuc extant reliquæ. Vrbs ædificiis nitida, opulenta mercatura, & negotiantium inquilinorum frequentia copiosa. Quæ opposita promontorio Cumero, mari atque opportunissimo portu à Septentrione clauditur, portis, propugnaculis, atque muris undique munitissima, summorum Pontificum industria. Portus quidem ille capacissimus cum natura, ac promontorii situ, tum opere atque arte veterum, clausus atque adeo tutus est, ut inter primos atque pulcherrimos orbis terrarum adhuc celebretur: quamvis horum atque superiorum temporum supina negligentia quibusdam in locis oppleatur. Extant adhuc magna ex parte marmorea septa, quibus undique vestitus fuit. Item suis interstitiis columnæ, ad quas naves alligabantur; gradus item perampli, per quos ad aquas descenditur, necnon onera ac merces extrahi è navibus evehique in terram solent. Habuisse spaciosas porticus multis columnis innixas, cognoscimus ex nummis antiquis, in honorem Trajani excusis, in quibus portus ejusdem forma effigiata visitur, & qualis olim fuerit, cum Neptuni signo arundine coronati in undis ante fauces decumbentis juxta delphinum cum navis gubernaculo in dextra. Apparent catenæ duplices, quibus fauces occludebantur, & in ipso portu quinqueregis prætoria, celoces, triremes, phaseli, aliæque naves multæ. In ejus medio inter porticus noscitur arcus ille sublimis, quadrigis & trophæis in fastigio onustus; à senatu populoque Romano in ejus beneficii memoriam Trajano ibidem erectus, & adhuc temporis extans: qui licet quadrigis, trophæis, imaginibus, signis litterisque æneis inauratis, omnibusque suis ornamentis sit spoliatus (quemadmodum ex vestigiis, in quibus ænea signa, litteræ, parerga, aliæque figilla marmoreo operi suis locis plumbo ferroque infixæ fuere, colligimus) non minus tamen spectantium oculos in admirationem rapit atque detinet. Dum scilicet accurate considerant ejus molis artificium, pulchritudinem ac justam symmetriam partium. Quandoquidem numeris omnibus absolutissimum corpus illud marmoreum paucis immanium lapidum coriis, id est, ordinibus in altum æqua crassitudine evehitur: atque tam frontis, quam laterum undique scenographiam perfectissimam venusta cum quadam eutythmia repræsentat. Idque inprimis eximium videtur, architectique summam peritiam atque securitatem ostentat; quod arcus ipsius partes, & ornamentorum membra quæque; nimirum stylobatæ, atque spiræ columnarum; item capitulorum abaci, plinthe, echini, flores, ac teniæ; nec non fastigii & apsidum projecturæ, fasciæ, coronæ, zophori, triglyphi, cymatia, simæ; sic & titulorum tabulæ, & quidquid est appendicum, quibus arcus honorarius similis exornari solet; non foris adjuncta, sed ex vastis marmorum

Portus Anconitanus.

Portus Anconitanus in nummo Trajani Imp.

Arcus Trajani in portu pulcherrimus, ejus descriptio.

Cir Ancon dicta.

G g g

morum

morum quadris, è quibus totum opus constat, sint simul exsculpta, & artifice manu ad amussim expolita, coagmentataque tam concinne; ut inter quadrorum commissuras ne cultelli mucronem quis inferere posset, & ex uno Parii montis saxo totus arcus excisus à longe videatur. Elogium, quod detractis æreis inauratis literis in arcus fronte supra apsidem extat, causam declarat, cur eo loci Trajano August. ejusdemque conjugii Plotinæ August. & forori Marcianæ, jam tum inter Divas relatæ, in honorem exstructus fuerit.

Publica opera.

Præpugnaculis urbs sex superbit, quæ vulgo *Il Ribellino del Porto*, *Il Cavalliero di S. Stephano*, *La Fortezza del Cassaro*, *Il Cavalliero della Porta del Calamo*, *Il Ribellino di S. Agostino*, *Il Lazaretto*: omnia suis tormentis bene instructa. Est ibi Domus, quæ vulgo *della Farina*, quam incolunt qui ab Legato Pontificio in consilium adhibentur, nobiles Anconitani, quorum Magistratus tres durat menses. Continua Græcorum, Illyricorum, Pannonum; imo totius Europæ mercatura insignis, viis longissimis, sed angustis, frequens habitatur. Genuit *Augustinum*, Ordinis Eremitarum, Theologum; *Franciscum* & *Nicolaum Stalamentios*, Iure consultos; *Cyriacum*, singularem Antiquitatis indagatorem. Sub Imperio maxime floruit Romanorum, à quibus *Coloniæ* eo ductam patet ex Plinii libro III natur. histor. cap. XII. Postea, ab Gothis diu obsessa non modo expugnari plane non potuit, sed & Classis Gothicæ navium XLVII victrix evasit; ex quibus vix decem fuga sunt elapsæ, ceteris omnibus aut captis, aut in mari submersis. Sequenti deinceps ætate Langbardorum dominatum sustinuit, qui

Clari Viri.

Imperium. Majorum.

sedem in ea Marchionatus habuerunt. Iis deletis profligatisque, in fidem se dedit Cæsarum Germanicorum. Ab Saracenis hinc incensa, at non ita multo post instaurata, & populo opibusque aucta, suæ facta est potestatis: salvo tamen clientelari jure Pontifici Romano: sub cuius imperio postea omnino esse cœpit, arte Bernardini Barbæ, Episcopi Casalensis, & Ludovici Gonzagæ, Clementis VII Legionum Præfecti. Ager suburbicarius cum rerum omnium, tum vini generosi est fertilis.

Ager.

Ad Anconitani Agri fines in ora *Aefis* est, qui *Fiumecino* hodie. Propter hujus ostium Arx est (Rocca vulgo) ab Anconitanis ad agri finitimi tutelam condita, tormentisque contra prædonum excursions instructa. Inter Apennini colles, *Aefis* urbs invenitur; *Aefis* Straboni & Ptolemæo: Hodie *Giesi*, Episcopali gaudens dignitate.

Aefis fluvius & Vrbis.

Ultra est *Fabrianum*; oppidum quatuor nobilissimis Italiæ castellis ob ædificiorum splendorem connumerari solitum. Ea sunt *Crema* Langbardicæ, *Pratum* Tusciæ, *Barulum* Apuliæ, *Frabrianum* Markæ. Ædificatum volunt ob *Sentini*, veteris urbis, cujus ad sextum lapidem reliquæ supersunt, interitum. Opificum tabernis frequens, quæ ita distributæ sunt, ut vici singuli proprias habeant uno in loco, Fabri suas, calceolarii suas, chartarii suas. De *Baptista Clavello*, ejus aliquando principe, quemque habuerit vitæ exitum, & quæ inde sequuta, prodit memoriæ Blondus lib. XXV Historiarum. Inter præclaros viros habuit *Constantium*, Prædicatorum ordinis monachum, à Pontificibus in Divorum numerum relatum.

Fabrianum.

Qualitas.

Situs.
Adificiorum.
Turres.

Fora.
Templum.
primarium.

Episcopatus.

Vulcani
Templum.

TERRITORIUM PERVSIIVM.

Perusia.

ERVUSIA à Cortona
xx millibus passuum
versus orientem solem
sita, urbs est antiquissi-
ma, Livio, Straboni,
Vellejo, Plinio, Ptole-
mæo aliisque scriptori-
bus antiquis memora-
ta. Ptolemæo & Dioni
Latinâ formatione

Græcis litteris est *περουσία*, at Diodoro, Appiano, ac Procopio simplici vocali *υ* scribitur *περουσία*. dictum etiam fuit Perusium. Hodiè urbs vulgo incolis vocatur *Perugia*. Oppidani inde olim omnibus pariter Latinis autoribus dicuntur *Perusini*. Perusiam dictam alii volunt à Perusio Trojano, alii à Perseo. Iustinus originem ejus ab Achæis ducit. At à Pelasgis Perusiam quoque, cum reliquis Græcis Etruriæ urbibus fuisse conditam, haud dubium est. Hinc etiam in *xxi* Principum Etruriæ urbium numero posita fuit. Tanta ejus est antiquitas, ut longè ante Trojanum bellum ab Vmbris condita fuisse credatur, mox à Pelasgis, ac tandem à Tuscis habitata. Magnus quoque ejus antiquissimis temporibus fuit splendor, dignitas ac potentia. Nobilitata postmodum maximè fuit, quum ab Octavio Augusto obsideretur, famis & incendii calamitate. Antonius enim pulsus undique viribus Cæsaris, Perusiam se contulerat. Vñs Cæsar virtute & fortuna sua Perusiam expugnavit; compulitque ad extrema deditiois, turpi & nihil non experta fame. Antonium inviolatum dimisit. in Perusinos magis irâ militum, quam voluntate sævitum ducis. Urbs incensa, cujus initium incendii Princeps loci ejus fecit Macedonicus, qui subiecto rebus ac penatibus suis igni, transiitum se gladio flammæ intulit. Restitutam tamen à Cæsare testantur literæ cubitales portis incisæ. Urbs ipsa colli insidet Apennini: natura loci permunita. Aedificia habet cum publica, tum privata, valde nobilia, ampla, excelsa. Turribus est plena; ex quarum nulla cognosci tota prospectu potest; quod commune illi cum Urbino. Fora sunt bina; *Rotundum* & *Rimenum*: In Rotundo Fons est, & Palatium. In Ecclesiæ Cathedralis Sacratio S. Lucæ Evangelium est in cortice scriptum, aureis litteris; & *D. Herculani* monumentum, Martyris & Episcopi; cujus se ossa servare perhibent cives, uti & *Benedicti XI* P. M. Beatæque *Columbæ*. Episcopatus gaudet titulo. In fundamentis ædificiorum, quæ à Pontifice diruta, repertum est *Vulcani Templum*, cujus apud Appianum lib. v fit mentio. Alii volunt eo loco fuisse, ubi nunc D. Angeli Aedes, sub cujus altari majore saxum antiquum visitur, Romanis litteris incisum. Verba adscribam, quod ea *Patronum Perusinarum* præferant: *Italia.*

Situs.
Aedificia.
Turres.

Fora.
Templum
primarium.

Episcopatus.

Vulcani
Templum.

C. VIBIO. C. F. L. N. TRO
GALLO. PROCVLEIANO
PATRONO. PERVSINORVM
PATRONO. ET. CVRATORI. R. P. VET
TONENSIVM. IVDICI. DE. V. DEC. AEDI
LI. PATRONO. COLLEGI. CENTON
VIBIVS. VELDVMIANVS
AVO. KARISSIMO. OB CVIVS
DEDICATIONEM. DEDIT
DE CVRIONIB. *. II. PLEBI. *. I.
L. D. D. D

In latere

DEDIC. IDIB. IVL
IMP. M. AVRELIO. ANTONINO. AVG.
PIO. FEL. II.

Alter Versus sub Terra latet, vel erasus est.

Incolæ, quorum mediocris est frequentia, *Incolæ.*
animis ingenisque sunt summi; non minus ad
litteras, quam arma prompti. *Perugini superbi, &*
buoni soldati, & la miglior spada del Papa. De Re- *Res gestæ.*
bus, quæ ad hanc Urbem olim, vel ab ejus in-
colis, gestæ, legendi Livius cum aliis locis, tum
lib. vi, ix, x, xxvi, cxxv, & sequent. Ap-
pianus lib. v Bellor. Civilium, Florus lib. iv
Histor. Romanæ, cap. vii, Eutropius lib.
vii, Orosius lib. vi, cap. xvi, Suetonius in
Octaviano Augusto cap. xiv, & seq. Plinius
lib. vii, cap. xlv. Solinus cap. iiii; & Proper-
tius lib. ii, Elegia i. Inter omnes *Italiae* urbes
felicitatem scribitur à Blondo nacta fere inau-
ditam: quod eandem pæne status & rerum
conditionem, quæ ante Romam conditam, &
postea sub Regibus, Coss., Imperatoribus fuit,
usque in hunc diem retineat: varias tamen sæ-
pius difficultates & calamitates experta; & tam
ab externis, Gothis nimirum, Duce Totila,
(consulendus Procopius lib. iiii de Bello Go-
thico) Langbardi, & aliis passa; quam civili-
bus conturbata factionibus, præsertim *Raspan-*
tium Gibellinorum & Nobilium Guelphorum. Legendus
omnino Leander Albertus. Hodie in Pontificis
Romani est ditione, arce, quam *Citadellam* vo-
cant, accepta: cui emolientæ opera per cives
est communicata, nemine in calce lapidibusque
portandis immuni; sacris & profanis ædibus dis-
jectis, ut in utrumque forum pateret. Admini- *Magistra-*
stratur Iustitia à Pontificis Gubernatore; cui *rus.*
ex civium primorum numero, qualicumque li-
bertatis specie, adjunguntur; habitantes apud
S. Laurentium. Academia *Perusina* circa annum *Academia.*
c 1500 florere cœpit; iisdem ornata privile-
giis, quæ in l. unica. C. de Professorib. qui in
urbe Constantinop. docent, Constantinopoli-
tanæ Academiæ tribuuntur; uti docent ad eam
leg. Bartolus, qui & alia ibi privilegia com-
morat.

H h h

morat. In ea Baldus Ius Civile professus est tanta gloria, ut summus Iuris commentator, & terrestre quoddam Numen vocaretur. Septuaginta in ea sunt Iuris Doctores, è quibus quinque & viginti Ius continuo docent; aliis artibus disciplinisque vix in Perusia locus est. Ad servos Mariæ tumulus est Baldi. Baldo Perusino utriusque Iuris consultissimo, filii pientissimi faciendum curarunt, probaveruntque. Vixit annos LXVI, menses x, dies vi. Obiit M ccccxc die xxi Sept.

*Interpres Vtriusque Iuris ingens,
Orbis gloria, patriæ decusque
Hic Baldus jacet ille Bartholinus.
Hui? Baldum haud tegit hoc, sed ossa Baldi,
Marmor, fama nitens volat superstes,
Cælum spiritus innocens recurrit.
Dic Lector vale & hinc recede felix.*

Collegia.

Petrus Anchoranus inter Italia urbes Iurisprudentia floruisse Perusium scribit. Amplissima sunt collegia, in quibus annuo censu vitæ subsidia Studiosis suppeditantur. Est inter alia Collegium Vetus & Novum, vulgo Sapiencia Vetus & Nova: quarum illa D. Gregorio sacra, Episcopo loci, ut Provisori; Hæc D. Hieronymo dicata, Priori Canonico Cathedralis Perusinae, & Consulibus Mercantie vulgo, paret. Apud S. Dominicum insignis est Bibliotheca.

Bibliotheca.

Ager.

Agro Perusino, etsi multas adierit & lustraverit regiones Ioannes Campanus, nullam tamen cultiorem amœnioremque seumquam cognovisse, scribit. Vasta omnia & montosa prius intuenti, quum autem propius accedis, nihil cum agrorum cultu, tum benignitate cœli, terræque ubertate felicius. Ager sane fructiferis jucundisque adsurgit collibus; qui vini, olei, ficuum, pomorum, aliorumque optimorum fructuum fertiles. Campi adjacent, tritico ceteroque frumento copiosi. Peculiare de hac Vrbe edidit opusculum Marius Podianus, Orator insignis.

Non longe à Perusia est Cerquetum, & trans amnem Gestorem oppida, Mons Petriolus, Mercatellum, Mons Vejanus, Campinianum, Marcianum, Collis longus, Ripa-bella, Mons Castellum & Cervaria.

Lacus
Thrasymenus,
qui &
Perusinus.

Inter Perusiam atque Cortonam magnus conspicitur lacus, qui vulgo nunc Lago di Perugia adcolis dicitur, id est, Perusinus lacus: at olim Græcis Θρασυμένου λίμνη, Latinis Thrasymenus lacus vocitabatur. Insignitus est ingenti illa clade, quam heic secundo bello Punico ab Hannibale acceperunt Romani: eoque nomine Græcis juxta ac Latinis monumentis maxime celebratur. Hannibal, Arretium & castra Flamini prætervectus, inter Cortonenfis monteis & lacum

Thrasymenum, qua hodieque celeberrimum est à Florentia Perusiam commeantibus iter, contendit in vallem, quæ secundum lacum inter vicum Ossariam & oppidum Passinianum longitudine sua v ferme occupat millia passuum. In medio hoc spatio domus à situ vulgarem adpellationem habet *la casa del piano*, id est, *Domus planitiei*. Latitudinem vallis colligit brevis amniculus, ab opidulo, unde in lacum profluit, vulgo *Fiume di Sanguino*, sive *Sanguinetto* dictus. ipsi oppidulo imminet Polybii ille collis natura munitus atque inaccessus, qui vallem ab hac parte claudit: castellum ei postea à Romanis impositum fuisse, indicant rudera quædam, vulgo adcolentium hodie *Reliquie di Trasimena*, sive *Trasimena rovinata* dicta: quia oppidum heic olim nomine Thrasymenum exstitisse sibi persuadent. Cæterum primæ vallis fauces, sive, ut Livius, saltus primus, per quem vallis ab Arretio advenientibus aditur, est apud prædictum vicum: qui ab ipsa Romanorum clade nomen per tot sæcula ad hanc nostram ætatem tulisse putatur *Ossaria*; vulgo *Ossaia*, & corruptius *Orsaia*, ab ossibus ubique sparsis, dictus: unde ego etiam amniculum illum & oppidulum supradictum *Sanguinei* nomen accepisse existimo. Alter saltus, sive angustia secundæ clauduntur ipso oppidulo *Passiniano*. Ad hæc duo loca à dicto colle protenduntur utrimque colles alti atque continui, qui duo latera vallis cingunt. apud dextrum latus Hannibal ipse collem, qui super Passinianum fauces secundas coarctat, cum Hispanis Afrisque infedit; inde Balearis & cæteram lavam armaturam in tumulorum dextrum hoc latus claudentium vallibus locavit: equites vero & Gallos sinistri lateris tumulis occultavit, longa serie ad ipsas usque primas fauces & vicum Ossariam porrectos. Itaque Flaminius, Arretio Hannibalem consequens, cum exercitu ingressus, id tantum hostium, quod adversa in fronte apud Passinianum erat, conspexit, mox à tergo & à sinistra undique ex pluribus prædictorum tumulorum vallibus hinc equites etiam atque Galli, inde Balearis & cæteri levis armaturæ milites in eum coorti sunt; à dextra fugam etiam prohibente ipso lacu. Et hæc est, ut inquit Livius, nobilis illa ad Thrasymenum pugna, atque inter paucas memorata populi Romani clades. Quindecim millia Romanorum in acie cæsa sunt. decem millia sparsa fugâ per omnem Etruriam diversis itineribus Romam petiere. mille & quingenti hostium in acie, multi postea utrimque ex vulneribus periere. Sed & sex millia, quæ per adversos hostes, eruptione impigre facta, ex saltu evaserant, postero die capta sunt.

TERRITORIUM ORIVETANVM.

Vernaculè

IL ORVIETANO.

Ingitur ager Oriveta-
nus Senenli, Perusino,
Vmbriæ, Patrimonii
S. Petri, & Ducatus
Castri agris. Metropo-
lis est ORIVETVM, An-
tonino Oropitum, Pro-
copio Vrbiventum & Vrbis
Vetana. Plinio Herbanum.

Sita est in excelsi præ-
ruptique montis planitie, sine muris, quorum
vicem rupes supplet. Sed situm ejus adcuratissi-
me describit Procopius Gothicar. rer. lib. II,
his verbis: *Velisarius simul atque Vrbiventum perve-
nit, universos loco opportuno castra ponere jussit: ipse ve-
ro omnem urbem circumiens, speculabatur, num aliqua
ex parte impetum in eam facere posset. Ac nullâ quidem
machinâ, nullâ vi expugnari posse videbatur. per insidias
vero eâ se potiri posse, haud desperabat. quippe tumulus
ex cava terra erigitur unicus; superiore sui parte planus,
atque equalis; inferiore autem præruptus. circum eum
rupes pari altitudine, non ita prope, sed ad lapidis fere ja-
ctum, urbem undique cingunt. Super hunc tumulum præci
mortales urbem adificarunt, nullis muris clausam, alio-
ve opere munitam. siquidem locus ipse naturâ suâ in expu-
gnabilis videbatur esse. quippe unicus ad urbem à petris
patet accessus. quo custodito, incolæ nullum aliunde ho-
stium impetum metuebant. etenim eo loco, quo natura
aditum ad urbem struxit, ut dictum est, amnis semper
magnus atque impervius spacium, quod medium est in-
ter tumulum & prædicta saxa, occupat. proinde etiam exi-*

*guam quandam fabricam in hoc aditu struxerunt præci
Romani. Cælo fruitur jucundissimo, prospectu
amæno, aëre salubri; nisi cum æstivis mensibus
in vicino amne Pelia (qui Pelia Catoni dicitur)
canabis maceratur; hinc enim infectus fœtore
aër civibus permolestus est. Vrbis templum ha-
bet sumptuosissime exstructum, Porphyretico
marmore incrustatum, cujus frontem statuæ
marmoreæ summorum artificum opere elabora-
tæ exornant. Inter eas est statua Dei formantis
ex costa Adæ Evam. Templi fenestræ sunt ala-
bastreticæ, instar vitri pellucidæ. Sunt hic ædes
splendidissimæ ab Urbano V, P.M. anno 1367 fa-
ctæ. fons ibidem profundissimus à Clemente
VII in rupe excisus, ad cujus introitum legitur:
Quod natura munimento inviderat, industria adjecit.
Profunditas ejus dicitur cclii cubitorum.*

Non procul hinc, meridiem versus, oppidum
episcopali dignitate est *Bagnaræa* vulgo dictum,
quod Paulo Diacono *Balneum Regis* vocatur.

Porro ad occidentem *Aquapendens* est, oppi-
dum oblongum, & in monte positum, viâ, quæ
Sena Romam ducit, inter lacum Vulsinensem
& amnem Prilem five Paliam. Patria est Hiero-
nymy Fabricii, celeberrimi apud Patavinos
Anatomici, in cujus laudem exstat distichon:

Martia Fabricio jactat se nomine Roma,

Pendula Fabricios tu quoque gignis Aqua.

Vulgo *Acquapendente*, Ptolemæo *Ἀκὺλα* *Acula*: licet
vocem hanc corruptam esse putet Cluverius ex
vera genuinaque *Ἀκὺλα*, *Aquila*.

Vmbria
unde dic

Fines s
dum S
bonam
Plum

Et Po
ment

Qu

Vn
die
Sp

V M B R I A,

five

DVCATVS SPOLETINVS.

*Vmbria
unde dicta.*

MBRIA nomen ab Vmbro fluvio habet, vel ὠμίς ἡ ὕβρις, ut docet Isidorus lib. XIV, cap. IV, quod tempore aquosae cladis, inquit, imbris superfuert, & ob hoc Vmbria Graece cognominata. Aliis ab umbra dicitur, quod ob

montium altitudinem & vicinitatem regio sit umbrosa. Gulielmus Postellus in sua Etruria putat Vmbriorum nomen ab Graecis loco Hebraici esse suppositum: h enim notat fluctum significare & aquarum copiam: inde Ombrios sive Vmbrios olim vocatos Gallim, impluviatos; quos posteritas vocavit Gallos.

*Fines secundum Strabonem, Plinium,**& Ptolemaeum.**Quarta.*

Latissimos Vmbriae fines olim habitos, non obscure docet Strabo libro V, Ariminum & Ravennam usque sese extendisse, dicens. Plinius lib. III, cap. XIV, Vmbriam angustioribus includit terminis nam ab finibus tantum agri Ariminensis Anconam usque per littus Superi Maris incedens in Adriæ fonte consistit, omnemque continentis tractum per Apennini juga Ameriam usque adjicit: ut ex horum notatione Vmbri quasi duplices videantur fuisse, Cisapennini & Transapennini. Ptolemæus duas hic statuens gentes, Vmbros & Vilumbros, his quidem, qua meridies est, Tiberim; qua oriens, Anienem; qua septentrio, montem Apenninum; qua denique occidens, Vmbros, facit limites: illis autem ad occasum Gallos Togatos; ad Septentrionem, Senones; ad ortum, Vilumbros, ad meridiem Etruscos adlocans conregionales. Ptolemæi descriptionem sequi est animus: iisdem finibus servatis, Vmbros & Vilumbros hac descriptione complectar, quum jam Transapenninos Vmbros in Piceno descripserim. Regio ab Apennino majore ex parte occupata, in situs sui varietate se quodammodo videtur oblectare. Nunc enim altis asperisque quasi horret montibus; nunc collibus vestitur, qui vini, olei, ficuum, aliorumque fructuum mirum quam fertiles; nunc denique amœnissimas pandit planicies, nihil non frugum abunde ferentes.

Incolæ reliquis Italiæ populis sunt bellicosiores. Vmbriorum gentem antiquissimam existimari Italiæ, legimus apud Plinium lib. III, cap. XIII, ut quos (addit) Vmbrios ab Graecis putent dictos, quod inundatione terrarum imbris superfuissent. Sed fabulosum hoc, quum diluvium fuerit universale, nullaue terræ pars tunc supereminuerit.

Vmbria, hodie Ducatus Spoletinus.

Vmbriam hodie, quamvis non totam, Spoletinum Ducatum appellant; vulgo Ducato di Spoleto, ab urbe Italia.

be Spoleto, quæ olim Regia fuit Ducum Langobardorum.

A Septentrione incipiendo, occurrit primum civitas NUCERIA, lateri item Apennini adhærens, vulgo Nocera. Populi Plinio Nucerini sunt, quos Favonienfes & Camulanos cognominari tradit. Volaterranus, Blondus, Leander & Nigler scribunt Alphetemiam etiam dictam ex Livio. Sed Alphaterna apud Livium legendum docet Sigonius ex Diodoro. In Samnio ponit hanc Livius. Alfaternorum etiam meminit Plinius. Hanc Nuceriam Constantiam appellat Antoninus. Onuphrius Nuceriam Constantinam coloniam vocat. Cicero ad Atticum non semel Luceriam nominat. Quatuor hujus nominis urbes in Italia habet Ptolemæus, quarum unam in Apulia Daunia collocat. Hanc etiam Nuceriam vocat cum Ptolemæo Suetonius. Sed Luceriam appellant uterque Plinius & Livius, item Strabo, apud quem Leucheria legitur. Stephano ex Polybio Luceria est. Sine E in medio legit codex Polybii Lucra. Luceria Dei Saraceni Leandro nunc dicitur. Addit illi aliquando Divæ Virginis, *Città di S. Maria*, nomen inditum, sed pristinum nomen prævaluisse. Quarta Nuceria Ptolemæi est in Gallia Togata, ubi hodie *Rivo de Lufera* est, ut putat Leander, qui hæc de Nucerrano Vmbriæ oppido porro commemorat: Nuceria civitas est lateri Apennini adhærens. Nuceriam Strabo vocat, & à vasis ligneis commendat. Nuceria quoque Ptolemæo dicitur. Plinius Nucerinos Favonienfes memorat Alfaterniam olim cognominatam ait Blondus, idque ad differentiam aliarum Italiæ Nucerriarum. Est enim in Campania Felice altera, in Apulis tertia: quamquam illa verius appellari Luceria debeat, nimirum ut ab hac Alfaterna, item à Campaniæ Nuceria, nec non alia ejusdem nominis in Apennino, agro Mutinensi, discernatur, quemadmodum Volaterranus scribit. Idem quoque contendit Alfaterniam Vmbriæ civitatem ab hac Nucerræ civitate diversam fuisse, prorsusque deletam. Ego credere ausim, aut hanc urbem Alfaterniam esse, aut illam loco saltem propinquo existisse, ut eversæ nomen post huic Nucerræ sit additum; quo à cæteris ejusdem nominis internoscere-tur. Alfaterniæ mentionem sæpe Livius facit, præsertim cum Livium Consulem ad eam obsidendam profectum, & oppidanos in populi Romani potestatem redire coactos scribit.

Haud procul inde in amœna planitie Fulginium se offert, Fuligno vernacule; sexaginta supra centum stadiis Perusia distans. Tinna dividitur, flumine parvo & inglorio. Conditum est hoc oppidum

K k k

dum

dum in orbem, tribusque partibus habet monasteria DDD. Augustini, Francisci, Dominici; Templum item D. Feliciani, opus novum, satilque pulchrum. Ad situm pertinet Silii illud:

— parvoque jacens sine mœnibus arvo.

Fulginia.

Quem locum enarrans Marfus, ætate quidem Silii, muris eam caruisse; postea vero pulcherrimis & optimis ait cinctam. In foro palatia sunt tria: In uno habitant VII Viri *Fulginales*, ad quos primum civiles deferuntur controversiæ, Magistratu fungentes bimestri: in altero Prætor, qui graviores causas dijudicat: cuius munus sex durat menses: in tertio Gubernator, cui summa potestas Pontificis nomine tribuitur. Episcopatus fulget titulo. Illustravit plurimum nomen hujus urbis *Gentilis* Medicus, scriptis, quæ edita, celebris. Excisam à Perusinis anno MDCCXXCI scribit Blondus lib. Hist. XVII, non sine gravissima indignatione Martini V, P. M. qui Perusinos anathemate percussos expiare noluit, nisi restitutis urbi novis mœnibus. Ab eo tempore *Fulginum* semper floruit. Censentur *Fulginales* eximie præ cæteris gentibus tragemata ex laccaro conficere, quæ vulgo *Fulginata* vocant.

Publica opera.

Episcopatus.
Clari Viri.
Res gestæ.

Hispellum.

Res gestæ.

Affisium.

Viri clari.

Episcopatus.

Trevi, olim
Mutusca,
& Trebia,
vel Trebula.

Quinque à Fuligno P. M. dextra situm est *Hispellum*; quod *Spello* vernacule. In imperio est & ditione Perusinarum: ideoque anno MDCCXXIX direptum à Philiberto Arausorum Principe, Caroli V Cæsaris Legato; anno autem MDCCXXXVI, Paulli III P. M. jussu, mœnibus nudatum; eaque forma nunc jacet.

Quinto ab Hispello lapide ostentat sese edito loco *Assisium*, dictum ab *Assi* monte proximo, *Assesi* vulgo & *Sisi*. Municipium quondam Romanorum, Ptolomæo & aliis memoratum. Patria est D. Francisci, ordinis Minoritarum conditoris. In fronte oppidi templum est excelsis fornibus conspicuum, ingentis molis, dicti S. Francisci memoriæ cultuique erectum, præsentem atque annuente Gregorio IX summo Pontifice, architecto quodam Iacobo Germano. Divi cines in infima æde (tres enim sunt ordine ascendentes; unde quanta totius Basilicæ altitudo sit ac vastitas conjicere licet) magna veneratione coluntur. At sub mediis templi ara eos jacere hæc inscriptio indicat: *Sub isto altari requiescit corpus B. Francisci fundatoris ordinis fratrum minorum, sacris stigmatibus divinitus insignitum. Hinc intus subter altare est una columna concava, in qua jacet ampulla crystallina, in qua ampulla est una costa B. Ioannis Baptistæ, quam Dominus Papa Innocentius IV. suis propriis manibus collocavit.* In D. Claræ templo simulachrum Christi crucifixi monstratur, diciturque pro comperto collocutum cum D. Francisco fuisse. Haud procul foro ædes ostendunt, in quibus natus fuerit D. Franciscus.

Affisium Episcopatus dignitate clarum. Vexatum adeo civilibus legitur discordiis, ut pene interierit. Est & hic sepulchrum Regiæ Cypri; item IX Sociorum D. Francisci: Bibliotheca insuper instructissima: domus quoque vetusta, quam *Iovis Pagan. templum* fuisse memorant. Ab Fuligno ulterius læva in parte *Trevi* invenitur. Olim hoc oppidum *Mutusca* dicebatur. Virgilius libro VII *Æneid*.

Ereti manus omnis oliviferaque Mutusca.

Trebula post dicta; sed hæc *Trebula* non fuit *Trebia*, ad quam clades illata ab Hannibale Romanis. *Trebia* enim calamitatis Romanæ memoria celebris, fluvius est ultra Placentiam in Gallia Togata, docentibus id omnibus Historiographis: *Mutusca* autem Virgilii procul à *Trebia* sunt in *Vmbris*, prope Sabin; quæ & *Trebula*. Martialis *Trebulanum Caseum* loquentem facit his verbis:

Trebula nos genuit, commendat gratia duplex;

Sive levi flamma, sive domamur aqua.

Humidam Trebulam vocat alibi idem Poëta:

Humida qua gelidas submittit Trebula valles:

Et viridis Cancris mensibus alget ager.

E regione *Trevi* *Mons Falco* est, oppidum amœnis in collibus; novum quidem, sed incolis frequens: quo B. Clara, Eremitarum ordinis virgo, fertur orta.

Mons Falco.

Tum in radicibus ejus collis, viaque quondam *Flaminia Bevania* est, *Beregna* vulgo: *Mevania* Livio, Tacito, Solino, Suetonio, Antonino, & aliis Latinis. *Mevania* natus est *Propertius*, ipso canente lib. IV:

Bevania olim Mevania.

Vmbria me notis antiqua penatibus edit.

Propertii patria.

Mentior? an patriæ tangitur ora tue?

Qua nebulosa tuo inrorat Mevania Campo,

Et Lacus æstivis intepet Vmber aquis,

Scandentisque Axis?

Regionis quoque nomen est, cui primaria urbs cognominis *Mevania*. Territorium ejus armentorum gregumque hodie est ferax. Erumpit hic è *Trebulanis* collibus *Clitumnus* fluvius limpidissimo copiosissimoque fonte. Observarunt veteres cum vicinos campos pabuli lætitia usque adeo fecundare, uti bouum prægrandium armenta proferant & pascant, & aquæ *Clitumni* potæ boves candidos reddant, Plinio, Lucano, Servio, Maronis commentatore, & aliis multis id ipsum testantibus. Ex his quidem armentis, Romanis *Vmbriæ* victor eximios quosque tauros candidos reservare, & ad triumphalia sacrificia signare solebat, velut victimas opimas & ob faultum candoris omen in victoria lætissimas. Hos inauratis cornibus diademate & vittis redimitos ducebant in Capitolium triumphantes Imperatores, & undis ex eodem amne sumptis perfusos, Iovi & Diis immolabant. Atque has ob causas *Clitumnus* hic pro deo cultus ab *Vmbris* fuit, cui non solum ædes, sed & lucos consecrasse Verustatem, ipse *Propertius* indicat, dum ita canit:

Ager.

Clitumnus.

Qua formosa suo Clitumnus flumina luco

Integit, & niveos abluit unda boves.

SPOLETVM pervenimus, à quo Ducatus *Spoletani* nomen *Vmbriæ* tributum. vulgo *Spoletum*. *Virbs* splendida est, & rerum omnium copia affluens, quæ *Langbardorum* Principum sedes diu fuit. Multis ante ætatibus illustris fuit & firma colonia Latina, velut Cicero in *Balbiana* testatur; quam *Vmbris* devictis populus Romanus deduxit triennio post *Brundisium*, sicut ex *Paterculo*, & *Livio* colligimus. C. Claudio *Centhone*, Marco *Sempronio Tuditano* Coss. quæ post cladem ad *Thrasymenum* acceptam *Annibalem* victorem, ut *Livius* refert, ausa repellere, eundem docuit ex unius coloniarum viribus con-

Spoletum.

con-

conjicere, quanta moles Romanæ urbis esset: quum plurimis suorum amissis, inde signa vertere, moxque in Picentinorum fines traducere exercitum cogeretur. Floruisse admodum florentè Romano Imperio, vetera ædificia & antiquitates adhuc residuæ demonstrant. Suspiciunt etiamnum hospites amplissimum Theodori Gothorum Regis Prætorium, ab ipsis tamen Gothis post cum regia destructum, sed à Narsete Iustiniani Imper. Legato restauratum: Item theatri fundamenta, Concordiæ fanum, formas extra urbem sublimes ac solidas aquæductuum, ex Apennini costis partim excisas, partim opere lateritio ex ima valle fornicibus in altum subductas; nec non majoris basilicæ ardua recta, marmoreosque parietes, arcem in Amphitheatro constructam, pontemque lapideum, qui magno ingenio factus, pilis grandibus xxiv sustinetur, & urbis editiorem partem arcis vel amphitheatro in alio colle posito conjungit. *Spole- tum* frustra ab Annibale obsestum, ibidemque marem in foeminam conversum, & Spoletinos gravissimis bellorum Punicorum temporibus auxilia Populo Romano præbuisse, recenset Livius.

Quas, declinante Imperio, passum fuerit *Spole- tum* calamitates ab Gothis, commemorant Blondus & Sabellicus. Insignem etiam cladem accepit ab Frederico Ænobarbo, quod Alexandro III P. M. faveret; & anno cto cccxxiv à Perusinis. In prætorio jus dicunt vii-Viri Spoletini, quibus in consilio adsunt alii lx, forma reipub. Summa tamen potestas est penes Gubernatorem Pontificis. Spoleti nomen illustant *Clari Viri*. *P. Cornutus* Orator, de quo Cicero de claris Oratoribus; *C. Melissus*, quem Grammaticis adcentent Suetonius & Eusebius. Alios multos prætereo. Martyrio coronati in hac urbe leguntur sub Diocletiano *Carpophorus*, *Abundius*, *Sabinus*, *Exsuperantius*, *Marcellinus*, *Venastianus* cum uxore & liberis, *Gregorius*, plurimique alii. Episcopatus claret dignitate.

Vicina Spoleto oppida sunt, *Capo di Acquo Cervetum*, *Ponte Castello*, patria Iohannis Pontani, magni nominis viri & omni disciplinarum genere præstantissimi. *Cassia*, & post Cassiam P. M. vii inter montes maximos urbs est, quæ vulgo *Norsa*, *Nursia* Latinis dicitur. De ea Virgilius lib. vii *Æneid*.

Qui Tiberim Fabarimque bibunt, quos frigida misti Nursia.

Nursia. Ad quem locum Servius, *Nursia*, inquit, urbs in Piceno est, *Frigidaque dicta*; vel quia revera talis, vel quia nocens. Gracchi enim ubique in concionibus suis *Nursios secleratos appellare*. Quod hanc urbem in Picentibus collocet, ex Plinii facit sententia, à quo Regioni iii tribuitur. Aliis auctoribus in Vmbria; aliis, inter quos Ptolemæus, in Sabinis est. Parum refert. Adscribenda diversitas regionum vicinanti, quæ hic confines. *Frigida* vero Virgilio dicitur propter montium circumjectorum, qui nivibus perpetuo occupantur, ingensque propinquis locis frigus conciliant, altitudinem: unde & eodem libro à Virgilio dicuntur *Montosa Nursia*. Ab *Nursia Nursini* Plinio in iv Regione. Livius libro xxxiii Vmbriæ populos, & præter *Italia*.

hos *Nursios* & *Reatinos*, & *Amiternos*, *Sabinumque agrum*, omnes pollicitos fuisse milites memoriæ prodit. Tradit idem libro xxxviii *Nursios* Scipioni milites ad instruendas naves *Africano bello paratas misisse*. *Nursinas rapas* celebrat præter Martialem, Plinius libro xviii, cap. xii. *Nursiam* illustrarunt *Sertorius* ille, militari apud Romanos gloria celeberrimus; *Benedictus*, Monachorum pater; *Vespasia Polla* Imp. *Vespasiani mater*. Discordiis civilibus pessime nunc afflicta jacet.

Spoleto P. M. xvi versus *Africum* distat *Inter- Interamna*, quæ vulgo *Terni* vel *Terani* nat' à *Palæstrin*. Dicta, quod *inter Amnes*, altissimam scilicet ex *Nar- Unde dicta*, re fossam ipsumque *Narem* sita. Ab ea *Interam- nates*, quorum & meminit Tacitus. Docet tabula marmorea magna & antiqua; quæ ibidem juxta summum templum parieti inserta est, conditam *Interamnam* fuisse annis dcciv ante Cn. Domitium Ahenobarbum & M. Camillum Scribonianum consules, qui fuere post Romam conditam anno dccxxiv, quo *Interamna* salutis libertatique ac genio municipii sacra publice facta sunt, in adulationem *Tiberii Cæsaris*, propter sublatum *Sejanum*. Romæ igitur octoginta duntaxat juniorem esse & sub *Numa* rege conditam constat. Fuit & altera *Interamna* ejusdem nominis ad *Lirim* in *Latio*, quam coloniam Romanorum scribit lib. x Livius deductam fuisse cum *Cassino*, *M. Valerio*, *P. Decio Mure* Cos. anno urbis dcxl. *Interamnatum* ager, ut antiquitus, ita & nunc propter situm & aquarum dulcium abundantiam summe fecundus est; nimirum in descensu Apennini, meridiem & inferum mare versus ejus positi colles & campi, perpetuis fontium ac fluminum rivis irrigui, fructuum feracissimi sunt. Nec mentiri Plinium re ipsa compertum est, fœnificia quotannis tria vel quatuor admittere *Interamnatum* prata, nec non postea pabulo non minus emolumenti dare, quod quidem incredibile nostratibus videtur. sed productæ in conspectum (verba Pighii sunt) vastæ magnitudinis rapæ xxx librarum amplius pondo, quarum septenæ justo pondere asinum onerare queant, fidem fecere. Nec non Plinius quadraginta librarum sese vidisse affirmat libro xviii natural. historiæ. Urbem olim fuisse majorem, veterum ædificiorum ruinæ, quæ circa sunt, loquuntur. In foro statua conspicitur, cujus basi incisum: NEPTVNO SACRVM. Inge- *Clari viri*, nia magno numero tulit: cum primis *Ioannem Marcellinum*, virum doctum & prudentem, Apostolicæ Cameræ quondam Auditorem. Commendantur hujus urbis columbæ cum ob insignem magnitudinem; tum ob carnis præstantiam. Episcopatus gaudet titulo. Vinum notæ optimæ *Vernaccia*. *Spoleto* versus *Solis* occasum, haud procul *Tiberi* vetusta civitas in colle occurrit *Tuder*, vulgo nunc *Todi* dicta. *Silius*: *Tuder hodie Todi*.

Sed domus haud obscura *Tuder*.

qui *Tudertes* Martem coluisse ait libro 8:

Et haud parci Martem coluisse *Tudertes*.

Situm est in amœno fructiferoque colle. Civilibus discordiis hoc tempore propemodum subversum jacet, indignissime acceptum avorum memoria ab *Altotello*, indigno patriæ alumno; *L II* de cu-

de cuius inmanissimo tandem supplicio legendus Leander. Episcopatus claret honore. *Tuder* ortu suo illustravit *Martinus* I, P. M. ut *Platina* & *Petrarcha* notant: Blondus *Martinum* III dicit. Natus etiam hic *Antoninus*, vir Græce Latineque doctissimus; testantibus id aliquot *Plutarchi* vitis, *Latio* ab ipso donatis. Inter *Tiberim* & *Narim* antiqua civitas est *Amelia* in Colle: sic vulgo audit, quæ *Ameria* *Ciceroni*, *Plinio* libro III, cap. XIV. oppidani inde dicuntur *Amerini*. *Silius* lib. VIII:

*His populi fortes Amerinus & armis
Vel rastris laudande Camers.*

Ameriam *Cato* apud *Plinium* loco indicato prodit ante *Persei* bellum conditam annis MDCCC LXIV. Bellum id initium cœpit A. *Hostilio Mancino*, & C. *Atilio Serrano* consulibus, Anno urbis Romæ MD LXXXI, ante natum Iesum CLXXII. Condita igitur fuit *Ameria* annis ante ipsam Romam CCC LXXXIII; ante natum Christum MD CXXXVII. Ortus *Ameria Roscius*, quem sua facundia defendit M. *Tullius*. Episcopatu dat sedem. Ager *Amerinus* (qui lege Imp. Augusti adsignatur Veteranis apud *Frontinum* de *Coloniis*) uber est, & bonus, frumento, vino, oleo abundans, collibusque nitens amœnis, qui vitibus & arboribus fructiferis passim vestiti. *Virgilius* & *Georg.*

Atque Amerina parat lente retinacula viti.

Sunt quoque inter *Tuderum* & *Narniam* oppidula varia, *Castellum Tudertinum*, *Castel Tudino*: *Cesæa* oppidum, *Ciesæ* vulgo; & *Aqua Sparta*.

Ad exitum deinde *Via Flaminia* pons ex la-

tere cocto *Naris* ad *Narniam* transitum jungit. Nec procul eodem in amne grandissimis innixi pilis, arcus quidam ingentes adparent nobilis ævetusti pontis, mirabili arte facti ex lapide quadrato permagno; quo ab collis, qui citra flumen est, radicibus per amnem ad *Narniam* commebatur. Maximum id opus fuisse indicant rudera. Celebratur à *Martiale* libro VI epigrammat.

*Sed jam parce mihi, nec abutor Narnia Quinto,
Perpetuo liceat sic mihi Ponte frui.*

Scribit & *Procopius* lib. I belli Gothic. haud unquam Pontis Arcus altiores sibi visos. Edificatum ex *Cimbricis* spoliis ab *Augusto* clamant *Narnienses*.

Reate, vulgo *Rieti*, inter primarias olim urbes *Sabinorum* fuit, cuius vetustissima est origo. quippe quam *Aborigenes*, à *Sabinis* urbe sua *Listâ* pullos intra sese recepisse, *Dionys.* lib. I testatur. quod ante bellum *Troianum* factum est. Municipium fuit, dicatum magnæ *Matri*. Patria fuit D. *Columbæ*, quæ anno MD MD Perusiæ obiit: *Thomæ Moreni*, & aliorum. *Reatinos* multos laudat *Strabo*. Mulam ibidem peperisse memorat *Livius*. Agrum *Reatinum* *Varro* *Italiae sumen* vocavit, cuius tanta est fecunditas, ut peritica in eo relicta postridie non appareat, propter herbam, qua convestita est. Hinc *Reatine paludes*.

Ducatus *Spoletinus* & *Marca Anconitana*, junctim *Legationem* constituunt.

S A B I N A,
TVSCIA SVBVRBICARIA,
PATRIMONIUM S. PETRI,
E T
ROMÆ TERRITORIUM,
olim L A T I V M.

D E S A B I N I S.

Vnde dicti.

Mbris ab Austro contermini fuere *Sabini*, antiquissimi Italiae populi; sic dicti, ut ait Varro, quod ea gens præcipue colat Deos, id est *Διὸς Ἰσίδωρος*, in quem sensum Plinius: *Sabini*, ut quidam existimaverunt, à religione *Ἰσίδωρος* Deorum cultu *Sabini* appellati. A *Sabo* quodam derivat Silius Italicus lib. VIII:

—pars laudes ore ferebant
Sabe tuas, qui de patrio cognomine primus
Dixisti populos magna ditioe Sabinos.

Fines agri Sabini.

Opicæ originis eos fuisse arbitratur Cluverius, hoc argumento adductus, quod Sabinis idem fuerit cum Osci sive Opicis sermo. Osci Campaniam tenuerunt, unde pars eorum novo nomine *Sabini* profecti, Aborigenes ex eo agro eiecerunt, qui postea inter *Vmbros* atque *Latinos* appellatus est *Sabinus*. Primus locus, quem occuparunt, fuit *Tesfrina* vicus, prope *Amiternum* oppidum & amnem *Aternum*, qui vulgo nunc vocatur *accolis Pescara*. unde porro arma moventes ad *Tiberim* usque & *Anienem* amnes penetrarunt. De cætero, Cato apud *Dionysium* testatur, obsedisse *Sabinos* agrum, qui *CCLXXX* stadia, id est, millia *xxxv*, ab *Adriatico* mari distet: ab *Tusco* vero stadia *CCXL*, id est, pas-

suum *xxx*: Longitudo vero ejus paullo mille stadia; id est millia passuum *cxxv* colligat. qua descriptione diserte is innuitur ager, quem sub Romanorum etiam Imperio à *Naris* fontibus ad *Anienis* fere confluentem tenuere. *Leander* Sabinorum fines statuit *Narem*, *Apenninum*, *Tiberim* & *Anienem*, hoc tempore *Sabiniam* appellari dictitans, quicquid inter lacum *Velinum*, *Reate*, *Tiberim*, *Narem* & *Anienem* continetur. Apud *Plinium* duodecim Sabinorum populi recensentur, *Amiterni*, *Curenſes*, *Forum Decii*, *Forum Novum*, *Fidenates*, *Interamnates*, *Nursini*, *Nomentani*, *Reatini*, *Trebulani*, qui cognominantur *Mutuscæi*, & qui *Suffenates*, *Tiburtes*, *Tarniates*. Tota regio egregie fertilis est oleis ac vitibus. Gladium quoque feracissima, & pecori producendo aptissima. Celebris est *Sabinarum* virginum raptu, & Imperii *Romani* societate, recepto in urbem *T. Tatio* *Sabino*. Postea lapsu temporis immemores *Sabini* factæ sub *Tatio* affinitatis, populum *Romanum* sub regibus, deinde etiam iis exactis, sæpe laceſſiverunt, triumphati aliquoties potius, quam victi; postremum etiam belli contagio sese *Latinis* adjungentes. Eos *M. Curius Dentatus* *Cos.* intra eum tractum, quem *Nar* ambit, fontesque *Velini*, *Hadriatico* tenus mari, igne ferroque vastavit. qua victoria tantum hominum, tantum agrorum in potestatem redactum, ut in utro plus esset, nec ipse poterat æstimare, qui vicerat. Tandem omnino debellati fuere, iisque civitas data sine suffragio.

Populi.

Regionum indoles.

TVSCIÆ SVBVRBICARIÆ

E T

PATRIMONII D. PETRI

DESCRIP T I O.

Vfciā Suburbicaria terminatur ab Oriente Tiberi fluvio, à Septentrione Territorio Vrbevetano, ab Occidente Marta fluvio, & à meridie Mari; hanc, perperam aliorum errores secutus, Maginus Patrimonium D. Petri appellavit, cum ea hujus Provinciæ portio, quam Comitissa Mathildis Ecclesiæ Romanæ legavit, proprie eo nomine appellari soleat. Totam non donavit, sed partem, & hanc extra longe plura. Nihil in contrarium facit quod Sancti Petri Patrimonii Provincia sæpius appelletur, interque Summi Pontificis Provincias numeretur, & in legibus editisque Pontificum Patrimonium S. Petri legatur, atque proclameretur; nam ea Viterbii Legationem, & Legati Ditionem solam designat, quæ pars Tusciæ Suburbicariæ est, non Provincia tota. Præterea omne id quod pro temporum varietate fideles Divo Petro tanquam hæreditatem relinquebant, id omne Summi Pontifices Patrimonium D. Petri nominabant. Ita Divi Petri Sabinensæ Patrimonium in Sabina, in Regno Neapolitano Campanum, Siciliensæ Patrimonium in Sicilia dicebatur. Incipiendo igitur à septentrione occurrit primum ad lacum Volturnum *Bolsena* vel *Bolseno*, oppidum inædificatum ruinis antiquissimæ urbis *Vulturni*. Memoratur Volturnum Livio, Straboni, aliisque, etiam Juvenali Satyra III:

*Quis timet aut timuit gelidâ Præneste ruinam,
Aut positis nemorosa inter juga Volturnis, aut
Simplicibus Gabiis, aut proni Tiburis arce?*

Oppidani inde sunt Volturnenses & Vulturnenses. unde Tacitus Annal. lib. 6 Sejanum appellat *Vulturnensem*. Antiquissima urbis memoria exstat apud Livium libro 5, in Consulatu L. Valerii Potiti & Manlii Capitolini anno urbis Romæ CCCLXIV, anno antequam urbs à Gallis capta fuit. Vulturnensem urbem caput Etruriæ vocat Valerius Maximus. A Postumio Cos. olim vastata legitur: deinde servorum conspiratione aliquando occupata; quo tempore civibus auxilia à populo Romano petentibus, Decius Murena cum exercitu missus, dominos à servorum imperio vindicavit. Sed & Plinius urbem hanc totam fere fulmine concrematam tradit. De Volturnis notandum, quod idem Plinius scribit: *Exstat, inquit, Annalium memoria, sacris quibusdam præcationibus vel cogi fulmina vel impetrari. Vetus fama Etruriæ est, impetratum, Volturnos urbem agris de-*

populatis, subeunte monstro, quod vocare Voltam, evocatum à Porfena suo rege. Antiquitatem urbis testantur vetustissima cum suis inscriptionibus marmora. Hodie deleta est & in villam prope modum conversa. Incolæ asservare se dicunt corpus D. Christinæ Virginis: memorant enim historiæ consecratæ miraculum, ab aliis descriptum. Plinius agrum urbis tantæ fertilitatis esse perhibet, ut oleæ ibi post primum, quo satæ, annum, sint fœcundæ & fructum ferant. Vina producit nobilia, præsertim vero *Apiana*. Illud in transcurso annotare libet, in lacu Vulturnensi insulam esse à Monachis D. Francisci habitatam, in qua Almaricus Ostrogothorum Rex, Almasundam genitricem occidi passus est. de qua Procopius lib. I belli civilis, & Cassiodorus, qui eam adeo facundam & edoctam scribit, ut extremo afficiendi supplicio & Almasundam orantem audientes, mortem plane contempserint: Sunt hic epigrammata quædam vetusta ab aliis citata.

Ad dextram Bolsenæ, oppida occurrunt *Sancti Laurentii, Grotta, Gradoli, & Valentanum*. Rursus ad lacum, *Caput montis, Martha & Tuscanella*, per-^{Tuscanella.} vetustum & nobile oppidum, ditionis Ecclesiæ Romanæ. Olim dictum fuit *Tuscania*, oppidani *Tuscanenses*. Ab hac tota provincia nomen sortita est.

Rursum ad lacum, supra Martham in via, ^{Mons Faliscorum.} quæ Viterbium ducit, occurrit *Mons Faliscorum*, vulgo *Monte Fiascone*, Ptolemæo *Falernum*, & quondam Faliscorum caput, situm arduo loco, nobile vino muscatelli, lino & aliis fructibus quamplurimis. Cato arcem *Iri* vocat, & ab Argis conditam refert. Prope Faliscus lucus est Etruscorum, quem nunc vulgo *Il bosco di monte Fiascone* appellant. Ovidius ab Aleo conditam canit:

*Argiva est Pompa facies: Agamemnone cæso
Et scelus à patrias fugit Aleus opes.
Iamque pererratis profugis terraque marique
Mœnia felici condidit alta manu.
Ille suos docuit Iunonia sacra Faliscos.*

Ager hujus oppidi peramœnus, fructiferis nitet collibus.

Hinc secundum Tiberim *Grafinianum* est, in-^{Ad Tiberim oppida.} fraque *Specianum*, cum *Viturchiano* oppido, mox eodem situ *Bomartium*, dein ad Tiberim, *Munianum*, pauloque longius *Bassanum*. Et ad confluentes Naris ac Tiberis *Hortia* civitas, *Hortanum* Plinio dicta; vulgo *Orti & Orta*, sine aspiratione; quam Itali prorsus nullam in lingua sua habent, sive non pronunciant, quamvis sæpe adscriptam. Haud dubie antiquissimum atque primum illius oppidi nomen fuit *Horta*: unde Plinio deriva-

derivatum vocabulum *Hortanum*. Paulo Diacono Langobardicarum rerum lib. 4, cap. 8, *Horta* dicitur.

Lacus Vadimonis.

Atque hic loci hoc latere terminus Etruriæ est, qui in Vmbros vergit. Secundum Tiberim viâ Flaminia incedenti vestigia occurrunt magni in Tiberi pontis ab Augusto facti, juxtaque altera in ripa civitas Ocrea fuit. Tribus ab *Horta* P. M. prope Tiberim in amœna planicie *Bassanensis* est, quem *Vadimonis* lacum esse autumat *Leander*. Eum sic describit *Plinius Iunior* lib. 8, epist. 20 ad *Gallum*: Exegerat, inquit, profocer meus, ut *Amerina* prædia sua inspicerem. Hæc perambulant mihi ostenditur subjacens lacus, nomine *Vadimonis*; simul quedam incredibilia narrantur. Pervenit ad ipsum. Lacus est in similitudinem rotæ circumscriptus, & undique equalis: nullus finis; obliquitas nulla. omnia dimensa, paria, & quasi artificis manu cavata & excisa. Color ceruleo albidior, viridior & presior. sulphuris odor, saporque medicatus. Vis, qua fracta solidantur. spacium modicum: quod tamen sentiat ventos, & fluctibus intumescat. Nulla in hoc navis: sacer enim est: sed innatant insule herbide, omnes arundine & junco tectæ; quæque alia fecundior palus, ipsaque illa extremitas lacus effert. Sua cuique figura, ut modus: cunctis margo densus; quia frequenter vel litori vel sibi illisa terunt teruntque. par omnibus altitudo; par levitas. quippe in speciem carinæ humiliter radice descendunt. Hæc ab omni latere perspicitur; eadem aqua pariter suspensa & mersa. interdum junctæ copulatæque & continenti similes sunt: interdum discordantibus ventis digeruntur: nonnunquam destituta tranquillitate singule fluitant. sæpe minores majoribus, vel ut cymbula onerariis, adhærescunt: sæpe inter se majores minoresque quasi cursum certamenque desumunt. Rursum omnes in eundem locum adpulse, qua steterunt, promovere terram; & modo huc modo illuc lacum reddunt auferuntque: ac tum demum, quum medium tenuere, non contrahunt. Constat pecora herbas sequuta, sic in illas, ut in extremam ripam, procedere solere: nec prius intelligere mobile solum, quam litore abrepta, quasi illata & imposita circumfusus undique lacum parent. Mox, quo tulerit ventus, egressa, non magis, se descendisse, sentire, quam senserint ascendisse. Idem lacus in flumen egeritur: quod ubi se paulisper oculis dedit, specu mergitur: atque conditum meat: ac, si quid ante, quam subduceretur, accepit; servat & profert. Hæc tibi scripsi; quia nec minus ignota, quam mihi, nec minus grata credebam. Nam te quoque, ut me, nihil æque ac naturæ opera delectant. Vale. Vocatur hodie lacus vulgo ab oppido proximo *Il lago di Bassano*, juncis ac vepribus cinctus; in similitudinem rotæ etiam nunc circumscriptus, & undique æqualis, nullo sinu, obliquitate nulla, colore ceruleo albidior & viridior; odore sulphureo, saporque medicato: sed spacio longe, quam olim, brevior: quod neque naves neque insulas pecora ingressa portantes in medio ferre possit. altitudinis tamen est immensæ. undæque ejus nonnunquam flatibus per subterraneos cuniculos repente erumpentibus, mirandum in modum commoventur: interdum subsidunt: nec effluunt, idque aliquando per integrum annum. Mox iterum in tantum exundant, ut brevi in Tiberim decursu plures simul convolvant molas. Pisces nec gignit lacus, nec alit: sed luridos serpentes testudinesque. interdum carbonem eiecit. Ad hunc lacum Romanus Etruscos

Italia.

vicit anno ab Vrbe condita cccclxx. de qua victoria *Livius*: Ad *Vadimonis*, inquit, lacum Etrusci lege sacrata coacto exercitu, cum vir virum legisset, quantis nunquam alias ante simul copiis, simul animis dimicant: tantoque irarum certamine gesta res est, ut à neutra parte emissæ sint tela. gladiis pugna capit. Deinde commemorato prælii modo, illum diem ait primum abundantes fortuna veteri Etruscorum opes fregisse: casum enim in acie quod roboris fuerat, & castra eo impetu capta direptaque.

Non longe à lacu *Bassanum* est oppidum, unde lacui nomen hodiernum esse dixi. Sequitur *Bassanellum* in colle situm, *Gallefinum*, *Corchianum*, *Ignanellum*, *Valetanum*, item ad Tiberim *Burgetum* *D. Leonardi*, vicus lautus & opulentus. A *Burgeto* per antiquæ viæ *Flaminie* vestigia, quæ plurimis in locis etiamnum lapide strata cernuntur, incedenti, Civitas *Castellana* præcellis in rupibus occurrit. Fuit hic olim *Fescennium* in *Phaliscis*, aliis *Fescennia* dicta, quam *Argivos* condidisse *Solinus* autor est, & ab insigni equitis armati denominatam *Annius* testatur. Incolas ejus ita *Virgilius* describit:

Hi *Fescenninas* acies, equosque *Faliscos*,
Leander legit, equitesque *Faliscos*:

Hi *Soractis* habent arceis, *Flaviniaque* arva.

Et *Cimini* cum monte lacum, lucosque *Capenos*.

Est tamen & aliud in *Campania* *Fescennium* oppidum, de quo fortasse *Servius*, ignoratione hujus, quod in *Phaliscis* erat, *Virgilianum* illud accepit. Hinc *Fescennini* versus, qui canebantur in nuptiis, dicuntur allati; sive ideo dicti quia *fascinum* putabantur arcere, uti est apud *Festum*. De quorum origine sic canit *Horatius*:

Agricole præci fortes, parvoque beati,
Condita post frumenta levantes tempore festo
Corpus, & ipsum animum spe finis dura ferentem,
Cum sociis operum & pueris & conjuge fida
Tellurem porco, *Silvanum* lacte piabant,
Floribus & vino genium, memores brevis ævi.
Fescennina per hunc inventa licentia morem,
Versibus alternis opprobria rustica fudit;
Libertasque recurrentes accepta per annos
Lusit amabiliter.

Fescennini sane versus erant, per quos inductæ rusticorum personæ cum in se, tum in alios jocosa convicia alternis canebant, non solum in nuptiis, uti patet ex *Festo*, *Senecæ* *Medea*, *Catullo* in *Epithalamio*, *Plinio* lib. xv, *Ausonio*que; verum etiam in conviviis, aliisque hilarioribus hominum conventibus, ut docent *Horatii*, quæ ante scripsi, *Livii*que libro vii, testimonia. Tam olim grati fuerunt *Fescennini* versus, ut ne *Octavianus* quidem *Augustus* ab iis scribendis abstinuerit. Vnde apud *Macrobius* legimus lib. Saturnal. ii, Temporibus Triumviralibus *Pollio* nem, quum *Fescenninos* in eum *Augustus* scripsisset, dixisse: At ego taceo: non est enim facile in eum scribere, qui potest proscribere. *Fescenninos* omnium elegantissime fecit *Anianus Poëta*. De eo *Ausonius* in *Centone nuptiali*: Nam quid *Aniani* *Fescenninos*, quid antiquissimi Poëtæ *Livii* *Erotopægnion* libros loquar? Fuit *Anianus Faliscus*, *Probi* Grammatici discipulus, *Agellii* (qui de eo, libro vii, & xx,) amicus, per ea tempora, quibus ad Imperium Romanum evectus est *Hadrianus*. Non procul

N n n

hinc

Aræ Muti-
ne.

hinc in Vejentibus erant *Aræ Mutiæ*, Plinio memoratæ his verbis : *Ad Aras Mutias in Veiente, & apud Tusculanum, & in sylva Cyminia loca sunt, in quibus terræ impacta non extrahuntur.* Vrbs hæc summo monti imposita erat. *Vmblicam* vocavit Cato. Ripam Tiberis porro legenti se offert *Mons Soractes*, hodie *Mons D. Sylvestri* vocatur, quia in eo S. Sylvester Pontifex metu Constantini Imperat. latitaverit. Sub hoc monte Strabonis seculo *Feronia* fuit, urbs à Dea *Feronia*, quam hujus agri gentes summa religione colebant, denominata.

Feronia.

Nepeta.

Nec longe hinc oppida antiqua exstiterè, *Flavinia*, *Ferentinum*, *Trosculum*, *Mæonum*, *Turrena*, *Mæonia*. Sunt & hoc ipso tractu oppida *Celino*, *Fabrica*, *Caprarola*, & *Nepet* civitas, nomine nonnihil mutato *Nepa*, *Nepe*, *Nepeta*, *Nepete*, *Nepeus*, *Nepi*, vel *Nepis*, vel *Nepita* dicta. Inscriptio antiqua sic habet :

HERENNIAE. C. F. IVSTÆ
M. APISTIVS. M. F. PAL. SABINVS DVVMVIR
VEIOS. IIII VIR. NEPETE.

Colonia Romanorum huc deductam testantur *Livius* quoque ac *Vellejus*. Postea municipium quoque Romanorum factum. hinc in antiquis inscriptionibus, quæ hic exstant, municipes memorantur *Nepesini* & plebs *Nepesina*. *Festus* author est, à gentis insigni, quod erat *scorpius*, nomen esse impositum. *Livius* urbis memoriam multis in locis usurpat, præsertim lib. 6, ubi à *Valerio* captam, oppidanisque, præterquam defectionis auctoribus, parcitum scribit. Item lib. 20, quum inter *XII* numerat, quæ cum populo Romano *Hannibali* se opponere noluerunt.

Viterbium.

A *Nepete* ad Occidentem converso *VITERBIVM* occurrit, hodie *Viterbo*, quod alii *Vesulam*, alii *Longolam*, alii *Vetuloniam*, alii *Elbii Vicum*, alii *Etrurium*, alii *Forum Cassii* olim fuisse perhibent. *Vnus Blondus* *Viterbium* novam, vel non admodum vetustam esse urbem scribit, addens ejus nomen parvo in castello ad annum suo tempore sexcentesium *Viturvium* fuisse. *Viterbii* castri meminit *Anastasius*, qui circa annum Domini 860 vixit sub *Ludovico II* Imperatore, in vita *Zachariæ Papæ*, & item *Viterbien*sis civitatis in vita *Hadriani Papæ*. *Annius Viterbium* dictum vult, quasi *Vei Verbum*, id est, *Curule Terbum*. Aliis apud *Annum*, tanquam *Vita heroum*, *Vis trium urbium*, *Vita urbium*, *Vita herbidum*, *Vita inermium*, *Vis thermarum*. *Rhenano* *Viterbium*, quasi *Wit Erbum* Germanico nomine. Situm est in radice montis *Cymini* longi & præcipitis, loco plano & irriguo, lapide quadrato ædificata; factionibus *Columnensium* & *Vrsinorum* valde agitata, turribus plena. Fontes in publico duos habet. *Vnum* Germanico more factum, quasi castellum aquæ per canales ductæ, *wie ein Rohrstasse*. Abundat vino, frugibus & fluminibus, (uti *Egelido*, *Rivo obscuro*, *Rivo Vrcerio*, *Alcione*, *Rossino*, *Rivo Atlao*, *Albiano*, *Vessano*, *Catenace*, *Vejaque*) fontibus tam medicatis quam dulcibus, inter quos sunt aquæ *Cajæ*, ab antiquis scriptoribus laudatæ. Multa hic leguntur epigrammata. inter cætera duo notabilia. *Vnum* de *M. Tullio*

Cicerone *C. Iulii Cæsaris* decretum, alterum *Desiderii Longobardorum* Regis edictum. Sed vereor, ne illud *Tullianum* confictum sit, ut de patriæ suæ origine, omnique adeo Italia fabulosa commentus est *Annius Viterbiensis* monachus, qui & *Berosum* & ejus farinæ scriptores subdititios pro veris evulgans, multos in eundem traxit errorem. *Desiderii* edictum ita se habet :

Rerocamus Statuta Regis Astulphi contra Vetulones edita, ut lacus non *Tyrensum*, sed *Vetulonum* sit, qui lacus magnus Italiae dictus est; qui eorum ager prius est Italia dicta, ab Ibi sede Itali, & ut sua *Longoli*, non *Longobardolam*, sed cognomine sui *Ampliatoris Tyrrheni Terbum* vocent, & sub uno muro cingant tria oppida, *Longolam*, *Vetuloniam*, & *Tirrbeniam*, *Vulturnam* dictam *Etruriam*, totamque urbem nostram adjectione *Viterbum* pronunciant, ut *Rhoda* & civitas *Balneoregium* dici jussimus. Permittimus pecuniis imprimi *FAVL*, sed amoveri *Herculem*, & poni *S. Laurentium* eorum patronum, sicut *Roma* & *Bononia*. Iubemus quoque reparari *Comentam*, *Dardanum*, *Astum*, *Faranium*, *Cornitum* & *Tuscanellum*. Nos enim non sumus *Tusciae* destructores, ut nos apud *Gallos* accusat *Hadrianus Papa*. Nam ædificavimus à fundamentis, vobis quidem *Volsiphrenis*, *Calnellum*, *Vicum Orchianum*, *Balnearia*, *Barbaranum*, & *Gariophilum* : *Sentinatibus* autem *Aufedonias* & *Rodacofanum* : *Volatenis* *Rodocomalum* : *Luna* *Sergianum* & *Petram Sanctam*, olim *Fanum Feroniæ* : *Phocensibus* *SS^{cos} Geminianum* & *Miniatem* : *Iesulanis* oppidum, in quo vagos sparsos *Arinianos* & palantes *Fluentinos* collegimus rursus, plures antiquas nobiles urbes ampliavimus, & muris cinximus, ut nunc agimus circa *Lucam*, *Pistorium*, *Aretium*, *Orobitum*, *Etruriam* nunc *Viterbum*; cujus nomen, aut à nobis constituta decreta si quis violaverit, aut capite puniatur, aut laqueo stranguletur. Hoc itaque non est *Etruriam* destruere, ut nos arguit *Hadrianus*, qui pacem ultro à nobis oblatam respuit. Quare tibi *Grimoalde*, *Præfecte Viterbiensis*, precipimus, ut quamdiu pax dubia perseverat, jubeas omnes *Tusciae* milites paratos esse in armis, & commentus ac stipendia sine avaritia in promptu fac habeas; ut non solum hostibus occurrere, sed illos invadere possis, cives non gravabis novis exactionibus.

Episcopum Viterbo primus dedit *Cælestinus III* P. M. teste *Platina* in ejus vita. Orti hac urbe *Petrus Antonius Episcopus Signanus* : *Ioannes Annus sacri Palatii magister*, *Facius Sanctior*, *Ecclesiæ Romanæ Cardinalis*, aliique. Principatu urbis diu potiti leguntur *Vici*, donec ab *Ægidio Carila*, *Cardinale* & *Legato Romanæ Ecclesiæ*, cujus tum in *Gallia* sedes erat, pulsati. Eo tamen defuncto rursus ad Imperium venerunt. *Vici* postea successerunt *Gatti*, à *Magance*siis, ope *Vrsinorum*, aliquoties ejecti, sed à *Columnis* iterum restituti; quorum factionibus & seditionibus urbs adeo debilitata, adeoque flammis ferroque vastata, ut magna ex parte ruinis deformata nunc jaceat. Sæpe hic ad longum tempus confedere *Papæ Romani*, ut hic fatis cesserint, *Clemens Quartus*, *Adrianus Quintus*, *Ioannes Vigefimus Secundus*, qui hic conventus suos & conclave habuerunt.

Viterbo pass. *MXV* vestigia & reliquæ cernuntur urbis *Tarquiniæ*, quas hodie incolæ *Tarquene* appellant. Vrbs plurali numero *Livio*, *Frontino*, *Iustino*, *Itinerariisque antiquis Tarquinii* vocatur.

Ed. Tum
Desiderii
Regis Langobardorum.

Imperium
Majorum.

Tarquiniæ
vestigia.

catur. At Straboni ac Stephano est singulari numero feminini generis ἡ Ταρκυνία, *Tarquinia*. Oppidani inde dicuntur veteribus Tarquinienfes. Conditorum urbis Strabo Tarconem facit, præfectum Tyrreniæ, à quo Tarquinia urbs nomen habet. Qui Tarcon idem esse videtur, qui Tages Etruscis dictus est, quem, quod à pueris saperet, canum natum fabulantur. Putat Cluverius, hunc Tagum nullum alium fuisse, quam primum hominem Adamum, qui non haruspiciæ, uti fabulantur quidam, sed omnis divini cultus & sacrorum rituum disciplinam, quam ab ipso Deo acceperat, primus inter mortales docuit filios nepotesque suos. Hunc vero in suo quamque gentem solo terra editum credidisse, aliisque alios eum nominibus appellavisse. Pompejus Trogus jam à Theffalis & Spinambris Græcis conditam scribit. Inter XII Etruriæ urbes fuit, & quidem antiquissima, quippe quæ multis annis ante Trojanum bellum condita. Nam circa annum à condito orbe 2437, ante natum Iesum 1513, Pelasgos in has Italiæ oras fuisse delatos probat idem Cluverius lib. 3 Ital. antiq. cap. 1, licet Virgilius Aeneæ rebus post excisam etiam Trojam poëtica licentia Tarconem admiscuerit. Cæterum ab hoc primo conditore Tarcone sive Tarchone, oppidum ab initio Græcis hominibus dictum fuit Ταρκυνία, Ταρχυνία, Ταρχύνιον, & Ταρχύνιον. Magna atque opulenta fuit urbs, quum inde L. Tarquinius Priscus, ante Lucumon dictus, Romam migraret, ubi postea quintus Romanorum factus est Rex. Crevisse putatur ex ejus ruinis Cornetum. Condidit in ea urbe domum splendidissimam Demaratus Corinthius, uti est apud Dionysium Halic. Orti ea duo Romanorum Reges, LL. Priscus & Superbus, ambo Tarquinii inde nominati. Memoratur sæpe Livio, qui Tarquiniiis porcum humano ore natum scribit lib. 37, & eosdem ad vela classis, quam in Africam ducturus erat P. Cornelius Scipio, linthea narrat contulisse.

A Viterbo Meridiem versus Blera est, hodie Bieda. Inferius oram versus, Barbaranum, Vianum & Tolfa Nova, occurrunt. Quatuor à Viterbo miliaribus, via quæ ducit Romam, Canapina est oppidum, quod veteribus existimatur Capena. hinc luci Capeni Virgilio. Nec procul hinc versus Meridiem est Vicus, vernaculè Vico, unde nobilem Vicorum gentem; quæ Viterbinæ Reipub. principatum diu tenuit, originem traxisse, arbitratur Leander. Supra Viam Cassiam propter Cimini juga castellum Surianum est, Castel Soriano, ubi arcem totius Italiæ validissimam construxit Nicolaus III, ex Vrsinorum gente Pontifex Max. posteaque suæ familiæ concessit, ut autor est Volaterranus. Eam, quo tempore Pontificia sedes Avenione erat in Galliis, Brittones à Cardinali Cecesennensi, Gregorii XI P. M. Legato, in Italiam abducti, occuparant, neque prius ulla vi extorqueri sunt passi, quamvis ab Alberico Cuniato summo libertatis vindice reliquis Italiæ locis fuissent exturbati, quam Martinus V P. M. sedem Pontificiam ex Galliis Romam reduxisset. Is enim artibus, ingenioque ac muneribus id effecit, ut sponte excederent, arcemque suæ ditioni ac potestati restituerent. Septem Viterbo Italia.

miliaribus versus Meridiem Vetralla est, sequiturque mox Roncilio, Capranica, Bassanum, & Sutrium. Sutrium. Hujus multis locis meminit Livius, præsertim lib. 6, ubi Etruriæ claustrum ob loci naturam, & belli adversus Etruscos gerendi oportunitatem appellat: Camillum addens paulo post, audita Sutriorum defectione, militi edixisse, ut annonam tridui secum in iter deferret, quo celeritati profectionis adversus Sutrios obesse posset nihil. Hinc Plautinum adagium in Cafina, ut qui dierum aliquot annonam secum deferunt, ire Sutrium dicantur. Adscribit Livius, tantam fuisse Camilli celeritatem, ut eadem die Sutrium reciperet, ejectosque restitueret, qua erat ab Etruscis occupatum. libro quoque 9, pugnatum inter Romanos, Etruscos & Umbros acerrime ad Sutrium notat, amissaque Etruscorum & Umbrorum sexaginta fere millia, quorum pars cæsi, pars in captivitatem redacti. Colonia eo deducta fuit anno ab urbe condita 371, septimo post captam à Gallis urbem anno. Paucis hac ætate frequentatur, cavernis undique topho, cui insidet, incisus cinctum.

Mox per Veientes Romam tendenti occurrunt, Mons Rosens, & Bassanum, à dextris Cæsanum, Formellum, Gallera. Fuit heic loci olim Veji metropolis Vejentum, hodie quibusdam Martheniano, aliis Pontiana, aliis Civita Castellana dicitur. Quo situ fuerit, ingens hoc seculo inter doctos est certamen; quum tamen disertis certisque documentis facile ostendi potuerit. Tabula quippe Itineraria eam in ipsa via inter Romam & Nepete ponit. tum XII etiam à Roma eo usque numerat millia passuum, & hinc porro IX Nepete usque. Etenim quum ab Roma ad Nepete hodie XX omnino numerentur millia, altera IX millia eo itinere redundare, atque haud dubie ex superiori itinere, quod à Rubris & Vicefimo Interamnium versus ducit, à male diligenti exscriptore perperam huc transcripta, certum est. Fuit igitur Vrbs Veji circa ea loca, ubi nunc oppidum Scrofanum conspicitur, quod fufius demonstrat P. Cluverius Italiæ antiquæ lib. 2. Vrbs fuit opulentissima, agro suo usque ad mare & Tiberina ostia excurrens. Oblecta fuit decem æstates hyemesque, & quum plus aliquanto cladium intulisset, quam accepisset, postremo jam fato quoque urgente à M. Furio Camillo dictatore expugnata Romanis paruit. Antiquissima ejus fuit origo, ut quæ & ipsa cum reliquis principibus Etruriæ urbibus trecentis circiter ante bellum Trojanum annis, quam Pelasgi Tyrreni hanc regionem occupassent, constituta sit. Quum Romani ad Alliam flumen à Gallis fusi fugatique essent, plurima pars eorum huc incolumis, trajecto Tiberi, confugit, quumque urbs Roma ab iisdem Gallis capta atque incensa esset, agitarunt Tribuni plebem assiduis concionibus, ut relictis ruinis in urbem paratam Vejos transmigrarent. Coloniam huc aliquando deductam fuisse patet ex Frontini libro de coloniis. Defecerunt coloni, postquam ipsum defecerat oppidum, bellis civilibus exhaustum, qua de re ita Lucan. lib. 7,

— Gabios, Vejosque, Coramque
Pulvere vix tecta poterunt monstrare ruine.

O o o

Memo-

Memoriæ proditum, quum Nero Imperator domum ædificaret amplissimam, editos fuisse hos versus:

*Roma domus fiet, Vejos migrate Quirites:
Si non & Vejos occupat ista domus.*

Hinc & Propertius lib. 4, eleg. xi:

*Cossus at insequitur Vejentis cæde Tolumni,
Vincere quum Vejos posse laboris erat.
Necdum ultra Tiberim belli sonus; ultima præda
Nomentum & capta jugera terna Coræ.
Et Veji veteres, & Volscum regna fuistis,
Et vestro posita est aurea cella foro.
Nunc intra muros pastoris buccina lenti
Cantat, & in vestris ossibus arva metunt.*

Agrum ignobilius & insipidum produxisse vinum innuunt Poetæ. Horatius:

*Qui Vejentanum festis potare diebus
Campanâ solitus trullâ.*

Et Martialis in Epigr.

Sed Vejentani bibitur fex crassa rubelli.

De eo vino sic Columella lib. 4: *Vejentana uva non ita rubent, ut Aminæ, à quo colore Rubellane appellantur, eademque Fecennina, quod plus quam ceteræ fecis habeant.*

Transverso ex his locis itinere ad montem Soractem, primo Malianum occurrit, mox Mantianum, Stagia, Arinianum, ubi Adrianus IV P. M. obiit. Ad ripam Tiberis sunt Pontianum, Turrita, Nezanum, Fianum. Dextra tum in Mediterraneis Civitella, Limpriniano, Merlupo.

DVCATVS BRACCIANI.

DVcatus Bracciani undique terris Ecclesiasticæ ditionis cinctus est, Nobilissimum, Excellentissimæ Vrsinorum Domus ante aliquot sæcula, & antequam Pontifices Romani Romæ principatum obtinerent, patrimonium. Ideoque Patrimonii D. Petri par cenferi nequit, quamvis prædictus Maginus Sabbatinum nunc Braccianensem lacum in Patrimonio Divi Petri locet, cum is totus quantus est intra fines hujus Nobilissimi Ducatus sit. Urbem habet Ducatus Caput & sedem stemmatis Vrsinorum ad lacum sitam, Braccianum nomine, castro non ineleganti conspicuam; & Anguillaram, ad lacus ripam Orientalem, à qua locus quoque aliud nomen habet, quæ ad exitum fluvii Aronæ ex lacu Braccianensi sita est; præterea Vicarellum ad Occidentalem & Trivillanum ad Orientalem aliaque minoris momenti oppidula.

A G E R R O M A N V S,

olim L A T I V M.

Territorium Romanum quod vocant, LATIVM est, five Ager Romanus, vulgo *Campagna di Roma*, ad differentiam Campaniæ Felicis. Hujus descriptionem nunc aggreddimur. De etymo vocis variæ conjecturæ. Quibusdam sic dictum putatur à Saturno, qui patria profugus in his locis latuisse fertur. Vnde & Saturni vox originem habet à Syriaca, nempe voce סתר, quæ Latinis latere significat. Varroni placet Latii nomen huic regioni datum, quod inter Alpium & Apennini sublimes præcipites-

que rupes, mare, Lirim atque Tiberim quasi abscondatur & lateat. Alii à Latino rege Latium derivant. Nonnullis à latitudine derivatur, quod nulla Italiæ regio latius se inter montes & mare aspiciendam præbeat.

Latium vel vetus est vel novum. Veteris Latii fines fuere isti: à solis occasu, Anio fluvius, ab oppido Tibure ad confluentem usque Tiberis: hinc ipse Tiberis ad ostia usque: à Meridie, mare inferum, à Tiberis ostiis, ad medium locum inter duo oppida Patricam & Ardeam, quorum hoc Rutilorum fuit. Hinc ab ortu hiberno limites fuit, quo Latinorum includebantur oppida, Lavinium, Aricia, Lanuvium, Albanus mons, Labici, Præneste, quæ vulgo nunc appellantur, S. Petronella, Ariccia, civitas Lavinia, Gallicano, Filastina, extra quem limitem Ardea Rutilorum fuit, Veletæ, vulgo nunc Velletri & Sora, Volscorum. A Septentrionibus Æquorum gens, veluti cuneo quodam inter Præneste & Tibur in Latinorum agrum ad Tusculanos usque montes sese insinuabant, oppido eorum prope Tusculum sito Algidus: quo loco nunc diversorium publicum in via Latina est. Tam arctis finibus inclusi fuerunt Latinorum agri, postquam eos Sabini regione inter Narem Anienemque amnes expulerunt. Patuere in longum, à Tibure ad mare, 35 millia; in latum à Tiberi ac Roma in Albanum montem, xx. De nonnullis trans Anienem oppidis, quæ nonnulli auctores Latio, seu Albanorum colonias, adscripserunt, quam dubia sit res, vide Cluverium lib. 2, cap. 8, in Sabinis.

Novum Latium ulterius se extendebat ad Lirim usque, & præter Latinorum populos, etiam Volscos, Oscos & Ausones habebat. De utriusque finibus ita Plinius scribit lib. 3, cap. 5: *Latium antiquum à Tiberi Circejos usque servatum est millium passuum longitudine, tam tenues primordio imperii fuere radices. Colonis sæpe mutatis, tenuere alii aliis temporibus, Aborigenes, Pelasgi, Arcades, Siculi, Aurunci, Rutuli, & ultra Circejos Volsci, Osci, Ausones. unde nomen modo Latii processit ad Lirim amnem.*

Fertilis & foecunda est regio, aliquibus locis exceptis, quibus cum aspera saxosaque habet multa, tum paludes, & ex paludibus aërem vitiosum atque gravem. Populi ad hæc usque tempora, præterquam in civitatibus, plerumque rudes, moribusque agrestibus, animis audaces confidentesque, viribus corporis non minus quam olim præstantes.

Primi mortalium eam olim incoluerunt Siculi ^{Populi præci.} barbari, gens, ut inquit Dionys. Halicar. indigena. Superiore autem tempore aliosne colonos habuerit, an inculta fuerit, nemo certo dixerit. Siculos aliunde in Italiam venisse, innuit Virgilius lib. 8 Æneid.

Tum manus Ausoniæ & gentes venerè Sicane:

Sæpius & nomen posuit Saturnia tellus:

Atque tum ab incolis Siculis regio hæc dicta fuit Sicilia. Vnde Stephani epitomator: *Σικελία, ἡ χώρα ἐν τῇ Ἰταλίᾳ. Sicilia, regio atque insula.* Comprehenditque hæc Sicilia, non tantum omne priscum Latium, sed & totum Sabinum agrum. Etiam Servius ad illos Virgilii lib. 7 versus,

— Argivæque pubes,

Auruncæque manus, Rutuli, veteresque Sicani.

ita

ita annotat : Bene veteres. Nam ubi nunc Roma est, ibi fuerunt Sicani : quos postea pepulerunt Aborigines.

Siculis successerunt Aborigines, cujus vocis variae originationes. Festus vult Aborigines dici ab errando, quod errantes convenerint in agrum, qui nunc est populi Romani, quasi *Aberrigenes*. Alias duas adhuc adfert Dionys. lib. 1, qui Aborigines dici vult vel ab origine, quia posteris suis originis ab se fuerint auctores, vel quia in montibus sedes suas habebant, quia ὄρεσσι Græcis est, quod Latinis mons. Ad priorem alludere videtur Virg. lib. 7,

Quin etiam veterum effigies ex ordine avorum,
Antiqua ex cedro, Italusque paterque Sabinus,
Saturnusque senex, Ianique bifrontis imago,
Vestibulo adstabant, alique ab origine reges.

Ad posteriorem lib. 8, ubi Euandrum fingit ita Æneæ narrantem :

Hæc nemora indigenæ Fauni, Nymphæque tenebant,
Gensque virum truncis in duro robore nata,
Queis neque mos neque cultus erat : nec jungere tauros
Aut componere opes norant, aut parcere parto :
Sed rami atque asper victu venatus alebat.
Primus ab æthereo venit Saturnus Olympo,
Arma Iovis fugiens, in regnis exul ademptis.
Is genus indocile, ac dispersum montibus altis,
Composuit, legesque dedit : Latiumque vocari
Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.

Verum vocabuli hujus veram originem Romanis plane absconditam ignotamque fuisse, satis ex eo apparet, quod multi in ea enodanda varie, prout cuique ingenium suppetebat, laborarunt. Proinde nos etiam, ut prorsus incertam, transmittamus. Quod autem gentis originem attinet, fuere, qui ἀνάρχους, id est Italiæ indigenas, eos existimaverint, quorum origo ex ipsa Italia extiterit. Antiquissimi equidem mortales eas haud dubie gentes vocarunt ἀνάρχους sive indigenas, quæ primam corporis sui constitutionem à structura Babylonice urbis, & gentium inde divisione habuerunt. Id vero posteris ita intellectum, quasi ex ipsis, quas quæque à Babylone profectæ obsederant, terris, primi eorum auctores conditoresque progeniti forent : scilicet, quia longinqua traditione acceperant, primum omnium mortalium è terra à Deo fuisse conditum, ut Germaniæ suæ lib. 1, cap. 8, ostendit Cluverius. Eadem igitur ratione Aborigenes quoque quibusdam rerum scriptoribus, ob summam antiquitatem, indigenæ Italiæ visi sunt. Sed ab hac sententia longissime abiverunt gravissimi Romanorum scriptores, Cato, Sempronius, alique, qui, referente Dionysio lib. 1, Aborigenes Græcos esse asseverant, profectos ex Achaja, multis ante bellum Trojanum ætatibus. Nec tamen tradunt, ex qua regione Græcia, quæde urbe migraverint, ac ne tempus quidem, aut ducem coloniæ, aut quo casu patrias sedes reliquerint, ostendunt, antiquumque secuti sermonem Græcicum, nullius Græci scriptoris eum testimonio confirmant. Itaque rei veritas quomodo se habeat, incertum est. At si eorum sana est narratio, non possunt alterius generis fuisse coloni, quam Arcadici. Namque hi primi Græcorum, trajecto sinu Ionio, domicilium in Italia statuerunt, deducti ab Oenotro, Lycaonis filio, xvi ætatibus prius, quam ad Trojam bellatum est.

Incoluerunt autem primum Aborigenes eam Siculorum agri partem, quam postea Sabini in-

ter Apenninum montem, Narem, Tiberim, Anienemque amnes tenuere. Dictum fuit Latium ab initio Aboriginibus Saturnia terra, à Saturno rege, etiam Oenotria ab Oenotro rege.

Aboriginibus paulatim se adjunxerunt Pelasgi & cæterorum Græcorum nonnulli, qui conjunctis viribus, exacta Siculorum gente, oppida crebra communiverunt, subegeruntque sibi totum id terrarum spacium, quod Liri atque Tiberi terminatur. Eas sedes deinde perpetuo tenuit idem genus hominum, mutatis tantum appellationibus, vetus Aboriginum nomen servantes ad Trojani usque belli tempora, quando à Latino Rege denominati sunt Latini. Hi, quod essent ingeniis ferociores, inimicitias acriter cum Romanis exercuerunt, sed composita deinde pace, maximo illis auxilio in subigendis finitimis populis fuere. Annumerantur antiquissimis Italiæ populis Aurunci, qui Græce Ausones nominantur, teste Servio. Licet vere Ausones, si strictius accipiantur, & Aurunci apud Plinium lib. 3, cap. 5, sint diversi : hi in vetere Latio, illi in novo, ultra Circejos. Rutilos, quos Græci vocant ῥυτίλλους, etiam antiquissimos fuisse Italiæ populos testantur veteres scriptores. Ardeam habitaverunt, & Duce Turno multa feliciter & infeliciter gesserunt. In novo Latio ultra Circejos Plinius ponit Volcos, Oskos, Ausones. Volsci populi erant jaculo utentes in modum veru, vel verutis pugnantes. Metropolis eorum Anxur sive Tarracina. Bellum cum Romanis sub L. Tarquinio Superbo inchoatum per ducentos prope annos incredibilem pertinacia & continuis motibus pertraxerunt. De iis plus quam xxi triumphi acti fuerunt, ac postremo anno ab v. c. ccccxxv, diuturno bello defatigati, Priverno capto in ditionem venerunt populi Romani. De Oskis in Campania dicendum. Nam & ibi nominat eos Plinius, ibique ex variorum scriptorum collatione potiores eorum fuerunt sedes. De Ausonibus dicendum ἐν τοῖς ἐφεξῆς.

Innotuerunt & successu temporis in Latio Hernici, Aequi, Marfi, alique. Nomina populorum veteris Latii (qui interierunt, adeo ut ne vestigia quidem eorum hodie appareant, & quibus locis fuerint, ne conjectura quidem adsequi liceat) recenset Plinius lib. 3, cap. 5. Sunt autem hi : Albenſes, Albani, Aſolani, Aciensēs, Abolani, Bubetani, Bolani, Cusuetani, Coriolani, Ficuleates, Fidenates, Foretii, Hortensēs, Latinienſes, Longulani, Manates, Macrales, Mutucunenſes, Muniensēs, Olliculani, Oſtulani, Pedani, Pollustini, Querquetulani, Sicani, Sifolensēs, Toleriensēs, Tutiensēs, Vimitellarii, Velienſes, Venetulani, Vicellenſes.

De Latii porro jure, quod ex fœdere cum iis ictu, ut M. Tullius pro Balbo memoriæ mandat, Sp. Cassio & Postumo Cominio Coss. anno 261, multa continebat privilegia, proximeque ad civitatem accedebat Romanam, legenda, quæ ex variis scriptoribus, præsertim Dionysio ac Livio, notat vir rerum Romanarum peritissimus & diligentissimus indagator, Onuphrius Panuinius, in opere, quod inscripsit, Imperium Romanum. Atque hæc de Latio in universum sufficiant. Nunc specialius ejus urbes oppidaque perlustremus.

Vrbium in prisco Latio princeps existimata est Laurentum, Latinorum regum sedes, inde Lavinium,

Roma.

vinium, ab Ænea Trojano conditum, tum Alba ab Ascanio, Æneæ filio, constituta. hinc profecti Romulus & Remus Romam condiderunt. Verum quia hanc non tantum Latii & mox Italiæ, sed tandem totius fere terrarum orbis caput, hoc loco describere nimis longum foret, remittimus lectorem ad ejus descriptionem, quam accurate pertexuit P. Merula in sua Cosmographia.

Roma mare petenti via Ostiensi incedendum est, in qua urbem inter & mare celebria fuerunt loca, nempe Emporium ad Tiberim, cujus meminit Livius lib. 35, *Alexandri vicus*, tertio ab urbe lapide, *Pomonal* in agro Solonio ad duodecimum lapidem, *Ager Solonius*, *Sextum* denique Philippi, cujus in Territorio Romano inter Ostiam & urbem, ubi se Tiberis fundit & insulam facit, mentionem facit Aethicus.

Ostia.

In littore decimosexto ab urbe lapide ad fauces vel ostia Tiberis vetus oppidum fuit Ostia. Ab initio dictum est plurali numero Ὠστια Τιβερῖνα, Ostia Tiberina, à situ, quia positum erat ad amnis bicornis ἐκβολὰς, sive exitus, quæ Latino verbo dicuntur Ostia; ut domorum conclaviumque ingressus sive exitus. Hinc Ovidius Fastorum lib. 4:

Ostia contigerat, qua se Tiberinus in altum
Dividit, & campo liberiore natat.

Et Ammianus Marcellinus lib. 19, *Dum Tertullus*, inquit, *apud Ostia in æde sacrificat Castorum, tranquillitas mare molivit*. Conditum est ab Anco Martio quarto Romanorum rege, qui & salinas circa fecit, referente Livio lib. 1. Ita Ennius:

Ostia mœnita est: idem loca navibus pulcreis
Munda facit, nautisque mari quæsentibus vitam.

Laurentius Schraderus Saxo in suis de Italia libris hæc de Ostia scribit: Oppidum ab ostio Tiberino appellatum, ab Anco Martio, eo loco, ubi Æneas primum castra constituit, conditum, in ipso maris Tyrrheni & Tiberis fluvii confinio, ut totius mundi opes illo veluti maritimo urbis hospitio reciperentur. Aërem gravem habet & pestilentem: olim maximis ædificiis ornatum, nunc in paucas & exiguas villas abiit. Turrim habet cum propugnaculo à Martino V exstructam, apud eam duobus ostiis Tiberis in mare influit, sed uno maximo, & impetuosiore. Ruinas & vestigia portus celeberrimi vidimus, cujus fundamenta adhuc è mari ipso eminent. Fuit unum ex operibus admirandis, quæ unquam Romani extruxerunt. Ejus forma habetur apud Tramezinum, Pyrrho Ligorio inventore. Lazarus Bonamicus dicere solebat: Omnes Christianorum Principes non posse talem exstruere. Fuit dirutus à Gregorio Pontif. propter metum Saracenorum, ne esset ad illorum irruptiones receptaculum. Sunt prope ruinæ multorum ædificiorum, & maximè camerarum quarundam, quæ quidem amplæ sunt, sed valde humiles, quarum nec formam complecti, nec numerum inire potuimus in tanta vastitate. In iis reposita fuisse ea, quæ ex navibus exportabantur, verisimile est.

Laurentum.

Post Ostiam in littore Laurentum oppidum sequebatur, Latinorum regum, ut est in fabulis, Pici, Faunique & Latini regia; unde Laurens ager, Laurens populus, Laurentina via, Laurentina palus, Laurentina silva scriptoribus memorantur. Haud dubie hic locus est, qui à dextra

Numicii ripa paullo remotior, vulgo nunc vocatur Paterno. Et errant illi, qui hoc oppidum nunc interpretantur locum, qui ab læva amnis ripa vulgo nunc dicitur San Lorenzo. A Pico Aboriginum rege conditum notat Servius, unde, *Laurentis Regia Pici*. In littore maris fuisse docet Valerius Maximus, ubi scribit Scipionem & Lælium Cajetæ & Laurenti conchulas & umbilicos lectitasse. Nec procul à Tiberi abfuisse perhibet Dionysius, qui Æneam quoque post captum Ilium cum profuga Trojanorum manu huc appulisse scribit, nempe in Tiberis lævum ostium, quo loci urbem nomine novam Trojam exstruxit. A Lauro nomen sortitum est, perhibente Herodiano lib. 1, ubi pestilentia ingens universam Italiam occupaverat; Tum Commodus, suadentibus quibusdam Medicis, Laurentum secessit. frigidior enim is locus, silvisque è lauro spaciosissimis opacus (à quo etiam inditum loco nomen) conservandæ valetudini idoneus existimabatur; atque adeo aëris corruptioni resistere, tum suavitate odoris, qui è lauris efflaretur, tum jucunda ipsarum arborum umbra.

Lavinium.

Laurento Lavinium vicinum fuit, oppidum ad mare inter Ostia & Ardeam. Male quidam Lavinium & Lanuvium confundunt, cum Lanuvium in mediterraneis fuerit prope viam Appiam inter Albanum montem, Ariceam, & Ardeam. Ab urbe distat ad decimum lapidem. Fuit hic Fanum Veneris, Latinis omnibus commune, & cultus ibidem Liber per totum mensem. Nomen habet à Lavino Latini fratre, vel à Lavinia uxore Æneæ. Hodie Lavinia, vel ut aliis placet, Civita Lavina vocatur. Lavinium cum Laurento confudit Servius ad illa Æneidos, *Lavinaque venit littora*. qui eandem urbem *Laurolavinium* sæpe vocat. At Laurentum & Lavinium distincta fuisse oppida, satis ex Strabone, Antonino & Itineraria Tabula apparet. Affirmat enim Strabo, Æneam in Italiam delatum Laurenti terram cœpisse, deinde viginti quatuor à mari stadiis Lavinium condidisse, dictum à Lavinia Latini filia. Nunc paucissima supersunt urbis in monticulo vestigia.

In ora maritima apud Plinium sequitur Ardea, Ardea. quam Cluverius ex Ptolemæo in mediterraneis locat, ubi vicus nunc idem nomen retinet, circiter quinque millia passuum à mari recedens. Quondam Rutulorum urbs fuit, & Troja dicta. Virgilius *Dauni urbem* vocat. Conditam vult Virgilius à Danaë Persei matre, nomenque habere ab Ardea avis augurio. Ita Poëta:

Protinus hinc fuscis tristis Dea tollitur alis:
Audacis Rutuli ad muros, quam dicitur urbem
Acrifoneis Danaë fundasse colonis,
Præcipiti delata Noto: locus Ardea quondam
Dictus avis, & nunc magnum manet Ardea nomen.

Fabulam de ave ardea Ovidius quoque habet in Transformationum lib. 14, ubi fingit, Ardeam urbem, ab Ænea captam atque incensam, in avem ejus nominis fuisse conversam. Aliis placet dictam urbem ab ardore vel aestu. Livius inter colonias Romanas numerat, quæ bello Punico Romanis auxilia denegarunt. Obsessa olim fuit à Tarquinio Superbo Romanorum rege. Picturas Ardeatis templi earumque auctorem M. Ludium celebrat Plinius. Nunc in ditione est Columniæ gentis.

gentis. In ejus agro fontes sunt putidi, sulphureis aquis, teste Boccatio.

Antium.

Post Ardeam erat *Aphrodisium* & mox *Antium*, sic dictum ab Antio, uno ex Vlyssis & Circes filiis. Celebre fuit *Fortuna* templo, cujus meminit Tacitus lib. 3 Annal. & Horatius lib. 1 Odar.

O Diva gratum quæ regis Antium,
Præfens vel imo tollere de gradu
Mortale corpus, vel superbos
Vertere funeribus triumphos.

Antii, urbe Volscorum, exulasse Martium Coriolanum scribit Dionysius, & à T. Quintio Cos. deditione captum, partemque agri ejus attributam populo Romano. Instauravit Antium Claudius Nero Imperator, colonis impositis, portuque facto operis sumtuosissimi, cujus stupenda hodie visuntur rudera. Navium, quibus Antiatres bello fuerant usi, rostra, à Romano victore in foro fixa, nomen fecerunt loco, ex quo coniciones haberi solitæ ad populum. Celebre fuit ob adservatum volumen, quo Pythagoræ quædam dogmata dicebantur perscripta. Nata hic Neroni filia ex Poppæa conjuge, Augusta dicta. Hodie nihil ejus extare censet Volaterranus, sed in ejus vestigiis NEPTUNIVM nunc ædificatum. Memorat Blondus juxta litus multas ædificiorum ruinas in silvis apparere, quæ priscam urbis amplitudinem loquuntur. Silvæ, quas dixi, aprorum, capreolorum, leporum venationi sunt aptæ. Fuisse quondam ibi lucum Iovis Indigeris, colligitur ex Plinio.

Neptunum.

Astura.

Post Antium est *Astura*, Plinio flumen cum insula cognomine, Tabulæ vero Itinerariæ oppidum, quod forte fuit vel ad flumen in continente, vel in insula. De eo Servius ad finem vii Æneid. Haud longe à Terracina oppidum est *Astura*, & ejusdem cognominis fluvius. Hodie in insula est specula, castelli in modum exstructa. Heic olim Ciceronis fuisse villam testatur Plutarchus in ejus vita. Locus memorabilis est cum indignissima M. Tulli Ciceronis, Antonium fugientis cæde; tum Conradini fato, Henrici F. Frederici II Imperat. N. quem Carolus Eculismensis, primus Siciliæ rex, securi percussit.

Circæum promont.

Post Asturam flumen sequebatur Nymphæus amnis. Post hunc *Clostra Romana*. Clostris succedit *Circæum promontorium*, in quo ejusdem nominis oppidum fuit, colonia Romanorum à Tarquinio Superbo deducta. Mons *Circæus* hodieque dicitur, vulgo monte *Circello*. Inter hunc igitur atque Asturam Nymphæus fluvius nullus alius esse potest, quam qui unicus hoc litore in mare effunditur, fontes habens amœnissimos sub oppido Sermoneta, apud celebrem vicum, Equitum Divi Lazari quondam domicilium, cui hodieque inde nomen est vulgare *la Nimsa*. Virgil. lib. 7:

Qui saltus, Tiberine, tuos, sacrumque Numici
Littus arant, Rutulosque exercent vomere colles,
Circæumque jugum.

Fuit in eo quondam oppidum sacellumque Circes, & Minervæ aræ. Strabonis ætate poculum ibi ostendebatur, quo bibisse dicebatur Vlysses. Oppidi sensim collapsi loco munitissima arx condita, tutum antiquis Pontificibus à Tyrannorum sævitia refugium. In radicibus montis *Circæi* ca-

Italia.

stellum est *Sancta Felicitas*, memoria Celestini II Pontificis clarum, uti referunt Petrarcha & Platina. Interius à litore *Pometia* erat urbs, Latina colonia, & *Pometini campi*.

Pometia.

Sequitur *TARRACINA* urbs, quibusdam dicta *Terracina*, antea *Tracinne*, à re ipsa, id est ab asperitate loci, quia in scopulo condita erat. Ovidio ab eodem argumento alia vocabuli formatione *τράχας*, *Trachas* dicitur lib. 15 Met.

Tarracina.

*Minturnæque graves, & quam tumulavit alumnus,
Antiphataque domus, Trachasque obfessa palude,
Et tellus Circea, & spissi litoris Antium.*

Oppidani Taracinienfes dicebantur. Ipsi incolis Volscis appellabatur *Anxur*, ita Festus: *Anxur* vocabatur, quæ nunc *Tarracina* dicitur, Volscæ gentis, sicut ait Ennius; *Volsculæ* perdidit *Anxur*. Olim enim in monticulo sita fuit, mari circumfusa, ut legere est apud Solinum. Ad situm pertinent Poëtarum veterum quædam: Lucani lib. 111:

Iamque & præcipientes superaverat *Anxuris* arces.

Horatii libro 1, Sat. v:

*Milia tum præsi tria repimus, atque subimus
Impositum saxi late candentibus Anxur.*

Martialis ad Faustianam libro x:

*O nemus, & fontes, solidumque madentis arena
Littus, & æquoreis splendidus Anxur aquis.*

Item post, ad Frontinum:

Anxuris æquorei placidos, Frontine, recessus.

Silii libro vii de bello Punico:

Quis Circea juga & scopulose verticis Anxur?

Sic Livius libro iv ab V. C. *Anxur* fuit, quæ nunc

Tarracina sunt, urbs prona in paludes. Oppidum est exiguum, sed frequens & honestum. Quinquagesimo milliari ab urbe locatur apud Appianum lib. 111 bell. civil. Muri ex quadrato filice abs-

Qualitas.

Distancia

ab urbe.

Muri.

Dii.

que cemento facti. Iovem ibi cultum olim, patet ex Virgilio lib. vii Æneidos, cui *Iuppiter* cognominatur *Anxurus*. Adfecti hic martyrio *Felix*

Martyres.

presbyter & Eusebius monachus, Claudii Imperatoris jussu. Episcopatus gaudet dignitate. Portum *Tarracinensem* ab Antonino resectum prodit Spartianus. Extra urbis hodie mœnia theatrum visitur forma quadrata. Ab Servilio Hala-

Episcopat.

theatrum.

Res gestæ.

trum obfessa & direpta, auctore Livio lib. iv, qui etiam lib. vii scribit, militum manum in montis angustiis, ad Lautulas non procul *Anxure*, confedis-

se: dein lib. ix, pugnatum ibi: post lib. xxvi, sub *Asdrubalis* in Italiam adventum immunitate donatam: insuper alibi lib. xxvi, angues immensæ magnitudinis, piscium modo, juxta portum *Tarracina* colludere visos memorat. Narrat Suet. in Tiberio cap. xxxix, Tiberium Imperatorem, in pratorio prope *Tarracinum* cœnantem, ægre repentinum saxorum lapsum, quo multi amicorum ejus & familiarium attriti sunt, effugisse. Apud hoc etiam oppidum Tiberio imperante xx millia hominum theatri ruina sunt oppressa. *Tarracina* casus scribitur apud Spartianum *Palmarius* consul, quod eadem in Hadrianum Imperatorem esset molitus. *Tarracinensis* ager fecundissimus est & amœnissimus vi-

Ager.

tibus, aurantiis, citris, limonibus, aliisque id genus arboribus abundans.

Hæc de ora *Latii* maritima, deque quibusdam

citra *Lirim* locis.

Mediterranea Latii loca perlustranti offert

P p p

se x i i

annos regnarint, prolixè tradit Halicarnassæus libro 1. Sub his regibus, paucisque, qui sequuti, Dictatoribus, quum supra quadringentos annos florisset Alba, tandem Senatus Romani Tullique Hostilii Romanorum regis decreto propter Metii Suffetii prodicionem, fuit excisa, incolis Romam in Cælum montem migrare iussis. Restauratam iterum ab Henrico III Imperatore Augusto everterunt Romani anno 1168, temporibus Alexandri III P. M. Nunc plane desolata jacet, nisi quod Savellum in angulo quodam castellum modicum ex veteris urbis ruinis ædificatum putetur: unde nobilis Romæ Savelliorum familia. Quanta certe ejus olim fuerit magnificentia, moles loquuntur & rudera. De urvis vniisque Albanis Plinius libro xiv natur. histor. Martialis & alii, usque ad hodiernum tempus inter laudatissima totius Italiæ censentur.

Savellum
Castellum.

Roboraria.

Aricia
Colonia.

Municipium.

Quis condidit.
Vnde nomen
acceperit.
Distantia
ab urbe.

Incolæ.

Cur Nemoralis
cognominetur.

Nemus
Aricinum.

Rex Nemorensis.

Haud procul Alba fuit Roboraria, cujus mentio apud Antoninum, cui illa inter Picetas & urbem. Vterius in monticulo civitas est Aricia, quæ Rizza vel la Riccia vulgo. Colonia est Romana. Eam autem conditionem induit ex antiquo Municipio. quo statu ejus meminerunt Festus, Livius lib. viii, & Vellejus lib. i. Conditam ab Archilogo Siculo tradit ex Cassio Hemina Solinus: denominatam ab Aricia, Hippolyti conjuge, addunt alii. xx M. P. ab urbe locat Horatii interpres: c l x stadiis Strabo: c x x Dionysius Halicarnassæus libro vi. Incolæ Aricini vocantur antiquis scriptoribus. Dionysius lib. iv, Turnum Herdeonium Aricinum, virum militarem & facundum, nominat. De Aricinarum gestis Dionysius cum alibi, tum lib. vii, Livius lib. xvi, & alii. Nostra memoria parum frequentatur. Aricinam brassicam, ut utilissimam, commendat Plinius lib. xix natur. histor. cap. vii. Martialis ejusdem agri porcos celebrat. Nemoralis Aricia cognominatur ab nemore ingenti, quod urbi vicinum erat. In eo Vitellium Imperatorem libenter versari solitum, notat libro xix Cornelius Tacitus. Nemus hoc dicatum erat Dianæ: de cujus inibi sacris, sacerdote, fano & aliis Strabonem vide libro v. Servius ad illud Virgilii vii Æneid.

— latet arbore opaca

aureus,

Licet in hoc ramo, inquit, qui de sacris Proserpine scripti dicuntur, quidam esse mysterium adfirmant, publica tamen opinio hoc habet: Orestes post occisum regem Thoantem in regione Taurica, cum sorore Iphigenia fugit, & Diana simulachrum inde sublatum haud longe ab Aricia collocavit. In hujus templo post mutatum ritum sacrificiorum fuit arbor quadam de qua infringere ramum non licebat. Dabatur autem fugitivi potestas, ut si quis exinde ramum potuisset auferre, monomachia cum fugitivo ejus templi sacerdote dimicaret. Nam fugitivus illic erat sacerdos, ad pristinae imaginem fugæ. Dimicandi autem dabatur facultas, quasi ad pristini sacrificii reparationem, qui Δεσπότης ἱερεὺς Straboni, Sacerdos fugitivus Servio; Latinis proprio vocabulo Rex Nemorensis dicebatur. Is Sacerdotii regnum tantisper obtinebat, dum vertente anno fortior aliquis superveniens eum pugna superaret: qualem Cajus Caligula ei, qui jam multos annos sacerdotio præfuerat, submitte legitur apud Suetonium in ejus vita cap. xxxv. Respicit eo Ovidius lib. ii Fast.

Regna tenent fortes manibus, pedibusque fugaces:

Et perit exemplo postmodo quisque suo.

Vltra Ariciam versus Meridiem est Lanuvium, cum Lavinio apud Græcos Latinosque scriptores confundi solitum. Aliud enim Lavinium, de quo in Latii littoralibus dixi; aliud Lanuvium, cujus hic instituitur delineatio. De utriusque differentia consulendi Signonius in Livii librum viii, Hermolaus Barbarus in Plinii librum iii. Vrsinus de familiis, ubi de Papia gente. Illud certum, ubicunque mentio fiat Junonis Sospitæ, cum adscripto urbis nomine, semper Lanuvium esse ponendum.

Hodie ex Blondi, Leandri, Celsique Cittadini mente cc plus minus stadiis, hoc est xxv M. P. ab urbe fuisse constat ex libro Diodori xiv, ubi ait Marcium, (locum sic dictum, haud procul hinc, teste Livio libro v,) totidem distare. ἡ πόλις ἄρκειται ἀπὸ τοῦ Λαυρίου (inquit Strabo, loquens de Aricia) πρὸς ἑκατὸν στάδια. Legendum omnino Λαυρεῖον vel Λαυρεῖον. Ab Lanuvio inquit idem, ἡ περὶ ἑκατὸν ἐστὶ καὶ τὸ ἄλυσον. Lanuvii templum fuisse Junonis Sospitæ prodit memoriæ, præter Plinium, Livius multis locis. In eo vexilla erant Lanuviorum, quæ sanguine sudavisse, tradit idem Plinius lib. xx. nat. histor. notans etiam lib. xxxv, cap. iiii. Lanuvii pictos fuisse cominus nudos Atlantem & Helenam, excellentissima forma. Lanuvium inter Municipia censetur. meminit etiam, ut Municipii, Cicero pro Murena. Postea ex Municipio Coloniam ab Cæsare dictatore factam, indicat Frontinus M. S. apud quem in vulgatis scribitur Lavinium. Nam id in Lauro-Lavinio paullo ante delineatum fuerat. Ortam Lanuvio gentem Murenarum Patriciam, memorat Cicero in oratione, quam dixi.

Appia relicta, medietullium Latii petens, ut sensim ad Hernicorum agros deveniam, viam adeo jam nunc Latinam. Ea, decimo ab urbe lapide, fundamenta inveniuntur Columnæ oppidi; à quo magnifica Romæ Columnarum familia. Livio lib. ii Columnen videtur appellari.

Fuerunt haud procul Columna Boville, pauper vicus, ad quem interfectus est ab Milone Clodius, sic dictus à boum multitudine, quasi Boum villa, ubi egentes multi stipem mendicabant. Aliæ Boville nobiliores erant in Latio ad Lirim, de quibus suo loco. Inter Bovillas & Ariciam erat Virbii Clivus, quatuor ab urbe millibus: de quo veteres Glossæ: Quatuor millibus, inquit, ab urbe est Virbii Clivus, qua iter est ad Ariciam & ad nemus Dianæ, ubi Virbius colitur, id est, Hippolytus, quod bis in vitam prolatus sit. Nota autem apud Virgilium fabula est. Consulendus & Ovidius vi Fast. cujus & illud Fastorum iii:

Hic latet Hippolytus furiis disceptus equorum;

Vnde nemus nullis illud aditur equis.

Loquitur de nemore vallis Aricinæ.

Incipit eo tractu Nemus Algidum; supra illud in monte cognomine, xxi ab urbe lapide, conspiciuntur Arx Papalis, vulgo Rocca del Papa: ubi quondam, ut viri docti volunt, Algidum; sic dictum ab situ loci, perpetuis cæli frigoribus propter altitudinem argenti.

In Hernicis est, Anagnia; quæ Anagna vulgo. Incola Anagnini Livio & alii: πόλις ἀγιάλογος, Straboni;

Lanuvium.

Distantia
ab urbe.

Sinus.

Templum
Junonis
Sospitæ.

Municipium.

Gens Murenarum.

Boville
vicus.

Virbii
Clivus.

Nemus
Algidum.

Rocca del
Papa.

Anagnia,
cuius divites
dicta.

ni; Dives, Virgilio, ad quem Servius notat, Anagniam divitem appellari, vel quod persecunda sit, vel ad historiae confirmationem. In ea enim Antonium, Augusti sorore Fulvia contempta, Cleopatraque in uxorem accepta, nummum percuti iussisse. Muros & portam Anagnie fulmine percussam scribit Livius libro xxvii: alio loco, terram ante portam ejusdem urbis jactam sine ullo ignis alimento arsisse: item lib. xlv, Terra quandoque ad eandem urbem pluisset. Auctor est Plinius C. Septimulium, Graccho peramicum, Anagnia progenitum. Varios genuit Pontifices: inter eos Innocentium III, Gregorium IX, Alexandrum IV, Pontificum VIII. Cardinales insuper multos, Episcopos, aliosque praeclaros viros. Patria quoque haec Ioannis Anagnini, Bononiensis Archidiaconi, & commentatoris legum Pontificiarum, maximeque Decretalium: qui anno 1457 Bononiae fato concessit. Hodie, licet Episcopatus dignitate fulgens, semidiruta tamen & desolata jacet: civilibus & intestinis odiis maxime labefactata. Agri naturam exprimit aliquo modo Silius Italicus lib. viii:

*Quis putri pinguis fulcaris Anagnia glebis;
Item: Frugiferis tete ante alias Anagnia glebis.*

Ferentinum. Ultra Anagniam M. P. v alia Hernicorum urbs in colle est Ferentinum: Ferentino hodie.

Frusinum. Hinc quinto lapide Frusinum abest. Patria duorum Pontificum, Hormisdas Iusti F. & Silverii Hormisdas F.

Post M. P. xv Latii hoc latere terminus est *Ceparanum.*

Sinathinum. Hoc ipso tamen itinere dextra Sinathiani (Zinathiano) *Palianum* (Pagliano) invenitur: quod annis superioribus Ascanio Columnae Paulus III P. M. ademit.

Serronium. Sequuntur inde, quae vernacule Serrono, Pillio, *Aguto*; *Trivigliano*, Colle di Po (Collis Podius) *Anticolo* & *Verulo*: urbs antiqua, quae *Verulanum* Livio, in *Hernicis*, cujusque incolae *Verulani* eidem Livio. Patria haec *Ennii Philonardi*, Episcopi *Verulani* & *Cardinalis*.

Anticulum. Succedit *Castellum* modicum *Fumonis*; à *Petrarcha*, *Platina*, *Blondo*, *Sabellico*, aliis, frequenter nominatum in historia *Celestini V*, P. M.

Alatrium. Mox *Alatrium*, quod vulgo *Alatri*: *Coloniā* nominat *Frontinus*. Postea *Municipii* naturam induit. Episcopatus gaudet titulo.

Babucum. Hinc *Babucum* est: quod *Bovilla* veteribus: quibus *Bovilla* duplices, unæ haud procul Roma: alteræ prope *Lirim* fluvium. De prioribus suo loco: posteriores, quod nobiliores, puto designari à *Plinio* lib. iiii, cap. v, *Boillae* sunt *Appiano*: *Bovilla* *Colonia* *Frontino*.

Nota. Visuntur inde, quae vulgo, *Nota*, *Turtio*, *Prose*, *Vico*, *Rippe*, *Porcigliano*, *Trevo* & *Fettino*; Latine scribentibus, *Nota*, *Turritium*, *Proseum*, *Vicus*, *Ripe*, *Porcilianum*, *Trevum*, & *Ferinum*.

Trevum. Deinde repetita via, medio in nemore *Algido* relicta, *Valmontonium* castellum, vulgo *Valmontone*, in colle cernitur. *Labicum* *Virgilio* libro vii *Aeneidos*:

Et Sacrae acies, & picti scuta Labici.

Ad quem locum *Servius*, *Glaucus*, inquit, *Minois* filius venit ad *Italiam*; & quum sibi imperium posceret, nec acciperet; ideo quod nihil praestabat, sicut pater ejus

praestiterat, zonam ejus transmittendo, quum ante hac distincti essent: ostendit scutum militare, à quo & ipse *Labicus* dictus est, & ex eo populi *Labici* & *Labiani*, quam Latine *Labici* vocamus. *Dionysius Halicarnassaeus*, ab *Marcio Coriolano* cum ceteris *Albanorum* coloniis subactum scribit. *Livius* lib. iv, hanc urbem expugnatam ab *Q. Sulpicio Prisco* dictatore, direptamque scribit; & coloniis eo Roma ex *S. C.* missis, bina jugera singulis data. *Labici municipii* meminit *Cicero Philippica* ii. Ab eo *Labicana* via Romae. *Plinius* agrum *Labicanum* locat in i Italiae regione. Idem ager olim ab uvæ praestantia nomen habuit, cujus tres & viginti libras uno prandio *Claudius Albinus* absumpsisse, *Capitolinus* est auctor. *Labicana* vina celebrant *Spartianus* & *Frontinus*. In populis designandis nonnulla est apud auctores Graecos Latinosque inconstantia. Nunc enim *Labici* & *Labiani*; nunc *Lavici* & *Laviani* scribuntur.

Haud procul *Valmontonio* est *Montefortinum*; castellum *Montfortinorum*: qui inter *Patricios Romanos* loci non postremi. Pandunt se mox oppida, quae vulgo *Zancato*, *Gavignano*, & *Segna*. Hæc *Segnia* *Livio*. *Coloniā* deduxisse *Signiam* *Tarquinius* *Superbum*, auctor *Livius*.

Incolae *Signini* *Plinio*, in i regione. Dedit *Signia* *Vitalianum* P. M. Episcopatus claret dignitate. *Vinum Signinum* commendant *Strabo* & *Plinius* libro xiv natur. hist. cap. vi: quod, vetus, adstringebat ventrem. *Martialis*:

*Potabis liquidum Signina morantia ventrem,
Ne nimium fistant, sit tibi parca sitis.*

Sic *Silius Italicus* lib. vii de bello *Pœnico*:

Quos Cora, quos spumans inimico Signia musto. *Inimicum mustum*, quod nimium sæpe adstringeret. Post *Signiam* ulterius sunt *Scurcula*, *Merulo*, *Sappino*, *Patria*, *Seccano* & *Castrum*, *Latii* hic terminus.

Flagitat jam ordo, ut *Septentrionaliora* *Latii* per viam *Valeriam* *Tiburtinamque* peragremus.

Hic primo se offert loco *TIBUR*. *Ptolemæo* *Tiburis*, quæ *TIVOLI* hodie. Graecos conditores oppidum habuisse constat, sed quinam fuerint, antiquitatum Italiae scriptores dissentiunt. At plures conveniunt in conditore *Catillo*, quem *Arcadem* nonnulli, & praefectum classis *Euandri* fuisse volunt: *Argivum* alii, filium scilicet *Amphiarai* vatis: quem post patris ad *Thebas* prodigiosum interitum, tradunt oraculo jussu venisse in *Italiam* multo ante bellum *Iliacum*, cum gentilitate sacrisque suis omnibus: atque auxilio veteris cognataeque gentis *Oenotriorum* *Aboriginum* expulisse ex iis locis *Siculos*, ac denique *Tiburti* majoris filii sui à nomine *Tibur* oppidum *Siculis* ereptum appellasse. Nec discrepat admodum ab hac opinione *Plinius*, qui libro naturalis historiae xvi de arborum ætate scribens, asserit ætate sua tres ilices durasse apud *Tiburtes*, apud quas ejus oppidi conditor *Tiburtus* inauguratus fuerat. Sed *Amphiarai* filium hunc, non nepotem dicit fuisse, qui una ætate ante bellum *Iliacum*, & cum duobus fratribus *Cora*, & *Catillo* in *Italiam* venerit, oppidumque à suo nomine, ut major natus, inauguravit: qua in opinione videtur & *Virgilius*

Hercules Tiburtinus.
gilius esse libro Æneidos VII. Verum Horatius, Catilli moenia Tibu rappellavit, aliorum opinionem sequutus. Quamdiu igitur ante Romam conditam hoc oppidum steterit, ex jam dictis colligere est. Colebant imprimis Herculem Tiburtes singulari religione velut tutelare, ac Græcanici generis deum: cuius festo quotannis die, magna ibidem populi multitudo confluere ad sacra solebat. Erat & sortium oraculis celebre templum, non minus quam Buræ in Achaia, cuius Pausanias meminit. Hinc Statius Poëta in Manlii sui Tiburtino cecinit, ejus ob elegantiam villæ Tibur etiam Prænestinas Fortunas cum fortibus migrare potuisse, ut ibi responsa darent, nisi Hercules locum jam occupasset. Sed Poëtam ipsum audiamus:

*Quod ni templa darent alias Tirynthia sortes,
Et Prænestinae poterant migrare sorores.*

Herculis templum.
Sorores quidem appellat, quod sub duarum sororum personis colerentur, videlicet bonæ, malæque Fortunæ. Herculis quidem ibi templum autumant illud fuisse periti antiquitatum, quod sub monte ad viam Tiburtinam videtur. Et altera fuit ibidem ædes Herculis Saxani, sicut docet nos titulus antiquus marmori insculptus, qui translatus nunc exstat in foro, parietis domus privatæ insertus hujusmodi:

HERCVLI SAXANO SACRVM
SER. SVLPICIVS. TROPHIMVS
ÆDEM. ZOTHECAM. CVLINAM
PECVNIA. SVA. A. SOLO. RESTITVIT
IDEMQVE. DEDICAVIT. K. DECEMB
L. TVRPILIO. DEXTRO. M. MÆCIO. RVFO. COS
EVTYCHVS. SER. PERAGENDVM. CVRAVIT.

Hercules in petra.
Ædes autem hæc ubi fuerit, obscurum nunc est. Colligunt tamen nonnulli differentiæ causa Saxanum Herculem ideo nuncupasse Tiburtes, quod ejus ædes in saxo posita fuerit, non secus ac apud Insubres Mediolani à situ templi Hercules in petra dictus fuit. Videndum itaque num quæ adhuc exstat in rupe posita, non procul à cataractis ædes rotunda sine tecto, sumptuosi operis, ex marmore, atque artis eximia, Saxani sit Hercules, & culti ibidem: ut scilicet Anienis alveum compesceret, & agros ab inundationibus tueretur. Hujus enim dei in tutela terram firmam esse putabat Vetustas, qui idcirco colebatur in terrarum finibus prope portus, navalia, fluminumque præcipitia. Hinc Gaditanus apud Iberos, Marcusanus apud Batavos, Monæcus apud Ligures, Baulius, & Surrentinus apud Campanos appellatus à locis fuit. Itaque Tiburs atque Saxanus apud Tiburtes dictus est. atque vicissim Tibur ipsum Herculeum, ut Strabo, Martialis, & alii testantur: quasi totum hoc municipium ejus dei sacris initiatum esset. Quin & in prætorio Tiburti cum cæteris diis Hercules, non secus ac Romæ in Capitolio Iupiter, colebatur: nec non inter ordines concilii publici, atque sacerdotiorum, Augustales Herculanæi dicti sunt ibidem, & magnæ dignitatis erant.

Augustales Herculanæi.
In æde S. Archangeli, SS. Silvestri & Vincentii multæ sunt inscriptiones antiquæ, quæ ab aliis publicatæ; quemadmodum & illa, quæ est in sepulchro marmoreo Plautiorum. Stupendus

Italia.

Anienis lapsus.
Res gestæ.
visitur Tibure præceps Anienis ex altis rupibus in subjectos campos maximo cum fragore lapsus. *Cascata* vocant Itali. Bella Tiburtium & Romanorum, pacemque inter eos factam, commemorat Livius libro septimo. Quam ob causam Virgilius libro septimo Æneidos Tibur vocet *superbum*, explicat Servius; Poëtam scilicet historiam per transitum tangere: quoniam aliquando, quum à Senatu auxilia poscerent Tiburtes sub commemoratione beneficiorum, hoc tantum responsi tulerunt, *Superbi estis*. In dittonem populi Romani quondam redacta, multis post seculis ab Germanis everfa, & ab iisdem restaurata auctaque, tandem arce munitissima, quæ urbem subtus despicit, à Pio II P. M. ornata legitur. Ingentia *Tiburtina villa* in hujus urbis agro visuntur secundo milliario rudera sumtuosissima, & oppidi ambitum complexa. Adparent inter ruinas fornices & loca concamerata, partim picturis, partim incrustationibus marmoreis adhuc ornata. Testatur Spartianus, Hadrianum in ea villa & provinciarum & locorum celeberrima nomina inscripsisse; velut Lyceum, Academiam, Prytaneum, Canopum, Poecile, Tempe, & ut nihil præteriret, etiam inferos in ea finxisse. Nunc tota passim sentibus, agris, pratis occupata jacet, præter exiguum inter ruinas semitam. Incolæ rerum ignari domum, facellum, fontem, campum *Sibyllæ Tiburtina* istic fuisse fingunt, *Tivoli Vecchio* appellantes, opinione falsa. Infra Tibur multa vetustatis inveniuntur monumenta; interque alia marmor insigne, quo leo cum equo tam apte commissus exprimitur, ut vera pugna videatur. Inter eos certatum ferunt de *Tiburtinorum* & Romanorum imperio, sed equum victorem, leone pluribus vulneribus fauciat, opes *Tiburis* ad rem Romanam traduxisse. Sumtuosissimos hortos, quos hoc loco Hippolytus Atestinus, Ferrariensis Cardinalis, in clivo montis cum magnifico prætorio, statuis antiquis, picturis, regiaque prorsus supellectile ante annos aliquot instruxit, describunt accurate & eleganter Vbertus Folietus, Franciscus Schottus, & alii. Corona Pighius picturam prætorii & hortorum Romæ typis æneis publicavit. De *Tibure* multa docte Fulvius Cardulus in notis ad S. Getulii passionem.

Æquicoli populi.
Supra Tibur in Latio arduis asperisque montibus habitaverunt *Æquicoli*. Primum ejus gentis oppidum inter montes ad dextram Anienis est. quod vernacule *Vico-Varo*; Latine fortean *Vicus Varronis*; Sabellicus vocat *Vicum Valerium*. Castellum nunc est, cum natura loci, tum opere munitissimum; in cujus oppugnatione anno *1033*, globo ictus interiit Ludovicus Gonzaga, legionum Clementis VII P. M. ductor. Nomen loci nobilitavit ortu M. Antonius Coccius Sabellicus. Ultra vicum Valerium, vel Varronis, inter rupes oppida parva sunt, quæ vulgo *Procella* & *Cantalupo*; dein aspero in monte *Rivo Freddo*, *Rivus Frigidus*: supra quem altissima juga multis vel editissimis totius Apennini cacuminibus inferiora; puteis perfossa plurimis, magnæ profunditatis, ad emittendum Fucinum lacum: quorum auctor Claudius Imperator. Post Rivum Frigidum recta devenitur *Arceolum*; juxta

Qq q

juxta quod in montium verticibus amœna incipit planicies. Hic quondam *Carseolos* fuisse putant viri docti. *Carseoli* dicuntur Livio, variis locis. Incolæ *Carseolani*, Æquicolanorum populi. Bithim, regis Thraciæ filium, obsidem populo Romano datum, *Carseolis* in custodia degisse, scribit Livius libro XI. Agri indolem describit Ovidius lib. IV Fastorum:

*Frigida Carseolis; nec olivis apta ferendis
Terra; sed ad segetes ingeniosus ager.*

Hinc summo in vertice sunt *Celle* difficillimo aditu. Sequuntur mox *Scutula*, *Pereto*, *Tagliacozzo*, Ducatus ad nobilissimam Columnarum familiam pertinens. Æquiculis succedunt *Marsi*. Eorum olim caput *Maruvium*, ad Fucinum lacum exiguis nunc se prodit vestigiis: quæ *Marvo* vulgo nominant; ut scribit *Leander*; *Maruvii* Plinio dicuntur incolæ: de quibus *Servius* ad illud *Virgilii* lib. VI I *Æneidos*:

*Quin & Marrubia venit de gente Sacerdos:
Scilicet Medea, inquit, quando relictis Colchis Iasonem sequuta est, dicitur ad Italiam pervenisse, & populos quosdam circa Fucinum ingentem lacum habitantes, qui Marubii appellabantur, quasi circa mare habitantes propter paludis magnitudinem, docuit remedia contra serpentes: quamquam alii Marubinos ab rege dictos velint. Et paullo post: Sunt autem isti Marforum populi.*

In *Marsis* *Valeriam* describit *Strabo*; patriam *Bonifacii* IV P.M. Ab eâ mediæ ætatis scriptoribus, Gothicis temporibus regio circumjecta *Valeria*. Ab *Taliequitio* per amœnos colles descenditur in amœnam planiciem, ubi juxta montis pedem ad viæ lævam *Scutula* est. Duobus hinc passuum millibus, eodem montis latere, in tumulo *Malianum* eminet: cujus in dextra planicies, ab montium radicibus ad Fucini lacus ripas usque panditur: *Campos Palentinos* appellat *Blondus*, legionibus *Corradini*, *Siciliæ* regis filii, fufis inclutos: in cujus rei memoriam *Karolus* victor cœnobium ibi sumptuosi operis sacravit *D. Mariæ Victrici*. Vulgo dicitur *S. Maria della Victoria*, frequente terræ motu conquassatum hodie jacens. Ad exitum camporum, quos dixi: via *Valeria* tribus ab lacu millibus in colle circa *Anienis* fontes *Alba* conspicitur. Agrum describit quodammodo *Silius* lib. VII I:

Interiorque per udos

Alba sedet campos, pomisque rependit aristas: quibus Poëta innuit, urbis agrum non tam frumentarium esse, quam ubertate pomorum fructuosum. *Albam* hanc, quod ἐν βάρῃ & χώρας sita, & permunita undique esset, tradit *Strabo*, Romanos iis, qui custodiendi erant, tanquam carcerem assignare consuevisse. Vnde *Perseum* regem cum *Alexandro* filio jussu Senatus eo ab *Q. Cassio* deductum, libro XLV; Bithuntem autem *Avernorum* regem ibidem servatum, libro LXI memoriam prodit *Livius*: qui & libro XXVI I *Albam* hanc inter XXI I recenset *Colonias*, quæ tempore belli Punici Romanis auxilia non dederunt. Ruinis nunc tota fere collapsa jacet. Quædam veterum mœniorum ex quadrato lapide partes, quanta fuerit urbs, facile loquuntur. Circa Fucinum porro castella sunt, quæ vulgo *Apetito*, *S. Giona*, *Paterno*, *Transacco*, *Gaiano*, *Avezano* & *Maliano*, de quo ante: quæ omnia cum

populi frequentia, tum opibus longe superat *Celano*, juxta montium editissimorum pedem, in colliculo, meridiem versus. Possidetur ab *Ciborum* *Genuensium* familia, *Fucino*que lacui indit hoc ævo nomen. Quatuor *Alba* milliaribus oppidulum est *Casa*, *Petri* *Marsia* patria, cum aliis, tum commentariis in *Silium* celebris. Occidentalia lacui *Celano* vel *Fucino* loca petentibus occurrunt, quæ vernacule *Rocca dalle Cave*; *Capranica*, oppidum *Capranicorum*, *Romæ* nobilium, origine clarum; *Guadagnolo*, *Poli*, *Casa*, *Corbula*, *S. Georgio*, *Rocca delli Rici*, *Ceciliano*, *Sambucca*, *Saracinesco*, *Rocca di Mutii*, *Girano*, *Cereto*, *Anticolo*, *Rinate*, *Affile*, *Civitella*, *Olibano*, *Prisciano* & *Sanvito*, juxta fontem *Liris* fluvii dexteriores.

Supra inter excelsos montes oppidum est, quod hodie *Sollago*, vel ut alii pronunciant, *Sublaco*; Latinis *Sub-lacum*, ab situ ad lacum. Meminerunt, sed corruptius, veteres. Pro *Sublaqueo* *Plinii* libro III, cap. XII, reponit *Hermolaus Barbarus* *Sublacum*, quod ab *Frontino* de aquæductibus via *Sublacens* nominetur: quodque nomen loco dedisse doceat idem *Plinius*, *Lacus tris amœnitate nobiles*. *Sublacensis* item villa *Neroniana* est apud *Frontinum* de aquæductibus. *Tacitus* lib. XIII I *Annalium*: Nam quia discumbentis *Neronis* apud *Simbrivina* stagna, cui *Sublaqueum* nomen est, icta dapes, mensaque dejecta, idque finibus *Tiburtum* acciderat, unde *pater* *Plauto* origo. Oppidum est perhonestum, lacui, de quo dixi, imminens, monasterio *D. Benedicti*, qui vitam hic egit, celebre, uti *D. Gregorii* dialogi memorant. Huc ætatis tempore, mutandi aeris gratia, secedunt monachi *Farfenses*. *Farfa* monasterium est sumtuosum ab monachis habitatum *Germanis*, ad fluvium *Farfarum* & vallem *Lucretilem* situm, quibus mons cum silva ejusdem nominis, *Blandusiae*que fons, de quibus suo loco, adjacent. Sed tempus est, ut in *Prænestinam* viam transgrediamur. Ipsum *Præne-*

ste, quod vulgo nunc incolis dicitur *Palestrina*, *Pelestrina*, *Pilestrina*, & *Pilastrina*, non modo ex antiquissimis, sed etiam ex celeberrimis semper fuit prisce Latii oppidis. Memoratur veteribus pene omnibus. Vocabulum ejus declinatur in genitivo ac dativo tantum; ut *Tridente*, *Tergeste*, *Ateste*, *Sabate*, *Soraacte*, *Reate*, *Teate*, quæ cuncta in genitivo *tis*, in dativo *ti* habent. Neutro nomine effertur, unde *altum* & *sacrum* *Præneste* Poëtis vocatur, etiam feminino genere, ut omnia oppidorum nomina. Ita *Virgilius*:

Qualis eram, quum primam aciem Præneste sub ipsa
Stravi.

Dicta etiam fuit *nealves*. sicut *Soraacte* *Hetruriae* mons, & *Reate* *Sabinorum* oppidum *Græcis* dicebantur *Σάρακισ* & *Ῥέαλ*. Nominis originem alii à *Præneste* Latini, *Vlyssis* & *Circes* filii, filio derivant. *Servius* δὲ τὸ πρῆνον, id est, ab illicibus, quæ illic abundant, ita dictam vult. Alii δὲ τὸ πρᾶνόν, quod prono & declivi loco sita sit. Ab *Caculo* *Vulcani* filio, ædificatum canit *Virgilius* libro VII I *Æneidos*. De *Caculo* longam fabulam habet *Servius*. Situs ejus in declivi monte ad *Venestrim* fluvium, olim longe fuit & amœnissimus & jucundissimus: ideoque florente re Romana frequenter Imperatores Augusti huc animi gratia secessisse leguntur. Hinc *Præne-*

nestina

Antiquitates.

Præneste.

Sorres Præneste.

Situs.

nestina secessio apud Symmachum lib. 1, epist. 11; & *Prænestinum diverforium*. Infaustus Antonino Pio locus fuit propter Veri Cæsaris, septennis filii, interitum. Mons, in quo conditum, quondam *Aventinus*, nunc *Aretinus*. Arx summo monti imposita est. XVI 11 ab urbe milliario locat Eutropius: hodie XXI 1 numerantur: ἐν ὁψὲ τῷς ἐν τῷ μὲν cum Tibure & Tusculo est apud Strabonem; qui paullo post abesse Roma notat CL stadiis. *Præneste* apud Festum *municipium* est sui juris. Appianus Italico bello cum Tiburtinis in civitatem acceptos *Prænestinos* diserte scribit. Non tamen diu post L. Sulla victor, quantum ex Tullii Agraria & Catilinaria colligimus, oppido cædibus atque proscriptionibus exhausto colonos imposuit, agrumque eorum omnem divisit. Apud Agellium lib. XVI, cap. XI 11, legimus *Prænestinos* ab Ti. Augusto impetrasse, ut ex colonia in pristinum *municipii* statum redigerentur. Multæ hic, præsertim in domo Episcopali, antiquitatum reliquiæ, imagines, coronæ, aræ, tabulæ, cippi marmorei, cum suis elogiis & inscriptionibus. Templum hic sumtuosissimum habuit *Fortuna*, in quo simulachrum ejus fuisse notat Plinius inauratum; ab cujus operis præstantia bractææ crafissimæ dicebantur *Prænestinae*. Lithostratum etiam in *Fortuna Prænestina* delubro factum ab L. Cornelio Sulla, commemorat idem lib. XXXVI, cap. XXV, inter nobilia pavimentorum genera. Legebatur ibi in basi marmorea carmen, quod hodie in Episcopi palatio tale:

Tu. quæ. tarpejo. coleris. vicina. tonanti
Votorum. vindex. semper. fortuna. meorum
Accipe. quæ. pietas. donat. tibi. dona. merenti
Effigiem. nostri. conservatura. parentis
Cujus. ne. taceat. memorandum. litera. nomen
Cæsus. hic. idemque. titus. primusque. vocatur
Qui. large. cereris. messes. fructusque. renatos
Digerit. in. precium. cui. constat. fama. fidesque
Et. qui. divitias. vincit. pudor. ire. per. illos
Consuetus. portus. cura. studioque. laboris
Littora. qui. præstant. fessis. tutissima. nautis
Notus. in. urbe. sacra. notus. quoque. finibus. illis
Quos. umber. fulcare. solet. quos. tuscus. arator
Omnibus. hic. annis. votorum. more. suorum
Centenas. adicit. numero. crescente. coronas
Fortuna. simulachra. colens. ἱ. Apollinis aras
Ægeriumque. Iovem. quorum. consentit. in. illo
Majestas. longæ. promittens. tempora. vitæ
Accipe. posteritas. quod. post. tua. secula. narres
Taurinus. cari. jussus. pietate. parentis
Hoc. posuit. donum. quod. nec. sententia. mortis
Vincere. nec. poterit. fatorum. summa. potestas
Sed. populi. salvo. semper. rumore. manebit.

Sources Prænestinae.

De *Prænestinarum sortium* historia & superstitione, ejusque initio, legendus Cicero lib. 11 de Divinatione. D. Agapetus hic genitus, & annorum XV adolescens Imperatoris Alexandri jussu martyrio coronatus traditur. Episcopatus hodie gaudet dignitate: estque Antistes *Prænestinus* inter septenos, qui Romano Pontifici adstant. A Poenis olim obfessa fuit urbs, quo tempore fide erga populum Romanum fuit singulari. Quæ autem aliis urbibus magno solet esse usui & tutelæ, situs loci munitissimus, maximaque murorum firmitas; ea huic postea fuerunt calamitati

& exitio; ut Strabo memorat, propter bella Romanorum civilia; quum factiosi cives huc, veluti in arcem, confugerent, oppidumque simul sua clade involverent. Visuntur adhuc cuniculi specusque subterranei ab oppido per vicinos montes ad plana perfossi, tam auxilii intromittendi, quam clandestinæ fugæ causâ. In quorum uno C. Marius Junior obfessus, quum fugæ nulla pateret via, ne caperetur vivus, cum amico Pontio Telefino dimicans cecidit. Eadem de re Lucanus libro 11:

— Vidit fortuna colonos
Prænestina suos cunctos simul ense recisos,
Vnius populum pereuntem tempore mortis.

Vulgi etiamnum opinio manet, in cuniculis illis saxa cæsorum ibidem adhuc cruore rubere, quum tamen in his vicinisque montibus tam Tusculanis, quam Albanis mollior lapis omnis sua natura rubeat obscure. Post, ut scribit Volaterranus lib. VI, cap. 1, à Bonifacio VIII P. M. Ioannis & Iacobi Columnarum Cardinalium, Sciarræ item Columnæ odio, urbs est everfa; ac dein rursus restaurata: quumque receptum istuc haberent Ponceletus & Nicolaus Fortebracius, aliique populi Romani hostes, tandem funditus est deleta: quæ nunc eodem in loco restituta quidem aliquantulum; sed nec ea amplitudine, nec murorum firmitate, qua olim fuit, cernitur: ut ex murorum ingentium adparet vestigiis. Hodie, Principatus titulo, sub ditione Maphæi Barberini, Urbani VIII è fratre nepotis. In radice montis, cui quasi adfixum est oppidum, castellum fuit. Aquæ, cui fornices novem alti & ampli, quatuor habentes ostia, conspiciuntur. Ante ingressum castelli XXI fenestellæ sunt, quibus statuas imaginum suarum veteres imposuerunt. Fuit in *Prænestinis* montibus *Horatii Poëtæ villa*, ubi nunc *Ecclesia S. Ioannis in campo Horatii*: vel, ut alii dicunt, *S. Mariæ in villa*.

Supra *Prænestæ Capitulum* Hernicorum urbs est, Frontino inter Colonias censetur. Circa *Prænestæ* item *Sacriportus* erat, ubi Marium oppresum scribunt Florus, Vellejus & Appianus: qui ἱερὸν λήμνον vocat. Nefas sit silentio hic præterire *Tusculum*, oppidum multis olim nominibus insignè, quod haud procul à *Frascati* abfuisse, censent ex ruderibus, quæ hodieque visuntur, viri doctissimi. *Tusculum* scriptoribus Latinis Græcisque notissimum. Opus, ut notant veteres scriptores, *Telemachi*, quem *Vlyssis* & *Circes* ferunt filium. Annus Viterbiensis ab *Tuscis* conditum vult & denominatum. *Tusculum* quidam quasi *Dyscolon* dictum putant, quod aditus esset difficilioris. Roma aberat stadiis centum, numerante *Dionysio*: loco situm amœnissimo, salubri, aqua abundante, in Albani montis dorso: versus orientem collibus circumdatum, ceteris partibus planicie & silva. Strabo *Tusculi* collem fecundum aquis & regiis ædificiis abundasse, refert, continuaque esse loca, quæ ad Albanum vergunt montem. Incolæ *Plinio Tusculani*. Magna olim fuit ejus æmulatio cum exoriente Roma: à qua deinceps in potestatem est redacta. Primum omnium *municipium* cum suffragii latione fuit *Tusculum*, cui quum, primo sine suffragio civitas data esset, post aliquot annos pleno jure

Tusculum.

Conditor.

jure cives Romani facti sunt *Tusculani*. *Tusculum* postea, Romæ fortuna majestateque sub Cæsari-
bus propemodum collapsa, sensim adeo crevit
opibus & potentia, ut, præter alias insignes vi-
ctorias, Friderici I Imperatoris juncta copiis,
magnam, Raynonis Principis ductu, Romano-
rum ediderit stragem: cujus injuriæ memores
Romani, urbem tandem post annum septimum
flamma ferroque vastatam solo æquarunt, ut vix
fundamenta relinquerent. Post illud tempus
paulatim instaurari quidem cœpit, auspiciis præ-
cipue Pauli III, sed minore multis partibus,
quam antiqua, amplitudine. *Tusculi* agnum cum
ubere lactanti natum prodit Livius libro xxvi i.
Tusculanus fuit *Octavius Manilius*; Latinorum prin-
ceps: cui, ut regnum suum stabiliret, filiam
suam locavit Tarquinius Superbus, vi i Roma-
norum Rex. Ex *Tusculo* quoque celebres fami-
liæ, quæ Romæ summos adeptæ sunt honores,
prodierunt, *Porciorum* & *Coruncaniorum*, ut memo-
riæ produnt Cicero & Tacitus lib. xi. quanquam
hic *Coruncanios* non *Tusculo* scribat, sed *Cameria*
oriundos. *Tusculanus* item fuit L. Furius, qui, suæ
civitatis consul, ea adversus pop. Romanum ar-
ma parante, Romam transfugit; ibique cos. de-
signatus, uno eodemque anno Romæ *Tusculique*
magistratum illum adeptus est, deque *Tusculanis*
triumphavit. Fuit item *Tusculum* patria *Bene-*
dictorum VIII & IX, & *Ioannis* XXI. Nominan-
tur inter suburbana loca & in *Tusculano* terri-
torio villa *Horatii* Poëtæ, haud procul *Tusculo* in
montanis posita: eadem procul dubio cum su-
periore. Item uno ab urbe milliari *Tusculanum*
Ciceronis erat prædium: ubi nunc est D. *Maria*
Cryptæ Ferratæ cœnobium (vulgo S. *Maria de Grotta*
Ferratæ) quo ita se delectari scribit vir magnus,
ut sibimet ipse tum denique, quum illo veniret,
placere esset solitus. Inhabatur ab monachis
Calabris, regulam imitantibus D. *Basilii*, sacra-
que Græcorum ritu facientibus. In horto tria
sepulchra antiqua, in quorum uno homines infi-
dent elephantis, camelis, leonibus: & basis cum
virorum mulierumque imaginibus pulcherrima.

Frascati.

Haud procul *Tusculo* FRASCATA est, vulgo
Frascati, olim L. Luculli villa, ubi nonnulli aquæ
virginis, quam etiamnum Romam accedere vi-
demus, fontem repertum tradiderunt. Eam
aquam Plinius M. Agrippam in urbem adduxisse
scribit, ab octavi lapidis diverticulo 11 millia
passuum Prænestina via. In *Frascata* Paulus Ter-
tius & Quintus, Pontifices, nec non alii Proceres
Romani eleganter, & splendide multa ædifica-
runt, eoque solent ex urbe & curarum fluctibus
animi causâ frequenter secedere.

Gabi.

Floruit haud procul his locis *Gabiorum urbs*:
hodie *Gallicanum*. Incolæ *Gabini* Plinio lib. iii,
cap. v, aliisque. Urbs est *Volscorum* in Latio:
Campaniæ falso tribuit Servius. *Municipium* vo-
cat Cicero Philippica II. *Coloniâ* fuisse probare
nititur ex antiquo lapide, qui *Zagaroli* exstat,
Onuphrius Panvinus, his verbis:

CN. ARRIO. CN. F. PVB. AXIMIO
PATRONO. ORDIN. ET. COLON.

Inter Romam & Præneste mediam ponunt Stra-
bo & Appianus lib. v bellorum civil. centum sta-

diis ab urbe abest, juxta Lucretilem amnem.
Condita creditur ab Galatio & Bio Siculis fra-
tribus: aucta ab Albanis regibus: ab Sex. Tar-
quinio, Superbi filio, simulato transfugio, in po-
testatem populi Romani redacta est. Ab hac
urbe *Gabinus cinctus*, quem describunt Servius ad
v & vi i *Æneidos*, vetus Persii interpres ad Sa-
tyram v. Nobilis sane & augustus; usurpari so-
litus apud veteres Romanos ab Consulibus, non
solum honorem ineuntibus, verum etiam bel-
lum indicturis, item ab exercitu pugnaturis; ab
sacerdotibus, ab Imperatoribus denique ævo
posteriore. Ab Gabiis item *Gabina via*.

De T I B E R I.

I Nter Italiæ flumina nullum in historia Ro-
manorum celebratius *Tiberi*, qui primum La-
tinis ab aquarum colore *Albula* dictus fuit,
non *Albas*, uti vult Stephani Epitomator. Virgi-
lius libro viii i:

Tum reges, asperque immani corpore Tybris,
A quo post Itali fluvium cognomine Tybrim
Diximus, amisit verum vetus Albula nomen.

Ianum antiquissimis temporibus appellatum fuisse
tradit Athenæus libro xy, à Iano, quem longe
lateque ad ejus oram regnasse ferunt. *Rumon*
quoque dictus fuit, à ruminando, ut docet Ser-
vius ad vi i i *Æneid.* quo loco etiam *Serram* in sa-
cris nuncupatum memorat, à secando. Paulus
Merula sic vocatum putat ab Etrusca vel Syriaca
voce שרר, *Sara*, quod nihil aliud, quam principa-
tum habere & dominari significat. Fuit enim Tibe-
ris princeps & rex fluviorum, ad quem regna-
tor populus habitabat, unde & regnator aquarum
Virgilio dicitur.

Apud Etruscos *Dehebris* vocabatur, quod no-
men postea paulatim mutatum, sive ab ipsis
Etruscis, sive à Latinis in *Deberis* & *Teberis*, ac tan-
dem *Tiberis*. Antequam autem *Tiberis* vocaretur,
Tybris appellatus fuit. Scilicet, primi illi Græ-
ci, quibus clarum fuit, sive fluvii, sive ipsius mar-
is, (ut Scholiastæ in Theocriti Idyllium primum
interpretantur,) apud Syracusas, Siciliae urbem,
& item apud Bithyniam Asiæ amnis nomen
Θύμβρης, *Thymbris*, eodem hoc Italiæ etiam flumen
Tiberim adfecerant, cujus rei similia exempla
innumera passim reperiuntur. Livius aliique
scriptores à Tiberino Albanorum rege dictum
existimat, in trajectu ejus submerso. Ita credidit
Ovidius ii i Fastor.

Albula, quem Tiberim mersus Tiberinus in undis
Reddidit, hybernis forte tumebat aquis.

Servius *Tiberis* nomen ipsa etiam Alba vetustius
esse contendit, ideoque nominis ejus originem
ad *Tybrim* potius Etruscorum regem referen-
dam existimat, qui Latium crebris atrociniis
infestans, tandem circa hunc fluvium est occisus.
Cui sententiæ Virgilius quoque non obscure
subscribit, apud quem sic loquitur Euander lib.
vi i i *Æneidos*: Tum reges asperque immani, &c.
Versus paulo ante adscripti sunt.

Alii non tam à regis hujus nomine, quam ab
injuriis & contumeliis, quibus in obvium quem-
que circa hunc fluvium grassabatur, appellatio-
nem hanc natam existimant: unde *Thybrim* scri-
bendum

bendum contendunt, quasi *τὴν ὕδατος*, ut dictio-
nem conflata intelligamus ex articulo foemi-
nino, & nomine *ὑδατος*, quam scripturam etiam
apud Dionysium Afrum observare licet. Nos
Thybridis nomen antiquius esse putamus, *Tiberis*
recentius, litteris aliquot, ut solet temporum
lapsu, immutatis. Quo fit, ut illud Poëtis, hoc
Oratoribus sit usitatus. Stephanus quoque in
urbium Onomastico utrumque nomen agno-
scit, nisi quod apud illum *ὑδατος* legatur, *in* lit-
tera communi Græcorum consuetudine adjecta.
ὑδατος (inquit) *ποταμὸς ῥώμης, ὃς ἐστὶ τῆς Ἑλλάδος*. Variis
epithetis à Poëtis aliisque insignitur. *Caruleus* di-
citur Virgilio libro VI I *Æneidos*, his versibus:

*Ego sum, pleno quem flumine cernis
Stringentem ripas, & pingua culta secantem,
Caruleus Tiberis.*

At magis proprie genuineque Ovidius *flavum*
vocavit passim, ut in *Fastorum* lib. VI,

Detulerit flavis in mare Tiberis aquis.

Lydus quoque dicitur Virgilio I I *Æneidos*, à Ly-
dis clara bello gente, quæ sedibus in Italiam
translatis apud hunc fluvium habitavit: uti &
Tuscius, à nobilissimo populo, ipfius ad occiden-
taliorem ripam adcola.

Oritur *Tiberis* ex imis Apennini jugis, ex
media propemodum ejus longitudine, finibus
Aretinorum, eadem ferme parte, ubi fons Arni
supra Aretium: & ut Dionysius Halicarnassæus
scribit libro I, initium ex iisdem Apennini radi-
cibus habet, in quibus etiam Liris, quamquam
ostiis, per quæ mari miscetur uterque, stadiis
1000 vel P. M. C. inter se distent. Tenuis ad-
modum est initio, & modici rivuli instar, lapsus-
que aliquamdiu paulum etiam incrementi adsu-
mit, quod præter exiguos fonticulos aquæ gran-
des accedant nullæ; ubi fluminibus augeri inci-
pit, paulatim crescens, navigabilis efficitur, non
procul Tipherno, sed linitibus & naviculis tan-
tum Romam usque. Procurrens non procul Ti-
pherno, Perusia, Otriculo, Etruriam ab Umbris
Sabiniisque dirimit: dein citra Romam P. M.
fere XIII, Vejentes à Crustumini & Fidenati-
bus, item Latium à Vaticano separat. Romam
tam grandis delatus, ut transiri, nisi pontibus
aut navigio, nequeat, pergit inde, & decimo-
quinto ab Vrbe lapide duobus ostiis, modico
intervallo diremptus, in mare Tyrrhenum evol-
vitur; ea in parte, qua Ancus Martius Ostiam
exstruxit. Longitudo ejus à fonte ad ipsa ostia
passuum est 1000 CL. Latitudinem ad Urbem qua-
tuor fuisse jugerum notat Dionysius Halicarnas-
sæus. Profunditas tanta olim fuit, ut magnarum
etiam navium onerariarum ex mari subeuntium
fuerit patiens.

Augetur ut alii fluvii, præcipue ab imbribus,
adeo ut suis inundationibus maxima sæpe Vrbi
detrimenta attulerit. Horatius libro I carmi-
num, Oda II:

*Vidimus flavum Tiberim, retortis
Littore Etrusco violenter undis,
Ire dejectum monumenta regis
Templaque Vestæ.*

Veteres hujusmodi inundationes prodigiis an-
numerare soliti Tiberim hoc suo auctu monito-
rem potius religiosum, quam sævum interpreta-
Italia.

bantur tyrannum. Exstant Romæ multis in locis
indicia marmoribus incisa, quæ altitudinem, ad
quam proximis annis excreverit *Tiberis*, indi-
cant: nempe:

Anno Christi 1000 CCC LXXIX, 9 die Novembris
ad tres cubitos flumen crevit. Signum apparet
ad S. Mariam supra Mivervam

Anno 1000 CCCXXII, die festo S. Andreæ,
sub Martino V Pontifice crevit altius cubito
sesqui altero.

Anno 1000 CCCC LXXVI, Sixto IV sedente, al-
veo excessit die 8 Januarii.

Anno 1000 CCCC LXXXV, mense Decemb. A-
lexandro VI P. M. anno 111, altitudine 1111 pe-
dum. Iterum Leone X, P. M. excrevit.

Anno 1000 10 XXX, Clementis VII P. M. anno
VII, VIII Id. Octob. altit. XXIV. pedum à terra
crevit. Signum ad S. Eustachium ostenditur, & in
pariete juxta templum B. Mariæ Populi, ad por-
tam Flaminiam, è regione obelisci. Rursus in
castro S. Angeli signum posuit Guido Medices
arcis præfectus.

Anno 1000 10 XLII, ut carmine Marius Mulfa
eleganti testatur:

*Auctus aquis, rapidoque trahens se gurgite, cives
Terrebat canis Albula verticibus, &c.*

Anno 1000 10 LXXXVI II, Cal. Januarii, Ponti-
ficatus Clementis VIII anno, *Tiberis* extra al-
veum elatus tantam urbi stragem dedit, ut nul-
lam post hominum memoriam majorem.

Plinius in ejus laudes digressus, eum *rerum in
toto orbe nascentium mercatorem placidissimum* vocat.
Etenim ab Ostia naves adverso flumine vel re-
mis vel funibus subvehuntur. Pluribus accolitur
villis, oppidis, urbibus, præcipue Roma, quam
in duas hodie partes dividit. Observandum, Ti-
berinam aquam multis annis incorruptam ser-
vari solitam, suavissimam & saluberrimam, quo-
ties hauritur paulo supra Urbem usque ad mare
ipsum. Accidere hoc creditur ex mistione Ti-
beris cum Aniene, quoniam hic aquas habet
multo infectas nitro, quod eas à putredine tue-
tur. Quique Tiberim supra Anienis ostia adco-
lunt, utriusque aquas, Romano more, ne cor-
rumpantur, miscent. De *piscibus* Tiberinis Ro-
manis peculiarem scripsit libellum Paulus Jovius.
Præter pontes Roma contentos, etiam alios
olim habuit. Inter eos unus est, haud procul
Otriculo, ubi pilæ quædam prægrandes hodie-
que visuntur, quibus quondam pons sustineba-
tur, unus quaternorum è numero, quos Octavia-
nus Augustus via Flaminia perinsignes & magni-
ficos ædificavit. Idem Augustus primus riparum
Tiberis Curatores instituit, docente in ipsius vi-
ta Suetonio, cap. 37.

Amnes in eum confluentes memorantur isti: *Amnes
confluentes
Tiberi.*
*Tinia, Clanis, Nar, Himella, Farfarus, Allia, Turia, Cre-
mera, Anio, Aqua Crabra, Almo, Aqua Ferentina.* Plinius
libro 3, cap. 4, *Infra Tiniam*, inquit, & *Clanum*
duobus & quadraginta fluviiis auctus: præcipuis autem
Nare & Aniene. Quem numerum si ipse perscri-
psit Plinius, nec verba ejus à librariis corrupta
sunt; certe etiam alios plerosque ille computa-
vit fluvios, qui à modo recitatis amnibus in Ti-
berim deferuntur.

ETRVRIA,

hodiè

TOSCANA.

ON idem prorsus sunt ETRVRIÆ DVCATVS, & ETRVRIA. Ille in umbilico fere Italiæ positus, potiorē nobilioremque Etruriæ partem complectitur, in qua tres Respublicæ, potentes olim & illustres, continentur,

Florentina scilicet, Pisana, & Senensis: atque ultra Apenninum in Romandiola extenditur, ubi oppida aliquot habet, sicut & in agro Lunensi & in valle Macræ. ab Occidente sunt Respublica Genuensis & Lucensis; Dux Mutinæ in valle Caferniana: Parmensem Ducem finitimum habet propè Fivizanum & in Ducatu Castri. Sic quoque finitimi sunt Marchiones aliquot è Malaspina familia in Lunensi agro, ac præterea Pitiliani Comes in Senarum territorio. In reliquis partibus Ecclesia est, utpote in Bononienſi agro, Romandiola, Ducatu Urbini, Territorio Perusino, Tifernate, & aliis.

ETRVRIÆ verò regio Liguriæ contermina juxta Augusti divisionem septimam Italiæ regionem constituit. Tria ejus fuere apud scriptores antiquos (Anni Viterbiensis nugamenta missa facimus) nomina. Dicta enim fuit Tyrrhenia, Etruria, Tuscia.

Tyrrhenia, vel à Tyrrheno Herculis nepote has terras tenente, nomen habere creditur, vel à turribus seu turris, id est ædificiis munitioribus, quibus uti solebant Tyrrheni. Etruria sic dicta est, quasi *etrusca*, quia ejus fines extendebantur usque ad primam ripam Tiberis. Nam *etrusca* est alter, & *etrusca* finis. Tuscia appellationem sortita est à *tusca*, à sacrificando. Fuisse enim Etruscos religionis suæ rituumque sacrorum observantissimos, compertum est. Nec aliam ob causam à *thure* vocem illam derivat Paulus Diaconus. Festus à Tusco rege, Herculis filio, denominatam scribit: quod etiam hodie obtinet, Toscana enim vulgò audit. Fines ejus ab ortu sunt Tiberis Latiumque: ab occasu Macra & Liguria, à Septentrione Apenninus, ubi Umbria, Galliæque togatæ pars, à Meridie mare inferum, quod inde Tuscum & Tyrrhenum vocatur. Strabo longam eam facit stadiis bis mille quingentis, hoc est, si milliari octo demus stadia, milliariibus circiter trecentis supra duodecim. Discrepant tamen in longitudinis supputatione Geographi, dum alii per mediterranea loca, alii juxta littoris oram extremam & sinus, alii, qua naves oram legunt, longitudinis mensuram exigunt. Latitudo ejus hic illic varia est, maxima verò inter Populonium promontorium & Arni fontes. Circuitus

septingentis millibus passuum mensuratur. Regio partim plana est, partim montosa, segetibus, arboribus pomiferis, vineisque nobilissimis abundans. Vina fert præstantissima; qualia sunt Trebiana, Apiana, Senensis, aut quæ in agro Vulfinio, aut ad oppidum montis Falconis premuntur. Cato Etruriam in tres gentes dividit, Maritimam & Mediterraneam, quæ rursus duplex. Prima circa mare inferum inter Macræ & Tiberis ostia fines habebat; altera in mediterraneo à Tiberi ad juga Cyminia, quam Larthenianam olim Tusci cognominarunt, à Lartheniano urbe metropoli. Tertia gens à jugis Cyminiis ad Pistorium diffundebatur. Porro veterum Etruscorum maximum fuit in Italia nomen. Ab his populus Romanus sellam curulem, togam prætextam, fasces, trabeas, lictores, auguria, phalaras, annulos, paludamenta, ornamenta triumphalia, togas pictas, tunicas palmatas, aliaque permulta mutuatus est. Etrusci primi domibus porticus addiderunt, in quas concurrentium servorum turba diverteret. Nominis amplitudinem testantur, Romæ *Tusculus Vicus*, in Latio *Tusculum* & *Tusculanum*; disciplinam illud, quod Romani eo filios suos cum litteris tum moribus instituendos mittebant. Trecenta Vmbrorum oppida ab Etruscis debellata memorat Plinius. Urbes Etruriæ duodecim antiquis celebratæ fuerunt: Luca, Pisa, Populonia, Volaterræ, Agillina, Fessula, Rusellana, Aretium, Perugia, Clusium Phaleria & Vulfinia. Accessere postea Florentia, Pistorium & Mons Politianus. Incolæ hodie ingenio, consilio, manu, lingua promti sunt. Idiomate utuntur, quod præ cæteris Italiæ dialectis ob elegantiam censetur nitidissimum, docentibus id abunde Poëtis, Oratoribus, aliisque scriptoribus, quos habuerunt habentque purissimos ac doctissimos. Specialiores Etruscorum populi leguntur *Veientes*, *Falisci*, *Tanquinienſes*, alique. Cum *Veientibus* crebra fuere populo Romano bella, donec anno ab urbe condita cccviii, M. Furius Camillus Dictator dictus, Faliscis primum & Capenatibus fuis castrisque exutis, ad Vejos profectus, cuniculo in arcem acto, urbem ipsam decimo ejus belli anno cepit, & maxima præda potitus, Junonis etiam signum Romam delatum in Aventino, extructo ibi templo, locavit; quum clarissimum de Veientibus in urbem triumphum equis albis vecto curru invexisset. *Falisci* sedes habuerunt ad dexterorem Palæ ripam, ad Vulfinium lacum, longe lateque versus meridiem. Leges ab iis, si Servio fides, & supplementum duodecim tabularum Romani sumerunt. Non parum hoc ad demonstrandam ipsorum potentiam facit, quod uno prælio quindecim eorum millia

Finitimi.

Nomina.

Termini.

Longitudo.

Latitudo.

Mon.

Prom.

Via.

Valle.

Silva.

Part.

Indoles.

Populi veteres.

millia caesa fuisse Q. Lutatio & A. Manlio Coff. historiis proditum sit. Post multa feliciter & infeliciter gesta, tota tandem Faliscorum regio cessit in ditionem Romanæ Ecclesiæ, vulgata illa, uti quidam perhibent, Constantini donatione, vel, ut cum aliis author est Blondus, concessione Luitprandi Langbardorum regis, Zachariæ Romano Pontifici facta, vel, quod vero magis consonum, longa temporum possessione, à Ludovico I Imperatore confirmata, anno à Christo nato 10 cccxvii. Horum agri ovium, boum & lini proventu fertiles fuere. De illis sic canit Ovid. in Fastis :

*Ducuntur niveæ populo plaudente juvencæ,
Quas aluit campis herba Falisca suis.*

De lino Silius Italic. *Induti sua lina Falisci.* Tarquinienfes fuerunt, ubi hodie Tarquinia urbis visuntur vestigia in Etruriâ maritimâ. Tarquene vulgo. Alios ejus populos, *Capenates, Graviscanos, Volsinios, Saturninos, Suanenses, Statones, Vetulonienses, Vulturenos, Puscianenses, Fluntinos*, ne prolixior sim, prætereo.

Montes. Montes Etruriæ maxime noti sunt, *Ciminus*, vulgo monte Viterbo : *Soractes*, qui hodie Monte di S. Silvestro vocatur. *Fesulani montes*, à Fesulis Tusciæ urbe appellati, & *Cortoneses*, à Cortona oppido. *Promontoria* habet duo, *Populonium*, ab urbe Populonia denominatum, & post hoc aliud, quod *montem Argentarium* vocant. *Valles* ejus sunt, *Mugellina*, à Mugelli oppido, & *vallis Arni* ab Arno fluvio, nomen sortitæ, necnon *vallis Vmbrosa & Pisciana*, cui Piscia fluvius nomen dedit. *Silvæ* celebriores sunt, *Volsiniensis*; quæ Italis hodie *Bosco di monte Fiascone* dicitur : *Ciminia*, in monte Ciminio Livio memorata, & *sylvæ Mæsa*, quam indigenæ hodie *Bosco di Baccano* vocant. *Portus* illi plurimi sunt. Primum quidem *Lunensis*, à Luna veteri urbe nomen habens, maximus ac pulcherrimus, complures, ut ait Strabo, intra se portus includens, omnes prope litus profundos : quale omnino conveniebat esse receptaculum hominum tam vasti maris dominium obtinentium. Cingitur autem portus altis montibus, unde maria prospiciuntur, & Sardinia, & littoris utrinque magna pars. Cluverius vult portum hunc illum esse, qui nunc ab oppido intimo ejus recessui appposito vulgo vocatur *Il Golfo di Spetia*, id est, *Sinus Spetienfis*. Hic quippe quadrangula fere forma, in similitudinem Græcæ litteræ π, intimo latere, quod meridiem spectat, planum, apertum, & molle habet litus. At duo reliqua latera, quibus utrinque clauditur, montibus cingitur altis, complures sinus seu portus minores gremio suo recipientibus; maxime id, quod ab occasu in ortum prospicit. In hoc portu sita fuit vetusta nobilisque urbs *Luna*, primum olim Etruriæ oppidum, cujus ingentes etiamnum ruinæ supersunt, cum aliquot piscatorum casis. Ex hujus urbis rudibus vicinum oppidum *Zarzanam* exstructum censet Volaterranus. Fuere olim in hoc portu celebres lapicidinae varii præstantissimique marmoris, quod tanta mole hic excidebatur, ut etiam columnæ ac grandes tabulæ solido constent lapide. Servius ad illum versum Virg. *Æneid.* 8.

*Ipse sedens niveo candentis limine Phæbi
Italia.*

*Dona recognoscit populorum, apratque superbis
Postibus.*

Sic commentatur: *Candentis limine Phæbi*: in templo Apollinis in palatio, marmore effecto, quod allatum fuerat de portu *Lunæ*, qui est in confinio Tusciæ & Liguriæ, ideo ait, *candentis*. Mox *Ligurnus*, haud procul ab Arni ostio, quem Cicero Labronem vocat ad Q. Fratrem lib. 2, Epist. 3. hodie *Livorno* vocatur, licet hunc *Herculis* fuisse velit Cluverius. Hic aliquot ab annis nova urbs Ducis auspiciis surrexit, unicum pene hujus Ducatus ad mare emporium. Præjacet in mari ad mille passus scopulo imposita *Pharos*, ingens turris, è cujus fastigio noctu fax ingens navigantibus præluet. Quem excipiunt *Populonium*, nunc *Porto Ferrato*; *Falesia*, *Scabrorum*, hodie *Scarino*, *Telamonis*, nunc *Telamone*, *Herculis*, qui & *Cosanus*, Italis porto *Hercule*: *Augusti*, hodie porto di Roma, Latinis *Portus Romanus*. De hoc non pauca legere est apud Dionem lib. 60, quem Claudium Cæsarem perfecisse scribit magnitudine animi & potentia Romana dignum; quod loca circum Ostia Tiberis neque tuta navibus appellendis essent, neque portus opportunos haberent. De hoc Rutilius in Itinerario lib. 1.

*Pande precor gemino placatum Castore Portum,
Temperet æquoream dux Cytherea viam.*

Longius ab urbe, quam Ostiam, distare, patet ex Antonino. Ibi enim ab Vrbe in Portum quidem xviii M. P. signantur; Ostiam vero usque xvi. Procopius lib. 1 Bell. Goth. Portum ab Vrbe Roma cxxvi stadia abesse memorat, & decursum Tiberis ad Portum describit, qui dextro fluminis brachio adjungebatur, urbem addens eo loco à Romanis priscis constructam, muroque prævalido munitam, cui ab ipso portu nomen inditum. Tradit idem Procopius, ad lævam ex altera parte, qua in mare Tiberis secundo brachio influit, urbem Ostiam adjacere, & eam fluminis ripæ fuisse contiguam.

Inter Etruriæ flumina agmen ducunt *Larentia* & *Frigidus*. Ille vulgari nunc vocabulo accolis *Larenza*, hic *Freddo* appellatur. Post *Vesidiam*, qui juxta Petram sanctam delabitur, (hodie *Versigliano* vocant) est *Auser* amnis, *Osari* vulgo, quem Leander *Serchium* dici notat. *Arnis* mox succedit, *Arno* vernacule, qui ex Apennini latere dextro nascitur. Modicis initiis principio, inter rupes horridas, præcipitesque convalles, in occasum tendit: deinde collectis fontibus, torrentibus, amnibusque plurimis tumidior, magna cum mole Florentinum agrum ingreditur, Florentiaque & Pisa divisus, mare petit. Multis adaugetur fluvii, quorum ad dextram ripam sunt, *Craina*, *Solana*, *Rena*, vulgò *Rescho*, *Sera*, *Munio*, *Terfola*, *Bisentium*, *Vmbro* vulgo *Vmbrone*, *Piscia* denique, *Rivola* dives, qui Piscinæ valli nomen dedit: ad sinistram vero occurrunt *Staggia Corsolana*, *Archianum*, *Postilio*, *Crassa*, *Truoga*, *Pesa*, *Elfa* denique & *Era*, quorum ille paulum supra oppidum Collis oriens, modico procurfu tantum incrementi sumit, ut tres ingentes frumentarias fullonicaeque molas volvat, alveo suo recipiens cum aliis *Scaggiam* & *Focium*. Post Arnum est *Cecinna*, qui ex Monteti radicibus haud procul Massa ortus, agrum Volaterranum percurrrens, ad urbem ipsam

ipsam in mare se præcipitat. *Cornia* à monte Rotundo profluit & per agrum Campilianum expansiatur. *Brunus*, ex montibus Massæ vicinis prorumpens, Lacui *Prili* miscetur. Qui *Vmbrone* vulgo, *Vmbro* Plinio dicitur, (alius nempe ab eo, qui ad dextrum Arno jungitur) ex montibus oritur inter Senam & Aretium, supra Ascianum, juxta D. Guismetii Castellumque novum. De eo Rutilius;

*Tangimus Vmbronem, non est ignobile flumen,
Quod tuto trepidas excipit ore rates.
Tam facilis promis semper patet alveus undis,
In pontum quoties seva procella ruit.*

Augetur inde dexteriore ripa fluvius *Arbia* & *Merfa*, quorum ille *Tressam*, *Soram*, *Silam* recipit: in sinistiore *Orcia*, quem *Assus Formoque* & alii ingrediuntur. *Vmbronem* sequuntur, *Osa*, *Albengia*, *Pescia*, & *Floris*, nec non *Martha*, qui ab Vrbe per Tusciam & Alpes maritimas Arelatum usque via Aurelia tendit. Qui *Mognone* vulgo, *Minio* vocatur Virgilio lib. 10 *Æneid*. Rutilius Munionem vocat:

*Paulisper litus fugimus Munione vadofum.
Suspecto trepidant ostia parva solo.*

Eris, *Cæretanus* est Plinio, Virgilio *Cæritis* amnis. Succedunt hinc Tiberim versus *Vacina*, *Sanguinaria*, & postremo loco *Aron*.

Castella.

Castella & loca munita XLII. Nam singulae civitates habent unam arcem, magnam parvamve. Florentia autem tres. Castellum *Liburni* longe munitissimum præsidio 10 militum custoditur. In insula *Elba* quatuor sunt munimenta, in quibus præsidarii sunt ccc. Reliqua præcipua castella sunt *la Città del Sole* in Romania; *il Sasso di Simone* versus *Perusium*; *Rocca Sibyllina* ad limitem *Pontremolii*; *Monte Carlo*, *Pietra Santa*, & *il Salto della Cencia* ad limites *Genuatium*; Castellum *S. Martini* ad fines Romaniae; *Radicofanum* ad fines Ecclesiastici Status: *Pitigliano Sorano*, *Mariano*, *la torre di Bellino*, &c. quæ omnia ad minimum xxv c10 præsidiariorum poscunt.

Ager.

Ager Florentinus fertilissimus est, & frumentum atque leguminum, olei quoque ferax, inprimis autem vini, quod hîc præstantissimum gignitur; excellit autem *Trebianum*, *Apianum*, *Senense*, quodque in agro *Vulfinio* aut ad oppidum *Montis Falconis* premitur.

Diviso.

Dividitur Principatus vulgo in Dominium vetus & novum; quorum illo Florentina & Pisana Resp. comprehenduntur, hoc Senensis, cum aliis acquisitis. Princeps autem dominia hæc utraque diverso jure possidet. Nam vetus Dominium absolutum est, & liberum, nullique obnoxium; quam libertatem à pluribus Impp. jam olim impetravit: Novum autem magna ex parte in feudum tenet aut à Rege Hispaniarum, puta *Senensem Remp.* & *Elbæ Dominium*: aut à sede Apostolica, ut *Radicofanum* cum vicinis pagis; & *Burgum S. Sepulchri* in *Vmbria*; quod quum à sede Apostolica pro certa summa Duci oppignoratum sit, reposci potest; atque adeo Commissarius Camerae in Vigilia *S. Petri* hoc oppidum inter oppida sedi Apostolicæ subdita recitat: aut denique ab Imperio, uti *Filatterram*, & alios Marchionatus agri *Lunensis*, olim à *Malaspinis* possessos.

In utroque Dominio, tam veteri, quam novo, urbes Episcopales numerantur xvi, si *Fæfulas* annumeres, antiquam urbem, sed jam dirutam: Florentia, Pisa, Pistorium, Cortona, Aretium, Volaterra, Monspolitianus, Burgus S. Sepulchri, Collis & Fesula in veteri Dominio: In novo autem Sena, Mons Alcinus, Pienza, Clusium, Massa, Sovana, Grossetum, & alia aliquot oppida, quæ agri fertilitate & incolarum frequentia & opulentia civitatibus nequaquam cedunt.

Florentia.

FLORENTIA, Etruriæ caput & metropolis, memoratur eo nomine Tacito, Frontino, Inscriptioni antiquæ quæ est apud oppidum *Monte Pulciano* vulgo dictum, Hadriani Imperatoris tempore composita, Ptolemæo, Tabulæ Itinerariæ, Antonino, Procopio, Agathia & aliis: scribiturque Græcis litteris *φλογενία*. Oppidani inde dicebantur Florentini. Vulgo *Fiorenza* & *Firenze*. Quibusdam *Fluentia* olim dicta putatur ex his Plinii verbis, *Clusini novi*, *Clusini veteres*. *Fluentini* præfluenti Arno apposti, Insula. Et diserte *Fluentia* oppidum nominatur Floro lib. 3, cap. xxi, quod est de bello civili Mariano: ubi hæc leguntur verba: *Positis singulorum fere hominum pœnis, municipia Italiae splendidissima sub hasta venierunt: Spoletium, Interamnium, Praeneste, Fluentia*. Cluverius suspicatur Plinium Florentini, & *Florum Florentia* scripsisse, vocabulaque illa postmodum librorum lapsu transisse in *Fluentini*, & *Fluentia*. Tabula Itineraria vocat *Florentiam Tuscorum*, scilicet ad discrimen alterius Florentiæ, quam eadem Tabula cum Antonini itinerario refert inter *Placentiam* & *Parmam*: vocaturque hodie diminutivo vocabulo *Fiorenzuola*. Initium ejus originemque deducit Leonardus Aretinus principio historiæ Florentinæ à Romanis Sullæ Dictatoris militibus. Volaterranus lib. v, Colonis, qui Triumvirorum auspiciis eo deducti; Laurentius Vallæ à Fæfulanis, commodiorem, relictis jugis, habitandi locum ad Arnum quærentibus: Annius Viterbiensis Catonis sui verbis innixus, ad Ianum Florentiæ primordium refert. Hos omnes conciliare conatur Leander Albertus. Ambitum habens sex millium, supra nonaginta millia continens incolarum; æquali loco jacet ad Arnum, quo, ut jam monui, interfecatur, quatuor eximii conjuncta pontibus, filice quadrato strata, latis ornata plateis. Collibus cincta est theatri instar ab Oriente & Septentrione amœnissimis, quique undique fructiferis vestiti arboribus. qua Occidens est, pulcrum habet planiciem: cæli regione inter Aretium & Pisam media mistaque; quarum urbium prior acutissima fert ingenia, altera homines memoria valentes singulari. Munit eam contra vim externam hostiumque incursiones brachiis aliquot suis Apenninus. Geminis habuisse muros tradit Christophor. Landinus suis in Dantem Commentationibus quatuorque eorum portas majores, totidemque minores fidei digito indicat Leander Albertus, ex Vberto, Leonardo Aretino, Christophoro Landino, Politiano & aliis; quomodo & quando antiqua urbis facies perierit, sensimque præsentem induerit, adscribens. Splendore & elegantia summâ est: ut voce incertoque vulgi sermone feratur, *Fiorenza la bella, totiusque Flos Italiae*.

Ambitus

Situs.

Muri gemini.

Elegantia.

Locis

Templa,
Locaque
Sacra.

Lœcis, quæ divino cultui sacrata, nitet quamplurimis. Admirabile est templum *D. Mariæ Florentiæ* magnificentissimum; & inter tria *Etruriæ* nominatum; totum ex marmore albi, nigri, rufique coloris constat, cum hemisphærio stupendi operis, quod ab Philippo Brunaltio Florentino singulari arte factum. Iuxta stat turris eximia, tota marmorea. Modico post intervallo veterrimum *Martis* templum; forma sexangulari magno ingenio constructum; & nunc *D. Ioanni Baptistæ* sacrum: ubi lacus ex marmore conspicuus, in quo infantes baptisate lavantur. Situs est in hac *Æde Balthasar Costa* quondam P. M. nomine Ioannis XXIII. decretoque Concilii Constantiensis Pontificatu abdicare iussus. Apud portam quæ est e regione Majoris Ecclesiæ, binæ cernuntur columnæ Porphyreticæ; quas Pisani Florentinis, parta de Saracenæ victoria honoris causa miserunt. Nobilia item sunt fana *D. Mariæ Novellæ*, quod dedicatum ab Eugenio IV, anno c15 cccc xxxvi, Martii xxv; *S. Spiritus*; *Fratrum Minorum*; *D. Laurentii*, ubi situs est *Cosmus Medices*, suspensaque visuntur cxxx vexilla, Petro Strozzo in prælio apud Senas olim commisso, erepta; & *Annunciate*, multis dotatum privilegiis. Hic insignia varia & donaria ex auro, argento, cera, pannis; adeo ut ipsum compleant. In ambitu cadavera quædam sunt exsiccata. Alia, ne tedium pariant, prætereo. Inter xenodochia, quæ xxxvii dicuntur numero; primi facile loci quod *D. Mariæ Novæ*. Parochiæ censentur xlii; Prioratus xii; Conventus virorum mulierumque sacri lxxvi; Collegia puerorum, quas Fratritates vocant, ix; Virorum Sodalitates maximo numero. *Ædificiis* insuper nobilissimis, cum publicis, tum privatis est perornata. Palatia sunt infinita: inter illa *Curia Senatus*, amplissima *Domus Medicea*, *Cosmi Opus*; *Strozgarum* & *Pitorum Ædes*: Campi octo, *S. Crucis*, *S. Marci*, *S. Laurentii*, *Della Signoria*, *Del Prato*, *S. Mariæ novellæ*, *Mercato Vecchio*, *Mercato nuovo*. Suburbia quondam habuit non ignobilia: sed anno c15 15 xxix dejecta. Villas autem & nunc suburbicarias habet innumeras; easque magnificentissimas; cum structura & regio sumptu, tum hortis, summam oculis delectationem, quod myrto, lauro, rosa, aliisque, & opere topiario decorati, præbentibus. Arx ibi duplex: *Vetus*, quæ urbem subtus despicit; piscis cuiusdam ossa continens miræ magnitudinis: *Nova* grandioris spaciis, fontibus, molendinis, turri, propugnaculis, tormentis, annona, rebusque aliis ad defensionem necessariis instructa. Auctores loquuntur inscriptio, quæ ad portam talis:

Quod faustum felixque sit, Carolus V Romanorum Imperator Victor ex Africa rediens, quum Alexandrum Medices Florentinorum Ducem, Generum suum, exstructa jam reliqua Arce, Turris hujus Fundamenta locantem reperisset, primum victrici Manu Lapidem ponere non dedignatus est c15 15 xxx.

Porticus.

In Foro Novo porticus est, columnis xx sustentata undique permeabilis; *Cosmi Medicis Florentiæ Ducis* II opus, anno c15 15 xlviii exstructum. Prope *Ædem D. Marci Equile* est Italia.

Ducis, vulgo *l'Equirie*, in quo aluntur hodie leones, tigrides, leopardi, urfi, boves Numidici. Incola acuti, graves, facundi, bonarum artium studio; quibusque laus propria, quod Latinis litteris ab interitu vindicandis, multum contulerunt. Pecuniæ sunt avidi, cujus conquirendæ desiderio in ultimis etiam terris negociantur. Mulieres forma pudicitiaque præstantes, earumque, ut & virorum, vestitus supra modum egregius & decorus. Nobili gente perpetuo frequentem, multasque honestas familias hinc, tanquam ex uberrimo fonte, in alias *Italiæ* urbes fuisse derivatas; docet *Christophorus Landinus*, quem antea laudavi. Humanitate omnes *Etruscos Florentini* superant: quemadmodum & sermonis elegantia. Quam varie periculoseque sæpe jactata, quamque perniciosissimis nunc *Alborum* & *Nigrorum*, nunc *Guelphorum* & *Gibellinorum* factionibus fuerit exagitata, docent plene *Leonardus Aretinus*, *Antoninus Archiepiscopus*, *Nicolaus Machiavellus*, & alii. Urbes agrosque multos imperio subegit, *Pistoriam*, *Aretium*, *Cortonam*, *Volaterras*, *Pisam*, *Portum Ligurnum*, *Bibienam*, *Agrum Clusentinum*, *Montem Politianum*, aliaque plurima *Tusciæ Romanulæque* oppida. Anno c15 cxxi incendium *Florentiæ* duo millia civium absumsit. Anno c15 cccc pestis ibidem triginta hominum millia e medio sustulit. Quum ab Gothis olim magnis cladibus fuisset affecta, *Carolus Magnus Imperator* restaurata, mirumque in modum amplificata binos creavit Consules annali imperio, addito centum Patrum Senatu: postea anno c15 cccxx, ut *Volaterranus* numerat, vel, ut *Blondus*, c15 ccliv, Decem viri sunt creati, qui *Antiani* dicebantur. Libertate post anno c15 cclxxxvii ab Imperatore *Rudolpho* senis aureorum nummum millibus, ut auctor est *Platina* in *Vita Honorii IV*, redempta, ventum est ad Octo-Viros; qui vulgo *Priori dell' Arti* audiebant, cum Præsidente iustitiæ uno bimestri, qui *Consaloniere di Giustizia* nominabatur. Qua Reip. forma aliquoties conversa atque immutata, tandem auctoritate *Karoli V Cæsaris MEDICEIS* urbis Dominatus cessit.

Archiepiscopatus fulget hæc urbs dignitate: cui subsunt *Nepefinus*, *Castellanensis*, *Montis Falconis*, *Viterbiensis*, *Castellanus*, *Volaterranus*, *Fesulanus*, *Zarzanensis* vel *Lunensis*, *Sutri*, *Ortanensis*, *Cornetanensis*, *Tuscanensis*, *Aretinas*, *Bientinensis*, *Pistoriensis*, *Binenfis*, *Cortonenfis*, *Balneoregensis*, *Urbevetanus*, *Castrensis*, *Perusinus*, *Lucanus*. Concilium *Florentiæ* celebratum fuit sub Eugenio IV P. M. maxima Præfulum cum Latinarum, tum Græcarum Ecclesiarum, undique concurrentium, frequentia; præfente etiam *Ioanne Palæologo Imperatore* cum Patriarcha. Testantur partim diploma, quod Græcis Latinisque litteris exaratum, manuque Pontificis & aliorum subscriptum, additis & *Eugenii plumbeo*, & Imperatoris aureo signis, in *Bononiæ Archivo* publico servatur: partim *Epigraphe*, quæ ad *D. Mariæ Novellæ* posita, his verbis:

Generalis Concilio *Florentiæ* celebrato post longas disputationes Vnio Græcorum facta est in hac ipsa Ecclesia, die vi Iulii, c15 ccc cxxxi, Præsidente eidem Concilio Eugenio PP. IIII, cum Latinis Episcopis, & Prælati; & Imperatore

T t t

tore

tore Constantinopolitano cum Episcopis, Præ-
latis & Proceribus Græcorum, in copiosissimo
numero; sublatisque erroribus in unam eandem-
que Fidem rectam, quam Romana tenet Eccle-
sia, consenserunt.

Iesuitarum Collegium Academia.
Bibliotheca.
Pandectæ Florentinæ.
Florentiæ Ignis supplicio adfectus est Hieronymus
Saronarola, Theologus, anno c10 ccccxcviii,
Maji xxii. Consequuti sunt Iesuitæ amplissi-
mum in hac urbe Collegium anno c10 c1011.
Academiam habet Florentia apud omnes Europæ
populos celebratissimam. Fundamenta jecit Cos-
mus Medicus; Pater Patriæ appellatus. Cœ-
ptam magno studio auxit, præclaris avi sui vesti-
giis insistens, LAURENTIUS MAGNUS, Prin-
ceps Florentinus: quo Duce Homerum in Italiam
venisse, scribit Epistola ad ipsum Marsilius Ficinus,
ab eodem cum Ioanne Argyropylo, Demetrio Chalcon-
dyla; Pico, Angelo Politiano, aliisque doctissimis
viris, Florentiam evocatus. Bibliothecæ in urbe
Florentina sunt sex. Prima S. Laurentii, quæ Me-
dicea appellatur, à Clemente VII Medice, P. M.
DD; adhuc in explicata. Multi in ea Auctores,
præsertim Græci, qui excusi non sunt. Secunda
S. Marci, LAURENTII MEDICIS & Nicolai de
Nicolis liberalitate & testamento instructa &
aucta, Latinis, Græcis, Hebræis, Armenicis-
que libris superbiens: aliquot ibi Theologorum
Græcorum opera nondum typis mandata. De-
bentur ei cum aliis multis Clementis Alexandrini
scripta. Tertia S. Benedicti, libros Latinos ha-
bens optimos; adjuncta ei Græca, sed exigua.
Quarta S. Crucis ab Sebastiano de Bacellis cœpta
in litteris politioribus, tota Latina, præclara
sane. Quinta in domo Episcopi, Latinorum item
Auctorum. Sexta denique Mariæ Novellæ, tota
Latina. Pandectæ Iuris Civilis, in membranis e-
mendatissime Latinis litteris scripti, adservantur
religiosissime in Palatio, quod inhabitat Magnus
Dux Etruriæ; Pisis Florentiam cum reliqua præ-
da translati. Græca Epistola satis longa illis est
præfixa, vetustate pene oblitterata. Pandectas hos
ab Antiquitate mirifice prædicant Angelus Poli-
titanus, Petrus Victorius, Antonius Augustinus,
& alii. Ad libri calcem legitur: Ego Marsilius
Ficinus interfui, dum hoc reperiretur Opus;
idque manu propria scripsi, ix Aprilis, anno
Domini c10 cccc xcvi, Petro Bernhardo
Bernhardis sedente Vexillifero Iustitiæ. Ab ipso
Archetypo plura prælorum ope in orbem Chri-
stianum diffusa sunt ante annos aliquot exem-
plaria: in quibus quotquot hodie litteræ, syl-
labæ, verba, majoribus typis leguntur expref-
sa, non ipsi autograho, sed Lælii Taurelli dili-
gentiæ industriæque accepta sunt ferenda. Equa-
libus enim & paribus litteris toti illi Pandectarum
libri sunt conscripti. Virorum singularium mul-
torum genitrix fuit, & est hodie Florentia. Dedit
inter alios Divorum numero adscriptos Ioannem
Gualbertum, Sodalitatis Vallis Umbrosæ condi-
torem; Bernardum Vmbertum, Antoninum Archiepi-
scopum, Scriptorem non temnendum. Produxit
& ævo superiori Florentia Leonem X, & Clementem
VII, Pontifices Maximos. Cardinales habuit
plurimos, Albertum Alberti, Alemannum Aldimarium,
Franciscum Soderinum, Laurentium Pucium, Nicolaum
Pandulphinum, Aloysium, Rubrium, Robertum &

Antoninum Pucios, ejusdem Laurentii Fratrem &
Nepotem, Nicolaum Ardingellum, Hippolytum Me-
diceum, Ioannem Salviatum, Nicolaum Rudolphum &
Nicolaum Gaddum. Archiepiscopos, Episcopos,
Abbatas, aliosque Præfules, quos Florentia genuit,
longum esset referre. Celebriores in eorum nu-
mero fuerunt Angelus Accievulus, Antistes Patriæ;
Simon Saltarellus, Oriveri; Aldobrandinus Cavalcantes,
Archiepiscopus Pisanus. Nati quoque hic
viri eruditione scriptisque clari, Aloysius Marsilius
Philosophus; Bartholomæus Lapacius, Theologus;
Leonardus Statius, Robertus Bardus, Dinus Garbius,
Theodoricus Turrisanus, Ianetus Manetus; Leo Alber-
tus & Paulus Mathematici; Dantes Aligerus, Poë-
ta. Egregie quoque solum hoc suum natale de-
corarunt Guido Cavalcantes; Colutus Salutatus; Leo-
nardus Datus; Donatus Accievulus, qui vitas Han-
nibalis & Demetrii ex Plutarcho Latinas fecit,
Commentariaque reliquit in Aristotelis Ethica:
Matthæus Palmerius, qui Supplementum Tempo-
rum Eusebio addidit, libris etiam de Civili Vita
quatuor conscriptis; Lupus Castilionius, qui Vitas
aliquot Plutarchi in Latinum sermonem vertit;
Nicolaus Nicolius; Pallas Stroza; Angelus Accievulus:
Andreas Floccus; Christophorus Landinus, qui Dantis
Comœdias Virgiliumque illustravit; Facius Vber-
tus, Geographus & Poëta, Dictamundi Au-
ctor; Ioannes Karolus, qui clarorum Ordinis
Prædicatorii virorum vitas condidit; Marsilius
Ficinus, qui Platonem fecit Latinum; Alamanus
Rinucinus, qui Philostratum de vita Apollonii
Tyanei in Latinam vertit linguam; Petrus Crini-
tus, librorum de Honestâ Voluptate Pater; Bar-
tholomæus Scala; Zenobius Accievulus, qui Iustinum
Martyrem & alios Latine dedit; Lippus Rainutius;
Benivendus; Nicolaus Machiavellus. Longissime extra
Italiam Florentiæ nomen extulit Americus Vespucius,
Cosmographus, qui inventæ Quartæ Terrarum
Orbis parti nomen ab se imposuit America. Flo-
rentinus fuit & Accursius, stupendus Iuris Cæsarei
enarrator, qui si meliorum litterarum cognitio-
nem habuisset, Miraculum proculdubio fuisset
Naturæ: Filium habuit ille Franciscum, I C. etiam
eximium. Concensendus his aliisque Laurentius
Rudolphus, qui tractatum de Iure scripsit. Pictor-
es insignes, quorum Princeps fuit Iotus, Artis
reductor, defunctus anno c10 ccc xxxvi, &
ad B. Mariæ Novellæ situs, silentio prætereo.
Neque commemorabo cum alios artifices, tum
qui Optices arte patriam suam nobilitarunt.
Non denique inhærebo recensendis iis, qui vel
externa rexerunt imperia, vel virtute militari
fuerunt admirabiles. Florentiam porro descri-
bunt suisque delineant coloribus, præter Lean-
drum Albertum, qui amplissime, Iovius Montanus
libro Historiarum I, Aeneas Silvius de Rebus
gestis Friderici III, Natalis Comes lib. Histor.
xxix, Flavius Blondus, & alii. Exstant in ean-
dem variorum Elogia versibus scripta, Iulii Cæ-
saris Scaligeri, Petri Angelii Bargæi, Georgii
Fabricii, Nathanis Chytræi, Nicolai Reusneri,
& quorum non? Meretur enim omnium omnino
Ingeniorum Laudes & Encomia Vrbs Florentis-
sima.

Tertio à littore lapide sita est vetustissimæ ori-
ginis urbs PISA. Conditam volunt alii à Pisis
Alpheis

Incolæ.

Sims.

Res ges.

Viri clari.
Scriptores.

Incole.
Situs.

Alpheis Pelasgis, alii ante bellum Trojanum à Pelope Pisisque sive Arntanis, Græca gente, quos à Pisa Arcadiæ oppido, per quod Alpheus amnis labitur, cognominatos ferunt Alpheos. Inde Pisæ Virgilio *Alpheæ* dicuntur. Strabo ab iis Pisanis conditam affirmat qui ex Peloponneso cum Nestore ad bellum Trojanum profecti, quum exciso Illo domum redirent, erroribus acti per maria, partim Metapontum, partim Tyrrenum littus tenuerunt, Pylî omnes dicti. Incolæ singulari valent memoria, quod urbs crassiore fruatur aëre. Iacet, ut Strabo Pliniusque notant, inter Auferem & Arnum. Eam ita describit Rutilius:

*Alpheæ veterem quis nescit originis urbem,
Quamcingunt geminis Arnus & Ausar aquis?
Conum Pyramidis coeuntia flumina ducunt,
Intratur modico frons patefacta solo.
Sed proprium retinet communi in gurgite nomen,
Et pontem solus scilicet Arnus adit.
Ante diu quam Trojugenas fortuna penates
Laurentinorum regibus infereret:
Elide deductas suscepit Etruria Pisas,
Nominis indicio testificata genus.*

Hodie Arnus eam interfecat tribus insignibus pontibus: *Spina*, fornicum quatuor: *Vetere trium*, *Maris*, quinque. Vetustatem ejus & nobilitatem celebrat Dionys. Halic. lib. 1. Scribit Strabo eam navigationem à mari adversam habere stadiorum xx. Civitatem quondam felicem & beatam fuisse nec suo tempore vel ignobilem vel obscuram propter frugum copiam, saxorum opera, navalem materiam, & inter Etruscos belli gloria præcelluisse, Ligurumque finitimorum cotem veluti fuisse & irritamentum. De ea sic Benjaminus in Itinerario: *Distant à Genua Pisas duorum dierum itinere, ingens urbs, in cujus domibus fere decem mille turres numerantur ad pugnandum aptæ & instructæ, si quando dissidium aut pugne necessitas existat. Cives ipsi omnes strenui, neque Regi, neque Principi alicui parentes, sed Magistratui ab ipsis creato. Vixit hic Benjaminus ante quadringentos circiter & quinquaginta annos. Eam Nathan Chytræus his versibus celebrat:*

*Antiqui splendoris adhuc monumenta supersunt
Inclita: marmoreis fulgentia tecta columnis:
Turris & inclinata foris, minitansque ruinam
Pendula, recta intus, si videris; area longa,
Gloria Romani Decius qua maxima juris
Conditus est, ubi vicinis & quatuor horis
Corpora consumi memorant his obruta terris:
Quin Nicodeme tui monstrant monumenta sepulchri.*

Res gestæ.

Quæ à Pisanis gesta, stantibus adhuc Romanorum rebus, commemorant cum alii, tum Livius lib. 2, 3, 4, 21. quæ verò cum Imperio declinante, annisque nuper lapsis, quamque mari terraque, subjugatis Sardinia, Carthagine, Panormo, Salerno, fuerint potentes, docent Leonardus Aretinus, Blondus, Sabellicus, Platina, Volaterranus, alique. Clade à Genuensibus ad Lamellum illata, adeo fuerunt fracti, ut post reficere se viresque recuperare pristinas nunquam potuerint. Libertatem, quam initio semper habuerant, tutati sunt ad annum usque c10 ccxxviii, quo patriam tyrannide invasit cum nomine Comitum Pisani Vigolinus. Eum

sequeuti sunt alii; interque eos *Ioannes Agnellus*, qui dux Pisanorum appellatus est, anno c10 ccclxiv. Tertius ab eo *Gerardus Apianus* Pisanos Iohanni Galeatio Mediolanensium Duci vendidit. Post per *Ioannem Gambacurtam* in potestatem venerunt Florentinorum, migrantibus civibus plerisque aliis alio, quibus gratius fuit foris libertate sua frui, quam domi alienis dominis servire. *Academiam* habet omnium disciplinarum genere insignem, in qua docuerunt Franciscus Aretinus, Philippus Decius, Bartolus, & alii. Eam cum urbis fortuna lapsam restituit Cosmus Medices, vocatis eo ad Iuris professionem Andrea Alciato, ad Medicinæ Matthæo Curtio. Viros claros Pisa multos in lucem edidit, qui patriam nominis sui splendore illustrarunt; nominatim vero Eugenium III Pontificem Romanum, Reynerium & Bartholomæum Prædicatorii Ordinis homines, quorum prior eximium illud Pathologiæ opus, alter Summam casuum, ut vocant, conscientiæ, quæ Pisana dicitur, conscripsit. *Archiepiscopatus* titulo floret, cui suffragantur *Massanensis* & *Civitatisensis*. Etiam *Corficæ insulæ* Primas est Archiepiscopus Pisanus, amplissimis Pontificum Max. prærogativis ornatus. Servatum hic aliquandiu fuit nobilissimum illud Pandectarum volumen, Constantinopoli à Pisanis allatum, postea Florentiam translatum, unde Pandectæ hodiè Florentini. Celebris quoque est Pisa Concilio Generali, quod hic celebratum anno c10 cccc causa schismatis inter duos Pontifices, Gregorium XI & Benedictum XIII exorti. Inceptum hic quoque conciliabulum aliquot Cardinalium adversus Iulium II, quæ res cum populo innotuisset, arreptis, quæ furor subministrabat, armis, omnes eos profugere coëgit, qui ea de causa convenerant. In hac urbe Ottho I Imperator septem Germanorum instituit familias, quas & honoribus & facultatibus ornavit. Sunt eæ: *Casæ-Macta*, *Gatana*, *Orlandi*, *Ripa-fracta*, *Vicecomites*, *Guse-narii*, *Dodi*. Primarium templum, quod *Domnum* vocant, ambitum habet 10x1 passuum, columnis subnixum Lxx, quod ipsum, uti & splendoras Præfulis ædes, ex spoliis ædificarunt Pisani, quæ devictis ad Panormum Saracenis retulerunt: Condita in hoc templo sunt ossa *Henrici VII Lucelburgensis*, Imperatoris, Pisas translata anno c10 cccxvii. Est ibidem sepulcrum *Vladislai*, illustrissimi Ducis *Texanensis*, qui Pisis obiit anno c10 ccclvi. Monstrantur ibidem à civibus cadavera *Gamalielis*, *Nicomedis*, & *Abdiæ*, patris, filii & nepotis, Hierosolymis eo traducta. Sepulcretum pedes oblongum cccclxxxvi, latum clx, pulcherrime exornatum; *Campus Sanctus* dicitur, quod ejus terra, ut volunt, Hierosolymis fuerit transportata, mortuorumque cadavera hic loci non ultra naturalem diem persistant. Turris huic templo vicina, non tamen contigua, tota quoque marmorea & inclinata, arte & industria architecti Iohannis ab Oeniponte, Germani, uti indicat epigraphe, anno Christi c10 clxxiv, 1 Mensis Augusti, obliqua sic structa (simili inclinata isti Asinellorum Bononiæ) à fundamentis exurgens ad altitudinem cliii grad. Ager subur-

suburbanus copiosam fert segetem, ut toti fere Etruriæ proventus ejus sufficiat, quin & exteris annonæ caritatem subinde levet. Vina fert, sed non adeo laudata. Pepones hic optimi.

Vada.

Post Pisas in littore sequuntur *Vada*, quæ *Vada Volaterrana* M. Tullio dicuntur. Recedentibus marinis plus æquo aquis, quorundam ædificiorum rudera visuntur, quæ vel *Vadorum* fuere pars, vel aliud *Volaterranorum* opus.

Bulgarium.

Succedit, sed paulo interius situm, *Bulgarium* oppidum, *Bolgari*, frumenti fructuumque copia mirè affluens, sed aquarum dulcium supra modum inops.

Pistorium.

Pistorium Ptolemæo *πιστορία*, unde etiam nunc vulgo vocatur incolis *Pistoia*, Antonino videtur fuisse *ad Pistoires*. Oppidani inde dicuntur *Plauto* in *Captivis Pistoriensis*. unde *Salustius* in lib. de bello *Catilinario*, & *Iul.* Obsequens in libro de *Prodigiis*, in agro *Pistoriensi Catilinam* victum narrant. Alii ita dictam volunt à *Pistorum* frequentia, alii à *peste*, quæ reliquias *Catilinæ*, in agro *Pistoriensi*, qua *Florentiam* spectat, debellati, afflixit. quod *Facius Vbertus* in hanc sententiam prodidit:

*Sextium, Magianicum & Garfanianam,
Lunamque vidi, & incedens ad Pistorium,
Nevolam, Pisciā, Lunensemque regionem.
Dubium non est perscriptum esse multis paginis,
Propter ingentem pugnam, quæ tum facta,
Quum Catilina vires gaudiumque perdidit,
Multos vulneribus affectos, exulesque multos
Nobiles homines ex urbe Roma
Congressos, mutuo sibi ignovisse,
Et uti gentem malis fessam domitamque
Hic consedisse, ac propter pestilentiam
Ab iis urbem hanc tum Pistorium vocatam.*

Inscriptione sigilli *Pistorienses* hujusmodi utuntur: *Quæ volo tantillo Pistoria celo sigillo.* Mœnibus eam cinxit auxitque plurimum *Desiderius Longobardorum* rex, uti in ejus edicto legitur: nec aliam post interitum *Catilinæ* veterem memoriam hujus urbis reperire est. Exinde cum *Florentinorum* opes augeri cœpissent, ab iis expugnata est, disiectis mœnibus & complanatis fossis, agroque inter ipsos & *Lucenses* belli socios diviso. Postea enatis discordiis tota ditioni *Florentinorum* facta est. Primam hanc urbem fuisse, quam *Florentini* imperio subegere, nimirum anno à *Christo* nato *MCCCL*, *Leonardus Aretinus* auctor est. Hinc in partes abiit *Alborum* & *Nigrorum*, inter quas magnis cedibus vulneribusque dimicatum frequenter. His extinctis successerunt aliæ æque perniciosæ *Cancellariorum* & *Panzaticorum*, quæ ad sua usque tempora durasse scribit *Leander Albertus*, usque adeo ut confectis deletisque mutua strage civibus, urbs deserta pene & colonis destituta videatur. unde & *Maligna* quibusdam vocitata, factionum, ut univèrsam dicam, parens, vindictæ cupidissima, atque, ut hostem suum persequatur conficiatque, honoris, opum, vitæ prodiga. Viros eximios genuit non paucos, inter eos *Sozomenum presbyterum*, quem *Volaterranus* perhibet historiam à mundi exordio ad sua usque tempora pertexuisse; necnon *Cynum Sinibaldum Dini* discipulum, *Bartoli* præceptorem, qui de

Iure multa edidit in *Codicem Digestumque* vetus, & additiones ad *Infortiatum*, aliosque Iuris *Cæsarei* libros. In templo *S. Iacobi* ara visitur argenteis laminis & deauratis tecta, cum lampadibus ejusdem metalli viginti. In templo *Humilitatis* integræ cernuntur effigies *Leonis X.* & *Clementis VII.*, *Pontificum Max.* *Cosmi* item & *Alexandri Florentiæ Ducum*. Vallis ad hanc urbem, qua *Florentiam* itur, patet lata, amœna, omni fructuum genere abundans; oppida, pagos, villas, casās, palatiaque in univèrsam habens quadraginta quatuor millia; sinui *Bajano* non absimilis.

Trans *Glanim Plebes* vulgo *Pieve & Cortona*, *Plebes.* *Cortona.* *Arretio* distans *XIV* millia passuum, antiquum nomen eisdem litteris in hunc usque diem retinens, memoratur *Herodoto*, *Livio*, *Silio*, *Ptolemæo*, aliisque. Oppidani inde dicuntur *Cortonenses*. Ipsi oppidi nomen *Ptolemæo* quidem, qui *Latinas* formationes in *Italia* locis plurimum sequitur, diserte dicitur *κортωνα*. At vetustioribus *Græcis* dictum fuit *κρότων*, *Croto*, scilicet, quia hoc vocabulum celebratissimum esset in *Græciæ* *Magnæ* sive *agri Brutii* urbe, *Græcorum* antiquissima colonia, quæ hodie vocatur vulgo *Corrone*. At idem vocabulum alii quoque fecere *κортωνιον* *Cyrtonium*; nempe, quia *κортωνη*, *Cyrtone*, etiam erat nobile *Græcis* oppidum in *Bœotia*. *Livius*, *Cortonam*, *Perusiam* & *Aretium* capita *Etruriæ* nominat lib. 9. *Episcopum* huic urbi dedit *Iohannes XII P. M.* parte illi ex *diocesi Aretinâ* attributa. Leguntur *Aretini* captam urbem muris nudasse, pessimeque habitam duro tenuisse imperio. principatum inde invasit *Vgutio*, quo ob infames mores obtruncato, *Ladillaus Neapolitanorum* rex urbem, quæ in ejus ditionem venerat, vendidit *Florentinis*, quorum potestati jam nunc subdita est. Nobilitarunt eam superioribus annis *Silvius Cardinalis*, & *Iacobus Perusinarum Episcopus*. Sunt in agro *Cortonensi* *Petra Mala* castellum, dein *Civitella*, & haud procul inde secundum *Glanim Castilio*, oppidum populo frequens, patria *Lupi Iuriconsulti*, qui vitas aliquot *Plutarchi* *Latinas* fecit.

Mox *Septentrionem* versus *Aretium* occurrit vulgo incolis *Arezzo* dictum. *Quædam* *Latinorum* auctorum exemplaria per simplex *r* scribunt. Verum omnes antiquæ inscriptiones geminum *r* habent. Oppidani *Arretini* dicti sunt. Colonia & municipium fuit *Romanorum*. Apud *Plinium* lib. 3, cap. 5, tria eodem nomine recensentur oppida. *Aretini*, inquit, *veteres*, *Aretini Fidentes*, *Aretini Iulienfes*; nisi velimus coloniam *Aretii* veteris postea semel atque iterum auctam fuisse novis colonis; qui ad discrimen veterum, cognominati fuerunt *Fidentes* atque *Iulienfes*. Vnam fuisse ex *XII* principibus *Etruriæ* urbibus, ex *Dionysio*, *Livio* ac *Diodoro* perspicitur. Dictam volunt varie varii ab *Aris*, *Aratura*, *Ariditate*: *Annius Viterbiensis* suo more ab *Vesta Aretia*, *Iani* conjugis. Urbs hodie jucundis amœnisque in campis sita; agro, qui frumenti, vini, ceterarumque frugum abunde fertilis. Magna quondam adfecit clade *L. Cornelius Sulla*. Inde, Imperio Romano declinante, ab *Gothis* *Langbardisque* male admodum habita; mox *Florentinorum* bellis

bellis non semel vexata; hinc civilibus agitata factionibus Gibellinorum & Guelphorum ingentes accepit calamitates, potestatem urbis aliquamdiu tenentibus Vbertinis, & Petramalis: postremo Florentinis vendita, postque defectionem ab iisdem in ditionem aliquoties redacta, tandem Karoli V Imperatoris auctoritate, ex voto Clementis VII, P. M. *Alexandro Medici*, quem *Principem Florentinum* ille appellarat, in perpetuum est concessa. Episcopatus floret dignitate. Fuit inter Præsules *Aretinos* D. *Donatus* quem martyrio hic adfectum constat sub *Valentiniano* Augusto. Edidit viros claros non paucos: inter quos *Laurentius* & *Peregrinus* ob fidem in *CHRISTVM* sub *Diocletiano* necati, ibique siti: item *Mæcenæ*, quem *Aretii* natum *Macrobius* ex epistola quadam *Augusti* docet; indicantibus idem *Horatio*, aliisque multis scriptoribus. Nati & hic *Ludovicus Brunus* & *Carolus Aretinus*; qui *Florentinæ* Reip. à Secretis alteri succedens, multa è Græcis in Latinum transtulerunt sermonem. *Aretini* quoque sunt *Ioannes Tortellius*, *Franciscus*, qui præter alia *Phalaridis* epistolas Latinas fecit, *Angelus Gambalcomius* I. C. *Petrus Accolti* Cardinalis, *Petrus Aretinus*; omnes scriptis nobiles.

Haud procul Eræ fontibus urbs antiquissima juxta ac nobilissima *VOLATERRÆ*, *Ciceroni*, *Livio*, *Dionysio Halicarnassensi*, *Straboni*, *Plinio*, *Frontino*, *Ptolemæo*, *Antonino*, *Agathia* & aliis memorata, vulgo nunc dicta *Volterra*. Oppidani dicti *Volaterrani*. Ex duodecim principum *Etruriæ* urbium numero fuisse patet è *Dionysii* lib. 3, ubi Latini *Etruscorum* societatem expetunt, contra *Tarquiniū* Romanorum regem. Urbs ipsa sita est in valle profunda supra collem excelsum & undiquaque præcipitem, plano vertice, in quo urbis condita sunt moenia. Adscensus ad eam est, uti *Strabo* vult, xv stadiorum, (id est, millia passuum ferme duo) ab imo usque arduus omnino atque difficilis. Ad has naturæ munitiones accesserunt moenia antiquitus è quadrato lapide constructa; quæ hodie suburbana præcingunt tecta: quoniam urbs nova, quæ hodie incolitur, post calamitatem à *Pannoniis* acceptam aliquanto adstrictiore, quam antea, muri ambitu munitur. Murorum forma humanæ manus speciem refert, quia montis, in quo siti illi, fastigium quinis assurgit modicis collibus, qui inter se parvis vallibus dissociantur. Quinis in urbem portis itur. Ante singulas fons eximius aquas ejaculatur purissimas. Colonia fuit & municipium Romanorum. Coloniam factam autor est *Iul. Frontinus* in libro de *Coloniis*. municipium fuisse ex *Cicerone* constat, qui epistola quadam, quæ est *Familiar. lib. 3*, pro *municipibus Volaterranis* scribit. Apud *Aristotelem* in libro de *Mirandis* ita scriptum est: *In Etruria urbs est Oenarea: quam supra modum munitam atque validam esse tradunt: quippe in cujus medio collis ad xxx stadia assurgit; imâ sui parte omnigenâ materiâ & aquis abundans*. Viri docti non dubitant, quin aut falsum nomen *Aristoteles* acceperit pro vero οὐαλαπία, *Volaterra*; aut verum hoc nomen ab exscriptoribus ejus postea corruptum sit. Hanc eorum sententiam confirmare videtur altitudo clivi

Italia.

ad xxx stadia elati. quippe ab eâ parte, quæ meridiem & flumen *Cæcinam* spectat, hodieque via ex ima planitie ad moenia usque urbis per 1111 ferme millia passuum adscendit, à septentrionali parte abruptior est descensus per duo circiter millia, id est stadia, ut inquit *Strabe*, πεντακίδεκα stadia xv. Quod autem *Aristoteles* scripserit ἐν μέσῃ τῇ πύλῃ εἶναι λόφον, in medio urbis esse tumulum: quum revera ipsa fuerit ἐν μέσῃ κορυφῇ τῷ λόφῳ, in medio tumuli vertice; nihil mirum sit, quando & alia in iisdem mirandis memorata loca, longius diffita, parum exacte comperta habuisse creditur. Cæterum *ΑΟΥÆ VOLATERRANÆ*, quas ab ipsis *Vadis Volaterris* distinguit *Tabula Itineraria*, eæ sunt, quæ apud oppidum *Monte Cerberi* xv i millia passuum ab ipsa urbe *Volaterris*, vulgo nunc incolis vocantur *I Bagni al morbo*, prope quas lacus quidam sunt exigui, immentæ profunditatis, vulgo *Lagoni* dicti, aquarum scaturigine semper ebullientes, è quibus odor sulphureus tam gravis exit, ut nonnunquam volucres supervolitantes illico mortuæ decidunt. Aquæ, voraginibus veluti subiecto igni perpetuo æstuantibus, ad viii pedes, cum strepitu ingenti, ac fragore horrendo, in altum egeruntur, rursusque in sese recidunt. Fervor tantus est, uti injecta animalia statim decoquantur, ossaque carnibus denudata emergant. Similis his est *Amsancti* lacus in *Hirpinis*; similes item sunt *Palicorum* lacus duo in *Sicilia*, de quibus suo loco. De rebus, quæ ad *Volaterras* olim gestæ, legendi *Livius* lib. x, & xxviii, *Strabo* lib. v, aliique. Prima scribitur inter *Etruriæ* civitates fidem *Christianam* amplexa, auctore D. *Romulo*, D. *Petri Apostoli* legato, quæ *Arriana* labe postea nonnihil infecta, *Iusti Africani* presbyteri opera & studio repurgata fuit. Primum eam *Vandali*, postea *Hunni* vexarunt, quibus *Italia* exactis ab *Othone I* Imperatore (qui *Othonianum* conatus est nominare) iterum restaurata & muris arctius septa, longo tempore per *Cæsareos* legatos est gubernata, demum à *Florentinis* occupata, sæpe defectionem molita fuit, creatis varie nunc hoc, nunc illo nomine & numero magistratibus, nec tamen se *Florentinorum* imperio eximere potuit, donec his quoque subactis in ditionem venerit *Medicæorum*, *Magnorum* hodie *Etruriæ* Ducum. Antiquitatem ejus arguunt abunde muri, quibus adhuc cingitur, sepulcra, epitaphia literis *Etruscis* posita, veterimæ ex marmore statua, lapides elaborati, qui indies hic eruuntur. In media urbe vestigia maximi theatri supersunt. In via, quam *Cursum Martium* vocant, signum *Martis* est marmoreum, cum, armis aliquot ex *alabastrite*, in quibus litteræ conspiciuntur *Etruscæ*; cujus generis multæ ibi passim inscriptiones, uti & *Latinis* characteribus exarata. Urbs est *Episcopalis*, *Archiepiscopo Florentino* in sacris subdita. Illustrarunt *Volaterras* ortu suo viri magni, interque eos *Linus Herculanus* ex *Maurorum* familia, & *A. Persius*. Vixerunt non ita diu *Iacobus Cardinalis*, dictus *Ticinensis*, *Raphael* à patria urbe *Volaterranus* cognominatus, *Zacharias Zachius*, qui res *Volaterrarum* memorabiles, ut metallorum fodinas, aquas medicatas, aliaque

V u u

notatu

notatu digna scripsit: Raphael *Massæus*, alique scriptis suis nobiles.

Trans amnem Cæcinam in colle oppidum est *Marancium*, quod vulgo *Ripamarenze*, à Volaterranis muro cinctum. Tribus hinc milliaribus *Libeanum* occurrit, in monte situm, quo loci nigra terra effoditur. A Marantio M. P. V abest oppidum, quod vulgo *Monte di Cerbero*; hinc quarto lapide *Castrum novum Volaterranum*, & paulo remotius *Leccia*. Maxima in hoc situ naturæ miracula. Aquas quibusdam in locis tanto strepitu tantæque violentia ebullientes cernas, ut altitudine pedum x exilient, magnoque rursus sonitu decidunt, adeo fervidæ, ut injecti animalis vivi ossa extemplo nudata carne sursum emergant. Rivulus iis ex aquis efficitur, quo se exonerant, cuius in ripis gummi ferreo, sulphureo, atramentique futorii colore cernitur: lapides qui circa sunt omnes exusti, pictoribus umbris faciendis maxime expetiti. Prope est terra rubra, lutea, candida, nigra, cum pilis quibusdam parvis globulorum cærulei silicis optimi, quæ pictoribus in precio maxime sunt. Miraculum etiam est in his aquis, quod pluviam densis vaporibus usque ad nubes magna vi emissis prænuntiant, cælo sereno fumum rarum humilemque & per vicina se diffundentem exhalant. Aliæ hic aquæ cernuntur magnæ claritatis, quæ cum bullire magna vi videantur, tamen ad tactum rigent. Gummi hæ generant candidum, alvumque difficilem emolliunt. Præter has etiam in agro Volaterrano multæ sunt aquæ medicatæ. præsertim inter *Castrum Novum* & *Murantium*, ubi balnea morborum nominibus certis insignita visuntur. Non procul *Leccia* clarissimæ aquæ sunt, quæ salitæ & affatim potæ mirum in modum corpora malis plurimis emundant. Sterilitatem quoque mulieribus auferre creduntur, fœcunditate reposita. Sunt præterea in hoc districtu oppidula, *Mons Rotundus*, *Iustinianum*, *Saxeta*, *Soveretum*, vino, oleo, frugibusque aliis abundans: *Moscona*, quæ tota fere collapsa pa-

storum pecudumque facta est receptaculum. Oppidum olim fuisse insigne testantur magna quæ hic inveniuntur marmorum frusta, fractæ columnæ, statuæ mutilæ, eximii fontis vestigia non obscura, semirutique ejus muri quadrato lapide, ingensque cisterna. Multa quotidie hic reperiuntur Antiquitatis monimenta, plerumque nummi. Via, qua Senam itur Volaterris, occurrunt *Mons Micivulus*, *Spicciaiola*, *castrum Novum de Geminiani*, vicinusque *Collis Elsanæ* vallis, qui in ditione Senensium est, & *Abbatia vicus*, vernacule *la Badia*, inter fines Florentinorum & Senensium. Volaterris Senam euntibus à tergo celsò in jugo *Sullanum* apparet. Quadrata loci species est: angulos singulos munitæ tenent arces, quarum quinta in medio oppidi cæteris major, puteum habet aquæ vivæ altitudinis summæ. Aditus ad oppidum difficilis, arcta sinuosaque via, latitudinis haud supra pedes ternos, opere saxeo incisa, montem ambiens. Collem hunc saxosum murus cingit insignis, à medio colle per circuitum in vertice desinens. Syllani nominis originem ad Syllam conditorem ipsi incolæ referunt: sed Volaterranus oppidum à Petroniis Senensibus ædificatum scribit. A Syllano M. P. vi in amœno colle oppidum est *D. Armatii*, & septimo inde lapide oppidum *Cassoli*, in quo statua C. Cornelii Syllæ dictatoris marmorea cernitur. Altero à Volaterris lapide oppida sunt *Matella Roncollaque*, & versus mare *Guardistallum*, *Mons Scutarius*, vernacule *Monte Scudai*, *Quercetum*, & hinc tertio lapide *Ripabella*.

Burgum S. Sepulchri, urbs Vmbriæ nulla antiquitatis nota insignis, diuque sub Ecclesiastico dominio versata, ab Eugenio IV aureorum xxi millibus Florentinis fuit oppignorata.

Mons Politianus, nobile oppidum, frequensque, amœno in colle ac omni optimorum fructuum genere perfœcundo, præsertim vero generosis vinis; quondam Senensium ditionis, sed à Iulio II P. R. Florentinis traditum.

TERRITORIUM SENENSE.

Sena.

ERRITORIUM SENENSIS caput est SENA, vulgo *Siena* dicta. Antiquissimam sui memoriam non ultra Iulium in Caesaribus ostenderit, quippe quia *Iulia* cognominatur in Tabula Itineraria. Octavii Caesaris

Augusti jussu haud dubie deducta fuit colonia, cum compluribus aliis per Italiam, quæ Iuliæ cognominatae fuere. Alia est *Senensis Colonia*, quam disertis verbis locat ad Mare Superum Livius lib. xxvii; cujusque meminit Tacitus lib. iv Historiarum; ubi in C. L. V. Iusti Lipsii Editione scribitur *Senensis*. Hanc enim cum superiore illa confundunt cum alii, tum Albertus Leander. Quemadmodum prior illa à *Sena*, quæ Mari Tusco propior, quamque hoc loco delineamus; sic posterior à *Sena*, quæ ad Mare Hadriaticum: *Sena* simpliciter Floro ex Livii lib. xi, ubi notat Colonias esse deductas Castrum, *Senam*, Hadriam; *Σήνη* Polybio; compositæ vero *Σηνογάδρια* Straboni lib. v, & fortean etiam *Σήνη* ibidem paullo ante, innuentibus id aliquo modo, quæ cognominantur ibi, locis; nisi scribendum *κασιόβια*; *Senogallia* Plinio lib. iii, cap. xiii, Antonino, Paulo Diacono, divisim autem *Σήνα Γαλλικα* Ptolemæo lib. iii, c. i. *Sena Gallorum*, Silio Italico: *Sena Galli*, Itinerariæ Tabulæ: hodie denique *Senigaglia*. Polybius initium *Senæ* ad Gallos *Senones*, qui à Populo Romano devicti, referre videtur; quum eos alteram urbem *Senam* ædificasse, præter illam, quæ Hadriatico adposita mari, tradit. Suffragantur Gothefredus in libro Memoriarum, & Ioannes Sarisberienfis Policrat. lib. vi, cap. xvii. Non audiendus Blondus novam hanc esse Urbem, & à *senis Plebanatibus*, de Perusina, Clusinenfi, Aretina, Fesulana, Florentina, & Volaterrana Diocesi, ab Ioanne XVIII, P. M. acceptis, dictam censens. Alii ab Karolo Martello conditam ajunt, quo tempore, quo modo, quam ob causam, non addentes. Alii initium ejus alio referunt, satis fabulose. Roma distans 1000 stadiis edito sita est loco, cis Arbiā, flexu sinuoso propter montis dorsum, lateribus angustior & proclivior, tria habens quasi cornua: quorum quod Meridiem spectat, latius est iis, quæ ad Ortum sunt & Occasum. Nam ea Urbis pars, quæ Septemtrioni obversa, exigua præ cæteris & plana. Valles intermedia ab hortis fere occupantur. Cælo utitur benigno & salubri, nisi quod subinde noxiis in festetur ventis; Aëre temperatissimo:

En l'Aer dolce lucida & serena,
canit lib. iii, Cantic. viii, Facius Vbertus.
Italica Delicias multi vocant Poëtæ. Plurimum hæc
Italia.

civitas Germanis placet, cum ob alia, tum ob situm aërisque temperiem ipsis accommodatam. Portas habet complures, quarum quæ spectat

Portæ.

Septentrionem agrumque Florentinum, *Chamolia* vocatur; ad Orientem conversa, *Romana* est, cui

Qualitas.

opponitur fere Occasum Solis versus ea, per quam loca adeuntur maritima & planities Ros-

ciæ; quæ ad Meridiem, vallem Arni fluminis prospicit, figuram habens fere ovalem. Strata

Publica

Opera.

Templum.

est *Sena* latere coctili, plateis recta & longa, alta turribus. Plura sunt apud Natalem Comitum

libro Historiar. vi, lov. Pontanum lib. i, Æneam Sylvium, & alios. Frequentia nitet no-

bilium ædificiorum: ex quibus Templum D. Vir-

gini sacrum splendidum est & sumtuosum. De ejus ornamentis multa Sylvius, quem dixi, &

Laurentius Schraderus in *Italia*. In Lithostrato summi templi imagines Sibyllarum positæ sunt,

Albunæ sive Tiburtinæ, Samiæ, Phrygiæ, quæ Ancyræ vaticinata dicitur, Helleponticæ, Liby-

cæ, Cumeæ, Delphicæ, Cumanæ, Erythræ & Persicæ, adjectis elogiis & vaticiniis singula-

rum. Visitur ibidem etiam Pontificum series. In sacello, in quo olim fuit Bibliotheca Æneæ Syl-

vii, qui postea dictus est Pius Secundus, hæc leguntur lemmata subjecta picturis historiam vitæ

rerumque ab Æneæ Sylvio gestarum continenti-

bus. ÆNEAS SYLVIVS Piccolomineus natus est patre Sylvio, matre Victoria, viii Octob. Anno

mccccv, Corsiani in fundis gentilitiis. Basileam ad Concilium contendens, vi tempestatis in Libyam propellit-

tur. ÆNEAS SYLVIVS à Basiliensi Concilio in ulteriorem Britanniam Orator, ac in Scotiam ad regem per

Calixtum missus, à tempestate in Norwegiam pulsus, & per Britanniam regios speculatores eludens, Basileam reverti-

tur. Hic ÆNEAS à Felice Antipapa Legatus ad Fredericum III. Cæsarem missus, Laurea Corona donatur,

& inter amicos ejus & Secretarios annumeratur, & iis præficitur. ÆNEAS à Frederico III, Imper. Legatus ad Eugenium IV missus, non solum ei reconciliatus est,

sed hypodiaconus & Secretarius, mox Tergestinus, deinde Senensis Antistes creatur. Æneas Frederico III, Imp.

Leonoram sponsam exhibet, & puella ac regum Lusitanorum laudes complectitur. ÆNEAS Senensis Antistes ad

Calixtum III, Orator à Frederico III missus Pontificem ad bellum Asiaticum armat, & Patrum Principumque

omnium rogatione Cardinalis efficitur. Calixto mortuo, Æneas Cardinalis Senensis acclamatione Patrum, apertif-

que suffragiis Pontifex deligitur, & Pius II nominatur. PIVS II, Pontifex Max. à Ludovico Mantuanorum

Principe classe in naumachia speciem exceptus, vi Kal. Junii Mantuam ad indictum de expeditione in Turcas

conventum ingreditur. PIVS II, Pontif. Max. Catharinam Senensem ob innumera ejus miracula inter Divas re-

tulit. PIVS II, cum Anconæ expeditionem in Turcas acceleraret, ex febre interiit, cujus animam Eremita Camaldensis in cælum efferri vidit. Corpus vero Patrum

decreto in urbem deportatum est. De reliquis pu-

X x x

blicis

blicis operibus audiamus Poëtam Vbertum :

*Io vidi il Campo suo, ch'è molto bello,
E vidi Fonte Branda, è Camelia,
El Hospedal, del qual ancor novello.
Vidi la Chiesa di Santa Maria,
Son intagli di marmo ; è cio veduto
In-verso Arezzo fu la nostra via.*

Forum.

Forum, quod Campi nomine celebrat Poëta, amplum & multorum est laterum ; adeo ut propter angulorum inæqualitatem forma ejus certa dici mequeat ; in medio profundum, erectum è lateribus, ut pensile videatur : cui dignitatis non parum addit Fons Brandus, ex marmore.

Incola.

Cives cum suavissimis, tum elegantissimis sunt moribus, maximaque humanitate, erga exteros etiam, præditi : Quæstui dediti & civilis vitæ muneribus. Speciosissimæ sunt mulieres ; inter quas semper aliquas est invenire, quæ formæ venustate cunctas Italici generis feminas superant : Lætæ porro placidæque ; & , salva pudicitia, benignæ, facundæ, quibusque multis inest lepos ; psallere etiam, orare Latine, carmen facere non indoctæ. Idioma Senensibus præ ceteris Tusciæ Populis elegans, & auditu gratum.

Episcopatus olim.

Christianæ Fidei fundamenta primus hic posuisse scribitur D. Ausanus, Tranquilli Romani F. quem ad Arbiæ amnem Kalendis Decembris securi percussisse fertur Lysias Proprætor. Episcopatus dignitatem quando consequuta sit Sena, non constat : hoc certum, Episcopum Senensem Eusebium recenseri inter XLVI plus minus Episcopos, qui Romanæ Synodo primæ interfuerunt, sub Hilario Romano Præsule, i. e. anno CCCCLXV. Maurus etiam Senatis Ecclesiæ Episcopus legitur inter CXXV Episcopos, qui subscripserunt secundo Concilio Lateranensi, quod celebratum sub Martino I, anno IO CLII. Sic item Vitalianus Episcopus Ecclesiæ Senensis inter multos alios numeratur, qui subscripserunt Epistolæ Agathonis, Romani Pontificis ; quam Legati ab eo ad Sextam Oecumenicam Synodum Constantinopolitanam celebrandam missi anno IO CLXXXIII secum attulerunt. Ecclesiæ Senensem ex Episcopali in Archiepiscopalem exexit dignitatem Pius II, P. M. anno CIO CCCCLIX, ipse Senensis ; subjectis illi Suanensi, Crassatenensi & Massanensi Episcopis. Concilium hic fuit Generale sub Nicolao II P. M. CXXX Episcoporum. Est in hac Vrbe Societatis Iesu Collegium, quod Francisci Mendozæ Cardinalis opera inchoatum, anno CIO IO LV. Est ibidem Academia, quam Cardinalis Zabarella Iuriconsultus varias principio vexationes pertulisse, ut orta rursus interiret ; tamen aliquando tandem constituisse, scribit Clement. Dudum. de Sepulcr. Testatur ibidem Petrus Anchoranus se, anno CIO CCCCLXXXVIII ab Senatu Senensi evocatum, per triennium hic Decretales docuisse. Floruerunt ibidem & Nicolaus V., P. M. Abbas Panormitanus, Paullus Castrensis, Bartholemaeus Socinus, Philippus Decius, Dinus Mugellanus, Hugo Senensis, Augustinus Dathus, Franciscus Philephus. Scribit Caccialupus Senis in Collegio Sapientiæ, quod ab Andrea Galerano cive Senensi initium sumsit, studiosos ob disputationes & privata exercitia multum proficere. Aucta est mirum in modum à Pio II P. M. Templo juncta est Bibliotheca,

Bibliotheca.

ab eodem Pio Pontifice instituta ; ubi libri nondum expositi, neque magni fortean precii. Hospitale est è regione Templi ; in quod omnes omnium Nationum infirmi & peregrini recipiuntur. Opus memoria dignum ceptum dicitur ab Sutore, auctumque lapsu temporis variorum collatione & liberalitate, ut ipsius reditus ad octingenta Ducatorum millia exsurgere, sit fama. Viros illustres habuit multos, inque eorum numero D. Bernardinum, Minorum Instituti Reformatorem, Divis ascriptum ab Nicolao V. Pontifices Romanos dedit Sena Alexandrum III, duosque Pios ; II qui Aeneas Silvius, & III ex Familia Picolominea. Cardinales Sena habuit Alphonsum & Raphaëlem ex Petrucciis, Ioannem ex Picolomineis, Pii III P. M. Nepotem. Archiepiscopos Episcoposque hinc oriundos recensere nimis esset longum. Inter viros eruditione claros fuerunt Vgo, summus Philosophus & Medicus ; Thomas Domus, qui vulgo Veritatis Doctor : item Fridericus Petrucius, Marianus Socinus, ejusque F. Bartholomeus, Bulgarinus, Marianus, Socinus Junior, omnes Iuriconsulti : quibus addendus Augustinus Dathus, Philologus. Res à Senensibus gestas victorialque, quas ex hostibus sunt adepti, plurimas celebrant alii. Libera sui que juris avorum memoria fuit, oppressa tyrannide Pandulphi Petrucci ; quo defuncto, filiisque ejus cum magna nobilitatis parte expulsis, libertatem recuperavit, accepto Cæsareo Præfecto. Legendus omnino Aeneas Silvius. Agrum habet medium inter sterilem & feracem, amœnum, frumento cæterisque frugibus uberem. Qua in mare vergit, Maremma vulgo, copiam frumenti præstat maximam ; quamquam colonis infrequentior, præcipue æstate & autumno, propter cœli vitium. De Sena vere canit Iulius Scaliger :

*Quum premere invictis vicinas viribus urbes
Martius Imperii sollicitaret amor ;
Abstini, & justam colui sub pace quietem,
Summaque iudicii, maxima nolle, fuit.
Quotnam oblita sui, quæ regna aliena petebant ?
Vt mea sint, pro me sit potuisse satis.*

Hæc de Sena. Alio eamus. Trans Arbiæ ad Septentrionem est Mons Apertus : inde itinere in Orientem, Vmbrone superato, Ascianum ; altiusque Rapolanum ; & Aquilonem versus Mons S. Sabini, vulgo Monte Sansovino, avorum memoria duobus Cardinalibus illustris, Antonio, huiusque Nepote Ioanne Maria. Altius sunt Civitella & Batifole : deinde juxta Clanis ripam Martianum, superiusque Folianum ; cui ad dextram Lucianum. Hoc oppidum bello, quod Florentini cum Ioanne Galeatio Vicecomite, primo Mediolani Duce, gesserunt, Bononienses, arbitri ab Senensibus & Florentinis lecti, Florentinorum ditioni adjudicarunt : sed non multo post ad pristinos Dominos Senenses rediit. Infra deinde sunt Asina, Longa, Turrina, Montes Fullonicus & Pulcianus ; Latine scribentibus, ille Felicianus, hic Politianus. Postremum hoc, quum in Senensium esset ditione, à Pandulpho Petruccio, qui urbis Principatum habebat, Florentinis traditum fuit, Iulio II Pontifice Maximo, qui ipsorum gratiam captabat, petente. Nobilitarunt hunc locum Angelus, cognominatus inde Politianus, & Marcellus Cervinus Cardi-

Hospitale.

Viri clari.

Res geste.

Principes.

Ager suburbanus.

Mons Apertus.

Ascianum.

Mons San-

sovino.

Civitella.

Batifole.

Martianum.

Folianum.

Lucianum.

Asina.

Longa.

Turrina.

Mons Felicianus.

Mons Politianus.

Chianca-
num.
Pientia.

Sateanum.

Clusium.

Labyrin-
thus Porse-
nae regis
apud Clu-
sium.

Cardinalis. Non procul inde Chiancanum, vino nobile: mox Pientia, Oppidum à Pio II P. M. sic dictum: Loco antea nomen erat Corfilianum. Ingentem ex terræmotu calamitatem accepit anno CIO IOXLV. Hinc Clanem versus Sateanum est. Vterius alto & difficili monte (juxta Massicum ponit errore magno Servius ad librum Æneidos X) antiquissima visitur urbs Clusium. Sic dicitur Livio lib. II & alibi, Virgilio, libro, quem notavi, x, Plinio non uno loco, Latinisque scriptoribus aliis; καλῶν Polybio, Straboni, Appiano lib. I, Plutarcho in Poplicola; item Procopio lib. II Belli Gothici; quod Chiufi hodie vulgo: Clusinum scribitur Silio Italico libr. VII, & Orosio lib. II, cap. XIX: καλῶν, inemendatius fortean, Diodoro lib. IV. Quæ de duobus Clusis, Veteri & Novo, refert Annius, fabulosum arbitratur P. Merula in Italiæ suæ descriptione. A quo dissentit in opere suo P. Cluverius, qui Plinium adducit lib. III, cap. V, ubi inter Clusinos veteres & Clusinos novos distinguit, annotatque Clusium novum oppidulum esse hodie ad Apennini radices, inter Arnum & Tiberim, quod vulgo Chiufi & Chiuci dictum. Certe Clusii novi, si quod sit, solus meminit Plinius loco jam citato, ubi Clusinos novos nominat. Clusii Veteris plures meminerunt; dictum ante fuit Camers. Livius lib. x, Vere inde primo, relicta secunda legione ad Clusium, quod Camers olim adpellabant, Romam ipse, ad consultandum de bello, rediit. Polybius quoque lib. II Clusinos Camertios vocavit. Cæterum quantæ fuerint Clusinae urbis, regumque ejus, opes & magnificentia, vel ex uno exemplo colligere licet, quod Plinius lib. XXXVI, cap. XIIII, refert his verbis: Exstant adhuc reliquæ Lemni labyrinthi, quum Cre-
tici Italiæ nulla vestigia exstant. Namque & Italicum dici convenit: quem fecit sibi Porfena rex Etruriæ, sepulcri causa, simul ut externorum regum vanitas quoque ab Italis superaretur. Sed quum excedat omnia fabulofitas, utemur ipsius M. Varronis in expositione ejus verbis; Sepultus est inquit, sub urbe Clusio, in quo loco monumentum reliquit lapide quadrato, singula latera pedum lata tricenum, alta quinquagenum: inque basi quadrata intus labyrinthum inextricabilem. quo si quis impropere sine glomere lini: exitum invenire nequeat. Supra id quadratum pyramides stant v: quatuor in angulis: in medio una; in imo latera pedum septuagenum quinum; alta centum quinquagenum; ita fastigiata, ut in summo orbis æneus & petasus unus omnibus sit impositus; ex quo pendeant excepta catenis tintinnabula, quæ, vento agitata, longe sonitus referant; ut Dodona olim factum. supra quem orbem IV pyramides insuper singule exstant, altæ pedum centenum. supra quas uno solo V pyramides; quarum altitudinem Varronem puduit adjicere. Fabula Etruscæ tradunt, eandem fuisse, quam totius operis: adeo vesana dementia, quæsisse gloriam impendio nulli profuturo. Præterea fatigasse regni vires: ut tamen laus major artificis esset. M. Terentius Varro Ciceronis fuit equalis. Hæc autem ejus de Clusino labyrintho oratio præfens Varronis sonat tempus, ideo haud immerito quis miretur, opus id tam stupendæ molis adeo intra spatium CL annorum interiisse, uti nullæ ejus Plinii ætate exstiterint reliquæ, nullum vestigium, quanquam Gyraldus in opere de Sepulchris, vestigia ejus sua ætate Italia.

conspicua fuisse testatur. quo suo testimonio Plinium aperti mendacii arguit. Atqui ipse Varro non tam sibi conspicua, quam ab aliis tradita retulisse videtur. quippe si ejus ætate exstisset integrum hoc monumentum, quale ipse descripsit; adeo Romanis omnibus vulgoque inspectum fuisse poterat, uti jam pudere illum minime oportuerit, si vera tradidisset.

Juxta Clusium est Centona, & haud modico intervallo Radicofanum. sub Thynni montibus, qui hodie Montagnata, oppidum est San-florium; interque Radicofanum & præcellas montes Balnea sunt S. Philippi, vulgo Bagni de S. Philippo.

Inferius ad flumen Albengium Saturnia est, urbs antiqua, quæ nomen integrum hodieque retinet in ruinis. Memoratur Livio, Dionysio Halicarnassensi, Julio Obsequenti, Ptolemæo, Festo ac Tabulæ Itinerariæ. Oppidani Plinio Saturnini dicti sunt. Coloniam huc deduxerunt Romani Q. Fabio Labeone & M. Claudio Marcello Consulibus, id est anno urbis Romæ IO LXIX, ante natum Iesum CLXXXIV. Nec procul inde Sempronianum, & Suana, Ptolemæo memoratum oppidum, vulgo nunc dicitur Sona. Oppidani inde sunt Plinio Suanenses. Celebre est natalibus Gregorii VII Pontif. Max. Ad Vmbrohem sunt Istia, Campagnaticum, Paganicum, Balnea Petrioli, quæ etiamnum ægris frequentantur. Supra, juxta Osennam montem, est D. Quirici oppidum, cum arce, à D. Quirici æde, quam Zenobius Landrici filius posuisse fertur, denominatum. Hic memorandum est illud: Florentinam Rempubl. magno sumtu plurimos alere leones: quorum si unus centesimum & unum annum supervixerit, ad eumque montem & oppidum fuerit perductus, tum Senenses veteri quodam jure in Florentinorum futuros potestate. Dein Senam versus alto in monte oppidum est Mons Alcinio, vulgo Mont Alcia, quo avorum memoria principes Senensium familiæ, obfessa à Cæsarianis & Florentinis patria, commigrarunt, sequæ monte undique munito contra omnium hostium vim sub Gallorum Regis patrocinio sunt tutati. Iam, uti & Senæ, magno Etruriæ Duci paret. Nec procul hinc mons Olivetus, primordio instituti monachorum alborum inclytus, quod montis Oliveti nominatur.

Mox in littore collis se offert eximius, occidentem, septentriones & ortum spectans, cui quondam imposita fuit urbs Populonia, una ex duodenis Etruscorum urbibus, in re navali princeps. Tradidit Plinius in urbe Populonia Iovis simulacrum ex una vite incorruptum multis ævis conspectum. De ea Strabo in hanc fere sententiam scribit: Oppidum Syllanis temporibus obsessum, totumque præter sacras ædes & modicas domos desertum. At navale ipsum frequentiores habet incolas, ad montis radices exiguum portum habens & navigiorum stationes. Quocirca sola hæc Tuscarum urbium ad litus posita quondam mihi videtur. In causa est, quod regionis hujus tractus importuosus sit: eapropter enim conditores urbium maritimas fugiebant oras, vel ante illas tuta jaciebant propugnacula, ne incurstantibus prædonum navigiis opportuni ad prædam & rapinam essent. Sub vertice, quo Thyrrus, amotantium specula, est; ex urbe autem procul, agre tamen, Sardinia cernitur, propius vero Corsica, quæ à

Y y

Sardinia

Sardinia LX stadiis abest, littorique multo propinquior Aethalia, quæ CCC stadiis remota, pari à Corsica intervallo distat. Commodissimus hic consendendi locus eas in insulas cogitantibus. Ita Strabo. De Populoniae ruinis Rutilius lib. Itinerar. I:

Pendula securum referat Populonia littus,
Qua naturalem ducit in arva sinum.
Non illic positæ extollit in æthera moles,
Lumine nocturno conspicienda Pharos.
Sed speculam validæ rupis sortita vetustas,
Qua fluctus domitos arduus urget apex.
Castellos geminos hominum fundavit in usus,
Præsidium terris; indiciumque fretis.
Agnosci nequeunt ævi monumenta prioris,
Grandia consumpsit mœnia tempus edax.
Sola manent interceptis vestigia muris,
Ruderibus latis texta sepulta jacent.
Non indignemur mortalia corpora solvi;
Cernimus exemplis oppida posse mori.

Plumbi-
num.

Tribus hinc passuum millibus est Plumbinum. Ecclesia Romana, Blondo teste, diu Plumbinariam vocavit. Civitas est nobilis ac lauta satis, mari apposita, quo latere uno alluitur. Septentrionem campi tenent amœni feracesque, ac vini, frumenti, olei, medicorum, aliorumque nobilium malorum ac fructuum fertiles. Mare quoque hoc piscium optimorum uberi captura fecundum. Fons hic insignis & perjucundus nitentium aquarum, ex quo canalibus quinque

ad littus ducuntur latices dulces, in usum commodumque nautarum. Imperio hanc diu tenuit nobilis ac illustris Apianorum familia; hodie alius est potestatis.

Circa montem Argentarium urbs Cosa fuit, Cosa lacui salso, qui Orbitellius, propinqua, licet alii eo loco extitisse velint, ubi Orbitellum. Videturque ibidem depingi à Ptolemæo. Cosæ meminerunt Cato, Plinius, Mela, Antoninus, Ptolemæus, Livius, & Virgilius, cum inquit, Quique urbem liquere Cosas. Sunt qui eam ob multitudinem murium desertam dixerunt, quemadmodum Aegæi maris insulæ Smyrnæ contigisse Plinius refert. Sed fabulam censet Rutilius lib. I:

Cernimus antiquas nullo custode ruinas,
Et desolatæ mœnia fœda Cosæ.
Ridiculum, cladis pudet inter seria causam
Promere, sed risum dissimulare piget.
Dicuntur cives quondam migrare coacti,
Muribus infestos deseruisse lares.
Credere maluerim Pigmææ damna cohortis,
Et conjuratas in sua bella grues.

In Argentarii montis fine ad littus Taliata est deinde modico ab ora intervallo in colle Capalbium oppidum, Blondo Caput Abæi dictum, sed Annio Caput Abantium, ab Abante Tusco, quem ex Manethone Tuscos Abantes populos circa maritimam oram à Graviscis usque ad hoc oppidum fundavisse perhibet.

Eandem hanc Argonautarum fabulosam navigationem Diodorus quoque refert lib. iv. De eadem ita Aristoteles in Mirandis: In *Æthalia* quoque insula cum alia illorum expeditionis monumenta monstrantur, tum & illud de calculis. quippe ad litus inveniri ajunt calculos varii: quos Græci, insule incole, ita ex destillationibus liquorum, quibus illi ungebantur, coloratos tradunt: quum tales nec ante nec post ea tempora repertos fabulentur. Virgilius *Æneid.* X, populos Etruriæ recensens, qui *Æneam* sequuti sunt in bello contra Turnum:

*Sexcentos illi dederat Populonia mater
Expertos belli juvenes. ast Ilva trecentos,
Insula inexhaustis chalybum generosa metallis.*

Virgilium, ut semper alias, heic quoque imitatus Silius, lib. vii ita canit:

*Non totidem Ilva viros, sed lectos cingere ferrum,
Armarat patrio, quo nutrit bella, metallo.*

Et Rutilius in Itinerario:

*Occurrit chalybum memorabilis Ilva metallis,
Qua nihil uberius Norica gleba tulit.
Non Biturix largo potior strictura camino,
Nec quæ Sardonio cespite massa fuit.
Plus confert populis ferri fecunda creatrix,
Quam Tarteſiaci glarea fulva Tagi.*

Obtinuit insulam hanc Cosmus Magnus Etruriæ Dux à Carolo V, veris dominis Apianis cedentibus: qui Cosmus eandem etiam adversus belli in-

certos casus munivit, urbe inibi condita, quam à se Cosmopolim vocari voluit. Ambitus urbis est mille passuum. Arces in ea munitæ duæ, in quibus tormenta bellica, & varius belli apparatus. Armamentarium inibi est, in quo magna copia lignorum, stuppæ, cannabis, aliorumque ad ædificandas naves necessariorum. Habet hic Magnus Dux Etruriæ duodecim triremes, & aliquot galeassas, ut vocant: item galeones duos, quibus merces devehuntur, magno Ducis emolumento. Portum ita describit Thuanus libro V: In Ilva, inquit, portus est navium maxime capax, cui duo colles imminet, quos ex consilio Ioan. Baptistæ Camerini, muniendarum arcium peritissimi arcitecti, Cosmus erectis castellis firmavit: atque humiliori quidem, à propugnaculorum forma, quibus tamquam radiis undique se porrigentibus cingitur, Stellæ nomen; editiori, quod alteri tanquam prædæ accipiter incumbit, Falconis datum est. Tertium propugnaculum in portus faucibus ædificatum est, quia linguæ specimen referat, Lingula appellatum. Ea quod à se invicem longius distarent, muro conjungere instituit, ut eo magis & portum & urbem securam redderet, tecto milite, & inde tutius, cum opus esset, ultro citroque ad arces commeante. Hactenus Thuanus.

R E S P V B L I C A L V C E N S I S.

Vcenfis Respublica territorio fruitur satis amplo; quippe quæ ab Occidente habet partim Genuenses, partim Tyrrhenum mare; à Septentrione Mutinæ Ducatum; ab Oriente agrum Pistorii; & à Meridie Pisanum territorium. Metropolis Luca est, Romanorum quondam colonia, sic dicta Plinio, Antonino, Ptolemæo, aliisque scriptoribus antiquis. Deducta fuit colonia, quum Consules forent C. Claudius Pulcher & Ti. Sempronius Gracchus, anno ab urbe condita 15 LXXV, ante natum Iesum CLXXVIII. Ab urbe oppidani dicti sunt Lucenses. Apud Agathiam Græcum scriptorem lib. 1, vocantur *Λευκαῖοι*. Meminit urbis hujus Cicero familiar. epist. lib. 1, epist. 9, his verbis: Pompejus, quum nihil mihi ostendisset, se esse offensum, in Sardiniam & in Africam profectus est, eo- que itinere Lucam ad Cæsarem venit. Ibi multa de mea sententia questus est Cæsar. Sane moleste id ferre Cæsarem, constabat. quod ego maxime ex meo fratre cognovi: quem in Sardinia Pompejus paucis post diebus, quam Luca discesserat, convenit. Causam nominis in diversum auctores trahunt: aliqui id acceptum ab scutis inauratis, quæ summis imposita urbis turribus, splendore Solis illustrata valde lucebant. nonnulli, cum prius Aringa diceretur, postea Lucam à Duce quodam insigni denominatam, ajunt. Cato auctor est, à Lukio Lucumone prius Lucomodiam, dein, euphoniæ gratia, Lucam vocatam: unde adhuc locus est juxta, conditoris ipsum nomen retinens. Alii, Lucum opidum in ora fuisse olim ferunt, ejusque colonos Lucenses huc profectos, urbem, quam condiderant, à se Lucam dixisse. Præterea vero, & de nominis origine, & de urbis primordio, varia narrantur, quæ, uti propinqua fabulis, aut exigui omnino momenti, referre, non putavimus operæpretium: unamque Catonis sententiam, præ cæteris probamus, nimirum, auctorem Lucæ, tam nominis, quam urbis, Lukium Lucumonem fuisse. Colonia deinde Romanorum deducta, post etiam à Desiderio Longobardorum rege aucta, murisque ex lapide quadrato cincta est. Iacet ad Aesarem sive Auferem fluvium limosum nigrique coloris, & lentum, in planitie, non procul à collibus, ædificiis perhonestis. Gens lauta, prudens, ingeniosa, ut, quæ libertatem sibi diu sapientissime conservavit integram, etsi finitimorum bellis haud raro fuerit petita. Lucam Strabo memorat, hac sententia: Vrbs est ad montes Lunæ incumbens, ubi plerumque vicatim habitant: regio virorum probitate floret, magnumque robur militare, magnam equitum

Italia.

multitudinem suppeditat, unde Romani bellicas manus accipere solebant. Livius etiam ejus memoriam usurpat sæpe, nominatim vero cum Annibalem in Ligures, Sempronium eodem tempore Lucam concessisse dicit. Frontinus T. Domitium Calvinum Lucam in Liguribus obsedis- scribit: non solum natura loci ac operibus, sed etiam valido militum præsidio munitam. Mentionem Lucæ & Agathias fecit. Blondus in historiis tradit à Gothis possessam, mensibus senis oppugnasse Narsetem Eunuchum priusquam capere posset. A Facio Vberto in hanc sententiam describitur:

Incedentes vidimus orbe in modico

Turribus frequentem Lucam, instar nemoris

Et Prato Sercioque allui.

Lauta est tota, specieque jucunda;

Magisque foret, ni turparetur planctu,

Qui annis jam amplius quadraginta pectus illi con-
traxit.

Vidi sanctam civitatem, & vultum sanctum;

Audivique ut ad preces Fidriani

Sercius in latus se converterit.

Fui ad Galeram, ubi Pisanus

Florentium devicit, quum oppressus est

Ioannes Vicecomes belli præfectus.

Vrbs hæc, qua de tibi loquor,

Aringa seu Fredia dicta creditur;

Illo tempore, quod antiquum æstimatur.

Sed quoniam illuminata fide

Prius fuit, quam alia Tuscorum ulla,

Nomen immutatum, & Luca vocata.

Sic Facius, satis indicans postremis versibus; cum Lucam ait dictam, quod prima civitatum Tusciæ, fidei Christianæ lumen acceperit, Strabonem, Catonem, Livium, Frontinum, aliosque veteres scriptores, qui Lucam sæpissime nominarunt ante Christum Servatorem natum, se non vidisse. Luca quoque vocatur in mediterraneis à Ptolemæo. Postquam à Narsete, ut diximus, capta fuit, exin Imperatorum Constantinopolis opibus collapsis, Principatum ejus Bonifacius occupavit, qui Beatricem Henrici Imperat. filiam habuit uxorem, & ex ea Mathildem filiam suscepit. Ea Godifredo marito superstes, hæresque in amplissimum imperium, & nominatim hujus urbis, successit, uti alibi erit dicendi locus. Deinde temporibus Honorii IV Pontificis Rom. suum jus & potestatem ab Imperatore Cæsare Rudolpho, XII millibus aureorum nummum Lucenses redemisse, Platina in vita Honorii Quarti tradit. Postea tyrannidem nactus est Vgutio Phaseolus; quo per seditionem popularium cum Nerone filio exacto, Principatum mox adeptus est Castrucius Castracanus ab Vgutione carceri inclusus: ut ita uno momento simul ille pelleretur, simul hic vinculis solutus ex carcere ad Prin-

A a a a

cipa-

*Imperium
Majorum,
& res gestæ.*

Nomen.

Sunt.

cupatum eveheretur. Castrucium Galeatius Vicecomes, Azoque ejus filius, Mediolani reguli, propter summam viri virtutem, mirifice dilexerunt. Florentinis tota vita perquam infestus fuit, quorum copiis cæsis, ipsam quoque Florentiam obsidio sic cinxerat, ut expugnaturum omnino crederent multi, ni morbus, ex quo decessit, impedimentum iniecisset. Pisam & Pistorium ditionis suæ fecerat. Filios reliquit duos, qui ab Ludovico Bavaro Luca pulsi. Multa de Castrucio Blondus, D. Antoninus, Sabellicus, & Nicolaus Machiavellus, Florentinus, in ejus vita vernaculo sermone scripta, prodidit. Ejectis Castrucii filiis, Germanica præsidia, quæ Bavarus urbi imposuerat, Lucam Gerhardo Spinolæ Genuensi vendiderunt: eandemque deinde Ioannes Bohemix rex Petro Rubrio commisit, Rubrius Mastino Scaligero Veronæ regulo cessit, is vendidit Florentinis, qui tum mensibus novem ea potiti. Hoc tempore quoniam Pisani plus sibi juris ad imperium ejus esse, ex Henrici Imper. concessione putabant, urbem obsedere, donec tandem est transactum. Postea cum Imperator Carolus VIII in Italiam profectus, Legatum Lucensibus præfecisset Cardinalem quendam Gallum, is Imperatore digresso, civitatem juri ac potestati suæ restituit, accepto precio xxv millium aureorum nummum. Ita tum extemplo dejectum castellum, quod Castrucius ædificaverat, conservataque libertas usque ad MCCC à C. N. annum, quo tyrannidem occupavit Paulus Guinifius Lucensis. Hic dominatu annis 30 felicissime potitus, ingenti opum vi accumulata, auro, argento, gemmis, pecunia multa locuples, & numerosa prole felix, gloria, fortunaque & existimatione apud Italiæ proceres amplissimus, ut adeo non sibi solum ipsi, verum etiam aliis beatus, stabileque ac firmum fundamentumque imperium habere videretur, mutata subito vagæ volubilisque fortunæ aura, spectaculum miserabile & exemplum mortalibus insigne factus est, quo evidenter apparuit, in humanis rebus perpetui omnino esse nihil, oportereque reverenter, & cum timore fortunam benignam habere. Tam igitur excelsus in gradu felicitatis constitutus, quia Florentinis hostibus favebat, cum quinque filiis impetu popularium victus, & Mediolanum ad Philippum Vicecomitem Ducem ablegatus, tandem in obscuro squalidoque carcere cum liberis diem supremum explevit, anno post C. N. MCCCXXX. ac ita dignitatem, opes, imperium, gloriam, liberos, tot annis parata parataque simul cum anima perdidit. Profligatis Guinifis, urbs variis agitata motibus, tandem vero in libertate constitit, quæ nunc tranquille potitur. Bene Pontanus lib. I historiar. *Lucensium*, inquit, *civitas non tam suis consiliis libera, quam alienis opibus atque præsidii firma: dum, Florentinorum ne accedat opibus, magna curæ est cæteris.* Multos genuit illustres & præclaros homines, nominatim Lucium III Pontif. Rom. Blondus etiam Alexandr. II, Volaterr. III dixit: at utrumque falso: nam iidem auctores alibi cum reliqua scriptorum cohorte, primum ex iis Mediolanensem, alterum Senensem perhibent. Erroris occasionem Blondo præbuit, quod Alex-

Viri Clari.

ander II Lucensium Episcopus fuit, ideoque Lucensis à quibusdam dictus est, non ob originem, sed Præfatum. Volaterrano autem vitium intulisse librarium arbitror, tertio I numerali littera, non recte addita. Lucensis Episcopus D. Fidrianus, quem D. Gregor. Pontif. in Dialogis, Sercium cohibuisse Lucensem agrum infestantem, prodit; cujus rei adhuc supersunt vestigia, & Facius Vbertus etiam mentionem facit. Episcopum quoque Luca B. Anselmum habuit, qui Comiti Mathildi à confessionibus fuit, & cujus in D. Benedicti Podaliconis, agri Mantuani, cœnobio diem functi, sancta ossa deinde Mantuam, in ædem majorem delata sunt. Nostra memoria Lucam ortu nobilitavit Sanctius Pagninus, ex ordine Prædicatorum summus Theologus, & Latine, Græce, Hebraice, Chaldaice, Arabiceque doctissimus, ut Testamenti utriusque versio ex Hebræo Græcoque in Latinum, item Ilagoge ad mysticos Scripturæ sensus, Grammatica Hebraica, Græcaque, ac alia multa litterarum monumenta, quæ reliquit, abunde testantur.

De Luca sic Scaliger:

*Thusci delitium, Thusci laus inclita cæli,
Iustitiæ illaeso robore Luca potens.
Luca potens opibus, felix concordibus armis,
Cui veneranda fides, mens pia, pura manus,
Cælestis vegetum comitatur candor acumen,
Ad veteres referens candor acumen avos.
Iratis igitur dum servit Hetruria fati,
Virtutis merito libera sola fuit.*

Sola ex omnibus civitatibus, quamvis parva, libertatem tuetur. Politici status fundamentum Senatus est, à quo reliqui omnes magistratus ordinantur. Hic tribus hominum generibus constat. Alii enim ordinarii sunt Senatores, eamque dignitatem per annum tenent: alii extraordinarii, qui, prout visum Senatui fuerit, assumuntur: alii in mortuorum locum sunt surrogati, quorum itidem munus est annum. Senatores in universum sunt centum & sexaginta; sed ut plurimum ordinarii sunt tantum centum & viginti.

Civitas universa in tres partes distributa est. Prima S. Salvatoris, secunda S. Paulini, tertia S. Mauritiæ vocatur. Ex his Senatus supremum Magistratum, quem Signoriam vocant, eligit, ternos scilicet è singulis partibus, quibus additur Gonfalonarius, id est, vexillifer, Reipublicæ caput, qui per vices modo ex hac, altero anno ex altera, tertio ex tertia, & sic rursus à prima facto initio, sumitur.

Decem hi tertio quoque anno eliguntur, & Gonfalonario excepto, Antiani vocantur. Fit autem electio hoc modo. Tres, pro partium civitatis numero, viri ad numeranda suffragia deputantur, quos Assortatores nominant. Inde Senatus quibusdam Gonfalonarii eligendi dat negotium. Electioni vero Assortatores assistunt, in loco à Consilio separato, & numerant pilulas usque ad CLXXX. quorum numerus præterquam illis, nemini est cognitus. ne quid vero fraudis ab eis committatur, duo monachi eis adjunguntur, unus è S. Dominici, alter è S. Francisci familia. Assortatores potestatem habent magi-

Regimen
hodiernum.

magistratibus jam creatis tale temporis spacium præscribendi quale illis videtur, hoc scilicet modo: ut Cajus hoc mense huic officio, Nævius illo mense alteri præsit, &c. Et deputatio hæc in secreto fit, nec cuiquam sub gravi pœna licet eam revelare. Porro magistratus sive Signoria in Palatio semper se continet, & publicis sumtibus alitur, neque inde, nisi capitis pœnam incurrere velint, discedere eis licet. Ex Decemviris Commendator eligitur per vices, cujus munus per tres annos durat. Is ceteris, adeoque ipsi Gonfalonerio, imperandi, & solus ad Collegium referendi, non tamen sine ejus assensu quidquam statuendi habet potestatem. Rem à Commendatore collegis propositam & probatam, Gonfalonerius inde Senatui proponit. Et illorum quidem imperium ad externos tantum pertinet, non ad cives; & referendi, nihil tamen decernendi, ut diximus, habent potestatem.

Secretariorum istorum, qui tres sunt, officium ad Majestatis crimen tantum extenditur, in quo ipso Gonfalonerio sunt superiores, nec tamen sine eo quidquam facere possunt. Etsi autem prius ad Consilium quod facturi sunt referre teneantur, fit tamen sæpe, necessitate scilicet ita exigente, ut factum anticipent, & postmodum rationem ejus apud Senatum reddant.

Consilium Colloquii, ut vocant, constat XVIII viris è Senatu electis. Hi in rebus intricatis & dubiis, de iis quæ in Senatu proponenda sunt, disceptant, & dictis sententiis, cum x viris sive Signoria deliberant, an res porro Senatui proponenda sit, nec ne.

Sex virorum Collegio publicorum reddituum & ærarii cura commissa est. E Majori Consilio eliguntur, & ministrum, qui decreta ipsorum exsequatur, habent Camerlingum, quasi Camerarium, dictum.

Rota (magistratus plerisque Italiæ urbibus) tribus constat Iuriconsultis, quorum patria quinquaginta ab urbe milliariibus absit. Vnus titulum hæc Potestatis: alter Iudex est maleficiorum: tertius causarum civilium. ita ut unoquoque semestri inter se officia permutent. Si Potestas civem aliquem in manu non habeat, sententiam suam scriptam Consilio tradit, quod illam vel approbat vel refutat. De peregrinis vero solus Potestas, sine aliorum interventu, judicat. Breviter, omnes causæ civiles à tribus his viris tractantur.

Aula mercatorum novem constat viris, ternis scilicet à singulis urbis partibus electis. Ab his res ad mercaturam pertinentes disceptantur, & delinquentes etiam capite multantur. Iuriconsultum habent extraneum, tanquam judicem.

Abundantia officium novem itidem viros habet, pari ratione electos. Horum est, urbi de frumento prospicere, & quæ ad victum & alimoniam pertinent, & de omnibus quæ hæc concernunt, cognoscere.

Sunt & alii qui reliquarum rerum ad munitiorem spectantium, eorumque locorum ubi illæ asservantur, curam habent.

Itemque alii sex Commissarii dicti, qui rem militarem procurant, & eis qui in agris delecti

Italia.

sunt, ut necessitate aliqua ingruente præsto sint, præfunt, & in ejusmodi controversiis judicant.

Nec non tres alii qui Sanitatis curatores dicuntur. Horum est, operam dare, ut sordes, immunditiæ, cibi noxi & corrupti, & ea omnia quæ sanitati nocent, quantum fieri potest, amoveantur.

Porro quia in omnibus civitatibus homines degere solent otiosi, laborum fugientes, & variis vitiis & sceleribus inquinati, Lucenses Consilium habent particulare, quod de dyscolis, ut ipsi vocant, id est, maleficientis & improbis civibus atque incolis cognoscit. Cognoscendi modus talis est:

Septimana illa proxima ante Pascha, quæ Sancta dicitur, qui in hoc Consilio sunt, certo quodam loco congregantur. Ex iis unusquisque schedulam in qua nomen ejus, quem ille pro homine flagitioso & civitate indigno habet, scriptum est, in arcam ad id præparatam immittit. Quo facto schedulæ promuntur: ac si forte alicujus nomen aliquoties iteratum legatur, res ad Majus Consilium refertur: ibique rursus suffragia ineuntur: quorum duæ partes si nominato illi adversentur, is talis pro homine nefario & civitate indigno judicatur, statimque exulare eo adhuc vespere publica præconis voce jubetur. Proscriptionis vero hic modus est, ut intra triennium quinquaginta milliariibus ab urbe absit: cui si contravenerit, capitis pœnam incurrit. Finito triennio si is reversus vitam non emendarit, rursus eodem modo in exilium pellitur. Hæc pœna non multum absimilis est Atheniensium ostracismo, quo eos, quorum potentia ipsis suspecta erat, decem annis abstinere jubebant.

Sunt etiam Octo-viri, qui diversoria & hospites diligenter observant & examinant, præsertim in mendaciis deprehensos.

Ab Urbano magistratu centum milites extranei, quorum patria quinquaginta milliariibus ab urbe absit, conducuntur: quibus tamen capitale est muros noctu conscendere, quorum custodia est, addito menstruo trium scutatorum stipendio. In singulis portis bini Commissarii præsidio adsunt, quorum unus ante, alter post meridiem, quæ necessaria sunt curat.

Præcipuus hujus Status fluvius est *Auser* sive *Ausar* amnis, vulgari appellatione *Serchio*, qui *Arno* olim apud *Pisas* confluebat, suo sibi nunc ore sex millia passuum ab Arni ostio in mare effunditur. Rutilius lib 11 Itinerarii:

*Puppibus ergo meis fida in statione locatis
Ipse vehor Pisas, qua solet ire pedes.
Alpheæ veterem contemplor originis urbem,
Quam cingunt geminis Arnus & Auser aquis.
Conum Pyramidis coeuntia flumina ducunt,
Intratur modico frons patefacta solo.
Sed proprium retinet communi in gurgite nomen,
Et pontum solus scilicet Arnus adit.
Ante diu, quam Trojugenas fortuna penates
Laurentinorum regibus infereret,
Elide deductas suscepit Etruria Pisas:
Nominis indicio testificata genus.*

Scribit Strabo, hos fluvios Arnum & Auserem, quo loci in unum confluunt, violento aquarum incurfu adeo se invicem attollere, ut qui utrin-

B b b b

que

que in ripa consistant homines, alter alterum conspiciere nequeant. Vnde subvectionem à mari necesse est difficilem fieri. Fabula narratur (ait idem Strabo,) quo tempore primum amnes isti fuerint è montibus delati, incolis obstitentibus, ne, in unum confluentes alveum, inundatione agros vastarent, pollicitos fuisse amnes, se eluvionem non facturos; ac fidem fuisse. Mira sane res ac plane incredibilis, in tantum undas fluviatilis alvei fuisse in sublime elatas, uti ex ripis alter alterum conspiciere nequiverit. Ipse tamen Aristoteles quoque idem refert in libro *περὶ γεωμετρικῶν ἀντιστοιχιῶν*, Hoc quoque, inquit, mirandum est apud Ligures. Ajunt apud eos amnem esse, cujus flumen adeo in sublime attollatur, uti, qui in altera ripa consistant, conspici nequeant.

Et apud Gregorium Magnum, Dialogor. lib. 3, cap. 9, hæc leguntur: Sed neque hoc fileam, quod narrante viro venerabili Venantio, Lumenfi episco-

po, me ante biduum contigit agnovisse. Lucana namque ecclesia, sibi met propinqua, fuisse mira virtutis, Frigidianum nomine, narravit episcopum: cujus hoc opinatissimum à cunctis illis habitantibus testatur memorari miraculum: quod Ausaris fluvius, qui juxta illius urbis muros influebat, sæpe, inundatione facta, cursus sui alveum egressus, per agros effundi consueverat.

Hoc si Rutilii tempore verum; mirum sane eum, accuratissimum alioquin rerum in itinere suo memorabilium notatorem, silentio transmississe. Cæterum haud constat, quo tempore, quave ratione, novus ille Ausaris alveus ad mare factus, novumque simul nomen accepit, quo nunc vocatur Serchio. Memoria tamen antiqui nominis manet in amniculo, qui, spatio vix ferme millium passuum medio tractu inter Serchium Arnunumque per palustria loca in mare decurrens, vulgo nunc vocatur Osari.

R E G N V M

N E A P O L I T A N V M.

Magnitudo
et Fines.

NEAPOLITANVM REGNVM ambitu suo capit cō cccc LX aut (uti Collenurius) cō lō LXVIII milliar. Italica, peninsulæ in modum inter ortum & meridiem porrectum & undique mari incinctum, præterquam cL milliar.

spatio, à Supero mari ad Inferum; à flumine nimirum Aufido sive Ofente, qui in mare Tyrrhenum exit, per Apennini juga & Vmbriæ atque Marchiæ Anconitanæ confinia ad flumen Trontum, ubi in mare Adriaticum descendit. Patetque in longitudinem à fluvio Tronto sive arctoo ad mare Adriaticum limite, ad promontorium Herculeum, quod vulgo *Cabo Spartivento* vocant, & austrum aspicit, milliar. Italica quadringenta & quinquaginta. maxima illius latitudo est centum & duodecim milliarium à territorio Cajetæ ad fluminis Tronti jam dicti ortum, inter ortum atque occasum; minima vero milliarium viginti à freto S^{re}. Euphemæ ad mare Tyrrhenum, usque ad Scyllaceum, quod Ionio mari alluitur & solis ortum respicit.

Provincia.

Continet hoc Regnum hæc provincias: A flumine Aufido sive Ofente ad Lyrin usque, hodie dictum Gargiliano, partem Latii, quod hodie in tres partes dividitur, Latium nimirum, Campaniam Romæ, & litoralem sive maritimum tractum, quem vocant Marennam. Pars igitur Latii antiqui ab ostio Terracinæ fluvii Ofentis ad Gargilianum jam Neapolitano regno accensetur. Inter Lyrin vero & Sarnum complectitur Campaniam Veterem, quæ jam *Terra di Lavoro* appellatur. Post quam sequitur Picentinorum ager à Sarno fluvio ad Silarum, qui hodie magna ex parte *Principatus* vocatur. Hanc excipit, à Silaro ad Saporim, antiquitus Lao dictum, Lucania, quæ hodie maxima sui parte *Basilicata* nominatur. Lucaniam sequitur Brutiorum regio à flumine Sapri ad mare Tyrrhenum sito, ad promontorium Leucopetram in mari Siculo, quod hodie vocant *Capo dell' armi*, ubi Apenninus desinit, cujus extremus supra dictum promontorium clivus, à navigantibus *Punta di Tarlo* vocatur. Terra hæc Brutiorum hodie dicitur *Calabria*. Ab hoc promontorio flectendo versus Septentriones secundum orarum ductum ad Tarentum usque, magna Græcia sita est, jam quoque *Calabria* dicta: hanc sequitur Salentinorum regio supra sinum Tarentinum usque ad Leucæ caput sive Salentinorum promontorium. Atque inde versus Septentriones Brundusium usque regio olim Calabria dicta ad mare Ionium, nunc autem cum terra Salentinorum conjuncta, regio Tarentinorum appellatur, vulgo *Terra d'Otranto*.

Italia.

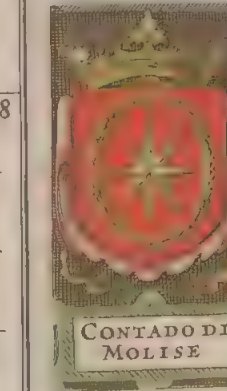
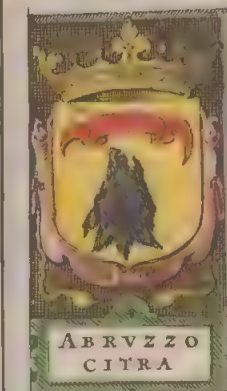
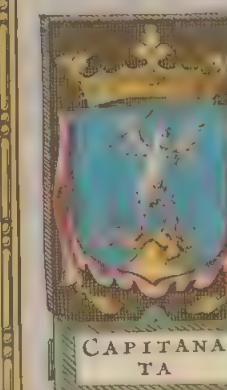
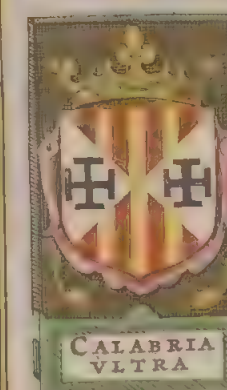
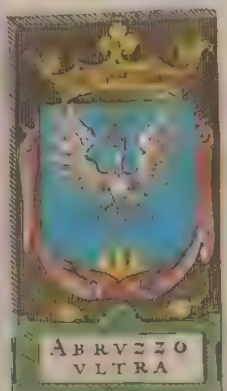
Inter Brundusium porro & flumen Aufidum, Apulia Peucetia dicta jacet, nonnullis Ætolia; hodie secundum oram maritimam *Terra di Bari* vulgo dicitur. quam excipit Apulia plana, quæ & Daunia olim, hodie *Capitanatus* appellatur, inter dictum fluvium Aufidum & Phiternum, hodie *Fortore*, donec promontorium Sancti Angeli superaveris; quod hodie mons Garganus dicitur. Inde usque ad Trontum fluvium & extimum Regni limitem, & ascendendo per Apennini juga versus Marchiam Anconitanam, incolunt Frenetani, Marucini, Velleni, Præcutii & Marfi, qui unam provinciam faciunt, quæ hodie appellatur *Abruzzo*. In Mediterraneis autem altera regio jacet, quæ planiciem occupat cis & ultra Apenninum, antiquis Samnium dicta, hodie vero *Vallis Beneventana*; quæ octuaginta milliaria patet in longitudinem usque ad fontem fluvii Silari; hi autem populi, cum sex illis supradietis & Hirpinis, qui fines jungunt cum Principatu & Basilicata, ab antiquis scriptoribus confuse appellati fuerunt Samnites. Omnes autem hæc provinciæ hodie ad septem rediguntur: Terram Laboris, Basilicatam, Calabriam, regionem Tarentinam, Barensem tractum, Apuliam planam, sive Capitanatum, & Aprutium. Verum à Regiis ministris in duodecim subdividuntur, *Terram Laboris*, *Comitatum Molisse*, qui *Vallem Beneventanam* comprehendit, *Aprutium citerius*, *Aprutium ulterius*, *Principatum citeriorem*, & *ulteriorem*, *Capitanatum*, *Basilicatam*, *Barensem tractum*, *Tarentinam regionem*, & *Calabriam citeriorem*, & *ulteriorem*. Hisce provinciis continentur cō lō LXIII oppida; inter quæ viginti sunt Archiepiscopatus, & centum atque septem Episcopatus, maximam partem opibus perexiguis dotati; quædam item ad oram maris sita, quæ munitiora judicantur, in quibus cum vis aliqua hostilis aut invasio metuitur, præsidia militaria collocari solent; ut Pescaria in Aprutio; Besticia & Manfredonia in Basilicata; Barleta, Tranium, Biseglia & Monopolis in Barenfi tractu; Brundusium, Tarentum & Gallipolis in Tarentina ditione; Taranium, Cortonæ & Rhegium in Calabria; Neapolis & Cajeta in terra Laboris; & in Mediterraneis Aprutii Civitella. In singulis hisce oppidis, exceptis Pescaria, Besticia & Civitella, arces sunt ad antiquum modum fabricatæ, Brundusii quidem duæ, Barri una, haud longe à Puteolis, Neapoli tres, Capuæ una, facta ad hodiernum modum, quæ una cum sancti Ermi arce, quæ Neapoli imminet, solæ hisce temporibus hostibus pares futuræ creduntur.

Portus pro tanta regionum amplitudine admodum pauci, licet quidam sinus, quos ora variis recessibus lancinata admittit, urgente tempestate stationem haud incommodam præbeant: sed magna ex parte intuti sunt, & inprimis Neapoli.

C c c c

polita-

politanus. qui licet mole objecta defendi videatur, tamen magis pompæ intersit quam navigiorum securitati: ideoque graviore tempestate ingruente triremes Bajas petere solent, à quibus haud longe absunt mirabilis illius molis à Nerone jactæ reliquæ, quæ portus vicem præbent. sinus hic vulgo mare mortuum appellatur. Cæjetanus quoque sinus pro portu habetur, licet aquilonibus expositus. In Tarentina regione Brundisus est. In Barenfi portus Tranii, si reficeretur, centum triremium capax esset, & Tarentinus in Basilicata longe plurium, nisi jam oclusus esset, ne Turcis, uti creditur, opportunitatem præberet hic classem suam subducendi ad Regnum invadendum.

Flumina. Flumina pleraque hujus regni navium feracia sunt. inter illa autem eminent, Liris, hodie *Gari-gliano*; Vulturis, Landus, in terra Laboris: Valsentium & Acrisium in Basilicata; Aufidus in Barenfi regione: Phiternus, hodie *Fortore*, & Candelorus in Capitaneatu: Iuntum, Aternus Ptolemæo, hodie *Pescara*; Sangrus, in Aprutio.

Nobilitas. Nobilitatis vero hic immensus est numerus; novemdecim Principes; Duces viginti quinque; Marchiones triginta septem, Comites quinquaginta quatuor, & supra mille Barones. (alii minorem horum numerum producant.) quibus defunctis nisi consanguinei supersint adeo propinqui, ut jure pragmaticæ sanctionis succedere possint, eorum dominia ad Regem revertuntur.

Redditi. Annui hujus Regni redditus ad 2 miliones & quingenta millia ducatorum dicuntur ascendere, si millionem & ducenta millia ducatorum comprehendas, quam summam Rex singulis bienniis donativi nomine à populo accipit; item triginta & unum grana, quæ à singulis focis solvuntur pro hospitibus prædicatorum, & Nobilium quorundam, qui Proregem comitantur & continui dicuntur, pensionibus; grana septem pro custodibus turrium maritimarum: novem pro semitarum refectio: quinque denique pro Circitoribus campestribus.

Præsidia. Rex Hispaniarum ut plurimum in hoc Regno solet alere peditum quatuor millia, sub diversis Tribunis, & uno Præfecto, quem vulgo *Maestro di Campo* vocant, & uno Iudice rerum militarium, quem vocant Auditorem; hæ autem copiarum vulgari nomine *il Terzo di Napoli* appellantur. Præterea in arcibus & castellis Regni atque in turribus quæ juxta littus exstructæ sunt, mille sexcenti pedites Hispani in præsidio sunt, præter officiales qui in iisdem locis habitant. Equitatus mille cataphractis constat, qui in sedecim turmas dividuntur, & sub variis Ducibus tam Hispanis quam Italis militant; turmæ autem singulæ sexaginta capitibus constant, præter Proregis & Columnæ turmas, quæ centum, præterea quadringenti quinquaginta velites in quinque turmas partiti.

In omnibus denique provinciis, quinque pedites in singulos centenos focos extra ordinem imperantur, qui cum per totum Regnum focis numerantur 4011454, efficiunt pedites 240701. Hi autem, ubi necesse est, à deputatis in singulis oppidis aut locis nominantur, ita tamen ut, si ducibus non placeant nominati, alii rursus no-

minentur, donec iisdem satisfiat: atque hi, licet satis armati sint, tamen magis idonei sunt ad patiendum, quam ad pugnandum, & tamen vulgo peditatus mediæ aciei appellantur; quibus licet stipendia non procedant, nisi cum actu ducibus serviunt, tamen officiales illorum ordinario fruuntur commeatu.

Porro regno huic adjacent sex insulæ: *Tre- Insule.* *mythus* quidem Aprutio, Liparis Calabria: Capreæ, quæ omnium maxima, Nycheta, Prochyta & Ischia Terræ Laboris: Ischia autem, olim Ænaria dicta, munitissimam arcem habet, inter duas terras saxo impositam.

In Regni formam redacta est hæc regio hoc *In regnum redactum.* modo: Cum circa annum Christi cto Saraceni hoc terrarum, una cum Sicilia insula occupassent, Tancredus quidam Normannus, prognatis duodecim filiis, egestate compulsus, Italiam adsumtis liberis petiit, operamque suam contra Saracenos obtulit. Ibi tum re bene gesta, Saracenisque Italia ac Sicilia ejectis, portiones ei & filiis assignantur in utraque terra. Postea Robertus, unus ex filiis, primus Apuliæ & Calabriae Dux pronuntiatur. Dein hujus filius Rogerius primus terrarum Neapolis & Siciliae sub uno regno comprehensarum rex creatur. Regnum ipsum geminarum Siciliarum nomine appellabatur. nam quod nunc in Italia Neapolitanum dicitur regnum, tunc Sicilia eis Pharam seu fretum vocabatur; ipsa autem insula Sicilia trans Pharam. At divisum mox in duo regna, duos pariter reges accepit: quorum alter in Italia Apuliæ five Neapolis, alter in insula Sicilia rex appellatus est. Dehinc variam utrumque regnum Dominorum mutationem passum est. Quippe in Neapolitano regno primi Normanni Galli reges fuere: post Suevi Germani; mox iterum Galli Angolemenses; dein Arragonenses Hispani: jamque tertio Galli; iterumque Arragonenses: tandem Castiliani reges.

Totius porro regni metropolis est *Neapolis, de Neirapolis.* qua post. Domicilium ibi non solum plerisque Principibus & Nobilibus, verum etiam regis Legato, quem *Vice-Regem* nominant, variisque Conciliis.

Septem Principales sunt Magistratus, qui regi *Regimen.* confidere soliti: ad dextram quidem I *Magnus Comestabilis*, II *Magnus Admirans*, III *Magnus Protonotarius*: ad sinistram; I *Magnus Iustitarius*, II *Magnus Cubicularius*, III *Magnus Cancellarius*: ad pedes denique regis; *Magnus Seneschallus*. *Magnus Comestabilis*, vulgo *Gran Comestabile*, principem obtinens locum, generalis est præfectus rei militari, bellicoque apparatui. Creatum rex, porrecto gladio, verbis alloquitur, quæ Latine sic sonant: *Accipe sacrosanctum hunc gladium, quo conficies hostes populi mei.* *Magnus Iustitarius*, *Gran Giustiziero*, jurisdictionem habet in causis, & civilibus & criminalibus, eique hic parent subjectique sunt omnes; Principes, Duces, Marchiones, Comites, Barones, Dynastæ & alii. Vicarius ejus vulgo dicitur *Reggente della Vicaria*. *Magnus Admirans*, *Gran Admirante*, vel *Admiraglio*, rebus præest universim maritimis, mera etiam præditus jurisdictione. *Magnus Cubicularius*, qui vernacule *Camerario*, vel *Camerlingo*, curam gerit non solum perso-

personæ regiae, ejus lecti & vestimentorum; verum etiam Fisci, redituum, vectigalium, idque genus aliorum. Subest illi nobilis Cubiculariorum & Thesaurariorum cohors. *Magnus Protonotarius*, *Gran Protonotario*, chartarum regiarum est custos, auctoritatem habens creandi Notarios Iudicesque, & nothos legitimandi. Rex Catholicus dignitatem hanc transtulit ad Cancellariam regiam. *Magnus Cancellarius*, *Gran Cancelliero*, litteras scribit Regis secretiores; Sigillo magno munit privilegia ab Rege subditis concessa: Academicos in oculis gerit. *Magnus* denique *Senescallus*, vernacule *Gran Siniscalco*, *Major Domo*, & *Mastro di Casa* nominatus, regiam domum gubernat; procurans quaecumque ad victum amictumque familiæ regiae, ejusque castigans & puniens delicta. Archiepiscopatus supra commemoravimus. Principes, Comites & Marchiones plurimos habet. Baronum Nobiliumque familiarum incredibilis est per totum hoc regnum numerus. *Concilia* sunt sex: I *Viceregis*, quod *Collaterale* dicitur, in quo gravissima tractantur totius regni negocia, aliaque, quæ eo evocantur. Caput est Vicerex; Adlessores nonnulli Comites. II *S. Clara*, quod ita

ab loco, quo cogi solitum, vocatur: *Sacrum* etiam nominatum. Præses hic & Consiliarii cognitionem habent causarum omnium, quæ ab Vicaria per provocationem eo devolvuntur. III *Vicaria*: Hic ab Regente Neapolitano, qui Vicarius est Magni Iustitiarum, quatuorque Iuris Doctoribus, qui singulis annis renovantur, Ius dicitur, justitiæque administratur omnibus Regni subditis, per appellationem ab inferioribus iudicibus eo venientibus. IV *Summaria*: Hic Ratiocinarium est, ibique quæ ad Fiscum & Regni vectigalia pertinent, curantur. Constat ex Vicario, sex Præsidibus, octo Ratiocinariis, decem, ut vocant, Clericis, & aliis. V *Admiralitis*: Hic totius maris Præfecturæ est domicilium. Iurisdictionem exercet in nautas & quaecumque ad illos, tam criminalem, quam civilem. VI *Monetarium*: in quo cognoscitur & civiliter & criminaliter cum de aliis, tum de Regni totius monetis, ponderibus, mensuris, idque genus aliis. Caput illi Præfectus rei monetariæ: cui adsunt Magistri, ut loquuntur, Rationales, probitatis monetæ Examiner, Penficator, & alii.

VTRIVSQUE SICILIAE REGES,

Ex Onufrio Panuino.

1. **R**ogerus, Rogerii F. Tancredi N. ab Anacleto II creatus, regnavit annos xxii, mens. v. 1130
2. Guilielmus Malus, Rogerii F. regnavit annos xiii, mens. iii. 1153
3. Guilielmus II Bonus, Guilielmi Mali F. regnavit annos xx. 1166
4. Tancredus, Rogerii Ducis Calabriae F. regnavit annis ix. 1186
5. Rogerius II Tancredi F. vivente patre Rex creatus, regnavit cum eo annis plus minus ix. 1186
6. Guilielmus III Tancredi F. regnavit menses aliquot. 1195
7. Imp. Cæs. Henricus VI, Frederici Ahenobarbi F. regnavit annos iv. 1195
8. Imp. Cæs. Fridericus II Henr. VI F. regnavit annos l. 1198
9. Chunradus Rex Rom. Friderici II F. regnavit annos l. 1250
- Interregnum unius anni & mensium aliquot. 1254
10. Manfredus, Frederici II nothus, regnavit annos xi. 1255
11. Carolus, Ludovici IX Franc. R. Fil. ex Comite Provinciae & Andegavenfi XI Rex, regnavit annos xix, menses vi. 1265
12. Carolus II Caroli F. regnavit annis xxiv, mens. iii. 1285
13. Robertus, Caroli II F. regnavit annis xxxiii, mens. viii. 1309
14. Ioanna Regina, Car. F. regnavit annis xxxviii, mens. vii. 1343
15. Andreas, Caroli Martelli Hung. Reg. F. regnavit cum uxore Ioanna ann. ii, mens. viii. 1343
16. Ludovicus, ex Principe Tarentino secundus Ioannæ maritus, regnavit cum illa an. xiv, mens. ix. 1347
17. Ludovicus II, Rex Hungar. Caroli Martelli F. regnavit contra Ioannam an. v. 1348
18. Carolus III de Dyrrhacio, Ludovici Ducis Dyrrhacii F. regnavit annis iv, mens. viii. 1381
19. Ladislaus, Caroli III F. regnavit annis xxviii, mens. v. 1386
20. Ioanna II, Soror Ladislai, regnavit ann. xx. 1414
- Reges Siciliae cis Farum Andegavenfes.*
- xviii. Ludovicus Valesius, Ioannis Franc. R. Filius, Dux Andegavenfis, adoptatus à Ioanna I, regnavit post mortem illius titulo tenus ann. ii, mens. ii. 1382
- xix. Ludovicus II, Ludovic. F., regnavit annos 1384
- xx. Ludovicus III, Ludovici II, F. regnavit ann. 1384
- xxi. Renatus, Ludov. II F. regnavit in schismate contra Alfonsum annos xvi. 1434
- xxii. Ludovicus XI, Rex Francorum, Caroli VII F. reg. ann. 1483
- xxiii. Carolus VIII, Franc. R. Ludovici XI F. reg. annis xiv. 1483
- xxiv. Ludovicus XII, Franc. R. regnavit ann. 1498
- xvii. 1514
- xxv. Franciscus Valesius, Franc. R. regnavit ann. xxxiii. 1514
- xxvi. Henricus II Valesius, Francisci F. Franc. Rex, regn. ann. xi. 1547
- Reges Siciliae utriusque Arragonenfes.*
- xxi. Alphonsus R. Arragon. adoptatus à Ioanna II, post illius mortem regnavit an. xxxv. 1434
- xxii. Ferdinandus, Alphonsi F. nothus, regnavit ann. xxv, mens. vi. 1458
- xxiii. Alphonsus II, Ferd. F. regnavit ann. i. & dies aliquot. 1494
- xxiv. Ferdinandus II, Alphonsi II F. regnavit mens. ix, alias ann. i, mens. vi. 1495
- xxv. Fredericus, Alphonsi I F. regnavit an. vii. alias annis plus minus v, regno exactus an. clo Is, in Gallias fugit; ubi & mortuus. 1495
- xxvi. Ferdinandus Rex Catholicus Hispaniae annis xv. 1502
- xxvii. Imperator Carolus V Aug. 1516
- xxviii. Philippus II Hispaniarum Rex Caroli V. F. 1556
- xxix. Philippus III. Hispaniarum & Indiarum Rex. 1598
- xxx. Philippus IV. Hisp. Rex. 1621
- Reges Neapolitani vel Siciliae cis Farum.*

A P R V T I V M,

vernaculè

A B R V Z Z O;

in quo S A M N I T E S.

Samnites.

AMNITES initio Sa-
bellos fuisse dictos : post
autem Romanos qui-
dem ab Samnio monte
Samnites eos appellasse,
Græcos vero Σαυνίτας,
καὶ τὸν Σαυνίαν, veteres
tradunt scriptores.

Paulus Diaconus, Sam-
nites, inquit, ab hastis ap-

pellati sunt, quas Græci Σαυρία appellant. Has enim fer-
re adjecti erant : sive à colle Samnio, ubi ex Sabinis ad-
ventantes confederunt. De Samnitium ab Sabinis ori-
gine, deque migrationis ex patriis sedibus occa-
sione & causa, legendi Strabo lib v, & Plinius
lib. III. Alii, ut idem Strabo notat, Samnites ab

Res geste.

Tarentinis ortos volunt, eosque Σαυνίτας olim
vocatos fuisse contendunt. Samnitium ingens o-
lim fuit potentia, quemadmodum passim scri-
bunt Livius, L. Florus, aliique historiographi.
Non enim solum multis populis suum superindu-
xerunt nomen, verum etiam populum Roma-
num continuis fere bellis victoriisque innumeris
fatigarunt : ex quibus illa, quæ ad Furcas Cau-
dinas accepta, singularis fuit & omnino memo-
rabilis; qua Romanos, locorum angustia cir-
cumventos, sub jugum miserunt : quam tamen
ignominiam Romani non ita multo post magna
ipforum clade aboleverunt; Samnitibus vicissim
sub jugum missis, iisdemque cum urbibus & co-
lonis per Fabios & Papirios funditus tandem ex-
tinctis. Florus victoriam de hac gente L. Papi-
rii Cursoris commemorans, addit ea urbium
Samniticarum ruinas ita fuisse deletas, ut ætate
sua Samnium in ipso Samnio requireretur. Prodit po-
stremum memoriæ Strabo, Syllana Dominatione
quasdam Samnitium urbes, mœnibus æquatis,
in vicos redactas, plerasque etiam stirpitibus ever-
sas. Samnitium legem in matrimoniis contrahen-
dis recitat idem Strabo. Fines universi Samnii

Mores.

Fines.

Regio.

Montes.

Italia.

superansque altitudine sua ipsum Apenninum.

Aprutios (regionem ipsam Aprutium, Abruzzo
vernacule) hodie vocant Itali; vel, ut auguran-
tur, quod Brutii non sint; vel quod in his quo-
que sint Præcutini, translato à parte ad totum vo-
cabulo; vel denique ab montium saltuumque
asperitate, in quibus apri plerumque apricantur.

Flumina Samnitium sunt, primo loco Phiter-
nus, quo Samnium ab Apulia dividitur, Fortore
vulgo. Ejus in Tiferno monte, qui nunc Bifa-
nus, fons est, haud procul à Boviano. Exonerat
se in mare Adriaticum juxta lacum Lesinensem.
Succedunt inde flumina Trinius, Asinella, Sentus,
Sangrus, vernacule Sangro, qui ex Apennino o-
riens, descensuque inter Aternum & Ortonem
fluens, Frentanos Caracenofque à Pelignis divi-
dit, tandemque in Adriaticum labitur. Varios se-
cum vehit in mare amnes, inter quos præcipui
Rafinus, Aventinus, Viridis. Mox bis mille passibus
ab Ortona labitur flumen Morus, quem exiguus
amnis Feltrinus sequitur. Ostia dein Fori, & no-
no inde lapide Lenti, totidem hinc, qui vulgo
Pescara, Aternus Ptolemæo. Nascitur ex Appen-
nino, supra Aquilam, haud procul monte rega-
li, qui subter ejus est fontem. Confluunt in eum
multi amnes. Post hunc Salinus est, nomen à
fonte, qui in Apennino est, ad ostium usque
idem servans. Intrant in eum Tavus & Sinus ex
Corvi radicibus nascentes. Ultra Salinum Plum-
ba fluit, olim Matrinus. à quo quarto milliari se-
quitur Vomanus. Sexto trans Vomanum lapide
Turdinus est, excipiens Fiumicellum & Viciolam. De-
nique succedit Liberata.

Samnitibus porro nomen magnum aliquando
fuit & peramplum. Plinius eorum appellatione
comprehendit Ferentanos, cumque iis Carentinos,
Pelignos, Vestinos, Marucinos, Præcutianos, Hirpinos,
& vocabulo strictius sumto Samnites. De singulis
ordine agam; qui sint, quique ipsis fines, urbes,
oppida, explicaturus.

Primo loco sunt Frentani, his limitibus inclusi : Frentani.
ab oriente Phiterno fluvio vel Apulia Daunia;
ab occidente Saro amne, & Pelignis (Plinius ad
Aternum fluvium producit, ut ipsius ætate la-
tius hæc gens videatur patuisse, quam à Ptole-
mæo describatur) à septentrione sinu Adriatico;
ab meridie denique Apennino. Primus Frenta-
norum locus à Phiterno in ora est Campus Marti-
nus. Dein oppidulum Terminus, Termine vel Termole
vulgo : situm in peninsula, firmitate mœniorum,
naturaque loci bene munitum : Ducatus habet
dignitatem. Intus mille passibus à Phiterno, ca-
stellum est Guilliniacum; & altius pari intervallo
E e e e Guardia.

Aprutii ho-
die, & A-
prutium.

Flumina.

Varii Sam-
nitium po-
puli.

Guarda, *Alfenia* dicta: supra quam *Luparia*, *Lupara*, *Cargobotatium*, *Carga Botazzo*: *Lucitum*, *Lumefanum*, *Castellum Pinianum*, *Rocchetta*, *Casale Reparandum*, *Lispinetum Tornaquisum*, ultra *Bojanum* civitas; doctis *Bovianum* dicta: visuntur hic *Mons niger*: *Castellutium*; & *arx Vtvaria*, cum nobili oppido *Trivento*, de quo in *Apulia Daunia*. Altius offerunt sese *Salcitum*, *Fossa ficca*, *Baniolum* & *Civitas Nova*, *Monasterium D. Stephani*: *Turinum*, *Casale*, *Burdinum*, *Polustrum*, *Sernium*, *Casalangra*, *Pelicornum*, *Penna*, *Guastrum Amonium*, vernacule *Guastrum di Amone*; *Plinio* Melæque *Histonium*. Superfunt hic quædam antiquorum operum, theatri cum primis & prætorii vestigia. *Marchionatus* habet titulum. Intus deinde juxta flumen *Afinellam* modicum castellum est *mons Dorifus*, monte *Dorise*, Comitatus titulo clarum: ultraque amnem fontem versus *Gessum*, *Campinio*, *Campignone*, *Basilica*, *Gelinum*, *Tripalum*. Cis *Sarum* fuit olim oppidum *Anxanum*: fuit etiam *Frentanorum* oppidum *Ferentum*: ulterius ad *Majellæ* montis radices *Palumbarium* est: juxta *Sarum* dein ad ejus dextram *Atissa*, *Tornaticum*que castella. Sub *Sari* in *Apennino* fonte oppida sunt *Afferulum*, *Tescum*, *Opum*, *Vallis regia*, *Civitella*, *Rocca*. De *Civitella* ita *Thuanus*: *Civitella* in *Caracenis* arduo colli imposita est, ab ea parte prærupto, qua septentrionem spectat, & per unam partem mare *Hadriaticum* despicit. in imo colle olim habebat arcem quinque propugnaculis munitam, ab oppidanis sub *Caroli VIII* in *Italiam* adventum destructam, ne præfidiariorum insolentia ad prædam exponerentur. Ad occasum ubi declivior est, *Viperatam* fluvium subjectum habet, haud longe ex *Apennino* juxta *Gercetum* scatentem, qui flexuosis anfractibus vallem interfecat, unde illi nomen, & ad *Ægidii* fanum in mare exoneratur: paulo inferius *Salimellus* est, qui relicto ad lævam *Turtureto*, prope *Iuliam* novam decurrit. Trans amnem antiquissima *Caracenorum* urbs *Ausidena*: in *Frentanis* hinc mare versus ad *Sarum* vestigia reperiuntur urbis antiquæ, inquit *Leander*, *Sari*, quoniam modum adhuc vocatur locus. Supra est *Palietum* oppidum, ob superiorem urbem deletam, ædificatum. Altius secundum *Sari* alveum *Mons planus*, editissimus ex *Apennino* oriens adspicitur; in cujus declivitate supra *Sarum* *Arca* est oppidum: aliaque in eodem monte hæc; *Bomia*, *Colmetium*, *Trans-Rivum*, *Mons Ferrandus*, & *Petra Ferracina*: deinde trans fontem amnis supra *Petram Ferracinam* castellum *Pilum*, civitasque *Bucellum*, & *Pescolum Penatarium*: item ad *D. Angelum Pescolanum*, *S. Angelo di Pescoli*, cum oppido *Iudico*, *Giudice*, cunis superbiente *Iacobi Caldoræ Domini*, cujus facta describunt *Blondus*, *Sabellicus*, *Corius*, alique. Succedit *D. Petrus Avellanus*, & alia deinceps circa *Sarum* oppida: quorum in *Pelignis* commemoratio.

Frentanis *Carentinis*que vel *Caracenis* jam explicatis succedunt *Peligni*, qui *Valva* nunc vulgo. Profectos huc quidam scribunt ex *Illyrico*, ductu *Volfinii* regis *Luculli*: ei duos fuisse nepotes *Pacinum* & *Pelinum*; ab hoc *Pelignos*, ab illo nomen accepisse *Pacimates*. Potissimæ *Pelignorum* gentis meminerunt nulli non veteres scriptores, cum primis *Livius*. Latet *Pelignorum* appellatio in qui-

busdam hujus regionis locis, *Paleno*, *Forca di Paleno*, *Leto di Paleno*: quin totus ager *Pelignorum* hodie corrupte *Palena* dici perhibetur. *Pelignis Fines*. ab oriente flumen est *Sarus*, cum *Frentanis* *Caracenis*que; ab meridie, *Vestini*; ab occidente, amnis *Aternus* cum *Marucinis*; ab septentrione, sinus *Adriaticus*. Loca eorum specialiora sunt: *Scontronum* cum *valle Regia*: *D. Maria* quinque millium; supraque *Arx* quinque millium, de cinque miglia; *arx Rasini*, *Rocca de Rasino*, cœnobium *D. Ioannis*, *Fossa Casia*, cum arce *D. Ioannis*, *Furca Palena*, *Lentum Paleni*, *Palenum*, *Altinum*, *arx Scalonia*, *Gessum*, *Turricella*, *Pinna hominis*, *Mons niger*, *mons Labianus*, *Falum*, *Luparella*, *Quartum*, *Mifferatum*, &c. *Pescum*, *Constantium*, *Rivus Sonulus*, *Planicies v millium*. Est hic in ora civitas antiqua *Ortona*. Servare se gloriantur cives in augusta æde *D. Thomæ Apostoli* reliquias. Adpellunt huc naves ex *Epiro*, *Dalmatia*, aliisque partibus, merces ad *Lanciani* mercatum deferentes.

Non procul ab *Ortona* oppidum est *Franca-Villa*. Introrsum dein *Majellam* versus *Givianum*, *Aretium*, *Arevacrum*, *Casa Candidella*; tum altius ad *D. Martinum*, *Falletum*, & alia. Hinc inter *Morum* amnem & *Ortonam* sunt *Gracum*, & altius, *Arielum*, *Orsonia*, ad *D. Apollinarem*, *Frisum Castellum novum Lanciani*, vulgo *Lanzano novo*. Dein supra *Mori* initia duobus fere *P. M.* oppidum est *Guardagallum*; *Guarda di Gallo*. Prope *Feltrinum* amnem in littore castellum est *D. Viti Lanciani*: medioque hoc intervallo civitas visitur *Lancianum*, *P. M.* ab *Saro* *iv*, totidemque distans ab ora, ob *Anxani* fortean interitum ædificatum. Celebre est emporium: quo quota nnis mensibus *Majo* & *Augusto* *Italia*, *Illyrici*, *Sicilia*, *Græciæ*, *Asiæ*, & reliquarum mundi partium negotiatores ad frequentissimum conveniunt mercatum. Urbs *Archiepiscopus* habet, cui nullos subesse *Episcopos* lego. In ora dein ad *Fori* amnis ostium *Tullonium* est: supraque *Milianicum*, & altius *Fara*; ulterius *Rapinum*; oppidumque *Majellæ* propinquum *Pinna*, *Penna* vulgo. Sequitur inde *Lentum* flumen, ad cujus ripam *Borealem* *P. M.* ab *mari* v *Villa Majana* occurrit: supra quam sub *Majella* *Prætorium* est oppidum: juxta id *arx montis Plani*; supraque fontem *Lenti* amnis castellum *Mennale*; infra in *mediterraneis* aliud *Bucianicum*. In *Borealiore* *Lenti* ripa sub *Majella* cœnobium est amplissimum cum *fano D. Liberatoris*, ubi antiquissima quædam servantur volumina, *Langbardicis* litteris exarata.

Hinc tum *Sulmo* civitas est. Appellationis origo ab *Solymo Phrygio*, *Æneæ* comite. *Ovidius* lib. *iv* *Fastorum*:

Hujus erat *Solymus*, *Phrygia* comes unus ab *Ida*,

A quo *Sulmonis* moenia nomen habent;

Sulmonis gelidi, patriæ, Germanice, nostræ:

Me miserum *Scythico* quam procul illa solo est.

Sic *Silius* de bello *Pœnico* libro *ix*:

Hic domus & gemini fuerant *Sulmone* relicti

Matris in uberibus nati, *Mancinus* & una

Nomine *Rhetæo* *Solymus*: nam *Dardana* origo,

Et *Phrygio* genus à proavo, qui sceptrum secutus

Æneæ claram muris fundaverat urbem;

Ex sese dictam *Solymon*; celebrata colonis

Mox *Italiam* paulatim attrito nomine *Sulmo*.

Hodie

Pratula
Lopulus

Confinia

Chieti.

Vestini

Lancianum
Archiepiscopus
patriæ.

Fano D.
Liberatoris.

Sulmona.
Sulmo.

Hodie *Sulmona* est, teste Leandro. Vrbs est pulchritudine loci, frequentia populi, & aquarum abundantia inprimis nobilis. Mentionem ejus sæpe faciunt cum alii, tum Livius, præcipue lib. xxvi. *Sulmonenses* Plinio noti. Ovidii patria, ipso teste lib. iv. Trist. Eleg. x:

*Sulmo mihi patria est, gelidis uberrimus undis,
Millia qui novies distat ab urbe decem.*

Inde, quia *Sulmo* in *Pelignis* erat, eleganter Martialis i Epigr.

Nasone Peligni sonant. Et alibi ipse alumnus:

Mantua Virgilio gaudet, Verona Catullo,

Pelignæ gentis gloria dicor ego.

Quem sua libertas ad honesta coegerat arma:

Quum timuit socias anxia Roma manus.

Atque aliquis spectans hospes Sulmonis aquosi

Mœnia: quæ campi jugera pauca tenent:

Quæ tantum, dicit, potuistis ferre Poëtam;

Quantulacunque estis vos, ego magna voco.

Episcopum habet, qui *Valvensis* dicitur, quod *Sulmonensis* ager cum parte quoque vicinorum *Valva* nominetur. Nobiles ibi sunt familiæ, non paucæ: quæ vulgo; *Amone*, & *Aristotile*, de *Canibus*, de *Capite*, *Capugrasi*, *Columbino*, de *Corbo*, de *Martino*, de *Matteis*, *Meliorati*, *Merlino*, *Quadraro*, de *Ranaldo*, *Russo*, *Sardo*, de *Sanita*, de *lo Tinto*, & alia: Iuxta flumen quod *Sulmone* provolvitur, oppidum est *Pratula*. Sequitur aliud *Populum*, oppidum perhonestum, prope quod *Aternus* ligneo ponte transitur; ubi arx utramque fluminis ripam supra modum munit. Ibidem pons fuisse videtur tribus à *Corfinio* P. M. de quo *Cæsar* libro i bell. civil. cujusque mentio apud *Lucanum* libro ii. Incedenti per planiciem tribus à *Populo* P. M. occurrunt veteris *Corfinii* vestigia, quæ nunc *Campi di S. Pelino*. Scribit ad *Ortelium* *Celsus* *Cittadinus*, *Corfinii* nihil hodie remanere, quam vicum cum ecclesia & paucis domibus, vulgoque appellari *S. Petino*. Ingentium ædificiorum ruinas passim ibi cerni, addit *Leander*. A *Populo* dein, si *Majellam* versus pergas, *Tocum*, *Cantalupum*, *Lucus*, *Turris*, *Caramanicum*, *Arx Morisii*, *Cusanum*. Editio in colle ab mari vii P. M. urbs est *Chieti*, olim *Teatea*. Urbem hanc à *Pipino* *Caroli Magni* patre everfam legimus, quod rebus *Langbardicis* perpetuo studuisset; restauratam vero postea adeo *Normannis* ob amoenitatem loci placuisse, ut sedem hic potissimum collocarent.

Pratula.
Populum.

Corfinia.

Chieti.

Vestini.

Vestinis confinales signare solent Geographi ex *Ptolemæi* tabulis aliisque scriptoribus à septentrione *Pelignos*, ab ortu *Samnites* specialius sumptos; qua meridies est, *Campaniæ* Latiique populos; qua occidens, *Præcutinos*, *Marfos*, & *Sabinos*. Fecit autem, ut semel hoc dicam, eorum vicinitas, ut loca, quæ *Vestinorum*, ab auctoribus nunc *Sabinis*, nunc *Campanis*, nunc aliis adscribantur; quemadmodum patebit in *Amiterno*, *Pinna*, *Angelo*: & hinc *Vestinorum* designatio nonnullius esse solet difficultatis. Fuit apud eos olim *Amiternum*, nunc maximarum ædium ruinis horridus locus. Hinc *Amiterni* *Plinio*, sic dicti, quod circum *Aternum* flumen habitarent. A *Sp. Confule* quondam expugnatam, cæsis *Samnitum* ccccccccc, captisque ccccccccc

Italia.

ccccccc, auctor est *Livius* lib. x: qui & *Amiternos* cum *Vmbris*, *Nursinis* & *Reatinis*, *L. Scipioni* in *Africam* ituro militaria suppeditasse auxilia commemorat. Ortu suo nobilitarunt cum alii, tum *Sallustius Crispus* & *Victorinus* martyr sub *Nerone* urbis Episcopus. *Amiternum* agrum ejusque *Napos* celebrat *Martialis* in *Apophoretis*:

Nos Amiternus ager felicibus educat hortis:

Nursinas poteris parcius esse rapas.

Quinto ab *Amiterni* rudibus lapide, alto in monte jacet Episcopalis urbs *Aquila*, nunc hujus tractus caput, ab *Sulmone* xxx P. M. versus *Appenninum* sita. Natam volunt ex *Amiterni* ruinis & *Forconii*, quod P. M. viii hinc aberat. altero latere contra *Amiternum*, versus *Piscariam* amnem, qui locus nunc quoque magna operum fundamenta ex lapide quadrato habet, appellatur *Forconum*. Condidisse autem perhibent *Aquilam* *Langbardos*; *Carolus* inde *Martellum*, vel, ut aliis placet, *Fridericum II* Imperatorem mœnibus cinxisse, muniisseque; colonis civium jure, & civitati *Aquila* nomine adsignato. Ea autem brevi maximis incrementis ita auxit, ut civitatum reliquarum principatum in hac regione facile nunc obtineat. Ab *Ludovico Montorio* Comite aliquamdiu fuit possessa sub auspiciis *Ferrandi Aragonum* regis. Hodie in ditione est *Philippi Regis Hispaniarum*. De ejus conditione, primordio, nominis ratione, rebusque gestis plura *Rassanus*, *Blondus* & *Leander*. Colitur ab civibus *D. Bernardini*, *Minorum ordinis* monachi, corpus. Claruit *Aquila* ante paucos annos *Ioanne Aquilano* prædicatore, scriptis claro. Ager mira cum aliarum rerum, tum *croci* copia est fecundus.

Marucinis, ut *Ptolemæus* & alii delineant, ab ortu sunt *Peligni* cum *Aterno*; ab meridie *Vestini* & *Præcutini*; ab occasu *Piceni* cum *Truento*; ab septentrione *Adria*. Res ab iis gestas memorat *Livius* libro ix, ubi *Marucinos*, *Marfos*, *Pelignos* & *Frentanos* pacem amicitiamque populi *Romani* impetrasse scribit. Loca specialiora sunt: *Rajanum*, *Vertorium*, *Carapellum*, *Capistratum*, *Offenum*, *Buxum*, *Castilio*, *Turris Antonelli*, *Petrancum*, *Alardum* & *Rosatum*, *Casa Nova*, *Gambatoneum*, *Planellum*, *Muscusum*, *Mons Silvanus*, *Spoltorium*, *Penna*, *Lauretum*, *Collis Corvinus*, *Valvinianum*, *Serva*, *Portus S. Angeli*, *Illice*, *Celinum*, *Schiranum*, *Portus Adria* & *Silnium castellum*.

Plumbam transgressis inter ipsum & *Vomani* amnem medio spatio occurrit *Adria*, vulgo *Atti*, (alia ab ea, quæ in *Transpadanis*) urbs Episcopalis: arduo montis illocata jugo. Ortus hinc *Adrianus* Imperator. *Aurelius Victor*, *Paulusque* *Diaconus* imprudenter hanc urbem confundunt cum ea, quæ in *Romanula*, de qua suo loco; adferentes inde *Adriatico sinui* nomen factum. De *Adriani* tamen Imperatoris patria alii aliter.

Præcutinis ad ortum sunt *Vestini*, ad meridiem *Sabini*; qua occasus est, *Truentum* flumen, qua septentrio, *Marucini* cum *Adriatico sinu*. *Vina* *Præcutiana* nobilitatis inter optima gradum habere, notat *Plinius*. Specialiora hujus gentis loca sunt: *Motula*, *Mons Viridis*, *Mons Gualcus*, *Caput Tostum*, *Poggium*, *Rossenum*, *Vinerecium*, *Rupes Montoriana* (*Rocca di Montorio*) *Montorium*, *Ferariolum*,
Ffff Collis

Aquila.

Marucini.

Adria.

Præcutini.

Collis Vetas, Rapinum, Misanum, Forcella, Cantianum, Transmundium, Castellum vetus, Castellum novum, Guardia Vomani, Loccariscum, & Morum, Teranum, Camplum, Burgum novum, Bisinium, Flavianum, olim Castrum novum, Mons Paganus, Mosanum, Ripatonium, Villantium, Montorium, Poggium Morellorum, Civitella, Caropellum, Neretium, Turturetum, ad D. Tomerum, & ad D. Egidium, D. Floriani, Columella, Truencum, Contaguerra, Ancharanum, Morrurum, Murumque Traſſinum. Mox ad confluentem cum Truento castellum offert sese *Asculum*, antiquissima civitas, episcopatus dignitate nobilis. *Asculum* quidem Strabo, Plinius & Ptolemæus in *Piceno* collocant: sed quia ad australiorem Aterni ripam est positum, *Picenum* autem ad borealiorem initium capit, malui cœptum sequutus institutum *Samnitibus* concensere. Plinius nobilissimam *Piceni* coloniam appellat. Iacet plano paruloque campo, munitissimo in loco, mœnibus firmis. Ab una parte mons sublimis, in quo sita est

arx; ab altera Truentus ripis præaltis munit. Res ab *Asculanis* & contra ipsos gestas describunt Livius & L. Florus. Nobile est ob cladem Pyrrho illatam à Curio & Fabricio Romanis Coss. Imperium urbis diu Romana ecclesia tenuit, primumque hic ipsius Domini temporalis, ut vocant, initium. *Asculani* fuerunt T. Betutius Parus, quem omnium extra urbem Romam eloquentissimum appellat M. Tullius in Bruto: *Ventidius Bassus*, bello Parthico legionum Romanarum Imperator; de quo cum alii, tum Iuvenalis Sat. vi. *Nicolaus IV P. M. Ceccus*, astrologus quam poëta, melior; *Enoch* orator eloquens, orationum aliquot. & epistolarum auctor; *Gratia-Deus* theologus & philosophus, scriptis itidem clarus; & alii. Aliud est *Asculum* in Apulia. Per vallem deinde Castellanam *Amatricæum* devenitur, infra Truenti fontem. Ad Castellani ripas oppida sunt *Mons Sanctus, Machia, Buffarium*; & ad D. Viti. De Hirpinis Samnitibusque inferius.

CAMPANIA FELIX,

hodie

TERRA di LAVORO.

Campania
Felix.

Fines.

Qualitas
Regionis.

Promontoria.
Campi.
Sylvæ.
Sinus.

Flumina.

Liris.

CAMPANIA FELIX, hodie dicitur TERRA di LAVORO. Felicitatis nomen habuit post Arabiam sola, ob vitiferos colles, atque, ut Veteres dixerunt, summum Liberi patris cum Cerere certamen. Terram Laboriam vocant à parte nobiliore: nam quantum universas terras campus Campanus antecedit, tantum ipsum pars ejus, quæ Laboria vocatur. Quidam parum solide à labore Laborinos dictos volunt, vel quod ad culturæ labores idonea sit: vel quod facillime colatur & aretur, Italis illud *laborare* vocantibus. Fines ejus ad occasum sunt Liris, ad Septentrionem Samnitium montes, ab ortu Silarus fluvius, qua meridies mare Tyrrhenum sive inferum. Mira & incredibilis hujus regionis fertilitas est. Terra summa pulvereæ, inferior bibula. Seritur toto anno, panico semel, bis farre. Et tamen Vere segetes, quæ interquievere, fundunt rosam odoratiorem sativa, adeo terra non cessat parere. Vnde vulgo dictum, plus apud Campanos unguenti, quam apud cæteros olei fieri. Plinius etiam refert, agrum hunc bonis suis, acrius pene quam vitis posse affligere agricolam. Eum ita depingit Florus: *Omnium non modo Italia, sed toto orbe terrarum pulcherrima Campania plaga est. Nil mollius cælo, nil uberius solo, nil hospitalius mari: denique bis floribus vernat: ideo Liberi Cererisque certamen dicitur. Hic illi nobiles portus, Cajeta, Misenum & tepentes fontibus Baja: Lucrinus & Avernus quadam maris otia. Hic amicti vitibus montes Gaurus, Falernus, Massicus, & pulcherrimus omnium Vesuvius, Aetnei ignis imitator. Urbes ad mare, Formia, Cumæ, Neapolis, Herculanium: Pompeji, & ipsa caput urbium Capua, quondam inter tres maximas Romam Carthaginemque numerata.*

Promontoria habet Cajetæ, Massicum, Misenum & Minervæ. Campos, Laborinos, Stellatum agrum, Falernum & Faustinum. Sylvas, Lucum sacrum & Gallinariam sylvam. Sinus, Bajanum, Lucrinum, Puteolanum. Flumina habet, Lirim, Vulturum, Glanum, Sebetum, Sarnum, Furorem, Ebolin, & Silarum. Liris Latii terminus est Campaniæque initium, hodie Garigliano. Nomen à Gauro monte non procul ejus ostiis natum existimatur. Initium illi duobus è fontibus, uno supra Soram VII passuum millia in Apennino, non procul oppido Capistrello; altero millibus tribus Sora, prope castellum Pestronium. Laudat posteriorem fontem mirifice Roffanus, nundant Italia.

quam clariorem aut pellucidior aquam sibi visam asserens, siquidem in ea, quantumvis & mirabili copia prorumpat, & altitudinem habeat non modicam, tamen quidvis etiam in fundo exiguum inter pisces, mira cum voluptate discurrentes, posse discerni. Rivi amborum cursu infra Soram delati confluunt, ita ut superius peninsula relinquatur, in qua oppida sunt Pescum, Posta, Lobrutullium, ipsaque Sora. Pergens inde per Fregellas, Minturnas & Vestinos ad lacum Frentalem mari invehitur. Cæruleus dicitur Martiali:

Ceruleus nos Liris amat, quem sibi Marice

Protegit, hinc Squilla maxima turba sumus.

Capiuntur in iis fontium rivis carpiones, sed non ejus, cujus in Benaco, magnitudinis.

Fuere in ejus ora olim *Aufonia, Vestina, & Minturna* urbes, quas uno bello subactas scribit Livius. Fuit etiam hic *Trifanum* inter Minturnas & *Sinuëssam*, quæ Minturnis LXXX stadiis distat. Tantum ex ejus ruinis superest hodie oppidulum munitissimum metu piratarum, quod vulgo *Rocca di monte Dragone* vocatur. Ab ea diversa est *Suessa* in Mediterraneis posita. Nunc *Suessa Pometia*, nunc *Suessa Arunca* dicta. Commigrarunt in eam Pometini à L. Tarquinio Romanorum Rege Pometia pulsi. Postea Aurunca coepit dici, quum Aurunci, à T. Manlio Coss. Sidicinis opem ferente victi, cum liberis & conjugibus eo patria deserta confugissent. Hodie *Sessa* dicitur, posita in agro Vestino, situ inæquali, ad montes Massicum & Calenum, in via Appia, in regione amœna & fertili. Ducatus & Episcopatus honore insignis est. Nobilitavit eam natalibus suis Augustinus Niphus, Philosophus insignis, scriptis clarus. Inter Volscorum urbes nominata, Roma ipsa antiquior; tandem Romanis cessit, factaque colonia circa annum ab V. C. ccccxl. Multas clades bellis Punicis passa est: Inter alia antiquitatum monumenta, multæ *Suessæ* visuntur inscriptiones marmoreæ, pulcherrimæ & integræ. Octo à *Sinuëssa* P. M. oppidum se offert in campo, qui quondam *Stellatus*, *Carinula*, quod olim *Calnum* fuit. Ager ejus Calenum, nobile vini genus ferebat. *Vram prelo domitam Caleno* laudat Horatius. Valerius Max. refert in ejusdem oppidi agro aquam fluere, quæ non secus ac vinum homines inebriabat.

Non longe hinc CALATIA est, hodie *Gazza* dicta: antiqua urbs est Campaniæ Felicitis, prope Vulturum amnem, Capua VII, Neapoli vero XXIV Italicis miliaribus distans. Fuit olim municipium, ut patet ex pulcherrima inscriptione.

Gggg

scri-

scriptione, quæ legitur in vetusto lapide in foro ipsius civitatis, & ex Historicis etiam quamplurimis, qui narrant Attilium Calatinum functum esse dictatura, supremo apud Romanos magistratu, quo non potuisset fungi, nisi municeps fuisset, cum municipes tantum urbis Romanæ munerum participes olim fierent. Eam fuisse præcipuam Campaniæ civitatem, patet ex Polybio, qui lib. III enumerans causas adventus Annibalis in Campaniam, hanc quoque addit, ut potiretur scilicet nobilibus civitatibus, Capua, Atella & Calatia. De Capua, Atella, & Calatia, habetur frequens mentio apud Livium, & Plutarchum in Annibale. Cicero (licet P. Manutius perperam, quod pace sua dictum sit, ac contra veterum exemplarium omnium auctoritatem locum illum corruerit, prout etiam Vitus Amerpachius & Victorius, qui pro Calatinum Calatinum, vel Galatinum legunt) meminit libro XII epistolarum, quæ Familiæres vocantur, de Hippiâ Philoxeni filio Calatino, hospite & necessario suo, & de legibus Calatinorum, quibus vetabatur, ne quidquam publicum, nisi publico nomine possideretur. Ex qua Ciceronis epistola etiam apparet Calatiam municipium fuisse, cum eam suas leges habere dicat, quod proprium municipiorum erat. Colonia namque & cæteræ civitates, populi Romani legibus astringebantur. Meminit etiam Cicero hujus civitatis libro XVI ad Atticum, epistola VII, his verbis (quæ libet adscribere, cum ex illis videri sit, quanti Octavianus illam civitatem fecerit) *Kalendis vesperi litteræ mihi ab Octaviano redditæ sunt. Magna molitur: veteranos, quique Casilini & Calatiæ sunt, perduxit ad suam sententiam.* Idem denique Cicero, cum in Rullum oraret causam, & de Capuæ excellentiâ verba faceret, Calatiam quoque inter præcipuas Campaniæ urbes commemorat his verbis: *Romam in montibus positam, & convallibus, cæniculis sublatam atque suspensam, non optimis viis, angustissimis semitis, præ sua Capua, planissimo in loco explicata, ac præ illis semitis irridebunt, atque contemnent, agros vero, Vaticanum, & Pupinium suis optimis, atque uberibus campis conferendos scilicet non putabunt, oppidorum autem finitimorum illam copiam cum hac per risum, ac per jocum contemnent: Labicos, Fidenas, Calatiam, ipsum hercule Lanuvium, Ariacum, Tusculum, cum Calibus, Theano, Neapoli, Puteolis, Cumis, Pompeis, Nucero comparabunt.* Exstat adhuc magna pars veterum murorum, qui fuerant tantum ex quadratis lapidibus sine calce, aliove ferruminationis genere structi, præ se ferentes haud parvam urbis elegantiam. Antonius Sanfelicius monachus elegantissimi de Campania libello, *Montana est, inquit, Calatia, supra quam, seorsum tamen, ingens quadrato saxo surgit opus, quod ripis faciem oculis offert, ferruminato nexu lapidibus apte inter se coherentibus.* Hæc fuisse antiqui oppidi mœnia, sunt qui dicant, quos ego non sequor, opinorque cives per ea tempora habitasse ubi adhuc habitant. Argumento mihi est, perennis aqua influens subterraneo rivo in cisternam veterem, quæ in oppidi est umbilico, ipsaque aqua per æstivos menses ob innoxium civibus frigus gratissima est. Addo etiam testimonium superpositæ ibi marmoreæ tabellæ, in qua incisum est Epigramma:

M. GAVIVS T F.
QVISELLIVS Q F.
GALLVS
DVOVIR QVINQ.
CREPIDINES CIRC.
FORVM SP F.

Si ergo heic erat forum, continuo & oppidum, nunquam foro mœnibus excluso. Habent hi colles olea distincta oleastris, quorum bacca non carne, sed liquoris dulcedine commendantur. Hæc cisterna, cujus auctor hic meminit; etiamnum Calatinis commode inferuit. In foro enim civitatis insignis est puteus, qui constat magno subterraneo ædificio in tres partes diviso, mirabili artificio factus. Nam cum intrinsecus non solum singuli parietes, & camere sint solido marmore muniti, verum etiam ipsum pavementum, adeo ut aquis scatere penitus non possit, tamen perpetuo abundat aquis, mirantibus cunctis, nemine causam abundantiae aquarum adhuc sciente, licet vulgus illorum hominum, pro uniuscujusque captu varia judicia ferant. Sunt multa in ea urbe antiquitatis monumenta, & veteres inscriptiones, quas omnes hic intexere, pagina hæc non tolerat. Illud tamen silentio præterire non possum, quod etiamnum in ipso foro civitatis exstet simulachrum lapideum Priapi, paucos ante annos in rudibus antiquissimi templi Veneris Felicis repertum, quale simulachrum neque in antiquitatibus quotquot Romæ sunt, neque in ulla alia urbe, quod sciam, reperitur. Fuit Calatia in primis ipsis crescentis Ecclesiæ temporibus episcopatus titulo insignita, ut patet ex publicis tabulis, ab usque anno Salutis humanæ ccc confectis, ubi mentio habetur episcopatus Calatini. Fuerunt inter illius urbis episcopos duo sancti viri pietate & miraculis clari, S. Ferdinandus scilicet, & S. Stephanus. Ferdinandus, qui jam dudum ante Stephanum illam ecclesiam rexit, Hispanus, ex regali Aragoniæ prosapia fuisse traditur; quo tempore claruerit ignoratur. Ejus corpus servatur in templo suo nomini dicato, in oppido Albiniano Calatinæ Diocesis. Stephanus Italus fuit, claruit tempore Landulphi Principis Capuæ, cujus corpus servatur in ipso Episcopali templo, suo nomini dicato. Ejus festa dies celebratur xv Kalend. Novemb. qua etiam populo ostenditur illius digitus, qui est adhuc integra carne. Ecclesia Calatina, perantiquum & paucis in Germania & Gallia notum, sacrarum imaginum usum observat, per quem accuratissime comprobare videtur, imagines hunc quoque in finem, in cœtu fidelium conservari, ut laicorum libri existant. Nam septimanæ Sanctæ sabbato sancto, dum in eminenti cathedralis ecclesiæ loco, in quo Euangelium decantari solet, prophetiæ decantantur, statim prophetica lectione una finita, ad plebem fidelem in Ecclesia collectam, à sacrorum ministro, eodem ex loco depicta explicatur, & evolvitur charta imaginum & colorum varietate ad vivum expressa, eandem ipsam prophetiæ historiam, quam canonicus jam ante decantarat, repræsentans. Ita, ut duodecim prophetiis decantatis, duodecim picturæ inter

Opera antiqua.

Viri clari.

inter se connexæ, & baculo complicatæ, sensim in inum evolutæ, fideli populo spectandæ propositæ, duodecim prophetias, quasi viva voce populo explicent & interpretentur. Fuit etiam in eadem ecclesia consuetudo vetustate comprobata, ut die Iovis sancto, quando Mandatum Domini de more & ritu majorum celebratur, in sacello S. Trinitati nuncupato, altare concavum trium digitorum altitudine, trium pedum latitudine, sex vero longitudine, unius cadi capax, vino impleretur, quod fideles in cathedrali ecclesia pietatis ergo congregati, interea temporis exhaurebant, dum absoluto Mandato duodecim pauperum pedes ab episcopo lavarentur. Et tenuit in ecclesia hanc consuetudinem, usque ad Concilium Tridentinum, cui tunc non sine communi civium dolore derogatum. Ornamento ævo duraturo, ecclesia Calatina condecoratur Octavii Mirti Frangipanii antistitis sui virtutibus & nullis non seculis laudanda prudentia, qui nomine summi Pontificis Gregorii XIII civitatem Bononiam bonis legibus gubernavit. A Sixto deinde Quinto, ad superiorem & inferiorem Germaniam omnesque Belgii provincias, eo tempore, cum potestate Legati de Latere, destinatus est Nuncius, quo periculosissimo bello præcipua Nunciaturæ suæ loca ardebant. In qua quidem functione octavum in annum Colonia potissimum refedit, & tanta maturitate, gravissima rei Christianæ publica negotia administravit, ut serenissimis & reverendissimo, Principi Electori Colonienfi Ernesto, Bavarie Duci, Parmensi duci, Senatui Colonienfi, & universo demum clero gratissimus fuerit. Post ob virtutem & merita à Clemente VIII ad episcopatum Tricaricensem evectus, magnum sui desiderium apud omnes reliquerit, quando ab eodem Pontifice ad graviora pertractanda negotia ad Archiepiscopos Electores, cæterosque Germaniæ Principes, ablegatus peregre ibi operam religioni & clero restaurando præstabat. Tanti certe temporis residentia, & rerum usu eleganter cultus, de Colonienfis ecclesiæ statu accurate informatus, opus eruditum conscripsit, de ecclesiastica illius Ecclesiæ & cleri reformatione, quod, ut ad communem & publicam utilitatem in lucem prodeat, omnibus votis optandum.

Capua, olim
Vulturnus.

Octo ab hinc mill. abest C A P V A, Campana urbs, Vulturna antea dicta. nomen habet vel à Capy Aeneæ socio, vel ab Agro Campestri; nonnulli sic appellatam volunt, quod caput esset aliis x i urbibus ab Etruscis constituta. Splendor ejus, amplitudo & magnificentia ab omnibus summopere passim celebratur. Non dicam omnia. Capua, ait Florus libro i Histor. Rom. cap. xvi, & ipsa caput urbium, quondam inter tres maximas Romam Karthaginemque numerata. Altera Karthago Capua, inquit Silius libro xi; altera Roma, Aufonius. Sic Mago apud Livium dicit Capuam non Campaniæ modo, sed Italiæ caput, post afflictam Cannensi pugna rem Romanam. Livius omnium urbium Italia secundum Romam principem nominat. Nimia felicitas insolentiae sæpe mater. Capua fortunam nata obsequentissimam, arrogantiae proterviæque vitio cepit laborare. Testatur M. Tullius Agraria ii contra Rullum, Campanos semper superbos fuisse Italia.

bonitate agrorum, & fructuum magnitudine, urbis salubritate & pulchritudine: natamque ex eadem copia rerumque omnium affluentia arrogantiam, quæ alterum urbi Romæ consulem è Capua postulavit: hicque luxuries Hannibalem, armis invictum, voluptate vicit & enervavit. Verum nimis illud apud Silium lib. v iii:

Capua heu rebus servare serenis

Inconsulta modum, & parvo peritura tumore.

Tam enim olim potens & superba tandem ab Romanis, quorum Imperii fuerat æmula, post bellum Punicum ii, Præfectura conditionem accepit, scribente Livio libro xxvi. qui de Capua obsidione, obsessorum fortitudine & magnanimitate, quæ urbem magnam fortuna fuerit sequuta, omnino legendus. Præfectura mansit ad consulatam usque C. Iulii Cæsaris, qui Cos. cum M. Calpurnio Bibulo anno 10 cxcv coloniam eo deduxit: resurgens postea auspiciis Imperatorum, refluere non nihil cepit sub P. R. potestate, donec ab Genferico Vandalorum rege capta subversa, ab Ostrogothis dein occupata: atque his pulsas ab Narsete restaurata; tandem post annos fere centum ab Langbardis iterum excisa fuit atque deleta. Stantem potenter, cadentemque miserabiliter, canit scite Poëta Aufonius Magnus:

Nec Capuam pelago, cultuque penuque potentem,
Deliciis, opibus, fama que priore filebo:

Fortuna variante vices, quæ freta secundis

Nescivit servare modum; nunc subdita Romæ,

Æmula tunc: fidei memor, an infida Senatum

Sperneret, an coleret, dubitans: sperare Curules

Campanis ausa auspiciis: unoque suorum

Consule, ut imperium divisi attolleret Orbis.

Quin etiam rerum dominam, Latique parentem

Adpetiit bello, ducibus non freta togatis,

Hannibalis jurata armis: deceptaque in hostis

Servitium demens specie transivit herili:

Mox ut in occasum vitis communibus acti

Corruerent Pæni luxu, Campania fastu.

(Heu nunquam stabilem sortita superbia sedem)

Illa potens opibusque valens, Roma altera quondam,

Comere quæ paribus potius fastigia comis,

Octavum rejecta locum vix pone tuetur.

Causas etiam interitus tantæ urbis paucis indicat Silius Italicus:

Luxus & insanis nutrita ignavia lustris,

Consumtusque pudor peccando, unisque relictus

Divitiis probrosus honor, laceravit hiantem

Desidia Capuam, ac resolutam legibus urbem,

Proximaque exitio truculenta superbia semper.

Nec vitis deerant vires: non largior ulli

Aufoniæ populo (sic tum fortuna favebat)

Aurique argentique modus: madefacta veneno

Assyrio manibus vestis: medioque dierum

Regales epule: atque ortu convivia Solis

Deprensa: & nulla macula non illita vita:

Tum populo sævi patres: plebesque senatus

Invidia lacera: & collidens dissona corda,

Seditio: sed enim interea temeraria pubes

Delicta augebat: pollutior ipsa senectus;

& quæ ibi alia. Visuntur hodie ejus altero ab Nova Capua lapide peringentes ruinæ juxta templum D. Mariæ Gratiarum. Eæ sunt portæ semirutæ, amphitheatrum, quod aliquo modo describit Laurentius Schraderus in Italiæ monumentis.

H h h h

numentis, immensa porticum, thermarum, ædificiorumque publicorum rudera: præter hæc longa vastaque aquarum receptacula subterranea & castella; quæ, qualis & quanta fuerit antiqua urbs, abunde testantur. *Capitoli Capuani* mentio apud Suetonium in Tiberii principis vita cap. XL. Aurea, argentea, ærea numismata, gemmæ, marmora, aliaque summi luxus indicia quotidie ab incolis effodiuntur. Ex *Antiquæ* autem dirutæ ruinis *Nova* cœpit excitari, feliciterque crescere, quam conspicere jam nunc est aditam sinistræ Vulturii ripæ, duodecimo ab urbe lapide, in planicie, satis magnificam, commode habitatam; sed infrequentius; stratam filicibus, plateas habentem amplas & rectas, altaque ædificia. Adluit eam ab ortu & septentrione Vulturii, indeque in occasum reflectitur. Pons est supra amnem ex lapide insignis. Templum S. Benedicti, dicatum fuisse creditur Isidi. Regitur iisdem magistratibus, eademque reipub. forma, qua Neapolis. Ejus mœnia Conradus, Friderici II Imperator. F. deiecit, urbemque direptam calamitate adfecit ingenti. Aliam deinde non minorem cladem sustinuit sub Alexandro VI P. M. Episcopatum *Capue Novæ* evexit in Archiepiscopatum Ioannes XIV P. M. quum Othoni II Imper. Aug. coronam imponeret. *Capuam Novam* ortu suo nobilitarunt Raimundus, Prædicatorum generalis magister XXXII I, & Ioannes Antonius Campanus, scriptis clari. Multæ ibi nobiles familiæ. Post urbem Romam nullo in loco plures inscriptiones, sed vetustate admodum consumptæ.

Aversa
olim *Atella*.

Rursum octo ab Capua millibus, urbs nova visitur *Aversa*, veteris *Atelle* ruinis inædificata. Ab ea *Atellana fabule*; quæ quales, exponunt Livius libro VII, Varro, Agellius, Macrobius, Iuvenalis, & alii. Earum scriptor, Ciceronis ævo, L. Pomponius Bononiensis. In collapsæ urbis vestigiis Robertus Guiscardus Normannorum Dux, quum Capuæ hinc, inde Neapolis imperio immineret, castra movisse, novæque urbis initia posuisse traditur; *Adversam* que ab re, uti adversus illa oppida excitatam, appellasse. Hodie nonnulla imitatione *Adversa* vel *Aversa* dicitur. Diruit usque ad fundamenta Karolus I, Neapolis Rex, ob *Rebusa gentis* rebellionem. Episcopatus gaudet dignitate. Templum habet cathedrale satis amplum: habuit & olim theatrum ingens, cuius nihil nunc reliquum.

Avella.

Non procul Atella septentrionem versus *Avella* fuit, hodie *Avellino*. In libro Fisci Pontificii urbis hujus præful *Avellinus* dicitur: Macrobius *Avellanas nubes* ab hac urbe nomen habere censet. Spectat eo fortean Virgilius libro VII *Aeneidos*:

Et quos malifera despectant mœnia Abellæ.

Patria hæc Ambrosio Leoni, qui de ea tres scripsit libros, tradens etiam à priscis Græcis *Ἀβελλῶνα* ab venti vertigine, hunc tractum perflante, dictam; à posteris Latinis vero Binfertum. Iuxta *Turrim Patriæ*, vulgo *Torre della Patria*, *Linterni*, veteris urbis, supersunt indicia, situ peramœno & jucundo: *Præfecturam* aliquando fuisse, eodem jure quo Vulturium, refert Festus. P. Cornelius Scipio Africanus huc in voluntarium exilium concessit. Testatur Plinius lib. XVI, capite ultimo, sua ætate in *Liternino* durasse prioris Africani manu

Turris Patriæ
Linternum.

fatas olivas: item myrtum ejusdem in loco conspicuæ magnitudinis; & sub ea specum fuisse dicit, in quo manes ejus custodire draco ferebatur. Ab eo *Linterna palus*, hodie *Lago della Patria*, & *Linternum* fluvii nomen. Hinc itinere juxta mare millibus passuum quinque usque Cumas villa fuit *Servili Vaccia*, hominis nobilis & opulenti, sed ignavi & solitari; de quo Seneca Epistola LV.

Linterna
Palus.

Sequitur inde locus antiquissimæ urbis *Cumæ*. Conditores ejus *Cumæi Euboici*; qui ducibus Hippocle & Megasthene, cum Chalcidensibus in Italiam venerunt. *Cumæ* dictæ vel *Ἰδὸς ἡ Κούοντις*, id est *prægnante* (nam ibidem prægnans mulier fecunditatis omen ipsis dederat) vel ab *undis*, quas Græci *κῦματα* vocant. *Cumas* in monte adscensu difficili arduoque positas & ad mare spectavisse, tradit Agathias libro I belli Gothici. Infimam fluctus marini adluebant: superiora muris, turribus, aliisque molibus adeo erant circumvallata & munita, ut locus expugnatus esset difficillimus. Nunc omnia fere conciderunt, oppletaque jacent ruinis, ut tamen undique amplissimorum operum vestigia satis agnoscantur. Erat in vertice rupis urbe media celeberrimum Apollinis templum, de quo Virgilius libro V *Aeneidos*:

Apollinis
templum.

At pius Aeneas arces, quibus altus Apollo
Præsides, horrendæque procul secreta Sibyllæ
Antrum immane petit.

Quos versus exponens Servius, in arce munitissima *Cumis* ædem Apollinis fuisse scribit. *Cumæ* mentionem facit non raro Dionysius Halicarnassæus, nominatim lib. VII antiq. Roman. ubi multa de Aristodemio Malaco, *Cumanorum* duce, rebusque ab *Cumanis* gestis. L. Tarquinium Superbum ad eundem Aristodemum, *Cumanorum* principem confugisse: Romanos urbem *Cumas* ab Græcis habitatam expugnasse: item *Cumanos* atque Sinuessanos eadem lege, qua Capuam haberi, Senatui censuisse: *Cumanorum* item fidem erga populum Romanum refert Livius. Tradit etiam Strabo *Cumanos* in potestatem olim ab Campanis fuisse redactos. *Cumæ* vetus aliquando municipium, aliquando præfectura fuit, postea colonia eo ab Augusto fuit deducta.

Ab *Cumis* dein ad Avernum usque lacum nihil invenitur scitu dignum præter *Sibyllæ* (quæ ab *Cumis*, Patria, *Cumæa*, omnibus decantata) *cavernæ*. Eam ita describit in Mercurio suo Italico I. Henrici à Pfaffen I C. Adjacet lacui antrum *Sibyllæ*, quod vocant: cuniculus haud dubie ab humana manu effossus productusque ad amussim longissime: quo pertigerit vero, videre non potuimus, impervium namque ruinæ fecerunt. For- san ille est, quem Coccejus ab Averno *Cumas* usque perduxisse scribitur; aut Neronis forsitan opus est, de quo cum Suetonio Plinioque Tacitus: Nero, inquit, *ut erat incredibilium cupitor*, fossæ scilicet ab hoc lacu usque ad ostia Tiberina navigabilis ducendæ, *effodere proxima Averno juga connexus est, manentque vestigia irrita spei*. Manent profecto admiranda, si cuniculum Nero effodit: si aliud aliquid circa Avernum molitus fuit, nulla manent. At inquis, idem à Miseno ad Avernum usque piscinam inchoavit porticibus conclusam. Scio equidem id eum opus cœpisse, testis est enim Suetonius in vita ejus: & quando ita vis, sit etiam testis

Sibyllæ
caverna.

testis hic cuniculus, sit vestigium piscinæ ejus, quando quid proprie fuerit, non constat. Neque est, quod vulgi fabellis movear, aut rancidorum quorundam vatium figmentis, qui Christum è triumphata Styge revertentem, comitantibus SS. Patribus, per hunc cuniculum exscendisse in nostrum orbem cecinerunt: olet quippe narratio ista veterum poetarum commenta, qui apud Avernum inferorum fauces esse, & noctes atque dies atri Ditis patere januam finxerunt; quibus fabulis divinas historias temerari non decet. Dubium porro est, cui usui fuerit camera illa, quæ in intimis montis ejusdem visceribus excisa, vermiculato opere & caruleo colore picturata conspicitur. Sibyllæ adsigno cum vulgo: nec vero ut vulgus, quod habitasse vaticinam inibi fabulatur, ego lavisse potius arbitrer, minime enim habitationi aptus locus est; & monstrant auctores aliam sedem, quam ea tenuerit: sub Cumis scilicet orientem versus, quam Iustinus Martyr refert ingentem & saxeam specum esse (rem sane maximam & dignissimam admiratione appellat) inque ejus medio monstrata sibi terna folia fuisse ex lapide eodem exsculpta, in quibus aqua refertis recubuisse Sibyllam dixerint: Intima autem in caverna gradus & thronum excelsiorem, è quo responsa jactarit. Agathias oppugnatas à Narsete Cumas (quod vocat *perquam exiguum oppidum*) describens, de Sibyllæ istoc domicilio memorat quæ sequuntur: *Antrum quoddam oppido subest ad orientalem collis flexum, omni ex parte tectum, valdeque carum, adeo ut adyta quædam nativa habeat, & sinum ingentem profundumque instar barathri. In hoc antro ferunt habitasse magnam illam Italicam Sibyllam, quæ Apollinis numine correpta consulentibus futura prædixit.* Habuit ergo sedes suas & vaticinata est Sibylla in Cumæo hoc, & non illo juxta Avernum antro, quod Sibyllæ jam dudum vulgus cognominat, incertum quæ de causa: nam & quod Sibyllam in eo lavisse opinatus sum, Iustini verba præscripto loco arguunt, qui scriptor in eadem subter Cumas specu habitasse eam, & in lavacri usum terna ex eodem saxo sculpta folia habuisse testis est. Potius ergo est, ut censeam in Sibyllæ illo antro apud Avernum egisse & consulentibus futuros eventus prænunciassse homines quosdam, quorum nomen postea interierit, manseritque ex memoria rei unicum Sibyllæ, præ cunctis celebratissimæ in hac regione vatis. Suggestit hanc conjecturam Maximus Tyrius, qui ita: *Erat in Italia Magna Græcia, non procul à lacu Averno, antrum fatidicum, cui homines præerant, qui ab animarum evocatione, quæ illic fiebat, nomen habebant. Huc qui consulendi oraculi causa venisset, precibus conceptis, cæsa victima libaminibusque rite effusis, cujuscunque vellet, sive parentum, sive amicorum umbram ciebat. quo facto prodibat tenuis anima, nec visu facilis nec cognitu; quæ tamen & voce prædita esset & vaticinandi perita. postquam autem responsa de iis, quæ querebantur, reddidisset, disperebat. Hoc oraculum novisse mihi videtur Homerus, suumque eò deduxisse Ulyssem.* Homines isti fatidici, antri hujus & similibus incolæ, Cimmerii olim vocati: hos enim scripsit Euphorus apud Strabonem in subterraneis ædificiis hanc regionem incoluisse, ac per cuniculos quosdam inter se commeasse, hospitesque eadem via ad oraculum deduxisse, alte infra terram abditum;

victum eos partim metallis effodiendis quasi-visse, partim accepisse ab iis qui oraculum consulissent: eos autem, qui apud oraculum istud degissent, more à majoribus accepto, nunquam vidisse solem, sed noctu ex hiatibus terræ prodixisse: denique deletos eos fuisse à rege quodam, cujus eventa oraculum non comprobassent. Quia autem Cimmerii fuerunt populus numerosus, ut qui oppidum sui nominis à Plinio memoratum constituerint, arbitror illos modo, qui vaticiniis operam darent, & juxta oraculum sacra facerent, in subterranea ista caverna conclusos, ac diurnam lucem aspicere prohibitos: dictos autem fuisse & reliquos in tenebris habitare, quia vallem regionis hujus obscurissimam solique inaccesam accolerent. Vnde Festus: *Cimmerii dicuntur homines, qui frigoribus occupatas terras incolunt, quales fuerunt inter Bajas & Cumas in ea regione, in qua convallis satis eminenti jugo circumdata est, quæ neque matutino neque vespertino tempore sole contegitur.* Hæc de Cimmeriis & antro Cumanæ Sibyllæ: de ipsa est præterea, quod scriptores memoriæ prodiderunt, Ovidius maxime & Poëta, quod hoc loco non tacendum: vixisse scilicet mille annos. non ego affirmo; credat, qui volet, adeo vetulam fuisse. Sequitur Misenum promontorium, quod ut Virgilius, Servius, Mela, Solinus, ac præterea multi tradunt, à Miseno Æneæ tubicine ibi humato, adest ad Avernum immolato, nomen habuit: insignis olim urbs, si Scipioni Mazellæ credere fas est: frequentiam ejus testantur rudera theatri juxta exstantia; & quod ex Romanis scriptoribus plurimis clarum fit, insignis sub Miseno portus. Misenus mons cavernosus, & specubus fornicibusque refertus est ac velut suspensus, haud dubie ab humana manu, forsân Lucullo auctore, cujus æstiva villa, ut exstantia vestigia præter scriptores indicant, Misenum prope totum occupasse videtur. Luculli altera villa & piscina celebratissima fuit Puteolos inter ac Neapolim, neque eo minus fuit & ista, posita in Miseni summo culmine, quo loco jam specula conspicitur, ob situs elegantiam ferme expetita à Principibus Romanis. Tacitus de Tiberio: *Mutatis sæpius locis, tandem ad promontorium Miseni confedit, in villa, cui L. Lucullus quondam dominus.* Non dominum modo villæ hujus, sed & conditorem Lucullum Phædrus facit:

*Cæsar Tiberius cum petens Neapolim
In Misensem villam venisset suam,
Quæ monte summo posita Luculli manu,
Prospicit Siculum & prospicit Tuscum mare.*

Inter ruinas Miseni maxime integra est Crypta, quam Trachonariam vocant, à trachonibus, id est meatibus ac subterraneis cuniculis; ubi loci aliquot fornicatæ cellæ conspiciuntur, in quibus ad Misenatis classis usum, receptam fuisse aquam existimant. Nec desunt tamen, qui easdem putent reliquias esse piscinæ Neronianæ; Nero enim, teste Suetonio, quo Bajanæ calidæ aquæ corrivarentur, piscinam contentam conclusamque porticibus à Miseno ad Avernum inchoavit. Sed hospes ubi formam structuramque loci consideraverit, haud dubio in priorem sententiam pedibus ibit; aquarii enim castelli figuram sane egregiam habet, piscinæ

Portus
Misenus.

cinæ non item. Plura de cameris istis five cister-
nis Leander Albertus in illustrata sua Italia; &
Pighius faciem earum satis descripsit: medium
scilicet spatium inter duos parietes patere in lon-
gum pedes CC, in latum pedes XVII, & utroque
in latere medii transitus quatuor ostia præbere
aditum in cellas amplas quaternas, quarum testu-
dines decussatim fornicibus junctæ intermediis
parietibus insistant; intus omnia denso tectorio
tunicata: collapsas vero quasdam testudines ob-
struxisse vias & ostia, eo latitudinem ac longi-
tudinem ædificii totius ignorari, altitudinem vi-
deri pedum amplius XXV.

Ceterum à Miseni promontorii jugo digres-
sus viator, legensque porro maris oram, repe-
riet stagnum angustis faucibus mare accipiens;
ideoque non ventis agitatum, neque marinis pro-
cellis turbatum, quia perpetuo immotum stat,
Mare mor- *Mare mortuum* appellatur; vastis quondam operi-
bus à Iulio Cæsare circummunitum, unde Iulii
portus nomen accepit, ut quidem Lombardus
autumat, qui Horatii hæc,

Regis opus, steriliisque diu palus, aptaque remis,
de mortuo mari intelligit. Prope absunt Cen-
tum cellæ, five ut vulgari nomine utar, *Camerelle*,
infra terram depressæ oppletæque ruinis maxi-
mam partem: noscitantur tamen portulæ in sin-
gulis, & spiracula in fornices incisa: illæ, ut au-
tumat Pighius, fervorum gratia factæ, quo nimi-
rum egesturi aquarum faciem, ex una in aliam
cellam transire possent: hæc demittendis fistulis
& exhauriendis ad varios usus aquis comparatæ
fuerunt. Ab his centum cisternis non ita magno
distat intervallo *Piscina*, quam *mirabilem* vocant:
Mirabilis. efficitque ratio operis, ut tanto nomine, inter tot
alia spectacula & miracula tam naturæ, quam ar-
tis humanæ, ipsa potissimum digna videatur. Con-
stat, inquit Capaccius, *concameratione pilis XLVIII in-*
nixa, pedes ternos undique crassis, quæ quatuor ordinibus
numero quaternario distributæ symmetriam quintuplicis
porticus perelegantem longitudinem efficiunt, longa passus
CCXL, lata CLX, lateritia ac solida structura, crasso muro,
parietibus diligentissimo tectorio vestitis. foramina in te-
studine, unde hauriebantur aquæ. per scalas lapideas ex
duobus lateribus graduum XL, eo descendebant, quarum
altera hoc tempore obstructa est. pavimentum summa in-
dustria constipatum atque compactum adhuc pluviales
aquis retinet. Pighius ex Leandro Alberto ejusdem
operis speciem edidit his verbis: Spatio patet adifi-
cium omne inter quatuor extremos parietes in longum pe-
des D, in latum pedes CCXX, cujus suprema concameratio
modicum à parietibus subvexa pilis XLVIII quadratis
innititur, pedes ternos ab unoquoque latere crassis; quæ
quatuor ordinibus numero duodenario partitæ symmetriam
quintuplicis porticus elegantem per castelli longitudinem
efficiunt. Totum est lateritium, summe soliditatis propter
murorum crassitudinem magnam: cujus interiores parietes
atque pileæ diligenti tectorio contra percolationes aquarum
vestitæ sunt. Atque in testudine sunt item foramina multis
in locis, per quæ olim aqua hauriri solebat; & ex alto pate-
bat ingressus utrimque tam à fronte, quam à tergo per
scalas lapideas graduum XL, quorum alter jam obstru-
ctus est. Pavimentum à lateribus altius est ad mediam
porticum usque, per cujus intercolumnia gradibus quinque
descenditur utrimque in aliud inferius mediæ porticus; in
cujus fine gradibus rursus aliquot descenditur in humilius

aliud quoddam solium juxta scalas & ingressum obstru-
ctum; in quod olim aquarum sordes confluxisse videntur,
quæ per scalas exhaustis aquis denique per castellarios ser-
vos exportabantur. Pavimentum autem omne ex opere
Signino denso diligentissime constipatum atque complana-
tum est; ut nunc etiam temporis aquas facile contineat,
pluviis infusas & in infimo dicto solio restagnantes. Divi-
nant quidem aliqui & ex conjecturis colligunt
Lucinium Lucillum authorem esse; alii Agrip-
pam constructo hoc receptaculo collegisse
aquam in classis usum scribunt.

Hinc ad mare digressus viator Bajanum fi-
num, & *Venereum*, ut à Martiale vocatur, litus at-
tinges; quam quondam habitatum, tam deser-
tum hodie: meritoque fœdissima animalia po-
tuntur loco, quem olim turpissimæ vitæ homi-
nes frequentarunt. Nec nego clarissimos viros
Marium, Pompejum, Cæsarem Bais delectatos
fuisse: sed hi longius ab hominum facie; qui in
imo luxuriabantur, recedentes, villas suas supe-
rioribus jugis imposuere, unde despicerent Baja-
rum delicias. Neque eæ voluptariæ ædes, sed,
quod militares viros decebat, veluti castra quæ-
dam fuere, ut Seneca censet, & omnis gymnasia
virtutis. Officinæ illæ vitiorum, quos boni scri-
ptores damnant, proxime mare erant: ibi lava-
bant, epulabantur, indulgebant, uno verbo, cui-
libet libidinum generi; & quo magis emineret
luxus, superbissimis ædificiis incluserunt tepentis
aquæ fontes, quæ *Thermæ* vocabantur. Templis
implebant litora, scilicet ut dii luxuriæ suæ spe-
ctatores essent, quos si vindices scelerum metuis-
sent, nequaquam in adeo profano loco colloca-
sent: ablegassent procul à conspectu flagitiorum,
quæ alia super alia patrabantur. Venerem tamen
non inepte, spurcissimam deam, devoti scilicet
numini ipsius, honore templi affecerunt, quod
supra Portum nunc quoque conspicitur. Dianam
minus apte, inimicam & otii & voluptatum af-
fuetamque laboribus deam, tamen templo digna-
ti sunt, quod pone Veneris fanum exstat, cervi &
mulli & similia Dianæ consecratorum anima-
lium simulacra retinens. Rotundum illud ædifi-
cium, quod *Il Truglio* vocant, Mercurii aliqui, plu-
res Solis fuisse suspicantur. Neque ambigo mul-
tas alias sacras profanasque ædes in Bajano lito-
re fuisse: quæ vero quotque fuerint, nec auctor
quisquam tradit, nec ex ruderibus facile collige-
re est; adeo confusa sunt, & alicubi neque ipsa
quidem exstant, hausta aut superaggesta humo
aut mari. quod continentis quantum spatium
occupaverit, vel strata filice via, quæ sub vitreis
vadis utcumque integra latet, indicabit. Bajanum
hunc finem à Bais oppido nominant uno ore
Geographi, quod impositum fuit ipsi litori. ita
enim idem Strabo: *Misenum ubi circumflexeris, sub*
ipso statim promontorio portus est: & post hunc litus pro-
funditate immensa in finem reducitur, in quo litore Bais
sunt. Vnde id maritimum opidulum vocavit Io-
sephus. De cetero species loci proh quantum di-
versa est ab illo Horatii elogio:

Nullus in orbe locus Bais præluet amœnis.

Iam nec amœnæ sunt, nec vel ad agri speciem
excultæ. solitudo mera, vepres & dumi, serpen-
tum stabula. hominem vix videas in toto lito-
re, nisi quod supra Portum impositam jugo ar-
cem

*Bajarum
veteres de-
licias.*

*Bais olim
opidulum.*

cem pauculi milites praesidio obtinent. Vere huc confluit multitudo hominum haut parva, sanitatem quaerens & sperans aut ab aquis, quae non in specubus modo, sed aperti adeo pelagi vadis calent: aut ab hypocaustis, quae in imminentibus aequori tumulis excisa igneo halitu fervent, eliciuntque noxios e corporibus humores. Verè Plinius, *Nusquam largius, scripsit, quam in Bajano sinu emicant benignae aquae pluribus auxiliandi generibus, aliae sulphuris, aliae aluminis, aliae salis, aliae nitri, aliae bituminis, nonnulla etiam acida salsaque mixtura; vapore quoque ipso aliqua profunt: tantaque eis est vis, ut balineas calefaciant, ac frigidam etiam in solis fervere cogant. Obsonia quoque percoquant. Iam generatim nervis profunt, pedibusve aut coxendicibus, aliae luxatis fractisque; inaniunt alvos, sanant ulcera, capiti, auribus praesertim medentur, atque oculis Ciceronianae.* Vere Plinius, & experiuntur nostra aetate aegri, quod nihil natura mutarit. Atque ut hodie locorum natura est, ceteras inter thermas praestant illae quae *Tritule* vocantur, tum virium magnitudine, tum vehementia caloris, qui è solo exhalat adeo impetuosus, ut prope spiritum intercludat.

*Tritule
Thermae.*

Faciem loci hujus Ioannes Franciscus Lombardus incompote quidem, sed graphice satis descripsit: esse scilicet instantem aequori rupem Tritulinam nomine, cavam circa radices, atque in cellae modum fornicato opere suspensam; hic manare aquam semel interdiu, semel noctu, ut Luna oriatur occidatque; fervere autem & fumare, & placido fluxu scrobi cuiusdam illabi, quam cum repleverit, pergere porro ad mare, partem vero ad fontem, unde profluxerat, relabi. At in rupis fastigio cryptam multis gradibus adeundam patere in longitudinem aliquot passus, latam pauculos pedes, suaviter fragrare; quam qui recti iniverint, multo confestim sudore manent: qui prona, subito frigore perfundantur: progressus paululum occurrere depresso loco fontem purissimae calidaeque adeo aquae, ut tangi vix queat. dextrorsum lapidem de rupe delapsam Caballum nominari. Iuxta ostium cryptae foveam amplam ac profundam conspici. Nec procul distare alteram cryptam intolerabili aestu ferventem, utpote cum sursum tendentes flammæ faces aut extinguant aut liquefaciant, hominesque vertigine obrutos in terram prosteruant. Itaque cryptam hanc haut temere ineundam: illam vapore minus impetuoso calentem, capiti ac stomacho valde conducere, atque adversus hydropisim, podagram, rheumata phlegmataque esse efficacem. Hæc ferme Lombardus. Longum foret nomina viresque balneorum, quæ cis transque Puteolanum sinum reperiuntur, recensere; esset enim integri libri materies, qualem super iis Cappaccius & Ioannes Elysius Neapolitanus, Matthæus Plantimo Salernitanus, Eustasius Materensis & Alcadinus Siculus composuere.

*Ville Pompei,
Marius,
& Cæsaris
aborumque.*

Nunc Bajas revertor, ac quia imum litus perlustravi antea, scando colles, quos clarissimi viri Marius, Cæsar, Pompejus habitarunt; monstranturque adhuc vestigia illic Prætorii Pompeiani: hic Mariani, & Cæsariani. Domitia quoque Neronis amita in Bajano villam habuit, ut ex Tacito & Dione Cassio liquet. Habuit quoque villa
Italia.

lam apud Bajas C. Piso amoenissimam, ut quam crebro visere initis balneis epulisque, omisis excubiis & fortunæ suæ mole, solitus fuerit Nero, quod annalium quintodecimo Tacitus narrat. In vicinia Bauli fuere; id, inquit idem Tacitus, *villæ nomen est, quæ promontorium Misenum inter & Cajanum lacum flexo mari alluitur.* quod nomen unde derivarit, Symmachus nos docet:

*Huc Deus Alcides stabulanda armenta coëgit,
Eruta tergemini de lare Geryonis.
Inde recens ætas corrupta Boalia Baulos
Nuncupat, occulto nominis indicio.
Ab divo ad procures dominos fortuna cucurrit;
Fama loci obscuros ne pateretur heros.
Hanc celebravit opum felix Hortensius aulam,
Contra Arpinatem qui stetit eloquio.*

Notus est locus insigni Agrippinæ Neronis matris calamitate; è cuius domo reliquus est fornix paululum supra terram exstans, qui quam fuerit ornatus, sphingum, gryphum, & similium animalium insculpta simulachra satis indicant. Plura passim rudera occurrunt, sed obruta humo, quæ nec videre integra facile sit: nec si videantur, colligere, quorumnam ædificiorum sint; nisi quod Circi, quem Baulis fuisse opinio est, satis clara vestigia exstant, vulgo Mercatum Sabathi vocant. Nulla aut minimè liquida *Hortensiana villa* habemus, quam tamen propter Baulos fuisse, Symmachus & alii scriptores prodiderunt; nec abfuisse procul mari, argumento sunt piscinæ, quas in villa sua Hortensius habuisse, & habuisse in majori honore, quam tantum virum deceret, scribitur; unde à Tullio *piscinarius beatus* false appellatur: neque injuria tamen; tanti enim piscinas piscesque suos faciebat, ut aliquando amico duos è vivario mullos petenti responderit; se libentius duos lecticæ mulos daturum fore; quin etiam murenam morte sibi ereptam multos dies atratus flevit; cumque irrisor stultitiæ ejus L. Domitius diceret, mirari se quod vir tanta auctoritate & prudentia unius piscis jacturam adeo impatienter ferret, Hortensius, ut memorant, aspero festivoque joco mirari se impendio magis respondit, quod trium uxorum, quas diversis funeribus extulisset, nullam ipse flevisset; arguens nempe Domitium veneficii, quo opulentas uxores suas, ut dote potiretur, sustulisse vulgo infimulabatur. Iovius tamen melioresque auctores Domitio scomma hoc à Crasso Divite, non Hortensio, dictum fuisse prodiderunt. Itaque Q. Hortensio villa nec fructui nec laudi fuit: ut P. Servilio Vatie sua, qui, ut est apud Senecam, Romam fugiens captansque otium atque secessum, in villa sua vitam egit; & ob hoc unum felix habebatur, quo tempore Tiberii Cæsaris crudelitate plures affligebantur in Vrbe procures; tunc enim exclamabant homines: *O Vatia solus scis vivere*, eo quod in villa sua latitans se de periculo subduceret. Exstant hodieque rudera ejus. Hic *Acheron* est à Poëtis decantatus: & Acherusia palus, misceturque per occultos meatus Averno lacui. unde factum, ut aliquando Poëtæ Avernum vocarint Acherontem, propter aquarum, quæ inter ipsos intercedit, communionem. *Averni* nomen hodieque manet, natum, ut existimant, à foetore aquarum. Nec hunc modo lacum, sed
alii

Acheron.

Avernus.

alias quoque graveolentes paludes Averni nomine scriptores affecerunt. Fuit, ut alias taceam, in Epiro non longe ab insulis Electridibus palus hoc nomine, odore tetro, ex qua non animal bibit, non supervolarunt volucres, sed ipsa halitus gravitate exanimatae deciderunt. qua de causa qui à Latinis Avernus, à Græcis dicitur *ἄορνις*, id est sine avibus. Quo referas licet nota illa Virgilio:

*Quam super haut ulla poterant impune volantes
Tendere iter pennis, talis sese halitus atris
Faucibus effundens supera ad convexa ferebat,
Vnde locum Graji dixerunt nomine Aornon.*

Lucretius vero:

*Principio quod Averna vocantur, nomen id abs re
Impositum est, quia sunt avibus contraria cunctis,
E regione ea quod loca cum advenere volantes,
Remigii oblita pennarum vela remittunt,
Præcipitesque cadunt molli cervice profusa
In terram, si forte ita fert natura locorum;
Aut in aquam, si forte lacus substratus Averno est.*

Qualis apud Cumas locus est.

Qui putoris hujus mortiferique halitus causas quærent, sulphuri potissimam adscribunt, quod sub terra pruriens exhalet inficiatque aquam, & sæpe enecet pisces. Oculatus testis Ioannes Boccacius, Roberto apud Neapolitanos regnante, plurimos repertos in littore fuisse velut afflatos incendio scribit: pisces vero universim gigni in hoc lacu parvos, atros, insipidos, inutiles esui: Antonius Sanfelicius memoria sua abundasse piscibus Avernum, postea pluvii cineris acrimonia ad unum omnes fuisse extinctos, narrat. Mira tamen aquæ ejus puritas est, si Aristoteli credimus, adeo ut nec arborum folia ferat, sed ad fundum protinus demittat; quod tamen falsum esse, experientia comprobatur. Vti & illud, quod de venenato ejus halitu scribitur. Thessala Tempe non arbitror magis innocua, quam Avernum. nihil ibi grave, nihil olens, nisi quod palus est, hoc est cœnosa & lenta aqua, minime *ἄορνις*: nec supervolant enim modo impune aves, sed innatant, ut Schottus quoque observavit. An Agrippæ purgati loci aërisque gloria tribuenda, qui excisis arboribus, quæ lacum opacabant, illustriorem simul salubrioremque reddidit, ex Conimbricensium opinione? an terræmotus ille vehementissimus, qui novum montem protulit, qui maris littorisque haud parvum spatium obruit, qui regionis hujus faciem penitus immutavit; sulphuris quoque in lacum exhalantis venas aut obturavit, aut alio avertit? certe Avernum magna ex parte cineribus, saxis atque arena complevit.

In viis, quæ Puteolos ducunt, tum in ora littoris, tum intus in continenti collibusque tam multæ splendidissimorum operum ruinæ conspiciuntur, ut sinum intuentibus injiciant stuporem. Inter alia, amphitheatrum occurrit ex quadrato lapide propemodum integrum, sed inæquali forma. Longitudo enim aræ pedes 172, latitudo 92 continet. Suetonius ædificatum testatur ad ludos in honorem Vulcani, quos etiam Augustus spectavit. Hodie proficissum aratro, frumento est consitum. Non procul hinc sub-

terraneum est ædificium, multis instructum cellis, *Labyrinthus* adcolis vocatum.

*Labyrinthus.
Puteoli.*

In proximo sunt PUTEOLI, quæ POZZUOLO vernacule. Iuxta littus ad sinum maris imposita colli civitas est: quæ licet non inelegans aut exigua sit; nulla tamen ex parte respondet opulentia, vel amplitudine, veteri coloniae: quemadmodum ex viis silice stratis, & publicorum ædificiorum fundamentis colligimus. Hujus enim partem jam occupavit haud exiguum mare; magnam terræmotus & bella sepeliere. Antiquissima fuit olim Græcorum colonia, Tarquinio Superbo regnante, per Samios condita in fine Olympiadis LXII, sicut Eusebius in Chronico prodit, & Stephanus Buzantius astipulatur in urbium Onomastico: cum scilicet Samiorum respublica tyrannide premeretur trium fratrum, Polycratis, Syli, & Pantagnosti. Tum & Pythagoras Samius fugiens relicta patria manebat apud Crotoniatis potentes Italiæ populos, atque princeps novam Philosophiam, quam Italianam appellarunt, invehens, admodum clarus habebatur. cujus legibus Italæ Græcorum civitates reformatae per trecentos ejus discipulos, ut Diogenes Laërtius scribit, aristocraticam in rebus publicis administrationem acceptarunt, feliciterque per aliquot secula continuarunt. tum & hanc Samiorum coloniam à justitiæ principatu, ac sanctissimo imperio Dicæarchiam nuncupatam volunt: quo nomine Græci scriptores omnes illam appellarunt, ac sæpius etiam Græcorum exemplo Latini. Strabo Dicæarchiam aliquando Cumanorum emporium fuisse scribit, appellatamque dein à Romanis Puteolos, vel à puteorum frequentia; vel, ut aliqui volunt, ab aquarum salientium putore sulphureo. In potestatem vero Romanorum venisse constat Annibalico bello, Capua obsidione capta, gravissimeque multata propter perfidiam & ingratitudinem. Cui jus magistratum, atque libertas omnis adempta est; impositusque quotannis à populo Romano præfectus, qui jus diceret, anno urbis DCLII. Tum oppida Campaniæ plura, quod Annibalem armis defendissent, eandem fortunæ conditionem subiere, sicut ex Livio manifestum fit. Itaque Sex. Pompejus nominat Puteolos inter decem Campaniæ præfecturas, in quas præfecti juris dicundi quotannis à populo Romano creati mittebantur. Lege Acilia deinde post annos XVII eo colonia deduci civium Romanorum cœpit inter quinque maritimas, quæ lege eadem Tribunitia tum deductæ sunt, anno urbis DLIX, ut Livius auctor est, P. Scipione Africano II, & Ti. Sempronio Cos. Vellejus autem Paterculus tribus amplius lustris tardius deductam ex quorundam opinione tradit, additque non hoc plane tamen liquere. Augustus denique bellis civilibus victor, cum pace parta Ianum clausisset, & veteranis militibus præmia daret, inter duodeviginti colonias, quibus, ut Suetonius ait, Italiam frequentavit, & Puteolos coloniam militarem fecit. Iam vero non diu post Neronem denuo Puteolos deductam coloniam Vespasianorum sub Imperio, tumque Flaviam appellatam fuisse, patet ex antiquis ejus coloniae monumentis.

Vrbis

Amphitheatrum.

*Episcopus.
Puteoli.*

Pons Caligulae.

Lacus Agnani.

Antrum Cumanum.

* Dicitur
merus:
alii lon-
gino vi-
est pass-
fere tru-

Vrbis medio templum antiquissimum, opere Corinthiaco, ex quadrato lapide cernitur; crebrorum terræmotuum impetu nonnihil deformatum: Christiani D. Proculo sacrarunt, Augusto ante dicatum; quod mutila testatur inscriptio:

R N I V S . L . F . T E M P L V M . A V G V S T O .
C V M . O R N A M E N T I S . D . D .

Operis architectus qui fuerit, loquuntur quæ in pariete templi sinistro leguntur his caracteribus:

L . C O C C I V S . L
C . P O S T V M I . L
A V C T V S . A R C H I T E C T .

Templum Neptuni magnificentissimum ibidem fuisse, constat ex Cicerone; visunturque ejus adhuc rudera vasta ad ædem D. Francisci, testudines, arcus, statuarum loculi. Visuntur hic ossa quædam humana stupendæ magnitudinis, Pomponii Læti carmine celebrata. Commendat *Sil cæruleum Puteolanum* Plinius lib. xxxiii cap. ult. *Purpurissum autem Puteolanum* laudat idem

Episcopatus.
Portus.

lib. xxxv, cap. vi. Episcopatus gaudet dignitate. Quanta fuerit olim *Portus Puteolani* commoditas, docet Strabo lib. v. Ejus nulla ferme hodie supersunt vestigia. In mari xiiii vastissimæ pilæ turrium instar ex latere structæ, & in quibusdam arcus semirutæ cernuntur: exadversum iis pilæ, quæ item in æquore juxta Bajas adparent. *Pontem* his ab Caligula Imperatore superinjectum, quo transitus per tria millia sexcentos fere passus à Puteolano littore in Bajanum sinum jungebatur, memorat multis Suetonius. Edidit libellum Ferdinandus Lofredus Marchio Trevicensis, Regiæ Majestatis in rebus bellicis Consiliarius, cum hoc Titulo, *Le Antichità di Pozzuolo & luoghi convicini*. In via, qua Puteolis Neapolim itur, occurrit *Stagnum Agnanum*, collibus circumcinctum, quondam Luculli nobilis piscina, hodie serpentum ranarumque commoda sedes; adeo putre est ac cœnosum. Adjacet *Antrum Canum*, ut nostra ætate vocant: Plinii, quod ipse testatur, alii spiracula appellabant, alii Charoneas scrobes, mortiferum spiritum exhalantes. Ita esse è cottidianis experimentis constat, immisique in intimam scrobem canes, ubi pestiferum halitum acceperint, velut vertigine obruuntur, adeoque omnes sensus cessant, ut mortui videantur. Remedium in propinquo est: extracti & stagno immersi protinus vitam quam videbantur amisisse, recipiunt. Libet narrare, quæ de hoc antro Simon Majolus Episcopus Astensis in amœnissimo dierum Canicularium libro scripta reliquit: *Specus perexigua est, non enim porrigitur in longitudinem ultra pedes * nec latitudine patet sex, totidemque altitudine, distatque ab ora lacus, cui vulgus Agnanum nomen imposuit, passibus quindecim. In ipsam igitur mediam usque specum si quis progrediatur, sive id animal quodcumque sit, sive homo, periculum nullum, nullus ater pestiferæ spiritus per sentitur: at si quis in extremam usque partem progrediatur, tam homini, quam animantibus quibuscumque mortifera exhalatio est, adeo ut exanimet, hominem præcipue. Reliqua autem animantia omnibus sensibus adeo destituuntur, ut à mortuis nihil omnino differant; sed cum in proximum lacum injecta fuerint, revivunt paulo longiore mora, quam in specu à sensibus alienantur. Immersum igitur hujusmodi animal primum, dum resurgit, vacillat sæpe & cadit, postea integro recepto spiritu sistens, omnibus integris sensibus apparet, currit; evolat, si avis sit, pro natura sua viribus: fiuntque quotidie hæc experimenta: atque ego ipse præsens curiosus id perscrutatus, expertus sum in cane. Ferunt accola Carolus VIII Gallie Regem asinum eo loci impelli jussisse, qui statim expiravit. Georgius Braun in Charoneis scrobibus. Restauratio igitur vite in solis animantibus frequens est, nunquam in homine: ipse enim illo pestifero spiritu penitus emoritur, tum naturæ mollitiæ, qua reliquis animantibus præcellit, tum quia simul cum sensibus laborat, & intellectiva anima, quæ ad expirandum ob cognitionem periculi dolorem adjicit, cum in animantibus sensuum tantum pugna sit. Homo itaque cum jam mortuus inde extrahatur, aqua lacus etiam immersus non resurgit. Emoritur autem & alia ratione homo; radix enim vite hominis, quæ in cerebro ac corde est, labore mentis indies defatigata quotidie in ipso homine fit infirmior: nam fœtore, gaudio, tristitia per facile supra reliqua animantia morimur: unde illud consequens est, ut illo spiritu breviori intervallo expiret homo quam bruta, quæ etiam expirarent si ibi diutius immorarentur, nec tunc extinctis ulla ratione succurreret aquarum lacus immersio, ut de asino diximus. Mortificationis igitur atque obstupefactis tantum succurrit aqua animantibus, homini nunquam, cum vere ibi moriatur. Schottus attamen bruta, illa maxime, quæ terram prona spectant, obrui pestilenti isto halitu celerrime, hominem non item, scripsit; Pighium certe intima scrobis perlustrasse, immoratumque diutule, æstuosum quidem vaporem toto corpore persensisse, grave aut noxium nihil. Lombardus vero virum narrat armis onustum velut adversus hostem in arenam descendisse, intimam scilicet scrobem: at temeritatis pœnas morte luisse. Cluverius testis est in Turcis quibusdam captivis factum hoc loco experimentum, & illos quidem protinus extinctos; contra alios homines, qui satis diu illic morati sint, incolumes evasisse. Mirandum enim vero non mediocriter est, unde huic loco pestifera vis, unde proximo Agnanum item circa stagnum sito salutifera, quamque ob causam halitus alii perimant animantia, alii etiam ex eodem solo spirantes eadem ab interitu servant. Ego ita sentio, terræ circumquaque viscera inanibus spatiis patere; alereque sulphuris, bituminis, aluminis copiam; quas res perlevi momento incendi flagrareque diutissime, constat: manare item subter terram aquæ rivos, quibus gignendis vel solus aer frigoris vi spissatus sufficere potest; fluitare autem in subterraneis cavernis aerem non minus, quam aquam oportet, ut sit nempe corpus, quod vacua spatia expleat; nam ex Philosophorum sententia sursum atque deorsum omnia verterentur potius, quam locus ullus absque corpore destitueretur. Itaque ergo subterranea inanibus specubus patent, specus aer occupat, aer frigoris violentia in aquam cogitur, unde fontes existunt: metalla item, bituminis, sulphuris atque aluminis massæ ex suis quoque causis nascuntur; nascuntur certe sub terra, generantque porro alia, & ignes potissimum, cum agitatione suapte calefactus aer accesserit. Ignis & ipsi in tanta pabuli copia vigent valentque; hinc bella*

* Deest numerus: at aliis longitudo visa est passuum fere trium.

pæne

pæne assidua adversus hostem non unum: sæpe aquas, sæpe aërem flammæ invadunt, & oppugnantur vicissim, tantaque certaminis vis & impetus est, ut haut raro mortales exaudiant, tuncque terram moveri dicant, & verò sentiant. Victoria hinc atque inde varia. profligati quandoque ignes per superum orbem visi volitare: aliàs victores ipsi pepulere loco atque ad nos eiecere hostem violentiæ suæ notas gerentem; afflatus enim incendio aër, ambustæ aquæ sentiebantur, testabanturque, quo ex hoste quibusve ex locis profugissent. bitumen olebant quædam, aliæ nitrum, nonnullæ sulphur, quæ scilicet è sulphurea regione venerant: aliquæ ex uliginosis eoque pestilentibus profectæ locis pestem ferebant, contactuque ipso per animantia spargebant: aliæ è mundis ideoque salubribus, mille commoda morborumque remedia suppeditabant. Aërei spiritus pari ratione, quas ignis similisve causæ potentia è subterraneis cavernis extrusit, salutares corporibus sunt, cum puri sulphuris aut bituminis puras venas peragraverint: cum noxias ac venenatas, contaminantur contagione ipsa, trahuntque secum tabem, & corporibus, quæ afflaverint, instillant; utique si nimio æstu frigoreque polleant; tunc enim sapiunt obruuntque vertigine vitales sensus & impeditos tenent, non secus, ac vehementi gelu membra nostra ad motum & operationem inepta redduntur. Ex his opinor constare, quam ob causam Canini antri hiatus noxius sit; namque pestilentes terræ meatus pertransit, & acri admodum æstu fervet, absque fumo ullo, ut sentias quidem spiritum, non videas, quamquam impetuofum. Impetuofum profecto, cum ardentem faciem ad solum applicatam extinguere potis sit; & fervidum non minus, cum ex instanti caute humorem idemtidem exfugat juxtaque consummat. hinc guttæ illæ fundo impendentes, quas ab argenteo splendore vulgus hydragyrum vocat, & esse credit: at Pighius aquæ guttas expertus est. Hæc de Canum spelæo fusius, quam postulabat ratio mei instituti.

Antri Canum
velut aqua
miracula.

Sudatorium
S. Germani.

Inde, legendo oram Agnanæ paludis, cellas aliquot concameratas reperies: ingressus senties graveolentem & calidissimum solo exhalantem vaporem, præsentissimum adversus complures morbos remedium; nam & podagræ & spasmati & ileo medetur, ulcera intestina sanat, corpora noxiis oneribus levat, invalidis robur & vigorem restituit. Mirum, hæc vaporem posse. at mirum magis est, eadem vi pollere aquam quamlibet vapore isthoc afflatam & calefactam; pollere autem Ioannes Franciscus Lombardus, peritus talium eoque dignus fide, testatur. His ergo saluberrimis thermis cum corpus D. Germanus Capuanus Episcopus ex Medicorum consilio curaret, Paschasium Diaconum, miræ ceteroqui sanctitatis virum, vidit, obstupuitque (verba sunt Mercurii Italici) cum multo antea functus vita fuisset; quid in istis thermis ageret, etiam idem quærere institit. Paschasius divino se iudicio retineri illic respondit, & pœnas luere, quod pertinacius Laurentii partes contra Symmachum Pontificem fovisset, sperare attamen ipso deprecatore breve id sibi

supplicium futurum. Episcopus orare Deum veniamque exposcere cœpit; nec deinceps visus Paschasius fuit. Fabulam videor narrare iis, qui hac tempestate, heu nimis multi! animos ad tempus torqueri pernegant. de me quid sentiant, non in magno equidem ponam discrimine: D. Gregorii sanctissimi Pontificis, ex cuius scriptis hanc rem narravi, major fides atque auctoritas est, quam quæ convelli ab ipsis queat. Locum vulgo *Sudatorium S. Germani* appellant; ut historiæ ejus memoria non litterarum modo monumentis, sed etiam nomine ipso conservetur. Agnanum stagnum, ut dixi, montes circumcingunt: tibi Occidentales scandendi sunt. Mox cava & ab æterno incendio semper fumantia juga montium adspicies, sub quibus humatos gigantes vorare ac revomere Stygias flammæ Poëtæ finxerunt; & brevi circuitu jam in Puteolorum conspectu pervenies ad fauces, quibus solis in latentem intra illos montes planitiem descendi potest. Circumcirca rectæ stant rupes, quas, quia tanquam cinere aspersæ albescent, Leucogæas dixerunt: aream ipsam ovatæ figuræ, amplius mille pedes in latitudinem, in longitudinem mille ducentos & quinquaginta patentem, veterum quidam Campum Phlegreum, alii Forum Vulcani nominarunt. Ita Strabo, *rectè*, inquit, *supra Puteolos situm est Forum Vulcani, campus undique ignitis inclusus superciliis, quæ passim tanquam è caminis incendia magno cum murmure exspirant.* Vulgus *Solfataram* nominat ab incredibili sulphuris copia, quod ex innumeris scrobibus subterraneis ignis vehementia extrudit. Cernere est, ut solum omne sulphurea arena flaveat, ut aurati scrobium margines vivo sulphure rutilent, ut nigro exhalante fumo cælum obducatur. audire est, ut scrobium aliæ velut ingentis crepitu flammæ strepant, aliæ ferveant ebulliente aqua; ut pede pulsata humus reboet. Crederes supra Tartaræ domus rectum te consistere, quo rupto mox infera omnis turba detegenda sit. Scriptores non desunt, qui existiment hoc loco mortuorum mentes, quæ maculis non penitus careant, purgari ac cruciari: sæpe gemitus exauditos fuisse, & ignotas hominum aviumque visas species, Dominica præsertim die, ut Petrus Damianus narrat, frequenter videbantur insidentes rupi cuidam nigræ & horridæ volucres, quæ circa insequentis diei ortum, cum terribilissimus quidam crocitantis corvus apparuisset, in aquas sese abiciebant, nec tota deinceps hebdomade conspiciebantur. Dominico enim die, quia eo ab inferis revertisset Christus, ferias veluti & à cruciatibus requiem fontes illi manes habebant ex Prudentii sententia. Præterea quod, cum æternus ignis sit, non tamen omnia, in quæ sævit, consumpserit, indicat certe ab altiori eum causâ contineri, & diversum à nostro esse, cruciando non comburendo aptum. Ut est, si naturales causas lubet exquirere, nec omnibus mortalium rerum miraculis numen inferere, quod prava interdum religio facit; bitumen ego assignaverim diuturnum perpetui ignis pabulum, cum præsertim cottidiana experientia constet è bitumine natos ignes vix aliqua vi, nec aquæ quidem, posse extin-

Leucogæas
colles.

Sulphurea,
quod
Forum Vulcani
est
Campus
Phlegreus.

Credimus hic
Purgatorii
locus.

Indagata
ignium in
his locis
peremittas.

extingui, ut de eo, quo Vbiorum vici deflagraverunt, Cornelius Tacitus annalium libro tertio decimo testatum reliquit. Hæc iudicio meo causa ignem perpetuum conservat: ne exurat vero ac consumat, illa cohibet, quod aqua in iisdem cavernis miscetur; ab hac frangitur ignis & enervatur, & quodammodo nutritur. Non sane aliam ob causam apud Pighium Cornelius Severus Ætnæ incendia perpetua esse scripsit:

Atque hæc ipsa tamen jam quondam exstincta fuissent,

Ni furtim aggereret secretis callibus humor

Materiam silvamque suam, pressoque canali

Huc illuc ageret ventos & pasceret igneis.

Eleganter proinde, nec minus vere de Puteolanis istis montibus Dio scripsit, diversissima duo elementa, velut contracta permutatione, carentia suis qualitatibus quæ hostis sint, eas habere: & ignem veluti humidum fluere, aquam veluti igneam fervere & comburere. Adstruit fidem Majolus, atque est, inquit, in Puteolano monte sulphureo ignis manans, qui neque oleo neque cera aut quolibet pingui, neque sulphure quidem accenditur aut augetur, neque aqua restinguitur aut incenditur, stuppam injectam non adurit; nihil ex eo accendi potest luminis, imo accensum exstinguitur, ita ut reliquorum ignium naturam abhorrebat ille unus videatur, qui cum seipsos communes omnibus faciant luce & calore, nihil sibi detrahentes & manentes integri: ipse illo unus sese reddit incommunicabilem. Sed ut puto, non ignis, sed ignita potius aqua est. Ut taceam autem hodierna experimenta, nuper Germani cujusdam calamitate confirmata, qui in ejusmodi aqua refertam scrobem incidit & momento exesis carnibus periit: jam olim Pausanias scripsit tubos plumbeos, per quos ea fluebat, consumptos ignea ejus vi fuisse.

*Pausilypus
montis descriptio.*

*Nominis
vulgo.*

*Via per
Pausilypum.*

Sequitur inde Pausilypus, mons arduus quidem, vineis attamen pulcherrimis excultus; & villis, etiam olim, ut ex Plinio & aliis constat, opulentis habitatus; instar promontorii procurrit in mare Siculum, viam præcludit inter Neapolim & Puteolos: qui quidem summo cum labore molestiaque viatoribus superandus erat, vel ambitu longo circumeundus; priusquam majorum industria perfoderetur. At vero per imas radices atque intima viscera pertusus, viam itinerantibus recto tramite planam atque facilem aperire coepit. Hinc quidem ab antiquo Græci montem non inepto videntur insignisse nomine, *πρωσίλυπον* appellantes, velut ademtorem molestiarum atque laboris: quo cognomine & Iovem ipsum celebrarunt Græci veteres, ut apud Sophoclem legimus. Mons quidem pertusus est ad passus plus minus mille, viaque per fodinam illam patet lata pedes xii, ac totidem alta: qua, sicuti Strabo testatur, duo contraria plaustra simul commeare & transire possunt. Speluncam appellat ipse, Seneca cryptam Neapolitanam: ubi sortem athletarum omnem se perpeffum scribit ad Lucilium epistola lvi, cum per illam Bajis Neapolim repeteret. Reperit nimirum in via luti caromata perabundanter, & in ipsa crypta Puteolani pulveris haphen. Qui flavedine quadam tingit vultus eorum, qui multi simul vel equites vel pedites transeunt. Causa perpetui pulveris istius in promptu est, quod ventus, aut pluvia nunquam eo penetret, nihil-

Italia.

que, nisi in specus ostiis, humectet. Cum igitur ille pulvis motus, ut idem Seneca dicit, in se volutatur, & sine spiramento sit inclusus, in ipsos, à quibus incitatus est, recidit. Ex cuius verbis quidem colligimus, Neronis temporibus nullas speluncam istam habuisse luminum fenestras, vel aëris spiracula, præterquam in utriusque faucibus. Nam carcerem longum & obscurum appellat Seneca, in quo nil aliud, quam ipsas tenebras videre est. Asserit attamen Cornelius Strabo, per montis crepidinem olim fenestras plures variis locis ex alto lumen infudisse. Quibus omnibus demum vel terramotu vel negligentia temporum obturatis; tenebras profundas speluncam longissimam illam obsedisse, non est mirum. Hoc quando contigerit, in obscuro nunc item est. Petrus Ruffinus Siculus, Episcopus Lucerinus, ante sua tempora, scilicet ante annos centum quinquaginta plus minus; foramina, quibus lumen admitteretur, in ea crypta fuisse nulla, testatur. Obstructas item fere ruinas, atque vepribus utrimque fauces; ut ingressus absque lumine cunctis esset perhorrendus. Tunc Arragonum

*Alphonfus
Rex.*

regem Alphonsum primum in potestatem provincie redacta, complanasse, dilatasque viam ac fauces; perforasse montis dorsum, atque duas aperuisse fenestras, quæ lumen obliquum in mediam speluncam ex adverso nunc infundunt. Tancum nix quadam insparfa solo lux illa transeuntibus apparet, à longe resplendens in obscuro, priusquam fenestras videri possunt. Est item in tenebrosa via medio facellum exiguum excisum in pariete saxeo: in quo nocte dieque lampas ardens viatoribus æternæ lucis memoriam suggerit; nec non in tabula picta nostram salutem è Virgine matre diva Maria natam ostendit. Adamplavit opus immortalitate dignum, restauravitque magnifice nostra memoria Petrus Toletanus, dum Caroli V Imperatoris auspiciis regnum Neapolitanum administrat. Itaque nunc tam recto tramite via per montem ducta est, uti cryptam intrantibus lumen à longe veluti sidus quoddam per ostium adversum resplendeat, ad quod euntes in tenebris iter dirigant: quibus item facile atque jucundum est, obvios quosque per lumen illud in speluncam intrantes, tanquam pygmæos procul, vel equites vel pedites cernere. Quisnam primus animo Xerxeio tam immensum opus aggressus fuerit, aut quo tempore factum sit, feruntur eruditorum variæ sententiæ. Sed prætereamus vulgi sermonem insulsum, magicis Poëtæ Virgillii (cujus ante fauces cryptæ sepulchrum fuisse plures tradunt) incantamenti istud attribuentis. Item eos, qui Bassum, nescio quem, ejus auctorem adferunt; cujus nemo, quod sciam, veterum meminit. Nos ex Strabone Cornelio quidem colligere videmur, atque ex Ephoro, Homero, Græcisque scriptoribus aliis, Cimmericos antiquissimos populos in illo Campaniæ tractu juxta Bajas, Lucrinum, atque Avernum in antris atque subterraneis specubus habitasse, cavernisque quibusdam inter se commeantes effodisse metalla, pertudisse montes, nec non per sacerdotes suos negromantiam, ac divinationes

K k k

suas

suas in speluncis profundis exercuisse, peregrinos & advenas ad inferorum oracula deducendo. Qua gente deleta, Græcos, qui regionem illam post incolere, quique Cumas ac Neapolim condidere, Cimmericorum fodinas illas, ut opinantur plures, ad hypocæusta, thermas, vias, aliosque varios usus accommodasse. Nec minus Romanos Græcorum exemplo pro sua magnificentia plurimum auxisse subterranea illa opera, cum jam rerum domini, secessus ac villas oppidorum instar ibidem exstruerent, atque Puteolani pulveris ex iis montibus extracti raræ virtutes ad ædificiorum structuras firmandas, fundamentaque in aquis solidanda jam innotuissent. Adfirmat autem Strabo, sua quidem ætate, cum Averni montis saltus aërem corrumpentes excinderet sub Augusto M. Agrippa; tum inter alia antiqua, & magnifica opera specum subterraneum usque Cumas effossum apparuisse, quem una cum alia, quæ inter Puteolos atque Neapolim est, Coccejum quendam perduxisse, fama tenebat. Cujus, inquit, ætate fortassis usus regionis obtinuit, ut ejusmodi subterraneæ viæ, cavernæque fierent. Ex ejus autem hisce verbis elicimus, diu ante Strabonis tempora Coccejam gentem in Campania floruisse, cryptamque dictam ibi fuisse, nec de ejus auctore quid aliud tum certi constitisse. Nec verisimile mihi videtur, opera L. Luculli, quæ maxima & sumptuosa supra modum in iis locis fecit, quorum ob causam Xerxes Togatus à Pompejo Magno, Tuberone, Cicerone, ceteris principibus urbis appellatus fuit, Straboni ignota fuisse. Quapropter nec in eorum sententiam pedibus eo, qui volunt ab ipso propter villam suam ibidem Pausilypum perfossum: errore ducti quod à Marco Varro, Plinio, atque aliis memoriæ proditum sit, à Lucullo montem juxta Neapolim majore impendio, quam villam suam ædificaverat, excisum esse. Sed in quem usum? quæso. Non ut iter viatoribus commodum faceret, sed ut euripum aperiret, ac maris undas, cum placeret, piscinis suis immitteret; utque piscibus per varia tam ætate, quam hyeme commodas stationes intra montis cavernas pararet.

L. Lucullus
Xerxes togatus.

Neapolis.

Conditores.

Secundo inde lapide NEAPOLIS est ab Græcis Latinisque scriptoribus multis encomiis celebrata. Cumanos vicinos eam primum condidisse, Parthenopenque ab Sirenarum una ibidem sepulta nominasse, Strabo, Virgilius, alique auctores consentiunt. Subversam deinde fuisse volunt ab ipsis conditoribus; quum nimium efflorescere, & augeri propter agri ubertatem, matremque vicinam Cumas sensim supplantatura videretur. Quo facto Cumanos immani peste vexatos, oraculoque monitos ferunt; ut urbem restituerent: sicque, quum restaurassent, Neapolin voce Græca tum appellari ab re cœpisse, volunt. Sunt tamen & aliorum opiniones diversæ. Lycophron enim Chalcidensis in Alexandra sua Phaleri murum eam urbem appellat: & ejus interpretès Isaacius Tzerzes adjicit, Phalerum Sicilia tyrannum Neapolim in Italia condidisse: & quia crudeliter is torquebat, occidebatque suos hospites, atque advenas quoscunque; natam inde fabulam esse, Parthenopen

Sirenam ibi excidisse, ejusque sepulchrum ab incolis exstructum, deamque volucrem sacrificiis annuis ipsam coli. Nobis quidem perspectum est, à Campanis in eo tractu Magnæ Græciæ pro deabus cultas olim fuisse Sirenas, inter tutelares, & topica numina, Romanorum etiam florente Imperio. Nam memini me Neapoli ante plures annos vidisse Sirenas cum Heboni & Sebertho tutelaribus Neapolitanorum diis exsculptas in ara rotunda marmorea, quæ quidem nunc est accommodata in cratere fontis excitati in extrema mole portus Neapolitani. Rursus ab Hercule Neapolim exstructam esse, veterum aliorum scriptorum testimonia sunt: ut Diodori Siculi, & Oppiani, qui ad urbis nomen alludens in Poëmate suo de venatione, novum Herculis campum Neapolim appellat. Omnium tamen una est opinio, eam antiquissimam esse, & ante Romana tempora celebrem inter præcipuas urbes Græcas Italiæ floruisse Pythagorica Philosophia. In hanc etiam urbem, ut Strabo nobis auctor est, studiorum causa juvenis, aut ætate confecti seniores, quietis & ocii causa plerumque secedere ab urbe Roma solent: quemadmodum & Silius Italicus de eadem cecinit, dicens, esse

Nunc molles urbi ritus, atque hospita Musis

Ocia, & exemptum curis gravioribus ævum.

Constat Titum Livium Patavinum Historicum, Q. Horatium Flaccum, Statium Papinium, Claudium Claudianum, Poëtas celebres, Annejum Senecam Philosophum, aliosque infinitos, qui ingenio scriptisque suis præclaris nomen sibi pepererunt immortale, sæpius eo studiorum causa secessisse. P. Virgilium Maronem Neapoli diu suavissime vixisse, atque Georgicorum libros ibidem composuisse, legimus: & cum Brundusii moreretur, corpus suum eo transferri ac sepeliri voluisse, ut & veterum Poëtarum plura testimonia suffragantur. Servius commentator illius, altero lapide à Neapoli via Puteolana prope fauces perfosse per Pausilypum cryptæ monumentum ejus fuisse, scribit. Locum nunc ostentant accolæ. Sed Neapolim inde revertamur, urbem nunc quidem temporis civium & incolarum nobilitate magnificentiaque, non minus quam structuræ sumptibus atque ædificiorum omnis generis splendore, celebrem.

Nomen hodie retinet, Neapoli vulgo audiens. Caput est Campaniæ, regni que metropolis. Spatium amplectitur magnum inter mare colliumque amœnissimorum radices ædificata magnifice; muris firmissimis, propugnaculis, turribus, castellisque, præsertim jussu Karoli V, ut sit quasi inexpugnabilis, munita. Fossas habet 1xxx pedes profundas. Portæ sunt octo: Castelli, Ioannis Carbonarii, Mercatus, Rialti, Capuana pulcerrima, Carmelitarum, S. Coalis, & S. Ianuarii. Fora sunt ampla; quorum unum famosissimum La Piazza del Vlmò, prope castrum novum. Fontes publici, ex quibus aqua limpidissima nunc lanceæ altitudine, nunc duorum capitum crassitudine, nunc per centum fistulas profilit, sunt innumeri. Forma est oblonga scque in modum dimidiatæ Lunæ incurvans. Circuitus olim 111; nunc, prolato pomerio, v milliarium.

Sirenarum
cultus.

Neapolis
antiquissima.

Scholæ.

P. Virgilii
sepulchrum.

Fosse.

Portæ.

Fora.

Fontes.

Forma.

Circuitus.

Ar.

Nobiles fa-
milie.

Publica
Opera.

Templa.

Aër.

rium. Aëre gaudet permolli & placido. Hiemem vix sentit.

Nobiles fami-

Incridibile sane est, quantus Nobilium Familiarum, præter Majorum Gentium, sit in hac urbe numerus. Quum enim tota in suas Curias vel Basilicas (quæ Seggi vulgo, quoque Principes, Duces, Marchiones, omnesque reliqui ordines ad consultandum de rebus publicis conveniunt) sit distributa, singulis sua ad censetur Nobilitas.

Constat enim publicum civitatis Consilium ex sex viris. quorum quinque ex nobilitate, singuli ex singulis curiis, in quas omnis distributa est Nobilitas, leguntur: unus ex plebe. Iis simul jus est de rebus publicis consulere; ac si qua majoris momenti deliberatio incidat, singuli ex nobilitate ad singulas curias, plebejus item ad plebem referre solet. Est enim civitas divisa (ut inquit Mazzella) in quinque, ut ipsi vocant, Seggi: Petrarcha appellat vicos: qui totidem habent curias theatri formæ, sub quibus omnes familiarum nobiles comprehenduntur. Quorum primus appellatur *Capuanus*, à porta quæ Capuam ducit, constatque hodie familiis quadraginta duabus. Secundus dicitur *di Montagna*, constatque familiis viginti duabus. Tertius *del Nido*, constans familiis LVII. Quartus *di Porto*, constans familiis XX. Quintus *di Porta nuova*, constans familiis XVII.

Publica Opera.

Ædes hæc Urbs cum Divorum, tum hominum habet ornatissimas: arces invictissimas. Mirabile est opus *Templum D. Clarae* (S. Chiara) cum *Parthenone* peramplo, ab Agnete regina Hispana (aliis Sanctia) Roberti regis conjugæ factum. Sepulcra in eo multa conspiciuntur regum, reginarum, regionum liberorum ex illustri Dyrrhachina Domo, Carolique, qui S. Ludovico Francorum Regi fuit frater, progenie. Vetusissimum est S. Pauli, quod olim *Castoris & Pollucis*. Insigne & S. Dominici Fanum. Servantur in eo *Philippi Imper.* Constantinopolitani, *Alphonso I*, *Ferdinandorum I*, & II, *Isabelle*, Ducis Mediolanensis, *Ferrandi Davali* Marchionis Pescharæ, Marchionis del Guasto, qui Regem Galliarum in acie prope Papiam cepit, aliorumque Principum & illustrium hominum ossa. In *Delubro Fratrum Montis Oliveti* (Fratrum di Monte Oliveto) sepultus legitur *Alexander ab Alexandro I. C.* Voluminis Genialium dierum Auctor. In *Templo D. Joannis in Carbonaria* (S. Giovanni in Carbonara) Fratrum Eremitanorum, monimentum visitur magnificentissimum Roberti regis & Joanne I, sororis, ex marmore candido. Pari celebritate sunt *Cathedrale*, quod *Episcopo* (nam Archiepiscopatus floret dignitate) vulgo vocant; *D. Laurentii*, Fratrumque Minorum D. *Francisci*. Alia prætereo. Templum Monacharum sunt XV, inter quæ pulcherrima D. *Francisci*, S. *Spiritus*, S. *Crucis*. *Αποστολικόν* visitur, templo Annuntiatae Virginis Mariæ junctum, magnitudine & structura ampli oppidi instar; in quo supra duo pauperum millia, omnis generis, ægroti, senes, debiles aluntur curanturque: plusquam octingenti utriusque sexus orphanæ & expositi in eodem ab infantia & litteris imbuuntur, & variis artibus pro cuiusque genio & indole diligenter ad ætatis usque maturitatem instituuntur. In rediti-

bus habet XVII millia Ducatorum. Alit nutrices 1000 pro exposititiis. Ex virginibus, quæ plerumque ducentæ, quotannis tres cum dote elocantur. Parochiæ sunt quadraginta. Tribunalia sunt quinque; S. *Pauli*, in quo levia debita expediuntur; *La Zecha*, ubi ea, quæ ad mercaturam; *La Vicaria*, ubi causæ Iudiciariæ civiles & criminales tractantur; *Sammaria*, ubi de Patrimonio Regis; *Sacro sancta*, ubi Iurgia & controversiæ deciduntur. Arces fortissimæ sunt hæ: *Castellum*

Parochia. Tribunalia.

Novum (*Castel-Novo*) in ipso urbis ingressu, forma quadrangulari, lapide Tiburtino, fossa duplici, ab Carolo I Eculismensi, rege Neapolitano, anno 1500 ædificatum, ab Alphonso I instauratum, maximisque operibus ita septum, ut inter firmissimas Italiæ arces habeatur. Aula ibi speciosissima, in qua quotannis conventus regni celebratur, & Prorex bis singulis septimanis sui facit copiam, supplicationes, ut ea voce utar, & querelas variorum suscipiens, iudiciumque exercens. Iuxta est turris, in qua conservantur Cæsaris jocalia, ut sic loquar; *Sceptrum aureum*; *Ensis*, habens capulum & vaginam auream, gemmis elaboratam; *Corona*, gemmis incredibilis magnitudinis rutilans: *Poculum Cæsareum*, vetustum: *Cappa Imperialis*: *Crux aurea*, *Poculum magnum*, gemmis undique ornatum, *Poculum minus*, smaragdis, robinis, sapphiris & unionibus decoratum: *Cæsaris* denique *Effigies*, ad vivum expressa. Magnus in hac arce adparatus bellicus. Visuntur ibi aliquot ænea tormenta, Electori Saxoniarum Joanni Friderico in pugna ad Witebergam erepta. *Capuanum* (*Castello Capuano*) vel *Vetus*, ad portam, quæ Capuam emittit, situm; olim munitum satis: nunc conciliis habendis, & Imperii civitatisque negotiis attributum est. Armamentarium hic est, & inter alia *παραπάλια* regis Francisci ad Ticinum capti elegantissima. Custodiunt hanc arcem ducenti Hispani. *Ovi*

Arces vel Castella. Novum.

(*Castello dell'Ovo*) ab ovali dictum forma, modico extra urbem spatio in scopulo (*Μύαζα* veteres appellabant, vel à plantæ silvestris nomine, vel ob loci atque situs conditionem difficilesque elapsus, quasi *captorum muscipulam*) mari cinctum, ab Guilielmo III Normanno conditum, diuque *Normannicum* vocatum. Restauravit ornavitque Alphonso I. Servatur ab Hispanis L. *Santemerense* (*Castello di S. Heremo*) ab Roberto rege, in rupe moenibus imminente, ante annos 1000 locatum, superioribus annis ab Karolo V Imper. mirifice propugnaculis maximis communitum: urbi, ampliato pomerio, ab Philippo Hispaniarum rege junctum. Vocatur etiam hoc castrum *Briglia*, quasi dicas *Frenum Equitis*. Karolus enim V Imperator ex Africa reversus, quum Neapolim ingressus videret plures equos absque freno, non ignorans symboli vim, consilium cepit ferocem & temerarium hunc equum constringendi, ne aliquando domino posset reluctari. Cæpit itaque sub specie domus voluptariæ & templi castrum hoc extruere, & Equum indomitum, hoc est Neapolitanos, injecto freno, domare. Extra muros australi parte *Moles* in mari, opus arte summa factum, spectatur, à Karolo II excitata, sed ab Alphonso I majorem in modum aucta, ad portus tutelam: ex quo Misenus, Miner-

Capuanum.

Santemerense.

Moles Neapolitana.

Equilia. Minervæque promontorium, celebresque antiquitus insulæ Capreæ, Ischia, & Prochyte sereno cælo sunt conspicua. Sunt etiam *Neapoli* sumtuosissima Regis equilia, in quibus generosi equi, centum numero, stabulantur, domantur, docenturque. Ex his quotannis XII Regi dono mittuntur. Inter hortos, qui innumeri, principem obtinet locum, qui *Garcia Toletani*, spatio peramplus, cultu singularis. Academiam habet *Neapolis* ab Frederico II Imperat. Augusto institutam; ad quam studioforum ex toto regno magnus fit concursus. Imperator quum institueret, ut florentissimam redderet, decrevisse legitur non solum, Ne quis extra regnum illud studiorum causa proficisceretur; sed etiam, ne in trivialibus regni scholis majores disciplinæ traderentur. Restauravit Robertus rex sapientissimus; & centum post annis nonnihil per bella collapsam Alphonsus Aragonum rex. Sunt & Bibliothecæ aliquot: in quibus primi loci D. Dominici. Servat libros non paucos *Ioannis Pontani*, ab Eugenia filia in doctissimi patris memoriam ibi dicatos. Inter palatia Magnatum primi fere loci, *Principis Salernitani*, quod emtionis titulo Iesuitæ nunc habent; deinde *Sulmonensis*, *Toletani*, *Gravinenfis*, *Castignani*. Sunt & privatoribus superba ædificia, in quibus reliqua superant *Hadriani de Gulielmo*, *Carasæ*, *Gonsalvi de Bernardo*, *Tiberii de Buccis*, *Cæsaris Carduini*. Hospitia porro vilia & incommoda. Plateas habet, tribus exceptis, quæ latæ & miræ longitudinis, majore ex parte strictas & angustas; olim silicibus, nunc lapide cõttili stratas. Fabri atque artifices, qui vel strepitu vel fordibus molesti sunt, in extremis urbis partibus suas habent regiones, reliquam urbis partem nobiliores aliique cives habent. Singulis propemodum ædificiis fontes sunt, salientes copiosa saluberrimaque aqua. Manant ex Sebertho fluviolo, quem præter alios Vesevus promovit. *Mulieres* habet Neapolis deformes plurimum, sparsio ore, magnis nasus. Ortu hanc urbem suo nobilitarunt *Bonifacius IX*, ex nobili Tomacellorum familia: *Ioannes XXIII*, ex illustri Cossarum domo: item *Oliverius Carraffa*, *Vincentius Carraffa*, *Andreas Mathefius Palmerius*, *Marinus Caraciola*, *Antonius Sanseverinas*, *Ioannes Petrus Carraffa*, *Ioannes Vincentius Aquavivianus*, Cardinales: Omitto Patriarchas, Archiepiscopos, Episcopos. Fuit etiam Neapolitanus *Statius Papinius Poëta*, item *Sannazarius*. Neapolitanos in fide & amicitia Pop. Rom. & Imperatorum constantissime, quamdiu licuit, mansisse, ostendunt *Livius*, *Blondus*, *Sabellicus*, & *Collenutius*. *Coloniã* eo deductam, vetusta loquuntur Epigrammata apud *Onuphrium*. Inclinate Imperii Romani majestate urbs primum ab *Gothis* subacta, & à *Belisario* recepta fuit. Postea sub *Langbardorum*, hisque pulsus, sub *Græcorum* & *Saracenorum* fuit potestate, usque ad *Normannorum* in Italiam adventum, ex quibus aliisque qui successerint, qui nati Reges & Principes, pluribus commemorat *P. Merula*. Exstant antiquorum ædificiorum prisca reliquia plures, epitaphia, statua, cippi, columnæ, aræ, marmora, sculpturis artificiosis preciosa. Visendæ cum primis magnæ illæ quadrati Castrorum templi (cujus obiter antea memini) ruina, incendiis de-

formata. Conspicitur ibi porticus VIII columnarum, opere Corinthiaco. In tympano figuræ sunt, partim integræ, partim fractæ: *Apollo* ad Tripodem: In angulis ad dextram jacet *Terra* cum Cornu Copiæ, velificante supra caput lintheo: ad sinistram *Fluvius*, sub cujus cubito vas aquam effundens, tenet cannam manu: reliqua discerni nequeunt. Ager suburbicarius, viciniquæ colles amœnissimi sunt & jucundissimi; frumenti, vini, variorum fructuum, herbarum, florum, rerumque omnium, ad hominum animaliumque necessitatem, voluptatem, delicias facientium feracissimi. In agro circumquaque fertili, præsertim littoreo, videre est stupenda Principum Nobiliumque Prætoria; inter alia *Marchionis Vicensis* & *Bernardini Martizani*. Superbit autem præ aliis palatium exstructum olim ab rege *Ferdinando Aragonio*; quod vulgari voce *Pogium* vocant Itali. Præterea fontium ædículas, antra Nympharum, piscinas, porticus, ambulacra, & id genus alia. Altero ab Neapoli lapide via *Puteolana*, prope fauces perfostræ per *Paulilypum* cryptæ, præter monumentum *Virgilii*, *Actii Syneri Sannazarii* Poëtæ domus visitur, templumque D. *Virgini* dicatum. Est ibi marmoreum sepulcrum, adfabre sculptum. Hinc *Orpheus*, seu *Apollo*, illinc *Sibylla* sive *Musa*, ex marmore candente; cum hoc *Petri Bembi* Cardinalis Epigrammate;

Da sacro cineri flores: hic illic Maroni

Syncerus Musa proximus, ut tumulo.

Historiam regni scripsit *Pandolphus Collenutius*. *Scriptores.* Ipsam urbem delineant *Iovianus Pontanus* libro *Histor. VI*, & alii. Edidit quoque libellum *Benedictus di Falco* Neapolitanus, patria lingua, cum Titulo, *Descriptione di Suoghi Antiqui di Napoli, & del suo amenissimo distretto*. Circumfertur & libellus, sine auctoris nomine, cum hac inscriptione: *Nomi delle Provincie, Città, Terre, & Castelle del Regno di Napoli: De Vescovadi è Principi, Duchi, Marchesi, Conti, Baroni, è Signori, che vi sono: Delle Famiglie Nobili della Città di Napoli, & di tutto il Regno.*

Vrbs *Nola* duodecim à Neapoli passuum milia adest, condita creditur vel ab Iapygiis vel à Titiiis. In Epitomis *Livii* colonia Romanorum fuisse legitur. Nomen habet non à conditore, duce vel regulo aliquo, sed potius ab agri sui ingenio. *Nola* enim verbum Græcum est, atque per ω scribitur, ut *νόλα*, quod ipsum compositum est ex νō particula privativa & nomine λᾱς λᾱ; quod significare Græcis volunt lapidem atque fluvium, quasi locus absque lapidibus & fluvio. Campus enim *Nolanus* neque lapides habet ullos, neque flumine aliquo rigatur. Quare *T. Livius* fecit exclamare ad suos Annibalem hisce verbis: *Expugnate Nolam cāmpestrem urbem, non flumine, non mari septam.* Excrevit viribus & belli fama usque ad *Samniticum* bellum, quod cum Romanis gestum est ante Augustum ducentesimo ac septuagesimo anno. Bis ab Annibale oppugnata à Marcello liberata fuit. Narrat *Suetonius* Augustum ex Capreis affecta valetudine *Nolam* delatum, ibidemque in eodem cubiculo, quo pater *Octavius*, obiisse. Magnus olim fuit urbis ambitus, cujus diametrum colligit *Ambrosius Leo* fuisse sexcentis

centis sexaginta passibus. Quatuor sunt, quæ urbs illa nobis reliqua fecit, nempe amphitheatrorum duorum partes quasdam, tumulos, pavimenta quædam templorum, & fundamenta multorum ædificiorum terra tecta. Divino cultui enixe navatam à Nolanis operam priscis illis seculis, testantur templa plurima quæ in urbe erecta fuerunt; veluti templum Mercurii & templum Augusti. Marmoribus siquidem ibidem effossis inscriptum legitur, **TEMPLUM AVGVSTI**. Item: **L. SATTIOLL. PHILEROTI. MAGISTRO. MERCVRIALI. ET. AVGVSTALI. NOLÆ**. Fuere Nolanis oratio morefque urbani & mites, quam orationis bonitatem etiamnum retinent. Nemo enim Italorum voces Latias, uti & Italorum Barbarorumque Latina verba, exactius profert, quam Nolani. Hodie in eodem agro atque sedibus iisdem jacet, in quibus olim condita exstiterat. Figura ejus quanquam undecim est angulorum, aliquanto tamen est longior, qua ab ortu occasum versus protenditur. Quin etiam qua ad occasum vergit, paulo arctior; qua vero ad ortum, latior. Latus quoque, quod ad occasum spectat, rectum est: id vero quod Orientem Solem excipit, angulosa rotunditate curvatur. Et quoniam urbis ambitus arctior nunc est, quam prior, eo minor quoque nostra tempestate in agris ora atque possessio reddita est. Cineta est muris, pomæriis, promurali, fossa, portis, atque aggere. Inter portam Vincantium atque murum extremum, qui ab ortus plaga ad usque fossam arcis protenditur, arx erecta est, pluribus turribus insignis. *Regia*, antiqua regulorum domus, ad portam eam urbis erecta est, quod *Portellum* appellatur. Porticum habet insignem, templa D. Mariæ, (Episcopium vocant) D. Ioannis Baptistæ, S. Servatoris, S. Spiritus, S. Paulini, S. Felicis, S. Claræ, S. Francisci. In basilica majore, atque sub choro sacellum est subterraneum, necnon basilica Apostolorum ad multos pedes depressa in humum. Sacellum etiam infernum D. Felicis subterraneum spectatur. Ædium forma aut quadrifida conspicitur, aut, quod frequentissimum est, oblongior quam lata est. Tiberius Cæsar templum Augusto erexisse legitur. Nicola Vrsinus Pyrrhi pater cœnobium D. Francisci, atque collegium Virginum condidit: in media vero urbe porticum fundavit. Arcem alii ad Ladislaum regem, alii ad Pyrrhum Vrsinum Nicolæ filium referunt. Raimundus Vrsinus Pyrrhi filius promurale cum erismatis fecit: idem semiturrem, quam umbonem vocant, construxit. Vrsus Vrsinus regiam instauravit. Basilica Episcopii incepta est à Raimundo Vrsino, finita vero est ab Vrsio atque Episcopo Nolano Ioanne Antonio Tarentino. Fora habet plurima, boarium, farinarium, frumentarium, forum asserum, & cupedinis. Episcopatus fulget dignitate, nobilibusque familiis, quæ vulgo: Albertini, Baroni, Cæsarini, Felecchia, Fontanarosa, Guidire, Griffi, Mastrilli, de Notariis, de Pier-Gionanni, de Risi. Viros tulit multos cum doctrina, tum virtute bellica nobiles. Verum uberiores hujus urbis descriptionem contexuit libris tribus Ambrosius Leo.

Italia.

Ad littus revertor. P. M. ab urbe Neapolitana *Turris Græca* est, vulgo *Torre di Græco*: castellum elegans, juxta quod oppidum *Stabias*, monti aliquanto vicinior & ab mari remotius fuisse, volunt viri locorum istorum gnari. Memoriam *Stabiarum* servari in *Castello al Mare di Stabie*, censet Leander Albertus. Deletæ fuere ab L. Cornelio Sulla bello socialis, pridie Kalendas Maji, Cn. Pompejo & L. Porcio Catone Coss. sensimque in villas abierunt. Haud procul hinc *Pompeji* fuerunt: quod *Pompejum* Sallustio, Tacito, Senecæ. Solinus ita notat nominatos ab Hercule, quod Victor ex Hispania *Pompam Boum* eo duxisset. Plinius *Municipium* facit: *Coloniā* fuisse colligi posse videtur ex Ciceronis pro Sulla. Idem Cicero legem Agrariam dissuadens, nullo modo ferendum ait, *Pompejos*, amœnissimum uberrimumque Pop. Rom. fundum, Decemviro nundinationi permitti. Terræ motu subversum fuit hoc oppidum majori ex parte temporibus Neronis, obrutum autem cum Herculaneo, cinere Vesuvi montis, ab urbe vix quatuor millia passuum distantis. Pulcherrimus, atque optimi vini Græci largitor Vesuvius vel Vesuvius mons est, quem & Vesuvium à favillis veteres appellarunt. Nam Ætnæarum flammaram imitator est, & asclela: ex terræ motibus atque incendiis natus, quorum materiam in imis visceribus perpetuo fovet. Quæ cum annorum plurimum spatio maturefcens invaluerit, atque superabundaverit: accensus spiritibus subterraneis ignis montium claustra rumpit, intimaque terræ viscera cum saxis, fumis atque cineribus eructat in altum summo cum fragore, tantaque cum vi, ut Gygantæum Vesuvius bellum imitari, atque Iovem superosque flammis, & saxorum ingentium telis oppugnare, solem in terram trahere, diem in noctem vertere, cælum ipsum obruere videatur. Constat experimentis multis, item Vitruvii, Strabonis, plurimumque veterum auctorum testimoniis, esse sub Vesuvo, & aliis illius oræ maritimæ montibus atque insulis ex sulphure, bitumine, atque alumine maximos ignes arduentes: uti ostendunt etiam sudatoria, sulphureique fontes bullientes. Hinc Vesuvius cum ignibus redundat, accenditur aliquando, nonnunquam terræ motus & clades ingentes concitare solet. Ceterum illud fuit famosissimum incendium, quod sub Titi Vespasiani Imperio contigit, & graphice nobis à Dione Cassio aliisque auctoribus describitur: cum ejus incendii cineres non solum Romam, sed & ultra mare in Africam & Ægyptum deferrentur ventis; cum in mari bulliente pisces coquerentur, aves in aëre suffocarentur, celebres urbes vicinæ, & antiquissima Stabias, Herculaneum, atque Pompeji, saxis & cineribus, dum populus in theatro sedebat, obruerentur: cum C. Plinius Historiæ naturalis scriptor celeberrimus, qui classem Miseni cum imperio tunc regebat, dum avidius causas ejus incendii perscrutari & propius accedere cupit, ad Herculaneum portum vi æstus atque vaporis suffocaretur. Exurgit namque solus in altum è planicie fertilissimorum agrorum, & vicini littoris ab aliis montibus separatus. Itaque cineres ejus flammis dispersi per agros proximos,

LIII

*Summanus
cur dicatur
Vesuvius.*

mos, item saxa, glebaeque ignibus excocta plu-
viisque dissoluta, mirifica stercoreatione latifi-
cant, & fecundant omnia: ut nunc apposite
vulgus agrum atque montem ipsum Summa-
num, ac oppidum quoque, quod unum monti
suppositum est, Summam appellet: à summa
vini nobilissimi atque optimorum fructuum
abundantia. Vestitus est etenim majore ex par-
te circumcirca Vesevus pulcherrimis vineis: uti
colles, agerque vicinus. Sic suo quoque tem-
pore Martialis Poëta Vesevum pampineis um-
bris viridem fuisse canit, ejus atrox illud incen-
dium, quod Imperatore Tito contigit, eleganti
deplorans Epigrammate, lib. 1. Vertex tamen
ejus ex omni memoria temporum, ætatum, hi-
storiarumque semper adustis saxis sterilis ac ve-
luti flammis depastus manet. In medio verticis
vasta patet vorago rotunda, velut ingentis am-
phitheatri quædam cavea: craterem vocant
à forma, cujus tamen fundus in intima terræ vi-
scera penetrasse constat, cum ignium eruptio
per illam olim fieret. Nunc tamen friget, nec
quippiam caloris aut fumi videtur emittere. Su-
perius enim crateris labrum, non secus ac am-
phitheatri sedilia, declive terra, cineribusque
superfusus fertile est: & viret abietibus, magnif-
que arboribus: ubi solis calor penetrat, atque
cælestibus pluviis irrigatur. Inferiora vero, quæ
sicuti fauces contrahuntur in majores angustias,
rupium & saxorum fragmina immania, nec non
trabes & trunci prolapsarum arborum obstru-
xerunt. Quas tamen obstaculorum moles ignium
materia interiore superante, tanquam leves pa-

learum fasciculos fumi flammarumque, vis illa
præpotens facile exturbat, & in cælum evehit.
Certum est etiam, non solum per craterem, sed
prout casus aliquando postulat, alibi quoque vel
per ima montis latera sibi viam incendium ape-
rire. Sicut ante ducentos septuaginta sex an-
nos, Benedicto IX Pontifice summo, contigisse
tradunt Italorum annales: cum ingens flam-
marum flumen è latere montis erupit, atque
igne liquido in mare profluxit; cujus alveus, scro-
biumque vestigia videri etiamnum posse ferunt.
Atqui præter craterem habuisse meatus alios,
exitusque flammarum antiquissimis etiam tem-
poribus, ex historia Romana colligimus. Nam
Spartacus gladiator, cum bello fugitivorum in
Campania Romanos concitare cœpisset, mon-
temque Vesevum cum sua cohorte velut arcem
ac sedem belli primam ac tutam occupasset, ob-
sisionem Romanorum, qua circumvallatus erat,
rara via fefellit. Nam per fauces cavi montis vi-
tigineis delapsus catenis, ad imas ejus radices cum
suis descendit, ut L. Florus historiae Romanæ
lib. 1v succincte memorat, & elapsus exitu invi-
so nihil tale opinantis Clodii obsidentium ducis
castra subito impetu diripuit. Nunc vero tem-
poris, an per latera montis reperiantur in vineis
meatus aut cuniculi vergentes in craterem, in-
compertum est. Descriptio autem incendii ejus-
dem montis quod anno *MDCCCXXXI* cum ma-
ximo terræ motu accidit, in omnium jam satis
manibus est. Vesevi montis pedi adpositum est
oppidum *Summa* in mediterraneis: à quo mons
ipse *Summanus*, vulgo *Monte di Summa*.

*Aliud Ve-
suvius incen-
dium.*

Sammitus

Hirpinum

Conter-

*Bene-
sum.*

C O M I T A T V S
M O L I S S I N V S.
E T
P R I N C I P A T V S V L T E R I O R.

Samnites.

Olissinum Comitatum, vulgo *Contado di Molise*, incoluere olim Samnites, quorum regio *Samnium* dicebatur, à *Samnio* capitali urbe, nunc deleta, ut quidam volunt. Oppida in eo *Bovianum*, *Æsernia*, *Sæpinum*, *Allifæ*, *Telesia*,

nunc vulgo *Bojano*, *Isernia*, *Sepino*, *Allife*, *Telesè*, Episcopatus titulo florens. Comitatus hic omnes ad se invitat, tum amœnitate vallium, tum collium suavitatem, atque aliis deliciis.

Hirpini.

Contermini.

Ultra Samnites *Hirpini* fuere à Samnitibus orti; nomen habent ab *coloniæ* ductore *Lupo*, qui Samnitibus *Hirpus*. Conregionales *Hirpinis*, Samnitibusque hic, ab ortu sunt *Lucani*; hodie *Basilicata* provincia: ab meridie *Campani* & *Picentini*; *Principatus* citerior & *Terra Laboris*: ab occasu *Sabini* & *Vestini*; *Aprutium*: à Septentrione *Apuli* *Dauni* in *Apennino*; *Capitanæatus*. *Hirpinorum* oppida fuere *Beneventum*, *Equus Tuticus*, *Abellinum*, *Compsa*; nunc *Benevento*, *Ariano*, *Avellino*, *Conza*.

Beneventum.

Beneventum, auspiciatius mutato nomine, quum initio appellaretur *Maleventum*, propterea quod venti hic, & turbines tantopere sæviant, ut equitem cum equo simul arreptum sublimem deferant, eumque per aërem circumactum, & quocunque tulerit casus projectum interimant, quemadmodum refert *Procopius* libro primo de bello Gothorum. Meminit ejus *Horatius* in suo ὁδοιπορικῶ:

*Tendimus hinc recta Beneventum, ubi sedulus hospes
Penè arsit, macros dum turdos versat in igne.*

Civitas est Archiepiscopalis, & situ admodum oportuno ac amœno, summa agrorum bonitate præstans. In *Hirpinis*, eorumque *Coloniæ* esse, scribit *Plinius*: in *Samnio* ponunt *Strabo* & *Ptolemæus*: *Campanum Beneventum* nominat *Ausonius* his versibus:

*Cænea convertit proles Saturnia: Confus
Ambiguoque fuit corpore Tiresias;
Vidit semivirum fons salmæcis Hermaphroditum;
Vidit nubentem Plinius Androgynum:
Nec satis antiquum, quod Campano in Benevento
Vnus epheborum virgo repente fuit.*

Italia.

Ab Neapoli *Beneventum* xxx fere M. P. intercedunt. *Coloniæ* civium Romanorum deductam *Beneventum*, quo tempore & *Ariminum*, auctores sunt *Livius* & *Vellejus*: quam ob causam & *Colonia* *Plinio* dicitur, & in antiquo lapide *Coloniis* etiam connumerat *Coloniæ* liber. *Concordia Colonia* cognominatur apud *Frontinum*. Cives *Incole*. maximam olim virtutis & disciplinæ militaris opinionem apud Romanos habuisse, notum est ex historiis. Martyrio *Beneventi* adfectus est cum aliis *Ianuarius*, Episcopus sub *Diocletiano*. Nobilitarunt hanc urbem ortu suo *Orbilius Grammaticus*, magister ætate *Ciceronis* plagosus; *Gregorius VIII*, *P. M. Roffredus* & *Odofredus*, Iuriconsulti celeberrimi. Nobiles hic Familiae non paucae, quæ vulgo: *Capo-bianchi*, *Condestabili*, *Controvieri*, *di Gregorio*, *Manfelli*, *Mascambruni*, *Mazzili*, *di Pacca*, *Pescie*, *Savariani*, *Velota*, & aliae. Ager suburbicarius vulgo dicitur *Valle*, vel *Destretto di Benevento*: multorum millium. *Beneventum* urbs ab *Hannibale* primum direpta, dein ab *Totila* Gothorum rege everfa, & ab *Langbardis* postea est resecta, qui, tota Italia occupata, sedem & domicilium Imperii sui una cum *Beneventani Ducatus* nomine hic constituerunt, quod annos stetit fere ducentos; donec sublata ab *Karolo Magno* eorum Dominatione, in potestatem additionem venit *Regum Italicorum*. Iterum aliquot annis post ab *Saracenis* vexata est & cremata: iis deinceps Italia pulsus, instaurata denuo; sed non ita multo post ab *Othone II* Imperatore vi expugnata est, & vastata. Tandem ab *Guilielmo Nortmanno*, qui Regnum *Siciliæ* post adeptus, reedificata, Pontificis *Romani* imperio parere est iussa: quam tamen aliquanto post rursus ab *Friderico II* Imp. direptam everfamque esse, *Platina* in vita *Hadriani IV*, & *Gregorii IX*, testatur. A quo postea resecta sit, non legitur. Sabbatum transgresso se offert oppidum *Triparta*, ferrariis officinis notum, Marchionatusque dignitate ornatum. Cives *Hippolyti* Martyris ossa in primario templo servare se gloriantur. Sequitur silva latronibus infamis *Trippaltina*. & in *Apennino* *Mons Grumus*, quondam ita dictus, nunc *Crepacorius*. Iuxta fluvios *Tripaltum* & *Miscanum* oppida jacent *Cursanum*, *Mons Catvus*, & *Arianum*, in colle aspero & difficili situm, titulum nunc habens Comitatus.

Ad Pontificem.

M m m m

C A-

A
vij

Fi

No

Flu

Sal

CAPITANATA,

olim

APVLIA DAVNIA.

Apulie di-
uisio.

Fines.

Nomen.

Flumen.

Salapia.

Rentanos sequitur ea Italiae pars, quæ Fren-
tone amne, Hirpino-
rumque finibus & flu-
mine Bradano marique
cincta, à Romanis in
tria nomina distingue-
batur; *Apuliam*, *Calab-
riam*, & *Salentinos*. At
Græcis, non tantum

antiquissimis, sed posterioribus etiam vocabatur
Iapygia: quæ in tres divisa fuit partes; in *Da-
niam* scilicet, quæ proxima erat Frentanis Hirpi-
nisque, & de cætero, Aufido vulgo *Ofanto*, Fren-
tone fluminibus, & sinu Adriatico claudabatur:
Messapiam, quæ extrema, à Tarento Brundisioque,
in peninsula erat: & *Peucetiam* inter utramque
sitam. *Daunia* igitur est illa quam hodie incolæ
Capitaneatum, vulgo *Capitanata* vocant, à quo-
dam Basilii Imperatoris, ut volunt, *Capitaneo*.
Dicitur item Italis *Puglia Piana*, *Plana* ab latissi-
mis campis, & majore, quam in *Peucetiis*, æquo-
re agrorum, qui fertiles hic supra modum tritici
aliorumque frumenti generum. *Daunia* nomen
habet ab antiquissimo vel Rege, vel Duce, *Da-
nio*, *Diomedis* focero; qui, ex *Illyrica* gente vir
clarus, patria propter seditionem excedens,
hanc Italiae partem occupavit, eamque cum ge-
nero *Diomede* est partitus. *Apuliam* autem non-
nulli dictam opinantur ab *A*, privativa particula,
& *Pluvia*, tamquam *Apluvia*; & lepidam rationem
addunt, quod in ea rarissime pluatur. Alii nomen
ab *Apulo* Rege volunt ortum, huc multis ante
bellum Trojanum ætatibus profecto. *Apulia*, in-
quit *Diaconus* libro 11 rerum *Langbard.* cap. xi,
à *Perditiōe* nominatur. Citius enim ibi *Solis* fervoribus
terra virentia perduntur. Sed ad specialiora jam
nunc me conferam.

Incipiam autem ab Aufido, flumine ejus præ-
cipuo, quod *Peucetiam* à *Daunia* separat. Solus
Apenninum, in quo nascitur, secatur. *Apulia* utra-
que divisa *Hadriatico* mari illabitur. Naturam
ejus, rapidumque currentis varieque se sinuantis
cursum describit *Horat.* lib. 1, Sat. 1,

Quum ripa simul avulsos ferat Aufidus acer.

Memoratur præterea *Polybio*, *Livio*, *Virgi-
lio*, *Straboni*, *Mela*, *Plinio*, *Plutarcho*, & aliis.
Cannensis pugna eum maxime nobilitavit.

Hinc veteris *Salapia* locus invenitur, quam
Plinius meretricio *Hannibalis* amore inclytam
scribit. Quod locum mutavit, cæli fecit, ut ve-
teres auctores memorant, gravitas. Nam quot-
annis pestilentia ingruente, *M. Hostilianus* ab
S. P. Q. R. petiit, ut urbem quaternis *P. M.* cap-
tandæ salubritati introrsum in continentem
Italia.

transferre liceret. Quo impetrato, novum oppi-
dum in mediterraneis condi cœptum, quod ab
desolato prorsus priore *Salpe* nunc appellatur.
Oppidum *Episcopatus* titulo nobile. *Salapina*
Palus, *Lucano* memorata, ea est, quæ hodieque,
Aufidum flumen & *Salapiam* fere contingens,
dicitur *Canal di S. Antonio*. *Salinas* porro, quarum
Itineraria meminere, *Cluverius* fuisse circa ostium
Cerbali amnis affirmat, ubi exiguus lacus dictus
Lago Salsò. Sed mihi verisimilius videtur ultra
eundem amnem fuisse, ubi hodieque *Le Saline* sunt.
Sequitur *Manfredonia*, urbs lauta sane po-
puloque frequens, in rupe sinus marini, quem
Gargani montis flexus efficit, sita. Condidit
Manfredus Rex, *Friderici II* Imp. filius, anno cir-
citer c13cc, qui *Manfredoniam* ab se denomina-
vit, quum prius locus hic *Capitaneatæ Portus* vo-
caretur. conditam constat ob *Siponti* interitum;
translata etiam eo *Archiepiscopi Sipontini* sede; unde
Sipontini Antistitis nomen hodieque manet *Manfre-
doniano*. Inviçtam ad littus habet arcem. Moles
extra muros in mari jacta, magnæ artis opus,
securam præstat stationem navibus, in quas per
gradus descenditur. Nobiles ibi familiæ: *Avan-
taggio*, *Beccarino*, *Caraczuolo*, *Cessa*, *Calvano*, *Festa*,
Florio, *Gentile*, *Minadoi*, *Nicastro*, *Selvagio*, & aliæ.
Ab *Manfredonia* per oram incedenti *Siponti* rui-
næ ostenduntur. *Siponte* hodieque. Dicta urbs,
ab multitudine *Sepiarum*, quæ hic in littus ejiciun-
tur; quod & hodie videre est. Hoc tempore
plane collapsa jacet; monstrantibus nihilominus
rueribus veteris urbis magnificentiam. Sum-
mum civitatis templum adhuc omnibus suis par-
tibus fere integrum. *Sipontum* *Coloniæ* *Romano-*
rum fuisse ductam, notat *Livius*. Interitus varie
narratur; aliis alio referentibus, ad *Saracenorum*
irruptiones; ad terræ motuum violentiam.

Ascendamus *Garganum*, qui hodie monte di *S. Garganus*
Angelo. Præcellus valde est & adscensu difficilli-
mo, silvis quibusdam peramœnis consitus, her-
bisque medicis & salutiferis scatens. Latere,
quo mare spectat, promontorium habet, in
exortum spatio ccc stadiorum procurrans. Inci-
pit ab *Apennino*, ex cujus radicibus jugum enasci-
tur editissimum, latitudine p. m. duorum, longitu-
dine viginti: post quod ita paulatim mons ipse
assurgit, ut in summam altitudinem, vastita-
tem, amplitudinemque definat. In mare tam
longe protenditur, ut ambitu radicem, quam
planities excipit, ad ducenta *P. M.* contineant.
Ornat quoque eam *Sinus*, qui *Vrias* *Pomponio*
Mela; hodie vero *Golfo di Rode*, nomen habens
à *Roda* oppido, quod *Vria* quondam *Latinis*.

Caprinum, *Cognatum*, *Iscitella*, *Bestia* sic dicta, pro
Vesta, cujus hic putatur fuisse ædes, *Vestice*, castel-
lum;

N n n n

Oppida ad
montem
Garganum.

lum; Rode civitas; olim *Hyrium* & *Vria*. Sunt qui Italico idiomate *Rore* potius, quam *Rode* dici debuisse censeant: quod hic summa roris temperies agros mire fecundet. In ipso monte oppidum est *D. Angeli*, frequens, & loci natura perquam munitum: unde mons Garganus etiam vulgo *monte di S. Angelo* vocatur. Castellum *D. Ioannis Rotundi*, *S. Giovanni Rondo*, quo finitimæ gentes *III* Eidus Iunii, die, qui *D. Honofrio* dicatus, conveniunt, perpenſaque meſſis, annonæque vel ubertate vel angustia, communi omnium consensu certum frumento precium ejus anni decernunt, quod excedere nemini liceat. Iuxta radices montis *D. Viti* oppidum est, & castellum *Arinianum*, *Ari-gnano*. Deinde versus Occidentem, *S. Alicandro*, *S. Alicandro*, invenitur; quintoque inde milliari aliud honestum oppidum *Precina*, *Turris Major*, oppidumque nobile, frequens & opulentum, *D. Severi*.

Lacus Gargani. Ab lævo latere Gargani lacus sunt duo, vulgaribus appellationibus, *Lago di Varano* alter; alter, qui intimo sinus recessus proximus, *Lago di Lesina*. In intimum sinus recessum effunditur Frento amnis. Decem millia passuum ab ostio ejus & dicto lacu rudera exstant antiqui oppidi, prope ripam amnis; quæ *Teantum* Apulum fuisse existimantur: locus hodie *Civitate* dicitur. *Gerion*. Fuit in mediterraneis oppidum *Gerio* *Livio*, *Polybio* *Gerunium*, & *Tabula Itin.* *Geronium*, quod intervalla docent fuisse, ubi hodie *Tragonara*. *Lucera*.

Luceria oppidum vulgo vocatur *Lucera*. Quæ nomina temporis successu cum *Nuceria* & *Nocera* (ut nunc etiam vulgo appellari solent) fuere commutata. Memoratur *Polybio*, *Ciceroni*,

Cæsari, *Livio*, *Dionysio Halicarnassensi*, *Straboni*, *Plinio*, *Frontino*, *Appiano*, *Stephano*, *Æthico*. Cognomento dicta fuit *Apula* (uti & *Nuceria Saracenorum*, *Nocera degli Sarceni*, & *Luceria delli pagani*) ad discrimen Campaniæ, *Umbriæ*, & *Galliæ Cispadanæ* *Nuceriarum*. Antiquissima est urbs, ut cui conditor *Diomedes* adscribitur. Colonia fuit Romanorum.

Arpi. Ad idem cum *Luceria* flumen *Cerbalum* fuit oppidum, cui vocabulum ab initio *Lampe* fertur fuisse; dein *Argos Hippium*; mox *Argurippa*; sive unico *P*, *Argyripa*, ac tandem *Arpi*. de quo omis- sis aliis, ita *Isacius*: Quum *Diomedes*, post *Ilii* ever- sionem, in patriam *Argos* navigasset, uxoremque suam *Egialeam* à *Cometa*, *Stheneli* filio, corruptam inveniret, ira *Veneris* ab se vulnerata; quumque *Egialeam* eum in- terficere quereretur: tunc quidem in *Iunonis* *Argivæ* aram confugiens, servatur. postea vero in *Italiam* profectus est, ad *Dauniorum* gentem barbaram; cui rex erat *Daunus*. Is quum ab hostibus obsideretur, auxilium at- que opem ab *Diomede* petiit; partem terre ei se daturum pollicens. *Diomedes* vero, auxilio suo victoria *Daunis* parta, condidit urbem *Argyrippam* sive *Aippium* *Argos*. Maxima quondam fuit urbs, ut hodieque ex ruinis, quæ *Arpe* incolis, videre est.

Eodem terrarum tractu, à dextro viæ latere, quâ à *Nuceria* *Arpos* itur, situm est oppidum, *Ardeona*. quod *Livio* *Ardeonea*; libro de limitibus *Ardeona* dicitur: quorum hoc etiam nunc nomen iisdem literis obtinet.

Asculum. Propius hinc *Apennini* juga est oppidum *Ascu- lum*, cognomine *Apulum*; ad discrimen *Asculi Pi- ceni*, vulgo *Ascoli*. Urbs est admodum antiqua, & multis veteribus memoratur.

I N S V L Æ
D I O M E D E Æ,

vulgo dictæ

T R E M I T A N Æ.

Acent ex adverso Capitanatæ, in mari, sedecim Italicis à littore milliaribus, Insulæ quatuor, olim Diomedæ dictæ, à Diomede, qui cum uxorem fugeret, in Italiam ad Daunios harum vicinos profectus est; Rupes sunt altæ, in quarum majori fedet Monasterium sanctæ Mariæ de Tremiti, unde & Insulæ hodie Tremitanæ nominantur; appellatur autem hæc Insula *Santo Nicola*, altera ejusdem fere cum priori magnitudinis, *San Domino* vulgo dicitur. Tertia inhabitata est, & præcedentibus fere dimidio minor. Quarta vix Insulæ nomen meretur, nuda enim rupes, nullis arboribus confita, nullisque ædificiis exornata est.

INSVLÆ TREMITANÆ, olim DIOMEDEÆ dictæ.

RELDRIATJCO.

LUOGHI NOTABILI DELLA FORTEZZA

A. Mappa	N. Porta del Castello al primo levante
B. Guardia del porto	O. Muro del Castello al fissa
C. Prima porta	P. Cavalier dell'Alfistola
D. Torione dove già li Turchi ardevono	Q. La Piazza
E. Torre e Cavaliero del Crucifisso	R. La Armoria
F. Muro armato guardia de' soldati	S. Artilieria de' Siracho
G. Cavalier de' fildati	T. Cavalier de' Santo Nicola
H. Torre del pontello	V. Chiesa della Madonna
I. Torretta de' Santo Michael	X. Torre del Vighario
L. Cavalier de' San Michael	Y. La Tagliata
M. Lanzo dove si fa la polvere	Z. La Annunziata
N. Torione del ponte	

PRINCIPATUS CITERIOR, olim PICENTIA.

Picentia
Times.

Principatus
Citerior.

Picentia.

Castellum
Almarinum.

Nuceria.

Ampahiaē continua-
bantur PICENTINI
populi, ad Silarum
usque amnem, Luca-
nia terminum; Picen-
tium, superum adco-
lentium mare, avul-
sa pars, à Romanis
huc traducta. Include-
bantur autem Picenti-

ni ab una parte mari infero: ab altera, qua Cam-
pani erant contermini, jugo illi, quod à Miner-
væ promontorio introrsus protenditur ad oppi-
dum usque *Cavam*. Hinc linea, juxta Saoni &
Caloris amnium fonteis ad Apenninum ducta,
primum ab Samnitibus, dein ab Hirpinis sejun-
gebantur. à tertia parte ipso Apennino ab iisdem
Hirpinis discernebantur. ab reliqua parte, qua
Lucanos conterminos habebant, erat Silarus
amnis. Sed præter Picentiam, magnam etiam
Lucaniae partem comprehendit Provincia, quam
hodie Principatum Citeriorem, vulgo *Principato
Citra*, vocant; extenditur enim ad Basilicatam
usque, ultra urbem Policastrum.

Caput olim gentis fuit Picentia, testibus Stra-
bone, Plinioque: memoratur præterea Melæ,
Silio, Floro, Tabulæ Itinerariæ, & Stephani
epitomatori. Silius lib. viii:

— Nunc sese ostendere miles

Leucosia è scopulis, nunc quem Picentia Pæsto
Mist.

Alii in ora, alii in mediterraneis collocant; sed
de ea sic Cluverius: Ego, inquit, iter per oram ma-
ritimam à Salerno ad Silarum ter faciens, quamvis dili-
gentissime de Picentia situ incolas percunctatus sim, tamen
nihil certi ex iis investigare potui. tandem ubi Lugdu-
num redii, ex magno amico, D. Everhardo Vorstio in-
tellexi, iter eum quondam ab Tarentino sinu cum illustri-
fimo Domino Fabricio Pignatello, Marchione Cerchiara,
cujus tum Medicum ad sesquiannum egit, per interiora
Italia Neapolim versus fecisse: in eoque itinere incidisse in
rudera antiqui oppidi, inter oppida, quibus vulgaria vo-
cabula, l'Oliveto, Conturli, & Campagna d'E-
voli, sita; quibus hodieque ab incolis nomen tribuitur
Vicenza. distare autem eum locum à proxima
Silari ripa xv millia passuum.

Ostium Sarni transgressis post duo millia castel-
lum Almarinum est, vulgo *Castel al Mare di Stabie*.
Situm est in angulo Gauri montis, ubi in occa-
sum ille vergere incipit, Minervæ promonto-
rium efficiens. In mediterraneis Nuceria civitas est,
ab mari P. M. ix; hodie Nuceria, vel *Nocera di
Pagani*. Cicero ad Atticum non semel Luceriam
videtur appellare. Coloniam Romanam notat Livius.
Episcopatus floret titulo. Nucerini autem agri præ-
Italia.

stantiam Cicero, Legem dissuadens Agrariam,
celebrat. Est sane uberrimus, & amœnissimis pa-
gis refertissimus.

Supra Nuceriam est *Intermontium* castellum, *Intermon-
tium.*
vulgo *Tramonte*, sic ab situ dictum, quia inter
montes situm. haud procul inde oppidum est
San-Severinum, unde nobilissimæ San-Severinatium
*San-Severi-
num.*
familia origo. Archiepiscopatus gaudet dignita-
te. Amœna jucundaque hic vallis, vino, quod
San-Severinate, nobilis; in cujus fine *Castellum* est
*Castellum
Aque
Malorum*
*Aque
Malorum*
Est quoque hic *Cava* Civitas Episcopalis; sic ab
situ dicta. Iuxta visitur antiquum divesque cœ-
nobium, civitati cognomine; cujus mentio in
Canonibus. Linthea *Cava* texta valde solent com-
mendari; ipsique etiam *Cavenses* architectura.

Surrentum vocant Tacitus, Plinius, Mela, Si-
lius. Non ejus, cujus olim, amplitudinis esse,
monstrant veterum ædificiorum hic ibi rudera.
Colonis adnumerat liber Coloniarum. *Calicum* no-
bilitate *Surrentum* celebrari solitum. Hinc Mar-
tialis:

Accipe non vili calices de pulvere natos,
Sed Surrentinæ læve toreuma rota.

Nobilitavit hoc oppidum *Crasitius*, Libertinæ
conditionis, cognomine *Pasides*, qui Romæ
Grammaticam docuit. Ager uberrimus vitibus,
citris, aliisque arboribus. *Vina Surrentina*, pro-
pter tenuitatem & salubritatem, celebrantur.
Hinc M. P. novi nominis oppidum est *Massa*; cu-
jus ager vino, quod *Masicanum* dicitur, idem
cum Surrentino, abundat. Sequitur *Vicus*, exi-
guum oppidum. Offert se mox *Rivellum*; ædifi-
ciorum splendore & Episcopatu præsigne: mul-
tisque superbiens nobilibus familiis. In littore ci-
vitates sunt duæ: *Major* & *Minor* dictæ. Mox circa
medium ferme hujus oræ, juxta littus, *Amalphis*
jacet, urbs lautissima: à qua circumjecti tractus
appellatio fluxit. De *Amalphi* Blondus libro Hi-
storiarum xv. *Amalphitanos* quondam magnos
fuisse negociatores, testantur multa Sicilia loca,
in quibus suas habuerunt ædes, propriasque apo-
thecas, & mercium promptuaria. *Ioannem Gojam*,
civem *Amalphitanum*, magnetis usum, naviganti-
bus pernecessarium, reperisse circa annum
c150000 perhibent. Archiepiscopatus super-
bit dignitate. *Amalphitana Ecclesia* meminit Grati-
anus Decret. ii. Caus. xxxv. Cives ossa D. An-
dræ servare adfirmant. Nobiles ibi familiae
d'Affitto & *dello Riccio*.

Succedit antiqua civitas *Salernum*. *Salernum.*
Colonis con-
censent Livius libro xxxiv, Paterculus, Fron-
tinus. Urbs & Principatus & Archiepiscopatus
titulum sustinet. Academiam habet, quæ con-
sulta aliquando ab Anglorum rege de confer-
P p p p vanda

vanda valetudine, consilium, quod exstat typis excusum, transmisit. In ea superioribus annis docuit *Augustinus Niphus*, celebris Philosophus: Iurisprudentiam ibi professus est *Robertus Moranta*, Speculi Aurei auctor. Nunc temporis injuria & aliarum Academiarum, quæ vicinæ sunt, splendore valde est obscurata. Primarium templum D. Matthæo dicatum, cujus ibi corpus servari fertur. Nobilitarunt patriam *Salernam*, præter alios, *Iacobus Solimenius* Medicus, cum *Antonio* filio, *Bartholomæus Salvanius*, Pandectarum Medicinalium Auctor, alique multi. Familiæ Nobiles hic non paucæ. Ager infinitis pomorum variorumque fructuum generibus abundat.

Ebolium. Ab Salerno decem millia emenso offert se *Ebolium*, haud procul amne *Silaro* opulentum oppidum. unde *Luci Eboli*, silva perinfamis.

Ultra *Silarum* *Lucani* sunt, & in eis primum locus visitur, ubi olim *Iunonis Argivæ Templum*; ab Iasone conditum. Hinc I stadiis antiquis temporibus fuit *Pæstum*, Græcis *Ποσειδωνία*. De eo *Virgilius* lib. 1111 *Georg.*

— *Biferique Rosaria Pæsti.*

Ad quem locum *Servius Pæstum* *Calabriæ* facit civitatem, ubi bis quotannis rosæ generantur. *Lucaniam* enim *Calabriæ*, universim sumptæ, magni viri concensent. *Strabo* conditam *Ποσειδωνία* tradit in littore ab *Sybaritis*; *Solinus* ab *Dorensibus*. Inter *Colonias* est *Livio* & *Paterculo*. Incolæ *Pæstani* vel *Posidoniates*. *Pæstanum* fuisse *Parmeniadem*, qui *Olympiade* xc111 vicit, docet *Halicarnass.* lib. 11. A *Pæsto Pæstana Valles*, *Pæstanus Sinus*, aliis *Posidoniates*, qui hodie *Golfo Acropolitano* apud *Leandrum*, di *Salerno* apud *Ananiensem* & *Mazzellam*, ab oppidis vicinis. *Pæstana* rosæ leguntur apud *Ovidium* de *Arte Amandi*: & *Odorati Rosaria Pæsti* apud *Propertium*. Hoc oppidum *Acropoli* *Pontano* censetur; *Gripoli Nigro*: nomen retinet apud *Leandrum*. *Posidonia* certe nunc tota propemodum extincta jacet, vestigiaque tantum quibusdam partibus supersunt, cum mœniorum, tum antiquorum ædificiorum. In littore porro post sex millia oppidum est *Acropolis*, ab *Silari* ostio M. XII. Aëre gaudet præstantissimo. Originis esse Græcæ, ut hoc tractu pleraque, ipsum indicat nomen. Deinde quarto lapide *Castellum Abbatis* est, *Castello dell' Abbate*: hinc octavo *Turris Marina Bruccana*, *Torre di Mare di Brucca*; quam *Veliam* multi esse censent, conditam tempore *Ser. Tullii*, vi *Romanorum* regis, ab *Phocænsibus*, quos *Harpalus* *Cyri* regis præfectus patria fugarat. *Posidonia* distabat c c stadiis. *Parmenidem*, *Zenonemque* *Pythagoreos* originem ex *Elia* traxisse, perhibet *Strabo*: *Velia* plerisque, ubi hodie *Torre di Mare di Brucca* est, fuisse censetur: *Gabrieli Barrio* putatur *S. Bonifacio*: *Mario Nigro*, *Vlastra*; *Pyrrho*, *Ligorio*,

Policaastro; *Pandulpho* denique, *Scalea*. Succedit oppidum in littore nunc *Pisciotta*; quod *Buxentum* *Pisciotta olim Buxentum.* *Plinio*, *Melæ*, *Silio*. Nomen illi fortean à *Buxo*, cujus mira eo tractu copia. *Colonos* eo bis ab *Romanis* deductos memorat *Livius*. Sunt qui putant *Buxentum* fuisse, ubi hodie *Belvedere*; *Ligorius*, ubi *Foresta*. Post *Palinuri* promontorium in monte, qui mari imminet, ruinæ conspiciuntur oppidi *Molphe*, à prædonibus subversi ad *Melphim* fluvium præterfluentem. Sequitur inde *Policastrum*, nobilis urbs, Ducatus titulum sustinens, Episcopatusque fulgens dignitate. Vnde *Sinus* vulgo *Golfo di Policaastro*.

Mediterranea quod attinet hic, dextra ejus viæ, quæ ducit ad *Calabros*, in collibus *Sera* visitur, ab oppido *Salernitano* xxii distans miliaribus. Inde *Pistilonium*, *Pistiglione*, *Castellutium*, *Castelluzzo*, *Cicinianum*, *Cizignano*, *Petina* & *Auleta*. Rursus ab *Silaro*, viæ *Calabricæ læva*, *Pallum*, *Pallo*, cernitur; inde *Contutium*, *Contuzzo*, *Buccinum*, *Buccino* vel *Bucino*, *Bocino*, olim *Volceium*. In *Montibus* præterea sunt inter *Silarum* & *Auletam* *Consentinum* & *Castellum S. Angeli*. Ultra *Auletam* tertio lapide *Pola* visitur, post quam *Diania* vallis incipit; *Valle di Diano*: quæ densitate arborum perobscura est, præsertim ilicum, tantæ altitudinis, ut cælum cacuminibus attingere videantur: cujus ingressu, dextra, secundum amœnissimos *Apennini* colles *P. M.* à *Pola* duobus *Sanctarsenium*, *S. Arsenio*, occurrit; una cum *Pola* & aliis, *Salernitani* Principis patrimonium.

Uterius in collium flexu non procul à mari urbs est *Capacia*, olim frequens admodum, & opulenta, Ducatus Episcopatusque (qui *Caput aquensis*) titulo insignis, sed hac tempestate propemodum deserta, propter adlusiones. Ab *Sanct-Arsenio* *M. P.* ad pedem collis *San-Petrium* est, *S. Pietro*, inde *San-Rufum*, *S. Ruffo*: hinc *Dianium*, *Diano*, est oppidum dives & nobile; à quo valli universæ nomen. Duobus *Diano* miliaribus *Castellum S. Iacobi* est, *S. Giacomo*; hinc uno *Satianum*. Uterius *Bon-habitaculum* est, *Bon-Habitaculo*. Ad ejusdem vallis lævam, si à *Pola* Septentriones versus declines, inter montes *Potentia* reperitur, *Potenza* vulgo. In vallem *Dianiam* redeunti, sinistra secundum colles, quatuor *Pola* miliaribus *Atenum* adparet; cujus incolæ *Atinates* *Plinio*. Inde totidem *Gala*, *Salernitani* Principis castellum; hinc rursus eodem spatio *Padula* oppidum, *Marchionatus* inclutum dignitate. Sequitur mox spatio quatuor item miliar. *Montesannum*, ubi vallis coartari incipit, usque ad finem decrescens. Postremum eodem intervallo *Casale Novum* est, *Casal Nuovo*. Silva *Peregrinali* peragrata, itinereque octo miliarium per præcellas & difficiles *Lucaniæ* montes, antiquis celebratissimos, factò, in *Basilicatam* tenditur.

TERRA BARIANA,

olim APVLIA PEVCETIA:

E T

BASILICATA,

antiquis LVCANIA.

Vide dicta.

Fines.

Qualitas.

Barium.

Tranum.

APVLIA PEVCETIA, nomen habens à *Peuce- tio*, Lycaonis Filio, Oe- notri fratre, xvii ante bellum Trojanum æta- tibus huc profecto, ha- bet ab septentrione Aufidum & Apuliam Dauniam cum sinu Adriatico, ab occidente & meridie Lucaniam, & ab oriente Messapiam five Terram Hydruntinam. Dicitur nunc verna- cula Italorum lingua *Terra di Bari*, ab Vrbe Bario primaria, ceterarumque capite.

Regio hæc stupenda agrorum ubertate, admi- randaque nobilissimorum fructuum copia cum reliqua fere Italia committi potest. Sunt tamen ibi, ne quid sit omni ex parte beatum, loca quædam, quæ pluviis, aquisque laborant, ut merito Horatius *Siticulosam* vocet *Apuliam*, & Persius iure cecinerit *Satyra* i,

Nec lingue tantum fitiat canis Apula.

Principalis totius regionis locus est in littore, *Barium*, antiqua civitas, *Bari* vulgo. Ea est pul- critudine, populique frequentia, ut regionis uni- versæ teneat principatum, eique nomen ab se *Terra Bariana* largiatur. Fanum habet augustissi- mum D. Nicolai Myreani Antistitis, in quo ipse sepultus perhibetur. Archiepiscopali gaudet di- gnitate. Familias habet nobiles non paucas. A Basilio & Constantino Imperatoribus Byzantinis olim capta direptaque, demum opibus aucta & ædificiis instaurata, aliquamdiu in potestate di- tioneque fuit *Sfortiarum*: à quibus tandem, Ara- gonis, dotis nomine, est restituta. Tradunt Historiographi ab Guilielmo I Siciliae rege fundi- tus deletam. *Barium* quoque nobile Syllani morte, Senatoris clarissimi; qui diro Neronis imperio mori iussus, pectus centurioni præbuit ferien- dum. Celebris est hæc urbs inauguratione Re- gum Siciliae & Neapolis. Ora hic importuosa. *Barium* Horatio *Piscesum* dicitur libro i, *Satyra* v. agri ubertas incredibilis.

Versus orientem *Monopolis* est, urbs munita. Sequitur inde ab occidente *Iuvenatium*, *Giuvénaz- zo*, *Marfetta*, *Bisegli*, & post quintum deinde milliare civitas Archiepiscopalis *Tranum* se offert. Sic Latini hodie vocant, quæ vulgo *Trani*. Ab ædificiis est pulcherrima: sed hodie majore ex parte deserta. Nobiles ibi familiæ multæ. Por-

tus olim satis commodus, hodie arena est op- pletus, nemine curante. Silvæ olearum & amyg- dalorum ab hujus oppidi agro propemodum Tarentum usque pertingunt.

Deinceps oppidum est nobile & frequens *Bar- rulum*, *Barletta* vulgo. Condidit, ut quidam vo- lunt, Fridericus II Imper. Medio oppidi foro statua ex ære armati Regis, x pedum altitu- dine: eam incolæ dicunt Imperatoris esse He- raclii; quis autem posuerit, ignorant. *Barulum* inter quatuor Italiae nobilissima censetur castella: *Fabriano*, inquit Itali, *nella Marca: Prato in Tosca- na; Crema, in Lombardia; Barletta, in Puglia*. Illu- stravit ortu suo Gabriel Monachus, ex Prædica- torum classe; sub cuius nomine exstant Con- ciones. Qua usum fuerit proximis annis fortuna, memorat Sabellicus libro ultimo *Ennead*. Littus vadofum hic & absque ullo sinu.

In mediterraneis, ab Aufido fl. incipiendo occurrunt primo *Canna*, nobilissimus clade Ro- manorum vicus. Florus lib. ii, cap. vi: *Quar- tum, id est, pene ultimum vulnus imperii, Canne, igno- bilis Apulie vicus: sed magnitudine cladis emerfit: & quadraginta milium cede parva nobilitas*. Verum, ur- bem fuisse Cannas, anno ante quam illic inter Romanos Pœnosque memorabilis illa pugna commissa est, testatur Polybius lib. iii. Hodie rudera tantum cum vulgari vocabulo *Canne*, ad ripam Aufidi dextram extant.

Ad eandem Aufidi ripam, xxxv stadia supra Cannas, situm est Canusium, vulgo nunc *Canosa* dictum. Urbem fuisse mœnibus cinctam, patet ex Livii lib. xxi; ex quibus etiam manifestum est, in quantum errent illi, qui Cannas Canusi- umque unum eundemque locum fuisse volunt. Sunt & alia oppida: *Minorbino, Alta Mura, Gravina, Cassano, Conversano, &c.* Et civitas quæ vulgo *Bironto* vel *Botonto*; nobilis, frequens, Episcopatus & Marchionatus dignitate clara. Illustrarunt ortu suo *Antoninus & Marianus*, mo- nachi, Ordinis hic Prædicatorum, ille Mi- norum. Mox oppidum *Terlitium & Rubi*, quæ ver- nacule *Rivo* vel *Rubo*. Horatius Canusio se *Rubos* venisse ostendit libro i *Satyra* v,

Inde Rubos fessi pervenimus: utpote longum Carpentis iter & factum corruptius imbri.

Hinc quarto milliari *Quarata* vel *Corato*, Mar- chionis Aquinatis oppidum est: inde septimo *Andrium* civitas.

GOLFO DI VENEZIA.

GOLFO DI TARANTO.

TERRA DI BARI ET BASILICATA

Scala di miglia undeci Italiane

L V C A N I A,

hodie

B A S I L I C A T A.

Vnde dicta.

VCANIAM quidam volunt dictam quod *lucenti* cuidam *stella* directe subiaceat: Alii, ab *Lucio* quodam, gentis in has oras, pulsus Posidoniatis, ex Samnitibus ductore, nomen derivant. Hodie *Basilicata* nominatur; unde, incertum. A *Basilisco* trahit *Leander*, cuius hæc sunt: Dici posset, ab asperitate montium, qui hic sunt, itemque sinuosis confragosisque ac infidis voraginibus hyberno tempore viis, quæ propterea tanquam per se *Basiliscus* serpens execrandæ maxime videantur, desumptum.

Fines.

Fines hodie *Lucanorum* ab Occidente *Silarus* amnis, *Campaniæ* limes; ab Meridie mare *Tyrrhenum*: ab Oriente, *Laus* cum *Bruttiis* *Magnæque Græciæ* parte: ab Septentrione *Peucetii* in *Apulis* cum *Hirpinorum* portione. *Montosam* & *asperam* esse totam, indicavit *Livius*, ubi amæno diverticulo illam insignem atque curiosam quæstionem suscitavit, quinam eventus *Romanis* rebus futurus fuerit, si cum *Alexandro Magno* foret bellatum. Nostro seculo incolis esse frequentiore arbitror, quam illis temporibus fuit: quamquam multa sit etiamnum in ea solitudo, propter vias difficiles, horridosque nemorum saltus, latrociniis infestos. *Lucana armenta* maxima & validissima olim in *Italia* fuisse, antea dixi. *Lucilius* antiquus Poëta *tauros Lucanicos* celebrat. Auctores sunt *Strabo* & *Plinius*, regionem hanc *Pelasgos*, *Italos*, *Morgetes*, *Siculos*, *Magnæ Græciæ* populos, postremo *Lucanos* tenuisse. Perquam noti sunt *Lucani* *Λυκανοί*, *Lati-*

nis Græcisque scriptoribus, qui testantur statim populari prius gubernatos; post, bellis ingruentibus, regio. Res ab *Lucanis* contra *Romanos* gestas, commemorant *Livius* multis locis, aliique scriptores. Iisdem legibus liberos suos, quibus & *Spartani*, instituere soliti erant: quippe ab initio pubertatis in silvis inter pastores habebantur, sine ministerio servili, sine veste, quam induerent, vel cui incubarent, ut à primis annis duritiæ parsimoniæque sine ullo usu urbis adfuescerent: cibus his præda venatica; potus mellis & lactis & fontium liquor erat: sic ad labores bellicos indurabantur. *Lucani* scuta sua è vimine faciebant, corioque tegebant. *Plinius* *Lucanorum* colonos nominat *Atinates*, *Bantinos*, *Eburinos*, *Grumentinos*, *Polentinos*, *Sontinos*, *Sirinos*, *Terilanos*, *Vrcentinis*, *Volcentanos*, *Numestranos*. Hic *Venusia*. *Venusa* hodie. *Dicitur* volunt quidam *Venusium*, ab *Veneris* cultu ejusque fano. Locat inter *Apuliam* & *Lucaniam* *Acron Horatii* interpret. Distat *Canusio* P. M. xv. *Coloniis* connumeratur. Patria *Q. Horatii Flacci*, Poëtæ *Lyrici*, qui ab ea *Venusinus*. In hanc urbem, victis ad *Cannas* ab *Hannibale Romanis*, fugit cum *Equitibus* quinquaginta M. *Terentius Varro* Cos. L. *Aimilio Paullo* in acie cæso. De ea sic *Scaliger*:

Parva quidem atque humilis, pene & sine nomine tellus,

Aut par, aut major te, tibi Roma fui.

Cede furis: peperit tranquillum ego lenis Olorem,

Cujus ope ad multos vita perennis eat;

Cujus ope effectum est, ut quæ ruitura fuisti,

Vel nunc, cum nihil es, tu quoque videri voles.

HYDRUNTVM,

vulgo

TERRA D'OTRANTO.

Varia No-
mina.

ERRA HYDRUNTINA primum *Iapygia*, *Messapiaque*, inde *Calabria* & *Salentinorum* regio fuit dicta. *Iapygia* ab *Iapygibus*, qui nominis auctorem *Iapygem* quemdam *Dædali* filium, scribuntur habuisse. *Messapia* dicta,

ab *Messapo* Græcorum Ductore; *Calabria* unde dicta, in sequenti descriptione dicitur. *Salentinos* Festus ab *Salo* derivat, quod *Salentini* pene circumquaque mari ambiuntur. Alii appellatos sic volunt ab fœdere, quod inter *Idomenæos* & *Cretenses* in *Salo*, id est, mari initum fuit: quoniam in hanc oram *Lytium Idomeneum* commigrasse, testis est *Virgilius* lib. III *Æneid.* *Salentinorum* populos nominat *Plinius Aletinos*, *Bastarinos*, *Neretinos*, *Valentinos*, *Veretinos*. Hodie *Italia* ab *Hydrunte*, *Terra Hydruntina*, vulgo *Terra d'Otranto*, dicitur.

Fines.

Habet hæc Regio ab Meridie *Tarentum* & mare usque ad Promontorium *Salentinum*, ab Oriente idem promontorium cum mari *Ionio*: quod etiam & *Hadriatico*, qua *Septentrio* est, adluitur ab *Hydrunte* *Brundisium* usque: qua Occidentem respicit, *Apulia* illi adjacet *Peucetia*, cum *Magnæ Græciæ* portione. Sic *Peninsula* quædam his terminis efficitur, *Ionio* *Hadriaticoque* mari circumscripta, latitudine inter *Brundisium* & *Tarentum* xxx; vel ut alii volunt XL P. M. Tota *Iapygia* saluberrimo gaudet aëre, cœloque sudo & sincero, præterquam in ora, quæ ab *Lacu Hydruntino* *Brundisium* usque; ubi plerisque in locis juxta mare sunt paludes. Tertio ab urbe *Tarento* lapide *Galesus* fluvius se offert, ubi *Hannibalem*, capto *Tarento*, castra posuisse scribit *Livius*. Meminit *Galesi* *Virgil.* lib. 4 *Georg.*

Qualitas
regionis.

Galesus fl.

Qua piger humectat flaventia culta *Galesus*.

Præter *Galesum*, qui inter *Magnam Græciam* & *Salentinos* discrimen facit, etiam duos alios habent *Salentini* amnes, unum quidem ad littus *Australius*, qui ex *Tarento* lapide, ad *Pulizantum* sinum *Tarentinum* ingreditur, alterum, qui in ora *Borealiore*, *Hadriatico* miscetur mari, ad *S. Marcum* decimo ab urbe *Brundisina* milliari. Regio fertilis & opima, xiii, ætate *Strabonis*, honestissimis superbiens urbibus, quæ jam tum illius tempore præter *Brundisium* & *Tarentum* ita perierant, ut exigua essent oppida. Hodie *Aletium* principem obtinet locum. Incolæ moribus sunt simpliciores.

In ora primum antiquissima nobilissimaque *Italia*.

urbs est *Tarentum*; cui non scriptorum veterum *Tarentum*.

multis encomiis celebrata? *Tarentum* plerisque dicitur: *Taranto* hodie. Urbem alii volunt conditam ab *Lacedæmoniis*, alii ab *Heraclidis*, alii ab *Cretensibus*, & ab uno eorum Duce *Tarentum* appellatam. Alii ab *Tarento* amne, v ab urbe P. M. præterfluente, denominatam censent: nonnulli, inter quos *Varro*, ab *Sabina* voce quæ *molle* significat, unde & *molle Tarentum* *Horatio* *Flacco*, propterea quod, ut nonnulli volunt, in agro *Tarentino* & nuces & lanæ mollissimæ proveniant. Plerique *Tarenti* auctorem faciunt: *Tarantem* *Neptuni* filium, à quo nomen quoque suum acceperit. Situs ejus notatur in intimo recessu *Sinus*, qui ab ipsa urbe dicitur *Tarentinus*, in ipsis *Maris Hadriatici* faucibus. Portum, quem habuit maximum, pulcerrimum, tutissimum, describit curiose *Strabo*. Hodie visitur obturatus saxi ingentibus, adeo ut parvis tantum navigiis pateat; quod qua de causa sit factum, & à quo, nondum legi. Maxima nunc in eo portu piscium ubertas. De antiqua etiam ibidem arce, statuisque inibi & signis positis, quæ cum *Carthaginienſes*, tum *Romani* abstulerunt, lectu etiam digna apud *Strabonem*, & alios. Theatrum item habuit prope portam, Stadium luculentissimum, Forum amplissimum, Colossum ex ære artis summæ. Cives *Tarentini* Latinis *ταραντινοί* Græcis. *φαραντιάδες* appellatos tradit *Stephanus*, à *Phalantho*, quo duce *Lacones* eo adventantes urbem conditam valde auxerunt. Initio populari administrata imperio, tantis opum potentiaque incrementis valuit, ut finitimas gentes omnes rerum gestarum amplitudine & gloria longe superaret: magnis bellis patratæ cum *Messapiis* & *Lucanis*, itemque cum *Romanis*; quibus quum imparem se videret, *Pyrrhum* *Epirotarum* Regem in auxilium vocavit; quo superato, ab *Romanis* occupata, dein prodicione capta ab *Hannibale*, ac non ita multo post ab *Q. Fabio Maximo* recepta, tandem populi *Romani* colonia est facta. Ab eo tempore imbelles esse cœpit, ut etiam *Horatius* appellat, cui & *molle* dicitur. *Byzantinis* dein *Imperatoribus* diu paruit usque ad *Saracenorum* incursiones, qui *Italiam* fere totam occuparunt. Quibus postea ejectis in Principum suorum (ex quibus *Vrsini* fuerunt: gente *Romana* oriundi) moxque *Regum Neapolitanorum* fuit potestate. Quis posteriore seculo *Tarentum*, potentissimam quondam urbem everterit, & in eam redegerit speciem, qua nunc est, ut castellum videatur in peninsula tribus lateribus conclusa mari, non facile dixerim. Urbs enim exigua admodum hodie, si ad veteris amplitudinem conferatur.

Res gestæ.

R r r r

Postrema

HERALDIC COAT OF ARMS
The crest features a shield divided into four quarters, topped with a crown and flanked by two lions. Below the shield is a scroll with the following Latin text:
*Ilmo ac Revere. Domini
D. FABIO CHISIO
Episc. Neronensi, S. P. D. PP. Innocentii X.
ad tractum Rheni et Infer. Germ. peraz. Or-
dinario, nec non, ad tractatus generalis paci
Monasterii, extrinsecarius, cum pene lute
de latere signis. Nuncio. Pervenit sua ex
Irenidino D.D.D.*
Sub Blazu

HERALDIC COAT OF ARMS
The crest features a shield with a crown on top, flanked by two figures (a man and a woman) holding a shield. Below the shield is a scroll with the following Latin text:
*Terra di
OTRANTO
olim
SALENTINA
et
IAPIGIA*
Below the crest is a scale bar labeled "Scala di miglia undeci" with markings from 1 to 11.

Postrema in parte, qua continentem spectat, ubi prisca urbs erat, arx visitur munitissima, marinis cincta aquis, nuper ab Ferrando Aragonio primo Neapolitanorum Rege refecta. Celebrarunt ortu suo hanc urbem cum alii, tum *Architas* Pythagoricus, diu civitatis Princeps, qui Platonem, quum mortem ipsi machinaretur Dionysius Tyrannus, per epistolam eripuit. Ortus etiam hinc *Aristoxenus*, qui celebrem Philosophiæ scholam Mantineæ diu habuit, & prælatum sibi ab Aristotele Theophrastum periniquè tulisse dicitur. *Tarentini* quoque fuerunt *Nicomachus* Mathematicus, qui de Arithmetica & Musica scripsit, *Luritus* Philosophus celeberrimus, *Heracles* Musicus. Alios, nam innumeri sunt, prætereo. *Neptunum Tarenti* custodem vocat Horatius in Oda ad *Architam Tarentinum*. *Herculeum* nominat *Tarentum* Virg. lib. III *Æneidos*. Servare apud se *D. Cataldi*, urbis quondam Antistitis, ossa adfirmant incolæ. Hodie Archiepiscopus floret dignitate. Extra *Tarentum* haud procul ædícula subterranea visitur: Fama regionis tenet ab *D. Petro* Apostolo factam; eum, enavigato mari, primum hic in terram egressum: hincque Romam iter arripuisse. Ager *Tarentinus*, qui rerum omnium fertilis, *Salem* generat, quem Plinius uti suavissimum candidissimumque, præ ceteris generibus commendat. Ab *Varrone* *Mel Tarentinum* laudatur. *Macrobius* lib. III *Sat. Nucem Tarentinam* adeo fragili esse putamine, ac ita mollem scribit, ut vix attrectata rumpatur. *Favorinus* *Nuces* item & *Oves* molles *Sabinorum* lingua *Tarentinas* vocari dixit. *Lanas* mollissimas in agro *Tarentino* provenire constat, cum ex aliis, tum *Martiale* Poëta. Respicit eò *Perfius* *Satyræ* II *Calabri Velleris* faciens mentionem. Et adfirmat *Varro* *Oves* ibi pellibus tegi solitas, ne lana inquinaretur. Porrum *Tarentinum* nominant *Martialis* & *Plinius* lib. xv. *Ficus* etiam *Tarentinas* laudat idem, ut & *Castaneas*. *Purpuram* item ager *Tarentinus* producit, quæ ab loco *Tarentina* vocatur.

Gallipolis.

Sequitur *GALLIPOLIS*, oppidum in ora, & in ipso quasi sinu ac cauda Italiæ situm, *Anxa* *Plinio*, de quo *Mela*: *Vrbs Graja Gallipolis*. At *Nonius* *Pontianus*, observationibus suis in *Melam*, pro, urbs *Graja Gallipolis*, scribendum putat: *Vrbs Gallica Gallipolis*. *Plinius*, In ora, inquit, *Senonum Gallipolis*, quæ nunc *Anxa*. Erit igitur *Gallipolis* dictio composita, ex voce *Græca* & *Latina*; quod etsi raro, aliquando tamen fit, ut in *Epitogium* monstrat *Quintilianus*. In ambitu milliæ *Italicum* eum dimidio continet, & habitationes ultra mille, octingentas; rupi, & immobili saxo insidet, muris, tam ad defensionem idoneis, quam ad ornatum & magnificentiam conspicuis, circumdata, aëre saluberrimo gaudet; *Peninsulæ* formam repræsentat; de qua *Leander* in Italiæ & *Salentinorum* descriptione, ista commemorat: In *Salentinis*, inquit, Civitas est *Gallipolis*. Ita *Mela* vocata; sed *Anxa* *Plinio* p. m. à *Tarento* XIII. Eam initio *Græcos*, deinde *Gallos* tenuisse, *Rassanus* vult: nobis contra videtur, *Græcos* successisse *Gallis*, idque potissimum nominis argumento, quod à *Græcis* uti urbi de *Gallis* captæ inditum,

Gallipolis; Nam, si primos *Græcorum* fuisse colonos arbitraremur, posteriores *Gallos*, illi sane, non *Græcam* appellationem, sed aliam, ex sua lingua vernacula condidissent. Accedit huic sententiæ, quod *Ecclesia Gallipolitana*, tanquam à posterioribus colonis *Græcis*, etiamnum instituta, ritusque *Græcorum* obtinet, quodque in more habet, nunc originis gentisque *Græcanicæ*, nunc *Latinæ*, per vices æquas, *Episcopum* creare. Scopulo insidet seu *Insulæ* modicæ, quæ mari undique cingitur, continenti adhæret ponti, saxi ingentibus suffulto; quæ nonnunquam tumidis undis ita prorsus occultatur, ut ibi plena tum *Insulæ* forma sit. Munitissimum itaque natura situm habet, adeo ut haud facile vi expugnari posse videatur. Locus instar est fori, & negotiatoribus accessu, tam mari quam terra, peropportunos. Quapropter toto anni tempore mercatoribus frequentatur, maxime *Genuatibus*. Ex adverso quæ longius in altum projectæ *insulæ*, sed permodicæ minimique momenti cernuntur. Ager *Gallipolitanus* optimus, & fertilissimus est oleo, vino, croco, cæterisque fructibus ad usum humanæ vitæ cum primis abundans: mare valde pisculentum habet. Atque ista quidem *Leander* hætenus. cui paucas quasdam observationes addemus ex separata *Ioannis Baptistæ Crispi* topographica tabula, quam in laudem & elogium patriæ suæ, ænea tabula divulgavit.

In aditu urbis, qui unius tantum pontis est, castrum est valde munitum, ad defensionem & conservationem loci peropportunos. Præter varia loca pietati nuncupata, *Ecclesiam* etiam *Cathedralem* sanctæ *Agathæ* dicatam *Gallipolis* exhibet. Fontem similiter novum elegantissimis decoratum statuis, quinque tubis præstantem aquam civium usibus affatim eructantem: *Aquæductum* præterea operis vetusti partim per occultos terræ meatus procul derivatum.

Per bella *Alphonfi Senioris* nunquam à fide descivit. Quinto post captum ab *Turcis* *Hydruntum* anno à *Venetorum* classe capta & direpta est. In sacris administrandis instituta ritusque *Græcorum* plurimum obtinent.

Hinc per littus *Promontorium* est *D. Mariæ*, quod *Salentinum* & *Iapygium* veteribus dictum.

Dicitur enim *D. Mariæ* promontorium ab oppido vicino, vulgari vocabulo *S. Maria di Leuca* dicto. Ipsum autem oppidum antiquis dicitur *Leuca*, *Græco* idomate, id est *Latine* si veritas; *Alba*; Ibi fons, inquit *Strabo*, ferventis aquæ monstratur. Fama est *Giganteis*, qui è *Phlegra Campaniæ* evaserant, *Leuternios* dictos, eosque ab *Hercule* fuisse exagitatos, ibique terra obrutos: Ex eorum sanie, talem esse ortam scaturiginem. eoque maris eam oram vocant *Leuterniam*. A *Leucis* autem ad *Hydruntem* oppidum stadia sunt CL. De eodem fonte *Aristoteles* ita scribit: Circa *Iapygium* promontorium, ubi inter *Herculem Gigantesque* depugnatum fabula testantur, fontem esse tradunt, qui cruore defluens, ea parte mare innavigabile reddat fœtoris gravitate.

Succedit *Castrum* civitas, vulgari appellatione *Castro*; quod antiquum illud est *Castrum Minervæ*, sive *Arx Minervæ*, & *Minervium*; *Virgilio*, *Dionysio Halicarnassensi*, *Straboni* & *Tabulæ* memo-

Clavi Viri.

Deus Tutelaris.

Archiepiscopus.

Ager.

Leuca.

Castrum.

memoratum. Apud Virgilium Æneid. lib. III, Æneas ab Epiro ad fretum Siculum navigans, sic inquit:

*Provehimur pelago, vicina Ceraunia juxta;
Vnde iter Italiam; cursusque brevissimus undis.
Iamque rubescebat stellis aurora fugatis;
Quum procul obscuros colleis humilemque videmus
Italiam.*

*Crebrescunt optatae auras: portusque patefcit
Iam propior: templumque apparet in Arce Minervæ.
Vela legunt socii; & proras ad littora torquent.
Portus ab Eoo fluctu curvatus in arcum:
Objectu salsa spumant aspergine cautes:
Ipse latet. gemino demittunt brachia muro
Turriti scopuli: refugitque ab littore templum.*

Cæterum, ob nobilitatem celebritatemque templi Minervæ, ipse locus cultoribus oppidi in modum frequentari cœpit; unde mox *Castrum Minervium* dictus. Tandem etiam colonia Romanorum eo deducta fuit, Cassio Longino & Sextio Calvino Consulibus, qui fuere anno ab v. c. *IO CXXIX*, ante natum Iesum *CXIV*. Sed posterioribus etiam temporibus clarum atque celebrem fuisse locum, Tabula testatur; in qua primariæ urbis signo depictus est.

Hydruntum

Offert sese tandem urbs antiqua *Hydruntum*, *Hydron* Cassiodoro libro I Variar. ad Theonem. Eoa, inquit, *Tyrus est Hydron Italica: non nomine, sed historia; ob purpure nempe utrobique piscaturam.* Plinius lib. III, cap. XI: *Promontorium quod Acran Iapygiam vocant, ab eo Basta oppidum, & Hydruntum decem ac novem millia passuum, ad discrimen Ionii & Adriatici maris, qua in Græciam brevissimus transitus est.* Hinc illud Lucani lib. V,

*Et cunctas revocare rateis; quas avius Hydrus,
Antiquusque Taras, secretaque littora Leuca,
Quas recipit Salapina palus.*

Caput regionis est, cui nomen à se præbuit *Terra Hydruntina*. Præter portum satis capacem, Aquilone flante non satis tutum, arcem habet in faxo, quo mari imminet, tutissimam; opus Alfonso II. Cives *Hydruntini*. Archiepiscopali superbit dignitate. Ab Saracenis & Turcis, ex Aulone Macedoniæ oppido, duce Achamato, profectis misere direpta est anno *IO CCCCXXCI* tertio Eidus Sextilis; civibus omnibus ad internecionem cæsis in valle propinqua quæ *Martyrum* vocatur, puerisque & mulieribus in acerbissimam abductis servitutem. Recepta iterum à Turcis, ab Alfonso II Aragonum rege paulatim mœnibus refici, novisque colonis, qui ex diversis locis eo commigrarunt, frequentari cœpit. Ager illi amœnus & fertilis, cœlumque clementissimum.

Lupia.

Medio inter Hydruntum Brundisiumque itinere in Itinerariis ponitur *Statio* illa militum *Lupia* five *Luppia* & *Lupia*. Straboni *Lupia* sunt in mediterraneis; verum tutius fuerit tribus Geographis, *Mela*, Plinio, ac Ptolemæo credere, quam uni Straboni. Cæterum, locus medio inter Hydruntum Brundisiumque itinere, vulgari vocabulo *Torre di S. Cataldo* vocatur. estque portus etiam nunc *Aletinorum*; quorum oppidum *Aletium*, nunc *Lezze* five *Leccia*, exiguum à mari recedere, Strabo tradit. Hanc *Lupiam* anti-

Italia.

quitus urbem fuisse, dictamque *Sybarim*, *Pausanias* autor est; qui in *Eliacis* sic: *Condiderunt & Sybaritani thesaurum suum, qui proxime ad Epidamniorum thesaurum constitutus est.* Ii sane, qui de Italia ejusque urbibus curiosius sibi investigandum putarunt, *Lupiam* ajunt oppidum esse inter *Brundisium* & *Hydruntum*, quod prisco nomine *Sybaris* fuerit. Portus in eo existat manufactus, *Adriani* *Cæsaris* opus, *Sybaritarum thesaurum* contingit is quem dedicarunt *Cyrenenses* ex *Africa*. De conditore *Lupia* *Julius Capitolinus* in *M. Antonino Philosopho* sic ait: *Cujus familia, in originem recurrens, à Numa probatur sanguinem trahere; item à rege Salentino, Malennio, Dajumni filio, qui Lupias condidit.*

Hinc *Brundisium*, *Brindisi* hodie. *Brinde* nuncupant ad annum *IO IO XXXVIII* mense Septembris, *Ephemerides Karoli V.* Conditam primum scribit *Trogus* ab *Aetolis*, qui *Diomedem* sequuti fuerant; hos autem expulsos fuisse ab *Apulis*.

Stephanus de origine & conditore sic tradit: *Brentesium*, inquit, urbs Italiae, ad *Adriaticum* mare, à *Brento* filio; vel, quia portuosa est: quippe uno ore complures includuntur portus: unde, quod figuram capitis cervini habeat, nomen ei quæsitum. *Brention* enim *Messapiis* dicitur caput cervinum; ut auctor est *Seleucus*, *Glossarum* lib. II. Gentile est *Brentesinus*. *Strabo* lib. VI: *Brundisium* fertur colonia occupatum à *Cretensibus*, qui cum *Theseo* à *Cnosso* eo pervenerint. post accessisse eos, qui cum *Iapyge* è *Sicilia* eo venerint. utrumque enim traditur. sed non una mansisse eos: verum *Bottia* abivisse. Postea temporis, quum sub regibus esset *Brundisium*, multum agri amisit, ademptum à *Lacedæmoniis*, qui eo cum *Phalantho* venerant. quem tamen pulsam *Tarento* *Brundisini* receperunt, mortuumque splendida dignati sunt sepultura. Ager ipsorum est quam *Tarentinorum* melior. ut enim minus glebosus est, ita fructus contra bonos profert. mel quidem & lanæ ejus in primis laudantur. Ad hæc, *Brundisium* portum habet quam *Tarentum* commodiorem. quippe ad *Brundisium* multi includuntur uno ostio portus, ab omnibus fluctibus tuti; intus receptis intra fauceis multis sinibus; ita, uti eorum forma figuram cornuum cervinorum exprimat. locus enim cum ipsa urbe maxime cervini capitis speciem habet; quod *Messapiorum* lingua *Grention* dicitur. *Tarentinus* vero sinus non omni parte à fluctibus est immunis, quia patet; præterquam in intimo habet recessu quædam vadosa. Præterea, è *Græcia* & *Asia* rectus est ad *Brundisium* trajectus: omnesque huc deferuntur, quibus *Romam* iter est. Sed & *Cicero* in *Philippica* I, quum *Brundisium* iterque illud, quod tritum in *Græciam* est, non sine causa vitavissim; *Kalendis Sextilibus* veni *Syracusas*; quod ab urbe ea transmissio in *Græciam* laudabatur. Hinc & illud *Plinii*, lib. III, cap. XI: *Brundisium*, in primis Italiae portu nobile, ac velut certiore transitu, sicuti longiore, excipiente *Illyrica* urbe *Dyrrachio* *CCXX* millium trajectu. Nam, ut paullo ante ait, ab *Hydrunte* in *Græciam* brevissimus erat transitus, ex adverso *Apolloniæ* oppidi, latitudine intercurrentis freti quinquaginta millium non amplius.

S f f

Hora-

Horatius lib. 1, Satyra v; qua iter ab Roma ad Brundisium usque describitur;

Brundisium longæ finis chartæque viæque.

Atque hæc unica Silio fuit ratio, lib. vii, istius versus:

Nec non Brundisium; quo desinit Itala tellus.

De situ hæc innuit Lucanus lib. v:

Curvique tenens Minoia tecta

Brundisii, clausas ventis brumalibus undas

Invenit, et pavidas hiberno fidere classeis.

Curvum dixit Brundisium, quia semicirculi in formam intimum dictorum sinuum recessum circumjacet. Idem Poëta de eadem urbe:

Hanc latus angustum jam se cogentis in arcum

Hesperia tenuem producit in aquora linguam,

Adriacas flexis claudit quæ cornibus undas.

Cæterum ad Conditores urbis antiquos quod attinet, Herodotus (quem locum etiam Strabo ante supra scripta allegat) ait, Hyrium sive Vriam, medio inter Brundisium Tarentumque itinere situm oppidum, à Cretenfibus esse conditum, qui à classe Minois, in Siciliam profecta, eo evagati erant. Ab iisdem Brundisium quoque vel conditum vel saltem postmodo habitatum, innuit Lucanus. De Partheniis Lacedæmoniorum, ac duce eorum Phalantho quæ tradit è Trogi monumentis Iustinus, lib. iii, supra ad Tarenti originem enarrata sunt. Sed ex Strabonis verbis supra scriptis colligitur, totius Messapiæ peninsulae caput fuisse ac regiam sedem Brundisium, quo tempore Phalanthus cum suis Lacedæmoniis partem Brundisini agri, in eaque Tarentum oppidum occuparent. Isidorus Orisius, lib. xiiii, cap. iiii, sic scribit: Apulia est, ubi Brundisium situm est; quam Ætoli, sequuti Diomedem ducem, condiderunt. Portus Brundisini descriptio apud Cæsa-

rem exstat. Et apud Zonaram Annal. lib. iiii hæc de isto portu leguntur: Eo tempore aucti opibus, Romani drachmis aureis uti cœperunt. Deinde regioni, quæ nunc Calabria dicitur, bellum intulerunt: id crimini dantes, quod Pyrrhum recepissent, sociosque infestassent; at re vera ob eam causam, uti Brundisio potirentur, propter portuum commoditatem & facilem in Illyricum & Græciam trajectum. eodem enim vento spirante, & solvere ex eo portu, & in eundem adpellere licet. Voti compotes facti, colonos non modo Brundisium, sed & in alia etiam loca miserunt. Ergo Colonia postmodo facta Romanorum; cujus rei & Cicero & Livius atque Paternulus auctores sunt. Cicero ad Att. lib. iiii, epist. i: Prid. Non. Sept. Dyrrhachio sum profectus. Brundisium veni Nonis Sextilibus. Vbi mihi Tulliola mea fuit præsto, natali suo: qui casu idem natalis erat & Brundisinae coloniae: quæ res animadversa à multitudine, summa Brundisinorum gratulatione celebrata est. Livii Epitomator lib. xix: Coloniae deductæ sint Fregellæ; in agro Salentino Brundisium. Paternulus lib. i: Initio belli Punici Firmum & Castrum colonis occupata, & post annum Æsernia, postque xxxi annos Æsulum & Alsiurn, Fregellæque post biennium. proximoque anno, Torquato Sempronioque Consulibus, Brundisium. Fuere Consules A. Manlius Torquatus Atticus, & C. Sempronius Blaesus, anno à Roma condita lxxxix; ante natum Iesum ccxlv. Item Olymp. cxxxii, anno iiii, Romani colonos miserunt Brundisium. Posterioribus quoque temporibus celebrem fuisse urbem, patet ex Tabula: in qua primariae urbis signo notata est.

C A L A B R I A,

five

M A G N A G R Æ C I A.

Magna
Græcia.

Vam hodie Calabri-
am vocant, olim Ma-
gna Græcia dicta fuit,
propter ingentem
Græcorum hominum
numerum, in hac regi-
one habitantium. Græ-
ci, inquit Trogus, non
partem, sed universam fere
Italiam olim occupaverunt.

Nomen.

Græci de ea, ait Plinius, judicare, genus in gloriam
suam effusissimum, quodam partem ex ea (Italia) appel-
lando Græciam Magnam. Quare Græcia dicta sit,
non dubitatur, sed quare Major Græcia. Certif-
simum est ita vocatam à Romanis, quia propior
ea esset illis, quam transmarina Græcia: quem-
admodum contra Græcos Italos ipsi Græci
transmarini vocabant ἑξωτικός, id est Barbaros.
Nam Messenio servus apud Plautum vocat Exo-
ticam Græciam, quam Romani Majorem Græ-
ciam: non quidem ex persona sua: nam erat Si-
culus, neque vocasset consulto se ipsum Barbarum:
sed μεσητινός ex persona Græcorum ipsorum,
qui Siculos & Calabros vocabant ἑλλήνας ἑξωτικός:
ut Plautus, quum se vocat Barbarum & Barba-
riam Italiam, non ex consuetudine Romanorum
dicit: quis enim sanus se Barbarum vocet? sed ex
persona Græcorum, qui βαρβάρους καὶ ἑξωτικούς Italos
vocabant, quod ex Plutarcho in vita Pyrrhi
cognoscimus. Servius ad 1 Æneid. Italia μεγάλη
ἑλλάς appellata est, quia à Tarento usque ad Cumas om-
nes civitates Græci condidere. Seneca de Consolatione:
Totum Italia latus, quod infero mari adluitur,
Magna Græcia fuit. Tuscorum populi, qui oram
Inferi Maris possident, à Lydia venerunt: & Ve-
netos, quos incolas superi maris videmus, capta
& expugnata Troja, Antenore duce misit. Adria
quoque Illyrico mari proxima, quæ & Adriano
mari nomen dedit, Græca urbs est. Arpos Dio-
medes, exciso Ilio, naufragio in illa loca dela-
tus, condidit. Sed & Pisæ in Liguribus Græcos
auctores habent; & in Tuscis Tarquinii à Thes-
falis & Spinambris: Perusini quoque originem
ab Achæis ducunt. Quid Ceren urbem dicam?
Quid Latinos populos, qui ab Ænea conditi vi-
dentur? Iam Falisci, Nolani, Abelani, nonne
Chalcidensium coloni sunt? Quid tractus omnis
Campaniæ? Quid Brutii Sabinique? Quid Ta-
rentini? quos Lacedæmone profectos Spuriosque
vocatos accepimus. Thurinorum urbem condi-
disse Philoctetem ferunt: ibique adhuc ejus mo-
nimentum visitur, & Herculis sagittæ in Apolli-
nis templo, quæ fatum Trojæ fuere. Metapon-
tini quoque in templo Minervæ ferraamenta, qui-
bus Epeus, à quo conditi sunt, equum Troja-
Italia.

num fabricavit: propter quod omnis illa pars
Italix Major Græcia appellata est. Ut vere ad-
modum cecinerit Ovidius 15 Fastorum:

Italia nam tellus Græcia Major erat.

Fines Magnæ Græciæ multo quondam, quam
hodie, fuisse ampliores, patet ex Strabone, Pli-
nio, Ptolemæo: hodie eos statuunt ad orien-
tem, meridiem, & occasum, æquor Adriaticum
cum mari Tyrrheno five Inferiori: qua Se-
ptemtrio, sinum Tarentinum cum Apulis, Peu-
cetis & Lucanis. Floruerunt in hac regione
Architas, Pythagoras, Parmenides, Zeno, Pythago-
ricique multi Philosophi: Poëta item Ennius, &
alii. Ad hujus Græciæ differentiam nominat Li-
vius lib. VII Græciam Vltiorem, quæ verè Græcia: Græciæ mte-
rior. ut hæc sit Citerior. Incolæ Italiotæ dicebantur,
ad discrimen Italorum indigenarum.

Nomen hodiè Magnæ Græciæ perit. Nam una
cum Brutiis nobilis hæc Italix portio Calabriæ
censetur nunc appellatione.

CALABRIA autem duplex est: una Inferior; Calabria.
altera Superior. Vtrique à Calabris dicta, qui Ma-
gnæ Græciæ partem Salentinis adhærentem
ad Ionium æquor circa Iapygium promonto-
rium tenuerunt. Messapia quoque vocata fuit, à
Messapo Græcorum Duce. Vnde incolæ Mes-
sapii fuere dicti. Calabriæ etymon quidam de-
rivant από Καλῶς καὶ ῥέω vel βέλγω, quasi regio om-
nibus rebus affluens & abundans. Vbertate enim
incredibili ac stupenda, quicquid ad vitæ deli-
cias facit, profert: triticum, hordeum, aliaque
frugum genera; vina varia, oleum, saccharum,
manna, mel, ceram, sal nativum facitiumque,
ficus, poma medica & citria, limones, alioque
nobiliores fructus: aurum, argentum, lanam,
gossypium, crocum, sericum, linum. Flumina
passim opportuna habet, fontes gratissimos, ca-
lidarum aquarum scaturigines, pascua floren-
tissima, montes frugiferos, pingues colles, ne-
mora densa, valles fecundissimas, & incolarum
ingentem frequentiam.

Nomen.

Qualitas.

Calabria BRVTIORVM fuit regio. No-
men id adepti sunt à Lucanis, qui Brettios suo
idiomate vocabant defectores, rebelles & fu-
gitivos. Nam Brettii, quum pastores, ut fertur,
prius essent Lucanorum, ab his desciverunt,
libertatem illorum indulgentia adepti: quo tem-
pore Dio bellum Dionysio movit. Nugæ igitur
sunt, quod Grammatici, Eustachius & Step-
hanus, ab Herculis filio Bretto, Brettios dictos
tradunt. Cæterum illud satis mirum; ab ignomi-
niosa re, id est, quod servi fugitivi fuerant, Bru-
tius nomen hæsisse, quod domini ignominia cau-
sa imposuerant, quo non solum dominis Luca-
nis, sed & finitimis Græcis, ac postmodum Ro-
manis,

No-

Nomen.

T t t

manis, adeoque toti Italiae dicerentur Brettii sive Bruttii. Aliam ejus nominis originem referunt Iustinus atque Iornandes, quorum hic in Gothicis ita: Brutiorum regio in extremis Italiae finibus jacens, nomen quondam à *Brutia* sortitur regina. Iustinus à muliere *Bruttia*, cujus prodicione castellum quoddam expugnaverant, hos derivat. Hodie in titulis regum Hispaniae *Sicilia cis Pharum* appellatur, ad differentiam insulae, quae ultra Pharum. Ptolemæus fines ejus ponit amnem Laum ab Occidente, ab Austro Tyrrheni maris oram, ad fretum Siculum: qua Oriens est, partem maris Adriatici: qua denique Septentrio, Magnam Græciam & amnem Crathim. Ennius bilingues eos vocat apud Festum, quod Brutii & Oscæ & Græcæ loqui essent soliti.

Promontoria.

Promontoria sunt Lampe, Linum, hodie *Verre*; Scyllæum, *Garaflo* vernaculè; Cæcus, hodie *Seglio*, Leucopetra, à candore saxi denominatum, & denique Herculeum. Saltus hic est *Rheginus*, *la Silva* hodie per excellentiam ab incolis vocatur. Quam silvam tanta arborum varietate distinctam notat Gabriel Barrius in sua Calabria, ut id naturæ opus mortalium industria distributum videri possit. Patet in circuitu ad ducenta P. M. Picem fert optimam.

Cætera Promontoria sunt, *Zephyrium*, hodie *Capo di Burano*, portu opportunum spirante Zephyro, unde illi nomen. Inde est *Carcinum* vel *Cocinchum*, hodie *Cabo di Stillo*, uti Leander censet. Sequitur *Scyllacæum*, scopulis & marinorum æstuum reciprocatione periculosum, dictum ab urbe, quam coloniam eo duxerunt Athenienses. Servius à Scylla nautis infesta sic vocari perperam ait. Post hoc *Lacinium* est, hodie, ut sentit Leander, *Cabo delle Colonne*, ab exstantibus adhuc columnis templi Iunonis Laciniae, quod olim hic fuit. Inhabitasse scribitur olim hoc promontorium Pythagoras Philosophus, ibique scholam crexisse. *Ruscium* Thurinorum est promontorium in sinu Tarentino, dictum ab oppido *Rusciano*.

Sinus.

Sinus sunt *Hipponiates*, ab Hipponæ oppido, quod Romanis postea Vibo Valentia. Insuper *Brutius*, & *Terineus*, hodie *Teriana*, à Terina civitate, & denique *Lameticus*, hodie *Golfo di S. Eufemia*. Et celebriores, *Scylleticus* & *Tarentinus*, qui hodie *Golfo di Taranto*.

Flumina.

Fluviis rigatur *Freddo*, *Acheronte*, *Amato*, *Antigula*, *Mesuna*, *Seminara*, qui olim *Metaurus*; *Alece*, *Locano*, *Sagra*, *Cacino*, *Crotalo*, *Semiuro*, *Arocha*, *Targine*, *Esaro*, *Neathe*, & *Triunte*: & quindecim à *Triuntis* ostio P. M. *Crathi*, qui *Gratti* vulgò, fontem habet exiguum, senis à *Consentia* millibus orientali latere; perque montes altissimos ad urbem accedit, quam paulum ab ortu contingit: hinc ad septentrionem se flectens *Busentum* excipit, & sensim major factus infra *Bisintianum* in sinum Tarentinum, qui hodie *Rosanus*, se exonerat. Magnam Græciam à Brutis dividit. Alios multos excipit. Antiquam urbem *Sybarin*, amnis sequebatur cognominis, qui nunc *Cochilis*. Post *Cochilem*, Sinus est, hodie *Sino*. Hinc *Acris*, cui in littore os profundissimum latissimumque, ita ut ibi transiri non possit, sed miliaribus duobus à mari, ubi pons ligneus viam jungit. Acri succedit *Salandra*, qui nonnunquam ex imbribus

adeò abundat aquis, ut super alveum exerefcens totam vallem inunder. Post hunc sunt *Basentius*, *Bradanus* & *Taras*.

Urbes & oppida littoralia olim fuerunt *Temesa*, hodie S. Marco, huic continua fuit *Terina*, quæ *Teriana* Leandro. Urbem hanc captam everit Hannibal, quum teneri posse diffideret. Superfunt adhuc hodie in littore *Scalia*, Episcopatus titulo insignis: decem inde passuum millibus *Cirilum*; totidem hinc *Adamantium*, *Diamante*, cujus in agro saccharum provenit: octavo inde *Belvederium*: unde milliaro semi *Bonifacium*. Hinc decem millibus *Cetrarium* Abbatiae montis Cassini, oppidum in edito loco super saxum mari incumbens, situm. Post totidem millia oppidum *Paula*, cujus ager vinum gignit optimum. Post *Paulam* quarto lapide *Caltrum* est. Pari hinc intervallo *Fredus* amnis abest, cum ejusdem nominis oppido; ut & territorium, in quo *Belmontium*, Belmontioque totidem *Manthia*, oppidum munitissimum, cum insigni arce, olim *Napitia*. Post *Manthiam* oppida sunt, *Castilio*, *Sancta Euphemie Fanum*. Inde *Lameticus Sinus*, castellum *Lopitium*, oppidum *Bivona*, *Tropia*, pulcerrima civitas & Episcopalis, à *Tropæis* dicta. Haud procul inde ætate Strabonis *Herculis* fuit *Portus*. Post octo millia per littus in latere montis oppidum occurrit *Nicotera*, hodie Episcopatus dignitate clarum. Ab *Nicotera* P. M. VIII *Ioia* cernitur. Ab *Ioia* Seminariam fluvium qui *Metadrus* quondam, ut alibi dixi, transgressis *Palma* vicus occurrit; exin *Baniaria*, *Bagna*; mox *Scylleum Promontorium*. Flexu dein circum littus freti *Columna* fuit *Rhegia*, centum ab Rhegio stadiis. Dehinc ab Silio P. M. VIII, ab Rhegio VII, turris cujusdam visuntur ruinæ, ubi nunc taberna diversoria; *Catonam* vocant, & regione *Messanæ*. Frequens hinc in Siciliam ex Italia trajectus, freto haud ampliore senis passuum millibus. Septimo ab *Catona* lapide urbs est *Rhagium*, ad fretum loco prominente sita: quod *Rhegium Iulium* Plinio & Melæ. Vulgo *Rezzo* dicitur. *Afchenaz* olim vocatam docet ex Iosepho Gabriel Barrius: addens ab Antiocho apud Halicarnassæum *Neptuniam* sive *Posidoniam* nuncupatam. Incolæ *Rhegini*. Conditum Strabo Solinusque perhibent ab Chalcidensibus, & sic dictum scribit *Ῥήγιος πόλις*, quod hic violentia terræmotus Siciliam ab Italia divulserit: hinc illud Poëtæ lib. III *Æneid*.

Oppida.
Littoralia.

Rhegium.

Vnde dicitur.

Hæc loca vi quondam & vasta convulsa ruina
(Tantum ævi longinqua valet mutare vetustas)
Disiluisse ferunt, quum protinus utraque tellus
Una foret, venit medio vi pontus, & undis
Hesperium Siculo latus abscondit: arvaque & urbes
Littore deductas angusto interluit æstu.

Alii sic vocatum putant, quod regia esset urbs, multis aliis imperans. Res ab Rheginis gestas legere est apud Livium variis locis, præcipue libro XXIV, Diodorum lib. XII, & alios. Potentissima fuit olim urbs, validissimumque contra Siculos, turribus castellisque munitum propugnaculum: multarum mater Coloniarum. Addit Strabo postea ab Dionysio Rege solo æquatam, & ab Dionysio juniore filio partem ejus restauratam, *Ῥοιβίαν*que dictam. Cladem postea ingentem ab D. Iubellio, Campani exercitus ducto-

ductore, accepit. Terræmotibus concussam paullo ante bellum Marficum refecit postea C. Julius Cæsar, colonisque plurimis, quos inter socios navales habuerat, instauravit, unde & *Rhegium* cognominatum *Iulium*. Nuper etiam anno c1010 XLIII magnam huic urbi calamitatem attulit Caradinus Turca, Solimanicæ classi Præfectus; ita ut hodie infrequentior sit & deserta penè. Quin & anno c1010 XCIV ab Turcis incendio est vastata. Archiepiscopus gaudet hodie dignitate. Orti hinc leguntur præter alios, *Androdanus*, qui Chalcedonensibus in Thracia leges scripsit: & *Pythagoras* statuarius. Divertit hic Apostolus Paulus ex Iudæa Romam petens, ut Lucas in Actis Apostolorum tradit.

Viterius inter Alicem, quo *Magna Græcia* à Brutiis terminatur, & Herculis promontorium *Brancaleonium* (*Branca Leone*) est oppidum: à quo tribus miliaribus læva introrsum in mediterraneis nobilissimum abest *D. Mariae Tridentina* (*Maria di Terdeti*) cœnobium, Sodalium D. Basilii, ab templo denominatum, quod hic fuit, Neptuni, cui maris imperium & tridentem veteres tribuebant. In ora *Bursanum Caput* (*Capo di Bursano*) sequitur, *Zephyrium* olim. Post *Zephyrium* locus antiquæ

Locri à quibus conditi.

urbis *Locrorum*. Conditam alii volunt ab Græcis ex Sinu *Cressæo* profectis, *Euanthe* Duce, alii *Locrorum* auctores volunt *Ajacem* *Oileum*, ejusque comites *Narytios*. Populi *Locrenses* ἐπὶ τῷ ποταμῷ, cognominabantur, à promontorio, cui erant adfiti. Res ab iis gestas commemorant ex *Trogo* *Iustinus* libro xx, *Livius* libro xxv i, & xxix, aliisque locis. *Locri* omnium primi scriptis legibus usi existimantur, diuque *Remp.* optimis fundatam institutis habuisse. *Gymnasium* in hac urbe litteratorum fuisse patet ex *Platone*. *Locrorum* nomen multi raræ virtutis homines illustrant: inter alios *Agefidamus*, nobilis *Olympionices*, in quem *Pindarus* hymnum cecinit: *Euthymus*, à quo lapidem ingenti magnitudine, qui *Locris* ostendebatur, gestatum *Plinius*, *Pausanias* & *Ælianus* scripserunt. *Locris* augustissimum templum erat *Proserpinæ*, cujus honorifica mentio apud *Livium*. Nunc in eum locum translata urbs creditur, ubi hodie conspicitur oppidum *Gierazzo*. Supra *Locros* in mediterraneis oppidum nobile fuit *Mamertium*, unde *Mamertinis*, genti ferocissimæ, quæ fraude *Zanclem* *Siciliæ* urbem, hodie *Messanam*, occupavit, originem esse, tradunt *Sicularum* rerum scriptores. Vicina huic sunt, oppidum *Rocella*; juxtaque *Castellum Vetus*, & mox introrsum *Stillum*. His locis passim auri, argenti, ferri fodinæ. Inde juxta *Sagram* fluvium, *Sagrianum*. Post *Sagram* mons *Aulon* est; cujus in vertice olim *Caulonia* fuit. Oppidi solum vestigia existisse innuit *Plinius*: & desertum fuisse suis temporibus notat *Strabo*. Dein in agro *Locrorum* mediterraneo, dextra, ferme ad octavum lapidem est *Hieracium*, titulo *Marchionatus* nobile; dictum; ut nonnullis videtur, ab viso accipitris augurio, dum conderetur: *Gierazzo* vulgo. Postea non procul ab littore, castella quædam sunt, vernacule dicta, *Torre Brutiana*, *Motta Brutiana*, *Bianco*, *Crepacuore*, *Panduro*, *Careno*, *Motta Bubalina*, *Condojanne*.

Templum Proserpinæ.

Mamertium.

Oppida vicina.

Hieracium.

Castella.

Caput Stilli.

In ora *Caput Stilli*, *Capo di Stillo*, succedit, quod *Italia*.

Carcinum olim promontorium; post hoc autem *Scyllaceum*, in hoc vetus urbs fuit *Scyllacium*, *Squillaci* hodie. hinc *Scyllaceus Sinus* scriptoribus nominatus, non ab *Scylla*, ut *Servius* putat; *Scylla* enim procul hinc ad fretum est *Siculum*. Intus dein in agro *Syllacæo* miliaribus ab mari octo *Belicæstrum* est civitas. Fuit hic olim *Petelia*. Auctor est *Strabo*, *Crimisam* hoc situ condidisse *Philocteten*; putatur hodie *Gabrieli Barrio Cirra* five *Cire*. Fuit & procul inde *Chonir*, oppidum ab eodem *Philoctete* conditum. Mox se offerunt: *Simanis*, ubi *Sybarim* antiquam fuisse *Marturanus* autumat: *Castella*: quod *Plinium* *Castrum Hannibalis* dicere, persuasum habet *Leander*: *Insula*: *Caput Columnarum*, olim *Lacinium promontorium*.

Scyllaci.

Belicæstrum olim Petelia.

Loca vicina.

Ab *Lacinio* promontorio c1 stadiis, itinere secundum *Tarentini* sinus oram *Croton* fuit, *Croton* vulgo. *Triplex* *Stephano* κρότων: una ἰταλίας prope Ἡγίον: altera τῷ ῥένιαις μητροπόλις: Tertia ἰταλίας: Si in hanc etiam digitum intendat: putarim tertiar signatione intelligendam. Nomen derivat *Rassanus* ab κρότος, quæ vox Græcis *plausus* & *succussio*: olim enim *Crotoniatas* plaudendi saltandique studium magno in usu fuit. *Antiochus* apud *Strab.* ab *Miscello* *Achivorum* Duce conditam scribit. Docet idem cum *Ovidio* lib. xv *Metamorphos.* *Dionysius Halicarnas.* libro ii. qui addit: Conditam fuit anno iv. *Numæ* *Pompilii* secundi *Romanorum* Regis, tertio autem *Olympiados* X. De ipsius situ, amplitudine, arce, aliisque multa *Livius* libro xxiv. Res ab iis gestas memorantur ab eodem, præsertim libro xxiv, & xxix, *Silioque* *Italico* lib. xi. *Coloniam Crotonem* deductam docet idem *Livius*. Cives *Crotoniatæ*. Hæc urbs prodigiosa quadam raraque præstantium hominum multitudine claruit. Septem enim uno die victores *Olympico* certamine habuit: unde *Proverbium* ortum: κροτωνιάδων ὁ ἐρχόμενος, πρῶτος ἢ τῶν ἄλλων ἐλθέτω. Firmitatem corporis & virium hujus urbis incolis optima cæli constitutio salubritasque creabat, unde vetus adagium: ὑγιέστερον κρότωνος. Ab robore corporis noti sunt in historiis non pauci, cumprimis *Milo*, *Pythagoras* discipulus, de quo cum alii, tum *Agellius* libro xv. *Ismachus*, qui *Olympiade* LXVIII, & sequente vicit: *Tysicrates*, qui LXXI, *Astylus*, qui LXXIII. Fuit & *Crotoniatas* *Democides*, medicus in summo apud *Polycratem* *Samiorum* Tyrannum & *Darium* *Perlarum* Regem honore habitus. Ibidem etiam natum *Alcmaeonem*, celeberrimum medicum ex *Pythagoræ* discipulis, qui primus de ratione *Naturæ* scripsit, tradit in omnimoda historia *Favorinus*. *Orpheum* ex *Crotone* Poëtam, *Pisistrato* Tyranno clarum, *Argonautica*, *Dicateriam*, aliaque scripsisse, notat ex *Asclepiade* *Suidas*. Alios recensere nimis esset longum. *Pythagoras* hic post I Olympiadem, philosophorum instituit *gymnasium*. *Croton* hodie non tam, ut olim, celebris, neque tam ampla: nomen tamen celebre titulumque habet *Marchionatus*. Arcem munitissimam juxta littus adoræ maritimæ tutelam inchoavit *Karolus V* an. c1010 XLIII. Vicina loca sunt: In mediterraneis læva *Crotonis* oppidum *Severina*. Post id *Pernalda*, cum aliis quibusdam castellis vicisque, veluti *Averna*, *Mesuraca*, *Amiri*, *Longobuco*, *Virginio*, ubi candidum cæditur

Vnde dicta.

Sium, &c.

Res gestæ. Colonia.

V u u u mar-

MARE

TERRA

OVERO

NEE

PARTI
DEL
ISOLA DI
SICILIA.

Golfo di
S. Eufemia,
olim
Hipponiatus
sinus.

Golfo de Squillacci,
olim Sinus Scitlaceus.

CALABRIA VLTRA
olim
Altera Magnae Graeciae
pars.

Scala de Miglia
quindici

Sybaris. marmor, aliaque loca. Tum per oram sinus, oppidum est *Strongoli*. Hinc *Turris imperatoria*, inde *Cariathis* oppidum comitatus titulo insigne. & *Calopitiatum*, *Calopizzato*; oppidum agri fecundi & amoeni, ab Rosano miliaribus distans octo. Trans Crathin locus occurrit, ubi quondam *Sybaris*, *Σύβαρις*; Latinis Græcisque scriptoribus satis nota. opibus atque potentia tam egregie quondam floruit, ut quatuor finitimis gentibus imperitarit, civitatesque xxv ditionis suæ fecerit, & contra Crotoniates ccc hominum millia in aciem eduxerit. Quo bello superati *Sybaritæ*, quum toti diffuerent ocio & luxuria, una cum urbe sua funditus sunt deleti, ob dissolutos effeminatosque mores omnibus gentibus & civitatibus exosi, adeo ut proverbio locum dederint, quum molles vitæque dissolutionis homines appellati fuerint *Sybaritæ*. Itaque nova urbs non procul ab vetere postea ad mare condita est; *Thurium*que ab fonte proximo dictum. *Thurium* diu opibus & pace floruit, suisque liberum vixit legibus, ab Lucanis post subactum: quos quum Tarentini vehementer infestassent, *Romanorum Colonia* est facta; qui novo nomine *Copias* eam vocarunt. De hac urbe scribit Diodorus, eam in quatuor fora secundum longitudinem fuisse distinctam: quorum primum appellabant *Heracleam*: *II Aphrodisiadem*: *III Olympiadem*: *IV* denique *Dionysiadem*: in latitudinem vero tribus foris distributam: quorum nomina erant, *I. Heroa*, *Ἥρωα*: *II Thuria*: *III Thurina*. *Thurii* hodie exigua supersunt vestigia, juxta littus. In agro *Thurino*, inquit Plinius libro xvi, cap. xxi, ubi *Sybaris* fuit, ex ipsa urbe prospiciebatur quercus una, nunquam folia demittens, nec ante mediam ætatem germinans. In eodem agro æstivo tempore ex arborum truncis folisque hodie Manna legitur. Adparet his in locis aquæductus adhuc veterrimus, qui putatur illius fuisse fontis à quo *Thuriorum* nomen acceptum. *Aqua Fabulina*, *Acqua della Favella* hodie dicitur. Supra locum ubi *Thurii* quondam fuerunt, regio nunc est, quæ vulgo *Torrone*: sic proculdubio ab antiquo oppido nuncupata. Ab hac urbe *Thurinum vinum*, quod in precio fuit, & *Thurinum sinus*. Post *Thurios*, *Lagaria* est oppidum: Epei & Phocenium Colonia: unde vinum *Lagarianum*, dulce ac lene. Amni, qui hodie *Sinus*, olim *Siris* dictus, oppidum adpositum fuit cognomine *Σίρις*, à Trojanis conditum, quod Palladium huc ex Ilio delatum indicabat. *Pelicori* recentiore nomine dicitur *Pyrro Ligorio*. *Sirin* postea Tarentini subegerunt, coloniamque inde deduxerunt *Heracleam*. Fuit etiam ætate Strabonis ab *Siri* xxiv stadiis, non plane juxta littus *ἡ γὰρ ἀπέχεται*: aliis *Heraclea*; colonia Tarentinorum. Nonnulli duas *Heracleas* hoc loco ponunt, xxiv stadiis ab invicem distantes: earum unam (quæ & *Troja*, alterius faciens navale, quod hodie *Amygdalarium* vocari testatur Barrius,) ab Alexandro Epirota captam constat.

In Mediterraneis post Laum inter montes est oppidum *Rotunda*, ab forma dictum: hinc *Valis D. Martini* amœna, fontibus scatens purissimarum aquarum. Inde *Campus Temesis*, *Campo Temesi*, *Moranum* oppidum, *Castrum Villare* editif-

simo impositum jugo, Ducatus titulum ab Karolo V. consequutum: hinc millia x i i inter montes *Murus Magnus* est: inde *Papafiderum*. Dein reditu ad viam, quæ Consentiam ducit, ad dextram in Apennino *Saracina*: inde præcelso in vertice est *Altomontium*, *Altomonte*. Trans Esarum in Apennino *Mahyetum* se offert, inde quarto milliari *Sanct-Agatha*, oppidum episcopale, octavo *San-Genitum*, *S. Genito*: hinc mare versus *San-Bonifacium* est: inde rursum millibus tribus reditu ad viam, à qua discessi, civitas est *D. Marci*, Episcopalis. Ab Altomontio porro P. M. x, modico in colle *Rugianum* est. hinc *Turranum*, *Regina*, *Mons altus* cernuntur, Ducatus titulo nobilis. Incolæ hic passim fortunis inopes, moribus agrestes, ruditer habitantes. Quinque ab Monte alto mill. supra Consentiam, secundum Apenninum, *Pandosia* vestigia conspiciuntur, antiquæ urbis. In monte, munitissimo loco sita fuit, ubi tres exigui colles *Acherunte* fluvio cincti. *Pandosiani* una cum *Consentinis* in potestatem populi Romani ultro concessisse leguntur apud Livium libro xxi v. Haud procul hinc *Alexandrum*, Epiri regem, ab exsule Lucano interfectum misere perisse, tradunt Livius lib. vi i i. Hodie *Castro Franco*, quod mille passibus abest, *Gabrieli Barrio* dicitur. *Pandosiam* & *Acherunte* cum *Alexander Epirotarum* rex ancipiti oraculo monitus evitare vellet, hic in eadem incidit ac periit. Ultra *Busentum* fluvium *Consentia* est, quæ *Consenza* hodie. Caput & metropolis *Brutiorum*, hodieque sita circa declivitatem pene Apennini, colles amplectens septem, quibus maxima urbis ædificiorum pars imposita: unde & septennis collibus pro insigni utitur. Urbem uno latere *Crathis*, altero amnis includit *Busentus*, qui ipsam ab suburbiiis separat. *Arx* cem habet in montis jugo australi regione munitissimam. Summo templo dignitas *Archiepiscopalis* est adtributa. Capta quondam ab Hannibale, mox ad Pop. Romani societatem & amicitiam una cum *Thuriis* est reducta. Ingentem calamitatem passa est ab *Saracenis*, Ioannis XII P. M. & *Otonis Imp.* Augusti temporibus. *Consentini* fuerunt *Petrus Paulus Parrhasius I. C.* Patavii Bononiæque Professor, inde auditor Apostolicæ cameræ *Paulli III P. M.* postea Cardinalis: *Ioannes Paullus Parrhasius*, Latinis Græcisque litteris eruditissimus: *Ioannes Crassus*, orator eximius: *Antonius Telefius*; *Antonius & Nicolaus Giardini*, omnes Græce Latineque doctissimi: *Ioannes Baptista Martoranus* Poeta Italus. Nobiles ibi familiæ: *Bernardi*, *Cavalcanti*, *Cchiachio*, *Ciozi*, *Ferai*, *Ferrari*, *Longhi*, *Martirani*, *Matera*, *Migliarezi*, *Morelli*, *Quatromani*; *San-Felice*, *Sarsali*, alias *di Surrento*, *Scaglioni*, *de Tarfia*, *Telefii*. Ager frugum omnium fructuumque optimorum, vini, olei ferax: moris item arboribus abundans ad vermium nutritionem, qui sericum faciunt. In eodem agro tot vici villæque sunt, ut perpetua videatur esse civitas. Sunt quoque in his locis, *Marturanum*, *Cocentum*, *Motta Porciana*, *Luceria*, *Aielum*, *Ferulentum*, *Taberna*, *Catanzarum*, *Nicastro*, *San-Blasium*, *Maida*, *Franca-Villa*, *Mons Sanctus*, *Baduatium* castellum, *Laconia*, post eam *Arx Argitolana*, *Mons Leo*. olim his locis in Apennini

Hipponium. nini colle *Hipponium* sive *Vibo Valentia*; quod clamanant cum loci situs, ad antiquam descriptionem optime conveniens: tum veterum ædificiorum vestigia, quæ hic etiamnum videntur ad oppidum usque *Bivonam*, mari adpositum, cui nomen proculdubio ab *Vibone* diruta inditum. Quin *Bivonam* antiquam *Vibonem* facit Celsus Citadinus ad Abrahamum Ortelium scribens. Colonia fuit Romanorum. Navale hic ædificavit Agathocles Siculorum tyrannus. Cluverius hodie *Monte Levine* esse credit. Quod in hujus urbis agro prata essent præclara, floribus abundantia, finxit antiquitas, venisse eo Proserpinam ex Sicilia florum legendorum gratia. Sunt hic *Philocastrum*, *Panalia*, *Bel-Fortium*, *Surianum*, *Missanum*, *Mellitium*, *Purellum*, *Priaticum*, *Calimera* castellum, *Polistena*, *San-Georgium*, *Terra-Nova*, *Grotaria*, *Castellum Vitreum*, *Motta Lata*, *Stillum*. Santerne amne transmissio, itinere ad præcelsum montem *Seminaria* invenitur, oppidum haud infrequens, agri cultissimi, olim *Taurianum*.

Oppidula varia.

Ultra Apenninum versus orientem sunt hæc: Cis Crathin *Castilio* oppidum, *Castiglio*: tum inter juga *Rosa*: mox *Lilucium*, *Bisnium*, *Bisignano*, forma septiquetra, arce præditum, titulifque Principatus Episcopatusque ornatum. *Tarfa*, *Terra Nova*. Agri, *D. Mauro*, *S. Mauro*, magnificentiſſimo Bisiniani Principis splendens palatio: & *Corlianum*. Offert se hinc orientem versus *Rossanum*, vel *Rossanum* civitas munitissima, tribus ab mari P. M. Sedem habet Archiepiscopalem, cui multi sunt Suffraganei. *Valerianum*, Episcopum *Rossanensem*, interfuisse Synodo Constantinopolitana v. i, sub Agathone, prodit memorie Agathias lib. i v. Nobiles hic familia: *Amarrellis*, *Armingari*, *Briti*, *Campagna*, *Caposachi*, *Citi*, *Corti*, *Foggia*, *Longhi*, *Maleni*, *Manarini*, *Muro*, *Negri*, *Protopatari*, *Rapano*, *Risi*, *Tagliaferro*, *Toscani*, *Zuo*.

Archiepiscopus. Nobiles families.

Uterius inter montes *Cassanum* est, ad Bafiniani quoque Principis imperium spectans, & Episcopatus fulgens dignitate. Dehinc inter altissima juga dives oppidum *Cerciaria*, *Cerchiara*, Marchionis montis Sarchii, ex Neapolitana Carrafarum gente. Inde *Castellum Novum* visitur.

Ultra Cochilem amnem *Trebisarium* est, *Trebisazzi* vulgo: juxtaque montes *Albidona*, dein *Amygdalaria*, nomen ab amygdalarum copia habens. Illustravit suo ortu *Pomponius Lætus*.

Clari Viri.

Quæ sequuntur loca *Lucaniae* potius, quam *Magna Græciæ* tribuenda, censent non pauci. Ego non magnopere in veritate quærenda me torquabo. Laborant enim hic indigenæ ipsi, viri etiam eruditi.

Arx Imperialis.

Passibus ab mari mille, *Arx* est *Imperialis*, sic dicta, quod ab Imper. Friderico Siciliae Rege fit condita. Alphonsus etiam II, Neapolis Rex, Calabriae Dux, validissimam hic erexit arcem. Inter montes sunt, quæ vulgo *Veleta*, *Nucara*, *Cana*, *Ruino*, *Franca-Villa*, ubi splendidum Carthusianorum cœnobium. *Noia*, *Pelicoris*, *S. Arcangelo*, *Bocca Nova*, *Vaturano* Græcorum domicilium, *Castro Nuovo*, *Episcopia*, *Carinia*, *Teania*, *Chia-*

ramonte, *Senesi*, *Collivali*, *Torse*. ruinae *Petrole* ad amnem *Salandram* monstrantur. Sequitur ultra *Salandram Græco*, *S. Mauro*, *Acremira*, *Cantiano*, *Ferrandina*, castellum ab Ferrandino Calabriae Duce, Alphonsi II, Neapolitanorum Regis filio, conditum, & nominatum, haud procul eo loco, ubi prius *Vegianum* fuit, terræmotibus subversum & absumentum. Exin inter montes *Pestice*, ultra *Basentium*, Iō ab mari passibus *Turris Marina*, *Torre di Mar*, nunc deserta, cernitur: pauca quædam supersunt inopum tuguria. Non procul hinc campus ingens & amœnus sternitur, ab mari Iō passibus, in quo *Metapontum* fuisse fertur, urbs nobilissima nullis non scriptoribus Græcis Latinisque celebrata. Ejus hac ætate nulla vestigia, præter vetus cocti lateris rudus cum atra terra, supersunt. Strabo conditum scribit à Pyliis, qui huc, Nestore Duce, Troja sunt profecti: Solinus ab Locris notat factum: non desunt, qui nuncupatum arbitrantur ab extremitate maris, ac si *Meta Ponti* diceretur. Urbis natalem Feriis, quæ *Neleida* dicebantur, celebrabant. Templum Iunonis hic columnis vitigineis stetit, tradit Plinius. Tanta *Metapontinorum* fuerunt opes, tanta potentia, ut auream statuam Apollini Delphis obtulerint. Testatur Trogius Metapontinos in Minervæ templo ferramenta, quibus equum Trojanum Epeus, à quo conditi erant, fabricaverat, ostentasse: propter quod omnis illa pars Italiae, nimirum in qua *Metapontus*, *Major Græcia* vocabatur. Res ab *Metapontinis* gestas, eorumque clades recensentarii. *Metapontum* à Spartaco direptum narrat L. Florus. *Hippasius* Pythagoræ discipuli ortu fuit nobilitatum. *Pythagoram* ipsum hic supremam ætatem exegisse, quum Crotone migrasset, ubi annos xx constiterat, testis est Trogius libro xx, addens eundem in tanta *Metaponti* fuisse admiratione, ut & ædes ejus dedicarentur, & divinis ipse honoribus coleretur. A quo tanta urbs fuerit everſa, non invenitur. Reliqua, quæ succedunt *Tarentum* usque, nunc *Magna Græciæ*, nunc *Apulia*, Ptolemæi insistentes vestigiis, concensent magni viri.

Turris Marina.

Metapontum.

Post eum locum, ubi quondam *Metapontus*, ad quartum lapidem, mille passibus ab ora, columnæ marmoreæ xx prægrandes altæque conspiciuntur, ordine duplici, ubi *Gymnasium* Archiæ Tarentini fuisse quondam vulgo creditur. Sunt præterea hic oppidum *Bernalda*, *Pomarium*, *Milioricum*, *Crotolum*, Ducis Trajectini castellum, *Grassanum*, & *Mons Scaliosus*, monte *Scaglioso*, *Tricaricum*, *Mons Pelosus*, Ducis Trajectini oppidum: *Gravina*, *Alta-Villa*, itinere hinc per Apenninum P. M. XII, vallis invenitur pulcra: in qua urbs *Matera* frequens & opulenta: Archiepiscopatus titulum obtinet. In ditione est Ducis Gravinensis. dirutam ab Saracenis, memorie prodit Blondus libro XII Historiar. Ab *Matera* dein *Castrum* & *Tertianum*. post *Castellaneum* in Apennino, Episcopatus honore superbiens. Inde *Motula*, civitas item Episcopalis. Tum ad oram in planicie reperitur *Palescanum*. lævaque castellum *Malafra*.

Rudera antiqua Gymnasii.

Malafra.

S A R D I N I A

R E G N V M.

Vnde dicta.

Ardinia à Sardo Herculis filio fortita est nomen; Thimæus *Sandalotia* appellavit; ab effigie soleæ. Chrysippus, & Marsilius *Ienusam*, à similitudine vestigii; quo & Manlius respexit dum inquit;

Sardiniam in Lybico signant vestigia plantæ.

Sinn.

Hodie Sardegnia sita est in mari mediterraneo. Ab ortu solis, Thyrræno, à meridie, Office, ab Occasu Sardoo mari alluitur, & freto quodam à Corsica Insula sibi vicina sejungitur, septentrionem versus. Longitudo, à Promontorio vulgo dicto, *Capo di la testa*, in septentrionali plaga sito; ad aliud Promontorium, vulgo *Tauolara*, meridiem versus, est milliarium Italicorum 170. Maxima verò latitudo, inter occasum, & ortum, à Promontorio *Capo di la casta*, versus occasum, ad Promontorium *Capo di Comino*, ortum versus, est milliariorum 90; Vniuersæ tamen insulæ circuitus, mensurà, per Promontoria, & sinuum fauces ductà, milliaria conficit 570. fere æquat Siciliam, nec illi fertilitate cedit.

Celi quali-
tate.

Aër ab omnibus extraneis authoribus asseritur inclemens, & valetudine incolarum infamis; sed immerito; nam præterquam quod omnes fere incolæ sunt corpore robusto, & candido rubicundoque colore suffusi; (exceptis in Oristanii & Prosa commorantibus;) Hispani non pauci, in familiis Proregum, Prælatorum, & Inquisitorum sanctæ fidei, Mercatores Itali, Galli, Genuenses, aliarumque nationum per plurimos annos hic commorati, convincunt, hanc de Sardinia male conceptam opinionem mere fictitiam esse; adde plurimos propriæ oblitos Patriæ, hic constituere sua domicilia, & longo tempore ad canitiem, & decrepitam usque vivere, quod pestilens aër non diu permetteret. Hæc sinistra de Sardinia opinio forte originem trahit, eo quod, à mense Iulii, ad Octobris mensem, non possit insula peragrari per loca plana, quæ à civitate Oristanii incipiunt, & prope Calarim finiuntur, paludum, & stagnorum causa; cæterum toto anni tempore, per montuosa loca patet transeuntibus aditus, absque ullo vitæ discrimine.

Soli fertili-
tate.

Abundat tota insula omnibus ad vitam necessariis alimentis; tritico, vino, pecore, armentis, frugibusque, mira tamen est frumenti copia, ut singulis annis, plus minusve quinquies centena millia modiorum (prætermisiss leguminibus, & caseo, lana, pecorum & armentorum coriis) extrahantur ad Hispaniam, Genuam, Neapolim, Majoricam, alias Italiæ partes; & dum moderabatur Insulam Excellentissimus Dominus Don Carolus Borgia Dux Gandiæ, uno anno decies centena millia

Italia.

modiorum extracta fuere; & licet non sit tanta vnicopia, quanta est frumenti, mittuntur plurima onerata navigia variis partibus Italiæ. Cæterum in tam feraci, uberrimoque solo, affirmant ex antiquioribus non pauci, gigni Sardoam herbam, apio similem (à Latinis *strumeam*, seu *ranunculum*, vocatam) adeo hominibus noxiam, ut comedentes interimat quasi ridentes; verum habet, hanc gigni herbam in profluviis fluminum, & ab habitatoribus vulgo dici *Apiu*; comeditur à multis indiscriminatim: nullum tamen interficit; imo nec in memoria horum, talis modus moriendi usque modo extat.

Abundat apris, cervis, damis, aliisque feris; unde venatio dives & opportuna, habet equos Italicis minores, robustiores tamen, & agiles cursuque velocissimos; gignitur in ea singulare illud animal, quod incolæ *Muslonem*; Plinius, *Musmonem* seu *musimonem* appellat; pilos, coriumque, instar cervi habens; instar arietis, cornua circum aures reflexa. Animal venenoso nullo inficitur, non leone, lupo, serpenteve. Quodque à pluribus antiquitatis scriptoribus refertur, de parvulo illo animali, specie araneum referente; à Solino nuncupato *solifuga*, & ab incolis vulgo *vargia*, esse Sardois agris, quod aliis in locis est serpens; commentitium est, & à veritate prorsus alienum: nam mille pueri discalceatis pedibus, super earum innumerabilem multitudinem incedunt, nullus tamen veneno inficitur; moritur nullus.

Quatuor dividitur Sardinia Regionibus, seu capitibus; caput Saffaris, seu Logodoro, unum, Calaritanum aliud, Arborense, & Galluense duo alia: singula antiquitus singuli independentem moderabantur Gubernatores, seu iudices; nunc duo tantum remanent Gubernatores, Saffaritanus, & Calaritanus, cui adjungitur Gubernator; Galluensis, & Arborensis ab invicem nullatenus dependent: subduntur tamen Proregi, Regionique consilio; & ab eorum tribunalibus, ad Tribunal Proregis tam in civilibus, quam in criminalibus datur recursus.

Provincia Gubernatoris Saffaritani, (quæ partim corum; partim occidentalem respicit plagam) vulgo dicta *Logodoro*. Fertilis irriguis fontibus; aëre salubriore fruitur; assiduis perflatur aquilonaribus spiritibus: Montuosa partim, partim plana, & pecoribus, armentisque pascendis aptissima, cæteris insulæ regionibus salubrior; nullas enim habet paludes: ut falso asserunt Claudianus, & Ioannes Ludovicus Gothifredus in sua Ariontologia Cosmica, describendo Sardiniam; cuius situm ignorant.

Præcipua urbs, Saffaris, vulgo *Sacer*, Provinciæ Metropolis ædificata ex reliquiis Turritanæ urbis vulgo *Torres*, ad maris littus, ab Hercule condita; cuius magnitudinis monumenta ad hodiernum usque diem visuntur. Mirabilis enim

Z z z z

inge-

ingeniosæ structuræ pons ad transigendum flumen, quod (ut fama est) mediam interfecabat urbem, temporis injuriis obstitit. Cætera ædificia diruta, conqussata fornices, ad fluminis ripas hinc inde conspiciuntur longo tractu. Sexto à Mari distita milliario: ejus ager amœnus plurimis scaturiens fontibus; tertio enim ab urbe milliario, quingenti fluunt perennes, irriguæque fontes; idque multis, bonisque frugibus ferax. Totius Provinciæ Gubernator suum in hac urbe habet Tribunal, cui adstant duo regii Consilarii; vulgo *Assessores*; & Proadvocatus Fiscalis. Sanctæ fidei inquisitores in hujus urbis castro suum habent Tribunal. Civitas hæc, major omnium insulæ civitatum, si numerum spectes incolarum, qui ad viginti millia accedit. Marchionibus, Comitibus, & Baronibus præclara plurimis; Procerum nobilitate illustris: Doctissimorum virorum litteris exornata; Mercatorum numero dives; & Populi frequentia insignis. Incolarum plurimi armis bellicisque exercitiis dediti, in exercitiis Regis Catholici primas obtinuerunt dignitates, & non modicos reportarunt honores, & proventus maximos; mercaturæ non pauci addicti; sed eorum qui studiis bonisque artibus incumbunt, major est numerus; & non absimilis proventus; illis enim, tam in spiritualibus, quam in temporalibus per totam insulam primæ conferuntur dignitates. Plurimæ in hac urbe religiosorum, religiosarumque Familiæ; seminaria duo; quorum alterum curæ est PP. Soc. Iesu. Hic primo pro Sardinia erecta scientiarum omnium Publica Academia, diplomatibus Pontificio Regioque insignita. cujus Rector is est, qui collegio Soc. Iesu præest: in hac fere mille diversis instruuntur scientiis, non ex civitatis incolis tantum; sed ex vicinis sibi Pagis, & ex vicina Insula Corsica.

Alguerium. *Situs;* *Qualitas.* Secundo, Alguerium; vulgo *Alguer*, civitas ad maris oras sita; mœnibus, aggeribusque fortissimis undique circumcincta; ejus ager fontibus parum irriguus, multis bonisque frugibus ferax, vino abundat peroptimo, & ejus mare piscibus. Portum habet non adeo tutum, scopulis passim prominentibus, longe tamen aliquot milliariibus ab urbe, est Nympheus Portus, vulgo dictus *Puerto conde*, securus, capax & munitus turribus. Huic urbi præest Regius Vicarius, vulgo *Veguer*; antiquitus incolis celebris, nunc pestilentia fere major pars absumpta; Incolæ septem pene millia conficiunt. Religiosorum familiæ aliquæ. Patres Soc. Iesu in suo Collegio, Theologiam, Philosophiam, & humaniores litteras publice docent. Incolæ valde sagaces, & Patriæ non parum defensores; litteris verò scientiisque addiscendis mediocriter idonei.

Bosa. *Situs;* *Qualitas.* Tertio; Bosa in quodam elevato colle sita, montibus parum distitis cingitur undequaque; à mari non longe abest, ejusque mœnia fluvio Thyrsò (qui inter majores insulæ amnes numeratur) asperguntur; ex hujus fluminis inundationibus pluviarum causa, in quibusdam vicinis valibus stagnatur aqua, reddit mensibus Septembri & Octobri, urbem insalubriorem; ejus ager fertilis valde, & bonis frugibus dives: Incolis parum frequens; eorum numerus fere ex

quinque millibus coalescit. Præest judex Regius, vulgo *Potestad*. sunt hic aliquæ religiosorum familiæ; nuper additum collegium PP. Soc. Iesu, qui sua docendi professione incolas, ad litteras scientiasque discendas aptos, reddent claros.

Quarto; *Castrum Aragonense*, vulgo *Castello* *Castrum Aragonense*, Civitas naturâ ipsâ munita; juxta mare sita. piscibus exquisitis ditissimum: ejus ager parum frugibus abundans. Ad triticum producendum ferax: incolæ ingenio clari; armis exercitiisque bellicis addicti. Pauci scientias discunt. celo fruitur salubriore: parum tamen incolis frequens, quorum numerus millia quatuor non excedit. Præest huic Regius Minister, vulgo *Potestad*, qui judex ordinarius. unica hic religiosorum familia, fratrum conventualium sancti Francisci.

Provincia Gubernatoris Calaritani, meridionalem & orientalem plagas respicit, fere tota plana, in ea paludes plurimæ, & stagna nonnulla piscibus referta. Terræ gleba arida, irriguorum fontium penuria, sed pluvialibus imbribus apta seminationi leguminum, & frumenti: duas tantum habet sibi subiectas urbes, etsi tertia sit in hac Provincia (nimirum, *Iglesias*).

Caralis, vulgo *Cagliari*, est urbs hujus Provincie Metropolis, in quodam Promontorio sita. Versus meridiem Portum habet peramplum, ab omni ventorum impetu securum; ab antiquis authoribus valde celebrata. Nunc habet quatuor partes, nempe, *Castrum*, vulgo & *Castiglio*, in monte constructum, fortissimo septum muro, Tormentis æneis bene instructum, duabus præclaris Turribus munitum; adversus meridiem majus suburbium (ex tribus partibus vulgo dictis *Apendices*) la Gliapola seu *la marina* vocatur. Villa nova, suburbium aliud, respicit orientalem plagam; tertium & antiquius Stampax vulgo *Estampagi*, respicit occidentalem. Cælo fruitur temperato, sed agro parum fertili, aquarum penuria, qua nimium laborat, sed usibus incolarum deserviunt pluviales aquæ, in cisternis servatæ. Incolarum numerus ad millia novendecim accedit; nobiliores familiæ, plurimæ; ex regnis Aragoniæ, Valentia & Cathalonix, ex tempore quo Calaris regi Aragonio cessit, in castro sua constituerunt domicilia. Ex quibus plurimi Marchiones, Comites, Baronesque. Occasione amplissimi portus plures hinc resident extranei Mercatores. etenim Calarides parum mercaturæ dediti, & studiis atque bellicis exercitiis mediocriter addicti. Noviter nunc erecta scientiarum Academia, in qua supra mille Juvenes, omnes fere vicinorum Pagorum, diversis instituuntur facultatibus. Religiosorum religiosarumque familiæ plurimæ. Seminaria duo, quorum alterum curæ est Patribus Soc. Iesu.

Iglesias. Vrbs populo frequens, parum à mari sejuncta, agrum amœnum multisque frugibus feracem colit. Incolæ ad quatuordecim millia accedunt, inter quos aliquæ nobilium familiæ. Ejus regimen immediate à suo Capitano Proregi subdito pender, in quo Gubernatoribus Provinciarum æquiparatur. Hic aliquæ religiosorum familiæ; religiosarum una castigationis observantiæ: in suo Collegio Patres Soc. Iesu,

Iesu, Theologiam moralem, Philosophiam, & Humaniores litteras docent.

Oristagnum.

Tertio, Oristagnum vulgo *Oristan*, civitas metropolis, sita in loco plano, à mari parum distans, aeris inclementia extraneis noxia, ex vicinitate paludum & stagnorum, in quibus piscium anguillarumque piscatio abundantissima: ejus ager fertilis, omnibus abundat frugibus, etsi fontibus careat irriguis. Incolæ vix mille septem; aliquæ inter eos nobiles familiæ. Iudex ordinarius prius dictus *Potestad*, nunc *Veguer* Indulto regio. hic suum habet tribunal Gubernator Calaritanus, nam Calari nullam habet Iurisdictionem, dum Prorex cum suo Consilio ibi commoratur, attamen Sassari cum Consiliariis residet.

Oppida.

Nulla extat, præter numeratas, munita urbs; oppida tamen sunt plurima populo frequentiora; in Provincia Sassaritana, seu Logodotenfi, *Ocier*, *Ofilo*, *Nuaro*, *Orani*, *Nulvi*: In Calaritano; *Villa-Sorris*, *Mandas*, *Oliena* (in cujus ditione fons mirabilis perennitatis;) In Gallurenfi, *Tempio*, & alia nonnulla, quibus ad sese urbes constituendas sola moenia desunt.

Flumina.

Fluminibus insula irrigatur parum profundis, piscibus verò abundant; hanc incolunt quingenti mille habitatores; & robur præcipuum (præter nonnullas turres circumquaque erectas) in equestri militia constitutum habent, sibi ad suam defensionem sufficiunt, nec ullum Hispaniarum Rex præsidium in Sardinia umquam constituit, ut falso asserit Ioannes Ludovicus Gothifredus in sua Archontologia Cosmica.

Regimen.

Manet in unaquaque urbe modus gubernandi expressus, restat Audientia Regia, quæ supremus est Magistratus; constat ex quatuor Regiis Consiliariis, & Regente, qui Proregis est adseffor. Omnes I. V. DD. ad vitam hoc munus exercent Regis beneficio. Non habet locum designatum hic Magistratus, sed pro libito Proregem Sassari aliquando, magis frequenter vero Calari residet.

In omnibus urbibus creantur Consules, qui Rempublicam administrant; cæterum, nullis est potestas puniendi poena corporis afflictiva, fontem aliquem; quam immerito tribuit Ioannes Ludovicus Gothifredus Consulibus Calaritanis: hoc exercetur ad annum tantum munus: designato stipendio ex publicis civitatis cujusque redditibus.

Religio.

Sunt omnes Sardi Romano-Catholici, & pro hæreticis puniendis sanctæ Inquisitionis Tribunal Sassari erectum, ut notavimus. Archiepiscopos habet Sardinia tres; Sassaritanum, seu Turritanum (ab antiquissima, & nobilissima urbe Turris Libisonis sede Archiepiscopali, ad Sassarim translata) Calaritanum, & Arborensem. Episcopos quatuor, Algarensem, Ampuriensem, Profanensem, & Vsellensem. Ex his, tres primi suffragantur Archiepiscopo Turritano, licet Aubertus Mireus in sua Geographia ecclesiastica, verbo *Sassaris*, nullum tribuat, ex falsa informatione Ioannis Cao Canonici Calaritani, qui pro suo libito, Archiepiscopis Sardiniae Suffraganeos tribuit, in epistola ab urbe scripta anno 1614, quam allegat idem Mireus verbo *Calaris*, & ver. *Arborea*. In qua, Archiepiscopo Italia.

Calaritano, quatuor designat; cum nullum habeat: Archiepiscopo Arborensi, tres; & habet tantum unum, Vsellensem Suffraganeum; & quod mirum est, Mireus recensens Episcopos, Algaren. Ampuriensem. & Bosanen. ait esse, Turritani Archiepiscopi Suffraganeos, & Archiepiscopo ipsi tollit. Parcendum Mireo; non enim ubique locorum potuit adesse præsens; sed potuerat majori solertia veritatem disquirere, ne cogere, ea, quæ in alia editione scripserat, retractare: nam de facili mendacium in relatione Ioannis Cao contineri, cernebatur; nullus quidem historiae ecclesiasticæ author, horum meminit Suffraganeorum, præter Cao. Nec Mireus, licet facile adhibuerit fidem Epistolæ, non est ausus, hos noviter ab hoc authore confictos Suffraganeos, recensere; excipe unum Vsellensem, verbo *Suellis*, quem dicit esse episcopatum unitum; quod quantum Suffraganeo adverteretur, apparet clarius, & luce clariora malitia & mendacium informantis, qui omnibus, qui suæ mentiendi consuetudini, parum dictis satisfaciens, novum attexit mendacium; tribuens contra omnem historiae veritatem Primatum, Archiepiscopo Calaritano, à mille trecentis annis (ut inquit Mireus; ubi supra ver. *Calaris*) cum nullus umquam, in Sardinia Præsul hanc agnoverit dignitatem in Calaritano. Adhibeatur fides actis authenticis, servatis in Archivio Ecclesiæ Pronorcantis, vulgo *Pronorçado*; & constabit contrarium in quibusdam Conciliis Archiepiscoporum, & Episcoporum Sardiniae, ibi celebratis: Archiepiscopus Sassaritanus præfuit semper; Calaritanus Arborensi præcessit semel. Arborensis Calaritano vice altera: qua veritate ergo Primas à mille trecentis annis? adde quod vertitur lis coram DD. Auditoribus Romanæ Rotæ de Primatu; hodieque 13 Novembris 1636. citra sententiam. pro libito igitur tam longe retro seculis latam asseruit Cao, solitus, & aliis, & suæ familiæ insignes Titulos honoresque tribuere. Trium Archiepiscoporum nullus in sua diœcesi, alterius scripturas etiam intimandas, aut publicandas permittit, nisi prius deletio titulo Primatiali, ne lite pendente sibi præjudicium paret. Archiepiscopus Turritanus cum tribus Episcopis sibi suffraganeis, duobus Abbatibus, Canonicis, Cathedralium, & Collegiatarum, nec non cum Parochis totius suæ Provinciæ, in sua Metropolitana Ecclesia, provinciale Concilium celebrat singulis trienniis.

Redditus ecclesiastici centum scutorum millibus computantur; Archiepiscopo Sassaritano obveniunt quinque millia; Calaritano, quatuordecim millia; Arborensi 8 millia: Episcopis, Ampuriensem. & Vsellen. unicuique 6 millia; Algaren. 4. millia; Profanen. 3 millia: quod reliquum est reddituum, Canonicis & Parochis cæterisque clericis, quos vocant *Beneficiados*, obvenit.

Proventus Regii ducenta scutorum millia non superant; magna pars exigitur ex piscatione coralliorum in tota insula abundantium maxima; nec non & thynnorum, singulis fere annis, triginta quinque cadorum millia conficiuntur, probatæ bonitatis, quorum major pars ad Italiam Hispaniamque devehitur: magno ex hac mercimonia reportato pretio.

A a a a

Sardi

Indoles.

Sardi corpore sunt robusto, nec tantum laboribus adfueri, ut vociferantur fere omnes auctores; plurimi enim magis, quam par est, luxui deduntur. Hodie scientiis bonisque artibus addiscendis valde dediti; eorum victus non immodicus, sed qui ad vitam frugaliter conservandam sufficit. Vestitus eorum, qui pecuariam exercent, qui vineas excolunt, qui tritico, leguminibusque seminandis incumbunt, vilis, ex quodam panno

in insula fabricato. Omnes fere alii induuntur vel sericis vestibus, vel panno ex Hispania deportato. Incolæ sunt dociles, extraneorum nationum homines benigne excipiunt, inter sese pacifice vivunt, & beneficio naturæ ad addiscenda cæterarum gentium idiomata, nempe Hispanicum, Gallicum, Italum, Catalaonium facillimi.

S I C I L I A.

Lau.

Sicilia ante omnes mediterranei maris insulas magnitudine & claritate eminens, quondam ipsa pars Italiae continenti adhærens existimata fuit. De quo vide Virgilii versus, *Æneid.* lib. 3, quos in Calabriae descriptione exhibuimus. Adstipulantur Silius Italicus, Ovidius, Valerius Flaccus, Claudianus, Statius, etiam Plinius lib. 2, cap. 88. *Namque & hoc modo insulas natura fecit, avulsit Siciliam Italia, Cyprum Syria, Eubœam Bœotia.* Probare eandem rem conatus est hoc nostro sæculo eximius Siciliae autor Thomas Fazellus his verbis: Hujus quippe loci ea procul insipientibus est natura, ut sinus maris, non transitus, appareat. quo quum navigatur, discedere ac sejungi Siciliae & Italiae promontoria videntur, quæ juncta apparebant, & olim fuerant. Freti præterea, quod inter Pelorum, Siciliae promontorium, ac Scyllæum Italiae vicinum oppidum interjacet, in mediis præsertim locis, nusquam LXXX passus profunditas ipsa excedit; prout plumbeo xxx librarum perpendiculo probatum, & ejus fundi ima area lapidosa tota conperta est. Hæc autem modica maris tam sævi & æstuosi altitudo, isthmo ibi aliquando fuisse locum, manifesto est indicio. Scopulos insuper non paucos in hoc imo freti profundo Messanenses ac Brutii, qui nauticam exercent, subaquaneos sedato mari se vidisse pluries, adfirmant. Ex ipsius etiam Siciliae parte, primum terræ humilitas, deinde arenæ, per loca Peloræ vicina passim jacentes, faciem ejus rei conjecturam præbent. Contra quoque ex ipsius continentis parte sublime est saxum, ubi Scyllæum oppidum situm est: locus tum Poëtis celebris, tum nautis maxime formidatus. quod saxum humilem à tergo, alluentibus undis, in formam Chersonesi, tellurem habet, quam Anaxilas, Rheginorum tyrannus, erecto muro munivit; quo & sibi navale strueret, & piratis navigandi per euripum facultatem interciperet. Præaltæ quoque illæ atque præcipientes Scyllæo marique proximo imminentes rupes significare videntur, Siciliam fuisse ab Italia, sive magno aliquo terræ motu, sive vi currentis recurrentisque maris, diremtam. Quocirca arbitrandum est, vel fluctuum, vel terræ motus vi claustra montium interrupta; ac deinde utriusque littora paulatim exesa, perpetua fluctuum collisione fuisse, donec in hanc faucium latitudinem devenit, quæ nunc est. metuendumque fuisset, ne indies fieret latior largiorque hiatus; nisi natura simul utrimque ac subterimpositæ præcellæ duræque rupes, faucium claustra coercerent. A Scyllæo denique ad xv passuum millia abest Italiae vertex, extremumque promontorium Leucopetra, Spartivento à nautis hodie dictum. ad Italia.

cujus oram, contra Messanam, situm adhuc est Rhegium oppidum; ab Æolo consensu Herculis conditum. huic etenim nomen inditum fuisse, auctores omnes adfirmant, à *ρηγνύω*, verbo Græco, quod dirumpere significat: eo nimirum, quod ab iis locis dirupta Sicilia quondam fuerit. Neque vero, quod Græcorum auctoritate simul & Latinorum omnium definitum est, vanam ejus persuasionem meretur. *Sicilia* ante *Sicania* dicta fuit, & ante hoc nomen etiam *Trinaria*, quod postmodum Græci fecere *Trinacria*, & hoc Latini verterunt *Triquetra*. Eadem & *Solis insula* & *Cyclopum terra* dicitur Homero. Cyclopes enim antiquissimos fuisse hujus insulæ cultores, plerique autorum scripserunt. Post hos primi *Sicani* insulam tenuisse memorantur; qui Duce Sicano ex Hispania profecti, insulam obsedisse feruntur: quam migrationem non mari, sed terra factam credibile est, quia neque Hispani in Hispania, neque Sicani in Sicilia rei nauticæ operam dederunt, ante quam Græci in has regiones colonias suas deduxerunt. Potiorem tamen illorum sententiam credit Cluverius, qui indigenas fuisse, primosque Siciliae incolæ *Sicanos* scribunt. Post Sicanos Siculi duce *Siculo* ex Iapygia, Italiae regione, in Sicaniam trajecerunt, idque ante bellum Trojanum, ætate tertia, sive anno octoagesimo, id est, anno ante natum Iesum 1272. à quo tempore ad hanc nostram ætatem insula vocitata est *Sicilia*. Dein Phœnices à Tyro ac Sidone profecti littora ejus occuparunt. At hos Græci ejecerunt, cum quibus etiam lingua Græca invecata est. hi ipsi discrimen fecere inter se & indigenas gentes *Siculos* Sicanosque & reliquos: hos *Σικελῆς*, id est, ut Romani formarunt, *Siculos*: se vero ipsos *Σικελιώτας*, id est, *Sicilienses* vocantes. Imperium ab initio penes reges ac tyrannos stetit, donec maxima pars insulæ in Carthaginensium venit potestatem. His devictis Romani in provinciæ formam redegerunt: & quidem post divisum orientis & occidentis imperium, Constantinopolitani paruit, per annos pene cc. Sub Iustiano autem imperatore insulam Gothi invadere, qui ipsi post annos xvi à Belisario expulsi sunt. Postea occupavere eam Saraceni sub Michaelē Balbo, qui 400 annos ea potiti sunt: Hi Normannis cessere: Successere Longobardi, Suevi, Germani, sed his à Clemente IV exactis, Galli rerum potiti sunt per annos 18, ad vespas usque Siculas, quæ incidere in annum 1282. Ex eo paruit Arragonensibus, usque ad Ferdinandum regem, quo extincto, Hispaniarum reges Arragoniæ & Siciliae imperium possedere.

Figura Siciliae est triangularis, sive trilatæra, unde & Trinacria, *τῶν τριῶν ἀκρῶν*, dicta est, hoc est à tribus promontoriis, in quæ universa excurrit. Sunt autem illa *Lilybæum*, *Pachynum*, *Pelorum*. Lilybæum promontorium, hodie *Capo Bo-ro*, in Zephyrum, ut tradit Dionysius, sive in occasum æquinoctialem vergit. Pachynum, hodie

B b b b

Miliaria Italica communis	71	81	12	46	20	24
Miliaria Germanica	4	4	4	4	4	4

Apud Guilhelmum Blaeu.

die *Capo Passero*, inter Peloponnesum five ortum & meridiem in ortum tendit Hybernum. Pelorum, hodie *Capo del Foro*, inter septentriones & ortum æstivum versus id excurrit Italiae littus, quod est inter Scyllam & Cænym promontorium vi millium passuum. Longitudinem laterum interjectam hanc statuit Cluverius, proprio pede ambitum universæ insulæ emensus. A Peloro ad Lilybæum millia passuum sunt CCLV. A Lilybæo ad Pachynum millia passuum cxc. A Pachyno ad Pelorum millia passuum CLIV. Totius igitur insulæ ambitus terreno itinere erit millium passuum 100.

Diviso.

Hodie insulam dividunt in regiones tres: quarum una vallis *Demonia*, quæ promontorium Pelorum continet, usque ad fluvium *Teriam* & *Imeram*, quem tractum olim Messenii & Catanei coluerunt: altera Vallis *Nesti*, promontorium Pachynum spectans ab amne *Teria* usque ad *Gelam*, qui tractus Syracusanorum fuit: tertia Vallis *Mazara*, in qua Lilybæum promontorium, cujus incolæ olim *Orbitæ* & *Segeſtani*. Romanorum hæc prima provincia fuit: M. Cato eam cellam penuariam Reip. nutricemque plebis Romanæ appellavit. Ex hac in Africam Imperii gradus factus est.

Aëris temperies.

Aëris coelique uti summa hic est temperies & salubritas, sic soli insignis ibidem conspicitur fertilitas: quanquam universa insula uno solo perpetuoque saxo constare videtur. Vetus hæc est opinio, quæ constat ex antiquissimis Græcorum litteris atque monumentis, insulam Siciliam esse totam *Cereri* & *Libero* consecratam: Quod cum ceteræ gentes sic arbitrantur, tum ipsis Siculis tam persuasum est, ut animis eorum insitum atque innatum esse videatur. Nam & natos esse hos in his locis deos, & fruges in ea terra repertas arbitrantur. In agro *Sumensi*, in quo raptam *Proserpinam* veteres finxerunt, loco quem dixerunt *Umbilicum* Siciliæ, tanta est frumenti ubertas, ut ex uno modio tritici centum colligantur, quem agrum idcirco vocant *Campo dalle cento salme*. Huic tamen non cedit ager *Leontinus*. Atque hac soli sui ubertate in tantas diffusi sunt Siculi delicias, ut *Sicula mensa* in proverbium abiverit, de sumptuosos admodum atque delicatis usurpatum. Dedit & aliis eadem Sicilia adagiis locum, ut *Siceliffare*, *Siculus mare*, subaudi, prospectat, *Siculus coquus*, *Siculus miles*, *Sicula gerra*, *Siculus omphacizat*, &, incidit in *Scyllam*, cupiens vitare *Charybdim*, quæ vide apud *Erasmum*.

Fines.

Ab Italia & Brutio littore, freto distinguitur. *Siculum fretum* appellatur quibusdam *Scylleum*, aliis *Tyrrhenum* & *Adriaticum*, quia per hoc *Tyrrhenum* mare *Siculo* five *Adriatico* mari confunditur. Longitudo freti in Italia latere à *Scylla* promontorio ad promontorium usque *Leucopetram*, millium passuum est xxix, in latere vero Siciliæ à *Peloro* promontorio ad promontorium, quod sub *Itala* oppido è regione *Leucopetræ* prominet, millium xxvi. Quippe angustia freti à septentrionibus *Peloro* & *Scylla*, ab austro *Leucopetra* & *Italensi* promontorio includuntur. Latitudo vero, ubi minimum, inter *Pelorum* & *Cænym*, quod vulgo nunc *Coda*

della Volpe dicitur, mille quingentos passus, ubi plurimum, inter *Italense* promontorium & *Leucopetram*, xxi millia patet.

De *Scylla* & *Charybdi* multa fabulose con-
finxit antiquitas. Est autem *Charybdis*, teste *Thucydide*, totum fretum interjectum inter *Rheginum* & *Messanam*. ubi, propter concursum maris *Tyrrheni* ac *Siculi*, vehementissimus est ac periculosissimus maris defluxus atque refluxus. Est autem *Scylla* promontorium Italiae in mare prominens, simulachrum & faciem habens mulieris. Quæcumque igitur navigia, declinatis faxis, in *Charybdim* à fluctibus compelluntur, absorbentur ab ipsa. Quæcumque vero vicissim à mari, quod est apud *Charybdim*, in aspera & sub undis latentia *Scyllæ* saxa detruduntur, confringuntur & comminuuntur. Et quamvis *Homericus* Poëta pericula hæc exaggerent, tamen revera locus per se satis est formidabilis, periculosus, &, ut *Mela* ait, adpulsus noxius, ubi gravior tempestas mari incubuit: quippe in tantis angustis vento æstuque concurrentibus, facile navigia vel fluctibus obrui mergique, vel *Scyllæ* scopulo ac reliquis faxis juxta sitis impingi collidique possunt.

Urbes Siciliæ sunt *Messina*, *Catana*, *Drepanum*, & omnium maxima sedesque regia *Panormus*. minores omitto. Nunc quædam subjungam de *Ætna* monte, quæ urbi *Catanæ* imminet. Memoratur auctoribus innumeris. Tanta scilicet ejus, ob magnitudinem & incendia omni ævo fuit celebritas. De nomine ejus ita tradit *Isidorus* lib. 14, cap. 8. *Mons Ætna ex igne & sulphure dictus; unde & Gehenna*. At cujus gentis lingua? nam Græcis ignis dicitur πῆρ, sulfur autem θείον. vocem vero *Gehenna* esse Hebraicam, quis nescit? An igitur etiam *Ætna* nomen est Hebraicum? Ab incendiis tamen, five ab ardendo, quod est αἶψα, dictum esse, quasi αἶψην, posterioris existimasse videntur sæculi homines: quibus non per τ, ut antiquis auctoribus, sed per θ, scribitur αἶθνη, *Æthna*: quod etiam in tabula reperitur *Itineraria*, & item in *Antonini Itinerario*, quamvis in hujus plerisque exemplaribus hodie inveniatursimplici vocali *Æthna*. Vulgari nunc appellatione accolis dicitur *Monte Gibello*, & contracte, *Mongibello*. Situs autem est ad mare *Siculum*, promontorio abrupto id contingens. estque forma rotundus; paulatim in summum desinens cacumen: nec ulli alii jugo jungitur. ambitu ad radices c occupat millia passuum. adscensus ad os usque five fauceis, qua brevior est via, per Linguam grossam & *Randatium* oppida, xx millia, qua longior & faciliior, à *Catana* & vicinis locis, xxx habet. Sed ea in medium huc apponere est consilium, quæ à *Thoma Fazello*, qui olim ipse in montem adscendit, scripto edita sunt; ut in promptu sint cognoscendi cupidis. *Fazellus* itaque, *Sicular. rer. decad.* 1, lib. 11, cap. 14, ita scribit: Adscenditur, qua longior & faciliior via est, per *Catanam* millibus passuum xxx, qua & nos anno *Salutis* 1610 xli, vi *Calend.* Augusti inscendimus. Porro adscensus in treis ab accolis regiones dividitur, pedemontanam, nemorosam, & apertam. *Pedemontana* regio à *Catana* & litorali ora passuum millia xxi ad cœ-

Urbes.

Mons Ætna.

nobium divi Nicolai de Renis attollitur. Ad radices circumquaque oppidis & urbibus, Catana, Tauromenio, Catabiano, Lingua grossa, Castroleone, Francavilla, Rocella, Randatio, Bronte, Adrano, Paternione, & Motta, nobilitatur. Incolitur præterea, qua meridiem & occasum spectat, plurimis & magnis pagis, qui communi vocabulo Catanensium vineæ adpellantur. Soli camporumque facie tota ferme hæc regio topheacea est, asperrimisque ac combustis lapidibus horrida; quos ab initio & ævi quoque successu Ætnæus ignis, recentes super veteribus adjiciens, evomuit. Verum ex concoctis iis lapidibus, quos Catanenses barbara voce *Xaras* adpellant, quum natura pingue aliquid habeant, temporis vi contractis & in frustra decisis, velut excrematis lignis, arenosi fiunt cineres & præpingues, qui feracissimam reddunt tellurem. Hinc tota amœna est, vinetorum domesticarumque omnis generis arborum multitudine ac singulari virtute fecunda. Spatiosi quoque tractus, qui sunt in ea, lætissimas ferunt segetes. Adeo præterea pabulosa adparet, ut pecuariis, nisi ex auribus frequenter sanguis extrahatur, ipsa satietas sit periculo. Fonteis habet circumquaque perenneis, & perpetua flumina; licet ignis egestaque molium fluentia multos fonteis & involverint & obruerint penitus. Terminatur hæc demum regio, ut diximus, ad divi Nicolai de Renis monasterium. Proxima hinc, quæ media est silvescens, x circiter millibus passuum scanditur. In ea, cœnobio egressis, x aræ & lapides molares nigri & horridi ad lævam statim occurrunt: quos anno Salutis c l o l o x x x v i i exundans incendium per propinqua loca profudit. Subinde nemus sequitur, abietibus, fagis, pinetisque frequens, vastum, arduum atque invium prope viatori iter præbens: quippe in quo nulla humano pede trita semita adpareat. Per hoc nemus, cælum ipsum tangens, perque invia loca iter intendimus. ubi omnia vasta, muta, & adeo deserta erant, ut vel ipsa solitudo insuetos terruerit animos. Tota hæc regio extrema aquarum penuria laborat. in ea aliquot vidimus ora, in fornacis maxime rotunditatem, ex quibus aliquando fluentia eruperunt ignea, cinerum lapillorumque squalentium congerie cincta, plurimos præterea nemorosos & editos offendimus colleis; quorum cacumina voragine, licet silvescentis, exhibebant. eos veterem esse materiam, ex visceribus montis olim proditam; postremi profuvii hiatus, qui similem fere formam enatasque recens habebat arbores, arguebat. Adscendit ea regio passuum millia fere x i i, quæ per hyemem tota nivibus obsita, extremisque frigoribus riget. per æstatem quoque nulla sui parte nec canitie nec gelu caret. quod equidem admiratione dignum est; quum vertex incendia prope sempiterna jugi flammarum eructatione inter niveis ipsas pariat, enutriet, ac continet. Hanc regionem per aliquot passuum millia ingressis mons ingens, Ætnæ veluti progenies, à fronte nobis occurrit; quem Dorsum asini patria lingua monticolæ adpellant. quo ad dextram relicto, falcato itinere per duo ferme miliaria progressis mons alter, cui à frumento no-

Italia.

men est, ad lævam impendens adparuit. Inter hos montes vallem subivimus, quæ quum aquarum esset indiga; equos, præ siti languentis, nivibus, quæ sub arenis ubique latebant, effosis refecimus. Vnde, quum clivus & ad ejus verticem ædificii effigies eminus nobis occurrerent; leni eo adscensu provecti, vestigium vetustissimi fornicis lateritium totum deprehendimus. heic itaque, tametsi audax & temerarium ac rarissimo vix ante exemplo cognitum facinus, præcipitante vespera sub dio noctem sollicitam ducere coacti, ingentem lignorum, quæ in usum cauti è silva convexeramus, strue incensa, pyram exstruximus, deinde raptim cœnati, inter noctis tenebras æternos illos terribileis summi verticis igneis, qui ad passus prope c c supra nos emicabant, liquido intuitu ac distinctim contemplati, irrepente paullatim somno opprimimur. Illucescente vero die duos viæ comites, qui frigore inter soporem pene obriguerant, semimortuos offendimus, equosque, disruptis noctu vinculis, per montis declivia ad loca temperatiora salutem sibi quæsisse. Amissis equis reliquum iter ad fastigium usque, pedibus confici oportuit. Duce igitur prævio in parvam vallem descendimus: quam, quod ex liquefactis in alto nivibus decurrens ibi stagnet aqua, summaque totius montis subitumulo, Lacum adpellant. Inde ad lævam deflexi, jugum ipsum invadimus, cujus adscensu maxime arduo, & hinc salebris impredientibus, illinc profundis arenis retardantibus, pedesque nostros retro quandoque referentibus, perdifficili, quum l o passuum vix sit altitudinis, duæ ferme horæ nobis consumptæ sunt. tandem superato vertice anhelantes aliquantisper in sponda confedimus. Heic sol subter nos mundo oriri visus est. hinc Siciliam omnem contemplati sumus. fretum & universa Calabria ora adeo sub oculis jacebant, ut manu posse tangi viderentur. Calabria montes, non litorales solum, sed mediterranei etiam, quin imo & Neapolitani, vicinæque insulæ, non temere sereno tum cælo æstimati sunt. Hoc itaque jucundo adspectu aliquamdiu refocillati, ulterius ad ea, quorum studio insanum hunc laborem subieramus, perlustranda perreximus. Ibi inprimis planities, arenis passim strata, crebrisque intersecta rimis, è quibus exilis fumus exibat, oblata est. in cujus medio hiatus maximus & vorago ingens, Crater à veteribus adpellatus, ambitu passuum millium ferme quatuor patet: qui superiori ore latissimus, paullatim ad profundum usque se coractat. ex eo nebulosa incendia tanta exhalabant, ut ab interiori adspectu impediremur. Ceterum quum ea non continue sed per intervalla quædam erumperent; captata interstitiorum occasione, reptantium more ad crateris labium prolapsis, profundius intuendi copia fuit. Nihil tamen ne tum quidem, præter horrendam voraginis formam & latera ejus exesa, ac diversis rictibus ignivomis depicta, & sulphurea incrustatione delibuta cernere potuimus. Quum vero renovatum incendium vireis resumisisset, inter fumum ipsum flammis modo crassas, modo puras exspirari animadvertimus. Sed, remissa post materia, caligineque cessante, iterum

C c c c c

rum intentius & oculis & auribus in hiatum demissi, simul atque immensæ ollæ, igni maximo adpositæ, subterraneum in eo sonitum bullientisque fervores ac gementis intus cavernas percepimus; timor simul nos horrorque adeo vehemens invasit, ut, veluti jam dissipandi, repente ora retulerimus; execratiq; vesanum itineris consilium, confestim, qua adscenderamus, simus regressi. In ea altissima montis superficie, totaque ejus plaga nullas vidimus xaras lapidesve molareis; quippe qui tam alte inscendere vel vi extolli ob materiæ gravitatem nequeant. quæ interim inferius vel novos hiatus sibi aperit, vel è veteribus erumpit. Ex unico vero & eo immenso verticis cratere vel ignis ipse, vel fumosa caligo, vel cinis, vel aliud hujusmodi efflatur, ex quo etiam anno Salutis CIO IO XXXVII, quo opus in manibus versatur, consumpta jam materia, nihil emergit. Neque quispiam hæc nostra legens reprehendat, si aliqua ex parte à Strabone, Plinio & aliis auctoribus, qui de Æ-

tna scripserunt, dissentiant: quum, & ipso Strabone teste, & rei usu adprobante, facies hæc montis superior mutationem ab igne frequenter recipiat. nam aliquando illius vertex flammaram globos evomit; igniti interdum fluunt rivi; quandoque flamma, fumo caligineque obducta, ardentes eructat lapides. nunc demittitur, nunc vero incrementa suscipit. Idcirco prisca quædam in hunc usque permanent diem; plura sunt immutata; pleraque recens edita. Nam & anno Salutis CIO IO XXXVII cacumen montis supremum, quod supernus ei erat vertex, in voraginem ipsam decidit, & ambitus factus est amplior, Ætna demissior. Perlustrato ita montis vertice, & ejus ignibus exploratis, lapillos subnigros, sulphuris incrustationem habentis, quos crater emiserat, nobiscum ferentes, Catanam sumus regressi. Hactenus Fazelli verba. Ex quibus adparet, non falsâ esse ea, quæ tantopere apud Strabonem fieri posse negarunt illi, qui propius ad craterem accedere non ausi fuerunt.

I N D E X & O R D O

T A B V L A R V M

V O L V M I N I S O C T A V I.

I Talia generalis.	1	Forum Iulium.	91
<i>Lombardia descriptio.</i>	22, b	Istria.	93
Pedemontium & Montisferratum.	23	Tridentum Principatus.	95
Pedemontium separatim.	25	Ecclesiasticus Status, & Etruria.	97
Vercellense dominium.	29	Ferraria Ducatus.	103
Montisferratum Ducatus.	31	<i>Padi descriptio.</i>	105
Liguria, five Status Reipublicæ Genuefis.	33	Bononiense territorium.	107
Oræ Ligusticæ pars Occidentalis.	35	Romanula.	109
Oræ Ligusticæ pars Orientalis.	37	Vrbinum Ducatus.	113
Corfica Insula.	39	Anconitana Marchia.	117
Mediolanensis Status.	41	Perusinum territorium.	121
Ejusdem Status pars Alpina five Septentrionalis.	43	Orivetanum territ.	123
Mediolanensis Ducatus.	45	Vmbria, five	
Mediolanensis Status pars Meridionalis.	47	Spoletinus ager.	125
Cremona.	49	Sabina,	
Mantua Ducatus.	51	Tuscia Suburbicaria,	
Mutina, & Rhegium	53	Patrimonium S. Petri, & Romæ territorium, five Latium.	129
Ducatus, cum Dominiis vicinis.	55	Ducatus Bracciani.	131
Parma & Placentia Ducatus.	57	Florentinum Dominium.	147
Venetum Domin. in Italia.	65	Senense territorium.	155
Bergomense territorium.	67	Ilva insula.	159
Brixienfis ager.	69	Lucensis Respublica.	161
Cremenfe territorium.	71	Neapolitanum Regnum.	165
Veronense territorium.	75	Aprutium Vltcrius & Citerius.	169
Vicentinum territorium.	77	Campania Felix.	173
Patavinum territorium.	81	Molissinus Comitatus & Principatus Vltcrior.	189
<i>Veneti Ducatus, vulgo Il Dogato, descriptio.</i>	83	Capitanata.	191
Rhodiginum territorium.	85	Insulæ Diomedæ, vulgò dictæ	
Tarvisinum territorium.	87	Tremitanæ.	193
Bellunenfis & Feltrenfis Episcopatus.	89	Principatus Citerior.	195
Cadorinus ager.		Bariana terra, & Basilicata.	197
		Hydruntum.	199
		Calabria Citerior.	203
		Calabria Vltcrior.	205
		Ischia insula.	209
		Sardinia insula.	211
		Sicilia insula.	215

I N D E X

A L P H A B E T I C V S

V O L V M I N I S O C T A V I

A Ger Romanus olim Latium.	129	Mediolanensis Status.	41
Anconitana Marchia.	117	Mediolanensis Status pars Alpina five Se-	
Aprutium Vltorius, & Cite-		pretrionalis.	43
rius.	169	Mediolanensis Ducatus.	45
Bariana terra.	197	Mediolanensis Status pars Meridionalis.	47
Basilicata.	198	Molissinus Comitatus.	189
Bellunensis Episcopatus.	87	Montisferratum Ducatus.	23, & 31
Bergomense territorium.	65	Mutina Ducatus.	53
Bononienfe territorium.	107	Neapolitanum regnum.	165
Bracciani Ducatus.	131	Orivetanum territorium.	123
Brixienfis ager.	67	<i>Padi descriptio.</i>	105
Cadorinus ager.	89	Parma Ducatus.	55
Calabria Citerior.	203	Patavinum territorium.	77
Calabria Vltior.	205	Patrimonium S. Petri.	129
Campania Felix.	173	Pedemontium.	23, & 25
Capitanata.	191	Perusinum territorium.	121
Corfica Insula.	39	Placentia Ducatus.	55
Cremense territorium.	69	Principatus Vltior.	189
Cremona.	49	Principatus Citerior.	195
Diomedæ insulæ, vulgo dictæ Tremitanæ.	193	Rhegium Ducatus.	53
Ecclesiasticus Status.	97	Rhodiginum territorium.	83
Etruria.	97	Romanula.	109
Feltrensis Episcopatus.	87	Romæ territorium.	129
Ferraria Ducatus.	103	Sabina.	129
Florentinum Dominium.	147	Sardinia insula.	211
Forum Iulium.	91	Senense territorium.	155
Genuensis Respublica.	33	Sicilia insula.	215
Hydruntum.	199	Spoletinus ager.	125
Ilva Insula.	159	Tarvisinum territorium.	85
Ischia insula.	209	Terra Bariana.	197
Istria.	93	Tremitanæ insulæ, olim Diomedæ.	193
Italia generalis.	1	Tridentum Principatus.	95
Latium.	129	Tuscia Suburbicaria.	129
Liguria.	33	Venetum dominium in Italia.	57
Liguriæ pars Occidentalis.	35	<i>Veneti ducatus descriptio.</i>	81
Liguriæ pars Orientalis.	37	Vercellenfe dominium.	29
<i>Lombardiæ descriptio.</i>	22, b	Veronense territorium.	71
Lucania hodie Basilicata.	198	Vicentinus ager.	75
Lucensis Respublica.	161	Vmbria.	125
Magna Græcia.	203	Vrbinum Ducatus.	113
Mantua Ducatus.	51		

